

HISTORICKÝ ATLAS MĚSTA PLZNĚ

Statutární město Plzeň
Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

2009

Historický atlas města Plzně Seznam map a ilustrací

Titulní strana přebalu

Obr. č. 1: Znak města Plzně
Obr. č. 2: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602

Textové listy

Obr. č. 3: Pečetidlo (typář) města Plzně, kolem 1300
Obr. č. 4: Znak města Plzně, 1578
Obr. č. 5: Vybrazení města Plzně, 1480
Obr. č. 6: Pohled na kostel sv. Bartoloměje, 1491
Obr. č. 7: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602
Obr. č. 8: Kostel sv. Bartoloměje a latinská škola, 1602
Obr. č. 9: Plán města Plzně, 1712 (stav k roku 1653)
Obr. č. 10: Františkánský klášter v Plzni, 1737
Obr. č. 11: Plán vojenského ležení v Plzni, 1744
Obr. č. 12: Plán stavebních úprav Říšské a Pražské brány, cca 2. polovina 18. století
Obr. č. 13: Uvítání plukovníka Wolfa na plzeňském náměstí 7. října 1790
Obr. č. 14: Lázeňské domy a park na Lochotině, po 1834
Obr. č. 15: Situační plán budovy měšťanského pivovaru v Plzni (stav k roku 1842)
Obr. č. 16: Fotografie Řihovského domu zbořeného roku 1859
Obr. č. 17: Pohled na Plzeň od jihu, po 1862
Obr. č. 18: Zbrojnice v Dlouhé (dnes Veleslavínové) ulici, před 1864
Obr. č. 19: Historizující úpravy kostela sv. Bartoloměje, kolem 1880
Obr. č. 20: Trhy na náměstí, poslední čtvrtina 19. století
Obr. č. 21: Pohled na zadní část františkánského kláštera a městské hradby kolem 1880
Obr. č. 22a–d: Série pohledů na Plzeň od jihovýchodu, mezi 1875 a 1925
Obr. č. 23: Budova špitálu sv. Máří Magdalény ve Veleslavínové (Dlouhé) ulici, 90. léta 19. století
Obr. č. 24: Budova městského divadla, 1895
Obr. č. 25a–b: Hotel U zlatého orla, dnes Central na Náměstí Republiky, 1895 a 1971
Obr. č. 26: Škola Nad Hamburgerem, kolem 1895
Obr. č. 27: Dokumentace pro stavbu nového Městského divadla v Plzni, 1897
Obr. č. 28: Pivovar v Plzni, 1899
Obr. č. 29: Bourání hradeb u františkánského kláštera, před 1895
Obr. č. 30: Výstavbné činžovní domy z přelomu 19. a 20. století v Hákové ulici
Obr. č. 31: Bývalá hlavní nádraží budova České západní dráhy, 1902
Obr. č. 32: Nová nádražní budova, kolem 1907
Obr. č. 33: Dvůr kasáren na Říšském (dnes Jižním) předměstí, 1909
Obr. č. 34: Guldenerovský dům čp. 139, před 1911
Obr. č. 35: Dům U zlaté lodi, před 1912
Obr. č. 36: Karlov, pohled Médénou ulicí, cca 1913
Obr. č. 37: Návrh lidových lázní, kolem 1913
Obr. č. 38: Pohled na část Mlýnské strouhy proti františkánskému klášteru, 1915
Obr. č. 39: Celkový pohled na Karlov od jihovýchodu, kolem 1915
Obr. č. 40: Kostel P. Marie Růžencové a nový klášter dominikánů v Plzni na Jiráskově náměstí, kolem 1915
Obr. č. 41: Pohled z pravého břehu Radbuzy od železničního mostu po proudu, cca 1913–1919
Obr. č. 42: Pohled na pražský kamenný most z levého břehu Mlýnské strouhy od Zvonu, 1919
Obr. č. 43: Pohled z Wilsonova mostu na postup prací při regulaci pravého břehu Radbuzy, 1920
Obr. č. 44: Pohled ze Saského mostu na tzv. Rychtárku, cca 1. třetina 20. století
Obr. č. 45: Pohled na Mži u soutoku Radbuzy na počátku regulačních prací, kolem 1921
Obr. č. 46: Celkový pohled na Škodovy závody od jihu, 1925
Obr. č. 47: Pohled na Plzeň z věže pivovarského vodojemu, kolem 1925
Obr. č. 48: Obecní dvojdomky v Jateční třídě, 1926
Obr. č. 49: Městské domy sociální péče, 1928
Obr. č. 50: Volné prostranství mezi trati do Klatov a Doudleveckou třídou směrem k Doudlevcům, 1927
Obr. č. 51: Pohled na domky v Bezovce při tzv. Malé Hvězdě, 20. léta 20. století
Obr. č. 52: Městské ústřední jatky, 1928
Obr. č. 53: Pohled rozestavenou Sražnou ulicí na Doudlevec, 1929
Obr. č. 54: Rozvíjející se zástavba rodinných domků v Doubravce, po 1926
Obr. č. 55: Pohled na původní vesnické jádro Lobeze, kolem 1930
Obr. č. 56: Reprezentační veřejné budovy na Denisově náměstí, 1931
Obr. č. 57: Pohledová studie soutěžního návrhu budovy Lidové univerzity Husovy, 1932
Obr. č. 58: Funkcionalistická budova dnešního Gymnázia Ludka Pika, 1932
Obr. č. 59: Svoz domovního odpadu do prostoru pozdějšího výstaviště, 1. pol. 30. let 20. století
Obr. č. 60: Letecký snímek borské trestnice, 30. léta 20. století
Obr. č. 61: Velká synagoga v sadech Pětatických, před 1939
Obr. č. 62: Starý železný, tzv. Pražský most přes Radbuzy, 1940
Obr. č. 63a–b: Náměstí v Plzni, západní strana, po 1941
Obr. č. 64: Pohledová studie sídliště Slovanů, 1955
Obr. č. 65: Varianta návrh přestavby centra Plzně, kolem 1970
Obr. č. 66: Demolice kasáren v Nejedlého sadech (dnes sady Pětatických), 1969
Obr. č. 67: Demolice někdejší sv. Skvrňany, konec 60. let 20. století
Obr. č. 68: Spontánní manifestace na třídě 1. máje (dnes Klatovská), 5. května 1969
Obr. č. 69: Historické jádro Plzně, cca 1971
Obr. č. 70: Dům kultury ROH a odborů KOR v Plzni, před 1980
Obr. č. 71: Pohled na starý a nový Bolevec, kolem 1980
Obr. č. 72: Budova Krajské správy SNB a Hutního projektu, kolem 1983
Mapa č. 1: Plán sídliště Na Vinicích, 1989

Mapový list č. 1

Mapa č. 2: Plzeň a okolí na Müllerově mapě Čech, 1720
Mapa č. 3: Plzeň a okolí na mapě Plzeňského kraje Františka Jakuba Jindřicha Kreybicha, 1830
Mapa č. 4: Plzeň a okolí na speciální mapě Třetího vojenského mapování Čech, 1882–1883

Mapový list č. 2

Mapa č. 5: Plán opevnění královského krajského města Plzně a projekt jeho úprav, 1658
Mapa č. 6: Púdorys opevnění Plzně Johanna Christiana Ziznera, 1703

Mapový list č. 3

Mapa č. 7: Plán úprav františkánského kláštera, 90. léta 17. století
Mapa č. 8: Plány na přestavbu dominikánského kláštera v Plzni pro účely vojenského nemocnice, schválené roku 1786

Mapový list č. 4

Mapa č. 9: Plzeň na Prvním vojenském mapování Čech, 1780–1783

Mapový list č. 5

Mapa č. 10: Plán Plzně a nejbližšího okolí, 1781

Mapový list č. 6

Mapa č. 11a–c: Intravilány Plzně, Skvrňan a Bolevce z raabizačních map plzeňského panství, 1781

Mapový list č. 7

Mapa č. 12: Rukopisný plán Plzně s předměstími, 1821

Mapový list č. 8

Mapa č. 13: Plány na rozšíření hřbitova a stavbu kostnice při špitálním kostele sv. Máří Magdalény na Pražském předměstí, 1779
Mapa č. 14: Plán rozšíření mikulášského hřbitova roku 1849

Mapový list č. 9

Mapa č. 15: Plány vojenského nemocnice v Plzni, 1802
Mapa č. 16: Situační plán stavby Západočeského muzea v Plzni, 1897

Mapový list č. 10

Mapa č. 17: Plán ke zřízení nového vodovodu pro potřeby vojenských kasáren, 1827
Mapa č. 18: Plán vodovodu vedeného od pramenů za kostelem Všech Svatých a od vodárenské věže, 1833

Mapový list č. 11

Mapa č. 19: Plán Mže a jejího okolí od Kalíkova mlýna k vyústění do Radbuzy, 1837–1839

Mapový list č. 12

Mapa č. 20a: Císařský povinný otisk stabilního katastru obce Plzeň, 1839
Mapa č. 20b: Císařský povinný otisk stabilního katastru obce Plzeň, 1839 (výřez)

Mapový list č. 13

Mapa č. 21: Plán Plzně a předměstí s nejbližším okolím, cca 1840
Mapa č. 22: Plán Plzně a předměstí s nejbližším okolím, 1864

Mapový list č. 14

Mapa č. 23: Plzeň na Druhém vojenském mapování Čech z poloviny 19. století

Mapový list č. 15

Mapa č. 24: Návrh regulačního plánu Říšského předměstí, 1859

Mapový list č. 16

Mapa č. 25: Plzeň na Třetím vojenském mapování Čech, 2. polovina 19. století

Mapový list č. 17

Mapa č. 26: Zátopové území vyznačené pravděpodobně podle rozsahu povodně roku 1890
Mapa č. 27: Generální plán nové splachové kanalizace, 1897

Mapový list č. 18

Mapa č. 28: Plán Plzně, cca 1895–1896

Mapový list č. 19

Mapa č. 29: Situační plán pivovarských budov se zakreslením sklepů, 1903
Mapa č. 30: Situační plán Městského pivovaru v Plzni, 1892
Mapa č. 31: Situační plán budov Městského pivovaru a l. pizeňského akciového pivovaru, 1946

Mapový list č. 20

Mapa č. 32: Regulační plán královského města Plzně, cca 1895

Mapový list č. 21

Mapa č. 33: Projekt regulace jižní části Říšského předměstí, 1905
Mapa č. 34: Regulační plán zástavby v Jižního předměstí, 1910

Mapový list č. 22

Mapa č. 35a–d: Přístupy k řešení bytové otázky v Plzni před 1. světovou válkou

Mapový list č. 23

Mapa č. 36: Situační plán hlavního továrního komplexu Škodovky v Plzni, 1929
Mapa č. 37: Situační plán mostárny a elektrotechnického závodu Škodovky v Doudlevcích, 1923

Mapový list č. 24

Mapa č. 38: Plán města Plzně, 1931

Mapový list č. 25

Mapa č. 39: Varianta návrhu generálního úpravovacího plánu Plzně, 1929–1932
Mapa č. 40: Detailní rozpracování regulace pro část vilové čtvrti Bezovka, květen 1932

Mapový list č. 26

Mapa č. 41: Plán města Plzně, [1947]

Mapový list č. 27

Mapa č. 42: Plán regenerace historického jádra Plzně, 70. léta 20. století

Mapový list č. 28

Mapa č. 43: Nerealizovaný plán asanace části bývalého Pražského předměstí zvané Petrohrad, výhled na 6. pětiletku (1976–1980)

Mapový list č. 29

Mapa č. 44: Územní plán města Plzně, 1988

Mapový list č. 30

Mapa č. 45: Územní plán města Plzně, aktuální verze platná od 30. 1. 2009

Mapový list č. 31

Mapa č. 46: Svislý letecký snímek Plzně, 1938

Mapový list č. 32

Mapa č. 47: Svislý letecký snímek Plzně, 1945

Mapový list č. 33

Mapa č. 48: Svislý letecký snímek Plzně, 1972

Mapový list č. 34

Mapa č. 49: Svislý letecký snímek Plzně, 1988

Mapový list č. 35

Mapa č. 50: Svislý letecký snímek Plzně, 2008

Mapový list č. 36

Mapa č. 51: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Prvního vojenského mapování (josefského) z let 1780–1783
Mapa č. 52: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Druhého vojenského mapování (Františkova) z let 1844–1846
Mapa č. 53: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Třetího vojenského mapování z let 1878–1879
Mapa č. 54: Plzeň. Ukázka vektorizace nad rastrem císařského otisku z roku 1839

Mapový list č. 37

Mapa č. 55: Využití krajiny v pravéku a raném středověku
Mapa č. 56: Plzeňská aglomerace před vrcholné středověkové urbanizací

Mapový list č. 38

Mapa č. 57: Topografie středověké Nové Plzně (cca 1410)
Mapa č. 58: Rozsah požáru města Plzně roku 1507
Obr. č. 73: Požár kostela sv. Bartoloměje, 1835

Mapový list č. 39

Mapa č. 59: Topografie Staré Plzně
Mapa č. 60: Vývoj feudálního panství města Plzně

Mapový list č. 40

Mapa č. 61: Vodohospodářské poměry města Plzně v 19. století
Mapa č. 62: Vyjádření výškopisu na plánu vodovodu, 1833

Mapový list č. 41

Mapa č. 63: Národnostní struktura Plzně k 1. listopadu 1942
Mapa č. 64: Plán rozdělení policejních revírů Policejního ředitelství v Plzni po 1. květnu 1942

Mapový list č. 42

Mapa č. 65: Rozsah demolic historické zástavby centrální oblasti Plzně od roku 1942

Mapový list č. 43

Mapa č. 66: Druhé sklepy měšťanských domů v západní části historického jádra města

Mapový list č. 44

Obr. č. 74: Veduta města Plzně od severu, cca 1510–1520
Obr. č. 75: Veduta města Plzně od jihozápadu, 1536
Obr. č. 76: Veduta města Plzně od jhozápadu, 1574
Obr. č. 77: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602

Mapový list č. 45

Obr. č. 78: Panoramatický pohled na dobývání Plzně, 1618
Obr. č. 79: Pohled na Plzeň od severovýchodu, 1672

Mapový list č. 46

Obr. č. 80: Veduta a plán města Plzně, cca 1726–1729

Mapový list č. 47

Obr. č. 81: Pohled na Plzeň od východu, před 1729(?)
Obr. č. 82: Pohled na Plzeň od východu, před 1729(?)

Mapový list č. 48

Mapa č. 67: Návrh na úpravu části nábřeží, kolem 1955
Obr. č. 83: Charkovské (dnes Anglické) nábřeží s pomníkem J. V. Stalina, mezi 1953–1962

Mapový list č. 49

Obr. č. 84a–d: Panoramatické pohledy na město Plzeň, kolem 1915 a 1935

Mapový list č. 50

Obr. č. 85a–l: Pohlednice města Plzně, cca 1899 – cca 1943

Zadní strana přebalu

Obr. č. 86: Vyuční list s vedutou Plzně od jihovýchodu, po 1802

- STRNAD, Josef: Nejstarší místopis Plzně do válek husitských. Sborník Městského historického muzea v Plzni 1, 1909, s. 54–87.
- STRNAD, Josef: O starobylosti a významu Plzence. Plzeň 1903.
- STRNAD, Josef: O založení královského města Plzně. Plzeň 1894.
- STRNAD, Josef: Obyvatelstvo královského města Plzně dle jmen a národnosti až do války husitské. Památky archaeologické a místopisné 14, 1888, s. 137–140, 193–198, 247–252.
- STRNAD, Josef: Spor o farní kostel v Plzni (řádu německého s farářem Zachariášem) od r. 1330 do 1342. In: Výroční zpráva čes. stát. vyššího gymnasia v Plzni za školní rok 1903–4. Plzeň 1904, s. 3–18.
- STRNAD, Josef: Stručný nástin nenáhlého vzrostu statků města Plzně. In: Devátá zpráva vyššího reálného gymnasia v Plzni za školní rok 1881–82. Plzeň 1882, s. 23–28.
- STRNAD, Josef: Vlachové v Plzni v XVI. století uselí. In: Sborník dějepisných prací bývalých žáků Dra. Václava Vlad. Tomka. Praha 1888, s. 13–24.
- STRNAD, Josef: Vzrůst Plzně a pražského předměstí v století XIX. První výroční zpráva II. české státní reálky v Plzni za školní rok 1912–13. Plzeň 1913, s. 3–16.
- STŘEDA, František Dlask: Zmizelá Plzeň. Praha 1917.
- SUCHÁ, Milada: Pět století knižní kultury v Plzni. Několik pohledů do historie knihy a tisku. Plzeň 1968.
- SUCHÁ, Milada: Plzeňské Klementinum. (Historie jedné budovy). Minulost Plzně a Plzeňska 3, 1960, s. 149–174 [klášter dominikánek, později gymnázium, nyní Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje].
- SUCHÁ, Milada: Počátky obrození v Plzni ve světle korespondence J. V. Sedláčka. Minulost Plzně a Plzeňska 1, 1958, s. 149–157.
- SUCHÝ, Václav: Měšťanský pivovar v Plzni 1842–1892. Plzeň 1892.
- SÝKORA, Miloslav: Plzeň 1945–1985. 40 let socialistické výstavby města. Plzeň 1985.
- SÝKORA, Miloslav – SUDA Stanislav: Tvořivá léta. Profil architektonické a projektové tvorby Stavoprojektu Plzeň 1948–1973. Plzeň 1974.
- SÝKORA, Miloslav – TICHÝ, Zbyněk: Směrný územní plán města Plzně. In: Architektura ČSSR 7, 1966, s. 463–474.
- SYNKOVÁ, Jana: Poslední Plzeňák, který měl své město rád: osobnost a dílo Ladislava Lábkva v památkové péči. Diplomová práce FF ZČU v Plzni, Plzeň 2008.
- ŠEDESÁT let Západočeských energetických závodů, nositele Řádu práce. Plzeň 1979.
- ŠEDIVEC, Vlastimil: Vznik a rozvoj měšťanského pivovaru v Plzni v období průmyslové revoluce. Hospodářské dějiny 9, 1982, s. 199–245.
- ŠIMŮNEK, Robert: Šlechtická reprezentace a její výrazové prostředky v pozdním středověku (modelové příklady ze západních Čech). In: Historická dílna III. Sborník příspěvků za rok 2008, Plzeň 2009, v tisku [františkánský klášter a Šternberské kaple].
- ŠIROKÝ, Radek: K počátkům využívání městských parcel v Plzni. Archeologické výzkumy domů čp. 156 a 194. Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 15, 2000, s. 67–78.
- ŠIROKÝ, Radek: Pilzna Nova et Pilzna Antiqua. Příspěvky k lokačnímu urbanismu centra západních Čech. Doktorská disertační práce, Fakulta architektury ČVUT, Praha 2007.
- ŠIROKÝ, Radek: Pitná, užitková a odpadní voda v rané novověké Plzni. Přehled problematiky. Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 14, 1998, s. 5–21.
- ŠIROKÝ, Radek: Stav a perspektivy výzkumu Staré Plzně. In: Opomíjená archeologie 2005–2006. Red. Křišťuf, Petr – Šmejda, Ladislav – Vařeka, Pavel. Plzeň 2007, s. 174–190.
- ŠIROKÝ, Radek – KAISER, Ladislav – KOČÁR, Petr – NOVÁKOVÁ, Kateřina: Sedláčkova ulice v Plzni ve světle archeologického výzkumu. K podobě veřejných prostranství středověkých měst. Forum Urbes Medii Aevi 4, 2007, s. 94–117.
- ŠIROKÝ, Radek – KOČÁR, Petr – HLAVÁČ, Jaroslav – KAŠTOVSKÁ, Klára – KOSTROUCH, František – KYNCL, Josef – MILITKÝ, Jiří – POSTRÁNEČKÁ, Kateřina – SCHNEIDERWINKLOVÁ, Pavlína: Příkop středověkého opevnění města Plzně. Archeologický a environmentální výzkum v prostoru zaniklé Pražské brány. Forum Urbes Medii Aevi 5, v tisku.
- ŠIROKÝ, Radek – KODERA, Pavel: Historická vodárna města Plzně. Plzeň 2005 (Průvodce po archeologických a stavebních památkách západních Čech 2).
- ŠIROKÝ, Radek – KODERA, Pavel – NOVÁČEK, Karel – ŠORMOVÁ, Pavlína: Hradiště Hůrka ve Starém Plzenci. Národní kulturní památka. Plzeň 2003 (Průvodce po archeologických a stavebních památkách západních Čech 1).
- ŠIROKÝ, Radek – NOVÁČEK, Karel – KAISER, Ladislav: Zapomenutá Plzeň. Počátky města pod přemyslovským hradem. Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 798–827.
- ŠKORPIL, Josef: Průmyslové muzeum v Plzni [Architektonický návrh]. Zprávy spolku architektů a inženýrů v království Českém, 30, 1896, s. 1–6, 2. obr. příloh, 1 plán.
- ŠMAHEL, František: Husitské město „Slunce“. Plzeň na přelomu let 1419–1420. Minulost Západočeského kraje 19, 1983, s. 137–152.
- ŠPIRKOVÁ, Věra: Židovská komunita v Plzni. Domažlice 2000.
- ŠTUKSA, Václav: Plzeň 1917. Minulost Západočeského kraje 23, 1987, s. 7–52.
- ŠLOUF, Jakub: KSC na Plzeňsku v letech 1945–1948. Početnost a struktura členské základny. Minulost Západočeského kraje 42, 2007, s. 337–423.
- ŠLOUF, Jakub: KSC na Plzeňsku v letech 1945–1948. Diplomová práce na FF UK v Praze, Praha 2008.
- ŠLOUF, Jakub: Projekt stavby Korandova sboru v Plzni 1918–1938 [Českobratrský evangelický východní sbor v Plzni, Karel Machotka, Karel Kindl, Bohumír Kozák, Jan Gillar a Jaroslav Fišer]. In: Nardi Aristae. Sborník k sedmdesátému narozeninám Ivana Martinovského. Red. Kaiserová, Kristina. Ústí nad Labem 2007, s. 149–219.
- ŠTĚPÁNEK, Emanuel: Školní budova na pražském předměstí. Zprávy Spolku architektů a inženýrů v království českém, 1889–1890, s. 19–24, 55–60.
- TAUŠEK, Pavel: Dějiny věznic Bory do roku 1939. Scamna super Misam 1, 2008, s. 37–50.
- TICHÝ, Alois: O upravovacích plánech města Plzně. In: Úřední list města Plzně 12, 1934, č. 1, s. 2–5; č. 3, s. 33–38.
- TRUC, Miroslav: Dvě neznámá vyobrazení plzeňského erbu. Minulost Západočeského kraje 30, 1994, s. 7–22.
- TUREK, Rudolf: Úloha staroplzenecké Hůrky v počátcích dějin západních Čech. Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 1, 1976, s. 9–18.
- TUREK, Rudolf: Význam Starého Plzence v časném středověku. Minulost Západočeského kraje 12, 1975, s. 153–171.
- UHERSKÝ, Marek: Výsledky povrchových průzkumů na ploše zaniklé středověké vesnice Roudná, na katastru Sence u Plzně. Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 17, 2004, s. 174–181.
- ULČOVÁ, Marie: Plzeňské střelecké terče jako doklad odívání z konce 18. století. Minulost Západočeského kraje 16, 1980, s. 237–258.
- ULČOVÁ, Marie: Karlov. Historie vzniku škodovské dělnické kolonie v Plzni. In: Etnografie dělnictva 10. Praha 1983, s. 79–118.
- URBAN, Jan: Sláva a úpadek jednoho plzeňského předměstského dvora. Západočeský historický sborník 8, 2003, s. 61–82.
- VÁVRA, Ivan: Řezenská a Norimberská cesta. Historická geografie 11, 1973, s. 31–100.
- VICHROVÁ, Martina: Objekty na topografických mapách 19. století a jejich interpretace pro studium vývoje krajiny. In: Historická krajina a mapové bohatství Česka. Red. Šimůnek, Robert. Praha 2006, s. 105–121.
- VICHROVÁ, Martina – ČADA, Václav: Kartografické vyjadřovací prostředky a interpretace obsahu map druhého vojenského mapování. In: Historické mapy. Bratislava 2005, s. 246–255.
- VIKTORA, Viktor: Záblesky renesance. K projevům renesance v české literatuře se zřetelem k plzeňskému prostředí. Plzeň 2002.
- VOGELTANZ, Jan: Ležení císařských vojsk u Plzně v letech 1733–1749. Minulost Západočeského kraje 23, 1987, s. 167–170.
- VOJTÍŠEK, Václav: Soud zahájený v Plzni za století XV. a právo na něm platné. Sborník Městského historického muzea v Plzni 6, 1921, s. 1–33.
- VOJTÍŠEK, Václav: Z nejstarších právních dějin města Plzně. Sborník Městského historického muzea v Plzni 5, 1920, s. 1–60.
- VONDRÁČEK, Josef: Pivovarský průmysl plzeňský. In: Plzeň a Plzeňsko v minulosti i přítomnosti 1, 1925, s. 198–207.
- VYBRANÉ údaje o občanské vybavenosti sídel v Plzni – městě k 31. 12. 1981 podle urbanistických obvodů. Plzeň 1983.
- WASKA, Karel: Veduty plzeňských podniků. Ze starých firemních papírů (1878–1940). Plzeň 1995.
- WASKOVÁ, Eva: Grafika Plzeň. Příspěvek k dějinám sociálně demokratické tiskárny. Západočeský historický sborník 3, 1997, s. 229–245.
- WASKOVÁ, Eva: Plzeň jako železniční uzel. Západočeský historický sborník 1, 1995, s. 103–118.
- WASKOVÁ, Marie: Výstavba kasáren 35. pěšího pluku v Plzni. Minulost Západočeského kraje 41, 2006, s. 527–550.
- WASKOVÁ, Marie – ŠIROKÝ, Radek: Nástin topografie historického Skvrňanského předměstí v Plzni a otázka polohy nejstaršího židovského hřbitova. In: Nardi artistae. Sborník k 70. narozeninám PhDr. Ing. Ivana Martinovského. Red. Kaiserová, Kristina. Ústí nad Labem 2007, s. 91–119.
- WASKOVÁ, Marie – ŠIROKÝ, Radek: Obecní lékárna v Plzni v 16.–18. století. Dějiny a stavební vývoj. Minulost Západočeského kraje 42, 2007, č. 1, s. 112–152.
- WASKOVÁ, Marie – ŠIROKÝ, Radek: Požáry Plzně roku 1507 a jejich následky. In: Musa pedestris. Sborník k 60. narozeninám Jaroslava Douši. Plzeň 2009, v tisku.
- WETZER, L. H.: Waldstein und die Pilsner Reverse 1634. Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, 1884, s. 195–238.
- WIRTH, Zdeněk: Renesanční Plzeň. Minulost Plzně a Plzeňska 1, 1958, s. 50–57.
- WIRTH, Zdeněk: Soupis památek města Plzně. Věstník Kroužku přátel starožitností pro Plzeň a okolí 3, 1914, s. 8–10 [informace o připravovaném – nikdy nevydaném – plzeňském svazku řady Soupis památek historických a uměleckých].
- ZEMAN, Adolf: Hodnota plzeňského panství podle přiznání k stému penízi koncem 17. století. Časopis Společnosti přátel starožitností 60, 1952, s. 96–112.
- ZEMAN, Adolf: Hospodářská a sociální skladba Plzně na počátku XVIII. století. Plzeň 1955.
- ZEMAN, Adolf: Plzeň v první polovině XVIII. století. (Poměry hospodářské a sociální). Plzeň [1947].
- ZEMAN, Adolf: Plzeň za války třicetileté. K některým otázkám hospodářských následků války. Minulost Plzně a Plzeňska 2, 1959, s. 37–65.
- ZEMAN, Adolf: Plzeňské rybníkářství v 15.–16. století. Příspěvek k dějinám Plzeňského panství a jeho hospodářství. Časopis Společnosti přátel starožitností 45, 1957, s. 8–18, 77–86.
- ZEMAN, Adolf: Vývoj plzeňské populace až do druhé poloviny XVIII. století. Časopis Společnosti přátel starožitností 41, 1953, s. 137–150.
- ZILYNSKYJ, Bohdan: Ukrajínští emigranti v Plzni. Západočeský historický sborník 2, 1996, s. 381–383.
- ZYKMUND, Jiří: Plzeň ve světle josefínského katastru. Minulost Západočeského kraje 6, 1968, s. 277–301.
- ZYKMUND, Jiří: Pomístní jména dnešních předměstí Velké Plzně, dřívějších vesnic plzeňského panství, v 18. a 19. století. Soupis. Minulost Plzně a Plzeňska 1, 1958, s. 117–142.
- ŽEMLIČKA, Josef: Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách. Československý časopis historický 26, 1978, 559–586 [Stará Plzeň, s. 571–572].

<http://www.plzen.eu/cz/home/index.html> (oficiální stránky města).

<http://www.icpilsen.cz/> (Informační centrum města Plzně)

http://www.plzen.eu/cz/zivot_v_plzni/organizacni_struktura_magistratu/urad_spravnic_agend/archiv/index.html (Archiv města Plzně).

<http://www.soaplsen.cz/> (Státní oblastní archiv v Plzni).

<http://www.zcm.cz/> (Západočeské muzeum v Plzni).

<http://gis.plzen-city.cz/> (GIS portál města Plzně – mapy, plány, ortofotomapy).

<http://ukr.plzen.eu/uzemni-planovani/uzemni-plan-mesta-plzne/uzemni-plan-mesta-plzne.aspx> (územní plány města Plzně).

<http://www.icpilsen.cz/plzen/pametihodnosti-mesta/pametihodnosti-mesta-seznam.aspx> (památky, historie, virtuální prohlídky).

<http://www.ecn.cz/pen/zmizela/index.stm> („Plzeň - zmizelá, ohrožená, zachráněná 1945–1998“).

<http://www.plzensketramvaje.cz/> (městská hromadná doprava v Plzni).

http://www.volny.cz/zoplzen/vystav_tady_zili.html (historie židovské obce v Plzni).

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Plzeň>.

Historický vývoj města Plzně

Přírodní podmínky

Plzeň leží v zeměpisném těžišti západních Čech. Z členité krajiny vrchovin širšího Plzeňska vystupuje rozsahem nevelká Plzeňská kotlina, mělká a plochá sníženina při dolních tocích Mže, Radbuzy, Úhlavy a Úslavy. Toky těchto čtyř plzeňských řek odvodňující většinu vrchovin Plzeňska se paprscitě sbíhají do severozápadní nejnižší části Plzeňské kotliny, kde se v širším okolí jejich soutokového uzlu (cca 302–316 m n. m.) od středověku rozvíjí město Plzeň. Mže, nejvodnatější z plzeňských řek, která přijímá v prostoru města tři další toky, opouští Plzeň pod novodobým jménem Berounka. Na další cestě do středních Čech si k severozápadu razí Kralovickou pahorkatinou hluboce zaříznuté údolí. Na jeho začátku musí pod vrchem Chlum řeka překonávat přirozený geologický práh v tvrdém spilitovém podloží, v němž v průběhu minulých tisíciletí řeka vyhloubila pouze velmi úzký profil. Jeho existence znásobuje účinky povodní a záplav v Plzeňské kotlině, a měla proto patrně určující vliv na vývoj údolních niv řek Plzeňské kotliny. Do její severovýchodní části, která je v geomorfologickém členění označována jako Touškovská kotlinina, výrazně zasahují od severu výběžky Hornobřížské pahorkatiny, od severozápadu Kožlanské plošiny, od východu Klabavské pahorkatiny a od jihu Štěnovické vrchoviny. Krajinu města tak výrazně určují rovněž tři plzeňské vrcholy nacházející se na jeho obvodu: Radyně (567 m n. m.), Krkavec (504 m n. m.) a Chlum (417 m n. m.).

Uvedené zeměpisné charakteristiky vždy výrazně předurčovaly prostor Plzeňské kotliny k umístění centra regionu. V širším úhlu pohledu je třeba Plzeňsko vnímat jako region nacházející se na spojnici centra Čech a bavorského Podunají, kterým vždy procházely důležité komunikační tahy spojující východ se západem. Z obou těchto hledisek je třeba promyšlet vývoj Plzně jako centra západních Čech od pravěku až do současnosti.

Velikost a rozsah spádového regionu se v průběhu věků mnohokrát proměňovaly. O prvních proměnách tohoto druhu vypovídá mapování pravěkého osídlení, poslední z nich spadají do doby nedávné. Proměnami v průběhu staletí procházely rovněž dálkové komunikace procházející regionem. Konkrétní vedení jejich tras krajinou a intenzita dopravy na jednotlivých tazích závisely na geopolitickém vývoji v širším česko-bavorském prostoru. Nejvýraznějším přírodním faktorem, který v pravěku, středověku a raném novověku ovlivňoval vedení tras, byly vodní toky, v členité krajině západních Čech byl počet míst s vhodnými podmínkami pro přechod větších řek omezený. Po sjednocení českého státu se ve druhé polovině 10. století západní Čechy staly regionem při česko-německé státní hranici. Na dálkových cestách procházejících Plzeňskem se v průběhu věků odehrála celá řada významných válečných událostí.

Krajina a osídlení v pravěku

Krajina Plzně, Touškovská kotlinina s přilehlými výběžky pahorkatin a vrchovin, vykazuje řadu příznivých podmínek pro umístění lidských sídel. Mimořádně příznivá je ve sledovaném prostoru dostupnost přírodních vodních zdrojů. Čtyři plzeňské řeky (Mže, Radbuza, Úhlava a Úslava) vytvářely na svých dolních tocích při meandrování řadu ramen, jejich břehy byly v mělkých údolích dobře dostupné. Vodní síť doplňovala řada potoků i menších vodotečí, jejichž prameny vyvěraly na hranách údolních teras. Většina z nich již není v krajině dnešního města patrná. Soutokový uzel plzeňských řek však přinášel kromě výhod v zásobování vodou rovněž zvýšené povodňové nebezpečí. Vzhledem ke zhruba stejné velké povodím plzeňských řek je v případě větších povodní souběh povodňových vln z několika toků velmi pravděpodobný, odtok z kotliny je značně limitován

úzkým profilem na začátku kaňonu Berounky. Právě v nejnižší části Plzeňské kotliny tak povodně působí značné škody. Přestože půdní pokryv Plzeňské kotliny není z hlediska zemědělského využití zcela optimální, jedná se o zemědělsky nejpříhodnější část kraje.

První doklady lidského osídlení území města představují malá lovecká sídliště z období pozdního paleolitu a mezolitu (cca 9000–5500 př. n. l.), která se nacházela v převýšených polohách převážně na levé straně údolí Mže (Roudná, Senec). V mladší době kamenné (neolitu; cca 5500–4000 př. n. l.) přišli do

Obr. č. 3: Pečetidlo (typář) města Plzně, kolem 1300

Plzeňské kotliny první zemědělci, kteří zakládáním svých sídlišť a polí v nejurodnějších polohách zahájili intenzivní odlesňování krajiny. Vyhledávali úrodné polohy na plochých terasových stupních, které pravděpodobně rozeznávali podle vegetačního pokryvu. Dosud zkoumané neolitické areály (Křimice, Radčice, Litice) mají značný rozsah, tento obraz však vznikl postupným přesouváním menších sídlišť v průběhu dlouhého období. Postupný rozvoj neolitických sídelních areálů byl prvním výrazným zásahem člověka do krajiny na území města. V následujících obdobích se zemědělské osídlení Plzeňské kotliny postupně rozvíjelo, jeho intenzita a struktura se v průběhu věků proměňovala.

V pozdní době kamenné (eneolit; cca 4000–2000 př. n. l.) nejprve pokračoval vývoj starších sídelních areálů (Křimice), záhy však byly obsazovány rovněž nové, do té doby nevyužívané polohy (Vinice). V mladší fázi období (chamská kultura) došlo k výrazné kulturní proměně, na niž se zásadním způsobem podílely kontakty se sousedním Bavorskem. V krajině se objevila malá opevněná sídliště ve výšinných polohách (Pecihrádek, Starý Plzenec – Hůrka). Z následujícího období starší doby bronzové (cca 2000–1700 př. n. l.) v Plzeňské kotlině doklady lidské přítomnosti chybí. Ve střední, mladší a pozdní době bronzové (cca 1700–750 př. n. l.) je území Plzně opět intenzivněji využíváno. Sídelní areály se postupně rozšiřovaly po terasových stupních údolí plzeňských řek (například Křimice, Vinice, Bručná), mohylová pohřebiště se nacházela stranou od nich (Nová Hospoda, Doubravka, Zábělá). Na výrazné ostrožně nad řekou Úslavou byla v Hradišti vybudována menší, silně opevněná lokalita s centrální funkcí (?). Situace ve starší době železné (halštatská kultura; cca 750–400 př. n. l.) navazuje na starší vývoj, na konci období je prostor Plzeňské kotliny víceméně zcela zaplněn zemědělskými osadami a s nimi souvisejícími žárovými pohřebišti. Ve vhodných polohách jsou zakládána další opevněná hradiště (Bukovec, Starý Plzenec – Hůrka).

Západní Čechy náležely k regionům, kde se na přelomu starší a mladší doby železné formovala keltská kultura. V době keltské expanze většina zdejších obyvatel odešla a byla nahrazena nově příchozími. Osídlení mladší doby železné (laténská

kultura; 400–1 př. n. l.) nenavazuje na starší situaci. Doloženy jsou pouze zemědělské osady (například Vinice, Roudná), žádná opevněná lokalita s centrální funkcí nevznikla. V následujícím období (doba římská; cca 1–400) osídlili západní Čechy Germáni. Intenzivněji využit byl prostor dnešního historického jádra města, kde můžeme v této době předpokládat přechody dálkových cest přes Radbuza a Mži. V následujícím období, v době stěhování národů (cca 400–700), došlo patrně k poklesu intenzity osídlení regionu. V souvislosti s tím na Plzeňsku nezaznamenáváme ani doklady nejstaršího slovanského osídlení (srov. mapu č. 55).

Přemyslovské raně středověké centrum

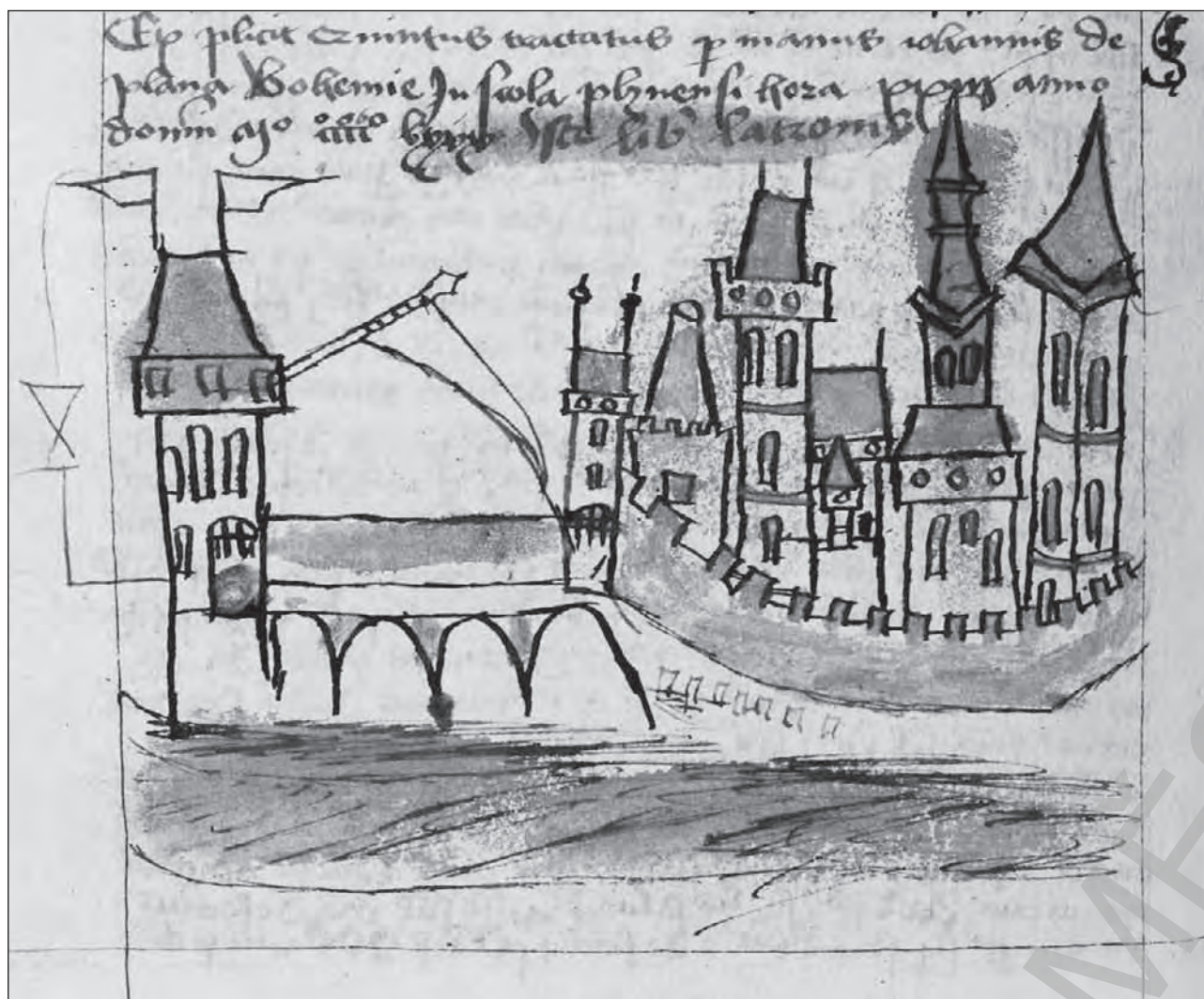
Podle stávajícího stavu poznání spadají počátky přítomnosti Slovanů na Plzeňsku až do 8. století. Sídla zemědělců zaujala výhodné polohy v úrodných částech kotliny, na výrazné ostrožně nad pravým břehem Berounky bylo u Bukovce v průběhu 8. století vybudováno opevněné hradiště. Raně středověká sídelní struktura Plzeňské kotliny v 8.–9. století naznačuje existenci uceleného územního celku, který je možné spojovat s předpřemyslovskou kmenovou elitou. Násilný zánik bukoveckého hradiště patrně souvisí s počátky mocenské expanze z oblasti středních Čech.

Ovládnutí západních Čech Přemyslovci v době kolem poloviny 10. století souvisí v první řadě s ovládnutím důležitých dálkových komunikací. Nejvýznamnější z nich, Řezenská cesta, se právě v 10. století stala dočasně hlavní trasou spojující západní Evropu s Malopolskem a Kyjevskou Rusí. Pro Přemyslovce měla tato cesta rovněž značný politický význam. Pravidelné cesty do Řezna byly pro vládnoucího knížete nezbytné, zúčastňoval se zde říšských sněmů, do roku 973 se zde nacházelo církevní centrum země.

Obr. č. 4: Znak města Plzně, 1578

Vznik nového opevněného centra – dnešního hradiště Hůrka ve Starém Plzenci v 10. století pravděpodobně časově navazuje na násilný zánik hradiště u Bukovce. Poloha přemyslovského hradu na výrazné ostrožně nad pravým břehem Úslavy

Obr. č. 5: Vyobrazení města Plzně (?), 1480

je úzce vázána na průběh Řezenské cesty. Prvním přesvědčivým dokladem o přináležitosti Plzně a celých západních Čech k přemyslovskému státu je kronikářská zpráva o vojenském střetnutí mezi císařem Otou II. a knížetem Boleslavem II. v roce 976 v blízkosti plzeňského hradu. Místním jménem Plzeň byl původně označován raně středověký hrad, případně jeho podhradí. Pojmenování později převzaly městské útvary navazující na raně středověkou aglomeraci. Označení Stará Plzeň pro přemyslovský hrad a jeho podhradní aglomeraci užíváme v protikladu ke jménu Nová Plzeň, které bylo použito pro město přesunutá na konci 13. století do nové polohy při soutoku Radbuzy a Mže.

Obr. č. 6: Pohled na kostel sv. Bartoloměje, 1491

Přemyslovský hrad ve Staré Plzni se postupně stal jedním z nejdůležitějších článků tzv. hradské soustavy, správního systému knížecích Čech. Jeho základním článkem byl správní hrad, který byl centrem regionu. Tomu vládl knížecí úředník, správce, který sídlil na hradě. V Plzni je tento správce, označovaný jako prefekt či kastelán, doložen poprvé k roku 1160. Hradský správce plnil svěřené povinnosti s pomocí dalších úředníků, v Plzni je již k roku 1146 uváděn sudí. Hradská soustava byla od svých počátků

rovněž nástrojem christianizace země a byla totožná s církevní správou. Na správním hradě tudíž působil i arcikněz (archipresbyter), v Plzni je doložen k roku 1131. Pro fungování hradské správy byla důležitá neustálá kontrola hradských obvodů panovníkem, který se svou družinou objížděl správní hrady a vládl tak prakticky ze sedla koně. V Plzni je pobyt knížete Vladislava doložen o vánočních svátcích roku 1109, vzhledem k poloze na Řezenské cestě musíme s pobyty panovníka počítat mnohem častěji.

Mezi českými správními hrady začala postupně vynikat skupinka nejvýznamnějších objektů položených na dálkových cestách (Litoměřice, Žatec, Hradec Králové, Plzeň). Vhodná poloha je předurčovala k rychlému rozvoji, v jehož důsledku kolem nich vznikaly více či méně rozsáhlé sídelní aglomerace označované moderní historiografií jako časná města. Starou Plzeň je třeba k lokalitám tohoto typu počítat již před koncem 10. století, zpráva o návratu biskupa Vojtěcha do Čech roku 992 zde dokládá existenci blíže nespecifikovaného tržiště.

Areál raně středověkého plzeňského hradu na Hůrce byl čtyřdílný, složený z akropole a dvou předhradí, na něž pod jižním svahem ostrožny navazovalo ještě opevněné podhradí. Dálková komunikace procházela pod hradbami pevnosti na severní a západní straně, řeku překonávala pod její přímou kontrolou. Boční větev cesty procházela patrně přímo areálem hradu. Na výrazné plošině na akropoli se nacházel románský kostel sv. Vavřince, který byl nejstarší plzeňskou svatyní. Na západním předhradí byl ve výrazné poloze nad údolím vybudován kostel sv. Petra, románská rotunda z konce 11. až první poloviny 12. století. Románský kostel sv. Kříže umístěný na východním předhradí byl součástí velmožského dvorce postaveného pravděpodobně v první třetině 13. století.

Struktura pravobřežní části podhradní aglomerace není ještě dostatečně poznána. Prostoru dominovala výrazná ostrožna s románským chrámem Narození Panny Marie, tribunový vlastnický kostel byl postaven pravděpodobně ve druhé polovině 12. století. Ostrožna s kostelem tvořila jakýsi protipól přemyslovského hradu. Větší část staroplzeňské aglomerace se nacházela na levém břehu Úslavy, plochu s doklady osídlení zde vymezuje obdélník o maximálních

rozměrech 390 x 340 m. Sídelní struktura se postupně rozvíjela podél trasy dálkové komunikace. Centrálním prostorem levobřeží bylo od počátků aglomerace dnešní Masarykovo náměstí, nacházela se zde křižovatka, na níž se rozdělovala Řezenská a Norimberská cesta. Centrální body sídelních areálů levobřežní aglomerace byly pravděpodobně kostely sv. Jana Křtitele, sv. Martina a sv. Václava, z nichž se dodnes dochoval pouze chrám sv. Jana Křtitele na náměstí. Jižní část staroplzeňské aglomerace tvořila poloha „Krabotov“ s románským kostelem sv. Blažeje na menší, pravděpodobně opevněné ostrožně nad levým břehem Úslavy (k topografii Staré Plzně srov. mapu č. 59).

Levobřežní část staroplzeňské aglomerace byla svou polohou na křižovatce významných dálkových cest předurčena k dalšímu rozvoji. Archeologické výzkumy ve Smetanově ulici doložily pravidelně uspořádanou lokační městskou zástavbu rozvíjející se jižně od centra levobřeží. Existenci institucionálního právního města v levobřežní části staroplzeňské aglomerace potvrzují údaje listin z let 1266 a 1273. Městskou lokaci v tomto prostoru je tedy nutné klást před rok 1266, v tomto roce se podle všeho město ještě stále nacházelo v prvotním období své výstavby.

Otevřená zatím zůstává otázka městského opevnění. Půdorysné schéma nového útvaru respektuje v západní části hlavní komunikační osu, ve východní části se rozvíjí na principu pravoúhlého rastru ulic a domovních bloků. Součástí nově uspořádaného centrálního prostoru je gotický městský kostel sv. Jana Křtitele budovaný na místě starší svatyně. Záměr založení města v exponované poloze v podhradí přemyslovského hradu se musel podle všeho vypořádat se složitější majetkovou strukturou v zájmovém území. Na základě rozboru listin lze předpokládat, že král musel vůči majetku kláštera chotěšovských premonstrátek uplatnit „právo nucené směny“. Lokace města v podhradí staroplzeňského hradu byla součástí širší zakladatelské aktivity Přemysla Otakara II. v západních Čechách, která pravděpodobně vrcholila v době kolem roku 1260.

Uvedená lokace však patří do kategorie nezdařených. Archeologické svědectví nepřineslo doklady o delší existenci lokovaného sídliště. Je zřejmé, že opuštění původního lokačního záměru je třeba klást do souvislosti s počátky Nové Plzně v 90. letech 13. století. Zánik všech zkoumaných měšťanských domů nese shodné stopy nekatastrofického opuštění.

V řadě možných důvodů je jistě třeba v první řadě zvažovat roli přírodních podmínek, které se v případě Nové Plzně jeví jednoznačně jako příznivější, ať jde o geologické podloží, geomorfologii terénu a pravděpodobně i vztah k vodním zdrojům. Hlavní důvod přesunu městského centra je však třeba hledat ve vnějších okolnostech, na paměti je třeba mít především tranzitní charakter prostoru Plzeňska. Přesun městského centra plzeňské aglomerace na konci 13. století se odehrával v době, kdy vzrůstal význam Norimberku mezi říšskými městy. Tomu jistě odpovídaly změny intenzity provozu na dálkových cestách. Ve chvíli, kdy jednoznačně převážilo užívání severnější Norimberské cesty směřující původně od Staré Plzně k centru Plzeňské kotliny, došlo k založení Nové Plzně. Její poloha umožnila významné zkrácení a zlepšení trasy Norimberské cesty.

Nová Plzeň

Nová etapa vývoje centra západních Čech nastala přenesením města do zhruba 9 km severozápadním směrem vzdálené polohy ve východním cípu Touškovské kotliny, při soutoku řek Mže a Radbuzy. Nové založení města bylo situováno do osídlené, plně zemědělsky využívané krajiny, do míst, kudy již dříve procházela Norimberská cesta. Starší vesnické osídlení v prostoru Nové Plzně se rozvíjelo především

ve vazbě na kostely raně středověkého původu – sv. Jiří v Doubravce a Věch Svatých na pozdějším Malickém (Saském) předměstí.

Založení Nové Plzně je jednoznačně datováno do intervalu let 1288–1300. Terminus ante quem představuje listina basilejského biskupa Petra z roku 1300 udělující odpustky těm věřícím, kteří v určené svátky navštíví dominikánský kostel v Plzni. Je zřejmé, že zakládání města probíhalo v 90. letech 13. století, tradičně uváděný rok založení Nové Plzně udává letopisecký záznam k roku 1295. Rychtář Jindřich, jehož působení je doloženo zhruba v letech 1296–1298, je oprávněně považován za lokátora města.

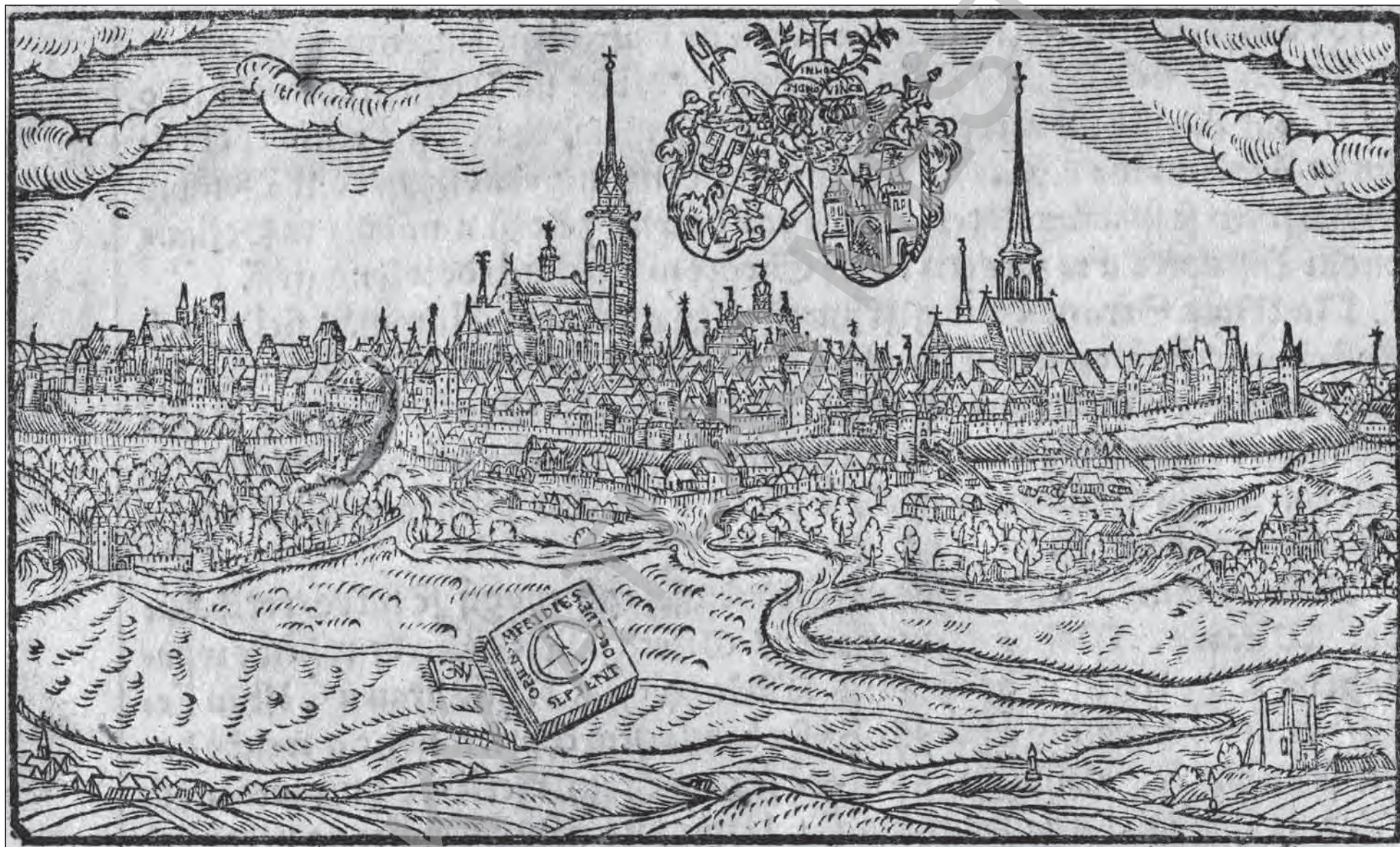
Areál nově založeného města byl zasazen na příhodnou, pravděpodobně víceméně rovnou plochu vydělenou přirozenými překážkami. Městský půdorys byl v daném prostoru výtčen jako čtyřúhelník o stranách 460 × 430 m. Dispozici města určila

ulicí k Skvrňanské (též Norimberské) bráně. Méně významná komunikace vstupovala Malickou (v raném novověku tzv. Saskou) branou a dnešní Rooseveltovou ulicí rovněž do severovýchodního rohu náměstí a vycházela z jihozápadního rohu dnešní ulicí B. Smetany Litickou (od 18. století tzv. Jeptišskou) branou. Důvody tohoto uspořádání komunikačního schématu města, které je důležitým znakem lokačního urbanismu, mohou být fortifikační, vyloučena není ani snaha o efektivní komunikační vytížení prostoru náměstí. Již nedlouho po založení města byla značná pozornost věnována úpravě veřejných prostranství (náměstí i ulic) jednoduchou dlažbou.

Specifickým znakem lokačního urbanismu Nové Plzně je rozmístění církevních institucí v areálu města. Dva mendikantské kláštery byly umístěny v komunikačně nejméně frekventovaných koutech městského půdorysu, minoritský klášter v jiho- východním a dominikánský klášter v severozápad-

ujali až v roce 1322 po potvrzení patronátního práva králem Janem Lucemburským. Své nároky však museli obhajovat ve vážném, dvanáct let (1330–1342) trvajícím sporu se světským knězem, který papežská kurie nakonec rozhodla ve prospěch řádu. Lze předpokládat, že tyto závažné vleklé spory spadající do období výstavby města zbrzdily hospodářský a stavební rozvoj fary i městského farního kostela, respektive kostelů ve farnosti. Ihned po definitivním rozhodnutí ve sporu zahájil řád kroky ke stavbě řádné komendy a k přesunu fary, k tomu účelu zakoupil farář Reichlin roku 1344 dům čp. 234 na náměstí, který slouží plzeňské církevní správě dodnes. Do té doby se sídlo fary pravděpodobně nacházelo na předměstí při kostele Věch Svatých.

Budování chrámu sv. Bartoloměje na náměstí začalo až ve 40. letech 14. století výstavbou presbytáře. Záměr novostavby kostela sv. Bartoloměje tedy spadá až do doby vítězství německých rytířů ve

Obr. č. 7: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602

pravoúhlá síť ulic vymezujících bloky zástavby kolem náměstí umístěného přesně do středu dispozice. Ulice nového města byly vyměřeny v jednotné šířce cca 12 m, realizovaná síť ulic se značně přiblížila ideálnímu schématu. Mimořádně rozlehlé náměstí o původních rozměrech cca 200 × 145 m vzniklo vynecháním dvou velkých bloků ve střední severojižní ose půdorysu, zaujímal plochu 28 200 – 29 000 m². Posun uličních čar směrem dovnitř na všech stranách náměstí byl způsoben expanzí domovní zástavby do veřejného prostranství nejdříve formou loubí, které však bylo postupně rovněž zapojováno do organismu domu. Proces rozšiřování domů do prostoru náměstí byl v Plzni dokončen ještě v průběhu středověku.

Hlavní komunikační tahy neprocházely dispozicí města přímo, ale křížovaly plochu náměstí zhruba ve směru severovýchod – jihozápad. Právě diagonálu severovýchod – jihozápad je proto třeba považovat za komunikační osu města. Nejdůležitější komunikační tah procházel Pražskou branou a Pražskou ulicí do severovýchodního rohu náměstí a pokračoval ze středu západní strany náměstí dnešní Riegrovou

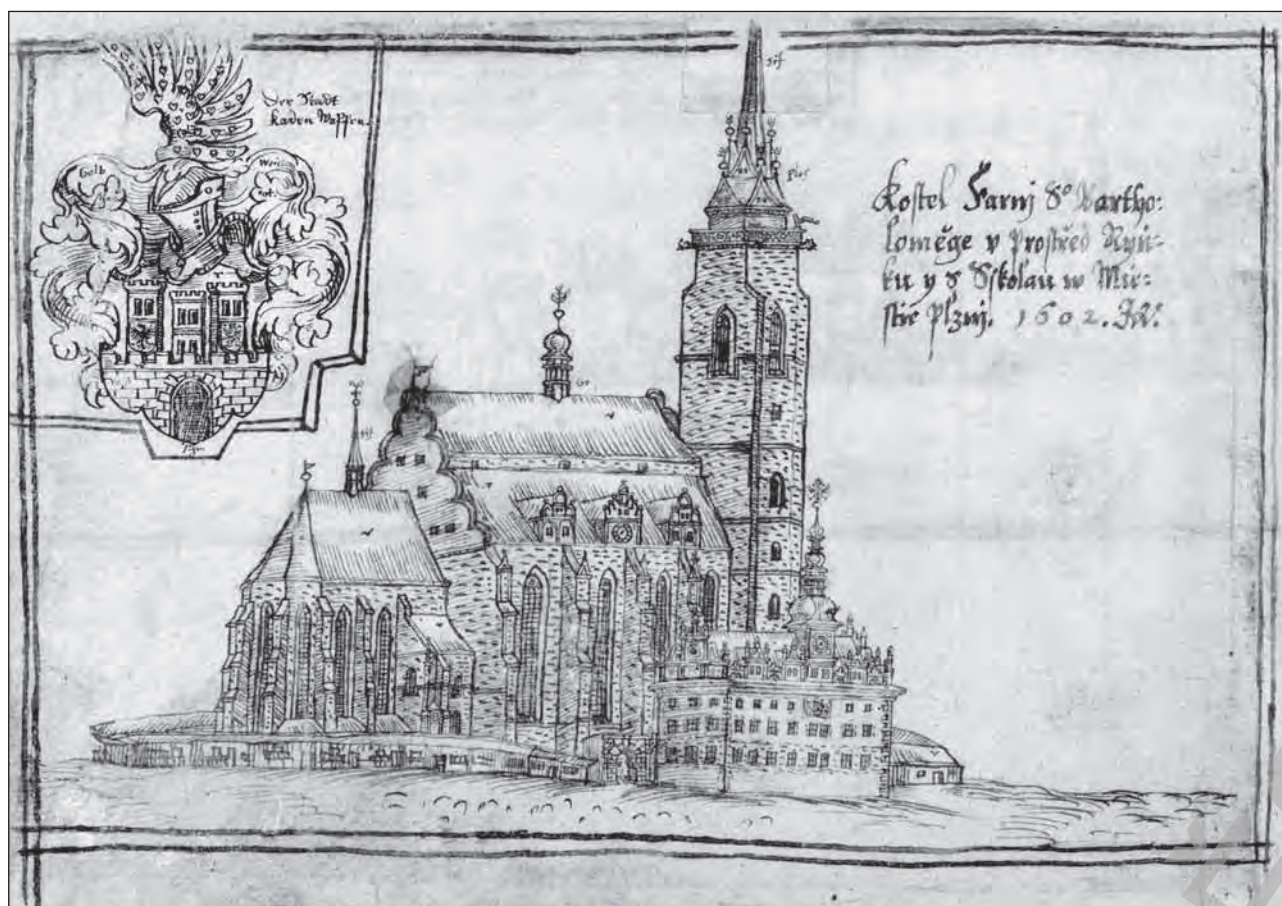
ním. Jejich spojnice tak vytvořila jakousi sakrální osu města, v jejímž středu byl na náměstí umístěn městský chrám sv. Bartoloměje.

Záměr výstavby plzeňského farního kostela sv. Bartoloměje na centrálním náměstí byl součástí lokace města. V počátcích Nové Plzně hrál důležitou roli starší kostel Věch Svatých na severním předměstí, nové město bylo podle všeho založeno na území jeho farnosti. V době počátků města sídlil plzeňský farář na dosavadní faře při tomto kostele, nově budovaný chrám sv. Bartoloměje byl zpočátku filiálním. Nejstarším dokladem existence kostela sv. Bartoloměje je měšťanský odkaz z roku 1307.

Zajímavá je problematika vývoje farnosti v období počátků města. Není jasné, zda se patronátní právo ke kostelu v Nové Plzni udělené králem Jindřichem Korutanským řádu německých rytířů roku 1310 týkalo staršího farního chrámu nebo nově budovaného kostela. Prvním známým novo-plzeňským farářem je ale Mikuláš Firmanův jmenovaný v roce 1320, který velmi pravděpodobně nebyl členem řádu. Němečtí rytíři se fary

vleklém sporu o faru. Není jasné zda, případně kdy byla stavba podle původního záměru dokončena.

Součástí lokačního záměru bylo nepochybně rovněž založení obou mendikantských klášterů. Založení minoritského kláštera je uváděno k roku 1297. Nejstarší stavební fáze minoritského kostela Nanebevzetí Panny Marie je podle všeho nejstarší dochovanou stavbou Nové Plzně. Výstavba dominikánského kláštera s kostelem sv. Ducha je zmiňována k roku 1300. Areály obou klášterů prostoupily podle všeho lokační hranici městského areálu dříve, než byla fixována výstavbou kamenné hradby ve druhé čtvrtině 14. století. Důvodem expanze nejstarších klášterních budov do fortifikačního pásma mohla být snaha o zkvalitnění a posílení tehdy ještě víceméně provizorního městského opevnění. Není jisté náhodou, že nejstarší známé kamenné budovy obou konventů jsou situovány právě do linie městské hradby, případně za ní. Mendikantské kláštery byly jednoznačně jedinými prvky městské struktury situovanými na obvodu města, které se v prvních letech po lokaci intenzivně rozvíjely. Nejednoduché počátky

Obr. č. 8: Kostel sv. Bartoloměje a latinská škola, 1602

fary v Nové Plzni a spory o její investuru byly patrně jedním z důvodů značné popularity mendikantských klášterních kostelů ve městě, které byly zřejmě zprovozněny mnohem dříve než farní chrám. Tato situace poskytla oběma konventům v počátcích města dostatek prostoru k tomu, aby ve městě uplatnily svůj vliv a vybudovaly si potřebné zázemí. Obliba a vliv mendikantských řádů vedly později k vážným sporům s farním duchovenstvem, které jsou doloženy v letech 1374–1375.

Hlavní linie městského opevnění respektovala přirozený obvod ostrožny, na níž bylo město založeno. Zděné opevnění bylo podle všeho budováno až ve druhé čtvrtině 14. století. Skládalo se z hlavní hradby o výšce cca 7 m a šířce cca 2 m, která byla završena ochozem a cimbuřím. Hradba byla členěna poměrně hustě řazenými hranolovými, dovnitř otevřenými věžemi. Vnější zděná hradba, která v předhusitském období pravděpodobně nebyla členěna baštami či věžemi, vymezovala parkán široký většinou zhruba 14 m. Před parkánovou hradbou se nacházel příkop, který měl šikmé stěny a ploché dno, šířku cca 7,5 m a hloubku 1,6 m. Ve středověku byl nejspíše po celém obvodu města poměrně intenzivně protékán vodou. Do vlastního města vedly čtyři výše zmiňované brány. Tvořil je koridor prostupující hradebním pásmem doplněný podle všeho v linii hlavní i vnější hradby věžovými stavbami.

Před městskými branami se podél komunikací zřejmě již v období výstavby města rozvíjela zástavba předměstí. Stejně jako městské jádro vznikala bez návaznosti na starší předlokační osídlení. Výjimku představovalo severní Malické předměstí navazující patrně kontinuálně na starší sídelní areál (ves Malice) s kostelem Všem Svatých. V důsledku založení města byla pravděpodobně více preferována část areálu navazující na přechod přes řeku Mži, k předměstskému osídlení však připadla i zástavba při kostele Všem Svatých a severně či severovýchodně od něj. Při kostele Všem Svatých fungovala zřejmě po dobu prvního půlstoletí existence města fara využívaná později jako hospodářský dvůr. I po přesunu fary ke kostelu sv. Bartoloměje se zde zřejmě až do husitských válek nacházel hlavní městský hřbitov.

V době před podstatnými zásahy člověka do toku zmíněných plzeňských řek nebyla asi plocha předměstí ohrožována záplavami. V souvislosti se založením města byla na jeho východním obvodu vybudována Mlýnská strouha, umělý kanál sloužící k pohonu městského mlýna i dalších zaří-

zení a zároveň posilující opevnění města. Umělým kanálem byla velmi pravděpodobně i Soukenická valcha na severním obvodu města.

Nejvýznamnější Pražské předměstí se rozvinulo na východní straně města při cestě na Prahu, zde se nacházely nejdůležitější přechody řek v Plzni. Bezprostředně za Pražskou bránou se na levém břehu Mlýnské strouhy nacházela část zvaná Rybáře, centrální část označovaná jako Špitálské předměstí se rozkládala na ostrově mezi Mlýnskou strouhou a hlavním tokem Radbuzy. Osídlení expandovalo dále podél hlavní komunikace na pravý břeh Radbuzy.

Složitější topografii mělo rovněž severní Malické předměstí. Na městskou bránu navazovalo osídlení

Obr. č. 9: Plán města Plzně, 1712 (stav k roku 1653)

ostrova mezi Soukenickou valchou a tokem Mže, na jejímž levém břehu se nacházel další sídelní areál. Zástavba se dále nacházela při kostele Všem Svatých i severovýchodně od něj při Kunčině Hrádku. Zdá se, že zástavba Malického předměstí byla částečně tvořena většími, do jisté míry opevněnými dvory, které se podobaly venkovským tvrzím. To, že si tato část novoplzeňské aglomerace zřejmě brzy získala „rezidenční“ charakter, dokládá i existence tzv.

Kunčina Hrádku, menšího opevnění severovýchodně od kostela Všem Svatých.

Mezi větší sídelní areály patřilo rovněž Skvrňanské předměstí na západní straně města. Hlavní komunikaci směřující k západu přetínal oblouk ulic (dnešní Jízdecká a Palackého) vymezující prvotní opevněný areál, k jehož rozšíření zřejmě došlo ještě v předhusitském období. Hranici rozšířeného areálu se na severozápadě stala strmá hrana terasového stupně spadající do inundačního území. V severozápadní části rozšířeného předměstí se nacházel židovský hřbitov založený zřejmě již před uvedeným rozšířením. Rozsahem nejmenší bylo patrně Litické předměstí na jižní straně města. Skvrňanské a Litické předměstí zřejmě představovaly jeden spojený prostor, což se odráží i v nejstarším doloženém názvu užívaném společně pro předměstskou zástavbu na západní a jižní straně města – totiž jednoduše předměstí (*ante civitatem*).

Nejdůležitější plzeňská předměstská stavba se nacházela v západní části Špitálského předměstí. Při hlavní příjezdové komunikaci od Prahy, v místech, kde se cesta rozdělovala na větev směřující skrze Pražskou bránu dovnitř města a na větev obcházející opevněné městské jádro jižním Litickým předměstím, byl roku 1320 založen městský špitál. Gotická špitální kaple sv. Máří Magdalény byla vysvěcena již roku 1321 (k topografii středověké Nové Plzně srov. mapu č. 57).

Vzhledem k návaznosti na starší městské založení byl růst Nové Plzně poměrně rychlý. Jádro obyvatel jistě tvořili měšťané, kteří sem přešli ze Staré Plzně, lze však předpokládat, že nová lokace byla příležitostí i pro nově příchozí.

Tak jako u ostatních českých měst, i v Plzni se po jejím založení setkáváme s dvoukolejností městské správy. Panovníka a jeho vládu nad městem tradičně reprezentoval královský rychtář. Městská samospráva se v Plzni pravděpodobně začala utvářet již na počátku 14. století, konšelé města Nového Plzně v písemných pramenech vystupují poprvé v listině z roku 1315. Městská rada byla každoročně jmenovaná z Prahy dojíždějícím královským podkomořím či hofrychtěřem, mířícím do Plzně také k hlavním soudům. Později se ustálil úzus, že šest konšelů zůstávalo a šest odstupujících navrhovalo nové členy. Na jednu stranu znamenala tato praxe udržení kontinuity městské správy, na stranu druhou ale vedla k uzavřenosti vládnoucích vrstev, které si místa v samosprávě předávaly mezi sebou. Z obce byli vybíráni také obecní starší, kteří představovali poradní orgán městské rady. Konšelé každé čtyři týdny ze svého středu volili purkmistra (*magister civium*; poprvé doložen k roku 1323). O konsolidaci městské samosprávy vypovídá i soustavná písemná agenda města, jejíž zintenzivnění můžeme pozorovat od 30. let 14.

století. Město brzy zaměstnávalo vlastního písaře, vedle něj i další úředníky. Pro snazší správu byla Plzeň rozdělena do osmi čtvrtí či houfů, v jejichž čele stáli čtvrtní hejtmani.

V roce 1320 potvrdil Jan Lucemburský městu veškerá privilegia, užívaná za Václava II., a také povinnost platit každoročně královské komoře na sv. Martina úrok 89 hřiven ze 168 lánů vyměřených při lokaci a deseti lánů přiměřených k městu po revizi

Obr. č. 10: Františkánský klášter v Plzni, 1737

skutečně užívaných pozemků. Plzeň se řídila právem Starého Města pražského, které se ovšem utvořilo na základě práva norimberského, a pro relativně úzké vazby Plzně s Norimberkem tak můžeme v plzeňském městském zřízení pozorovat více norimberských vlivů. Plzeň zároveň představovala odvolací instanci pro města Dobřany, Manětín, Mýto, Radnice, Teplou a Planou. Roku 1381 pak Plzeň jako významné regionální centrum obdržela právo krajské poprav.

Město Plzeň také vlastnilo pozemkový majetek a vystupovalo jako feudální vrchnost. Hned při svém založení získala Plzeň vsi Štáhlavy a Sedlec, brzy je však neznámou cestou ztratila. O plzeňských poddanských vesnicích se dovídáme až z pramene evidujícího roky 1418–1421. Tehdy Plzeň vlastnila: Skvrňany (24 osedlých), Božkov (8 osedlých), Koterov (5 osedlých), Černice (27 osedlých), Radobyčice (16 osedlých), Útušice (12 osedlých), Doudlevice (12 osedlých), část Lobež (3 osedlí). Předpokládá se však, že vesnice do majetku města přešly nejspíše ve druhé třetině 14. století. Kromě těchto majetků bylo město také správcem jmění předměstského špitálu sv. Máří Magdalény, založeného roku 1320 bohatým měšťanem Konrádem z Dobřan a obvěněného během následujících dvaceti let platy na dvorech v Božkově, Doubravce a Ejpovicích a později i dvory v Kyšicích.

Hospodářství města bylo ovládáno zejména obchodem a řemesly. Plzeň, jako uzel významných komunikací spojujících Prahu s Norimberkem, Řeznem a Chebem s návazností na severoněmecká města, měla nejlepší předpoklady pro rozvoj těchto odvětví. Plzeňští obchodníci jsou doloženi především v Norimberku (od 15. století vznikají mezi měšťanskými rodinami obou měst i příbuzenské vztahy), v Řezně, v Mnichově, ve Frankfurtu nad Mohanem, Salcburku, Benátkách a ve St. Gallen. Hlavním zbožím určeným pro vývoz byl hovězí dobytek, skupovaný plzeňskými obchodníky po celých Čechách, na Moravě i v Horních Uhrách a prodávaný zejména v Bavorsku. Plzeň byla také významnou tranzitní stanicí tohoto obchodu. Kromě hovězího dobytka bylo významnějším vývozním artiklem plzeňských obchodníků také plzeňské bílé sukno, sice horší kvality, ale zato cenově dostupnější, které nacházelo dobrý odbyt na zahraničních trzích, především v Rakousku a ve Švábsku. Karel IV. udělil roku 1363 Plzni výroční trh na sv. Bartoloměje (24. srpna).

Významným zdrojem obživy Plzeňanů byla řemesla. Jsou doložena tradiční odvětví, s nimiž se setkáváme i v ostatních českých královských městech. Produkce byla určena především k prodeji na místním trhu, výroba byla regulována cechovními řády.

Bohatší řemeslníci si zakupovali také hospodářské dvory na předměstích. Čistě zemědělství se věnovala odhadem čtvrtina, nejvýše však třetina obyvatel Nové Plzně. Vedle držitelů drobných a středních usedlostí pak mezi měšťanskými elitami můžeme nalézt i majitele několika hospodářských dvorů najednou. Některé významné plzeňské měšťanské rodiny kupovaly v touze po predikátu i deskové statky, setkáváme se také s vlastnictvím drobné tvrze v okolí Plzně (např. Hrádek – též Kunčin Hrádek, nedaleko kostela Všech Svatých). Naopak řada okolních šlechticů měla dvory a pozemky na předměstí, což s sebou mělo nést i ne vždy dodržovanou povinnost platit městské dávky a královskou berni.

Ač byla Nová Plzeň založena jako jedno z posledních královských měst v západních Čechách, záhy získala nemalý politický význam a stanula v čele regionu. Karel IV. ve svém Maiestas Carolina dokonce zahrnul Plzeň mezi města, která nesmí být českým panovníkem v žádném případě zastavena, a tato zásada byla (bez ohledu na odmítnutí celého dokumentu) dodržována. Roku 1392 se Václav IV., proti němuž stála v té době nemalá opozice, dokonce zaobíral myšlenkou na přesídlení do Plzně. Plzeň pak již ve 14. století nabyla na důležitosti také z hlediska obrany země. Nejpozději roku 1363 se stala z rozkazu Karla IV. zbrojnicí a zásobárnou obilí pro případ válečného konfliktu.

Rozsáhlá sídelní aglomerace ve Staré Plzni se v důsledku přenesení institucionálního města do Nové Plzně vylidňovala a redukovala, rozhodně však nelze uvažovat o jejím zániku. Značná část měšťanských domů v levobřežní části byla opuštěna, archeologický výzkum však dokládá, že některé se vyvíjely dále až do raného novověku. Dodnes zachována zůstala západní část městského půdorysu. Změnu právního statutu Staré Plzně dokládá privilegium

vrcholu vystavět nový královský hrad Radyni (Karlskrone). Jeho poloha byla zvolena tak, aby strategicky kontroloval celou plzeňskou aglomeraci po přesunu města do nové polohy.

Husitské a pohusitské období: na straně vítězů

V důsledku rozvoje městské zástavby bylo ještě ve 14. století zdokonalováno městské opevnění, před branami byla vybudována předbrani a především byla hradbami a příkopem obehnaná všechna předměstí s výjimkou Malického. Populační růst si na počátku 15. století vynutil vznik nových hřbitovů. Kromě hřbitovů u obou klášterů a u Všech Svatých se začalo pohřbívat také u kostela sv. Bartoloměje na náměstí, v roce 1414 byl založen nový hřbitov u předměstského kostela sv. Mikuláše. Před husitskými válkami žilo v Plzni odhadem 3500 až 4000 obyvatel. Uvnitř hradeb se nacházelo 290 měšťanských domů, další byly na předměstích. V roce 1418 bylo ve městě evidováno celkem 226 daňových poplatníků.

Předhusitská Plzeň byla převážně česká. Po založení Plzně se sem stěhovali i měšťané německé národnosti, zprvu se právě oni jako představitelé nejbohatší vrstvy nejvýrazněji exponovali v městské samosprávě. Postupem času se však v jinak českém okolí poměrně snadno asimilovali. V druhé dekádě 15. století se v Plzni setkáváme zhruba s 84% českého obyvatelstva proti 16% sousedů jazykově německých či alespoň dle jména německého původu. Třetí národnost žijící v Plzni představovala zdejší židovská komunita. Ta je v Plzni doložena nejpozději k roku 1338. Židé byli soustředěni do západní části Solní ulice, kde stála i synagoga, poprvé písemnými prameny

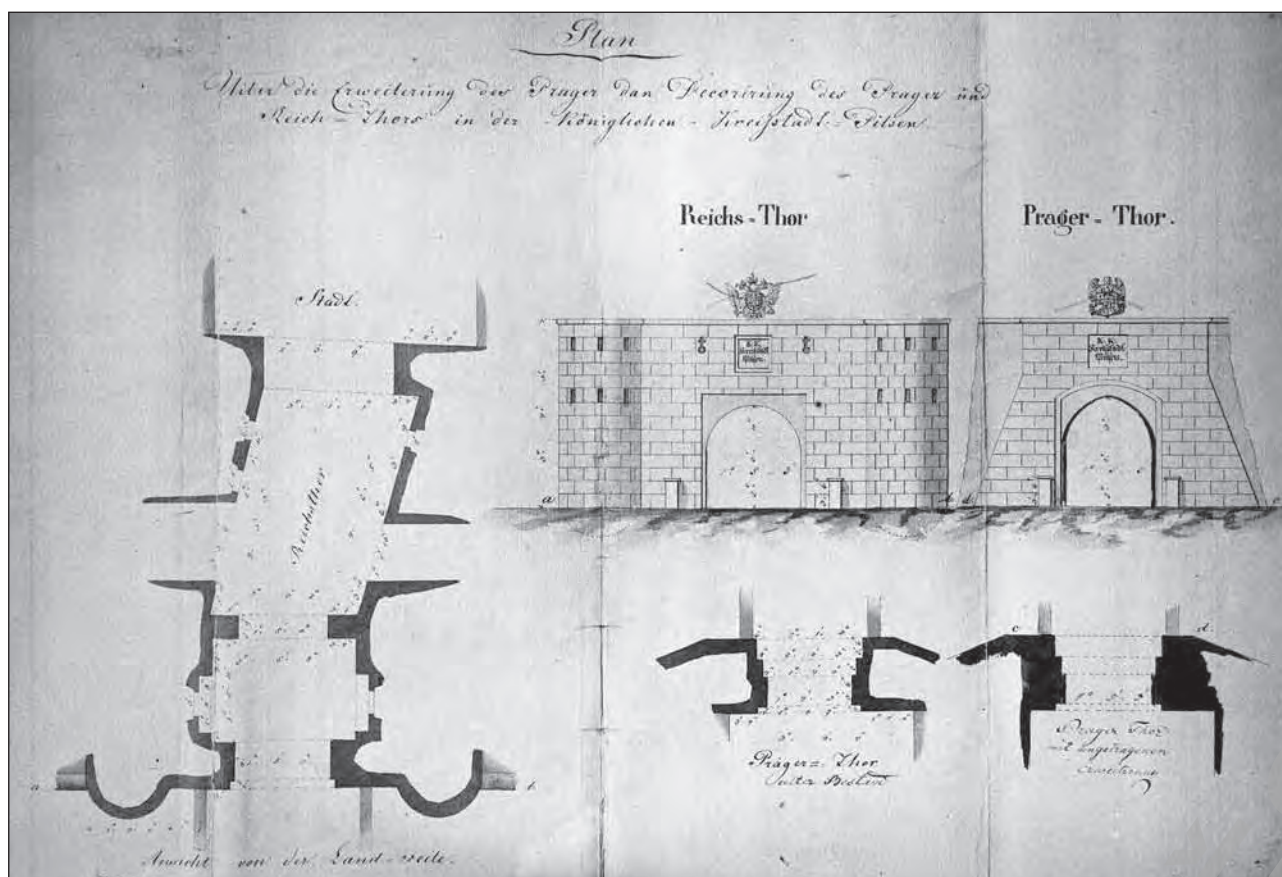
Obr. č. 11: Plán vojenského ležení u Plzně, 1744

Karla IV. z roku 1361, kterým osvobodil obyvatele od všech robot a dávek s výjimkou královské berně. Označení staroplzeňských měšťanů v listině odpovídá obyvatelům poddanského (komorního) města. Vzhledem k problematickým počátkům fary v Nové Plzni si Stará Plzeň uchovala významnější roli v církevní správě i v prvních desetiletích 14. století. Církevní hodnostáři sídlící zde používali až do roku 1338 titul arcijáhna, teprve z roku 1358 pochází první zmínka o staroplzeňském faráři.

Revize starších archeologických výzkumů naznačuje, že zeměpanský opěrný bod na akropoli Hůrky zůstal v provozu i po založení Nové Plzně. Teprve před rokem 1361 nechal Karel IV. na protějším výrazném

zmíněná k roku 1409. Středověký židovský hřbitov se rozkládal vně předměstského opevnění vedle hlavní trasy vedoucí z města na západ. V první polovině 15. století v Plzni sídlilo nejméně 35 rodin Izraelitů.

Po sto letech svého trvání dosáhla Plzeň postavení nejdůležitějšího hospodářského i kulturního střediska západních Čech a byla považována za oporu českých panovníků jak po stránce politické, tak finanční. Její význam přitom přesáhl i hranice regionu. Plzeň si jako město s uznávaným politickým, hospodářským i vojenským statutem následovně v krizích 15. století mohla dovolit zaujmout jiný postoj než většina ostatních královských měst. Poprvé povýšila Plzeň vlastní zájmy i nad zájmy panovníka v drobné epizodě, totiž

Obr. č. 12: Plán stavebních úprav Říšské a Pražské brány, cca 2. polovina 18. století

když koncem roku 1406 v době války Čech s rodem Wittelsbachů uzavřela až do dubna 1407 separátní příměří s Janem III., vévodou dolnobavorsko-straubinským. Příměří jí mělo zajistit nerušený obchod. Jakkoli tímto aktem Plzeň ignorovala politiku svého suveréna, dobré vztahy s Václavem IV. tím narušeny nebyly.

Další a velmi významné období sebeurčení města jako politického hráče, který správně vsadil na katolickou církev a panovníka, znamenalo husitské období. Zpočátku přitom nebyla samotná myšlenka reformace církve Plzeňanům cizí (za svou příkladnou zbožnost byli roku 1411 chváleni samotným Janem Husem). Roku 1414 obyvatelé Plzně, vedení radikálním kazatelem Václavem Korandou st., vyhnali faráře kostela sv. Bartoloměje a probošta špitálu sv. Máří Magdalény, příslušníky řádu německých rytířů – legální držitele těchto prebend. Koranda obsadil faru sv. Bartoloměje, na přelomu let 1416 a 1417 sice musel pod nátlakem protireformní rady Plzeň opustit, vrátil se však znovu snad již koncem roku 1417. Konzervativní městská rada byla nahrazena radou s vstřícným postojem vůči Husovým myšlenkám a Koranda se následně nejpozději do podzimu roku 1418 stal vůdčí osobností města a znovu ovládl městskou faru včetně špitálu. V Plzni tak husitská revoluce začala zhruba o rok dříve než v Praze. Postoj k reformním myšlenkám však nebyl v Plzni jednotný a ve městě se dali najít jak přívrženci, tak odpůrci Husova učení.

Asi v polovině listopadu 1419 přitáhnul do Plzně Jan Žižka z Trocnova v čele radikálních husitů. Ve městě přezimoval, jeho situace však byla postupně stále složitější. Nakonec v březnu 1420 odtáhl na nově založený Tábor, a to včetně plzeňských radikálních přívrženců husitství vedených Korandou st. Krátce po jejich odchodu došlo v Plzni k převratu, který vynesl do městských samosprávných orgánů zpět protireformačně laděné měšťany a Plzeň vstoupila jako významný člen do plzeňského landfrýdu, jenž se stal nejmočnějším protihusitským seskupením v Čechách a hlavní oporou Zikmundovy strany. Plzeň tak demonstrovala loajalitu vůči králi a za svou věrnost byla odměněna. Po odchodu měšťanů – stoupců husitství z Plzně, věnoval panovník jejich konfiskovaný majetek městu – ku opravě hradeb. Konfiskace se týkala zhruba čtyřiceti až padesáti domů z celkového množství asi 290 domů ve městě.

Husité si byli moci landfrýdu a významu samotné Plzně dobře vědomi a město se pokusili celkem čtyřikrát dobýt. První obležení se odehrálo v únoru až

březnu 1421, Plzeň před dobytím zachránilo uzavření míru. V dalším průběhu války stoupal strategický i politický význam Plzně a landfrýdu na protihusitské straně, úměrně neúspěchům křížáckých vojsk. Plzeňané sami dokonce podnikali výpady proti husitským stoupcům, například proti nedalekým Rokycanům (s nimiž měla ovšem Plzeň již tradičně antagonistické vztahy), případně přispívali vysláním ozbrojenců panovníkovi. V srpnu 1427 oblehlo Plzeň spojené sirotčí a tábořské vojsko cestou od Tachova, kde byla právě na hlavu poražena 3. křížová výprava. Obležení však nemělo od začátku naději, a tak bylo již počátkem září uzavřeno příměří. V polovině roku 1431 po nezdaru chebského soudce zahájila husitská strana mobilizaci svých sil u Plzně.

Vojska se zde začala scházet koncem června. Právně sice nešlo o obležení města, neboť platilo příměří z roku 1430, fakticky se však jednalo o velmi účinnou blokádu, ukončenou až srpnovým odchodem husitů k domažlickému vítězství nad křížáky. V polovině července 1433 přitáhla husitská vojska k Plzni naposled. Město bylo naštěstí předem varováno a podařilo se předčasně sklídit a ve městě dosušit úrodu a nakoupit zásoby. Toto poslední obležení mělo zlepšit postavení kališnické strany na současně probíhajícím jednání o mír v Basileji; otázka dobytí Plzně nabyla jak strategického, tak mocenskopolitického rozměru. Ze strany západoevropského politického světa po celou dobu obležení Plzně neutuchal zájem o její osudy, koncil si nechával posílat pravidelné zprávy a v Basileji vzniklo několik finančních sbírek na podporu ohroženého města. V lednu 1434 husité přikročili ke generálnímu útoku na Plzeň. Ten však zůstal neúspěšný a město odpovědělo vlastním výpadem, během něž byl ukořistěn legendární velbloud, jehož

figura následně obohatila plzeňský městský znak. Začátkem jara 1434 však již byla situace Plzně vzhledem k nedostatku zásob nanejvýš tísnivá. Záchranu přivedl odpadlý husitský hejtmán Přebík z Klenové, který za peníze koncilu do vyčerpaného města dopravil vozy se sedmi sty strychy obilí a dalšími potřebami. Obležení Plzně bylo nakonec ukončeno ze strany husitů v květnu 1434. Plzeňské oddíly obratem dobyly několik kališnických tvrzí v okolí a urychleně se připojily k vojsku protitábořské koalice. U Lipan na konci května 1434 k porážce radikálů přispěla i Plzeň.

Zikmund si velmi dobře uvědomoval význam plzeňské podpory pro své zájmy a doba husitských válek přinesla Plzni vysoké krédo u panovníka a nárůst majetkové základny. V tomto období je pak navíc třeba hledat i kořeny postavení Plzně jako přední katolické bašty království a Plzeňští později neváhali svou poslušnost Římu dokonce (přínejmenším slovně) stavět nad loajalitu vůči panovníkovi.

V průběhu husitských válek Plzeň vyrostla v silné a sebevědomé město, které v době oslabení státní moci uplatňovalo vlastní mocenskou politiku. V občanské válce za vlády Jiřího z Poděbrad a v prvním desetiletí vlády Vladislava Jagellonského zaujala postoj odlišný od většiny královských měst a přidala se na stranu protikrálovské Zelenohorské jednoty. Důsledně věrná své katolické orientaci stála i se svým landfrýdem jak za krátké vlády Albrechtovy, tak za mezivlády na protihusitské straně. V roce 1448 do Plzně dokonce utekla pražská metropolitní kapitula z Prahy obsazené Jiříkem z Poděbrad. Katolická klika se posléze sjednotila v únoru 1449 v tzv. jednotě Strakonické, k níž se Plzeň přihlásila již v dubnu téhož roku. V roce 1452 však definitivně zvítězila strana kolem kališnického Jiříka z Poděbrad, který v dubnu získal na dva roky titul zemského správce, a v září se vítězi poddala i jednotka Strakonická. Po náhlé smrti krále Ladislava byl v březnu 1458 Jiří z Poděbrad jednomyslně zvolen českým králem, jakkoli bylo kandidátů více – a nejméně jeden z nich, saský vévoda Vilém III., žádal Plzeň o podporu svých zájmů. Plzeň ovšem rychle uznala králem Jiříka,

Obr. č. 13: Uvítání plukovníka Wolfa na plzeňském náměstí 7. října 1790

čemuž předcházela ještě v roce 1457 radikální výměna městské rady, která byla Jiřímu nepřátelská (z dvanácti konšelů bylo vyměněno osm za osoby Jiříkovi nakloněné). Koncem roku 1458 došlo v Plzni k protikrálovskému spiknutí. Vůdčí osobností v krátkém pokusu o odboj zaměřený proti králi a nové městské radě byl někdejší konšel Jan Krásný, odsouzený za tuto vzpuru na smrt. Další dva spiklenci byli v nepřítomnosti odsouzeni k doživotnímu vypovězení z města a všem třem aktérům byl konfiskován majetek. Panovník si tohoto radikálního

zásahu nové městské rady cenil. Ovšem jakkoli byla Jiříkova zejména hospodářská politika vůči plzeňským vstřícná, přece se katolické město v době stupňujícího se náporu kurie vůči kališnickému králi od svého panovníka distancovalo – pod záminkou obav z klatby. Pravděpodobně je však náboženskou motivaci třeba považovat jen za ideologickou roušku zastírající zcela pragmatičtější důvod, totiž neustálé a dosud neukojené touhy Plzně vykoupit královskou rychtu a podřídit rychtáře městské radě.

Jak bylo nastíněno výše, Plzeň vyšla z husitských válek mocensky upevněna a slunila se v panovníkově přízni. Oddanost zeměpánu však měla i své nedostatky. Zatímco naprostá většina českých královských měst v době oslabení královské moci během husitství různým způsobem uchvátla či vykoupila rychtu a tento úřad dostala do postavení závislého na rozhodování městské rady, králi věrná Plzeň (a spolu s ní také České Budějovice) tuto možnost v době husitských bouří propásla a rychtář tu i nadále představoval silnou konkurenci městské radě. Plzni se pak nedařilo rychtu získat ani po husitských válkách. Naděje svítila v říjnu 1453, kdy Ladislav Pohrobek městu věnoval rychtu po zemřelém rychtáři Ondřejovi z Hodusic. Ondřejovi dědici však rychtu vysoudili zpět a není bez zajímavosti, že ve stavovské komisi, která rozhodovala o této záležitosti, měl vůdčí slovo Jiřík z Poděbrad. Když se stal posléze Jiřík z Poděbrad králem, ke své vlastní újmě neprojevili dostatečnou velkorysost a toto rozhodnutí nezměnil. I přes veškerá vstřícná gesta vůči Plzni (v zásadě ale ekonomického charakteru), viděl v Plzni politickou osobnost a doufal ji skrze rychtu kontrolovat. Plzeň se tedy kališnického krále příliš nadržela. V následujícím období, kdy o český trůn usiloval Matyáš Korvín, Plzeň podpořila jeho stranu a následovně jí byla Korvínem v roce 1469 potvrzena svobodná volba rychtáře. Po smrti Jiřího z Poděbrad pak Plzeň uznala nového krále Vladislava Jagellonského až po uzavření olomouckého míru roku 1479. Už roku 1477 ovšem opět ztratila rychtářský úřad. Teprve roku 1480 směla Plzeň se souhlasem panovníka rychtu definitivně vykoupit od posledního dědičného rychtáře Ondřeje Oremuse a jeho manželky Regíny. Rychtář zůstal podřízeným městské radě a postupem času klesly jeho pravomoci na řešení policejně trestních záležitostí ve městě. Nemalé platy a příjmy příslušející k tomuto úřadu šly nadále do městské pokladnice. V roce 1487 pak panovník svolil, aby závěti měšťanů napříště negarantoval rychtář, ale pouze purkmistr a konšelé. Plzeň konečně jako poslední královské město v Čechách dosáhla plné samosprávy.

Bezprostředně po husitství Plzeň samozřejmě zaznamenala hospodářský propad, daný válečnými výdaji. Ve své podstatě však přinesla druhá polovina 15. století nesmírný nárůst plzeňského městského statku a začátek jejího režijního hospodaření. Ze zisků Plzně během husitské revoluce a po ní je třeba jmenovat následující: Již v roce 1422 zastavil Zikmund Plzni Věžku a Chrást, zabavené Petrovi z Chrástu, a přidal k tomu panství Štěnovice zabavené plzeňským Pabiánkům, mimo Losinou a Chválenice, které byly

panovníkem městu darovány až v roce 1425 (Věžku, Chrást, Losinou i Chválenice však Plzeň později ztratila či prodala). V témže roce byla také Plzni potvrzena všechna předchozí privilegia. O čtyři roky později získala Plzeň od panovníka clo z prodeje ve městě. V roce 1434 ocenil Zikmund, král český a uherský a císař římský, stálost Plzně v boji proti husitům zlatou bulou. V ní shrnul a upřesnil dosavadní privilegia, osvobodil Plzeň od královské berně a nově věnoval všem obyvatelům Plzně právo svobodného obchodu bez cel, mýt a jiných poplatků pro všechny druhy zboží v celém Českém království, a dokonce i v celé římské říši. Toto privilegium znamenalo pro plzeňské obchodníky velice významné rozšíření prostoru bezcelního pohybu. V roce 1457 získala Plzeň od Ladislava Pohrobka platy na židech, do té doby odevzdávané královské komoře (tyto zisky měly být obráceny především na opravu městských

Plzně v majetku města na osmnáct rybníků určených k chovu ryb a jejich počet v následujících stoletích ještě stoupl. Budování plzeňských rybníků souviselo přímo s počátky a rozšířením plzeňského panství i městského vrchnostenského hospodářství, přičemž rybníky jsou prvním podnikem, který provozovala Plzeň ve vlastní režii (další bylo pivovarnictví, které je doloženo od 90. let 15. století). Výnosy z plzeňského rybníkářství se vzhledem k nepříliš příznivým přírodním podmínkám nemohly měřit s rentabilitou jihočeských či pardubických rybníčních soustav. Rybníkářství je ale typickým dokladem podnikavosti města, které začínalo aspirovat na místo mezi největšími feudály v západních Čechách, mezi něž posléze také proniklo. Na konci 15. století Plzeň držela deset vesnic se 116 usedlými sedláky, během století následujícího své panství téměř ztrojnásobila. Výrazný nárůst městského majetku vedl ve druhé

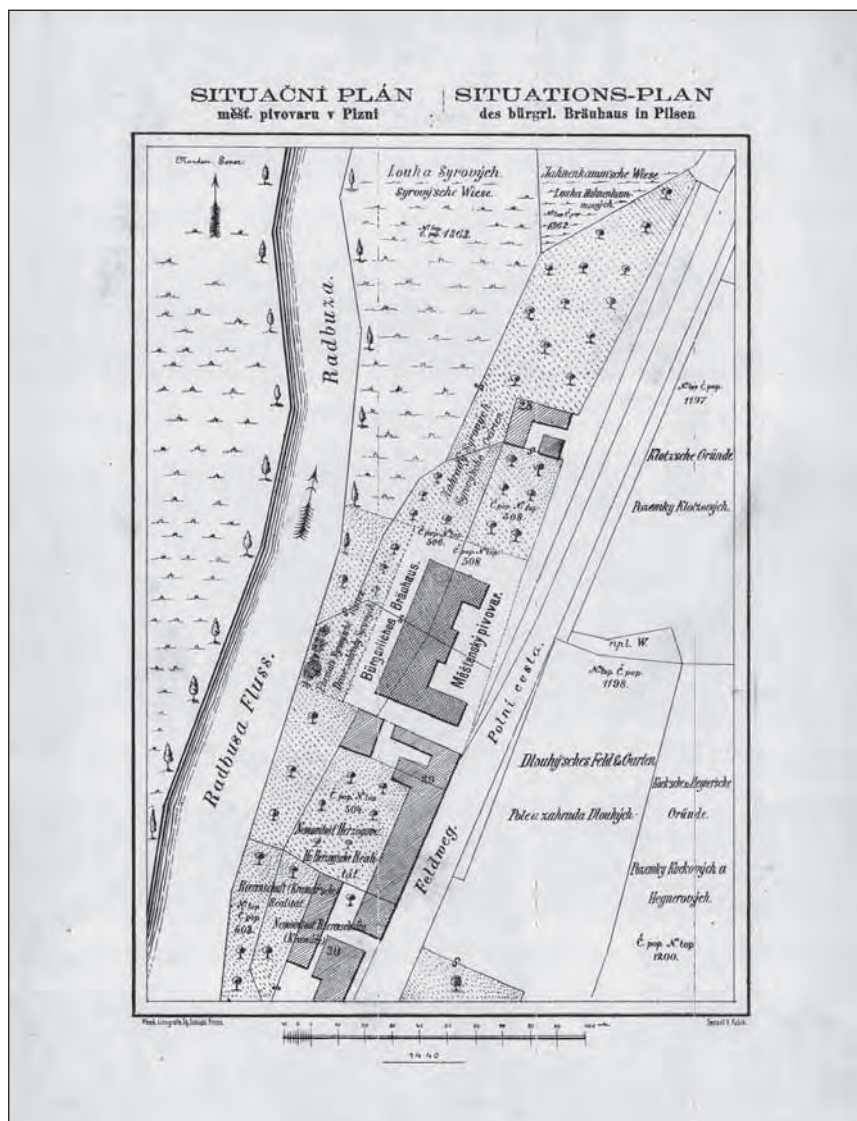

Obr. č. 14: Lázeňské domy a park na Lochotíně, po 1834

hradeb). Od roku 1460 se obec města Plzně stala správcem někdejších statků kláštera plzeňských minoritů, který byl papežským nařízením předán přísnějším observantům (františkánům). V červenci 1462 pak povolil Plzni druhý výroční trh a krom toho byly uděleny drobnější výsady konšelům, řezníkům a také některé odúmrti ve prospěch města. V 90. letech 15. století pak Plzeň přikoupila ke svému panství deskové zboží Hrádek stojící za Všemi Svátými (zvaný též Kunčin Hrádek) a také Roudnou (dnes zaniklá vesnice na k. ú. Senec). Nákupem vsi Bolevce v roce 1460 byl položen základ plzeňskému rybníkářství. Do roka od této koupě byl v údolí Boleveckého potoka založen tzv. Velký (Bolevecký) rybník a od úpatí kopce Krkavec směrem k Bílé Hoře postupně vznikaly na zdejších nevelkých vodotečích další vodní nádrže zřizované podle pokročilých zásad pro městské rybníční hospodaření. Kromě bolevecké soustavy vybudovalo město Plzeň koncem 15. století i rybníční soustavy pod kostelem Všech Svátých a v Černicích. Do roku 1500 tak bylo kolem

polovině 15. století ke vzniku specializovaného úřadu paumistrů (první zmínka 1500), který spravoval nemovitý majetek města a pečoval o příjmy z něj.

Zvýšený výkon plzeňského hospodářství vytvořil podmínky pro všestranný rozvoj městské infrastruktury, který ve válečné době pochopitelně stagnoval. Poválečná obnova města nastartovala čilý stavební ruch druhé poloviny 15. století. Měšťanské domy se rozšiřovaly do hloubky parcel a zahušťující se zástavba proměňovala celkový obraz města. Intenzivnější využití městského prostoru výrazně ovlivňovalo životní prostředí města a vyžádalo si první regulační opatření. Značná pozornost byla věnována městským církevním stavbám. Znovu se rozběhla válkou přerušovaná stavba monumentální lodi kostela sv. Bartoloměje, která byla dokončena kolem roku 1476. Budování městského chrámu pokračovalo výstavbou Šternberské kaple, která je nejhodnotnější plzeňskou stavbou pozdní gotiky. Značné válečné škody utrpěly oba mendikantské konventy. Dominikánský klášter byl v rámci poválečné obnovy rozšířen o kostel sv.

Obr. č. 15: Situační plán budovy měšťanského pivovaru v Plzni (stav k roku 1842)

Markéty, jehož stavba začala v roce 1446 a byla dokončena na přelomu 15. a 16. století. Intenzivnější obnova minoritského kláštera začala asi až po roce 1459, kdy byl předán přísnější observantské řeholi (františkánům). Jednalo se o první observantský konvent v Čechách. V Plzni vznikaly rovněž opatské domy západočeských venkovských klášterů plaského (od 1472), chotěšovského (od 1487), tepelského (od 1501) a kladrubského (1525–1545). Velmi významným počinem byla výstavba nové větší radnice na severní straně náměstí, v níž se první zasedání městské rady konalo 22. 6. 1496. Jejím důstojným protějškem byla novostavba školy zahájená v prostoru mezi radnicí a kostelem sv. Bartoloměje kolem roku 1487. Aktivně vedené mocenské politice odpovídala nutnost zajištění bezpečnosti města. Městské opevnění nepochybně poškozené husitským obléháním bylo modernizováno, přičemž byla výrazně posílena v některých úsecích od základů znovu vystavěná vnější (parkánová) hradba, která byla doplněna četnými flankovacími věžemi, jež umožňovaly dokonalejší využití střelných zbraní (srov. obr. č. 74). Zahájení rekonstrukce městského opevnění podle všeho souvisí s privilegiem, která Plzni udělil král Ladislav Pohrobek roku 1457.

Vývoj v 16. století: sebevědomí a prosperita

Striktně katolická orientace Plzně přinesla městu již koncem 15. století jisté komplikace, mimo jiné silnou nedůvěru ze strany ostatních královských měst i utrakvistických pánů. V postupné přeměně dosud konfesijně rozděleného království na království stavovské se však po přijetí Vladislavského zřízení zemského, vylučujícího města z podílu na správě země, Plzeň přiklonila na stranu formujícího se městského stavu a vstoupila roku 1502 do branné jednoty 32 českých královských měst vystupující proti nové kodifikaci. Lze říci, že teprve nyní došlo k dotvoření městského stavu jako politického uskupení a zároveň k opětovnému přijetí Plzně mezi ostatní královská

města. Odpovědí na ustavení městského obranného svazu však bylo vytvoření jednoty panského a rytířského stavu a zahájení vzájemných politických, hospodářských a ozbrojených výpadů. Neklidnou situaci v Plzeňském kraji měl řešit na popud města Plzně obnovený landfrýd; všechny tři stavy v kraji uzavřely v květnu 1506 pětiletou dohodu o společném stíhání škůdců. V ostatních krajích nakonec nebyl plzeňský obranný pakt napodoben a tento zůstal první vlašťovkou, která předběhla vývoj ve zbytku země; povážlivá situace totiž byla nakonec ukončena až svatováclavskou smlouvou z roku 1517, která přiznala městům některé stavovské výsady, šlechtě výsady hospodářské a oběma právo vlastní jurisdikce.

Celkově neklidné situace během rozbrojů mezi městy a šlechtou využil v západních Čechách rytíř Jan Bavůrek ze Švamberka, vyhlásil Plzni opověď a krutě škodil městu a jeho obyvatelům. Po uzavření plzeňského landfrýdu však Plzeň společně s oddíly dalších měst dobyla v lednu 1507 jeho tvrz v Křínově, Jan Bavůrek byl se šesti komplici zajat a dle rozsudku městského soudu v únoru v Plzni popraven. Tato exekuce ovšem přinesla městu jednu z největších požárních katastrof v jeho dějinách. V létě roku 1507 byla Plzeň postižena sérií záměrně založených požárů. Ohně ve dnech 5., 7. a 10. června a další požár 29.

července 1507 silně poničily zástavbu uvnitř městských hradeb i na předměstích. Zvláště zasažené byly bloky domů v západní polovině města mezi náměstím a hradbami a také Skvrňanské a Pražské předměstí. Naopak Malickému a Litickému předměstí se oheň zřejmě vyhnul (srov. mapu č. 58). Plzeňané považovali zhářství za odvetu hornofalckého loupeživého rytíře Ederleina z Bachu právě za únorovou popravu Jana Bavůrka ze Švamberka, viník však zřejmě nikdy nebyl odhalen. Začátek 16. století tak zastihl Plzeň pohorlou a její obnova se vlekla následujících několik desetiletí. Navíc byla Plzeň stižena dalším rozsáhlým požárem v červenci 1526, kdy lehly popelem ulice mezi Malickou a Pražskou bránou, tj. severovýchodní roh města, požáry roku 1507 nedotčený.

Vzhledem k hospodářskému vzestupu Plzně však nebyla rozsáhlá požární katastrofa jen ničivou pohromou, ale rovněž významnou příležitostí k rozvoji města. Požární katastrofa podnítila výraznou kvalitativní proměnu domovního fondu, měnil se i rozsah parcel ve prospěch bohatších sousedů. Na uvolněných místech byly budovány měšťanské domy zděné konstrukce s rozvinutými dvorními křídly. Z obrazu města definitivně zmizely objekty dřevěné či dřevohliněné konstrukce. Obnova městské zástavby vycházela především z tradic pozdně gotického stavitelství.

Postupně se jí však začali účastnit italská řemeslníka a stavitelé, kteří se v Plzni usazovali od 60. let 16. století a pro něž katolická orientace Plzně vytvářela konfesijně přívětivé prostředí. Pravděpodobně v důsledku požáru bylo zásadně modernizováno plzeňské zásobování vodou. Před rokem 1532 byl vybudován vodovodní systém s vodárnou v komplexu Pražské brány. Kolem poloviny 16. století došlo k další výrazné proměně tohoto prostoru, když byly nad městským příkopem v blízkosti Pražské brány vystavěny nové masné krámy. V souvislosti s tím byly na této straně města přestavěny městské hradby. V ústí Dřevěné ulice vznikl bastion, záhy zastavěný budovou lázně. V renesančním slohu byly modernizovány dvě nejvýznamnější světské budovy města. V letech 1554–1559 přestavěl architekt Giovanni da Statia budovu radnice, v letech 1591–1592 byl přebudován objekt plzeňské latinské školy.

16. století také přineslo další nárůst plzeňského městského majetku. Jakkoli po ukončení husitského konfliktu pomalu pominulo výsadní postavení Plzně na zprostředkování zahraničního trhu s Čechami, město přece těžilo ze Zikmundem udělené bezcolnosti a také získalo řadu nových majetků do svého přímého vlastnictví či správy. Mezi nejvýznamnější zisky se řadí vsi Bukovec a Újezd (1503), ves Letkov s poplužním dvorem a blíže neurčenou pustou vsí (1505), v roce 1507 daroval Plzni Vladislav Jagellonský jako náhradu za škody způsobené Bavůrkem ze Švamberka jeho tvrz a ves Křínov, v roce 1509 koupilo město svobodný zemanský dvůr v Doubravce ještě s jinými dvěma pustými dvory a téhož roku mu odkazem připadla i ves Koterov. Roku 1513 se Plzeň stala správcem čtyř dvorů v Bušovicích. Rok nato koupila Plzeň první větší zboží, čítající vsi Dolany, Druztovou, Senec, Chrást a Zruč. V roce 1517 koupila obec poplužní dvůr v Týnci (zaniklá ves a tvrz nedaleko kostela sv. Jiří). Rok 1537 přinesl zisk části Ejpovic, Kyšic a blíže neurčeného Hrádku i s lesy, mlýnem a krčmou.

Obr. č. 16: Fotografie Řihovského domu zbořeného roku 1859

V roce 1540 Plzeň nabyla celý dvůr a ves Týnec a v letech 1540–1543 získalo město dvory v Božkově a pustou ves Buksice (dnes zaniklá). V blíže neurčené době pak do městského majetku spadla i ves Nevřeň. Roku 1552 byly Plzni zastaveny Kozolupy, definitivně pak k jejich odkoupení došlo v roce 1565. Roku 1563 Plzeň zakoupila zboží Horomyslice s velkou

vsí Dýšinou a pustými vesnicemi Myší Újezd a Kokotsko, se dvorem, pivovarem, mlýnem a krčmami ve Smědčicích a ve Střapoli. V roce 1564 odkoupila také kolaturu kostela sv. Jiří s pozemky a loukami při řece a proces rychlého růstu plzeňského panství byl ukončen v 80. letech nákupem celých vsí Smědčice a Střapole (včetně pusté vsi Sedlecko). Plzeň tedy koncem 16. století vlastnila celkem 27 vsí s 244 usedlými sedláky (během 16. století zanikla ves Týnec).

Plzeň celé 16. století také pilně pracovala na posílení svého režijního hospodaření. Na nově zakoupených statcích bylo rozšiřováno rybníční hospodaření – např. rybníky v Kokotsku, v Druztové ad., město také provozovalo vlastní dvory. Ty měly zejména zajistit dostatečné množství surovin pro městský pivovar, založený v 90. letech 15. století. Jeho výroba se soustředila hlavně na bílé pšeničné pivo (které se dříve muselo dovážet), zatímco měšťané vařili piva tmavá ječná. Více vlastních poddanských vesnic přitom zároveň znamenalo i větší odbytiště pro obecní pivovar. Z Plzně se pivo původně vyváželo i na vzdálenější trhy mimo mílové právo a leckdy i za hranice kraje; spory s panským stavem o právo na vaření a prodej piva ovšem tento vývoz, resp. odbyt na panstvích okolních šlechticů zejména od první třetiny 16. století omezovaly. Městská rada tedy svými usneseními z konce 15. a během 16. století regulovala počet povolených varů, aby se předešlo nadvýrobě. Tato regulace snad měla přispět i k řešení nevalné kvality plzeňského piva.

Mimo provozů na venkovském panství vlastnilo město také například obecní mlýn před hradbami u Pražské brány, na Špitálském předměstí obecní sádky a haltýře nebo na předměstí Skvrňanském obecní dvůr zvaný Židovka (pozemek bývalého židovského hřbitova, který město získalo v průběhu 16. století). Z hlediska rentability sporným provozem pak byla městská lékárna neboli obecní apatyka, pro kterou byla na náměstí postavena zvláštní stavba jižně od kostela (vznikla mezi lety 1525–1562) a kterou město pravidelně pronajímalo.

V plzeňském městském hospodaření se ovšem objevovaly i nepořádky. V roce 1519 nespokojenost se správou obecního majetku dovedla několik plzeňských měšťanů vedených rychtářem k pokusu o vzpouru proti městské radě. Znovu se stížnost

Obr. č. 18: Zbrojnice v Dlouhé (dnes Veleslavínově) ulici, před 1864

Obr. č. 17: Pohled na Plzeň od jihu, po 1862

na neprůhledné hospodaření objevila v roce 1587, tentokrát však bylo vzpourou pouze vyhrožováno a městská rada raději přikročila k nápravě.

Plzeň upevňovala své ekonomické postavení i jinými prostředky. Konkurenci křesťanským obchodníkům představovala zdejší židovská obec. Řešení přineslo privilegium Vladislava II. z listopadu 1504, v němž je jednak zakázáno uvést do Plzně další Izraelity, jednak je městu uděleno právo kdykoli definitivně vyhostit veškeré židovské obyvatelstvo. Plzeň tohoto privilegia zanedlouho také využila. Kdy konkrétně k vyhnání židů došlo, není prameny jasně osvětleno. Tradičně však tato událost bývá kladena k roku 1533, kdy zanikla synagoga.

Nejen židovské obyvatelstvo však muselo během 16. století Plzeň opustit. Až militantně vypjatý katolicismus, který při všech jednáních o poměru státu k nekatolickým náboženstvím Plzeň dávala dostatečně najevo, vedl i k vypuzení protestantů. Došlo k němu v rozporu s platnou zemskou legislativou již v roce 1578 – Plzeň tedy o půl století předběhla násilnou habsburskou rekatolizaci. Těch několik málo evangelíků, kteří v Plzni zůstali či se zde usadili po roce 1580, bylo vyloučeno ze spoluúčasti na politické či ekonomické stránce městského života a v roce 1609, v témže roce, kdy byl přijat Rudolfův majestát na náboženskou svobodu, Plzeň zakázala pohřbívání nekatolíků uvnitř města. Proti Plzni se tehdy zvedlo velké rozhořčení ze strany evangelíků v zemi a bylo jí dokonce vyhrožováno i vyhlazením.

Nesmírnou ekonomickou výhodou ve srovnání s ostatními českými městy bezpochyby přinesl Plzni její postoj ve Šmalkaldské válce. V roce 1547 Plzeň zachovala Ferdinandu I. striktní věrnost, takže se jí netýkaly rozsáhlé konfiskace a pokuty, ani sem nebyl dosazen královský rychtář, který by omezoval samosprávu.

Plzeň podporovala panovníka i v následujících letech, v době stoupajících výdajů státu za tureckých válek, a to zejména finančně. Rudolfův dluh Plzni v roce 1603 představoval dokonce více než osm tisíc zlatých a nemalé částky panovník dlužil i soukromým plzeňským měšťanům. Během vpádu jednotek Pasovských, které v lednu 1611 měly intervenovat ve sporu s císařovým bratrem Matyášem ve prospěch Rudolfa II., se ovšem Plzeň přiklonila hlavně na svou vlastní stranu. Slovně sice zůstala věrná císaři, ale nepodpořila ani Pasovské, ani bránila se Prahu a odmítla do svých zdí pustit krajskou hotovost. V polovině března 1611 však na příkaz českých stavů musela Plzeň ubytovat ve městě praporec vojska na obranu proti Pasovským, kteří se ovšem Plzeň nikdy nepokusili obsadit, a spolu s ním do Plzně vnikla i část krajské hotovosti. Stavovské vojsko nakonec odešlo až v květnu 1611, po korunovaci Matyáše.

K důležitosti a kulturnímu rozvoji města nemálo přispívaly i pobyty panovníků, zemských úředníků a další návštěvy politických osobností světského i duchovního stavu. V roce 1582 v Plzni dočasně sídlili pražští jezuité od sv. Klimenta, jejichž příchod obnovil dřívější myšlenku na zřízení jezuitské koleje v Plzni. Nakonec se však jezuité v Plzni nikdy neměli příležitost usadit, město samo o jejich přítomnost vzhledem k finanční nákladnosti nijak nestálo. Pro sebevědomí Plzně byla zejména významná plzeňská epizoda Rudolfa II., který se tu i se svým dvorem vyhýbal pražskému morovému povětří od září 1599 do června 1600.

Třicetiletá válka a pomalá obnova

V první polovině roku 1618 přerostlo napětí mezi českými katolíky a nekatolíky v otevřené stavovské povstání, jímž byl odstartován vleklý konflikt třicetileté války. Plzeň, věrná své letité politice, zůstala na straně císaře a začala se připravovat vojensky. Matyáš II. vyslal do Plzně jednotku pod velením hejtmána Felixe Dornheima a vojenskou pomocí přispěly na výzvu panovníka i konventy okolních klášterů. Při komunikaci s vedením stavovského odboje ovšem Plzeň deklarovala, že její prioritou je mír a radikálně proti direktoriu nevystupovala. Zdržovací taktika však Plzni nebyla nic platná a ještě roku 1618 byla proti městu vyslána stavovská armáda pod velením generála hraběte Arnošta z Mansfeldu. Generálním

Obr. č. 19: Historizující úpravy kostela sv. Bartoloměje, kolem 1880

útokem 21. listopadu 1618 pak byla Plzeň poprvé ve svých dějinách skutečně dobyta. Mansfeld zabránil plnění města, větší část své armády také ubytoval mimo jeho zdi a dokonce ho bránil před radikálními stavovskými povstanci. Tato ochrana však byla čistě zjištného charakteru, Plzeň zůstala Mansfeldovou základnou a velmi intenzivně využívaným zdrojem jeho příjmu. V červnu 1619 se finančně ruinované město neúspěšně pokusilo o spiknutí, Arnošt z Mansfeldu za to nechal perzekvovat špičky městské samosprávy. Po potlačení stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620 opustila Mansfeldova armáda Plzeň až na jaře následujícího roku, v březnu 1621. Už v dubnu 1621 ovšem do města – na jeho ochranu – vstoupily bavorské a císařské jednotky, jejichž počínání bylo srovnatelné s armádou okupační. Vojsko bylo odvoláno teprve na prosby měšťanů.

Až do vpádu saského vojska pak Plzeň zažívala relativně klidné období. Na podzim roku 1631 však saské jednotky vyhrožovaly městu zničením, pokud se dobrovolně nevzdá. Plzeň ovšem nehodlala kapitulovat bez boje a pilně se připravovala na svou obranu. V prosinci pak na rozkaz Ferdinanda II. přitáhl k Plzni generál dělostřelectva hrabě Jan Matyáš z Gallasu a svou přítomností uchránil město, které se stalo trvalou operační základnou císařských jednotek. Jejich přítomnost v Plzni na jednu stranu posilovala bezpečnost, na stranu druhou však ještě více vyčerpávala už tak zadlužené město. Neblahé důsledky pak měla pro Plzeň zejména poslední dekáda třicetileté války, která přinesla neustálé průtahy švédských vojsk. Kromě neúměrné finanční náročnosti vydržování vojenských posádek a nákladů na obnovu dobývaním poničeného města Plzeň ekonomicky zasáhl také fakt, že byla během války nucena opakovaně sáhnout k preventivnímu zničení svých předměstí. Po válce se na nich již nepodařilo obnovit zástavbu v původním rozsahu, čemuž přispělo i zabránění poměrně rozsáhlých ploch předměstí pro výstavbu nového městského opevnění. Proměna charakteru zástavby plzeňských předměstí byla velmi citelným důsledkem třicetileté války.

Snadné dobytí mansfeldským dělostřelectvem ukázalo na zastaralost plzeňského hradebního systému. Oprava a barokní přestavba opevnění byla zahájena již během Mansfeldovy okupace města. V letech 1618–1620 došlo zejména k opravě

dělostřelbou poškozených hradeb a kolem celého města vzniklo bastionové opevnění včetně valů ze sypané zeminy. V roce 1639 byla zahájena další etapa opevňovacích prací, které trvaly až do sklonku 40. let 17. století, se zvláštní intenzitou pak v letech 1645–1649, kdy byl velitelem plzeňské posádky Giovanni La Corona (též Jean de La Crone). Z podnětu La Coronny byla v té době také západní brána města přesunuta z dnešní Riegrovy ulice (zavřena tamní Skvrňanská či též Norimberská brána) do Prešovské (prolomena tzv. Nová či též Říšská brána). Třetí výraznou etapu budování plzeňské pevnosti pak představují roky 1658–1659. Práce opět organizoval „General Wachtmeister von der Cron“ a tak jako v předchozí periodě se i nyní práce soustředily zejména na vnější šance (srov. mapu č. 5).

Následky třicetileté války byly velmi citelné. Již v roce 1621 měla Plzeň v důsledku Mansfeldovy okupace největší dluhy z českých královských měst kromě měst pražských. Celkové náklady Plzně na válku jsou odhadovány na tři čtvrtě milionu zlatých. Na konci tohoto úmorného konfliktu byla čtvrtina až polovina domů uvnitř hradeb neobsazena, během opakujících se morů (1625, 1634, 1648) zemřela polovina obyvatelstva, rozsáhlá předválečná řemeslná a zemědělská výroba silně poklesla, o stagnaci obchodu nemluvě. Plzeň byla nucena hledat rozhodující zdroj obživy v zemědělství. Na vsích městského velkostatku během války ubyla čtvrtina až třetina poddaných.

V roce 1627 sice Ferdinand II. udělil Plzni některé ekonomické výhody, město bylo vyňato z moci podkomořského úřadu (dále podléhalo jen panovníkem jmenovaným renovačním komisím) a radě byla ponechána plná hospodářská, politická

a soudní správa. Plzně se také pochopitelně nedotkla pobělohorské konfiskace. Finančně zruinovanému městu to ovšem ekonomicky nepomohlo. Navíc i přes formální potvrzení dřívějších privilegií se setřela výlučnost postavení katolické a panovníka podporující Plzně mezi ostatními českými městy a Plzeň se hospodářsky i společensky ocitla na průměrné úrovni (uchovala si jen zmíněnou vyšší míru samosprávy).

Plzně se dotkly i snahy o upevnění postavení katolické církve v Českém království. V letech 1629, 1653 a 1671 byla prosazována myšlenka na zřízení plzeňské diecéze. Městská rada se však vehementně bránila z obavy před finančními nevýhodami i omezením samosprávy, čímž ovšem krátkozrace zavírala dveře před možným zvýšením významu Plzně v regionálním a zemském hledisku. Třicetiletá válka přinesla nejen hmotný, ale i kulturní propad města, zejména ve srovnání s živým politickým a kulturním ruchem předchozího období. Na minimum byly omezeny tradiční obchodní a společenské styky s Norimberkem, a vůbec kontakty s vnějším světem. Plzeň se po roce 1648 na další dvě století stala pouze provinciálním centrem. V širším horizontu však šlo o důsledek habsburské absolutistické politiky, která po roce 1620 ovládla všechny země Koruny české.

Vnitřní politika Leopolda I. hledala především finanční zdroje k pokrytí rostoucích vojenských nákladů a řešení problémů jednotlivých částí monarchie nevěnovala energii. Teprve za panování Josefa I. si vláda začala uvědomovat nutnost zásadních hospodářských změn, i v souvislosti s potřebou zajistit pravidelný a spolehlivý odvod kontribucí. Od konce třicetileté války naštěstí Čechami neprošla válka, což přispělo ke konsolidaci země. Vojenské operace se do zemí Koruny české přesunuly až za váleku o rakouské dědictví. V rámci nich byla Plzeň obsazena bez boje bavorskou armádou ve dnech 26. října až 8. listopadu 1741 a po odchodu bavorských

Obr. č. 20: Trhy na náměstí, poslední čtvrtina 19. století

vojsk zde zůstala menší posádka jejich spojenců – francouzského vojska. Ta se vzdala vojsku Marie Terezie 16. června 1742. V září 1742 se pak u Plzně objevily rakouské jednotky znovu. V roce 1757 během sedmileté války město muselo zaplatit pruskému vojsku výpalné. Tyto okupace 18. století však již neznamenaly existenční ohrožení města ani neměly nijak katastrofální ekonomické následky. Na druhou stranu válečná angažovanost habsburské monarchie na jiných bojištích znamenala i tak nemalou finanční zátěž.

Plzeň a její panství se postupně obnovovaly především z vlastních zdrojů. Válkou vylidněné město, které bylo i v poválečných letech (1680, 1714) stíženo morem a roku 1729 navíc velkým požárem (vyhořelo asi 22 domů v západní části města), jen pomalu doplňovalo počet obyvatel. Jejich zdrojem

bylo i přistěhovalectví, město si ovšem až do druhé poloviny 18. století drželo převážně český charakter. Předbělohorského hospodářského stavu a lidnatosti se však podařilo dosáhnout až zhruba po jednom století. Pouze obnova vesnic spadajících do plzeňského panství probíhala i díky jejich menšímu zasažení válkou dynamičtěji, takže tyto dosáhly svého předválečného stavu již koncem 17. století.

Základním kamenem obživy měšťanů zůstala až téměř do konce 18. století cechovně organizovaná řemesla a zemědělství. Roku 1680 byl městu udělen čtvrtý výroční trh (třetí získala Plzeň roku 1580) a od začátku 18. století začal opět ožívat obchod i se vzdálenějšími trhy. Plzni se pomalu opět vrátil status jednoho z hospodářsky nejsilnějších měst v Čechách. Už v první polovině 18. století stála ekonomicky na špičce českých mimopražských měst, až za ní následovaly České Budějovice, Kutná Hora a Hradec Králové. Vedoucí postavení měla Plzeň i v tehdejší Plzeňském kraji.

Ve třicetileté válce a po ní ztratila Plzeň některé své vesnice, které musela odprodat (Kozolupy, Křínov a nedávno získané Zahradku a Popovice). Teprve ve druhé polovině 17. a v první polovině 18. století začala další etapa rozšiřování plzeňského velkostatku, vyznačující se ještě zakupováním nových vesnic. Ve srovnání s bouřlivým růstem v 15. a 16. století však šlo již jen o doznívání. Roku 1660 tedy Plzeň nově koupila část Ledec a roku 1692 Habrovou, roku 1724 byl zakoupen Červený Hrádek s Bukovcem, roku 1731 dvůr v Újezdě u Plzně a v roce 1745 Bušovice. Důležitější pro finanční konsolidaci městského hospodářství však byla výstavba nových podniků. Město rozšířilo počet dvorů na svém panství, do poloviny 18. století tak drželo deset velkých panských dvorů se šesti ovčínými, s pěti mlýny, s 32 rybníky a s několika polesími. Významným počinem bylo založení plzeňských železáren při nalezištích železné rudy v Ejpovicích. V období od roku 1678 do konce 17. století vznikly dvě vysoké pece v Horomyslicích a pod Dýšinou a k nim byly postupně zřízeny železné hamry v Chrástu, pod Dýšinou, v Hradišti u Plzně a měděný hamr pod Dýšinou. V plzeňských železárnách se vyrábělo ve velkém a na sklad, prodávalo se do okolních panství a v první polovině 18. století se plzeňské železo dokonce vyváželo i do německých zemí. Poměrně výnosné byly tři městské pivovary. Krom toho patřilo městu i několik menších podniků, jako pět hospod a tři kovářny ve vsích. Ve městě a jeho blízkosti byly provozovány mlýny, obchod s mlýnskými kameny, prachárna, vápenka u Černic, cihelna, dva lomy na kámen (tvrdý na Lochotíně, měkký na Roudné), papírna a lékárna. Jejich rentabilita však byla kromě mlýna v zásadě nevelká.

Město se v první polovině 18. století potýkalo s vnitřní krizí, která se projevovala zejména v městském hospodaření. Do řešení musel vstoupit stát. Už v letech 1726–1728 vyšetřovala císařská renovační komise stížnosti na špatnou práci městské správy. K ráznějšímu řešení setrvala neuspokojivá situace byla jmenována v polovině roku 1734 nová renovační komise (fungovala do roku 1736), pověřená provést personální změny ve vedení města a postarat se o ozdravení neprůhledného městského hospodaření. Primátor František Mestl byl sesazen a posléze vyloučen z rady a byla dosazena nová městská rada. Vedení městské ekonomiky bylo svěřeno nově založenému hospodářskému direktoriu, které bylo ve svém rozhodování na městské radě nezávislé. Plzeň tak v zásadě po třiceti letech dosáhla vývoj v ostatních českých městech, v nichž bylo rozhodování o městském hospodářství svěřeno hospodářským inspektorům odpovědným panovníkovi již v roce 1706 (Plzni se tehdy toto opatření vyhnulo díky privilegovanému postavení její samosprávy z roku 1627). Po ustavení hospodářského direktoria roku 1734 však i v Plzni v kompetenci městské rady zůstaly jen záležitosti soudní a politické. Renovační komise dále v rámci ozdravení městské ekonomiky nařídila pronajmout či

odprodat neprosperující obecní podniky soukromým podnikatelům. Z plzeňského vrchnostenského podnikání tak zůstaly v režii města v podstatě jen provoz dvorů, železáren a pivovarů jako nejvýnosnější. Císařská komise také zredukovala počet pivovarů a várek soukromých měšťanů, což mimo jiné vedlo k dočasnému zlepšení kvality místního piva.

V polovině 18. století byla plzeňská městská správa v důsledku centralizačních správních změn v monarchii podřízena doзору nových postátněných krajských úřadů.

Hospodářská recese města v polovině 17. století a jen pomalá konsolidace ovlivnily také oblast umění a celkový vzhled města. Podoba Plzně se po celé 17. století příliš neměnila, domy budované po třicetileté válce měly jednoduché formy bez barokních uměleckých projevů. Baroko se v Plzni zprvu uplatňovalo spíše v sochařství a při stavbě nových oltářů, první významné architektonické dílo v novém slohu představovaly v poslední čtvrtině 17. století barokní úpravy františkánského kláštera. Naplno baroko do Plzně proniklo až po roce 1700, kdy ekonomický růst konečně umožnil městu i soukromníkům nákladnější stavební investice, a do konce první poloviny 18. století pak byla barokně přestavěna nebo nově postavena většina domů. Hlavním představitelem plzeňského baroka se stal stavitel Jakub Auguston mladší, který byl mimo jiné architektem nově založeného plzeňského kláštera dominikánek s kostelem sv. Anny, jehož budova byla postavena v letech 1712–1714 u jižní brány města (dnes Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, čp. 179). Z dalších významných Augustonových děl jmenujme např. dosud existující budovu arciděkanství (dnes biskupství, čp. 234) či zaniklý Guldenerovský dům (čp. 139; srov. obr. č. 34) na náměstí. V roce 1681 přibyl na náměstí morový sloup s barokní kopií gotické sošky plzeňské madony. Koncem první třetiny 18. století byl hřbitov u kostela sv. Bartoloměje v rámci svého rozšíření obehán novou zdí s barokně zdobenou bránou a dvěma identickými kostnicemi. Koncem 17. a v polovině 18. století přibýly také další dvě kašny na náměstí. Ve druhé polovině 18. století se v Plzni začalo uplatňovat i rokoko (např. dům U zlatého slunce, čp. 171, stavitel Antonín Barth). Pozdně barokní religiozita katolické a bohatnoucí Plzně našla své vyjádření v založení

kaple zasvěcené kultu pražského Jezulátka a zvané prostě U Ježíška (stavitel Antonín Barth), která vznikla jako soukromá měšťanská fundace nedaleko kostela sv. Mikuláše na pravobřežním Pražském předměstí v roce 1746. Zakladatel kaple (plzeňský primátor, lékař Petr Pavel Helffer z Helfferstreu, jehož rodina patřila mezi měšťanské špičky) si navíc v blízkosti kostelíka vystavěl i módní vilu. V rámci okázalejšího životního stylu si totiž plzeňské elity pořizovaly v 18. století stále častěji v blízkém okolí města – zejména na předměstích vily (v plzeňských pramenech tzv. luthauzy; srov. mapy č. 10, 12). Jak bylo

zmiňováno výše, předbělohorská hustá zástavba plzeňských předměstí vzala za své během třicetileté války a jejich obnově v původní podobě zabránila kromě chudoby a vylidnění města i výstavba barokního opevnění. Předměstí druhé poloviny 17. a 18. století se tedy od těch předbělohorských výrazně lišila.

Beze změn zůstaly církevní stavby a také původní, středověká síť předměstských komunikací. Kolem nich však namísto dřívější početné zástavby nadále vyrůstaly jen hospodářské dvory a zejména zahrady, sady a pole. Do této zeleně mimo dusné město pak plzeňští měšťané s oblibou umísťovali své letohrádky symbolizující vzrůstající se životní úroveň bohatších vrstev.

Plzeň moderním městem: od konce 18. století do první světové války

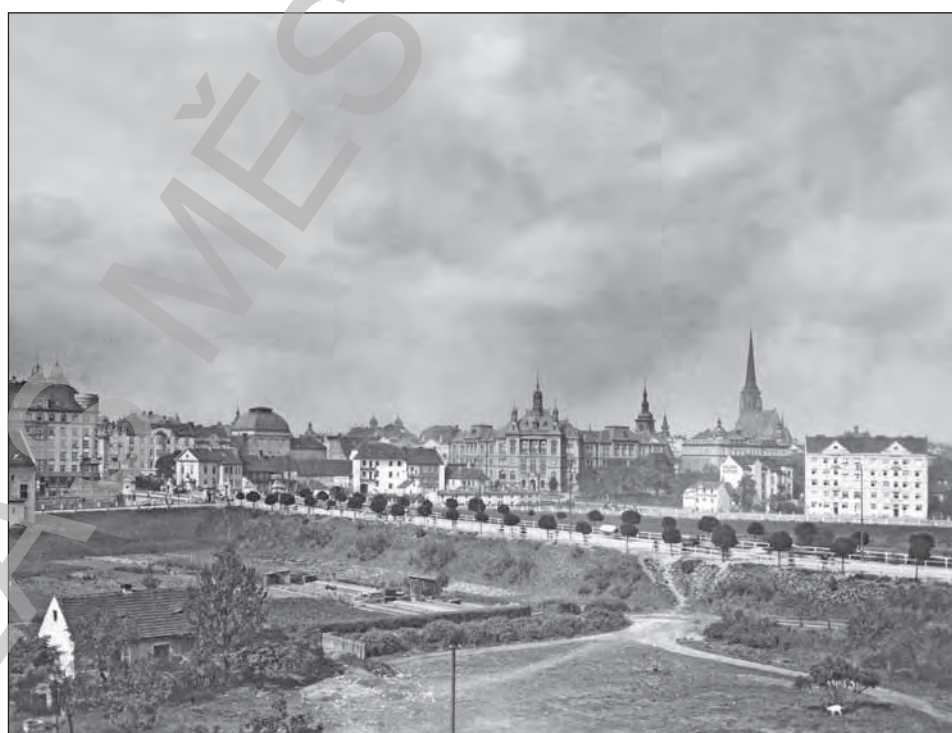
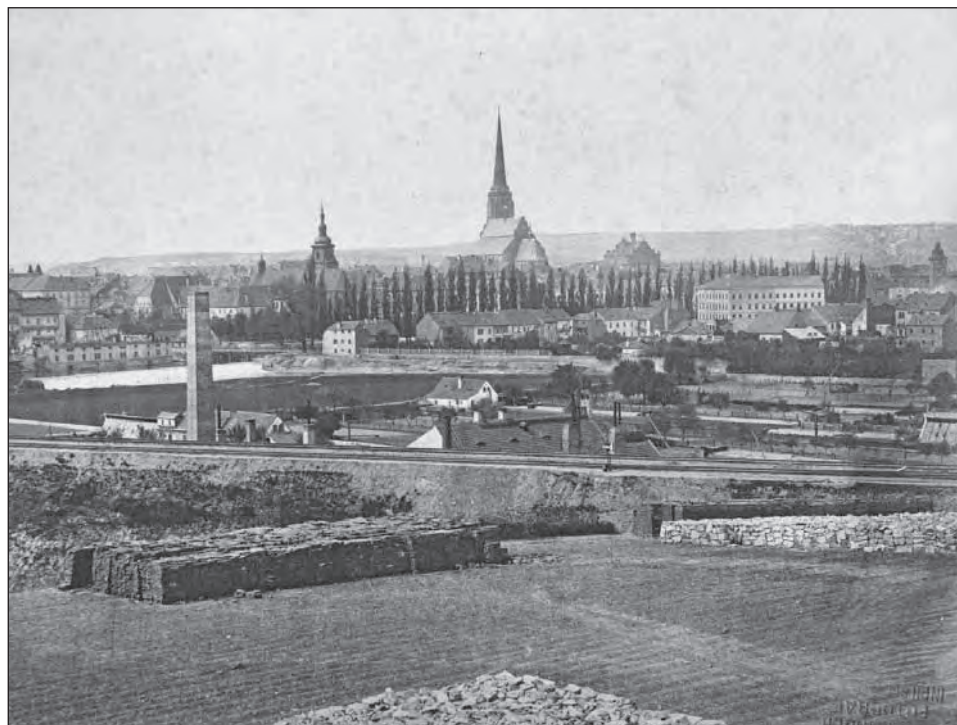
Po celou první polovinu 19. století zůstávalo město Plzeň vrchností pro poddané na svém velkostatku. Již v letech 1777–1783 byla na plzeňském velkostatku provedena první velká pozemková reforma – tzv. raabizace, při níž došlo k rozparcelování vrchnostenských dvorů a jejich pronájmu zájemcům z řad sedláků (srov. mapu č. 11a–c). Dosavadní roboty tak byly převedeny v pravidelné platy. Zrušení nevolnictví v roce 1781 se Plzně dotklo spíše tím, že se do města začaly stěhovat chudší vesnické vrstvy. V okamžiku zrušení poddanství roku 1848 byla Plzeň vrchností pro následujících 31 vesnic: Bolevec, Božkov, Bušovice, Černice, Červený Hrádek, Dolany, Doubravka, Doudlevec, Druztová, Dýšina, Ejpovice, Habrová, Horomyslice, Hradiště, Chrást, Koterov, Kyšice, Ledce, Letkov, Lobzy, Nová Hospoda, Nová Huť, Radobyčice, Sedlecko, Senec, Skvrňany, Smědčice, Strápole, Újezd, Útušice a Zruč (k městskému statku srov. mapu č. 60).

Nemálo měšťanů také vlastnilo zemědělské usedlosti, hlavním zdrojem obživy ve městě však byla řemeslná výroba. Značné proslulosti dosáhlo již v 18. století zejména plzeňské soukenictví. Koncem 18. století byla v Plzni dokonce krátce provozována rozptýlená manufaktura na výrobu sukna. Podniky, které lze považovat za předchůdce či zárodky tovární výroby, byly koželuzny bratří Ledererů (od roku 1825) a Levitova (od roku 1827), Königova keramička (od roku 1836) a roku 1842 nově založený Měšťanský pivovar. Mezi podnikateli v tovární výrobě se prosazovali přes odpor plzeňských měšťanů do Plzně pronikající židé. Díky surovinovým zdrojům probíhal

Obr. č. 21: Pohled na zadní část františkánského kláštera a městské hradby, kolem 1880

rozvoj průmyslu také v okolí Plzně, pracovaly městské železářny a hamry, významnými podniky byly i chemické závody Johanna Davida Starcka v okolních vesnicích (Božkov, Chrást, Třemošná aj.). Důležitý ekonomický prvek představoval v Plzni ovšem i nadále obchod, čtyři výroční trhy lákaly obchodníky i z Německa.

Obr. č. 22a–d: Série pohledů na Plzeň od jihovýchodu, mezi 1875 a 1925

Koncem 18. století konečně dosahoval počet plzeňského obyvatelstva stavu před třicetiletou válkou, ve vnitřním městě dokonce stoupl před koncem 80. let 18. století počet domů na 312 a na předměstích stálo 142 domů (což bylo ovšem stále o tři desítky domů méně než počátkem 17. století). Vzhledem k omezeným prostorovým možnostem městského jádra pak do roku 1850 stoupl počet domů ve městě jen na 333, naopak předměstí zaznamenala podstatně dynamičtější vzrůst. Až do 40. let 19. století se rychleji vyvíjela zástavba na severní straně města, tedy na někdejší Malickém, v novověku tzv. Saském předměstí. Těsně před polovinou 19. století však bylo Saské předměstí v počtu obytných stavení předstihnuto rozlehlým předměstím Říšským (novověký název pro někdejší Skvrňanské a Litické předměstí dohromady) a rozvoj zaznamenalo i Pražské předměstí. Celkový počet obytných domů na předměstích k roku 1850 tak byl již 307 – oproti stavu za Josefa II. se tedy předměstská zástavba více než zdvojnásobila. Plzeň včetně předměstí měla v polovině 19. století něco přes deset tisíc obyvatel.

Na vzhledu města se vedle stoupající lidnatosti zásadně podepsaly také josefínskými reformami odstartované změny, které dále pokračovaly invencí tu více tu méně osvícené městské správy. V 80. letech 18. století byly v rámci josefínských hygienických nařízení zrušeny městské hřbitovy (kolem sv. Bartoloměje, v dominikánském i fran-tiškánském klášteře) a také špitálský hřbitov u kaple sv. Máří Magdalény na Pražském předměstí. Další reformy se dotkly zejména církevních institucí a jejich budov. V 80. letech byly rozpuštěny konventy kláštera dominikánů i dominikánek. Kostel sv. Markéty

v klášteře dominikánů získali na čas soukromí měšťané, konvent koupilo město Plzeň a po roce 1802 zde zřídilo vojenskou nemocnici (srov. mapu č. 8). Obec získala i budovu dominikánek a umístila zde gymnázium a filozofický ústav. Zrušena a soukromníkovi prodána byla zmíněná předměstská kaple sv. Máří Magdalény, na jejímž místě vyrostl dnes zaniklý dům U Zvonu. Na levobřežním Saském předměstí byly kostelík sv. Rocha a nedaleká kaple sv. Fabiána, Šebestiána a Anny (založené v letech 1598–1599) přeměněny na obytná stavení.

V 90. letech zahájilo město postupnou likvidaci městského opevnění. Jednalo se o dlouhodobý proces, zjednodušeně ohraničovaný lety 1795–1849, přičemž největší aktivita byla v tomto ohledu vyvíjena ve 20.–40. letech 19. století. Během této doby byly bořeny hradby středověkého původu, včetně všech čtyř městských bran a jediné zbývající brány předměstské na Pražském předměstí. Byly též planýrovány bastiony barokního systému a zarovnávány někdejší příkopy. V nově získaném prostoru vyrůstaly nové domy i monumentální budovy v dominujícím klasicistním slohu (např. dostavba gymnázia čp. 179 v letech 1805–1809, kasárna 35. pěšího pluku v místech velkého západního bastionu v letech 1823–1826, městské divadlo na konci dnešní Riegrovy ulice roku 1832). Místo hradeb a příkopů postupně objal městské jádro zelený kruh sadů s promenádami. Ve vnitřním městě prošla zásadní proměnou plocha náměstí. Koncem 18. století byla odstraněna hřbitovní zeď a u ní stojící kostnice a hrázdná budova bývalé obecní lékárny. Na jaře 1829 byla k nesmírné škodě plzeňského historického jádra zbořena stará renesanční městská škola a z náměstí zmizely i další drobné stavbičky.

Na rozlehlé ploše náměstí tak, samozřejmě kromě kostela sv. Bartoloměje, zbývaly koncem první poloviny 19. století jen městské kašny – nyní již čtyři, a morový sloup. Siluetu Plzně nenapravitelně ochudilo zbourání věže kostela sv. Markéty při bývalém dominikánském klášteře, k němuž došlo roku 1793 (srov. obr. č. 86). Novostavby stavěné ve městě a okolí od sklonku 18. století byly budovány ve strohém klasicistním slohu (nejvýznamnějším stavelem byl Simon Michael Schell), celkově však měšťanská zástavba neprocházela nijak bouřlivou přeměnou. Ještě začátkem čtvrté dekády 19. století byla naprostá převaha plzeňských domů jednopatrová, jen asi pětina dvoupatrová, dále zde existovalo osm třípatrových a na náměstí jediná výšková čtyřpatrová budova.

Město v moderním duchu investovalo do oprav komunikací, stavěly se nové trasy či se zlepšovaly ty stávající. V letech 1827–1843 vznikly nové silnice do Českých Budějovic, do Lokte a Plas. Dopravní spojení s Prahou, Mariánskými Láznemi a Klatovy pak – vedle dosavadních poštovních diligencí – zjednodušovala i soukromá dostavníková doprava plzeňského podnikatele. Komunikační síť se zlepšovala i na území vlastního města. Jeden z nejvýznamnějších počínů představovala výstavba kamenného mostu přes Mži v letech 1848–1850. Pozornost byla věnována také hygienickým otázkám. Od začátku 30. let 19. století byla budována systematická kanalizační síť města. Řešilo se i zásobování vodou. V roce 1827 spojil nový vodovod prameny zhruba v dnešní Husově ulici na Říšském předměstí s kašnou u nově postavených kasáren, kolem roku 1833 byl rekonstruován vodovod od Věch Svatých (doložen

již k roku 1796; srov. mapu č. 18) a v letech 1845–1847 také došlo k zásadní modernizaci původně renesanční vodárny v Pražské ulici, zásobující vodou kašny na náměstí (srov. mapu č. 61).

Neúspěchem skončil pokus vybudovat z Plzně lázeňské město. V letech 1833–1834 byl na Lochotíně u železitého pramene vystavěn park s lázeňským domem a klasicistním pavilonem. Lázně se sice nakonec neujaly, ale alespoň lochotínský taneční sál a restaurace našly své využití coby oblíbená nedělní destinace plzeňských výletníků (srov. obr. č. 14).

Osvícenství se věnovalo též chudinské otázce. Zatímco ve středověku se o práce neschopné obyvatelstvo staraly špitály sv. Máří Magdalény a sv. Martina (na pravobřežním Pražském předměstí, založen před rokem 1500), oba zrušené v roce 1783, od konce 18. století začaly vznikat instituce je nahrazující, jako chudinský ústav (založen 1782) či dětská opatrovna (založena 1835). Pro nemocné byla městem zřízena na svou dobu moderní městská nemocnice, od roku 1832 umístěná v baště ve Veleslavínově ulici, v níž ještě k roku 1802 sídlila nemocnice vojenská (srov. mapu č. 15).

Osvícenství ovšem přineslo i větší tlak na postupnou germanizaci dosud jazykově převážně české Plzně. Nově založené gymnázium a zpočátku dvoutrídí hlavní škola s německým vyučovacím jazykem nahradily původní české vyučující školy. Teprve roku 1819 se podařilo zřídit českou triviální školu – určenou ovšem nejnižším vrstvám. V 19. století již zejména ve vyšších kruzích němčina češtinu převážila, jakkoli naprostá většina Plzeňanů ovládala oba jazyky. Na germanizaci Plzně se kromě školství podíleli i německy mluvící důstojníci stálé vojenské posádky 35. pěšího pluku nebo židé, kteří do Plzně pronikali od konce 18. století a od 20. let století následujícího se zde usídlovali trvale. Významný germanizační prvek představoval také postátněný magistrát. I v Plzni se posléze roztočil nepříliš divoký kolotoč obrozeneckých snah.

V 80. letech 18. století byla v rámci habsburských snah o jednotnou státní byrokratickou soustavu ve městech zlikvidována dosavadní samospráva, volitelná z řad měšťanstva, a nahrazena státními úředníky. V Plzni byl roku 1788 zřízen regulovaný magistrát, který se skládal ze zkušeného purkmistra a pěti (později šesti) zkušených radních a dalších úředníků. Byli to fakticky placení zaměstnanci státu, kteří museli pro výkon svých funkcí vykazat předepsanou kvalifikaci. Úředním jazykem byla ovšem němčina.

Napoleonské války přelomu 18. a 19. století zasáhly okrajově i Plzeň, která byla nucena zásobovat průtahy vojsk. Roku 1800 pak byly v Plzni dokonce formovány dobrovolnické jednotky určené k obraně města proti francouzské armádě. Celkově ovšem Plzeň zůstávala zcela v duchu své staletí trvající politiky loajální panovníkovi, tedy habsburské monarchii. Tento přístup si více méně uchovala i během občanských iluzí plného roku 1848, který obecně proběhl v Plzni poměrně bez revoluční

hysterie. Zpráva o císařově příslibu vydání ústavy v březnu 1848, zrušení cenzury a povolení národních gard byla v Plzni přijata s nadšením. Ihned se ustavila studentská legie a garda, do níž se začlenil i existující, konzervativně laděný, ostrostřelecký sbor. V květnu se plzeňští čeští demokraté ohradili proti účasti v chystaných volbách do celoněmeckého parlamentu, načež se těchto voleb neúčastnili. Volit se ale neodvážili ani němečtí Plzeňané. Na červnové povstání, které v Praze přerušilo všeslovanský kongres, chtěla plzeňská mládež poslat dobrovolníky na pomoc povstalcům, tato akce však byla zmařena vedením plzeňské národní gardy. Konzervativci pak za několik dnů z národní gardy vyloučili příslušníky chudších radikálnějších vrstev – zejména řemeslníky (načež byl v prosinci z gardy vypuzen naopak konzervativní spolek ostrostřelců). Koncem července 1848 se i v Plzni ustavila pobočka Slovanské lípy, celozemského spolku kladoucího si za úkol prosazování ústavnosti, občanských svobod a jazykového zrovnoprávnění. Plzeňská pobočka usilovala zejména o národní uvědomování a šíření českého jazyka. V říjnu se postavila za monarchii, na niž útočili němečtí radikálové požadující připojení rakouských zemí k Německu. Jako tiskový orgán

byl také po více než šedesátiletém působení zrušen regulovaný magistrát a jeho místo zaujalo obecní zastupitelstvo.

Po obnovení samosprávy se po obecních volbách stal roku 1850 purkmistrem František Vanka a zůstal v úřadu do roku 1861. V mnohém mohl navázat na práci Martina Kopeckého v čele regulovaného magistrátu. Na předměstích v bývalých zahradách byly zakládány nové ulice a rozšiřovány staré. Pozornost byla věnována hygieně (zřízení obecní metaři, dláždění chodníků apod.). Ke konci jeho období byl vypracován regulační plán pro Říšské předměstí a některé ulice prvně ozářilo plynové světlo. Do období 50. let také spadá počátek vlny podnikatelské iniciativy, která vyvrcholila na přelomu 60. a 70. let. Aktivně se na ní podíleli i Vankovi o generaci mladší nástupci Jan Maschauer (1861–1868) a Emanuel Tuschner (1868–1873). Příznačné je, že v osobním podnikání oba skončili krachem; Maschauer již roku 1869, Tuschner za krize roku 1873. Starší Maschauer vstoupil do veřejného života v roce 1848. Pocházel z německé rodiny, ale vystupoval vstřícně i k české části obce a symbolizoval tak doznívající dobu jazykového utrakvismu. Mladší Tuschner byl zvolen do zastupitelstva již v roce 1861 a představoval již nastupující sebevědomou

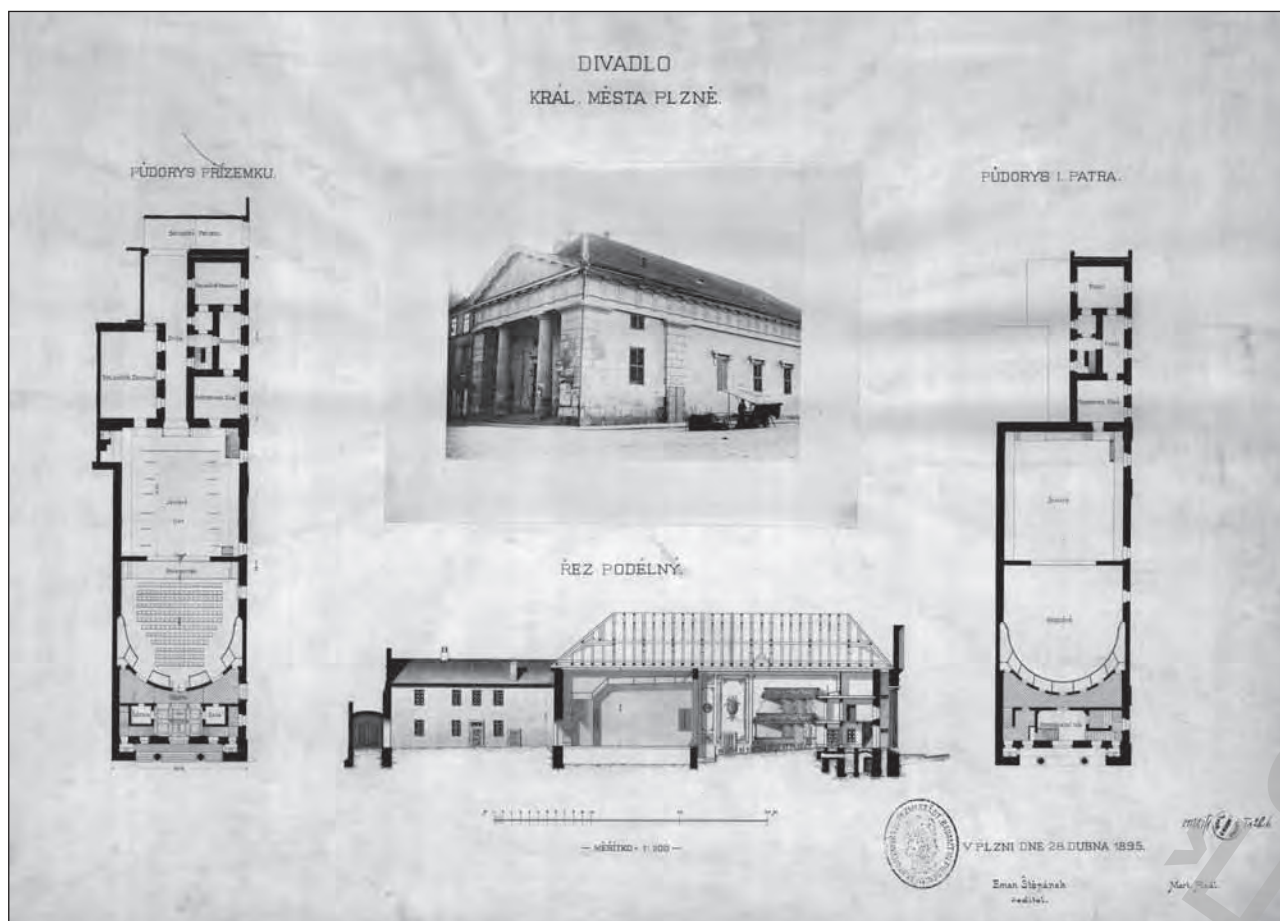

Obr. č. 23: Budova špitálu sv. Máří Magdalény ve Veleslavínově (Dlouhé) ulici, 90. léta 19. století

sloužil plzeňské Slovanské lípě český časopis Posel ode Mže, který ovšem vycházel jen od října 1848 do března následujícího roku. K výraznější radikalizaci nižších vrstev, která rok 1848 obecně provázela, v Plzni příliš nedocházelo. Až v únoru 1849 došlo ze strany sociálně slabších Plzeňanů k bouřlivému protestu proti nespravedlivému odvodnímu systému a výbuch nespokojenosti posléze vyústil do drancování domu a továrny D. L. Levita. Politické represe následující po rozpuštění kroměřížského sněmu plzeňské občany v zásadě příliš nepostihly, přiměly jen plzeňskou Slovanskou lípu označit se za čtenářský spolek.

Revoluce 1848 přinesla i některé trvalé výdobytky. Vedle zrušení poddanství to byla modernizace soudní a politické správy, jejíž úřady začaly v Plzni fungovat v prvním pololetí roku 1850. Ke 30. červnu 1850

a radikálnější českou generaci. Ta ovládla ve volbách roku 1864 II. a III. volební kurii a od té doby měla Plzeň většinou českou reprezentaci. V letech optimistického růstu před krachem roku 1873 pokračovala urbanizace nejbližších částí předměstí (ulice Husova, Goethova, Martinská, Resslerova aj.), zasypaná byla strouha oddělující Rychtářku od města (1864). Z Plzně se v té době stal důležitý železniční uzel, což podpořilo místní výrobu. Se zřetelem na hygienické poměry zřídila obec městskou plovárnu a lázně (1870, srov. obr. č. 41) a plánovala nový vodovod, jehož přípravu přerušila krize. Díky vytrvalému úsilí arciděkana Antonína Hlavana byla na hlavní školu změněna česká triviálka, která sídlila od roku 1853 v budově tzv. Štíftu (v místech dnešního divadla J. K. Tyla). V Plzni v té době působily dvě hlavní školy

Obr. č. 24: Budova městského divadla, 1895

pro chlapce a dvě nižší farní školy pro dívky (vždy jedna česká a jedna německá) a dále trojtřídní německá reálka a německé gymnázium. Významným počinem bylo zřízení vyšší reálné školy (otevřena 1865, dnes pedagogická fakulta ZČU). Jejím ředitelem Františku Částkovi se podařilo roku 1871 dosáhnout její přeměny na české reálné gymnázium.

V 60. letech dochází k proměně národnostních poměrů. Končí doba lidí, jako byl arciděkan Hlavan, který své jmění odkázal rovným dílem české i německé škole. Mezi příznaky této změny patřil spor o vyučovací jazyk na plzeňském gymnáziu, ke kterému došlo na zemském sněmu v roce 1864. Když se v roce 1868 usneslo obecní zastupitelstvo pronajmout městské divadlo společnosti Pavla Švandy ze Semčic k hraní výlučně českých her, zařídili si plzeňští Němci již roku 1869 vlastní divadlo (srov. obr. č. 83; budova zbořena 1977). Hranice mezi národnostními složkami obyvatelstva v té době nebyly ještě ostré, např. Jan Maschauer patřil k zakládajícím členům Měšťanské besedy, ale podporoval i vznik německého divadla, docházelo však ke zřetelnému vyhraňování obou skupin.

Krise roku 1873 postihla nejen jednotlivce, ale i obecní finance. Restriktivní přístup k výdajům je spojen zejména s purkmistrem Františkem Pecháčkem (1873–1888). Neznamenalo to však ustrnutí v dosažených mezích. Zmodernizoval se vlastní výkon samosprávy, když byly pro jednotlivé agendy zřízeny specializované odbory; z nich byl z hlediska územního vývoje nejdůležitější stavební odbor (zal. 1874), z jehož produkce pochází řada zde reprodukcí map a plánů. Pozornost byla věnována komunikacím, mj. silnicím do okolních obcí. Nový železný most přes Radbuzu nahradil roku 1889 původní kamenný Pražský most, spojení se Saským předměstím usnadňovala od roku 1883 železná lávka přes Mži. Byly vypracovány regulační plány pro jednotlivá předměstí, proběhla nákladná oprava kostela sv. Bartoloměje. Plzeň v té době také získala primát ve vězeňství v podobě tehdy nejmodernější rakouské trestnice na Borech (1878; srov. obr. č. 60). Důležité změny nastaly v oblasti školství, které se zejména od 80. let stává jednou z priorit obce. Město bylo roku 1882 rozděleno na 4 školní obvody. Rychle rostoucím předměstím měly sloužit nové školní budovy, dodnes působící monumentálním dojmem – např. v dnešní Americké třídě či nad Hamburkem (srov. obr. č. 26). Pokračoval také rozvoj středního školství (roku 1876 německá průmyslová škola, roku

1885 státní mistrovská škola s českým vyučovacím jazykem, zárodek pozdější české průmyslové školy, roku 1886 dvoutrídí česká obchodní škola, z níž se později vyvinula obchodní akademie, roku 1888 české klasické gymnázium).

Období purkmistra Pecháčka a jeho následovníků Karla Houšky (1888–1889) a Josefa Krofty (1889–1892) však stojí ve stínu éry Václava Petáka (1892–1917). Do ní spadá zrychlený růst průmyslové aglomerace, rozvoj městských podniků (zřízeny jatky, vodárna, elektrické závody a tramvajová doprava, odkoupena plynárna) a městské infrastruktury (kanalizace, ústřední hřbitov, nový most přes Radbuzu, plány na regulaci řek). V roce 1897 se zastupitelstvo usneslo vybudovat novou Všeobecnou nemocnici při Kroftově ulici (dnes E. Beneše). Dva pavilony zde byly otevřeny v roce 1902 a dostatek volného místa umožňoval další rozvoj areálu. Dnes tvoří součást Fakultní nemocnice Plzeň.

Město obohatila řada reprezentativních budov, ať městských (muzeum, divadlo), spolkových (sokolovna, Měšťanská beseda) nebo církevních (velká synagoga – srov. obr. č. 61, kostel sv. Jana Nepomuckého, kostel P. Marie Růžencové – srov. obr. č. 40). V závislosti na rozvoji předměstí doznávaly v polovině 90. let a znovu kolem roku 1910 změn jejich regulační plány. Pamatovalo se v nich i na nová centra v podobě velkoryse navržených náměstí. Rubem růstu však byl zánik řady cenných historických staveb, na prvním místě starého dominikánského kláštera, ale i řady dalších domů ve vnitřním městě. Porušení památkově zajímavé situace s jedním z mála zachovaných relikvů opevnění si paradoxně vyžádala i stavba muzea (srov. obr. č. 29, 41 a mapu č. 16).

Velké pozornosti se těšilo školství. V letech 1897–1910 bylo postaveno sedm nových školních budov a tři starší byly rozšířeny. Ve školním roce 1911/1912 tak Plzeň disponovala 17 obecními a 10 měšťanskými českými školami. Z toho 9 obecních a 8 měšťanských škol vzniklo v době purkmistrování V. Petáka. Ve městě dále působily 4 obecní a 2 měšťanské německé školy. Další rozvoj zaznamenalo i střední školství. Došlo ke změně statutu některých starších škol (viz výše), nově vznikla II. státní reálka (1906–1907) a městský ústav pro vzdělávání učitelů (1900–1901). Objevovaly se dokonce návrhy, zda by v Plzni neměla být zřízena vysoká škola. V letech těsně před 1. světovou válkou obdržely některé střední školy nové výstavné budovy (v roce 1913 obchodní akademie na dnešním Masarykově

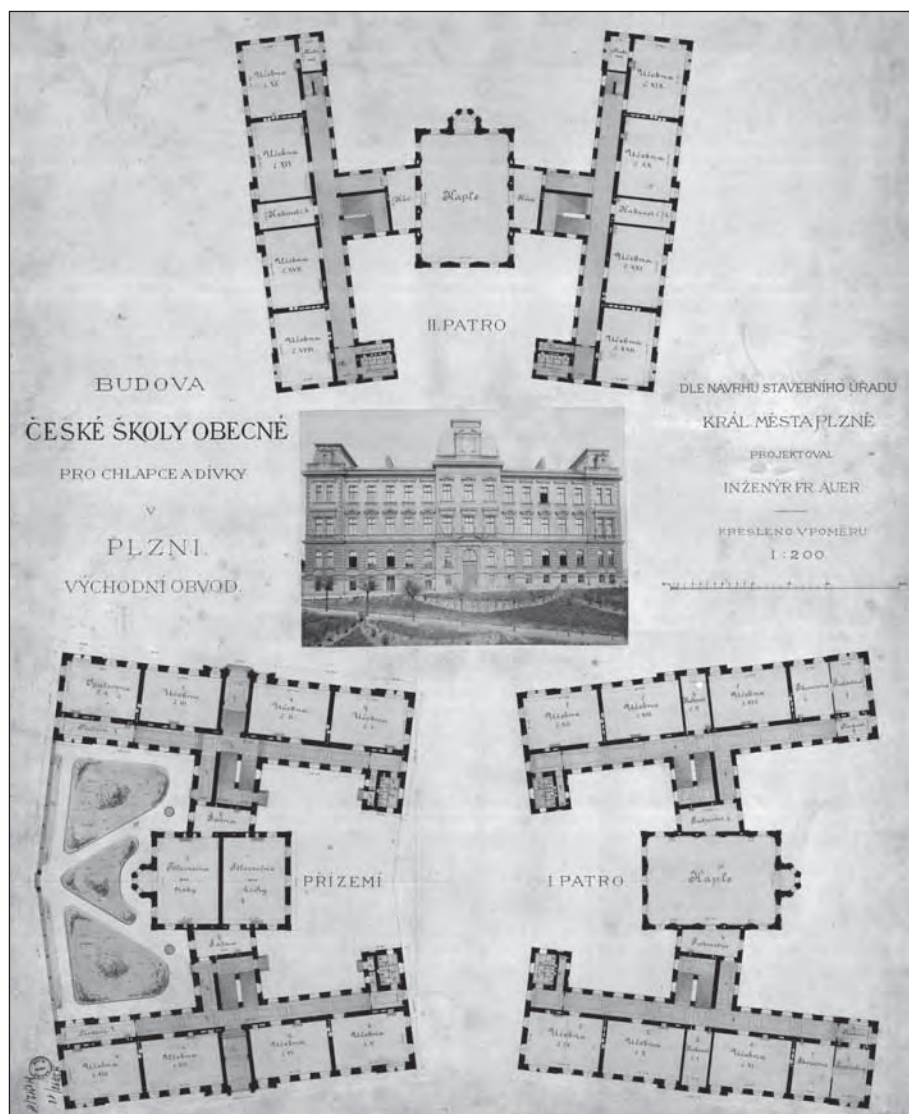
náměstí, v roce 1914 II. reálka na Mikulášském náměstí). Ještě v roce 1915 byla zahájena stavba České průmyslové školy na Chodském náměstí (dokončena roku 1920).

V obecních volbách roku 1897 poprvé vítězí čeští kandidáti ve všech kuriích a čeština se stává jediným úředním jazykem. Shodou okolností téhož roku zasáhla i Plzeň vlna národnostních nepokojů spojených s Badeniho jazykovými nařízeními. K obdobným excesům docházelo i později na počátku 20. století. Ještě se tak zvětšila oboustranná nedůvěra rostoucí již od 60. let 19. století. V rámci Plzně se tak dostala německá menšina do značné míry do izolace, která se nezměnila ani později, po návratu německých zástupců do obecního zastupitelstva v roce 1919.

V průběhu poslední čtvrtiny 19. století se česká politická scéna vyvíjela k větší pestrosti. V roce 1871 vznikl Český politický spolek, v němž se však tvořila mladočeská opozice, která roku 1885 založila vlastní Občanský klub. Překonat rozpory se snažil Český národní klub, který roku 1893 sdružil většinu významných politických směrů s výjimkou socialistů. S rozvojem průmyslu se také objevuje od 70. let spolková a posléze politická aktivita dělnictva. K jeho větší integraci dochází od počátku 90. let. O rostoucí síle a sebevědomí svědčí získání dělnického spolkového domu Peklo v roce 1894 (první v Rakousku-Uhersku) a úspěch ve volbách do říšské rady, kde byl mezi prvními sociálně demokratickými poslanci i Karel Vrátný z Plzně. Od počátku 20. století určovali směr zdejší sociálně demokratické politiky zejména Luděk Pik, Gustav Habrman a Antonín Remeš, kteří přišli během roku 1901 posílit redakci časopisu a později deníku Nová doba. Po roce 1897 doplnila politické spektrum národně sociální strana. Agrární strana měla v městě samém malý vliv, silnější pozice však měla v okolních obcích. V městě působily ve 20. století i další menší politické strany – katolíci, realisté, ovšem bez šance uspět v obecních či parlamentních volbách.

Obr. č. 25a–b: Hotel U zlatého orla, dnes Central na Náměstí Republiky, 1895 a 1971

Obr. č. 26: Škola Nad Hamburkem, kolem 1895

Vzhledem k volebnímu systému ovládali radnici až do roku 1919 zástupci větších občanských politických proudů – staročeši a od počátku století mladočeši. Obdobné výsledky měly i volby do zemského sněmu. Po zavedení všeobecného volebního práva do říšské rady uspěli předáci sociální demokracie, kteří však byli zvoleni ve venkovských okresech. Město samo vysílalo mladočeského zástupce (1907 Josef Čipera, 1911 František Lukavský), na Pražském předměstí vyhrál obě volby národní socialista Václav Fresl.

Nejvýznamnějším kulturním podnikem bylo po celou sledovanou dobu městske divadlo. K jeho založení došlo již za Martina Kopeckého. Byla pro ně postavena nová klasicistní budova (1832) na okraji města ve vznikajícím sadovém okruhu v prostoru uvolňovaném v té době bořením hradeb (srov. obr. č. 24). Divadlo sloužilo nejen vlastní kultuře, ale i jako centrum společenského života, místo konání plesů a jiných událostí a příležitostně se z něj mohlo stát i politikum, jako v letech 1868–1869 při vzniku německého divadla v reakci na zavedení výhradně českého repertoáru v divadle městském. K nejslavnějším éram plzeňského divadla patřilo období, kdy je vedl Vendelín Budil. V letech 1889–1891 a 1895–1900 zde působil se svou společností a později se stal ředitelem městského divadla (do roku 1912), již v nové budově, která roku 1902 nahradila tu původní a již delší dobu nevyhovující (srov. obr. č. 27).

Oblíbeným centrem společenského života byla také Sín přáteleství na Lochotíně, pozůstatek neúspěšného projektu městských lázní. Plesy se konaly i v nedalekém Císařském sále či v sálech významných hostinců ve městě. Nedílnou součástí života plzeňské společnosti tvořily stolní společnosti v hostincích. Některé z nich dosáhly značného vřhlasu, jako například umělecký a recesní spolek Mha, který se scházel v hostinci U Fišerů (Sedláčkova 39; zbořen 1962–1963). Jeho svérázně vyzdobené prostory navštěvovala řada místních umělců a literátů, ale zavítali sem i přespolní hosté jako Alois Jirásek, Edurad Vojan či Jaroslav Vrchlický, který Mze věnoval své Písně pijácké.

Roku 1878 bylo založeno muzeum, které se v dal-

ších letech rozdělilo na městské historické muzeum a městské umělecko-průmyslové muzeum. Jeho vznik provázal značný zájem veřejnosti. Mezi mnoha dárci z prvních let najdeme i německé Plzeňany, později se však muzea profilovala jako výhradně české podniky. Plzeňská muzea se stala centry pozoruhodného spolkového, kulturního, ale i vědeckého života. Svědčí o tom řada publikací, z nichž mnohé si uchovaly svou cenu dodnes. Koncem 90. let byla pro obě muzea postavena samostatná reprezentativní budova při františkánském klášteře (definitivně otevřena v roce 1913). Dva roky před vznikem muzea zřídilo město také obecní knihovnu, kterou později následovala další obdobná zařízení. Významná byla mj. knihovna městského historického muzea, která se později stala jedním ze základních fondů Státní vědecké knihovny vzniklé sloučením několika knihoven v roce 1950.

V Plzni působilo několik tiskáren a nakladatelů, z nichž jmenujeme např. Ignáce Schiebela. O bohatosti vnitřní struktury zdejší společnosti svědčí pestrá škála novin a časopisů, která zde vycházela zejména od konce 19. století. Z řady často jen krátce vycházejících titulů vykryštovalo na přelomu 19. a 20. století více méně ustálené spektrum tisku. V něm si po větš část 1. poloviny 20. století největší význam udržovaly deníky Český deník (státoprávně demokratický, později národně demokratický vzniklý v roce 1911 sloučením Plzeňských listů a Plzeňského obzoru; zastaven v roce 1944), Nová doba (sociálně demokratický list vycházející od roku 1896 původně jako čtrnáctideník, od roku 1914 již jako deník; zanikl na konci 2. světové války, resp. byl nahrazen deníkem Nový den). Němečtí obyvatelé Plzně četli deník Pilsner Tagblatt, který začal vycházet v roce 1900 místo

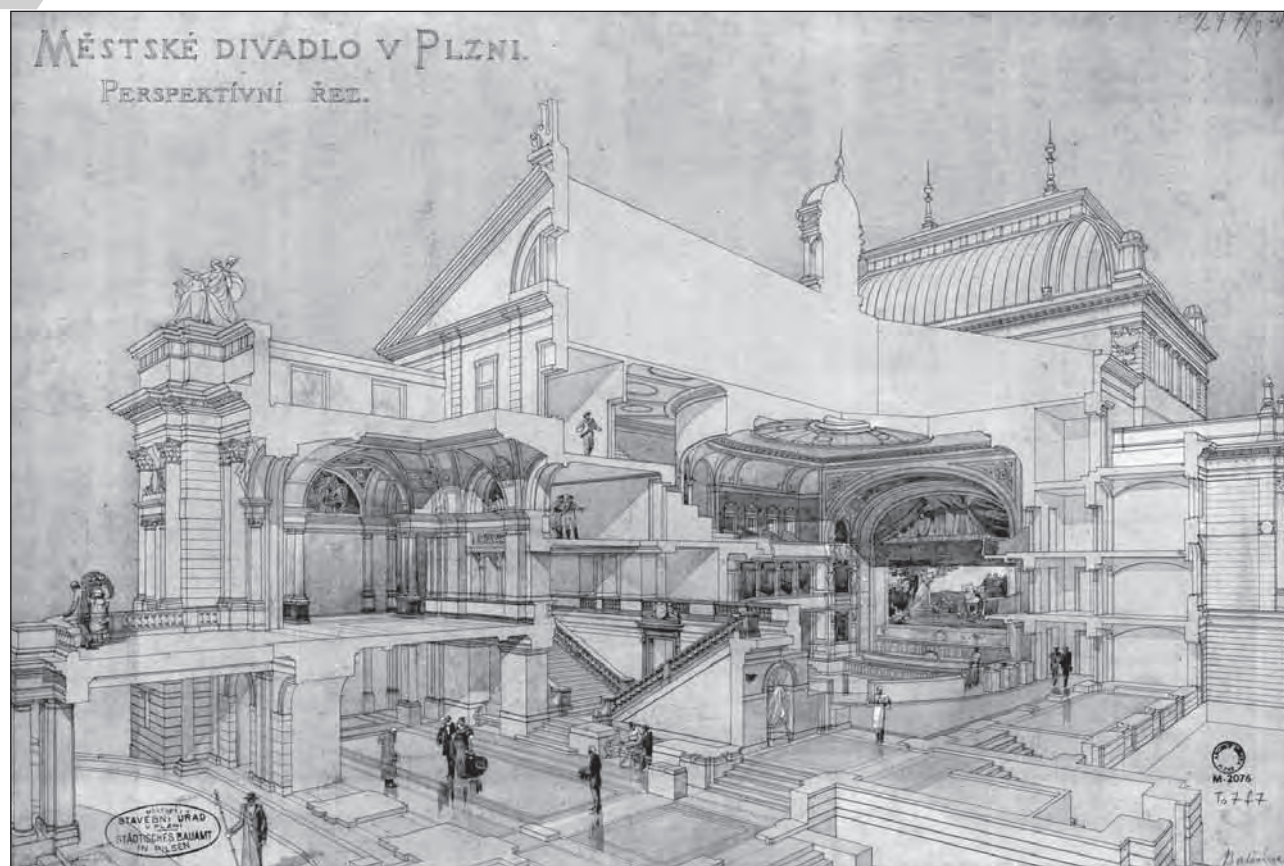
dříve vydávaného listu Pilsner Zeitung. Zanikl v roce 1937, kdy jej částečně nahradil v Praze vydávaný list Westböhmsche Tageszeitung.

Značnou mírou kontinuity se vyznačoval spolkový život. Jeho rozvoj nastal brzy po pádu bachovského absolutismu. Mezi první a zároveň nejúspěšnější spolky patřil Hlahol (zal. 1862, zanikl 1962), který kolem roku 1900 sklízel ocenění i na mezinárodní scéně. Pro organizaci společenského života měla význam Měšťanská beseda (1862), z níž se brzy vydělila Řemeslnická beseda a Občanská beseda. V roce 1863 vznikla plzeňská organizace Sokola. Po vzniku hasičského sboru v roce 1869 působili v Plzni také dobrovolní hasiči z řad Sokolů. Od počátku 70. let 19. století se rozvíjely také podpůrné a vzdělávací dělnické spolky, mezi nimi např. Dělnická beseda (1873).

Podobný spolkový život vykazovalo i německé obyvatelstvo Plzně. Již na podzim 1848 vznikl čtenářský spolek Leseverein. Rok po vzniku místní jednoty Sokola zde byl ustaven i německý tělocvičný spolek Aar a v roce 1865 otevřel svou budovu s tělocvičnou na rohu dnešních ulic Husovy a U Tržiště. V letech 1867–1945 působil pěvecký spolek Pilsner Liedertafel. Od roku 1891 se scházela v německém kasinu plzeňská odbočka zábavního spolku Schlaraffia založeného v Praze v roce 1859 a dodnes působícího v řadě zemí světa.

Významné spolkové aktivity se pojily i s kulturními centry města. Např. Spolek právovárečných měšťanů provozoval do roku 1857 městské divadlo. Spolková činnost se rozvíjely i kolem městského muzea. Zcela ze spolkové iniciativy vzniklo v roce 1915 národopisné muzeum, u jehož zrodu stály Kroužek přátel starožitností (1909) a Společnost pro národopis a ochranu památek (1911) vydávající v letech 1913–1914 Věstník Kroužku přátel starožitností, na který navázal od roku 1919 národopisný časopis Plzeňsko. Hranice Plzně překročil vřhlas Loutkového divadla feriálních osad (1912), z něhož později vzešly postavy Spejbla a Hurvínka.

Od přelomu století přibývaly také sportovní spolky, z nichž první byl Český klub velocipedistů (1883), dále odbočka Klubu českých turistů (1892), od roku 1893 se objevuje fotbal (první hřiště otevřeno 1899). Řada spolků působila na poli kulturním (Spolek přátel vědy a literatury české, od roku 1933 jako Literárně umělecký klub LUK), Sdružení západočeských umělců výtvarných v Plzni (1925), Sdružení pro komorní a symfonickou hudbu (1909) či Plzeňský hudební kruh se sídlem v Plzni (1937). Významnou osvětovou roli hrála Lidová univerzita

Obr. č. 27: Dokumentace pro stavbu nového Městského divadla v Plzni, 1897

Husova v Plzni (1919). Jestliže roku 1905 bylo v Plzni evidováno 290 spolků (z toho asi 50 německých), do konce roku 1937 vzrostl jejich počet na 874. Široké spektrum spolkové a občanské aktivity bylo patrné na poli sociálním. Výrazné omezení spolkové činnosti

výroba. Jsou zde mlýny (z nichž jmenujeme Hýrův, s prvním parním strojem z roku 1856) nebo Popperova likérka (1854), akciový cukrovar (1869), akciový pivovar (1869). K již zmíněným kožedělným podnikům přibyla roku 1863 koželužna Joachim Kohn's Sohn,

základ pozdějších Škodových závodů. Patří sem také ale továrna na drát Schwarz & Beck, počátkem 70. let rozšířená i o válcovnu železa. V roce 1867 si bratři Belaniové, dříve spojení s Valdštejnskou strojírnou, založili vlastní podnik se strojírnou a slévárnou u Klatovské třídy (v místě dodnes zvaném Belánka; srov. obr. č. 85g). Již za krize v roce 1873 změnila majitele a působila dál jako akciová společnost Plzeňská továrna na stroje a vagony (zanikla 1932). Trvalejší byla slévárna a smaltovna Bartelmus v Železniční ulici (přenesena sem roku 1870 z Jáchymova, výroba zanikla v roce 1948). Podle statistiky z roku 1874 zde bylo přes 40 továrních podniků a hodnota velkovýroby byla k roku 1870 vyčíslena na 54 milionů zlatých.

V 60. a 70. letech vznikl plzeňský železniční uzel, který tvořilo křížení tří tratí. Roku 1861 přijel z Furth im Wald první vlak České západní dráhy, roku 1862 protažené do Prahy. Další dráha Františka Josefa zahájila na jižním úseku provoz roku 1868 do Českých Budějovic (roku 1870 protažena do Vídně) a o čtyři roky později na severním úseku do Chebu. Poslední Plzeňsko-břeženská dráha propojila Plzeň roku 1873 se Žatcem a severočeskou hnědouhelnou oblastí a roku 1876 s Klatovy a Železnou Rudou.

Největším podnikatelem tohoto zakladatelského období byl František Hýra, původně mlynář z Loun. Do Plzně přišel v polovině 50. let 19. století a na zakoupeném kusu pole zde postavil první parní mlýn. Postupně získal i Panský a Kalikovský mlýn, roku 1865 uvedl do provozu parní pekárnu, jejíž odpadní teplo chtěl použít pro parní lázně. Vlastnil několik uhelných dolů v okolí, vyráběl mlýnské kameny, provozoval dva další mlýny v Lounech a v Chrudimi. Krom toho se účastnil založení akciového pivovaru, stavební společnosti, plynárny apod. Významným podnikatelem byl také purkmistr František Vanka, statkář, který měl v nájmu některé městské železářské podniky a z titulu své funkce se účastnil založení městské spořitelny. Moderního dravého ducha gründerské doby však reprezentovali spíše mladší podnikatelé, mezi nimi například někdejší ředitel sedleckých železáren a spoluzakladatel plzeňské plynárny František Be-

Obr. č. 28: Pivovar v Plzni, 1899

přinesla okupace. Po částečném obnovení v letech 1945–1948 pak nastala její faktická destrukce, když veškeré aktivity musely být sloučeny pod hlavičku organizací Národní fronty.

Průmyslový rozvoj v 19. a první polovině 20. století

Dobré předpoklady rozvoje Plzně spočívaly v geografické poloze výhodné z hlediska komunikací (císařské silnice, později železnice), dále v blízkosti ložisek uhlí (Nýřany, Břasy) a železa (Podbrdí), význam měla i její tradiční výrazná role v rámci regionu. Prvky rozptýlené manufaktury vykazovala již soukenická výroba bratří Tuschnerů na konci 18. století, která mohla navázat na dlouhou tradici tohoto odvětví. Soukenictví jako celek však setrvalo převážně při tradiční cechovní organizaci výroby a postupně zcela zaniklo, ač ještě k roku 1846 lze v Plzni napočítat 128 soukeníků. Trvalejší a lépe organizované byly koželužny Davida Leopolda Levita (1827) a bratří Ledererů (1829). Zprávy o ledererovském podniku mizí po roce 1845, Levitův závod však pracoval až do roku 1939 (od roku 1863 D. Leopold Levit & Sohn, od roku 1929 Dr. Levit & Kraus). Nejdůležitějším počinem z této doby se však ukázalo založení Měšťanského pivovaru (v činnosti od roku 1842; viz dále).

Kolem poloviny 19. století v Plzni pracovalo osm pivovarů, šest cihelen, šest lomů, zvonářská dílna, továrna na kameninu, tři koželužny, soukenická valcha, dva mlýny. Železářská výroba byla rozptýlena po okolních vsích plzeňského panství (vysoká pec a hamry v Dýšíně, Hradišti, Chrástu, měděný hamr a lopatárna v Doubravce aj.). V podnicích přímo ve městě však bylo zaměstnáno jen 138 dělníků a nepracoval zde dosud žádný parní stroj. K proměně města v průmyslové centrum regionu došlo až v následujícím období. Počátky tohoto procesu tkví v 50. a 60. letech 19. století.

Plzeň v průběhu první etapy podnikatelského rozvoje zachycuje plán z roku 1864. V jejím průběhu obklopil město pás závodů, ve srovnání s dalším vývojem zatím spíše menších, které pokrývaly široké spektrum oborů. Na prvním místě stojí potravinářská

činná do 30. let 20. století (srov. obr. č. 84b). Zakládány byly i továrny na spotřební zboží, jako například sirkárna Neuburg & Eckstein z roku 1853, papírna Fürth a Gellert (činná v letech 1868–1936 v prostoru dnešního autobusového nádraží), keramické dílny Tomáše Khůryho z roku 1857 či Eduarda Dubského z Vitiněvsi z roku 1870, které však produkovaly i stavební keramiku. Nejambicióznějším podnikem z tohoto oboru bylo založení akciové papírny (spuštěna 1873, ale záhy za krize přešla do majetku firmy Piette). Tvář města výrazně ovlivnil vznik plynárny

Obr. č. 29: Bourání hradeb u františkánského kláštera, před 1895

založené konsorciem místních podnikatelů Františka Hýry, Františka Belaniho a ing. Aloise Kolbeho, která umožnila plynové osvětlení ulic (od roku 1860).

V té době se již také v Plzni objevuje více strojírenská výroba a příbuzné obory. Z hlediska budoucnosti je nejdůležitější vznik pobočky sedlecké strojírny hraběte Valdštejna (postavena v letech 1859–1860),

lani. Mezi vůdčí osobnosti investorského úsilí patřili cukrovarský odborník Hugo Jelínek či obchodník Jan Kleissl, podílel se na ní také další plzeňský purkmistr Emanuel Tuschner. Nové podniky, zakládané často jako akciové společnosti, pokrývaly široké spektrum výroby. Vznikaly v optimistickém ovzduší, často však bez patřičné rozvahy a kapitálového krytí.

Obr. č. 30: Výstavné činžovní domy z přelomu 19. a 20. století v Hálkově ulici

Podnikatelský ruch zpočátku omezoval nedostatek finančních služeb. Již od roku 1852 proto probíhala jednání o založení městské spořitelny. Zahájila činnost na počátku roku 1857 v budově radnice a postupně si získala klientelu zejména mezi drobnými a středními střadatelé. V roce 1863 ji následoval další místní finanční podnik, Občanská záložna. O její vznik se zasloužil zejména plzeňský obchodník a od roku 1868 purkmistr Emanuel Tuschner. Význam měla zejména pro menší podniky a živnostníky, kterým umožnila získat úvěr. Oba podniky zasáhla v první polovině 70. let krize, podařilo se je však zachovat. Městská spořitelna měla na vkladech roku 1880 již přes 7,7 mil. zlatých, které za dalších deset let stouply o další 2 miliony. V letech 1887–1889 si postavila reprezentativní budovu na rohu Františkánské ul. a Kopeckého sadů (její siluetu srov. na obr. č. 22b; současná podoba pochází z přestavby podle návrhu arch. Bendelmayera z roku 1915). Také Občanská záložna překonala těžkosti a počátkem 80. let mohla nabízet úvěr i nečlenům. V té době sídlila v Císařském domě vedle radnice, odkud se přestěhovala v roce 1904 do dvou domů v Kopeckého sadech mezi Martinskou a Goethovou ulicí (přestavěny v roce 1928). Oba podniky byly v září 1948 začleněny do nově vzniklé Okresní spořitelny a záložny v Plzni.

Brzy po vzniku spořitelny a záložny si zde začaly zařizovat své filiálky další finanční ústavy: Česká eskomptní banka (1864), Živnostenská banka (1884), Hospodářská úvěrní banka (1894), Anglo-rakouská banka (1906) aj. V roce 1910 vznikla z místní iniciativy Plzeňská banka se sídlem na rohu Fodermayerovy ulice (dnes B. Smetany) a náměstí, kde už dříve ve starém Guldenerovském domě působila pobočka Živnostenské banky (srov. obr. č. 34).

Nadějně začátky ukončila krize roku 1873. Řada nedávno založených podniků zcela zanikla (např. akciový cukrovar). Mnohé závody sice zůstaly zachovány, avšak přešly do jiných rukou, např. strojírna bratří Belaniů, keramická továrna Tomáše Khuryho, papírna založená roku 1870 aj.). Velkou senzaci způsobil krach skupiny podniků Františka Hýry, jehož pasiva dosáhla výše 2,5 mil. zlatých. V období bankrotů v letech 1872–1875 upadl význam řady tradičních plzeňských obchodnických rodin. Některé přední osobnosti obchodního i veřejného života byly vyšetřovány pro zaviněný úpadek. V paměti města na dlouho utkvělo, jak byl k soudu v poutech eskortován i Emanuel Tuschner, nedávno ještě purkmistr a poslanec zemského sněmu (soud jej však shledal nevinným).

Období otřesů přežily vedle několika menších podniků zejména pivovary (ačkoli zejména Plzeňský akciový pivovar byl blízko krachu) a Škodova strojírna, které se staly hlavními plzeňskými průmyslovými podniky. Po zestátnění drah koncem století k nim později přibýly železniční dílny, po

Škodovce druhý největší plzeňský zaměstnavatel.

Škodovy závody navázaly na delší tradici železářské a strojírenské výroby, jejíž základna však původně ležela mimo Plzeň. Při valdštejnské železárně v Sedlci u Starého Plzeňce byla roku 1856 z podnětu bratří Belaniů založena strojírna, která byla opět z iniciativy obou bratrů přenesena v roce 1859–1860 do Plzně (výroba začala v září 1860). Původní areál ležel mezi dnešní Budilovou a Kovářskou ulicí. Bratří Belaniové odešli v roce 1866 a založili vlastní, konkurenční podnik. Jejich místo zaujal Emil Škoda a začal výrobu rozšiřovat, mj. o malou slévárnu. Továrna tehdy měla necelých 100 zaměstnanců. V roce 1869 ji Škoda od hraběte Valdštejna koupil. Původní zaměření na dodávky pro potravinářský průmysl rozšířil o nová odvětví – parní stroje, transmise, důlní stroje apod. Od poloviny 80. let se zaměřil zejména na ocelářství. Moderní ocelárna se siemensmartinskými pecemi umožnila rozšířit výrobu o velké kvalitní odlitky, mj. o součásti pro stavbu námořních lodí. Od konce 80. let se Škoda začal prosazovat také na poli zbrojního průmyslu. Areál závodu se rozvíjel podél Kollárovy ulice, koncem 80. let však již nestačil a Škoda rozhodl o přenesení výroby na nové pozemky mezi Tylovou ulicí a tratí do Chebu. Prvním provozem se zde stala kotlárna (1889; srov. mapu č. 28). Obě lokality propojovala vlečka. Výroba v původním závodu trvala do roku 1909. Koncem století přibýla nová mostárna a vlastní elektrárna a o pár let později výroba parních turbin a naftových motorů. Od 70. let podnik zřizoval zahraniční zastoupení a roku 1899 byla Škodovka

čal výrobu rozšiřovat, mj. o malou slévárnu. Továrna tehdy měla necelých 100 zaměstnanců. V roce 1869 ji Škoda od hraběte Valdštejna koupil. Původní zaměření na dodávky pro potravinářský průmysl rozšířil o nová odvětví – parní stroje, transmise, důlní stroje apod. Od poloviny 80. let se zaměřil zejména na ocelářství. Moderní ocelárna se siemensmartinskými pecemi umožnila rozšířit výrobu o velké kvalitní odlitky, mj. o součásti pro stavbu námořních lodí. Od konce 80. let se Škoda začal prosazovat také na poli zbrojního průmyslu. Areál závodu se rozvíjel podél Kollárovy ulice, koncem 80. let však již nestačil a Škoda rozhodl o přenesení výroby na nové pozemky mezi Tylovou ulicí a tratí do Chebu. Prvním provozem se zde stala kotlárna (1889; srov. mapu č. 28). Obě lokality propojovala vlečka. Výroba v původním závodu trvala do roku 1909. Koncem století přibýla nová mostárna a vlastní elektrárna a o pár let později výroba parních turbin a naftových motorů. Od 70. let podnik zřizoval zahraniční zastoupení a roku 1899 byla Škodovka

Vlastní Škodovy závody se tak staly čistě zbrojařským podnikem. Součástí prodejních podmínek byl závazek Spojených strojren, že výrobu převedou z dosavadního závodu na pozemky bývalé Škodovy cihelny v Doudlevcích (srov. mapu č. 37). Válečná konjunktura umožnila Škodovým závodům další růst a zábor území určeného původně pro obytné čtvrti. V té době prudce rostl počet zaměstnanců (z 10 388 v roce 1913 až na 30 722 v roce 1917), z nichž značná část byla do výroby tzv. nakomandovaná a pocházela z různých částí monarchie. Intenzivně rostla výroba munice soustředěná především do prostoru střelnice na katastru Bolevce (v provozu od roku 1901, munička vybudována na podzim 1914). 25. května 1917 zde došlo k sérii tří výbuchů, které si vyžádaly přes 200 obětí a stovky raněných. Po válce do závodů kapitálově vstoupila francouzská firma Schneider et Cie. Úspěšně zvládnutá konverze na široké spektrum mírové výroby obohacené o výrobu lokomotiv a elektrotechniku, kapitálová expanze doma i v zahraničí a schopnost dodávat velké investiční celky kdekoli po světě umožnily vytvořit pod značkou Škoda významný koncern.

V roce 1921 byla dojednána fúze se Spojenými strojírnami, čímž se pod značku Škoda jednak vrátila výroba vyvedená z ní v roce 1914, jednak přibýly další závody na Smíchově a v Hradci Králové. Další rozšiřování koncernu a výroby se dalo jak přímou koupí (brněnský závod elektrotechnické firmy Bartelmus, Donát a spol. ve 20. letech), tak kapitálovou účastí (např. Kablo Kladno v roce 1925) či zakládáním nových firem (letecká továrna Avia v roce 1928). V roce 1925 Škodovka převzala společnost Laurin & Klement a v roce 1930 vytvořila samostatný podnik sdružující škodovackou automobilovou výrobu v Akciové společnosti automobilového průmyslu (ASAP). K podpoře automobilismu měla působit také Konstruktiva, společnost pro stavbu silnic založená v roce 1929. Přes veškerý rozvoj mírových odvětví ovšem po celou dobu zůstávala zbrojní výroba důležitou součástí koncernu. Kapitálové účasti se neomezovaly jen na Československo či střední Evropu, ale směřovaly i do Íránu, Iráku, Indie, Jižní

Obr. č. 31: Bývalá hlavní nádražní budova České západní dráhy, 1902

přeměněna na akciovou společnost. Hlavní zájem Emila Škody se však soustředil na zbrojní výrobu. V květnu 1914 Škodovy závody prodaly své kapacity pro mírovou výrobu Pražským akciovým továrnám, dříve Ruston, Bromovský a Ringhoffer, zároveň si ale zajistily majoritu v takto vzniklém podniku nazvaném Spojené strojírně, akciová společnost, dříve Škoda, Ruston, Bromovský a Ringhoffer.

Ameriky aj. V roce 1934 založila Škodovka a ASAP obchodní společnost Omnipol, působící časem v 60 zemích světa. Aktivity koncernu v meziválečném období byly ovšem příliš různorodé a složité, aby bylo možné je vyčerpávajícím způsobem popsat v několika větách.

V roce 1939 se firma Schneider et Cie stáhla a po okupaci byla Škodovka zapojena do koncernu

Obr. č. 32: Nová nádražní budova, kolem 1907

Hermann Göring Werke. Jakožto významná zbrojovka se stala cílem několika náletů. Úspěšný byl až poslední 24. dubna 1945. Po 2. světové válce byly Škodovy závody znárodněny. Škodovka po celou dobu významně ovlivňovala geografii města. Velké tovární komplexy v západní části Říšského předměstí a na katastru Skvrňan a Doudevce, jejichž růst pokračoval i po roce 1945, omezovaly možnost rozvoje města tímto směrem a neumožňovaly plně integrovat části předměstí ležící za nimi.

předstihoval moderní výrobou a lišil se také výsledným produktem. Nové spodně kvašené pivo si získalo rychle oblibu. Již roku 1842 se objevilo v Praze, roku 1856 ve Vídni, koncem 60. let založil pivovar první zahraniční zastoupení v Paříži. Exportu pomohlo zavedení železniční dopravy, a tak roku 1870 činil roční výstav 108 000 hl, přičemž mezi léty 1862 a 1872 se zvýšil více než třikrát. V roce 1873 měl Měšťanský pivovar již téměř tisíc stálých odběratelů a dostal se v té době i za oceán, do USA. Od roku 1900 jezdil

Obr. č. 33: Dvůr kasáren na Říšském (dnes Jižním) předměstí, 1909

Špatná kvalita **plzeňského piva** přivedla roku 1839 skupinu plzeňských právovárečných měšťanů v čele s Václavem Mirwaldem, majitelem hostince U zlatého orla (srov. obr. č. 25a), k myšlence založit nový moderní pivovar, který by vařil světlé spodně kvašené pivo podle bavorského vzoru. Se stavbou se započalo hned téhož roku. Provedl ji na Pražském předměstí při cestě do Doubravky v místě zvaném Na Bubenči M. Stelzer podle plánů F. Filouse (srov. obr. č. 15). Kromě výstavby vlastních budov bylo nutno vykopat ležácké sklepy a štoly odvádějící z nich spodní vodu. V roce 1842 byla z Bavorska povolána skupina odborníků v čele se sládkem Josefem Grollem a 5. října začala výroba piva. V té době působilo v Plzni 7 dalších pivovarů a 11 sladoven. Nový podnik je však

denně zvláštní pivní vlak do Vídně a později jezdily zvláštní vlaky také do Brém. Rychlý růst výroby vyžadoval modernizaci – roku 1857 byl spuštěn parní stroj (a další dva již v roce 1862), roku 1880 postavil podnik vlastní železniční vlečku, rok nato zavedl elektřinu, koncem desetiletí si pořídil vlastní chladičí vozy, roku 1899 postavil lahvovou stáčírnu. V některých ohledech se však vedení podniku chovalo spíše konzervativně, když dlouho váhalo přijmout kvalifikovaného chemika nebo zavést výrobu filtrovaného piva.

Značka Urquell – Prazdroj byla pro pivo z Měšťanského pivovaru zaregistrována až v roce 1898. V prvních letech po založení bylo nabízeno prostě jako „bavorské pivo z Měšťanského pivovaru v Plzni

na Bubenči“. V roce 1859 si pivovar nechal zapsat ochrannou známku „Pilsner Bier“, která však se vzrůstající popularitou přestávala stačit a časem se pojem „plzeňské pivo“ dokonce stal označením pro určitý typ piva. V roce 1913 činil výstav v Měšťanském pivovaru prvně více jak 1 milion hl, za války však podnik musel výrobu omezit (nedostatek pracovních sil i surovin) a navíc ztratil zahraniční trhy. Přes opětovný růst produkce po roce 1918 dosáhl znovu této hranice až v 60. letech 20. století.

V roce 1869 založila skupina akcionářů, mezi nimiž byli např. Emil Škoda nebo František Hýra, První plzeňský akciový pivovar. Velkorysý závod postavil v sousedství Měšťanského pivovaru opět M. Stelzer, strojní zařízení dodal E. Škoda. V roce 1913 tento podnik dosáhl roční produkce 270 000 hl piva, které tehdy neslo ochranou značku Kaiserquell, od roku 1919 Gambrius. S rostoucím věhlasem plzeňského piva přibývaly pokusy založit nové pivovary buď přímo v Plzni, nebo alespoň v její těsné blízkosti. Na katastru Bolevce v místě zvaném Na Beranovce tak byl založen roku 1893 Plzeňský společenský pivovar známý jako Prior a roku 1910 založila Živnobanka na okraji plzeňského katastru pivovar Světovar. Problém možného zakládání nových „plzeňských“ pivovarů byl natolik zásadní, že při rozšiřování Plzně v roce 1924 byl řešen zvláštním zákonem (viz dále).

V meziválečném období opět produkce piva v Plzni rostla a roku 1929 dosáhl výstav ve zdejších pivovarech 1 239 000 hl, což však bylo stále méně než v roce 1913. Probíhala modernizace technologie i budov. Ve 30. letech proběhla fúze plzeňských pivovarů do koncernu Měšťanský pivovar. Válka opět pivovary postihla materiálně i obchodně, export směřoval prakticky výhradně do Německa a kvalita piva klesala. Při náletu na plzeňský železniční uzel dne 17. dubna 1945 byl areál pivovaru těžce zasažen. V roce 1946 byl znárodněním vytvořen podnik Plzeňské pivovary. Rozsáhlý areál pivovarů byl po celou dobu oddělen od centra města řekou a z druhé strany nepřekračoval silnici na Rokycany. Nevstupoval tak přímo do rozvojových zón města, jako Škodovy závody, spolu s nádražím však utvořil úzké hrdlo, které dodnes znesnadňuje propojení vnitřního města s čtvrtěmi Doubravka a Lobzy.

V 80. a 90. letech 19. století proběhly významné změny v organizaci **železniční dopravy**. Nejprve byl roku 1882 přijat zákon upravující provoz na státních drahách. Zároveň byl uplatněn na dvě z tratí procházejících Plzní, na dráhu Františka Josefa a na Plzeňsko-březenskou dráhu, sekvestrační zákon z roku 1877 umožňující převzetí dlouhodobě prodělečných železnic. V Plzni od té doby sídlilo provozní ředitelství. K důležité změně došlo v roce 1894, kdy byla zestátněna i Česká západní dráha. V rámci úprav v organizaci železničního provozu se dosavadní železniční provozní ředitelství změnilo roku 1896 na c. k. Ředitelství státních drah v Plzni. Takto vytvořená organizační struktura trvala s dílčími úpravami a s přestávkou za 2. světové války do roku 1949. Nově vytvořený správní orgán byl umístěn v nové budově na rohu Jagellonské a Lucemburské (dnes Škroupovy) ulice. Ve své době monumentálně působící stavbu provedl roku 1897 Rudolf Štech. Rekonstrukcí prošel v letech 1897–1907 i celý plzeňský železniční uzel. Přestavba začala novou výtopnou (1898) a pokračovala seřadovacím nádražím, novou zastávkou na Říšském předměstí (1904; srov. obr. č. 30, 85h, 85i) a uzavřena byla novým nádražím (srov. obr. č. 32). Nová monumentální novorenesanční budova z roku 1907 nahradila dvě původní nádraží (srov. obr. č. 31; Plzeňsko-březenská dráha disponovala samostatným nádražím). Méně viditelné, avšak zásadnější bylo rozšíření provozního zázemí. Zúročilo se při tom umístění nádraží v lokalitě na pravém břehu Radbuzy, původně poměrně vzdálené od města. V době vzniku a i dlouho poté budilo nesouhlas, nyní však nabídlo dostatek volného prostoru pro zařízení železničního uzlu, který byl

v té době největší v Čechách a vybavený moderní zabezpečovací technikou. Původní dílny České západní dráhy posloužily jako základ pro vznik velkého provozu dílen státních drah, po Škodových závodech druhého největšího zaměstnavatele. Příliv pracovních sil i posílení významu lokality přispěly k rozvoji přilehlé části Pražského předměstí (k tomu srov. též mapu č. 35d). Železniční uzel byl těžce postižen náletem 17. dubna 1945. Během 17 minut při něm zahynulo jen v drážních prostorách na 350 lidí, zničeno bylo 59 km kolejí, prakticky celé technické zázemí, 85 lokomotiv, přes 2000 vagonů. Zničena či poškozena byla také řada objektů v okolí, v nichž zahynulo dalších několik set lidí. Seřadovací nádraží se podařilo částečně zprovoznit již v červenci a plně v říjnu roku 1945, opravy nádražní budovy trvaly do roku 1947.

Na počátku 80. let 19. století měl v Plzni dílnu František Křížík, který zde zkonstruoval obloukovou lampu. Mezi prvními podniky osvětlenými jeho lampami byla papírna Piette a Měšťanský pivovar (1880–1881). Dílna pracovala nejprve v domě U Zvonu, později v Cukrovarské ulici (do roku 1884). Do spektra plzeňského průmyslu patřilo mimo jeho hlavní reprezentanty několik menších strojírenských podniků, velká papírna Piette (od roku 1911 součást koncernu Neusiedelská a. s. pro výrobu papíru), několik tiskáren, kožedělná výroba, stavební firmy (z nich nejvýznamnější Müller a Kapsa), potravinářské závody, cihelny aj. V širším plzeňském okolí hrálo stále značnou roli hornictví, ať už to byla těžba uhlí na Radnicku a Nýřansku, která však od konce 19. století klesala, nebo povrchové doly na kaolin na Kaznějovsku, na které navazovala keramická a chemická výroba. Plzeň byla od roku 1850 sídlem Obchodní a živnostenské komory. Působil zde revírní báňský úřad (1872) a od roku 1935 Báňský inspektorát v Plzni, do jehož působnosti patřily revírní báňské úřady v Plzni a Českých Budějovicích.

Územní a populační vývoj v letech 1850–1950

V období od poloviny 19. do poloviny 20. století je patrná značná míra kontinuity praktického výkonu komunální politiky, ač docházelo ke generačním

změnám, ale i změnám politické orientace vedení města. Přitom jde o dobu bouřlivého vývoje, kdy se měnil charakter Plzně i její sociální skladba. Přes všechny proměny lze nalézt řadu styčných bodů v názorech na rozvoj města, jeho urbanistickou koncepci, na roli obce, ve vnímání jeho významu v rámci regionu. Svým způsobem tak bylo z hlediska změn zásadnější období konce 19. století a počátku 20. století s rozmachem industrializace, školství, spolkového života, stavební činnosti apod., než změna režimu v roce 1918 spojená s politickou obměnou na radnici. Nová reprezentace mohla navázat na tendence staršího období a dále je rozvíjet. Období této kontinuity skončilo v některých ohledech za okupace a zcela pak po polovině 20. století.

Roku 1850 měla Plzeň 640 domů a 10 392 obyvatel, obklopoval ji pás zahrad, v hospodářství dosud hrály značnou roli zemědělství a řemesla. Svědčily o tom mj. řady stodol na předměstích (srov. mapy č. 21, 22). Hradby již většinou nahradila měkká linie sadového okruhu, což umožnilo integraci města s předměstími. Na nich se počala formovat struktura nových ulic se souvislou zástavbou.

Z dosavadní sídelní struktury vycházelo uspořádání do čtyř tzv. konskripčních částí: Vnitřní město a tři předměstí – Říšské, Saské a Pražské. Rychlý růst Říšského předměstí vedl roku 1878 k jeho rozdělení a město se nadále skládalo z pěti orientačních částí: I. Vnitřní město, II. Říšské předměstí (východně od dnešní Klatovské třídy), III. Říšské předměstí (západně od Klatovské), IV. Saské předměstí, V. Pražské předměstí. Rozvoj Pražského předměstí na přelomu 19. a 20. století vedl k úvahám o jeho obdobném rozčlenění na dvě orientační části.

Obr. č. 34: Guldenerovský dům čp. 139, před 1911

V následujících letech se nicméně jeho růst zpomalil.

Analogicky byly označeny i nově připojené obce v roce 1924 (VI. Doubravka, VII. Lobzy, VIII. Doudlevec, IX. Skvrňany) a v roce 1942 (X. Bolevec, XI. Bukovec, XII. Újezd, XIII. Božkov, XIV. Koterov, XV. Černice a XVI. Hradiště). Jejich postavení bylo zprvu odlišné (viz dále; k rozdělení území Plzně v závěru naznačeného vývoje srov. mapu č. 41, kde jsou jednotlivé obvody barevně odlišeny).

Nejmenší možnost územního vývoje mělo po polovině 19. století **vnitřní město**. Ze všech stran je ohraničovala předměstí, což eliminovalo možnost jeho dalšího růstu. První polovina 19. století zbavila historické jádro většiny hradeb a umožnila postupné otevření všech ulic. Zástavba také na celém obvodu postoupila o něco dále do někdejšího pásu opevnění. Počet domů v roce 1850 (333) a v posledním sčítání před 2. světovou válkou v roce 1930 (324) je velmi podobný. Minima dosáhl v roce 1869 (318), maxima v roce 1880 (354). Tato část města však prošla v uvedeném období značnou vnitřní přeměnou, při níž byla řada starších budov nahrazena novými činžovními domy. Projevilo se to vedle kolísání počtu domů také rostoucím počtem obyvatel. Jestliže roku 1850 zde žilo 6948 lidí, do roku 1869 jejich počet stoupl na 8616, od té doby však začíná opět klesat. Tento proces se zrychlil zejména ve 20. letech: v roce 1930 zde bylo napočítáno jen 6404 obyvatel. Již roku 1910 v té souvislosti upozorňují R. Březina a J. Schiebl na úbytek bytů ve prospěch nebytových prostor. Čilý stavební ruch kulminující zejména koncem 19. a počátkem 20. století ovšem přivodil zkázu mnoha památek. Již roku 1859 byl přes protesty částí veřejnosti zbořen gotický Řihovský dům (srov. obr. č. 16) následovaný na přelomu století mj. domem Bezděkovským (srov. obr. č. 85a, b), Guldenerovským (srov. obr. č. 34), U zlaté lodi (srov. obr. č. 35), U červeného srdce, budovou někdejšího dominikánského kláštera aj. Vedle ztrát nová výstavba obohatila centrum o některé nové výrazné stavby (budova reálky, dnes Pedagogické fakulty ZČU, budova Západočeského muzea, hotel Continental, spořitelna, funkcionalistický dům U dvou klíčů aj.).

V polovině 19. století se začal měnit poměr mezi jednotlivými předměstími. Dosud největší – **Saské** – do značné míry vyčerpalo možnosti svého růstu. Nejsouvislejší zástavba na tzv. Rychtářce v podstatě zaplnila ostrov Malou obciznu (srov. mapy č. 12, 21). Další možnost rozvoje za Mží komplikovaly podmínky komunikační, ale i geografické. Území bylo přístupné pouze přes Saský most (přestavěn M. Stelzerem

Obr. č. 35: Dům U zlaté lodi, před 1912

a K. Lexou v letech 1848–1850) a lochotínskou lávku postavenou ve 30. letech 19. století nad jezem před Soukenickou valchou. Navíc je z velké části tvoří nejnižší říční terasa ohrožovaná záplavami (srov. mapu č. 26). Za ní se zdvihají poměrně strmé svahy

přes Skvrňany k Chebu a přímo na jih ke Klatovům). Terén se zde zvolna zvedá k vyšším terasám (střední kolem Masarykova náměstí a nejvyšší dále na Borech). Není tedy ohrožován záplavami a neklade překážky plynulému rozvoji souvislé zástavby všemi směry.

Jana Nepomuckého (1911), obecnou školou (1897) a projektovanou Českou průmyslovou školou (1915–1922). S dalším náměstím počítal regulační plán dále na jih (dnešní náměstí Míru). Jako první si při něm postavili své domy významní plzeňští stavitelé Müller a Kapsa, čímž naznačili, jaký potenciál nové čtvrti přisuzují. V obou částech Říšského předměstí se prosadil odlišný typ zástavby. Východně od Klatovské vznikaly spíše činžovní domy (vedle soukromých podnikatelů se prosazovala i družstevní a v meziválečné době také obecní výstavba; řadu domů také vlastnily Škodovy závody). Západně od Klatovské vzniklo již koncem 19. století několik vil, základ čtvrti rodinných domků zvané Bezovka, která se zde rozvinula v době mezi válkami (srov. obr. č. 51, mapu č. 40). Jižní hranici zástavby určil Borský park založený roku 1914, o jehož nezastavitelnosti rozhodla nová městská správa brzy po 1. světové válce.

Obě části Říšského předměstí těžily z přímého a plynulého napojení na vnitřní město. Na tomto pomezí také vzniklo na přelomu 19. a 20. století několik reprezentativních budov – divadlo (1902; srov. obr. č. 27), Měšťanská beseda (1901), muzeum (stavba dokončena 1899, otevřeno 1913), velká synagoga (1893; srov. obr. č. 61). Po celé sledované období se toto předměstí rozvíjelo nejdynamičtěji a považujeme-li obě jeho části za jeden celek, bylo i nejlidnatější a nejzastavěnější. Obsahovalo široké spektrum typů obytných čtvrtí zahrnující starší skromné domky podél Přemyslovy třídy, dělnickou kolonii na Karlově, výstavné činžovní domy mezi Tylovou a Hálkovou ulicí, rodinné domy v Bezovce. Podle statistiky z roku 1910 byl průměr zdejších nájmu druhý nejvyšší (za vnitřním městem) a v některých segmentech vůbec nejvyšší (jedno, dvou a třípokojové byty).

Vedle obytné výstavby se na Říšském předměstí záhy objevil průmysl. Tak právě zde byl nad Plzní vztýčen první tovární komín u parního mlýna Františka Hýry, který podnítil i obytnou výstavbu v okolí dnešní Prokopovy ulice. Vedle dalších podniků se jako nejvýznamnější ukázalo založení Valdštejnovy strojírně na tehdejších západních okraji předměstí,

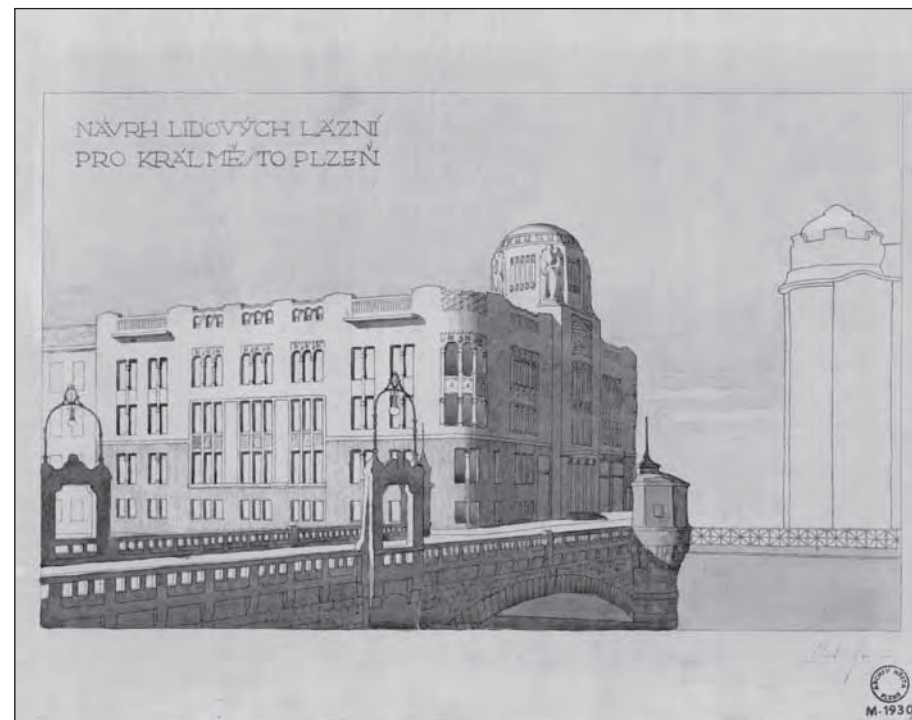
Obr. č. 36: Karlov, pohled Měděnou ulicí, cca 1913

k Lochotínu a ke Všem Svatým. Dodnes je tato část města bez rozsáhlejší souvislé zástavby. Výjimku tvoří jen několik ulic na severovýchod od Saského mostu (čtvrť zvaná Roudná). V letech 1870–1880 nechal postavit plzeňský obchodník Jan Kleissl při karlovarské silnici kolonii nájemních dělnických domků zvanou Na Jánské (Dělnická a Kleisslova ulice), stále ještě v území ohrožovaném povodněmi. Další sporadická zástavba vznikala v o něco vyšších polohách podél karlovarské silnice (menší tovární podniky na keramiku, porcelán). Větší část tohoto předměstí si po celé období podržela charakter klidného zázemí města. Cílem vycházek se stal zejména Lochotínský park s bývalými lázněmi a s restaurací doplněnou v letech 1888–1889 o Císařský sál (srov. obr. č. 14). Na přelomu 19. a 20. století měla vzniknout ze soukromé iniciativy čtvrť rodinných domků severně od Lochotínského parku, stavěly se zde však spíše nákladné vily (původní záměr srov. na mapě č. 35b). Západně od parku při silnici do Radčic byla na Zámečku postavena dřevěná scéna pro divadlo v přírodě (1914–1923). Při Karlovarské třídě vznikla v roce 1924 podle návrhu Hanuše Zápala budova Vyšší hospodářské školy. V roce 1931 ji doplnil Okresní dětský domov, funkcionalistická stavba podle návrhu arch. Bohumila Chvojky (obě budovy dnes slouží Lékařské fakultě). O rok později byl nad Lochotínským parkem otevřen Vzorový statek Vyšší hospodářské školy postavený podle návrhu Hanuše Zápala (zbořen v souvislosti s výstavbou sídliště Vinice). Další projekty vycházející z klidového rázu této části Plzně vznikaly i po 2. světové válce, kdy sem bylo umístěno letní kino, zoologická a botanická zahrada (výstavba areálu v letech 1952–1963). K výrazné změně charakteru severního zázemí Plzně došlo až v souvislosti s výstavbou sídlišť na Košutce, v Bolevci a na Vinicích (srov. obr. č. 71, mapu č. 1).

V roce 1850 překonalo **Říšské předměstí** poprvé dosud největší Saské předměstí jak v počtech domů (104 : 133), tak v počtu obyvatel (1634 : 1855). Tato část nejbližšího zázemí města nabízela pro jeho rozvoj mnohem lepší podmínky. Procházely tudy dvě důležité komunikace směrem k Německu (na západ

Jisté omezení představoval pouze souvislý pás zahrád, který zcela uzavíral prostor směrem na jih mezi Klatovskou silnicí a Radbuzou a o něco méně výrazně i ve směru na západ. První významnější proměny proto nastaly zde, když byly po polovině 19. století napříč zahradami otevírány nové ulice a vznikaly v nich nové, většinou již činžovní domy (srov. vývoj této části na mapách č. 12, 21, 22, 24). Počátkem 60. let 19. století sice vyvstala jižní částí předměstí nová překážka v podobě železnice, její trasa však vedla dostatečně daleko, aby poskytla městu prostor k několikanásobnému zvětšení zastavěné plochy a ještě v posledních letech před 1. světovou válkou zde zbývaly nezastavěné parcely (zejména volný blok, který pak zabraly Škodovy závody – srov. mapu č. 34). Od 80. let 19. století se domy objevovaly i jižně od trati, zejména podél klatovské silnice, a v 90. letech už zde tvořily několik bloků. S kompaktní zástavbou na Říšském předměstí počítaly i všechny regulační plány (podrobněji k tomu viz kapitolu o urbanismu). Proto do 1. světové války překonaly trať tři mosty a jeden podjezd. Vážnější komplikaci přestavovala trať do Klatov, která odřízla část předměstí při silnici do Doudlevec. Tato část Říšského předměstí se proto vyvíjela odlišným způsobem. Charakterizovaly ji spíše skromnější domy a ještě počátkem 30. letech byla její značná část nezastavěná (srov. obr. č. 50 a mapu č. 38).

Rozšiřování předměstí na jih podporovalo mj. zavedení tramvajové dopravy až k borské trestnici (1899). Výstavba podél Klatovské třídy se zrychlila v posledním desetiletí před 1. světovou válkou. Vzniká zde nové centrum – Chodské náměstí s kostelem sv.

Obr. č. 37: Návrh lidových lázní, kolem 1913

zárodku pozdějších Škodových závodů. Původní lokalita na konci 80. let 19. století již nestačila, proto se továrna přesunula na nové pozemky při trati do Chebu. Díky konjunktuře zbrojní výroby za 1. světové války však továrna vyhrazené území přesáhla a stala se tak hlavním limitujícím faktorem rozvoje obytných čtvrtí na Říšském předměstí (srov. mapy č. 28, 34, 36, 38, 39, 41).

Na přelomu 19. a 20. století se urychlil rozvoj **Pražského předměstí**. Podle počtu obyvatel se zařadilo před Saské předměstí již roku 1880 (7919 : 6309), v počtu domů jej předstihlo k roku 1900 (574 : 442). S počtem obyvatel 20 387 se tehdy navíc při-

blížilo i Říšskému předměstí (pro jeho obě části v souhrnu udáváno 28 019 obyvatel), za kterým ale zaostávalo v počtech domů (574 : 1063). Pražské předměstí bylo od centra oddělené nízko položeným záplavovým územím (srov. mapu č. 26) a přístupné pouze přes ostrov mezi Mlýnskou strouhou a Radbuzou. Řeku překonával jen starý kamenný Pražský most nahrazený z kapacitních důvodů až roku 1889 novým železným mostem (srov. obr. č. 62). Na druhou stranu se zde však dalšímu rozvoji nabízel podobně měkce tvarovaný reliéf jako na Říšském předměstí. Také tudy vedly dvě významné komunikace – k východu do Rokycan a dále do

jihovýchodně od nádraží podél silnice do Nepomuka (nyní Slovanská třída). Její část nejbližší nádraží tvořila čtvrť činžovních domů zvaná Petrohrad (srov. obr. č. 84a). V souvislosti se zestátněním všech železničních tratí vedoucích přes Plzeň vznikl v jejím sousedství druhý největší zaměstnavatel, železniční dílny. Správa státních drah pro jejich zaměstnance postavila po roce 1910 při Lobežské třídě skupinu čtyř činžovních budov projektovanou celkem na 452 bytů, tzv. Parlament. Ve své době to byl patrně největší komplex nájemních domů ve městě (srov. mapu č. 35d). Dále na jih se charakter předměstí mění a převládají zde spíše menší nájemní, řadové

Božkova. Volný prostor mezi čtvrtěmi při Slovanské a Lobežské ulici zaplnilo po 2. světové válce sídliště Slovany.

Odlišně se vyvíjela část Pražského předměstí mezi nádražím a řekou, respektive Vnitřním městem. Oblast sevřená mezi meandr Radbuzy a násep železniční trati zůstávala dlouho periferií uvnitř rostoucího města a na dohled od centra (srov. obr. č. 22a–d). Postavením mostu císaře Františka Josefa I. (později Wilsonův most) však byla zpřístupněna a navíc se dostala na spojnici centra s nádražím. Nově vzniklá třída se měla stát výstavným bulvárem, jak je dodnes patrné z jejích proporcí a z realizované zástavby její jižní strany. Další impuls představovala regulace Radbuzy. Pro nově vzniklá nábřeží se počítalo s reprezentativními budovami (srov. obr. č. 56, 57, 85k) a celá oblast se měla stát součástí širšího centra. Z historických důvodů zůstávala součástí Pražského předměstí i část území za Radbuzou (původní jádro předměstí), ačkoli po zasypání Mlýnské strouhy v roce 1922 souvisela zcela bezprostředně s Vnitřním městem. Také zde ovlivnila charakter této části regulace, která umožnila výstavbu nových budov podél řeky. Zásadnější změny zde však nastaly až s demolicemi po 2. světové válce.

Činžovní domy stavěné soukromými podnikateli se v plzeňské obytné výstavbě prosazovaly již kolem roku 1800, ovšem jejich hlavní vlna přišla s rozšiřováním města po polovině 19. století. Tyto domy se od sebe značně lišily výstavností i kvalitou. Patří sem jednoduché nízké domy v nejstarších částech Pražského předměstí kolem nádraží (srov. obr. č. 85e), ale i výtvarně hodnotné domy nabízející prostorné byty ve čtvrti mezi Tylovou a Hálkovou ulicí (srov. obr. č. 30). Vzhledem k době svého vzniku tvoří tento typ obytných staveb nejčastější zástavbu v centru a v nejbližších částech okolních předměstí.

Od počátku 20. století si nedostatek bytové kapacity a příliv pracovních sil vynutil vstup i dalších stavebníků. Ve větší míře se objevuje podniková výstavba. Mezi její hlavní představitele patří komplex velkých činžovních domů pro zaměstnance státních drah zvaný Parlament (viz výše) a kolonie domků pro dělníky Škodových závodů Karlov. Díky poměrně rozsáhlé volné ploše poblíž továrny zde mohl být využitý odlišný koncept – čtvrť menších řadových domků s předzahrádkami a s menším počtem bytů, které tvořily větší množství poměrně krátkých ulic (srov. obr. č. 36, 39, mapu č. 35c).

Počátkem století se ve větší míře objevuje také družstevní výstavba. Touto cestou vznikaly činžovní domy (dva úřednické domy na rohu Klatovské třídy a Dobrovského ulice na Říšském předměstí či dělnický dům na rohu ulic Bolevecké a Pod Záhorskem na Saském předměstí – srov. mapu č. 35a), ale také nové projekty kladoucí si za cíl umožnit bydlení v rodinných domcích i dělníkům a zaměstnancům. To byl případ družstevní výstavby v Podhájí na Pražském předměstí nebo v Doubravce (srov. obr. č. 54).

Bytová tíseň po 1. světové válce přiměla plzeňskou obec, která do té doby pouze poskytovala určitou podporu zmíněným projektům (zřízení kanalizace apod.), aby sama začala s výstavbou obecních domů. Byla to jednak jednoduchá nouzová obydlí na Jateční (srov. obr. č. 48), jednak i velké činžovní domy, jako např. na Doudlevecké třídě (v pozadí na obr. č. 50)

Obr. č. 38: Pohled na část Mlýnské strouhy proti františkánskému klášteru, 1915

Prahy a k jihovýchodu do Nepomuka a dále na České Budějovice. Nejstarší zástavba Pražského předměstí se původně koncentrovala na ostrově mezi Mlýnskou strouhou a Radbuzou a dále za Pražským mostem při křižovatce cest. Odtud se zpočátku rozšiřovala zejména při silnici na Rokycany a staré cestě do Doubravky. Do roku 1870 se tak vytvořila nevelká čtvrť několika ulic mezi silnicí do Rokycan (Rokycanskou třídou) a nádražím. Tento směr však zatarasily areály rostoucího Měšťanského pivovaru (zal. 1842), nově založeného Prvního plzeňského akciového pivovaru (1869) a rozšiřující se zázemí vznikajícího železničního uzlu. Pro další vývoj předměstí však koncentrace pracovních příležitostí poskytla silný impuls. Významný byl i vliv nádraží jako klíčového dopravního terminálu pro město – Pražské předměstí se tak dostalo do užší vazby s centrem a ostatními městskými částmi. Mezi léty 1890 a 1900 vzrostlo téměř na dvojnásobek – méně v počtech domů (z 381 na 573), ale výrazněji v počtu obyvatel (z 11 706 na 20 383). Souvislá zástavba vznikala

nebo rodinné domky. První kroky k tomu podniklo Stavební družstvo dělnických a rodinných domků pro Plzeň a okolí, zaps. spol. s r. o. (vzniklo v roce 1907). V roce 1910 zahájilo výstavbu čtvrti těchto domků mezi Radbuzou a Nepomuckou třídou (dnes Slovanská) v lokalitě zvané Podhájí (srov. mapu 35a). V podobném stylu pokračovala výstavba na Pražském předměstí i v době mezi válkami podél Nepomucké třídy k vrchu Homolka a k hranici plzeňského katastru (srov. obr. č. 84c). To si vyžádalo prodloužení tramvajové trati v roce 1932, na jejímž konci byla v roce 1943 otevřena první část vozovny Slovany.

Pražské předměstí mělo v rámci svého obvodu nejmenší rezervu volné plochy. Zástavba kolem Nepomucké třídy koncem 30. let dosáhla a přesáhla hranice katastru Koterova a šířila se dál na katastr Hradiště a Černic. Při Lobežské a Částkové ulici zase několik ulic částečně oddělených od zbytku předměstí písčinnou (dnes park Chvojkovy lomy) navazovalo plynule na domy postavené na katastru Lobež, od roku 1924 součástí Plzně, a dále dosud samostatného

rok městská část	1890			1900			1910			1921			1930		
	domů	obyv.	prům.	domů	obyv.	prům.	domů	obyv.	prům.	domů	obyv.	prům.	domů	obyv.	prům.
I	335	8020	23,94	331	7630	23,05	323	7552	23,38	328	7799	23,78	324	6404	19,77
II a III	859	20765	24,17	1063	28019	26,36	1237	33645	27,20	1612	43575	27,03	1994	45563	22,85
IV	393	7972	20,28	442	9785	22,14	608	11074	18,21	493	10311	20,91	598	10038	16,79
V	381	11706	30,72	574	20386	35,52	645	25879	40,12	851	26731	31,41	1246	27369	21,97
celkem	1968	48463	24,63	2410	65820	27,31	2813	78150	27,78	3284	88416	26,92	4162	89374	21,47

Tab. č. 1: Počet domů a obyvatel jednotlivých městských částí Plzně v hranicích před rokem 1924 a vývoj průměrného počtu obyvatel na jeden dům (dle: Dějiny Plzně v datech, Praha 2004).

Obr. č. 39: Celkový pohled na Karlov od jihovýchodu, kolem 1915

či ve Vrchlického ulici na Říšském předměstí a jinde. Výrazně se v době mezi válkami prosazují také bytová družstva. Velký význam měla působnost sociálně demokratického Lidového stavebního a bytového družstva (založeno již roku 1912). Některá další bytová družstva byla vázána i na ostatní politické proudy. Tak vznikl blok tří velkých domů na rohu dnešní Americké třídy a Prokopovy ulice známý dodnes jako Mrakodrap. Ve své době se mu říkalo také U Trojdhody, protože se na jeho stavbě spojila družstva tří hlavních plzeňských politických stran, sociálních demokratů, československých socialistů a národních demokratů (částečně patrný na obr. č. 83, 85k).

Vedle velkých domů s mnoha byty se po 1. světové válce prosazovala zejména na okrajích města uvolněnější zástavba rodinných či řadových domků s jedním nebo několika málo byty. Zmíněnou tendenci dobře dokumentuje vývoj průměrného počtu obyvatel na jeden dům. Do roku 1910 soustavně stoupá a vysokých hodnot dosahuje zejména na Pražském předměstí. Poté však začíná klesat, výrazněji mezi léty 1920 a 1930. Pokles této hodnoty je patrný opět zejména na Pražském předměstí.

Určitý problém do budoucna znamenal fakt, že vzhledem k poměrně vysokým cenám a nájům převažovala poptávka po menších bytech, což ovlivnilo skladbu většiny zmíněných projektů. Spolu s dalšími faktory (změna nároků na vybavení bytu z hlediska hygieny v průběhu 2. pol. 20. století, zanedbání bytového fondu v době 2. světové války a po ní) to později vedlo k podceňování kvality čtvrtí vzniklých koncem 19. století a v 1. třetině 20. století a k plánům na jejich plošné demolice (srov. mapu č. 43).

Rychlý rozvoj předměstí si vynutil vytvoření regulačních plánů. První byl vypracován pro Říšské předměstí již roku 1859, následovalo Pražské předměstí roku 1873 a Saské předměstí v letech 1875–1883. Původní plány prošly mnoha úpravami, které si vynutil faktický vývoj. Například v době vypracování plánu z roku 1859 prosazovala obec umístění nádraží v těsné blízkosti města při řece Mži. Železnice však vedla jižněji a k trati do Domažlic přibyla trať do Chebu a do Železné Rudy. Průmyslové podniky také opakovaně zabíraly území vyhrazené pro obytnou výstavbu (Škodovka za 1. světové války, železniční dílny na přelomu století). Obecně lze říci, že skutečná podoba Plzně byla do značné

míry určována geografickými podmínkami (říční údolí) v kombinaci s rozmístěním průmyslových areálů a železničních koridorů. Tyto faktory tak sice podmiňovaly růst města, ale zároveň jej i limitovaly.

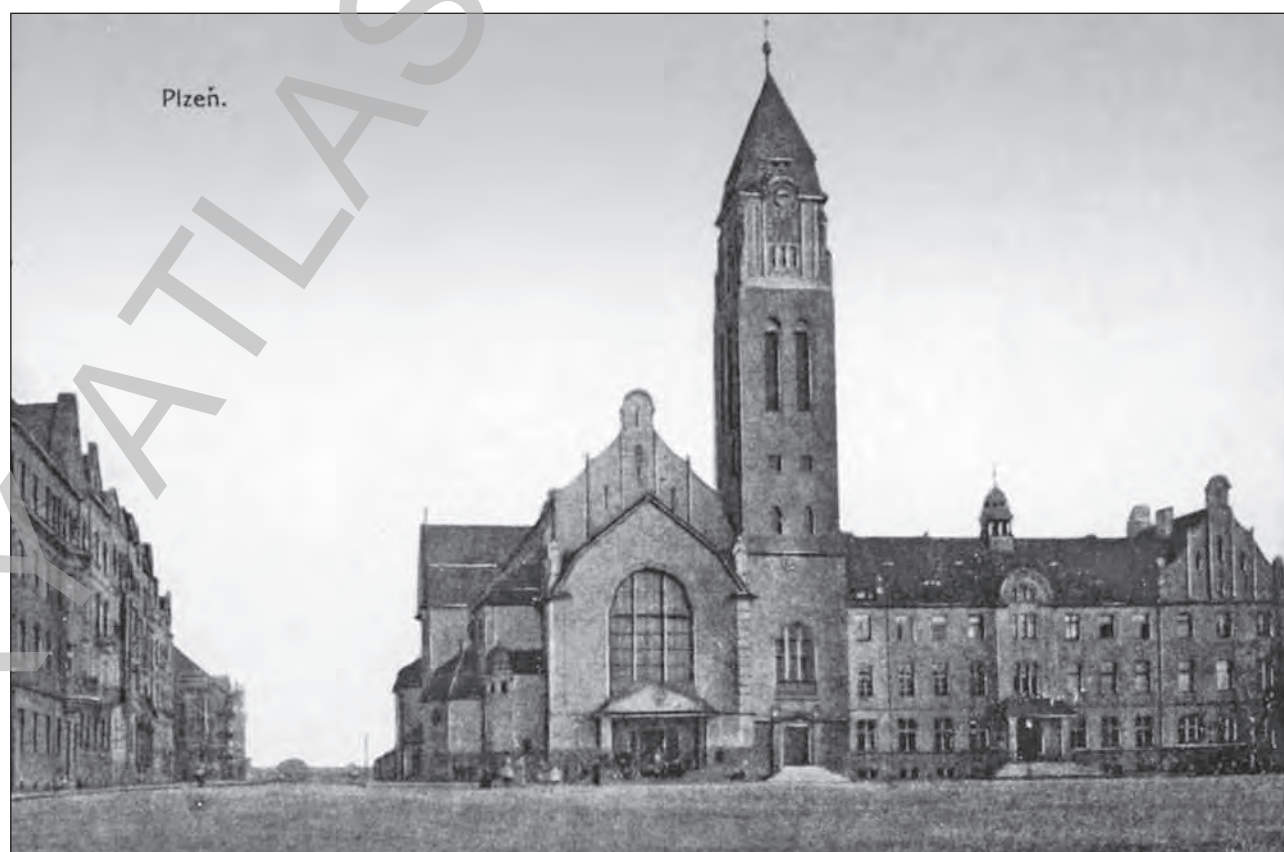
Množství agendy spojené s územním a stavebním rozvojem města si vynutilo zřízení zvláštního městského stavebního úřadu (1874). Připojení obcí v roce 1924 bylo podnětem k vypracování nového generálního upravnovacího plánu (arch. Vladimír Zákřejs, 1929–1932; srov. mapy č. 39, 40), který byl však po 2. světové válce opuštěn.

Od 90. let zaostávala bytová výstavba za přílivem přistěhovalců, kteří se zčásti usazovali v obcích blízkých průmyslovým podnikům. V souhrnu všech obcí, které později v roce 1942 tvořily statutární město, rostl podíl Plzně (v rozsahu z doby před prvním rozšířením) až do roku 1880, kdy dosáhl přibližně 88%. Od té doby naopak stoupá podíl okolních obcí, až v letech 1910 a 1921 dosáhne téměř jedné čtvrtiny. Pro růst okolních obcí byla důležitá jejich poloha vůči městu, komunikační dostupnost a blízkost

cihelna Emila Škody, který sem také umístil původní zkušební střelnici Škodových závodů, do lokality poblíž hranice douhleveckého katastru se v letech 1885–1886 přestěhovala plynárna, ještě o něco blíže byla od roku 1899 konečná stanice tramvaje, na přelomu 19. a 20. století probíhala nedaleko výstavba prvních pavilonů všeobecné nemocnice. Blízkost Plzně urychlila růst i dalších obcí v okolí, jako byl Bolevec, Koterov, Božkov aj.

V řadě těchto obcí působily místní podniky, jako byla např. v Lobzích drátovna či v Doubravce závod na bavlněné zboží. Někteří jejich obyvatelé také stále nacházeli zaměstnání v zemědělství. Mnoho lidí odtud však docházelo za prací do Plzně. Městská statistická kancelář se pokusila v roce 1911 shromáždit údaje o jejich množství. Dotazem u příslušných obecních úřadů zjistila, že z Bolevce má stále zaměstnání v Plzni asi 400 osob (z celkového počtu 2868 obyvatel), z Božkova přibližně 500 osob (z 2011 obyvatel), ze Skvrňan asi 985 (z 5274 obyvatel) a z Lobez přibližně 1500 osob (ze 4811 obyvatel). Dokonce i vzdálenější Koterov uváděl 15 rodin, jejichž živitelé byli zaměstnání v Plzni, a dalších 50 osob dojíždělo z ještě vzdálenějšího Starého Plzeňce. Ostatní obce údaje neposkytly. I tak je však patrná úzká vazba města s okolím.

Plzeň navíc byla nucena koncem 19. století přesouvat na sousední katastry některé součásti své infrastruktury, pro které již vlastní zaplňující se území nestačilo nebo neposkytovalo vhodné podmínky. Rostoucí populaci přestal stačit dosavadní způsob zásobování vodou. V roce 1889 proto byla ve vhodnější lokalitě proti proudu Radbuzy na katastru Doudlevec

Obr. č. 40: Kostel P. Marie Růžencové a nový klášter dominikánů v Plzni na Jiráskově náměstí, kolem 1915

významného zaměstnavatele. Katastr Skvrňan od 90. let 19. století přímo sousedil s hlavním závodem Škodovky. Doubravka, další z okolních obcí, ležela poblíž dvou hlavních pivovarů a nádraží. Koncem 19. století od ní odkoupilo město část pozemků, na kterých postavilo městské jatky a v rámci přestavby plzeňského dopravního uzlu se sem přesunulo také seřaďovací nádraží. V blízkosti Lobez ležely dílny státních drah a bezprostředně za hranicí jejich katastru byl roku 1910 založen další pivovar. V Doudlevcích stála městská vodárna, pracovala tu

založena nová vodárna. Rovněž dosavadní hřbitovy u sv. Mikuláše a u Všech Svatých, stejně jako židovský při silnici do Bolevce, již kapacitně nevyhovovaly. Proto byl při pražské silnici na katastru Doubravky založen nový ústřední hřbitov (v roce 1897–1900, židovské oddělení v roce 1898). Od Doubravky byly po složitých jednáních zakoupeny pozemky i pro stavbu městských jatek (postaveny 1898–1899, po roce 1918 modernizovány), neboť jejich dosavadní umístění na Rychtářce v těsné blízkosti Vnitřního města již nevyhovovalo ani kapacitně, ani hygienicky.

	31. 12. 1869	31. 12. 1880	31. 12. 1900	5. 2. 1921	1. 12. 1930	1. 3. 1950
domů	988	1681	2410	3284	6451	11438
obyvatel	25009	38883	68079	88416	114704	124339

Tab. č. 2: Počet obyvatel dle některých výsledků sčítání lidu (údaje vždy pro aktuální územní rozsah).

Obr. č. 41: Pohled z pravého břehu Radbuzy od železničního mostu po proudu, cca 1913–1919

Takto de facto vznikala koncem 19. století jakási aglomerace, a proto bylo přirozené, že již počátkem následujícího století padly návrhy na připojení některých okolních obcí k městu (Doubravka, Doudlevec). Uvázly na požadavcích těchto obcí, které byly pro město nepřijatelné. K připojení několika okolních obcí došlo až koncem roku 1924. Týkalo se to Doubravky, Doudlevec, Lobez a Skvrňan (pro další informace viz příslušné obrázky a komentáře k nim: Doubravka: obr. č. 54; Doudlevec: obr. č. 53; Lobzy: obr. č. 55; Skvrňany: obr. č. 67, mapu č. 11b). Plzeň původně chtěla dosáhnout ještě připojení Božkova, kde však promeškala zákonnou lhůtu pro podání návrhu, a Bolevce. Ten však vláda nepokládala za dostatečně urbanisticky a hospodářsky propojený s městem. Připojení čtyř nových obcí v roce 1924 přineslo městu dalších více jak 1200 domů a přes 19 000 nových obyvatel. Nově vzniklý útvar býval nazýván Velká Plzeň.

Obce připojené v roce 1924 zůstávaly osadami se zachovaným názvem a katastrem. Na přechodnou dobu byly vytvořeny pobočky městského úřadu a v náhradu za obecní zastupitelstva byly ustaveny místní poradní sbory. V příštích letech probíhala centralizace agendy provázená rušením přechodných orgánů (pobočky městského úřadu v jednotlivých částech postupně zanikaly od roku 1926 a k 1. lednu 1934 zrušilo městské zastupitelstvo i poradní sbory). Obavy některých skupin obyvatel z vyšší daňové zátěže měla odstranit lhůta 15 let pro vyrovnání hladin přírůstků a dávek mezi původní Plzní a nově připojenými obcemi. Požadavkům pivovarských podniků vycházel vstříc zákon č. 304/24 Sb. ze dne 19. prosince 1924, který zamezoval zakládání nových pivovarů na katastrech nových městských částí, ale také v Bolevci a Božkově. Mělo se tak předejít vzniku nových podniků produkujících „plzeňské pivo“.

Meziválečný vývoj Plzně i okolních obcí si vyžádal další vlnu slučování. Došlo k ní za odlišných okolností v roce 1942 vládním nařízením č. 142/42 Sb. Již od února 1939 bylo Obecní zastupitelstvo města Plzně rozpuštěno Zemským úřadem v Praze, který správou města pověřil vládního komisaře. Nařízení se nijak nezmiňuje o orgánech připojovaných obcí. Pouze ponechává v platnosti místní předpisy, rozšiřuje do nových městských částí stavební předpisy platné v Plzni, převádí na město majetek jednotlivých obcí a z jejich zaměstnanců činí zaměstnance města Plzně. V této druhé vlně byly

k Plzni připojeny obce Bolevec, Božkov, Bukovec, Černice, Hradiště, Koterov, Újezd. Přechodně se po dobu okupace stala součástí Plzně také Valcha, do té doby část katastru Litic. Tato osada vznikla jako hornická kolonie měla českou většinu, a proto se nestala součástí záboru po Mnichovské dohodě na podzim roku 1938.

Jak vypadal vývoj Plzně v hrubých číslech, ukazuje tabulka obsahující výsledky některých sčítání obyvatel. Výrazný růst počtu domů ve výsledcích z roku 1950 oproti roku 1930 padá částečně na vrub připojení dalších obcí v roce 1942, částečně je to výsledek stavební konjunktury po roce 1933. Počet obyvatel vinou událostí spojených s 2. světovou válkou však klesl (v roce 1930 měla Plzeň a později připojené obce dohromady přes 130 000 obyvatel).

Rozborem údajů ze sčítání obyvatel lze získat přesnější představu o vývojových tendencích města. Za tím účelem zde budeme jako závěrečné údaje využívat většinou data z roku 1930 získaná posledním řádným sčítáním před 2. světovou válkou.

Obr. č. 42: Pohled na pražský kamenný most z levého břehu Mlýnské strouhy od Zvonu, 1919

V následujících letech došlo k řadě převratných změn v plzeňské populaci, a tak údaje z roku 1930 jsou poslední, které ji zachycují v jejím kontinuálním vývoji. Výsledky z roku 1950 byly navíc shromážděny po dalších územních a správních úpravách. Data, která se svým charakterem blíží výsledkům sčítání obyvatel, byla výzkumem získána také pro rok 1942, nejsou však zcela kompletní a srovnatelná, proto je zde neuvádíme (podrobně k tomu komentář k mapě č. 63).

Od poloviny 19. století do roku 1930 vzrostla populace Plzně (v původním rozsahu) z 10 392 na 89 374 obyvatel (860% původního stavu). Se započítáním obcí připojených v roce 1924 a 1942 byl nárůst ještě patrnější: 13 432 v roce 1850, 126 615 v roce 1930 (942,64% původního stavu). Dynamika vývoje však byla pro jednotlivé části odlišná. Růst města v jeho původním rozsahu před rozšířením z roku 1924 se nastartoval po polovině 19. století. Mezi lety 1850 a 1869 se počet jeho obyvatel zvýšil o 14 617, což představuje přírůstek 140,66%. Každý další census až do roku 1910 ukázal růst o více jak 10 000 lidí za posledních deset let (nejvíce v roce 1900 – 17 858, nejméně v roce 1890 – 11 383). Od roku 1900 však jeho dynamika klesá, až se téměř zastavuje. Jestliže v roce 1921 činil přírůstek od posledního sčítání ještě 7971 osob, v roce 1930 už to bylo pouze 958 osob, a to navzdory tomu, že stavební ruch ve městě neustával. Přestože v druhé polovině 30. let spíše zrychlil, bylo zde zjištěno k 1. listopadu 1942 cca 90 400 obyvatel (ke způsobu získání tohoto údaje viz komentář k mapě č. 63).

Odlišnou dynamiku růstu vykazují čtyři obce připojené k Plzni v roce 1924 (Doubravka, Doudlevec, Lobzy a Skvrňany). Počet obyvatel zde rovněž stoupá poměrně rychle již od poloviny 19. století (všechny čtyři vsi měly v roce 1869 dohromady 1525 obyvatel oproti 1047 v roce 1850, což představuje přírůstek 45,65%), kulminuje však až na přelomu století, když v roce 1890 vykazuje růst 95,42% za posledních deset let (přírůstek činil 2106 osob) a v roce 1900 dokonce 154,67% (přírůstek 6671 osob). V dalších letech postupně klesá (52,36% v roce 1910, 17,16% v roce 1921, 29,19% v roce 1930), stále však zůstává vyšší než v pěti částech tvořících původní město.

Seďm obcí připojených v roce 1942 (Bolevec, Božkov, Bukovec, Černice, Hradiště, Koterov a Újezd) rostlo po celou dobu pomalejším tempem. Již roku 1890 byly v počtu obyvatel předstihy čtyřmi obcemi předchozí skupiny. Nejvyšší relativní přírůstek vykázaly v roce 1900 (47,43%, tj. 1889 lidí) a o něco

nižší o deset let později (37,65%, tj. 2211 lidí). Pak se jejich růst téměř zastavil (dle sčítání v roce 1921 přibýlo jen 61 lidí, tj. 0,75%), ve 20. letech však rostly relativně rychleji než Plzeň (46,25%, tj. 3767 osob).

Na růstu populace se zásadním způsobem podílelo přistěhovalectví. Například roku 1869 mělo jen 9646 (38,57%) obyvatel plzeňskou domovskou příslušnost. Ačkoli v dalších letech jejich podíl stoupal, stále zůstával poměrně nízký. Podle sčítání z roku 1910 bylo do Plzně příslušných 37 675 jejích obyvatel (47,84%). Rodilých Plzeňanů bylo ovšem ještě o něco méně (33 964, tj. 42,79%). Dalších 7033 (8,93%) lidí mělo domovskou obec v plzeňském okrese. Největší skupina přistěhovalců pocházela z jiných okresů Království českého (31 574 osob, tj. 40,1%). Poměrně málo obyvatel bylo příslušných do jiných částí Rakouska (2011, tj. 2,55%) a zcela zanedbatelné bylo množství cizinců, včetně příslušníků Uherského království (453, tj. 0,57%).

Přistěhovalectví mělo výrazný vliv také na národnostní poměry ve městě. Plzeň ležela blízko národnostní hranice, výrazně však převažovali příchozí z českých nebo převážně českých oblastí, a to i vzdálenějších. Nejbližší území s německým obyvatelstvem tvořilo většinu sousedního politického okresu Stříbro. Odtud koncem století pocházelo 2003 lidí. Výrazně větší však byla migrace ze sousedních „českých“ okresů Přeštice (3910) a Rokycany (3560), nemluvě o obcích politického okresu Plzeň (8419), který byl rovněž výrazně českojazyčný. Podíl německých obyvatel Plzně tak klesal: roku 1880 ještě přesahoval 17%, do roku 1910 klesl na cca 13%. Výrazný pokles nastal po 1. světové válce: 6733 Němců představovalo v roce 1921 pouhých 7,61% plzeňských obyvatel. V dalších letech stagnace pokračovala (mírný vzrůst na 6782 zachycený sčítáním lidu z roku 1930 je ovlivněn rozšířením města šest let předtím). Tento úbytek měl patrně řadu příčin vnějších (změna metodiky při sčítání obyvatel, státoprávní změny, personální změny ve vojenských i civilních úřadech apod.). Celkový trend však pravděpodobně odpovídal vývoji německé populace v Plzni, neboť zásadní obrat nenastal ani v době okupace (podrobněji k otázce německého obyvatelstva v Plzni srov. komentář k mapě č. 63).

Od počátku 19. stol. se v Plzni opět začali sporadicky objevovat židé. Právní podklad jim k tomu poskytl patenty z roku 1797 a 1819, podle kterých mohli v městě žít, pokud zde měli v nájmu některé druhy výroby či obchodu. Krajský úřad oproti stížnostem plzeňských měšťanů povolil roku 1821 pobyt šesti takovým židovským podnikatelům. V pol. 19. století tvořilo zdejší židovskou obec již 41 rodin. Díky zmíněnému kritériu pro povolení pobytu mezi nimi byla řada obchodníků a patřili k nim někteří z prv-

Obr. č. 44: Pohled ze Saského mostu na tzv. Rychtářku, cca 1. třetina 20. století

Obr. č. 43: Pohled z Wilsonova mostu na postup prací při regulaci pravého břehu Radbuzy, 1920

ních plzeňských průmyslníků – David Leopold Levit, bratři Ledererové, Adolf Popper aj. Sídliil zde krajský rabín Angelus Kafka, roku 1854 obec získala povolení ke stavbě synagogy, roku 1856 byl zřízen při silnici do Bolevce židovský hřbitov a roku 1860 židovská škola. Do konce století přesáhl počet obyvatel židovského vyznání 3000 a do roku 1910 vzrostl na téměř 3486 (4,43% obyvatel). O ekonomické síle svědčí nová synagoga postavená počátkem 90. let 19. století. Zároveň však svědčí i o jejich ekonomických limitech, neboť původní návrh na ještě monumentálnější stavbu musela židovská obec z finančních důvodů odmítnout (srov. obr. č. 61 a komentář k němu). Židovská národnost nebyla zjišťována a židé se podle platného kritéria „obcovacího jazyka“ hlásili k Němcům (pravděpodobně častěji) nebo k Čechům. Příliš se to nezměnilo ani po roce 1918, kdy se při sčítání zjišťovala národnost a jako jedna z možných připadala v úvahu národnost židovská. V Plzni se k ní hlásilo něco přes 700 obyvatel.

Mezi jednotlivými částmi města lze vysledovat významné demografické rozdíly, a to nejen sociální (dělnický Petrohrad, dražší byty v centru a na části Říšského předměstí), ale také podle původu, národnosti, náboženství i vzdělání. Lze to dokumentovat rozбором výsledků sčítání v roce 1910.

Ve Vnitřním městě odpovídá podíl plzeňských rodáků celkem městskému průměru (41,80%), výrazně se však odlišuje z hlediska obcovací řeči (16,6% pro německý jazyk) a zejména náboženství: 15,94% obyvatel se zde přihlásilo k židovskému vyznání, což je nejvyšší hodnota v rámci města.

V obou částech Říšského předměstí dosahuje nejnižších hodnot podíl plzeňských rodáků (39, resp. 36,6%). Naopak je zde nejvyšší podíl lidí narozených v Království českém mimo politický okres plzeňský (46,2 a 48,2%), ale také osob narozených v jiných částech tehdejšího Rakouska (3,6 a 5,2%) i v cizině (1,4 a 1,3%). Nepře-

kvapí tedy, že nejvyšších hodnot zde dosahuje počet obyvatel s německou obcovací řečí (18,2 a 18,9%) a nadprůměrný je i podíl osob židovského vyznání (7,28 a 5,08%).

Saské předměstí představuje do značné míry protipól – 53,4% zdejších obyvatel se narodilo v Plzni a dalších 12,7% v plzeňském politickém okrese (obě hodnoty jsou nejvyšší ve městě), nejméně lidí zde uvedlo jako obcovací řeč němčinu (2,2%), je zde největší podíl katolíků (98,79%) a nejnižší podíl židů (0,56%).

Také Pražské předměstí vykazuje nadprůměrné množství rodáků z Plzně (45,8%) a z plzeňského okresu (11,9%) a v ostatních kritériích je naopak podprůměrné: k německé obcovací řeči se přihlásilo 5,2% obyvatel, k římskokatolické církvi 98,3%, židovské vyznání uvedlo 0,93% osob.

Dle výsledků sčítání z roku 1910 žilo v Plzni celkem zanedbatelné množství analfabetů (768, tj. 0,98%) či osob, které uváděly pouze schopnost číst (219, tj. 0,28%). Jedinou anomálií z tohoto hlediska představuje Saské předměstí s 2,2% analfabetů (242 osob) a 0,6% obyvateli schopnými pouze číst (65 osob). Dobová statistika zde uvádí i počet školou dosud nepovinných dětí. Zde jsou rozdíly mezi jednotlivými částmi města markantní. Celoměstský průměr 10,93% výrazně převyšují předměstí Saské (13,2%) a Pražské (13,6%). Pod průměrem jsou obě části Říšského předměstí (9,2, respektive 9,1%), ale zejména vnitřní město (6,8%).

Porovnání výsledků sčítání obyvatel z let 1910 a 1921 ukazuje změny, ke kterým došlo ve společnosti a které urychlila jednak válka, jednak také státoprávní změny. Kromě zmíněné proměny národnostního spektra se proměnila zejména náboženská scéna. Ovlivnilo ji zejména výstupové hnutí, založení Československé církve, ale také rozvoj evangelických církví. Podle výsledků z roku 1921 nejvíce ztratila římskokatolická církev – 52 546 příslušníků (59,43% obyvatel) znamená úbytek 29,21% oproti roku 1910. Téměř o 11,5% však ubylo také osob židovského vyznání (3086 v roce 1921, 3,49% obyvatel). Nově vytvořená Československá církev vykázala v roce 1921 celkem 4425 příznivců (5% plzeňských obyvatel). Ještě výraznější úspěch zaznamenaly evangelické církve, ke kterým se hlásilo 5743 lidí (6,49% v roce 1921 oproti 1,03% v roce 1910). V tomto případě došlo také k proměně národnostního charakteru.

Mezi plzeňskými evangelíky původně převažovali Němci, kteří si již roku 1869 postavili vlastní kostel na rohu Klatovské třídy a dnešní Husovy ulice (dnes sbor Karla Farského Československé církve husitské). Již před 1. světovou válkou se objevily i české sbory, které se po roce 1918 spojily v nově vzniklé Českobratrské církvi evangelické. Prudký růst je spojen zejména s působením faráře Karla Machotky. Nejvíce však přibýlo osob bez vyznání: bylo jich 22 318 (25,24%).

Zásadním způsobem proměnily plzeňskou společnost události 2. světové války. Z 2600 židů deportovaných v lednu 1942 do Terezína se do města vrátilo jen 112. Konec války také znamenal konec komunity plzeňských Němců, kterých tu v roce 1930 žilo 6782 a v listopadu 1942 cca 6500 (bez vojenské posádky a bez mužů odvedených do armády mimo město; srov. mapu č. 63).

Československá republika (1918–1939) a druhá světová válka (1939–1945)

Výrazná změna politické konstelace nastala po 1. světové válce. Nový většinový volební systém svědčil oběma socialistickým stranám, významný podíl si podržel i proud navazující na někdejší radniční uskupení (státoprávní, později národní demokracie). Tyto tři strany ovládaly radnici po celé meziválečné období. Nejvýraznějšími představiteli této koalice byl sociální demokrat Luděk Pik a národní demokrat a někdejší mladoček Matouš Mandl. První zastával v letech 1919–1938 funkci starosty, druhý byl vždy jedním z náměstků. Díky poměrnému volebnímu systému však bývalo zastupitelstvo složeno ze 7–10 stran a volebních uskupení. Mezi nimi se opět objevili zástupci německé menšiny. Vzhledem k její relativní početní slabosti se na radnici obvykle dostávali na jednotné německé kandidátce (s výjimkou roku 1919, kdy samostatně uspěli také němečtí sociální demokraté). Jednoho zástupce také ve dvou obdobích získali židovští voliči. Po celé meziválečné období byl pro Plzeň typický nízký vliv KSČ, jejíž volební zisky zřídka přesáhly 5% a v obci ji reprezentovali nejvýše 3 zastupitelé.

Plynulosti přechodu napomohla spolupráce plzeňských předáků v národních otázkách za 1. světové války a zejména v Národním výboru, který v Plzni

Obr. č. 45: Pohled na Mži u soutoku Radbuzy na počátku regulačních prací, kolem 1921

působil od podzimu 1918 do podzimu 1919. V podstatných rysech byla zachována kontinuita i ve správě obce, a to co do struktury úřadu i personálního obsazení (např. ředitel městských úřadů František Kříž). Nová reprezentace tak do značné míry navázala na předválečnou koncepci rozvoje města. Patřilo sem uskutečnění regulace řek, doplňování městské infrastruktury (rozšiřování tramvajové dopravy, zavádění autobusů, zvýšení kapacity vodárny). K nejnáročnějším akcím v tomto směru patřila modernizace plynárny a plynofikace, ale zejména elektrifikace. Vlastní městské zdroje pokrývaly provoz tramvají a potřeby nemocnice, další možnosti však nenabízely. Problém vyřešilo v roce 1925 propojení sítě Elektrických podniků města Plzně a Západočeského elektrárenského svazu (1919).

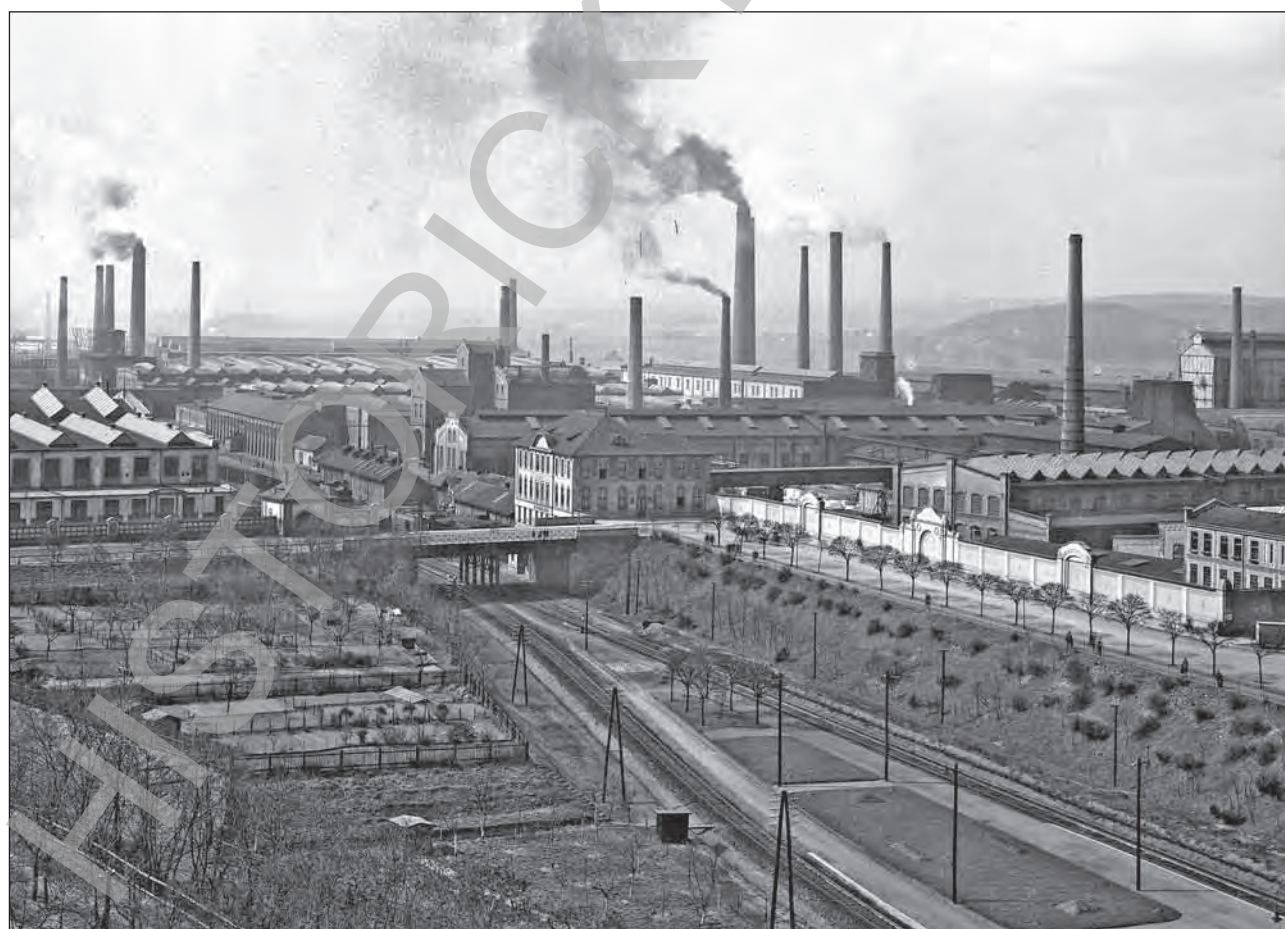
Do roku 1926 byla v základních rysech dokončena výstavba Všeobecné nemocnice. Modernizací prošel i další městský podnik z přelomu století – jatky (srov.

obr. č. 52). Setrvalá pozornost byla věnována rozšiřování sítě škol. V letech 1918–1938 vznikla řada školních budov pozoruhodných i po stránce architektonické. Patří mezi ně stavby Hanuše Zápala (Masarykova škola na Slovanech z roku 1921, Vyšší hospodářská škola na Lochotíně z roku 1924, Benešova škola v Doudlevcích z let 1923–1925, Pikova škola na Doubravce z let 1930–1932 – srov. obr. č. 58) či Václava Kleina (škola na Slovanech z let 1937–1939 změněná později na porodnici) aj. Tato tendence však platí pouze pro české školy. Naproti tomu síť německého školství byla spíše redukována s odůvodněním, že klesá počet německého žactva. Změny nastaly z hlediska zřizovatele jednotlivých škol: v kompetenci města zůstaly české i německé obecné školy a české měšťanské školy. Ostatní ústavy přešly do kompetence státu.

Po roce 1918 se obec aktivně zapojila také do bytové výstavby (k tomu viz výše). Vedle toho vznikala řada staveb určených veřejnosti nebo sloužících sociálním či vzdělávacím účelům. Ať už byla stavebníkem obec nebo jiná korporace, plnily vedle svého vlastního určení také reprezentační funkci. Měly nabízet obraz Plzně jako moderního sebevědomého města. Patřily sem stavby vznikajícího rozšířeného centra na novém nábřeží (Městské lázně, Okresní nemocenská pojišťovna, Studentský dům, srov. obr. č. 56, 57) či jinde v blízkosti Vnitřního města (Dům sociální péče v Otakarových sadech, srov. obr. č. 49), ale i v odlehlejších částech města (Okresní dětský domov na Lochotíně či Masarykův ústav pro zmrzačené děti nebo Ústav pro hluchoněmé děti na Borech). Rozvoj města se urychlil zejména za stavební konjunktury 1933–1940.

Nová obecní správa navázala také na úsilí o sloučení Plzně s okolními obcemi a vznik Velké Plzně. To se uskutečnilo v roce 1924, byť ne v rozsahu, který město původně zamýšlelo. Po celé meziválečné období se podařilo městské správě uchovat vcelku stabilní politické prostředí. Relativně dobře se dařilo za pomoci mnoha spolků zvládat otřesy spojené s hospodářskými krizemi a nástupem fašismu, což se projevilo mj. i nízkou podporou KSČ.

Na podzim 1938 se obecní koalice rozpadla. Svou roli při tom hrálo dlouhodobě dominantní postavení sociální demokracie v čele s Luděkem Pikem, které budilo určité pnutí ve vztahu s dalšími dvěma stranami koalice. Luděk Pik odstoupil v prosinci 1938. Situaci

Obr. č. 46: Celkový pohled na Škodovy závody od jihu, 1925

Obr. č. 47: Pohled na Plzeň z věže pivovarského vodojemu, kolem 1925

vyřešilo až v únoru 1939 dosazení vládního komisaře Petra Němejce. V roce 1941 jej nahradil Walter Sturm, se kterým přišla i řada dalších německých úředníků. Germanizaci městské správy se zejména v prvním období války zhruba do roku 1942 dařilo do jisté míry brzdit. Značnou zásluhu na tom má vedle vládního komisaře Němejce také policejní ředitel Josef Mainer.

V roce 1942 obdržela Plzeň vládním nařízením zvláštní status, úpravy doznaly její kompetence (vedle obecní správy také v přenesené působnosti pravomoci okresního úřadu). Analogicky byl také upraven obvod policejního ředitelství (srov. mapu č. 64). Všechny tyto skutečnosti byly po válce potvrzeny a nově upraveny dekretem prezidenta republiky č. 121/45 Sb.

Přes pokusy prezentovat Plzeň jako německé město a dodat jí německý ráz (plány na úpravu náměstí – srov. obr. č. 63a, b – či výstavba německého sídliště) zůstávali Němci v Plzni poměrně malou menšinou. Struktura obyvatelstva i jeho počet ovšem doznaly v době války řady proměn a zvrátů (příchod německých úředníků a dalších pracovních sil, deportace židů, perzekuce obyvatelstva, nasazení na práci v říši, koncem války vlna uprchlíků, po válce odsun Němců; podrobněji k tomu komentář k mapě č. 63).

Období okupace ovšem potlačilo politický život, podvázalo spolkovou činnost a v podstatě ukončilo výstavbu města. Stavební konjunktura doznávala ještě do roku 1940. Dobíhala také veřejná výstavba z doby předmnichovské republiky (budova policejního ředitelství na Anglickém nábřeží z roku 1939, nový most přes Radbuzu z roku 1942; srov. obr. č. 85k, 85l). Z německé stavební činnosti patří mezi významnější nedokončený projekt německého sídliště při Karlovarské třídě, tzv. Malý Berlín, či areál kasáren mezi Bručnou a Slovany. Dlouhodobě negativně poznamenalo město z hlediska urbanismu i stavu infrastruktury omezení výstavby i péče o domovní fond po dobu války završené škodami při náletech v jejím závěru.

Opět stoupl význam zbrojní výroby ve Škodovce. Vzhledem k významu, jaký mělo pro okupanty zajištění klidu pro výrobu, panoval v Plzni přeci jen o něco snesitelnější režim než ve venkovských okresech mimo dosah aglomerace. Na druhé straně se však Plzeň stávala od roku 1943 cílem řady náletů, zpočátku většinou neúspěšných. Zničující úder na

závod a na železniční uzel přišly až v samotném závěru války. V následujících letech se stavební ruch zaměřil na odstraňování škod a po roce 1949 se již rozvíjel podle zcela jiného schématu.

V Plzni působila řada odbojových organizací navázaných na celostátní struktury (ÚVOD, Petiční

Tím bylo ovlivněno i složení Revolučního národního výboru, v kterém se výrazně prosadili představitelé Revolučního odborového hnutí, České národní rady a KSČ. Komunistický odboj se rozvíjel podobně jako jinde od přechodu KSČ do ilegality koncem roku 1938. Do června 1941 byl ovšem ovlivněn aktuálním sovětsko-německým vztahem. Na druhé straně mu pomáhalo, že po většinu roku 1940 představoval na západě Čech jedinou kompaktní a perzekucemi nezasaženou odbojovou složku. Výrazné rány jí zasadilo rozbití II. ilegálního krajského vedení na jaře 1941 a zejména zatýkání koncem roku 1943, z kterého se krajská organizace do konce války plně nevzpamatovala.

Vývoj v letech 1945–1989

Po skončení války zůstala Plzeň přirozeným administrativním a správním centrem a přes značné válečné škody, které utrpěla, patřila nadále mezi nejvýznamnější průmyslová území a klíčové dopravní uzly v ČSR. Plzeň se od roku 1945 rozrůstala nejen územně, ale i počtem svých obyvatel. Zatímco v roce 1950 žilo v Plzni celkem 124 339 obyvatel, v roce 1980 to bylo už bezmála 172 000. Vůbec nejvyšší údaj o počtu obyvatel pochází z roku 1991 (174 081 obyvatel), trend v následujících letech má ovšem sestupnou tendenci.

Poválečný vývoj s sebou v obecné rovině přinesl řadu politických a společenských změn. Tou nejvýznamnější bylo masivní posílení vlivu KSČ, díky němuž zaujala vedoucí postavení ve zredukovaném politickém spektru zastřešovaném „jednotnou“ Národní frontou. Tento obecný trend se promítl i do plzeňských poměrů, byť do jisté míry specifických silnou podporou sociální demokracie v předválečném ob-

Obr. č. 48: Obecní dvojdoměk v Jateční třídě, 1926

výbor Věrní zůstaneme, Obrana národa) či relativně samostatných. Významná byla plzeňská expozitura pražské skupiny Kapitán Nemo, zprvu formovaná jako odbojová organizace poštovních zaměstnanců. Od počátku roku 1943 fungovala jako hlavní složka občanského odboje nezasažená dosud perzekucí. Vytvářela jak civilní, tak vojenskou složku obecně známou jako 2. lehká divize a disponovala kontakty na řadu dalších odbojových skupin. Tato struktura však byla těžce postižena úderem gestapa v červnu 1944.

dobí a pobytem americké armády v roce 1945. Na oba tyto aspekty muselo místní vedení KSČ brát zřetel.

Úctu ke svým osvoboditelům a zároveň nesouhlas s poučným vývojem také Plzeňané demonstrovali už krátce po komunistickém převratu, během oslav 3. výročí osvobození ČSR, resp. povstání českého lidu v Plzni, ve dnech 5. a 6. května 1948 na křižovatce dnešních ulic Americké a Klatovské (v místech nynějšího pomníku „Díky Ameriko“). Tehdy se původně oficiální manifestace změnila v otevřený

protikomunistický protest trávající celé dva dny, jehož se dle oficiálních zpráv zúčastnilo až několik tisíc lidí. O jedenadvacet let později, už v období nastupující „normalizace“, se lidé při stejné příležitosti opět v poměrně vysokém počtu na téže místě setkali znovu (srov. obr. č. 68). Tato pietní demonstrace však byla na dalších dvacet let poslední.

Protirežimní vystoupení v květnu 1948 a znovu počátkem září téhož roku po smrti prezidenta E. Beneše byla reakcí občanů na stále sílící tlak státní moci, směřující k naprosté unifikaci československé společnosti a absolutní kontrole nad ní. Rozsáhlé čistky zahájené po Únoru, tzv. očistu společnosti, oficiálně prováděl nově konstituovaný Okresní akční výbor Národní fronty Plzeň-město, jehož činnost však byla plně v režii a pod dohledem KSČ.

Represe vůči skutečným či pouze domnělým nepřátelům KSČ kulminovaly na počátku 50. let, kdy proběhla řada vykonstruovaných politických procesů, v mnoha případech končících tresty smrti či mnohaletými žaláři. Nesrovnatelně vyšší počet plzeňských občanů se však stal obětí systému postihů mimosoudních. Tyto represe dosáhly svého vrcholu po demonstracích proti měnové reformě v červnu 1953, které v Plzni přerostly v projevy odporu vůči vládnoucí KSČ. V reakci na demonstrace rozpoutaly lokální mocenské orgány (pochopitelně se souhlasem nejvyšších míst) hysterickou kampaň vedenou nejen proti přímým účastníkům demonstrací, ale i proti tzv. bývalým lidem – obchodníkům, živnostníkům, politikům činným před Únorem, inteligenci apod. Vedle soudních procesů s přímými účastníky demonstrací, v nichž padlo nejméně 244 rozsudků s maximální výší trestu odnětí svobody na 14 let, tak byly desítky či spíše až stovky lidí přeřazeny na podřadná pracovní místa a z města bylo vysídleno minimálně 193 rodin, z drtivé většiny právě z řad „bývalých“ lidí. Červnových demonstrací využila zdejší radikální skupina členů Městského výboru KSČ v Plzni mimo jiné také jako záminky ke stržení pomníku T. G. Masaryka na dnešním stejnojmenném náměstí, jehož kopie se na původní místo vrátila až v roce 1991. Postihu se ale nevyhnuli ani někteří z členů vrcholných krajských

se dotkly především zaměstnanců škol a technické inteligence v průmyslu.

Poměry ve společnosti se nicméně začaly počátkem 60. let do určité míry stávat snesitelnějšími. V rámci probíhající „tiché“ destalinizace byla v polovině roku 1962 z dnešního Anglického nábřeží odstraněna socha J. V. Stalina od Josefa Malejovského, odha-

o některé příslušníky římskokatolické církve či o náboženské sekty nebo společnosti jako takové. Restrikce se ale ještě počátkem druhé poloviny 60. let nevyhnuly ani některým mladým lidem, tzv. vlasatcům. Proti nim bylo zakročováno pod záminkou jejich údajné trestné činnosti a byli mimo jiné nuceni Bezpečností k ostříhání svých „příliš“ dlouhých vlasů.

Obr. č. 49: Městské domy sociální péče, 1928

lená s velkou pompou 7. listopadu 1953 (srov. mapu č. 67 a obr. č. 83). Další známkou jak částečného uvolňování poměrů, tak nahromadění nespokojenosti široké veřejnosti s neschopností dosavadního vedení státu řešit hospodářskou, ale i politickou krizi bylo vystoupení plzeňských studentů během Majálesu

V horizontu uplynulých dvaceti let překotně politicko-spoločenské změny tzv. pražského jara se promítly i do plzeňských poměrů, zpočátku ovšem poznamenaných hlubokým konzervativismem části vlivných funkcionářů ve vedení místních stranických i státních orgánů. Díky tomu také na nové poměry zareagovali v Plzni nejprve novináři a publicisté. Od března 1968 už se ale vedení plzeňského Městského výboru KSČ stávalo pro svůj vlažný postoj k reformám terčem kritiky i některých základních organizací KSČ, které se za společenské změny postavily. O měsíc později se Městský výbor KSČ v Plzni jednoznačně přihlásil k obrodnému procesu. Do něho se také zapojoval stále větší počet bezpartijních občanů – v Plzni vznikly pobočky Klubu angažovaných nestraníků, K 231 nebo Společnosti pro lidská práva.

Pokus o reformu zdiskreditovaného režimu ukončila intervence pěti vojsk Varšavské smlouvy v noci z 20. na 21. srpna 1968. Plzeň byla obsazena jednotkami Sovětské armády, kterým se město a většinu klíčových institucí podařilo v průběhu dne bez obtíží zajistit. Jedinou výjimkou byla budova Československého rozhlasu v Plzni na náměstí Míru, kterou bránila „živá“ barikáda a z níž se jako z jedné z mála ve státě vysílalo necenzurované zpravodajství. Skutečný důvod, proč sovětské jednotky rozhlas neobsadily, však není dosud znám.

Československá společnost se přes počáteční, i když víceméně „jen“ verbální odpor začala s okupací zvolna smiřovat. Pokus o její vyburcování – veřejná sebevražda Jana Palacha v lednu 1969 v Praze – na této situaci nic nezměnil, ačkoliv se v Praze, ale i v Plzni a dalších městech konaly smuteční tržny s vysokou účastí občanů. K posledním spontánním občanským vystoupením v Plzni patřily demonstrace 5. května 1969 na místě nynějšího pomníku americké armády a 21. srpna téhož roku k výročí vstupu okupačních vojsk (srov. obr. č. 68).

Počátek „normalizace“ se nesl ve znamení čistek a likvidace či slučování organizací vzniklých v roce

Obr. č. 50: Volné prostranství mezi tratí do Klatov a Doudleveckou třídou směrem k Doudlevcům, 1927

a okresních mocenských orgánů, stejně jako řadoví komunisté, jejichž chování během 1. června 1953 posuzovala zvláštní komise. Výsledkem její činnosti bylo vyloučení 150 členů ze strany. Podobné čistky proběhly znovu v roce 1958 jako opožděná reakce režimu na krizi východního bloku v roce 1956 a tehdy

v polovině května 1966. Ale ačkoliv je období 60. let obecně spjato s uvolňováním poměrů a dokonce – alespoň co se týče oblasti kultury – s jakousi „svobodou“, nelze pominout, že určité společenské skupiny či jednotlivci zažívali i nadále nemilosrdný tlak zejména ze strany Bezpečnosti. Jednalo se především

1968. Na rozsáhlé propouštění odborníků, za něž nebyla náhrada, pro jejich někdejší politické postoje poukazyval na příkladu Krajského projektového ústavu v Plzni ilegálně šířený leták Přehled pracovních sil. Proti jeho autorům, mj. architektce Jaroslavě Gloserové, vedla Státní bezpečnost šetření, které bylo zastaveno až amnestií prezidenta v roce 1973.

hrozily ozbrojeným zásahem. Jejich akce se však nakonec omezily na strhávání opozičních letáků a vylepování vlastních prohlášení. Generální stávka, která v ČSSR proběhla 27. listopadu a v Plzni se jí zúčastnilo údajně až několik desítek tisíc zaměstnanců různých podniků, ukázala touhu drtivé většiny společnosti po změnách stávajících poměrů

kojit potřeby dělníků, jichž ve městě neustále přibývalo především díky zvýšenému náboru do Škodových závodů, které v roce 1950 zahájily provoz také v závodu ET Doudlevice, tzv. Gigantu.

Ačkoliv vedení města na rozdíl mezi investicemi do průmyslu a bytové výstavby opakovaně poukazyvalo už od roku 1950, bylo k zahájení výstavby prvního sídliště v Plzni-Slovanech přikročeno až v polovině roku 1953. Prvá etapa byla dokončena o tři roky později, definitivně bylo sídliště dokončeno v polovině roku 1964. Za zmínku stojí především zástavba ve Francouzské ulici navrhovaná v duchu socialistického realismu a první věžové domy v Plzni na dnešním náměstí H. Píky, projektované Vladislavem Štruncem a L. Princem. Koncem roku 1961 byla zahájena výstavba sídliště Doubravka, díla širšího autorského kolektivu okolo Miloslava Sýkory, dokončeného v roce 1967. O pět let později začala výstavba sídliště na Borech, dokončeného v létě 1969. Jeho součástí je sedm třináctipodlažních domů s šestiúhelníkovým půdorysem, které projektoval Miloslav Hrubec, a další čtrnáctipodlažní deskový dům. Urbanistické řešení sídliště je dílem Vladimíra Belšána a Josefa Kasla. Téhož roku, kdy bylo dokončeno sídliště na Borech, se začalo stavět sídliště Skvrňany, v původních plánech z 50. let koncipované jako vůbec první sídliště v Plzni, k jehož realizaci však tehdy nedošlo. Sídliště má dvě části, tzv. Přední Skvrňany, jež tvoří nová zástavba na místě původní obce Skvrňany, a tzv. Zadní Skvrňany, nový urbanistický celek navržený V. Štruncem a M. Hrubcem. V roce 1972 započaly přípravy na výstavbu největšího plzeňského sídliště na Severním předměstí, které vyrůstalo v několika etapách. Jako první bylo v letech 1975–1980 postaveno podle návrhu Miloslava Sýkory a Zbyňka Tichého sídliště Lochotín situované mezi vilovou čtvrtí Lochotín a Bolevcem. Sídliště Bolevec autorky Jaroslavy Gloserové bylo vystavěno v období let 1975–1982 mezi obytným souborem Lochotína a jižním okrajem oblasti boleveckých rybníků. Poslední sídliště Košutka, jehož autorem byl opět Z. Tichý, vzniklo v letech 1982–1986. Roku 1985 se začalo s výstavbou posledního panelového sídliště v Plzni-Vinicích, dokončeného až v letech 90. (srov. mapu č. 1). Koncept sídliště, jehož výstavba byla už po první etapě ukončena, je prací M. Sýkory, Karla Saláta a Vratislava Kučery. V rámci těchto poměrně rozsáhlých urbanistických celků měly současně s bytovou výstavbou vznikat i příslušné objekty občanské vybavenosti – školy, zdravotní a nákupní střediska apod.; v tomto ohledu byla však situace zpravidla dosti problematická a potřebám obyvatel sídlišť nedostačující.

K rozvoji bytového fondu v 60. letech přispěla také svépomocná družstevní výstavba, jejíž podíl stoupl v polovině 60. let až na bezmála 1000 bytových

Obr. č. 51: Pohled na domky v Bezovce při tzv. Malé Hvězdě, 20. léta 20. století

Opozice v pravém slova smyslu v Plzni po roce 1970 neexistovala a situace se nezměnila ani po zveřejnění Charty 77, která měla v Plzni pouhých 14 signatářů. Prvním opozičním centrem se stala až na jaře 1982 katolická církev, která se dostala do střetu s režimem poté, co Vatikán odsoudil veškerá sdružení duchovních kolaborující s komunistickými režimy. V průběhu let se objevila i další centra opozice, nicméně katolická církev představovala v Plzni pro režim až do listopadu 1989 největší problém. Od počátku druhé poloviny 80. let se začaly objevovat skupiny mládeže, které nebyly režimu pohodlné či jej přímo ohrožovaly. Opoziční nebo alespoň polooficiální akce, které pořádaly, sestávaly především z koncertů nezávislých hudebních skupin nebo literárních večerů. Část mládeže přitom byla jistým způsobem angažována i v disentu – výrobou a distribucí samizdatových tiskovin na koncertech apod. Okruh sympatizantů kolem opozičních skupin se začal od podzimu 1988 rozšiřovat, a plzeňská opozice se proto rozhodla organizovat v roce 1989 masovější vystoupení. Žádné z nich – 6. května ani dvě další, 21. srpna a 28. října – však počtem účastníků představy organizátorů nesplnilo, a ti se proto v následujícím období spíše snažili podporovat opoziční centra v Praze. Vzhledem k jisté řevnivosti mezi plzeňskými opozičními skupinami a rovněž pro neúspěch demonstrací, které už v roce 1989 ve městě proběhly, se na podzim 1989 žádná protirežimní vystoupení nepřipravovala.

V prvních hodinách po zásahu bezpečnostních složek na Národní třídě v Praze se také plzeňská opozice omezila na protestní dopisy a petice adresované ústředním orgánům. První, kdo v Plzni veřejně vystoupil a už 19. listopadu se připojil ke stávce svých kolegů v Praze, byli herci Komorního divadla. V dalších dnech se ke stávce připojily i plzeňské vysoké školy a 22. listopadu bylo založeno Občanské fórum. V téže době se ale „vzpamatovaly“ stranické orgány se sídlem v Plzni, které žádaly rázné zúčtování s „rozvratníky“. Ještě razantněji se k situaci stavěly krajský i městský štáb Lidových milic, které

a její jednoznačný úspěch naznačil, jakým směrem se budou události ubírat. Ve druhé polovině prosince byla vytvořena nová Rada Národního výboru města Plzně, do níž už byli kooptováni zástupci Občanského fóra. Po zvolení Václava Havla prezidentem republiky ukončili svoji stávku také studenti, kteří Havlův mandát považovali za dostatečnou záruku dalšího vývoje směřujícího ke svobodným volbám.

Stavební a urbanistický rozvoj města se v prvním období po skončení války prakticky zastavil. Bezprostředním úkolem, před nějž byla městská samospráva po květnovém převratu postavena, byla rekonstrukce a obnova na poměry českých zemí válkou těžce poškozeného města. Kromě rozsáhlých škod, které utrpěly především Škodovy závody a železniční nádraží, bylo v září 1945 stavebním úřadem Okresního národního výboru v Plzni hlášeno jako momentálně neobyvatelných celkem 7661 bytů, z toho 3768 trvale neopravitelných. Bytová otázka tedy byla v Plzni po válce a ještě dlouho po ní více než palčivá a její definitivní vyřešení přinesl až počátek 70. let.

Permanentní nedostatek bytů přetrvávající několik desetiletí však nebyl důsledkem válečných událostí, nýbrž poúnorové ekonomické koncepce zaměřené na militarizaci a s ní spojený rozvoj těžkého průmyslu, kam také směřovaly největší investice. Výsledkem tohoto hospodářského modelu byla obrovská disproporce mezi budováním těžkého průmyslu, vyžadujícího odpovídající množství pracovních sil, a schopností uspo-

Obr. č. 52: Městské ústřední jatky, 1928

jednotek ročně. Díky stavebním družstvům vznikla svým způsobem experimentální zástavba v Bezovce na Jižním předměstí, ale i Pod Záhorskem na Lochoťíně a Nad Týncem v Doubravce.

Vznik nových sídlišť s velkou koncentrací obyvatel, stejně jako územní růst Plzně si vynutily rozvoj městské hromadné dopravy. Ta v důsledku válečných škod a obtíží spojených s první znárodnovací vlnou prožívala počátkem druhé poloviny 40. let útlum a její rozvoj nastal znovu až na konci 40. a zejména v 50. letech, kdy byl zahájen provoz nových dopravních tratí jak v rámci města, tak do spádových obcí. Rozvoj městské hromadné dopravy související s výstavbou rozsáhlých sídlištních celků pokračoval až do 80. let ať už zaváděním nových, či prodlužováním stávajících linek.

Ačkoliv bylo ještě za války plánováno rozšiřování trolejbusových spojů, rozvíjela se v prvním období po válce především doprava autobusová. Ta zažívala konjunkturu nejen v rámci městské hromadné dopravy, ale i v oblasti dopravy meziměstské. V roce 1952 byl zahájen provoz nového autobusového nádraží v dnešní Husově ulici. To však přestávalo svojí kapacitou stále se zvyšujícímu provozu stačit, a proto bylo na podzim 1968 dáno do provozu autobusové nádraží v dnešní Domažlické ulici. V roce 1978 byl zahájen provoz na Centrálním autobusovém nádraží (situovaném na opačný konec města než vlakové nádraží, do prostoru mezi ul. Husovou a Skvrňanskou), které postupně nahradilo obě stávající. Otevřením odbavovací haly bylo nádraží v roce 1983 dokončeno. S umístěním autobusového nádraží do tohoto prostoru se počítalo už od konce 40. let. Podle téhož územního plánu mělo být druhé autobusové nádraží situováno do východní části města.

Poválečný rozvoj českého školství znamenal pro město zásadní změnu; dosavadní vzdělávací systém doplnily vysoké školy. Přestože byl jejich vznik podmíněn nejen celostátními potřebami (úbytkem „německých“ a „židovských“ lékařů a výpadkem pražské a brněnské lékařské fakulty v letech 1939–1945), ale i vnitropolitickým klimatem a osobními zájmy, znamenalo zřízení vysokých škol pro Plzeň vyšší prestiž a pozměnilo místní společenské prostředí. Jako první byla zřízena pobočka Vysoké školy pedagogické v Praze (20. října 1945) a už o dva měsíce později pobočka Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze (16. prosince 1945). V roce 1949 byla jako expozitura Českého vysokého učení technického v Praze ustavena Vysoká škola strojní a elektrotechnická v Plzni. Od roku 1953 fungovala jako samostatná VŠSE v Plzni.

V nových poměrech po Únoru 1948, charakteristických snahou o maximální centralizaci, doznaly změn i některé plzeňské kulturní instituce. Prakticky bezprostředně po převratu vzniklo sloučením dosavadního Městského historického muzea, Národopisného muzea Plzeňska a Západočeského umělecko-průmyslového muzea Západočeské muzeum v Plzni. Prosadila se tak koncepce jeho prvního ředitele Bohdana Bayera na úkor návrhu Jindřicha Čadíka, který počítal se dvěma samostatnými muzei – městským muzeem Plzeňska a umělecko-průmyslovým muzeem. O dva roky později zahájila činnost Státní studijní knihovna v Plzni, vzniknuvší spojením fondů knihovny Městského historického muzea a okresní studijní Čiperovy knihovny. Sloučením sbírek Umělecko-průmyslového muzea, Galerie města Plzně a bývalé Plzeňské banky vznikla roku 1954 Západočeská galerie v Plzni.

Období 60. let se neslo ve znamení rozsáhlých demolic prakticky v centru města či v jeho bezprostřední blízkosti. V roce 1963 byly kvůli novostavbě automatické telefonní ústředny podle návrhu Františka Kováře odstraněny tak historicky cenné objekty jako stará městská solnice či hostinec u Knoblochů na rohu Solní ulice. Současně byly zbořeny ještě další čtyři domy a byl tak zničen

téměř celý jeden blok domů historického centra. V lednu a květnu 1967 byla zbourána celá řada domů v dnešních sadech Pětatřicátníků, Komenského, Kasární a Pobřežní ulici, které musely ustoupit plánované výstavbě čtyřproudé komunikace a nového mostu přes Mži. Zbourání nebyla následujícího roku ušetřena ani budova bývalého hotelu Central na náměstí Republiky, o jejíž osud se v období uvolněných poměrů „pražského jara“ vedla bouřlivá diskuze mezi úřady a kulturní veřejností podporovanou i místním tiskem. Na místě bývalého hotelu byl podle návrhu J. Gloserové postaven hotel Ural (nyní opět Central) otevřený v roce 1972 (srov. obr. č. 25a, b). V roce 1969 byla zbořena zchátralá budova bývalých kasáren 35. pěšího pluku v dnešních sadech Pětatřicátníků. Svému účelu nesloužila už od roku 1954 (srov. obr. č. 66).

Demolice ale pokračovaly i v následujících desetiletích. Na přelomu let 1976/1977 byla zbourána budova bývalého Německého (Malého) divadla a část Prokopovy ul., na jejichž místě byla podle návrhu V. Belšána a M. Sykory postavena budova Státní banky československé (nyní Komerční banka). Ve druhé polovině 70. let zmizela celá jedna městská čtvrť v bezprostředním sousedství historického centra – Rychtářka, která musela ustoupit čtyřproudému průtahu městem, otevřenému koncem roku 1984. Na samém sklonku 70. let byla se zemí srovnána dělnická kolonie Amerika, na jejímž místě později vyrostla fakultní nemocnice. Její první pavilon byl otevřen v červnu 1985. V polovině roku 1987 byla zahájena rozsáhlá demolice v tehdejší Nádražní třídě, kde byla plánována výstavba křižovatky dnešních ulic Americké a Šumavské. Rozsáhlejším demolicím v samém středu města alespoň částečně zabránilo prohlášení historického jádra Plzně památkovou rezervací 19. dubna 1989. Vlastnímu prohlášení městskou rezervací však předcházela ještě jedna demolice – bývalého hostince u Görků na rohu Sedláčkovy ul., kdysi oblíbeného místa mnoha plzeňských umělců. Dům se stal doslova „obětí“ režimu. Motivem k jeho demolici, prosazené přes nesouhlas odborných kruhů osobní interpelací delegace města na ministerstvu kultury, byla pouze urychlená „úprava“ města před 40. výročí osvobození ČSSR. Celkově do roku 1989 zmizelo jen z centra Plzně kolem tří set domů a zcela zaniklo devět ulic.

Přestože v letech 1948–1989 byla architektura v prvé řadě nástrojem propagandy komunistického režimu, i tehdy – zejména na konci 50. a v 60. letech –

vznikly některé hodnotné stavby. K nejvýznamnějším stavbám z 50. let bezesporu patří funkcionalistická budova Československého rozhlasu v Plzni na nám. Míru, postavená podle projektu Václava Pavelky, Karla Tausenau a Františka Hurty. Svými technickými parametry a zejména systémem tzv. plovoucích studií byla výjimečná v rámci celé republiky. Nicméně je třeba podotknout, že její výstavba začala už v letech 1947–1948, a tudíž není možné ji primárně spojovat s komunistickým režimem. Jinou architektonicky významnou stavbou je budova zimního stadionu na dnešním Štefánikově náměstí autorů V. Urbance, P. Janečka a L. Švábka z druhé poloviny 60. let, která vznikla v místě původní otevřené ledové

Obr. č. 53: Pohled rozestavěnou Srážnou ulicí na Doudlevec, 1929

Obr. č. 54: Rozvíjející se zástavba rodinných domků v Doubravce, po 1926

Obr. č. 55: Pohled na původní vesnické jádro Lobez, kolem 1930

plochy, i výšková budova bývalého Hutního projektu s restaurací Bohemia v dnešní Pražské ulici Realizací projektu V. Belšána, J. Gloserové a F. Kozáka však poznamenala demolice domů v dnešní Pražské ulici, která jí předcházela. Jednou z povedených staveb z počátku 80. let, vhodně doplňující stávající zástavbu, je budova dnešní Krajské správy Policie ČR autorky Jaroslavy Gloserové na Denisově nábřeží (srov. obr. č. 72).

Na druhé straně však byla ve vymezeném časovém období realizována celá řada projektů vyvolávajících dodnes spíše negativní ohlasy. Snad

Obr. č. 56: Reprezentační veřejné budovy na Denisově nábřeží, 1931

nejmarkantněji se necitlivost a doslova megalomanie promítly do budovy Domu kultury ROH v dnešní Americké ulici projektované M. Hrubcem, pro niž se už v době její dostavby vžil lidový název „dům hrůzy“ (srov. obr. č. 70). Vzhled stavby, která byla otevřena počátkem roku 1986, kritizovali dokonce i členové KSČ. Sály Domu kultury měly navíc velmi špatné akustické vlastnosti, které se musely až dodatečně odstraňovat. Ironií osudu se první plzeňský koncert Karla Kryla po roce 1989 konal právě zde, v budově, která měla reprezentovat svržený režim. Umístěním obchodů do jejích „útrob“ i svým celkovým umístěním do prostoru stavba naprosto popřela původní koncepci ulice jako živé obchodní tepny a naopak přispěla k jejímu nežádoucímu „zklidnění“. Předimenzovanost se projevila mj. i rozsáhlými, avšak nikdy nevyužitými (a nevyužitelnými) plochami teras. Podobný nevyužitý prostor dosud představuje na opačném břehu Radbuzy úprava okolí budovy dnešní Komerční banky (původně Památník československo-sovětského přátelství projektovaný M. Sýkorou a V. Belšánem se sochařskou výzdobou R. Svobody) a před jeho revitalizací po roce 1989 např. také Park přátelství ve Chvojkových lomech v Plzni-Slovanech, opět dílo M. Hrubce. Za zmínku stojí také výstavba areálu vysokých škol na tzv. Zeleném trojúhelníku v Plzni-Borech, zahájená na podzim 1985, díky níž byl značný a dodnes se zvyšující počet studentů nucen pobývat během dne nikoliv v centru města, ale na jeho periferii.

Naprostým fiaskem skončil i jeden z nejambicióznějších projektů 70. let, výstavba vodní nádrže České údolí na okraji Jižního předměstí. Projekt byl sice už od počátku odsouzen k nezdaru, ale teprve až po dokončení přehrady „se zjistilo“, že nádrž nemůže být napuštěna kvůli silně znečištěné vodě v Radbuze. Na jejím toku nejenže nebyly vybudovány čistírny odpadních vod, ale dokonce byl do řeky vypouštěn odpad z velkokapacitního vepřínu, jehož existenci projektant jaksí „přehlédl“. Situace se měla řešit postupným budováním čistíček po celém toku řeky, nicméně ani po čtyřiceti letech není voda v přehradě kvalitní. „Řešení“ problémů

spojených s přehradou České údolí jejich odsunutím na pozdější dobu či kolektivní nezodpovědnost za zbytečně proinvestované finance nebyly pro vedení města v období „normalizace“ až do podzimu 1989 ničím výjimečným; jednalo se naopak o zcela signifikantní jev, který se týkal i mnoha jiných případů.

Vývoj po roce 1989

Změna ústavních poměrů na přelomu let 1989/1990 zastihla město v zanedbaném stavu, na němž se podepsala více než čtyřicetiletá „správa“ zástupců tzv. lidosprávy. Jejich hlavní devizou a předpokladem k zastávání funkcí byly více než odbornost či manažerské schopnosti dobrý kádrový profil a dostatečná míra servility vůči nadřízeným orgánům. Díky novým politickým poměrům umožňujícím rozvoj občanské společnosti vznikla nejen celá řada nových politických stran, jejichž existence však mnohdy končila záhy po vzniku, ale do veřejného života se také zapojily skupiny či hnutí zůstávající dosud stranou oficiálních struktur. Mezi ně patřila různá kulturní sdružení či ekologická hnutí.

První možností svobodně rozhodnout o svých zástupcích do nejvyšších zastupitelských orgánů po dvačtyřiceti letech, kdy se „volila“ jednotná kandidátka Národní fronty, využilo v roce 1990 v Plzni bezmála 125 000 voličů, kteří dali z drtivé většiny hlas kandidátům Občanského fóra. Ti v Plzni dostali 68,4% hlasů, což bylo tehdy

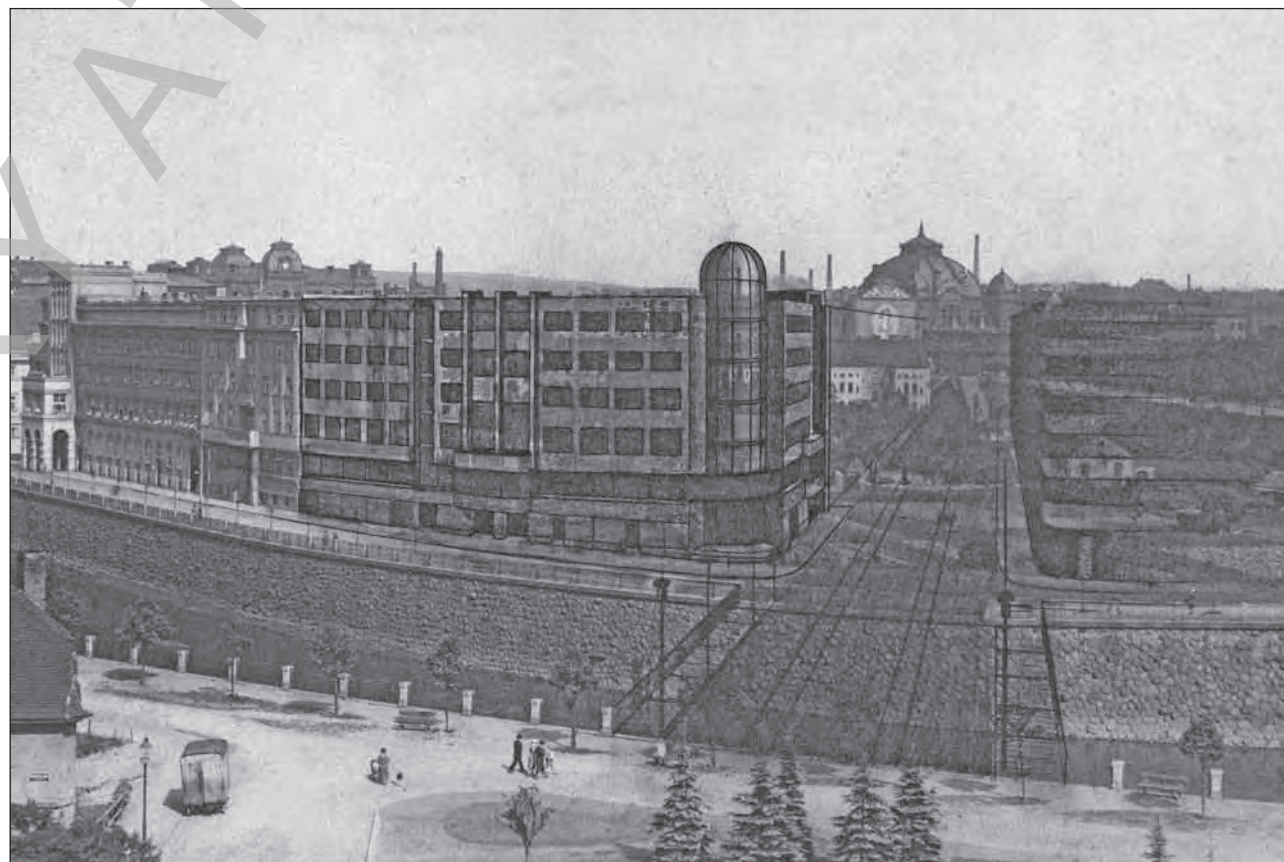
ve volbách jak do ústředních orgánů, tak i do samosprávy.

Už záhy po změně politických poměrů začalo nové vedení města s jeho revitalizací a odstraňováním relikvů komunismu. Jedním z prvních kroků bylo přejmenování ulic a náměstí, jež nesly jména poplatná bývalému režimu. Zároveň začalo rozdělování nemovitého majetku po KSČ a jejích satelitních organizacích. Přes zjevnou snahu nového vedení města napravovat chyby svých předchůdců z let 1948–1989, docházelo i nyní k některým nepříliš šťastným rozhodnutím. Přesto však začala být Plzeň po mnoha letech příjemně působícím a úspěšně se rozvíjícím městem. V historickém jádru byla až na ojedinělé výjimky zrekonstruována veškerá zástavba a rekonstrukcí prošly také parky, které je z několika stran obklopují.

Po mnoha letech byla také vyřešena otázka dalšího obchvatu města, plánovaného už komunisty. Výstavbě obchvatu předcházelo bezmála desetiletí soudních sporů mezi městem a ekologickými organizacemi, v nichž každá strana podporovala jednu ze dvou navržených variant trasy. Nicméně v roce 2001 byla stavba, v té podobě jakou podporovalo město, zahájena a roku 2006 byl obchvat včetně tunelu pod vrchem Valík otevřen.

Jednou z významných událostí, přesahující hranice města i regionu, bylo koncem roku 1991 založení Západočeské univerzity se sídlem v Plzni. Zpočátku zahrnovala pět fakult – pedagogickou, elektrotechnickou, strojní, aplikovaných věd a ekonomickou, které byly později rozšířeny o fakultu právní, filozofickou a zdravotních studií.

Proces ekonomických změn po roce 1989 způsobil rozpad největšího plzeňského zaměstnavatele – Škodových závodů, kde byla část provozů zprivatizována a ty s nerentabilní výrobou uzavřeny. Na druhé straně však nastal příliv zahraničních investic, které vytvářely nová pracovní místa. Samospráva na stávající situaci zareagovala vytvořením jedné z největších průmyslových zón v zemi – Borských polí, kam se podařilo přitáhnout řadu zahraničních

Obr. č. 57: Pohledová studie soutěžního návrhu budovy Lidové univerzity Husovy, 1932

nejvíce v celé republice, druhá ovšem skončila KSČ, byť „jen“ s 12,5% hlasů. Výsledky voleb nicméně jednoznačně potvrdily směr politického vývoje. Na rozdíl od meziválečných let, kdy zde byla nejsilnější politickou stranou sociální demokracie, se Plzeň po roce 1989 stala baštou pravicových stran. Po rozštěpení Občanského fóra na Občanské hnutí a Občanskou demokratickou stranu v roce 1991 zde druhá jmenovaná strana pravidelně vítězila

investorů. Zónu o rozměrech sto hektarů, která původně sloužila jako vrtulníkové letiště, získalo město v polovině roku 1994 směnnou smlouvou s Armádou ČR výměnou za 800 bytů.

V souvislosti s rostoucí ekonomikou a zvyšující se koupěschopností obyvatelstva otevřela řada nadnárodních prodejních řetězců v průběhu 90. let ve městě síť svých supermarketů, k nimž okolo roku 2000 přibýly hypermarkety na Borských polích, Ko-

šutce, v Doubravce a Černicích a dokonce i nedaleko samotného centra – v místě bývalého výstaviště v Radčické ulici. Hypermarkety také změny dosavadní návyky zákazníků a svou polohou přesunuly přirozené obchodní centrum z historického jádra města do několika lokalit na jeho periferii.

S ekonomickým růstem souvisí i mohutný rozvoj bytové výstavby, který začal v 90. letech a dosud neskončil. Nejrozsáhlejší zastavovanou lokalitou byl Sylván, kde začala výstavba v roce 1997 a první domy byly dokončeny roku 2002 a který přirozeně navázal na sídliště Vinice. Dalšími oblastmi s rozsáhlou bytovou výstavbou se stala část Doubravky u Ústředního hřbitova a Plzeň-Bručná. V menší míře se staví i na dalších místech a v prolukách ve stávající zástavbě. Zároveň se však část obyvatel stěhuje do nových „kolonií“, vznikajících jako neorganická součást k městu přilehlých obcí.

Vedle bytové výstavby byla v Plzni po roce 1989 realizována celá řada veřejných staveb. V některých případech se jednalo o projekty přinejmenším diskutabilní, jako např. stavba hotelu Diplomat v sadech 5. května, jíž předcházela dosud poslední demolice v historickém centru města – budovy bývalé městské nemocnice (srov. obr. č. 49), či plánované osazení náměstí Republiky pozlacenými stylizovanými kašnami symbolizujícími prvky městského znaku. Rozpaky ekologů ale i části dalších odborníků vzbuzuje budování silničních koridorů v bezprostřední blízkosti historického centra, jimž musela ustoupit původní zástavba. Rovněž povolení výstavby obchodních center v místě někdejšího výstaviště v Radčické ulici a nedaleko odtud v Lochotínské ulici se u odborníků nesetkalo s kladným ohlasem.

Jiné projekty jsou ovšem odbornou i laickou veřejností přijímány kladně. V únoru 1999 byla otevřena radnice Úřadu městského obvodu Plzeň 2 v Koterovské ulici, projektovaná Václavem Ulčem a Václavem Šmolíkem a na mezinárodním veletrhu FOR ARCH '99 prohlášená stavbou roku. Jeden z jejích autorů, V. Ulč, byl spolu s Radkem Dragounem projektantem budovy firmy Hannah v Americké ulici, která vyrůstala od roku 2002 v místě poslední proluky a prostor v prvorepublikové zástavbě vhodně doplnila. Rovněž nová účelová budova hasičské zbrojnice, daná do provozu v polovině roku 2004, je architektonicky zajímavá, stejně jako budova hotelu U zvonu v Pražské ulici.

Vývoj urbanistického plánování Plzně od poloviny 19. století do současnosti

V průběhu první poloviny 19. století se Plzeň, zatím ještě relativně malé město v zahradách a polích, zbavila podstatné části svých městských hradeb, příkopy bývalého opevnění se díky prozíravému vedení města (purkmistr Martin Kopecký) postupně měnily v sadový okruh. Na starší předměstskou zástavbu navázala pozvolna se rozvíjející předměstí menších obytných domů, soustředěných většinou kolem významných cest a jejich křižovatek. Výrazným počinem bylo založení areálu Městského pivovaru při řece Radbuze, založení lochtotínských lázní s parkem i výstavba nového přemostění Mže Saským mostem a stavba navazující komunikace, spojující Lochotín se středem města.

Rozvoj moderní Plzně ve druhé polovině 19. století úzce souvisel s výstavbou železnice a s budováním průmyslu, jemuž železniční křižovatka a místní ložiska uhlí vytvářely ideální podmínky.

Představitelé města se snažili od počátků rozvíjející se výstavbu usměrňovat tzv. regulačními plány. Již roku 1854 vypracoval J. Aixer první **regulační plán Říšského (dnes Jižního) předměstí**, který řešil budoucí podobu ploch jižně a jihozápadně od historického jádra města, neboť v těchto době

Obr. č. 58: Funkcionalistická budova dnešního Gymnázia Ludka Pika, 1932

přístupných a pouze mírně svažitéch místech se očekával největší rozvoj. Tento dokument zůstal patrně jen na papíře, neboť už v roce 1859 se na nový plán stejného území uskutečnila soutěž. Pozoruhodný byl zejména soutěžní plán stavitele Václava Wiesnera,

torické jádro, se většinou přizpůsobilo již daným směrům cest a nepravidelnostem pozemků. Pro utváření Říšského, ale i Pražského předměstí, měla zásadní význam stavba železnice. Původně měla vést podél Mže, pro nádraží se uvažovalo

Obr. č. 59: Svoz domovního odpadu do prostoru pozdějšího výstaviště, 1. pol. 30. let 20. století

který navrhl plynulé prodloužení ulic historického jádra do nového předměstí (srov. mapu č. 24). Mezi novými ulicemi navrhl pokračování šachovnicové blokové zástavby podle vzoru středu města. Jako střediska nového předměstí projektoval dvě nová rozsáhlá náměstí – jedno z nich jako obdobu hlavního náměstí Republiky, dokonce rovněž uprostřed s kostelem. Připravovanou stavbu nádraží Wiesner umístil západně od historického jádra. Předměstí se nakonec rozvíjelo podle podobného, avšak poněkud méně velkorysého, plánu stavitele Jana Ungra, který v soutěži zvítězil. Hlavní městské třídy (Klatovská a Americká) vznikly obestavením historických cest pravouhlymi, avšak poněkud menšími, bloky domů. Rovněž situování ulic, navazujících na his-

s místem v blízkosti tzv. Pekla. Společnost, ustavená k provedení trati Praha – Norimberk, však nakonec prosadila vedení železnice jižně od středu města, kde bohužel rozdělila do té doby celistvá rozvojová území. První část trati (do Furth i. Wald) byla otevřena v roce 1861 a o rok později (po provedení náročných zemních prací a mostu přes Radbuze v Plzni) bylo dokončeno i spojení opačným směrem – do Prahy. V letech 1870–1876 byly zprovozněny další dvě trati, spojující přes Plzeň čtyři hlavní směry (České Budějovice, Cheb, Duchcov, Železná Ruda). Poté, kdy v roce 1864 stavební řád pro Království české nařídil zpracování celkového rozvržení celých nových čtvrtí jako podmínku výstavby nových objektů v dosud nezastavěných lokalitách, vznikly v poměrně krátké době v le-

tech 1873–1883 regulační plány všech zbývajících plzeňských předměstí a jejich částí. Regulační plán Pražského (dnes Východního) předměstí (1873) musel zohlednit definitivní polohu železničních tratí i nových nádraží. Plzeňská stavební a průmyslová společnost, která plán zpracovala, předpokládala kromě založení Mikulášského náměstí vznik velkého náměstí s kostelem mezi Úslavskou a Lobežskou ulicí. Toto náměstí nakonec nebylo provedeno a jeho roli později převzalo Jiráskovo náměstí, umístěné jižněji, směrem ke Slovanské třídě. Po vzniku městského stavebního úřadu v roce 1874 nové regulační plány připravovala výhradně tato městská instituce. Nový plán části Říšského předměstí doplňoval zatím neřešené území mezi Klatovskou a Doudleveckou třídou (1875). V letech 1875–83 vznikl plán Saského (dnes Severního) předměstí, jehož rozvoj byl s ohledem na složité podmínky pro výstavbu v okolí řeky Mže nejpomalejší. Všechny plány byly založeny na šachovnicovém principu pravoúhlých domovních bloků, orientovaných podle hlavních ulic, vybíhajících z centra. Vynecháním některých bloků měla vzniknout náměstí jako střediska nových předměstí a jejich částí. Podobně komponované plány regulace lze ve stejné době sledovat u řady dalších evropských měst, v Plzni měly navíc vzor v dokonalém gotickém šachovnicovém půdorysu historického jádra.

Podle výše uvedených plánů a pravidel stavebního řádu probíhala v době po polovině 19. století rychlým tempem výstavba poměrně fádnicích činžovních domů, vyplňujících pravidelné bloky například při Americké a Klatovské třídě, při Martinské a Resslerově ulici, při Husově a Tylově ulici. K významnějším urbanistickým počínům v této době patřila kromě

Jako střediska nových částí Říšského předměstí se začalo formovat Štefánikovo a Husovo náměstí, které však bylo později zmenšeno na polovinu původně plánované rozlohy.

Nový stavební řád uložil v roce 1887 městu Plzni opatření regulačních plánů pro celé město, včetně úprav historického jádra. V letech 1888–1890 proto městský stavební úřad přepracoval a rozšířil nedávno schválené řešení území tzv. Podhájí mezi Slovanskou třídou a Radbuzou, v letech 1891–1895 zhotovil plán regulace historického středu Plzně a Říšského předměstí. Pozměněné plány se patrně staly součástí **celkového plánu rozšiřovacího pro celé město**, který byl zpracován v polovině 90. let (srov. mapy č. 28, 32). I nadále se předpokládal největší rozvoj nové zástavby jižně a jihozápadně od historického jádra města, avšak připravené plochy byly navrženy podstatně velkoryseji než dosud. Kromě rozsáhlých území pro činžovní domy již byly vymezeny i plochy pro rodinné domky (v Bezovce) a plocha pro nový areál Škodovky, neboť starý závod se mezitím dostal do obklíčení obytnými domy a nacházel se mimo trasu železnice. Principem řešení nové zástavby zůstávaly pravoúhlé bloky, které však byly v některých částech města pootočené nebo tvarovány radiálně se sbíhajícími ulicemi. Tím se dřívější fádnicí struktura města stala poněkud zajímavější. Rozmanitější us-

Obr. č. 60: Letecký snímek borské trestnice, 30. léta 20. století

riantní návrh přemístění hlavního osobního nádraží blíže historickému jádru (poblíž Resslerovy ulice) a přeložení části klatovské trati do tunelu. Přímou v historickém jádru se v souladu s nařízením stavebního řádu předpokládalo rozšíření ulic a srovnání jejich nepravidelností, což vedlo k odstranění jeho jedinečnosti, mimořádně cenných památek a neopakovatelných zákoutí.

V době působení purkmistra Václava Petáka, od počátku 90. let 19. století, zažívala Plzeň nebyvalý rozvoj, provázený dalším zvyšováním architektonické úrovně nových staveb. Plzeň se v mnoha ohledech s úspěchem snažila vyrovnat Praze, k přípravě některých projektů nových staveb a úprav města byli přímo zváni významní pražští architekti (např. A. Balšánek). Na okraji města, ba i za jeho hranic, vznikaly velkoryse komponované areály vodárny, nemocnice, centrálního hřbitova, jatek atd. Zatímco Měšťanský pivovar rozšiřoval svůj původní areál, Škodovy závody budovaly zcela novou továrnu na jihozápadním okraji města při železničních tratích, avšak i nové místo se brzy dostalo do kolize s nečekaně rychlým rozvojem okolní obytné zástavby. Z urbanistického hlediska mělo značný význam zahájení provozu tramvají, které od roku 1899 zajišťovaly spojení významnějších předměstských částí se středem města, v případě Klatovské třídy tramvajová trať dokonce předcházela zástavbě ulice, jejímuž vzniku tak napomohla. Okružní sady kolem historického jádra se výstavbou nových veřejných budov (městské divadlo, Měšťanská beseda, městské umělecko-průmyslové a historické muzeum) měnily v reprezentační bulvár, jakousi „Ringstrasse“. V blízkosti středu města vznikla rozlehlá sokolovna, synagoga a zejména nové osobní nádraží, kterým byly nahrazeny dvě starší nádražní budovy. Jako středisko Pražského předměstí se formovalo Mikulášské náměstí. Po otevření nové železniční zastávky Plzeň – Říšské předměstí vznikla unikátní zástavba Hálkovy ulice (srov. obr. č. 30), která tvořila spojnici nové budovy a blízkých Škodových závodů s Klatovskou třídou, jež plnila funkci hlavního městského bulváru. Kvalitní řešení činžovních domů a promyšlená úprava okolí železniční trati spolu vytvářely v Hálkově ulici dojem nábreží v lázeňském městě. U nových bloků obytných domů byl pozitivní rovněž zákaz zástavby vnitrobloků, které byly věnovány zahradám. Podobné detailní požadavky na jednotlivá území stanovovaly tzv. vysvětlivky k regulačním plánům. Na Lochotíně, kde se rozvíjela vilová čtvrť (srov. mapu č. 35b), například tzv. vysvětlivky zakazovaly stavbu průmyslových a hospodářských objektů. Komplexní řešení infrastruktury města vedlo ke snahám o připojení některých sousedních vesnic k Plzni.

V období **kolem roku 1910** městský stavební úřad, nejspíše v důsledku ohromného rozvoje nové výstavby a pod vlivem soudobých urbanistických tendencí, které se prosazovaly i v koncepcích dalších evropských měst, zastaralé plány rozvojových území na všech třech předměstích opět přepracoval a roz-

Obr. č. 61: Velká synagoga v sadech Pětatřicátníků, před 1939

nádražních budov a prvních továrních areálů (Škodova strojárna, mlýny, cukrovar atd.), umístovaných běžně mezi obytnými bloky, dělnická kolonie na Jánské poblíž Karlovarské třídy s vilou zakladatele Jana Kleissla a rozsáhlý areál trestnice Bory s dominantní ústřední budovou na půdorysu osmicípé hvězdy. V 80. letech, kdy se úroveň plzeňské architektury výrazně zlepšila, vznikaly například bloky obytných domů západně od Klatovské třídy i četné veřejné budovy (např. spořitelna, školy, tzv. Císařský sál na Lochotíně), mnohdy vytvářející nové městské dominanty. Méně náročná zástavba, určená spíše pro nižší sociální vrstvy, se soustředila poblíž nádraží.

pořádání bloků však patrně více než s výtvarnými hledisky souviselo se zamýšleným velkorysým trojitým propojením jednotlivých nových částí na západní a jižní straně města okružními ulicemi (Koperníkova ulice – Mánesova – Dobrovského – Štefánikovo náměstí, Břeňkova – okružní ulice k náměstí Míru – Doudlevecká, Skvrňany – ulice za Škodovkou – Klatovská). V 90. letech 19. století, po povodni v roce 1890, byla usilovně připravována rovněž regulace řek včetně přemostění Radbuzy a prodloužení Americké třídy směrem k nádraží, u něhož se chystala radikální přestavba v monumentální železniční uzel s velkorysým zázemím. V této souvislosti vznikl i va-

šířil. Vznikl tak v podstatě **nový regulační plán celého města**, který poprvé kromě racionálních hledisek zohlednil při návrhu celých nových čtvrtí i výtvarné požadavky. Autoři plánu (prozatím neznámí) zcela opustili dosavadní fádni šachovnicový princip zastavění, který nahradili sítí ulic, sbíhajících se radiálně do nových náměstí kruhového, čtvercového, šestiúhelníkového či obdélníkového tvaru, který měl být v každém případě osobitý. Vznikly tak návrhy lokalit v okolí pozdějších náměstí Na hvězdě a Jiráskova náměstí i řada dalších, bohužel nikdy nerealizovaných částí města (např. náměstí pod Záhorskem a na Borských polích). Ve stejné době dostal konkrétní podobu projekt regulace řek v centru města včetně návrhu nových nábřeží a přemostění Radbuzy na Americké třídě a jejího prodloužení k nádraží. Od hlavního nádraží měla vést ještě další ulice přímo k muzeu, do Kopeckého sadů. Předpokládalo se již i přemostění Mže a pokračování nové městské třídy v prodloužení Klatovské severním směrem. Součástí plánu bylo opět trojitě propojení západní a jižní části města okružními komunikacemi. První dva okruhy byly v té době již částečně provedeny. Vznikly podrobné návrhy zástavby středisek nově vznikajících předměstí – zejména Masarykova a Chodského náměstí na Říšském předměstí a Mikulášského a Jiráskova náměstí na Pražském předměstí. Vhodné architektonické řešení nových veřejných budov, důsledně opouštějící tradiční schéma uzavřených bloků, mělo napomoci přetvoření dříve obestavených náměstí v důstojné reprezentační veřejné prostory. I nadále, přes kvalitní přístup k úpravám předměstí, přetrvával záměr velmi razantní přestavby historického jádra, včetně odstranění jeho nejpůsobivějších partií – například vyloženež technokratický návrh napřímení Pražské ulice a zastavění místa Mlýnské strouhy.

Za několik málo let do vypuknutí 1. světové války se značná část výše zmíněných smělych plánů stala skutečností. Přemostěním Radbuzy získala Americká třída pokračování až k nádraží. Postaveno bylo několik veřejných budov na nových předměstských náměstích (školy, kostely sv. Jana Nepomuckého a Panny Marie Růžencové), bytové domy na Klatovské třídě, vilové bytové domy v Bezovce a vily na Lochotíně. Bytovou otázku středních a nižších sociálních vrstev Plzeňanů pomáhala řešit nově vznikající stavební družstva, která se uplatnila celými soubory staveb především v tzv. Podhájí (srov. mapu č. 35a). Bloky domů pro své zaměstnance vystavěly státní dráhy (tzv. Parlament na Petrohradu poblíž nádraží; srov. mapu č. 35d), mimořádně rozsáhlý obytný soubor pak Škodovka (tzv. Karlov; srov. mapu č. 35c). Bourání památek kvůli stavbám nových činžovních domů v historickém jádru a radikální změna jeho charakteru konečně vyvolaly, po vzoru Klubu za starou Prahu a ve spolupráci s ním, reakci skupiny kolem Ladislava Lábka, jejímž výsledkem bylo založení Kroužku přátel starožitností, vytvoření Národopisného musea Plzeňska a zahájení rozsáhlé publikační, dokumentační a osvětové činnosti. O vznik nových parků a stromořadí měl zásluhu místní okrašlovací spolek. Velikorysým počinem se stalo založení rozsáhlého Borského parku v místech původně určených pro zástavbu obytnými domy.

Nebývalý rozvoj Škodových závodů v průběhu války vedl k zásadnímu narušení logiky dosavadního plánování města. Průmyslový areál (největší zbrojovka monarchie) totiž v době války využil své pozice a překročil vymezené hranice podniku do míst plánovaných pro obytné čtvrti a porušil návaznost dvou ze tří rozestavených komunikačních okruhů.

V době první republiky Plzeň opět prožívala, pod vedením starosty Luďka Pika, značný rozvoj. Zdravé soupeření s Prahou úspěšně pokračovalo. Připojením prvních čtyř vesnic (Doubravka, Doudlevice, Skvrňany, Lobzy) vznikla v roce 1924 tzv. Velká Plzeň, která postupně dostávala charakter velkoměsta. V centru se uskutečnila regulace řek Radbuzy a Mže, která umožnila výstavbu reprezentačních veřejných bu-

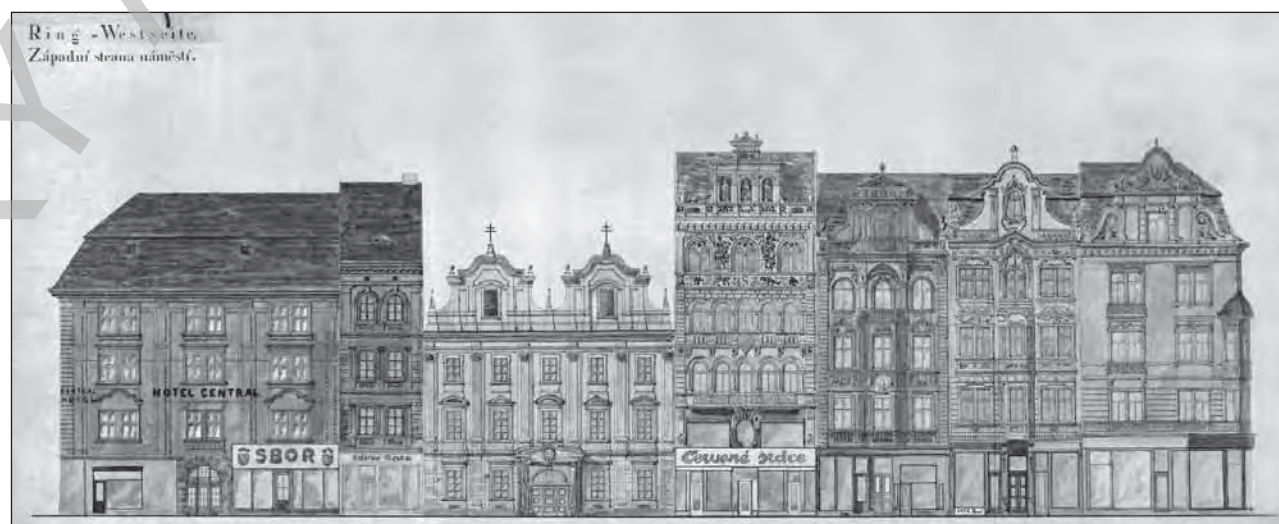
dov na nových nábřežích, avšak přinesla s sebou i zasypání mimořádně působivé Mlýnské strouhy. Systematické přestavby měnily na základě kvalitních projektů starší zanedbané části města – Americkou třídu u Mrakodrapu, Škroupovu ulici, Masarykovo náměstí a předprostor Měšťanského pivovaru v nové reprezentační prostory. Řadu kvalitních a urbanisticky významných budov i s úpravami jejich okolí navrhoval nejvýznamnější plzeňský architekt té doby – Hanuš Zápál. Na předměstích (Bory, Petrohrad, Doubravka) vznikaly nové soubory činžovních domů. Nejvýznamnější vilová čtvrť byla stavěna v Bezovce, rodinné domky vznikaly na Slovanech a v Doubravce. Jak už bylo uvedeno, nové úpravy v historickém jádru nebyly ani v této době vždy optimální (zasypání Mlýnské strouhy), přístup k jedinečnosti a hodnotám středu Plzně byl však již nesporně citlivější než před válkou. S úpravou Mlýnské strouhy souvisí i pozoruhodný návrh východní části centra Plzně od architekta Rudolfa Černého z počátku 20. let, který však nebyl realizován.

Po vzniku Velké Plzně, jejíž rozsah neměl být ještě zdaleka konečný, začaly práce na přípravě zásadního koncepčního materiálu – prvního územního plánu města s připojenými obcemi (včetně výhledu, tedy vlastně téměř v dnešním rozsahu; k připojení podstatné části zbývajících vesnic – Bolevce, Božkova a Hradiště došlo v roce 1942). Po přípravě podkladů byl v roce 1928 městskou radou ustaven regulační sbor, který doporučil zadání práce na plánu Vladimíru Zákrejsovi. Vynikající urbanista V. Zákrejs zpracoval **generální upravitelství Plzně** v letech 1929–1932 (srov. mapy č. 39, 40). Teprve po objevení plánu T. Bernhardtem a A. Skálou v Archivu města Plzně v roce 2008 v souvislosti s přípravou této publikace (řadu let byla existence plánu zaml-

Obr. č. 62: Starý železný, tzv. Pražský most přes Radbuzy, 1940

čována, později se tradovalo, že plán již neexistuje) bylo možné plně docenit jeho kvality a zejména plán srovnat s novějšími názory a vývojem města. Zákrejsův plán, zachovaný ve variantách, je dodnes jediným územním plánem Plzně, který vycházel z principů tradičního kompaktního města s klasickými veřejnými prostory – náměstími, třídami a ulicemi. V nových a částečně i již stávajících čtvrtích se snažil napravit chyby a fádnot dřívějších plánů, nepředpokládal však žádné plošné demolice. Jedinečné hodnoty města včetně jeho architektonických i krajinných dominant (Vinice, Mikulka atd.) respektoval a podporoval. Za zásadní lze považovat Zákrejsovu dopravní koncepci celé Plzně, kterou řešil bez radikálních devastací zásahů do stávající zástavby a vždy s citlivým začleněním nových komunikací do struktury města i do krajiny. V centru Plzně odkláněl dopravu z historického jádra do okružních sadů, Americké a Klatovské třídy, kde křižovatky řešil jako okružní. Rozvíjel myšlenku prodloužení Klatovské třídy přes Roudnou až k Zavadilce. Při nové třídě mělo vzniknout několik nových náměstí. Zejména však navrhoval okružní komunikace mezi jednotlivými předměstími. Hlavní okruh měl zajistit propojení z Bor na Slovany přemostěním Radbuzy u borské nemocnice a propojení Slovan s Doubravkou přemostěním Úslavy

Obr. č. 63a–b: Náměstí v Plzni, západní strana, po 1941; stávající stav (nahore), návrh úpravy (dole)

v Lobzích, nové mosty měly být přes Mži u sv. Jiří a v Radčicích a přes Vejprnický potok u Skvrňan. Kromě stávajících průmyslových zón (především pivovary a Škodovka) rozvíjel lokalitu u Koterova. Vypořádal se s plánovaným zplavněním Mže, o němž se uvažovalo již v dobách před 1. světovou válkou. Dálnici Zákřejs v plánu ještě neřešil. Pozdější úvahy o stavbě autostrády napříč Československem vedly ve 2. polovině 30. let její trasu severně od Plzně, ve značném odstupu od města. Zákřejs navrhl velkorysý rozvoj obytných předměstí na Borech, Slovanech, v Doubravce, Lobzích a Skvrňanech, ale také na Lochotíně, v Bolevci, na Košutce, Vinicích a Nové Hospodě, která měla být propojena s Bory atraktivní obytnou čtvrtí, již věnoval tzv. Borská pole. Rozsah jím plánovaných ploch pro bydlení nebyl vlastně dodnes překonán. Zákřejs navrhoval rozsáhlé plochy zeleně, údolí řek většinou ponechával, kromě části Roudné, bez zástavby. V detailních návrzích řešení, dochovaných ve variantách tzv. Borských polí, Lochotína a Doubravky, je zřejmé Zákřejsovo citlivé zakomponování nových komunikací do organismu města, uplatnění tradičních veřejných prostorů, náměstí, průhledů, alejí i důraz autora na výtvarnou působivost jednotlivých partií Plzně i města jako celku. Návrhy nových plzeňských čtvrtí připomínají projekty zahradních měst, varianty regulace pražských Dejvic nebo Zákřejsovo urbanistické řešení Hradce Králové.

Do jaké míry probíhala výstavba Plzně ve 30. letech výhradně dle Zákřejsova plánu není zcela zřejmé. Některé úpravy i záměry však zjevně z jeho koncepce vycházely (např. úpravy komunikace v Kopeckého a Smetanových sadech). Do vypuknutí druhé světové války pokračovala výstavba bytových domů na Borech a na Slovanech, proběhla přestavba tzv. Belánky, v centru pak výstavba východního úseku Americké třídy, výstavba velkorysého areálu výstaviště a pokračovala zástavba nových nábřeží Radbuzy. Na Denisově nábřeží měla podle projektu architektů Bohumila Chvojky a plzeňského propagátora funkcionalistické architektury Václava Neckáře vzniknout monumentální budova živnostenských škol, která se měla stát největší školskou stavbou v Plzni. Ke stavbě jednoho z nejvýznamnějších funkcionalistických projektů už v závěru 30. let, kvůli začátku války, nedošlo. Nikdo asi v té době netušil, že město, v němž se funkcionalistické zásady zpočátku projevovaly pomalu a opožděně, se zhruba za patnáct let stane místem funkcionalistického urbanistického experimentu, který Plzeň postupně nenapravitelně rozchvátá.

Za války bylo město poškozeno během několika náletů směřovaných zejména na železniční uzel a Škodovy závody. Po osvobození probíhala obnova poničené infrastruktury, veřejných i obytných budov. Válečné škody na městské struktuře byly však

zanedbatelné s vývojem po roce 1948, kdy tvůrci města navrhovali téměř kompletní destrukci centrální části Plzně. A to paradoxně v době, kdy ve válkou zničených evropských městech jiní urbanisté usilovně pracovali na jejich obnově. Z období prvních poválečných let byla pozoruhodná příprava stavby nové univerzitní čtvrti Purkyňov na Borech (v místech pozdějšího sídliště), výstavba komplexu staveb Čs. rozhlasu na náměstí Míru a záměr dostavby areálu nemocenské pojišťovny mezi Denisovým nábřežím a Americkou třídou.

Vývoj po převratu v roce 1948 byl pro plzeňský urbanismus zničující, následky se však projevily až s odstupem času. Tradiční plzeňská náklonnost „modernizaci“ města a podhodnocení vlastních historických a výtvarných hodnot a jedinečnosti spolu s nově vnucovanou jednostrannou orientací města na těžký průmysl, okrajovou polohou Plzně poblíž „nepřátelské“ hranice a výměnou obyvatel ve značné části zázemí města spoluvytvářely podmínky pro odmítnutí dosud platných pravidel. Autoři nového **směrného plánu statutárního města Plzně** Jindřich Krise a František Sammer v letech 1948–1952 svou práci založili na sebevědomých zásadách funkcionalistického urbanismu, inspirovaných architektem Le Corbusierem a jeho plány přestaveb různých evropských i amerických měst. Plzeň navrhli přetvořit v „automobilové“ město, složené z jednotlivých jednoúčelových zón (bydlení, administrativa, průmysl, rekreace), propojených silnicemi. Uplatnění těchto principů na nově navrhovaných předměstích působilo velkoryse, autoři zde však v principu přebírali Zákřejsovy předválečné myšlenky včetně vymezení ploch pro zástavbu a silničního okruhu. Rozsah ploch pro výstavbu obytných domů navrhovali dokonce zmenšit. Například Borská pole místo bydlení věnovali rozvoji zázemí průmyslu (služby pro zaměstnance), letišti a zeleni.

V centru města, fungujícím jako rozmanitý a multifunkční organismus, však radikální funkcionalistické názory vedly k zavržení předchozího vývoje. Třebaže projekt mohl zpočátku vyvolávat až utopické pocity, navržený rozvrh tradičních hodnot města ve jméno jeho tzv. modernizace a ústupu rozvíjejícímu se automobilismu bohužel v Plzni postupně zapustil hluboké kořeny, dodnes způsobující deformaci vývoje městského organismu. Autoři plánu, patrně s dobrými úmysly ozdravení, ozelenění a lepšího výtvarného řešení středu Plzně, navrhli prakticky kompletní demolicí centra mě-

ta od Škodovky až po pivovary. Zachovávali jen historické jádro. Centrem města navrhli široké silnice, které zde měly mít své křižovatky. Protože však chybně definovali řeku Mži jako okraj centra, nikoliv jeho osu, navrhli v mimořádně cenné nábřežní poloze kapacitní komunikaci. Ta byla realizována téměř po čtyřiceti letech a dodnes je jednou z hlavních příčin urbanistických potíží středu Plzně. Široké silnice měly podle Kriseho a Sammra být

Obr. č. 64: Pohledová studie sídliště Slovan, 1955

Obr. č. 65: Variantní návrh přestavby centra Plzně, kolem 1970

obestavěny novými objekty, v západní části centra mělo vzniknout administrativní středisko nového kraje. Klasická veřejná prostranství – ulice, třídy a náměstí se měly z centrální oblasti, kromě historického jádra, prakticky vytrátit, nové stavby měly být soliterními objekty v otevřených plochách. Plán sice nebyl nikdy schválen, ale navržené zásady v Plzni zdomácněly a staly se základní osnovou pro pozdější územně plánovací dokumentace. Při realizaci úprav jednotlivých partií města, k nimž došlo o desítky let později, však většinou byla prosazena primitivnější řešení, postrádající určitou velkorysost původního Kriseho a Sammrova plánu (například místo podzemního vedení úseku silnice v přednádražím prostoru byl na počátku 90. let realizován podchod pod novou komunikací ponechanou na terénu).

V 50. letech se výstavba Plzně vyvíjela ještě formou tradičního města. Kromě doplnění technického zázemí začalo vznikat první obytné sídliště – Slovan (srov. obr. č. 64). Celkovým pojetím, rozmanitostí jednotlivých etap a klasickým řešením veřejných prostor, připomínajícím Zákřejsovy předválečné návrhy, toto sídliště vhodně navázalo na starší zástavbu a vytvořilo i plnohodnotnou novou městskou čtvrť. Ve stejné době vznikl na Lochotíně areál přírodního divadla, jehož realizovaná podoba zůstala jen částí původně zamýšleného, poněkud

Obr. č. 66: Demolice kasáren v Nejedlého sadech (dnes sady Pětatřicátníků), 1969

Obr. č. 67: Demolice někdejší vsi Skvrňany, konec 60. let 20. století

Obr. č. 68: Spontánní manifestace na třídě 1. máje (dnes Klatovská), 5. května 1969

megalomanského, komplexu. Pozoruhodná byla součást na řešení přestavby bývalého Německého divadla včetně úprav širšího okolí při řece Radbuze (srov. mapu č. 67). Staré divadlo (v 70. letech zbořeně) mělo být zachováno a jeho okolí doplněno novými objekty, citlivě vytvářejícími předprostor historického jádra města.

V letech 1954–1957 provedl architekt Jaroslav Hausner, autor koncepce nejpodstatnější části Slovan, a kolektiv (Stavoprojekt Plzeň) revizi neschváleného směrného plánu. Nový plán však nebyl dokončen. Teprve v letech 1962–1964 zpracoval Zbyněk Tichý s kolektivem (Stavoprojekt Plzeň) **směrný územní plán města Plzně**, který byl v roce 1966 konečně schválen. Plán v základních principech, včetně komunikačního řešení a zamýšlených plošných demolic ploch pro novou výstavbu, vycházel z „poúnorového“ návrhu Kriseho a Sammra. Na Borských polích kromě zeleně a zázemí průmyslu autoři navrhli značný rozvoj ploch průmyslu a areál technické vysoké školy. Rozvoj města v 60. letech neočekávaně překonal předpoklady plánu včetně jeho rezerv. Už v roce 1971 proto Jaromír Šesták (Urbanistické středisko města Plzně) zpracoval první revizi výše zmíněného územního plánu, v níž kromě rozšíření ploch bytové výstavby navrhl odsunutí trasy dálnice, plánované do té doby centrem po nábřeží Mže (!), na Roudnou (!). Stejný autor zpracoval v roce 1980 ještě doplněk územního plánu, v němž konečně navrhl přesunutí trasy dálnice za Plzeň – avšak do boleveckých lesů, rekreační oblasti právě vznikajícího největšího plzeňského sídliště (!). Další **územní plán sídelního útvaru** vypracovali J. Šesták a H. Gloser s kolektivem (Útvar hlavního architekta města Plzně) v letech 1985–1988 (srov. mapu č. 44). Autoři plánu i nadále předpokládali zbourání většiny centrální oblasti města, plánované komunikace centrem „obohatili“ o další průtah od pivovaru přes Roudnou na Karlovarskou třídu. Na značné části tzv. Borských polí předpokládali, kromě vysokoškolského komplexu v zeleni, i nadále rozvoj průmyslu. Kromě centra města se patrně již od 60. let předpokládalo plošné zbourání rovněž v případě Roudné, Petrohradu

v různých menších obměnách dle Zákrejsovy koncepce (aniž se však autorství a doba vzniku uváděly), začala od poloviny 60. let plošná demolice městského centra a výstavba širokých silnic namířených do středu Plzně. Zpočátku, kdy byly plochy po odstranění starých domech opět aspoň částečně zastavovány, mohl vzniknout pocit probíhající zdravé modernizace města. Devastace a bourání centra však postupně přerostly v ničení nejvzácnějších a pro Plzeň nepostradatelných budov, prostorů a parků, v rozvrácení zažitých struktur města a jeho logiky. Bezohledným rozšiřováním průtahových komunikací přišla o svá střediska i mnohá plzeňská předměstí (Lochotín, Bolevec, Skvrňany), přitom ještě v 60. letech se předpokládalo alespoň v případě Lochotína přeložení silnice mimo bývalý lázeňský areál, který měl být zachován. Plochy po demolicích většinou zůstávaly prázdné. Nová sídliště nemohla zničená přirozená střediska nahradit. Ve 2. polovině 80. let byla v centrální oblasti demolována zástavba v Nádražní třídě, Sirkové ulici, Kotkově a Kollárově ulici, Palackého náměstí a Skvrňanské třídě. Kvůli novému průtahu v místě dříve plánované dálnice na nábřeží Mže byla vykácena značná část sadů 5. května, z nichž kvůli tomu byla sejmuta památková ochrana. Centrum Plzně se začalo podobat nevládnému zbořeníšti, protkanému autostrádami. Nový stav ani vzdáleně nenahradil léta tolik kritizované staré centrum Plzně. Byly naplánovány další demolic. Poničené a zchátralé historické jádro Plzně se v roce

(srov. mapu č. 43) a okolí Doudlevecké třídy. Přesto, že historické jádro mělo být v principu zachováno, vznikala postupně řada návrhů novostaveb v místě historických domů v těsné blízkosti ústředního náměstí.

Po dokončení sídliště na Slovanech byly v 60. letech realizovány relativně zajímavé obytné soubory, tentokrát už panelových, domů v Doubravce a na Borech. Jejich výhodou byla bezprostřední návaznost na nedokončené prvorepublikové městské čtvrti. Neudržovaná zástavba centra však mezitím zchátrala natolik, že začala ohrožovat své okolí. Rozvíjející se automobilismus vyžadoval kapacitní komunikace, a to hlavně do připravovaných obytných souborů ve Skvrňanech a především na Severním předměstí, kde mělo vzniknout sídliště pro třetinu obyvatel Plzně. Vedení města mělo o řešení těchto problémů už delší dobu jasno. Místo výstavby okružních komunikací, ve všech územních plánech vlastně dodnes přebíraných

1989, po ohromném úsilí památkářů, stalo městskou památkovou rezervací. Za pozitivní lze v 80. letech pokládat přípravu vytvoření pěší zóny ve Smetanových sadech a vznik snad jediného kvalitněji upraveného veřejného prostranství v centru v uvedené době – prostoru mezi Americkou třídou a Kopeckého sady před novou bankovní budovou. Pozitivním počinem bylo také zahájení desítky let chystané stavby nového areálu fakultní nemocnice na Lochotíně, za méně prozíravý lze považovat začátek postupného „odsunu“ jednotlivých částí pozdější Západočeské univerzity z centra, které oživovala, do průmyslové zóny na Borských polích.

Po listopadu 1989 byla zastavena většina plánovaných plošných demolic (centrum, Roudná, Petrohrad atd.) a historické stavby, donedávna určené ke zbourání, začali jejich majitelé v mnoha případech rekonstruovat. Podle zastaralých primitivních projektů však pokračovala výstavba dopravních staveb. Na počátku 90. let byla například dokončena přestavba přednádražního prostoru a prostoru před pivovarem a přeložení tramvajové trati z Nádražní třídy do míst bývalé Sirkové ulice, zcela podřizující tuto mimořádně významnou lokalitu automobilovému provozu. Na změněné podmínky měl reagovat nový **územní plán města Plzně** z let 1992–1995, zpracovaný Irenou Královou, Emilem Chocholem, Milanem Svobodou a kolektivem (Útvar koncepce a rozvoje města Plzně). V plánu byly vyhrazeny nové plochy pro bydlení a drobnější výrobu, trasa dálnice byla zcela logicky přesunuta jižně od města. Bylo upuštěno od některých nejhorších megalomanských projektů – zejména plánovaná kapacitní komunikace ze Slovan na Severní předměstí byla z centra oddálena do méně citlivé polohy. Řada sporných dopravních záměrů však v plánu zůstala, již realizované nevhodné projekty nebyly zpochybněny. Nebyly připraveny ani podmínky pro začlenění aspoň části areálu Škodovky do struktury centra města. Sporné určení

Obr. č. 69: Historické jádro Plzně, cca 1971

Obr. č. 70: Dům kultury ROH a odborů KOR v Plzni, před 1980

Obr. č. 71: Pohled na starý a nový Bolevec, kolem 1980

atraktivních tzv. Borských polí pro průmyslovou zónu zůstalo zachováno a bylo postupně naplněno. Proti dřívějším záměrům odtud prakticky zmizely rozsáhlé plochy zeleně.

K pozoruhodným pozitivním urbanistickým počínům období po roce 1989 lze řadit nový obytný soubor Sylván, který ve zcela nových formách a dle jednotného konceptu navázal na nedokončené panelové sídliště Vinice. Značného významu nabývají i dostavby proluk v centru města a na předměstích. Poměrně úspěšná je i postupná rehabilitace historického jádra, úpravy některých veřejných prostranství (Habermanovo náměstí, Denisovo nábřeží) i rekreačních oblastí (Borský park, okolí Boleveckých rybníků a okolí kostela sv. Jiří apod.). Za pozornost stojí částečná změna funkce některých průmyslových budov pivovarů, Škodovky a Kalikovského mlýna a jejich zpřístupnění veřejnosti.

Jednotlivých pozitivních příkladů sice přibývá, zatím však, bohužel, bez výraznější odezvy v nezbytnosti komplexní urbanistické koncepce rehabilitace celého poničeného centra města, které se stalo místem zatím neřešeného urbanistického konfliktu – ponechané fragmenty klasického města přelomu 19. a 20. století postupuje nikdy nedokončený a postupně degradovaný funkcionalistický koncept. V minulosti špatně založený komunikační systém s kapacitními silnicemi, křižujícími se v centru, začal v 90. letech zahlcovat automobilovým provozem zbylé veřejné prostory středu Plzně. Místo koncepčního řešení příčin, jednoznačné podpory urychlené výstavby desítky let naplánovaných okružních komunikací, zklidnění centra, kde by vznikly atraktivní pozemky pro novou adekvátní městskou výstavbu, se tato nepříznivá situace stává spíše záminkou k dalším dopravním stavbám v centrální oblasti. Už v 1. polovině 90. let byly provedeny plošné demolice v ulici U trati, na hraně centra, kvůli výstavbě další kapacitní silnice, zdůvodňované tehdy absencí dálnice. Následné zprovoznění dálničního obchvatu však díky zvyšování výrazněji neomezovaného automobilového provozu v centru zde přestalo být po krátké době patrné. Nastává prohloubení degradace základních

funkcí středu města jako společenského prostoru. Centrum Plzně může v této situaci jen obtížně konkurovat oblíbeným pěším nákupním třídám v nově vznikajících obchodních domech, umístěných většinou v urbanistických „kaších“ na okraji města. S každou další připravovanou stavbou se stále více projevuje potřeba celkové koncepce, která by kromě kritického pohledu na stávající i plánované kapacitní silnice v centru rehabilitovala jeho veřejná prostranství a vytvořila podmínky k adekvátním dostavbám a rekonstrukcím. Stala by se důležitým podkladem pro nový územní plán města.

Správní a územní vývoj Plzně 1945–2002 (2009)

Prvním nástupcem protektorátní samosprávy se stal už 5. 5. 1945 Revoluční národní výbor, jehož pravomoc se vztahovala prakticky na celé západní Čechy (zajišťoval mj. bezpečnostní službu a dohled nad správou ve 12 okresech v pohraničních oblastech). Vykonal zároveň působnost Okresního národního výboru Plzeň-venkov, který v této době nebyl ustaven.

Dne 16. 7. 1945 byl ustaven Okresní národní výbor (ONV) v Plzni, v jehož rámci už byly rozděleny kompetence pro samotné město Plzeň a jeho okolí (úřad ONV Plzeň-město a úřad ONV Plzeň-venkov). Působnost některých úřadů a oddělení se vztahovala k oběma částem ONV v Plzni. V obcích připojených v roce 1942 byly zřízeny, resp. zachovány pobočky ONV v Plzni.

Rozdělením původního ONV v Plzni na dva nástupce vznikly k 7. 11. 1945 Okresní národní výbor Plzeň-venkov a Místní národní výbor statutárního města Plzně, řízený přímo Zemským národním výborem. Dne 27. 11. 1945 byly k městu připojeny obce Bolevec, Božkov, Bukovec, Černice, Hradiště, Koterov a Újezd.

Stejně jako v ostatních statutárních městech byl 10. 10. 1946 inovován původní MNV statutárního města Plzně na Ústřední národní výbor statutárního města Plzně. V obcích připojených roku 1942 vznikly obvodní rady. V důsledku nové územní organizace byly k 1. 2. 1949 připojeny obce Červený Hrádek, Litice a Radobyčice. K 1. 1. 1949 se Plzeň stala krajským městem.

V důsledku krajského zřízení bylo území města Plzně a území okresu Plzeň-venkov spojeno v jeden

celek a 20. 6. 1949 byl ustaven Jednotný národní výbor (JNV) v Plzni, který spravoval území Velké Plzně a dalších 68 obcí. V roce 1950 byla k městu připojena osada Nová Hospoda.

Dosavadní JNV v krajských městech nahradily 21. 5. 1954 městské národní výbory (MěNV). MěNV v Plzni spravoval ve funkci ONV pouze území Velké Plzně. V roce 1960 byla při nové územní reorganizaci k městu připojena obec Letkov. Téhož roku bylo vnitřní město rozděleno na území šesti obvodních národních výborů (ObvNV), které dosud existovaly pouze v připojených obcích. V roce 1964 bylo 12 stávajících ObvNV sloučeno ve čtyři ObvNV a zároveň byly odloučeny okrajové části města: Litice, Radobyčice, Černice, Koterov a Letkov – připojeny k okresu Plzeň-jih a Červený Hrádek – připojen k okresu Plzeň-sever.

S účinností od 1. 7. 1969 schválila Česká národní rada dne 29. 4. 1969 zákon o městě Plzni, podle něhož se orgánem státní moci a správy na území města Plzně stal Národní výbor města Plzně (NVmP) řízený přímo vládou České socialistické republiky, který tak na území města vykonával státní správu do té doby vykonávanou Západočeským krajským národním výborem v Plzni. Vedoucí představitel města se od vzniku NVmP nazýval staronovým titulem primátor. K 1. 1. 1970 byla k městu připojena obec Litice a k 1. 5. 1976 obce Černice, Radobyčice, Koterov, Červený Hrádek a Radčice.

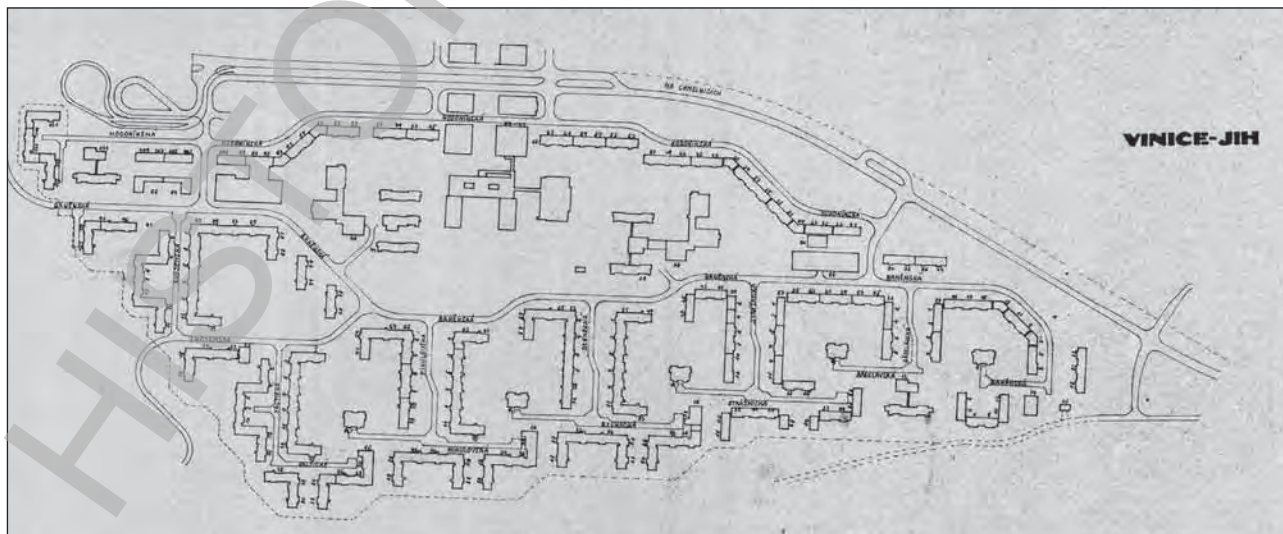

Obr. č. 72: Budova Krajské správy SNB a Hutního projektu, kolem 1983

Dnem voleb do obecního zastupitelstva 24. 11. 1990 byl zrušen zákon o národních výborech a dosavadní NVmP se změnil na Úřad města Plzně. Téhož dne byly v rámci svých obvodů schváleny samostatné městské části Křimice, Radčice a Litice. O den později zahájil činnost Okresní úřad Plzeň-město.

K 1. 7. 1992 vznikl Magistrát města Plzně, který kromě pravomocí Úřadu města Plzně přejal i pravomoci bývalého Okresního úřadu Plzeň-město (zrušen 30. 6.). K 1. 1. 2003 byly k Plzni připojeny obce Lhota a Malesice, pod něž spadá rovněž katastrální území Dolní Vlkyš. K témuž datu se Plzeň stala obcí s rozšířenou působností. K 1. 1. 2007 byl na základě vyhlášky ministerstva vnitra dosavadní okres Plzeň-město rozšířen o některé obce dosud spadající do okresu Plzeň-jih. Od 1. 1. 2000, kdy byla Česká republika rozdělena na 14 krajů, se Plzeň stala krajským městem pro Plzeňský kraj.

Tomáš Bernhardt – Petr Domanický – Adam Skála – Radek Široký – Marie Wasková

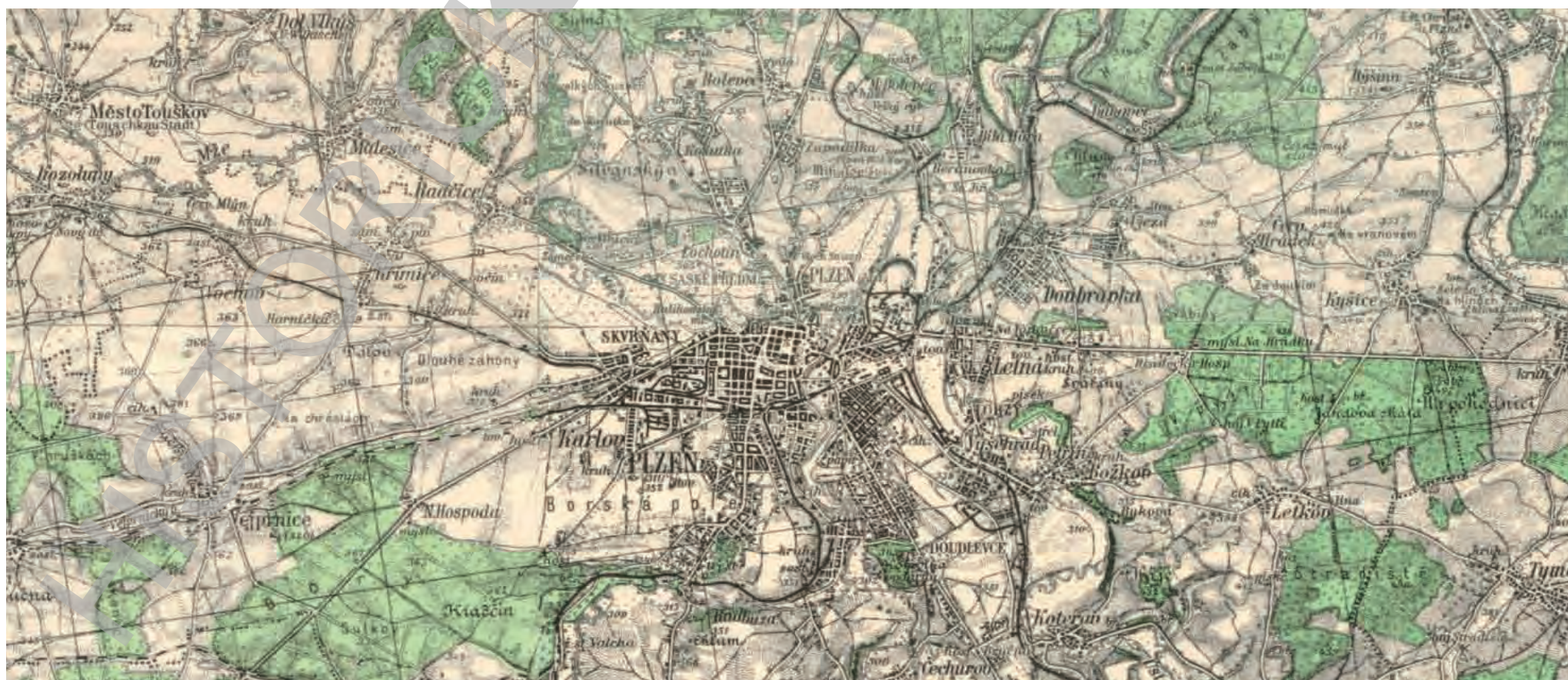
Mapa č. 1: Plán sídliště Na Vinicích, 1989

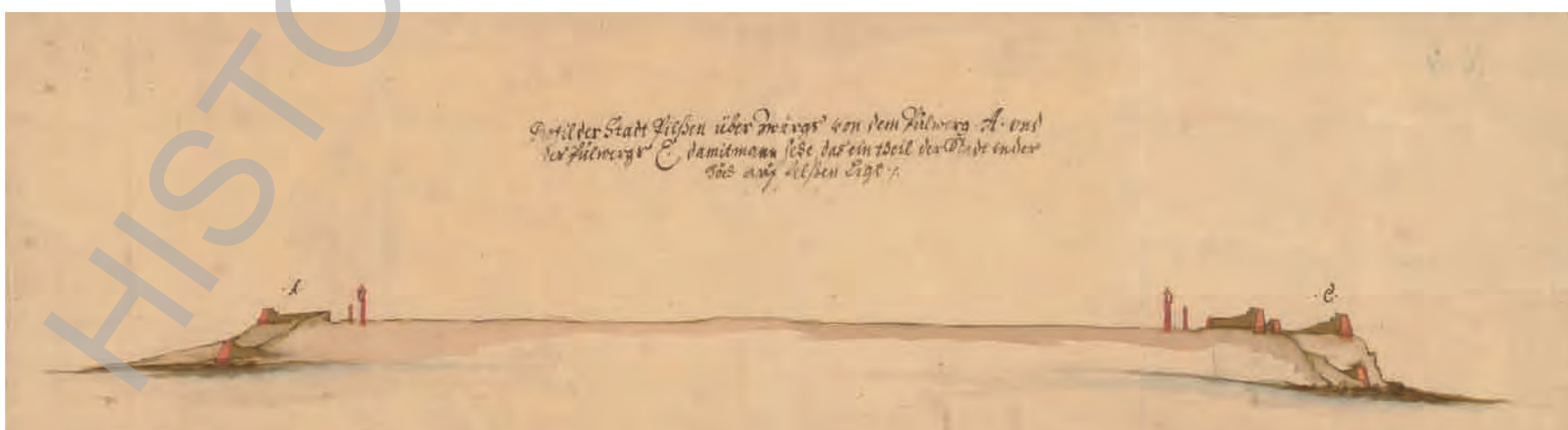
Mapa č. 2: Plzeň a okolí na Müllerově mapě Čech, 1720

Mapa č. 3: Plzeň a okolí na mapě Plzeňského kraje Františka Jakuba Jindřicha Kreybicha, 1830

Mapa č. 4: Plzeň a okolí na speciální mapě Třetího vojenského mapování Čech, 1882–1883

Mapa č. 5: Plán opevnění královského města Plzně a projekt jeho úprav, 1658

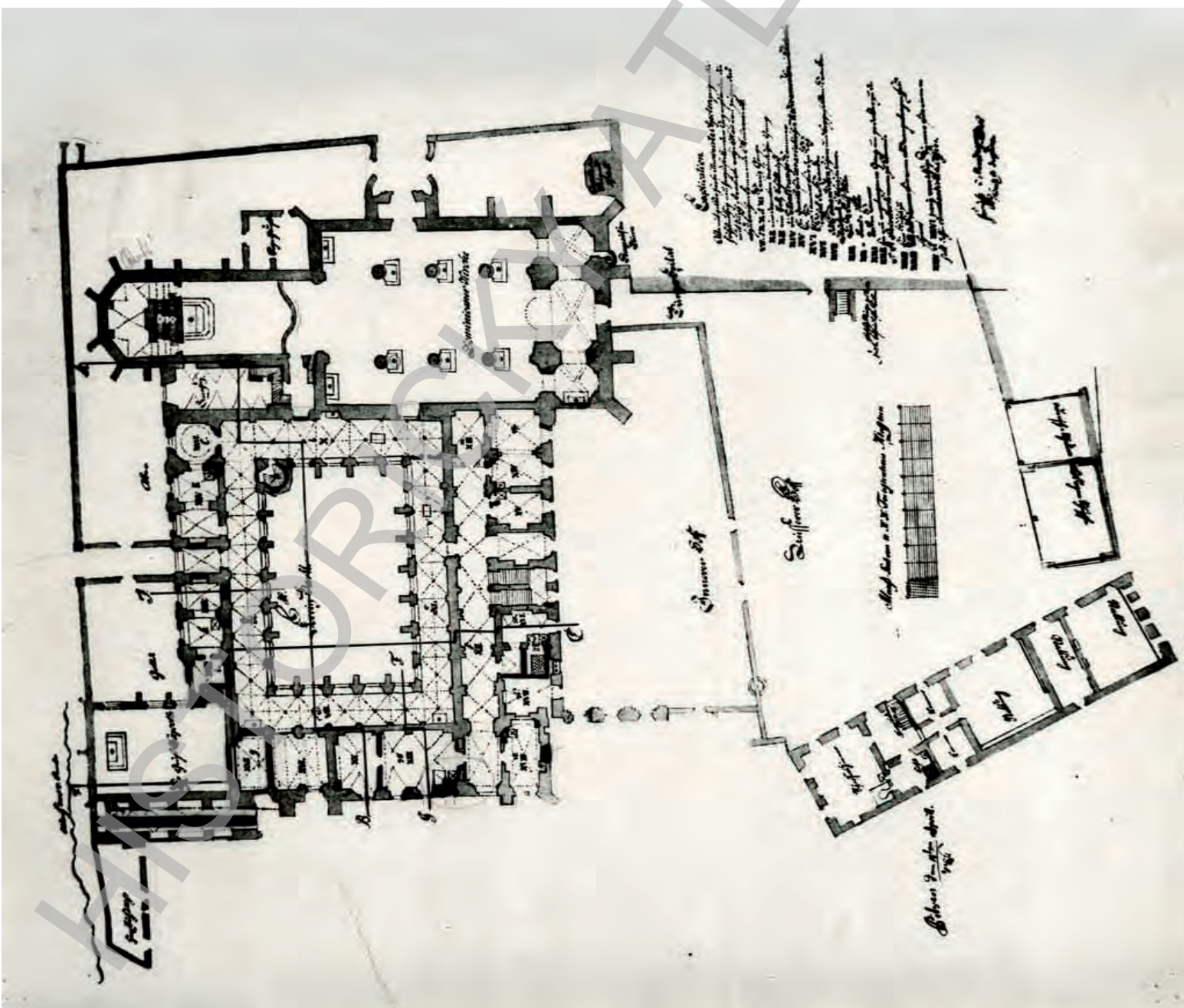

Mapa č. 6: Půdorys opevnění Plzně Johanna Christiana Ziznera, 1703

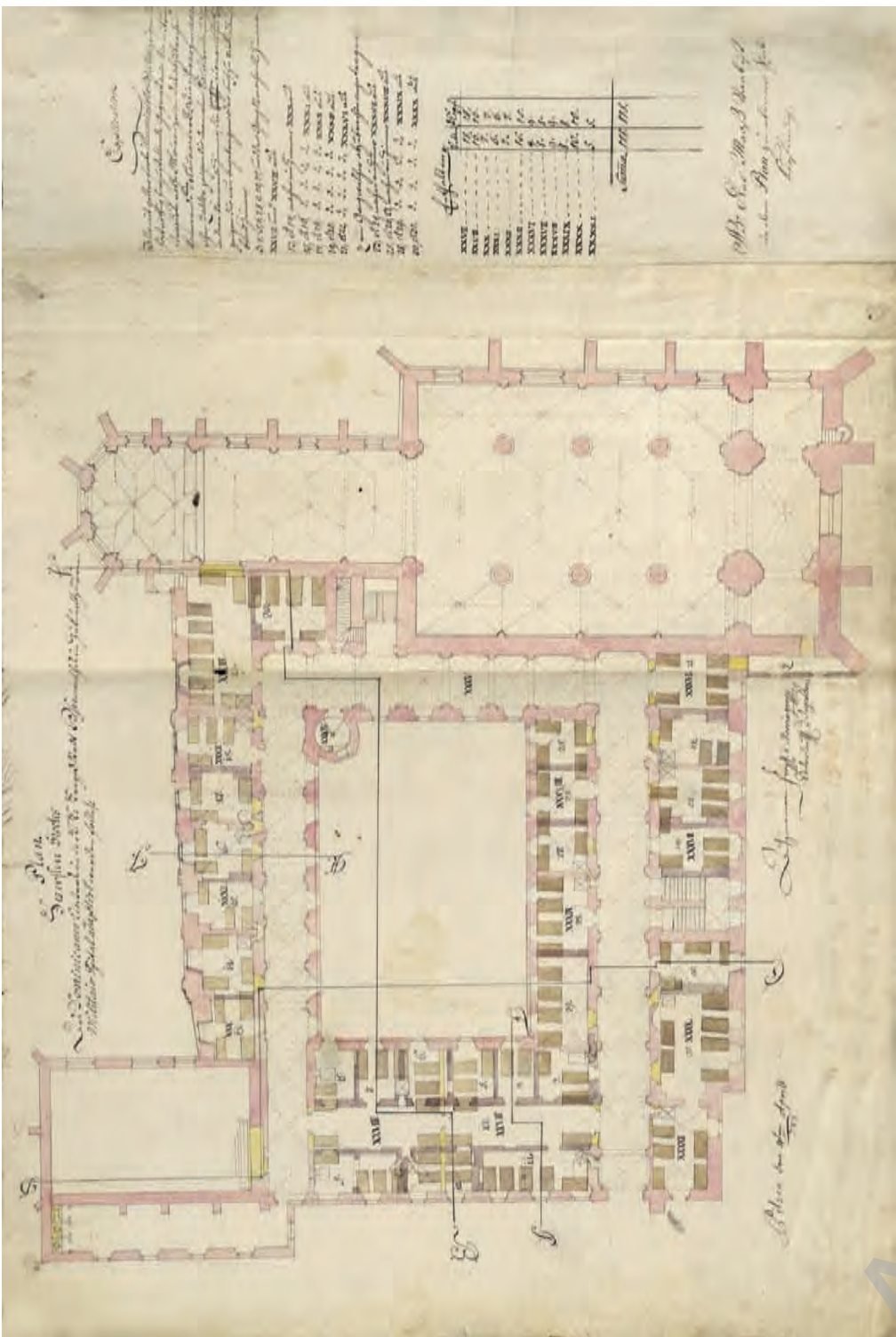

8

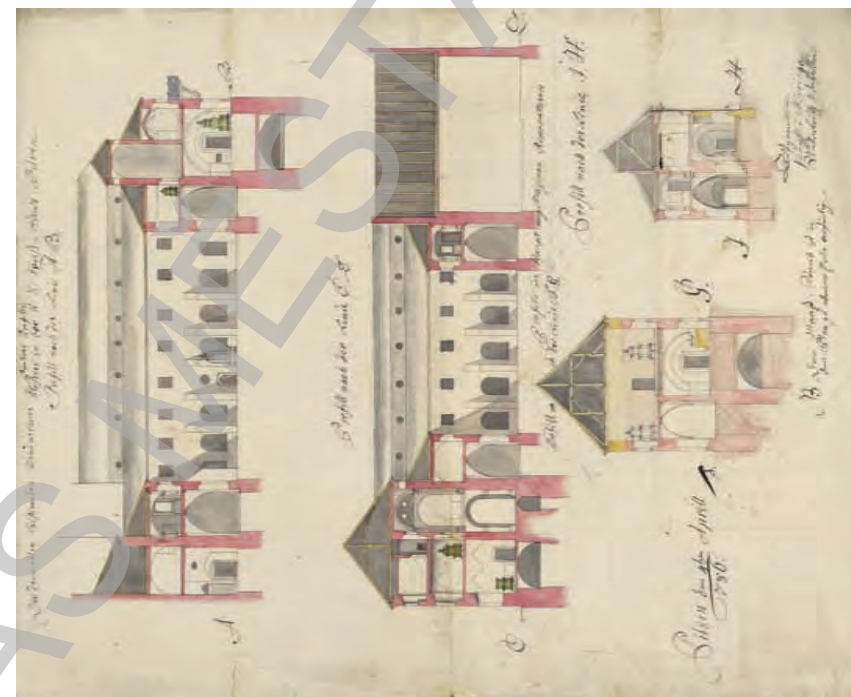
Mapa č. 7: Plán úprav františkánského kláštera, 90. léta 17. století

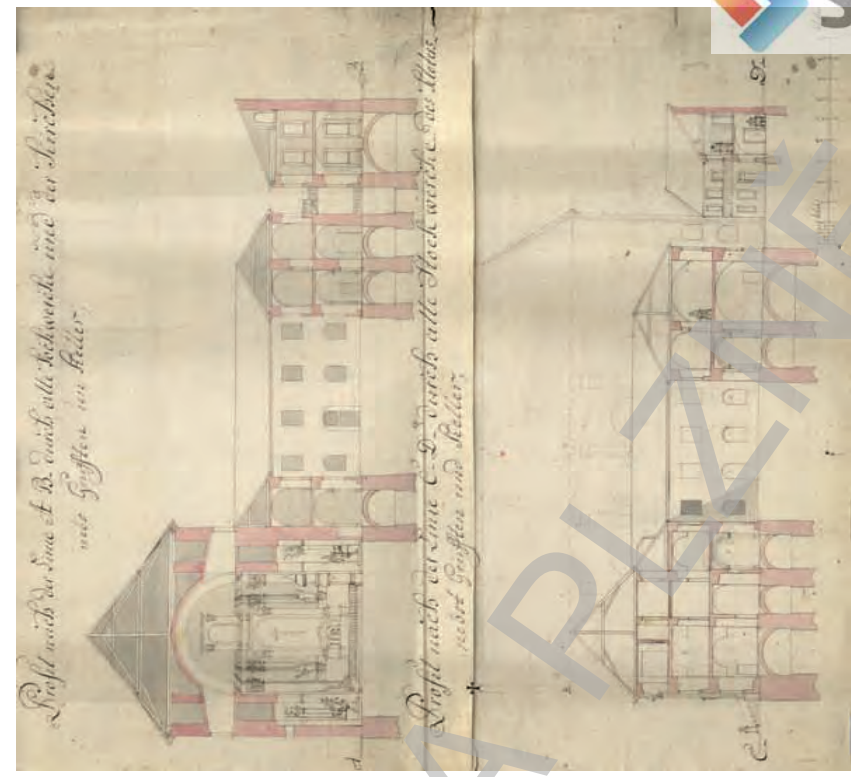
a

b

c

Mapa č. 8: Plány na přestavbu dominikánského kláštera v Plzni pro účely vojenské nemocnice, schválené roku 1786

Mapa č. 9: Plzeň na Prvním vojenském mapování Čech, 1780–1783

Mapa č. 10: Plán Plzně a nejbližšího okolí, 1781

Mapa č. 11a–c: Intravilány Plzně, Skvrňan a Bolevce z raabizačních map plzeňského panství, 1781

b

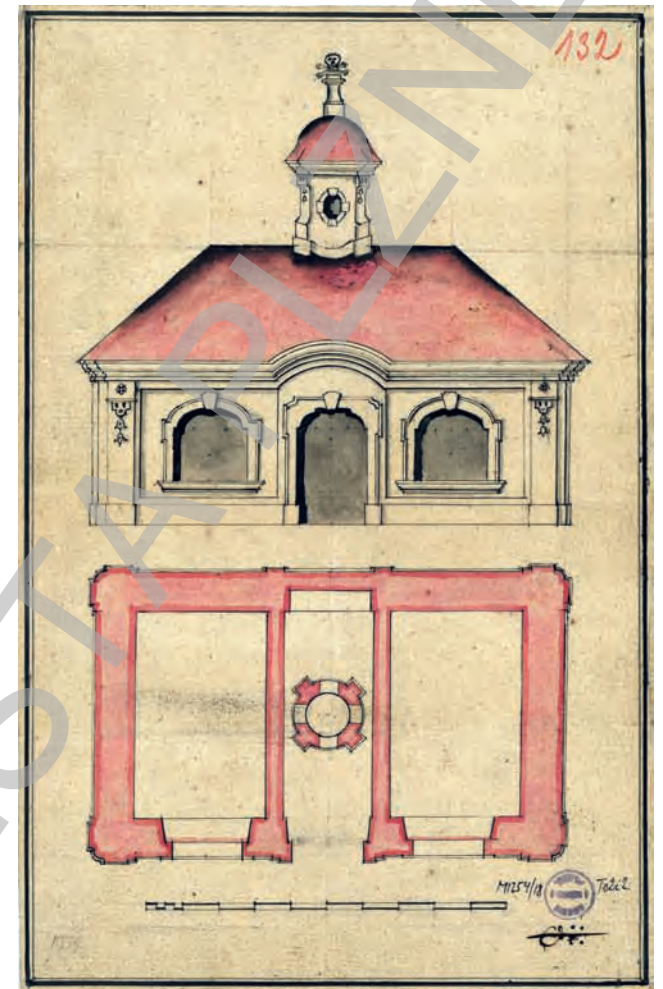
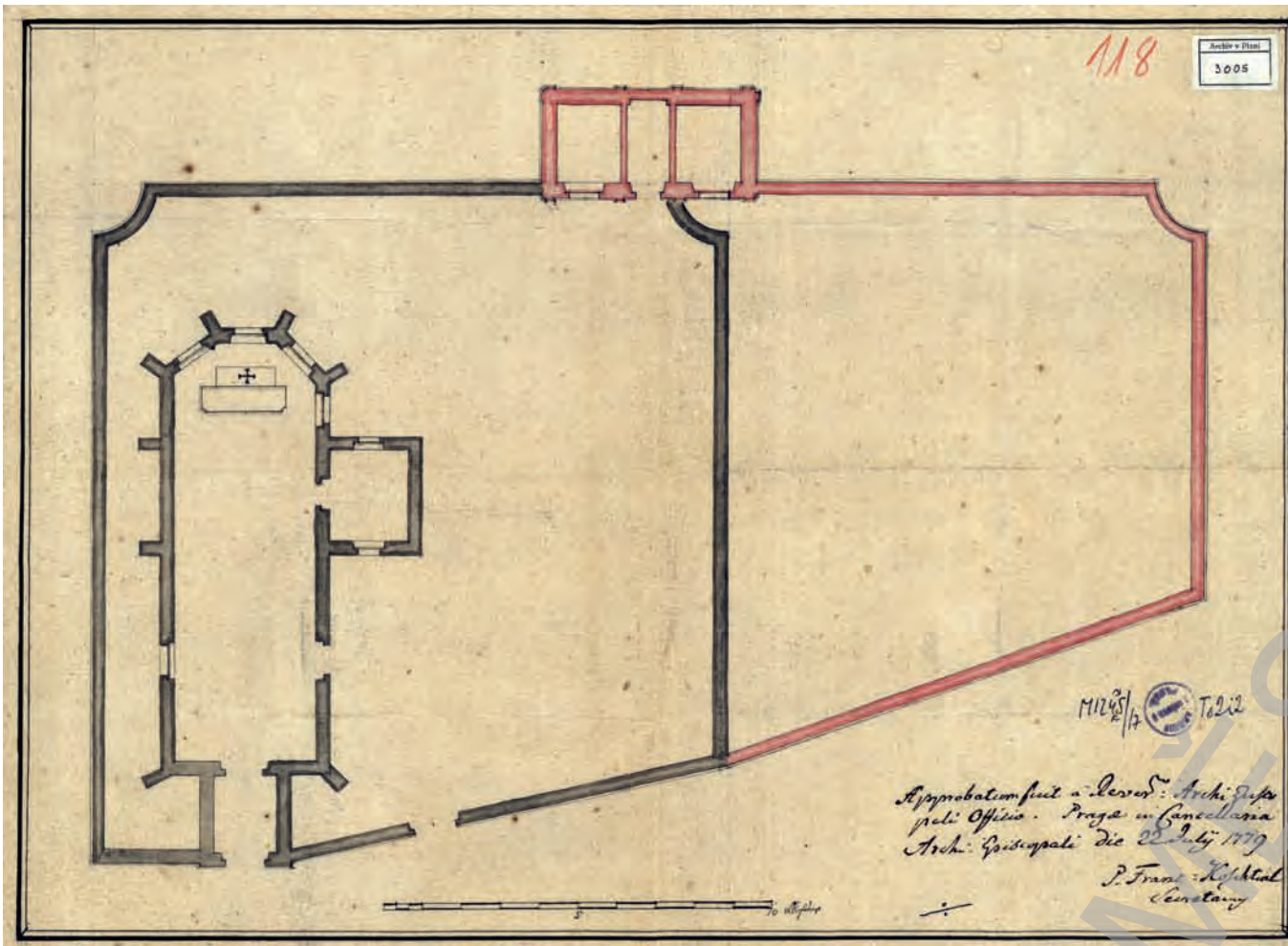

c

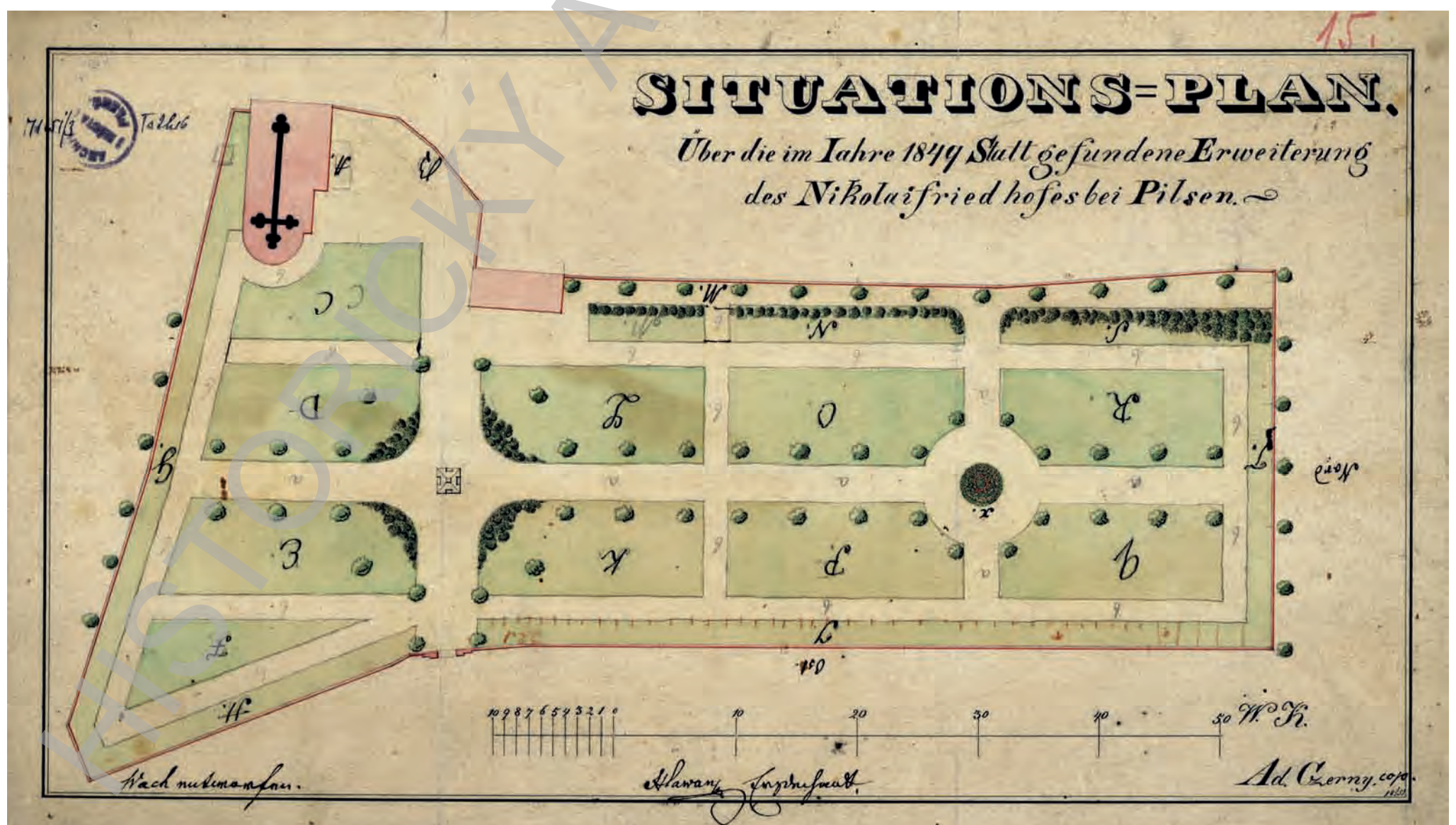

Mapa č. 12: Rukopisný plán Plzně s předměstími, 1821

Mapa č. 13: Plány na rozšíření hřbitova a stavbu kostnice při špitálním kostele sv. Máří Magdalény na Pražském předměstí, 1779

Mapa č. 14: Plán rozšíření mikulášského hřbitova roku 1849

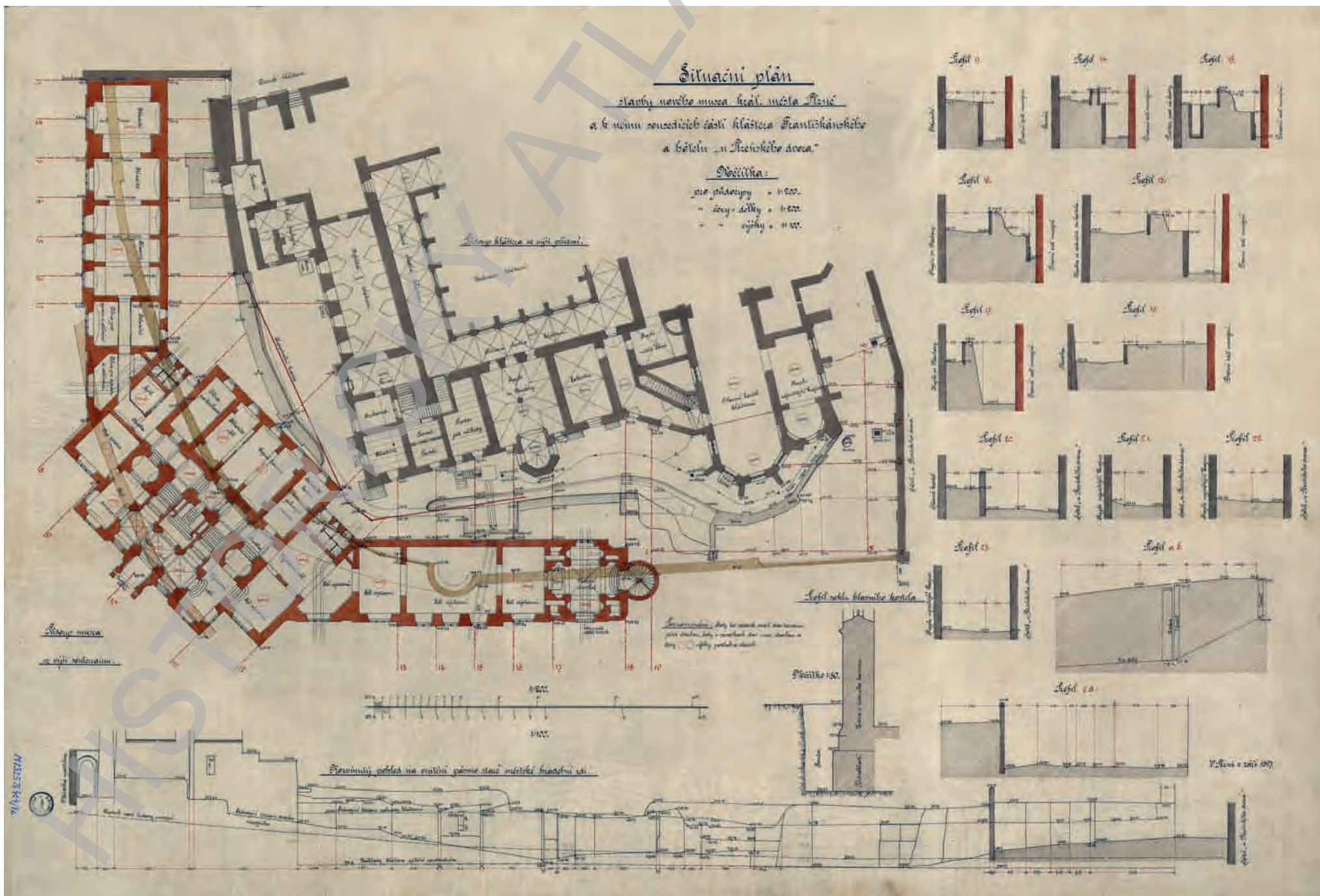

a

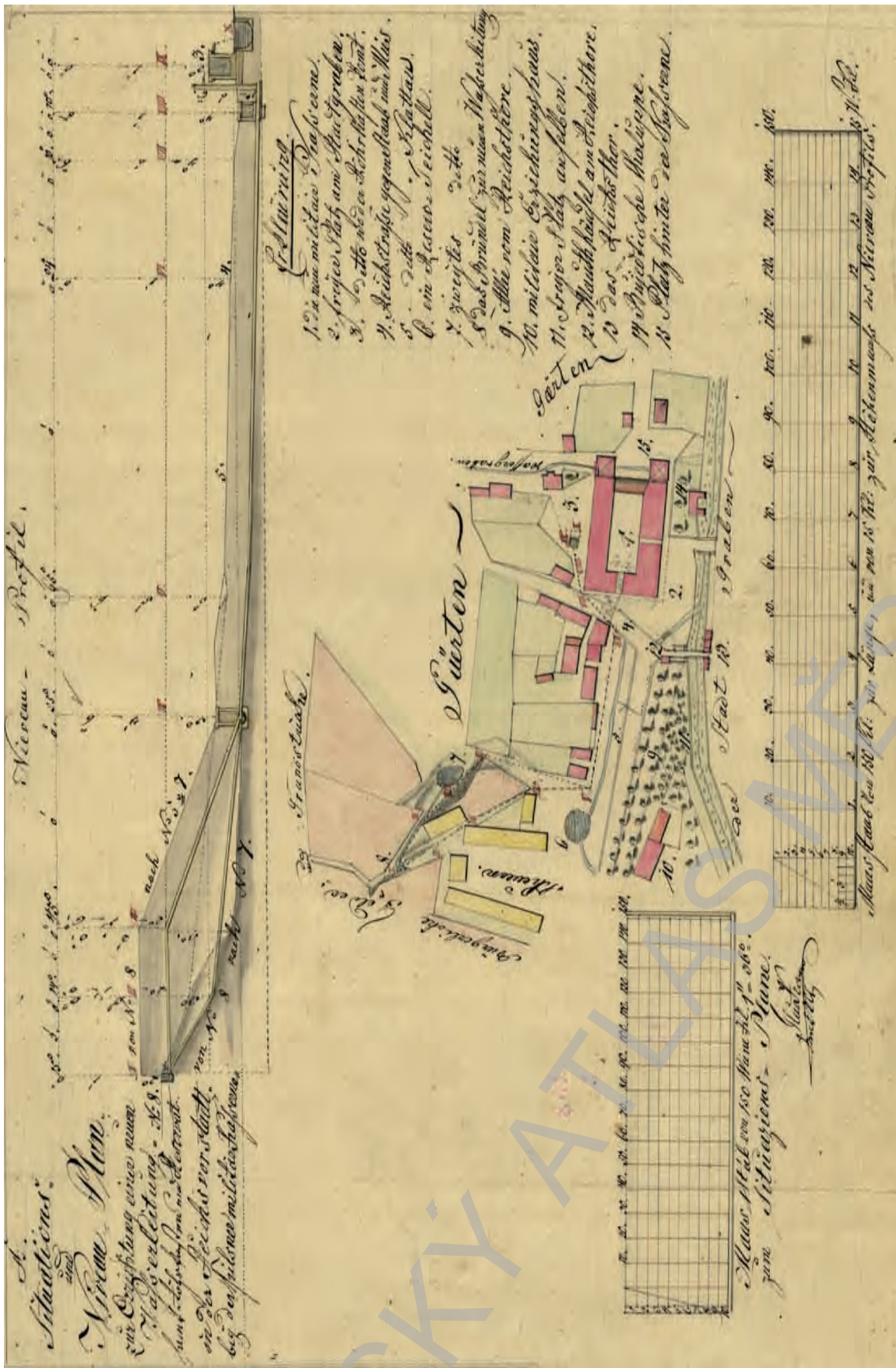

b

Mapa č. 15: Plány vojenské nemocnice v Plzni, 1802

Mapa č. 16: Situační plán stavby Západočeského muzea v Plzni, 1897

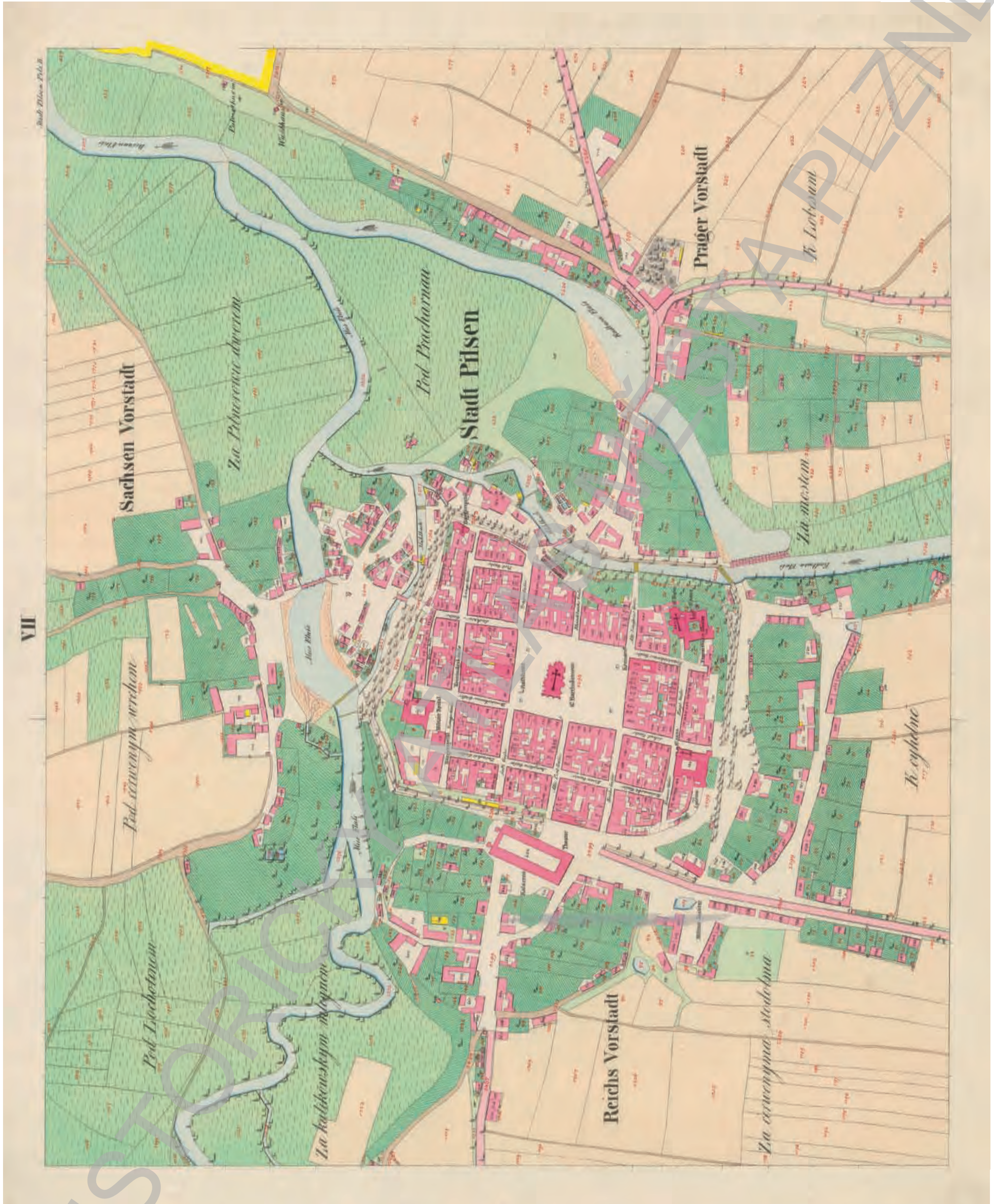
Mapa č. 17: Plán ke zřízení nového vodovodu pro potřeby vojenských kasáren, 1827

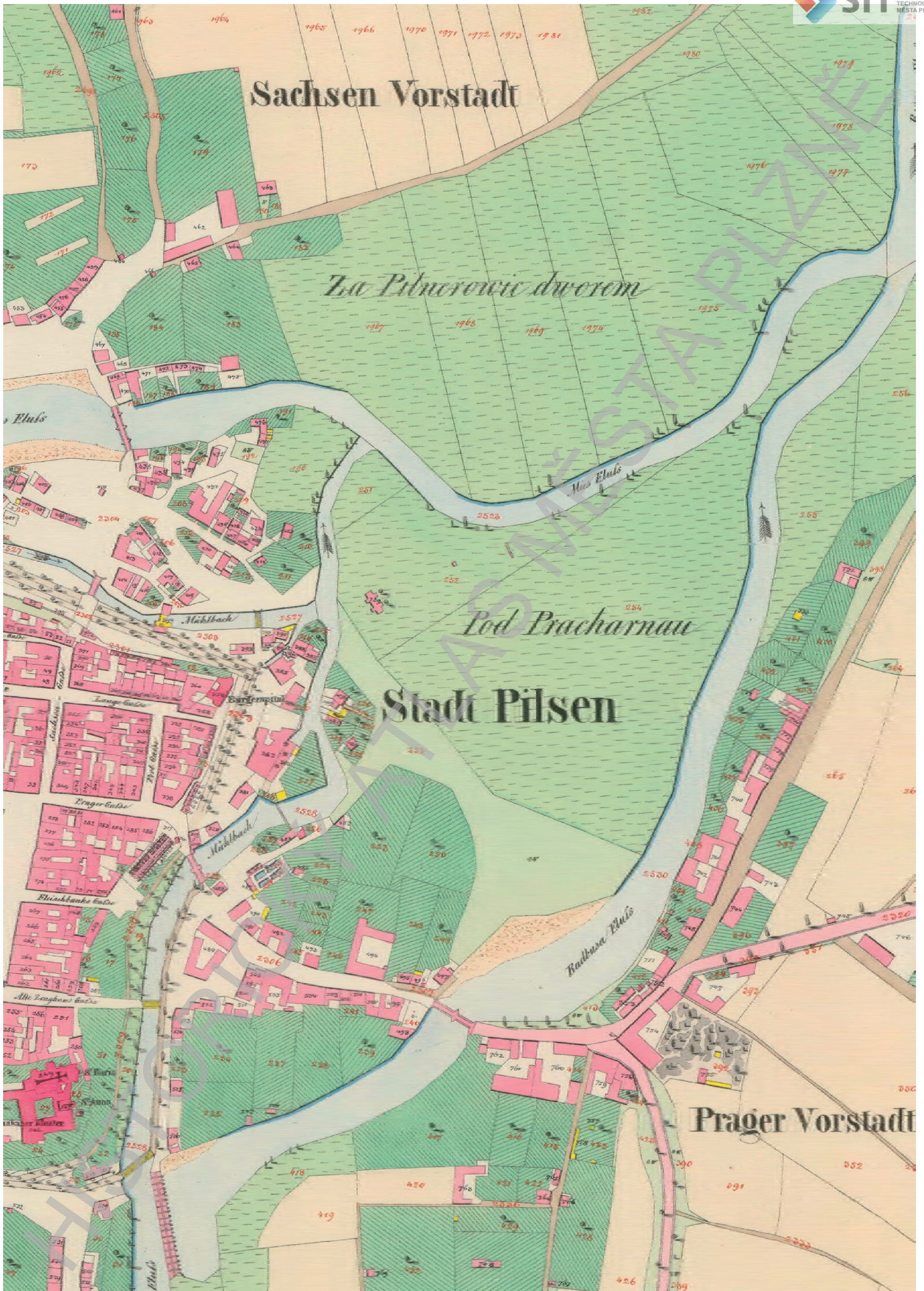
Mapa č. 18: Plán vodovodu vedeného od pramenů za kostelem Všech Svatých a od vodárenské věže, 1833

Mapa č. 19: Plán Mže a jejího okolí od Kalikova mlýna k vyústění do Radbuzy, 1837–1839

Mapa č. 20a: Císařský povinný otisk stabilního katastru obce Plzeň, 1839

Mapa č. 20b: Císařský povinný otisk stabilního katastru obce Píseň, 1839 (výřez)

Mapa č. 21: Plán Plzně a předměstí s nejbližším okolím, cca 1840

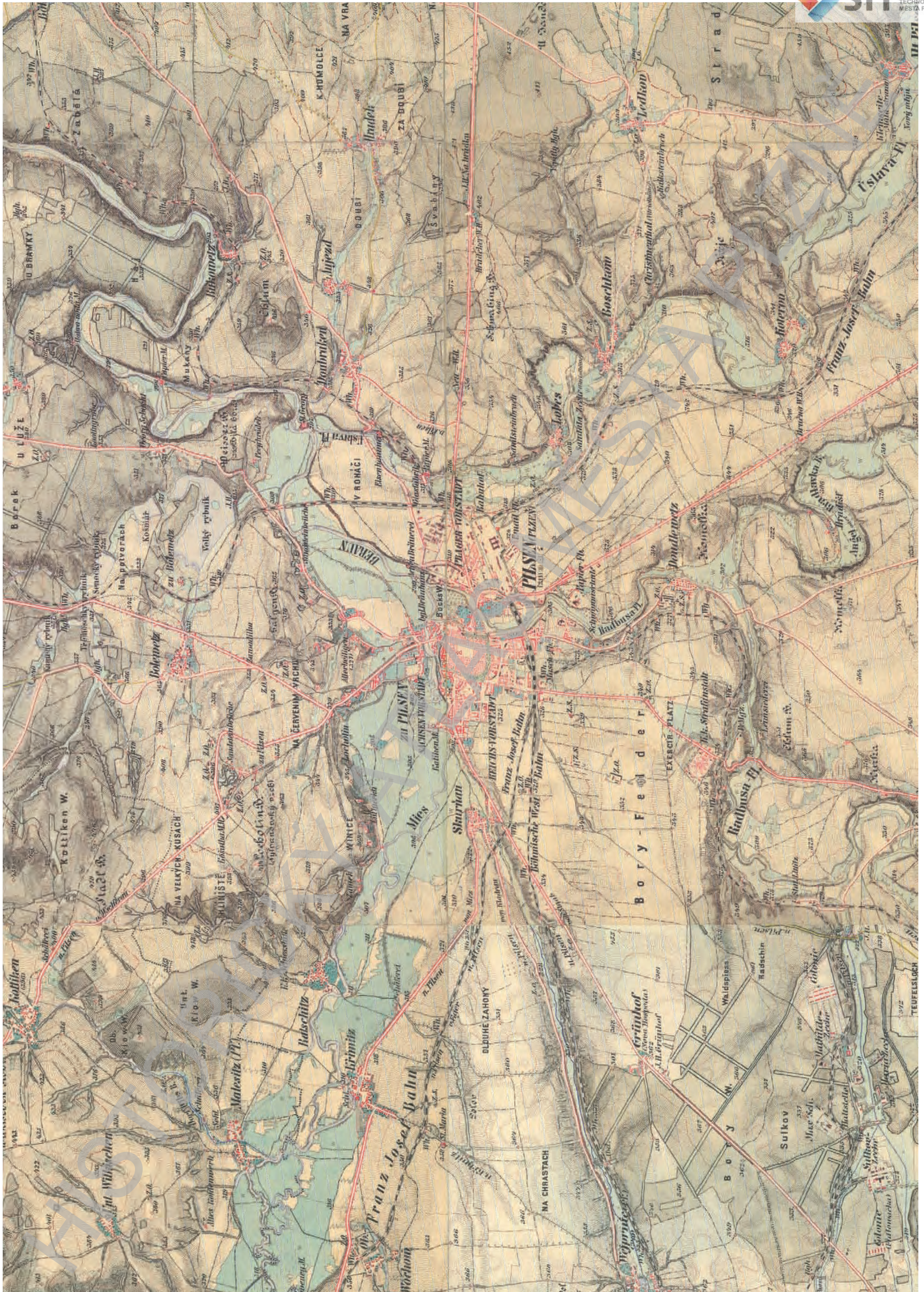
Mapa č. 22: Plán Plzně a předměstí s nejbližším okolím, 1864

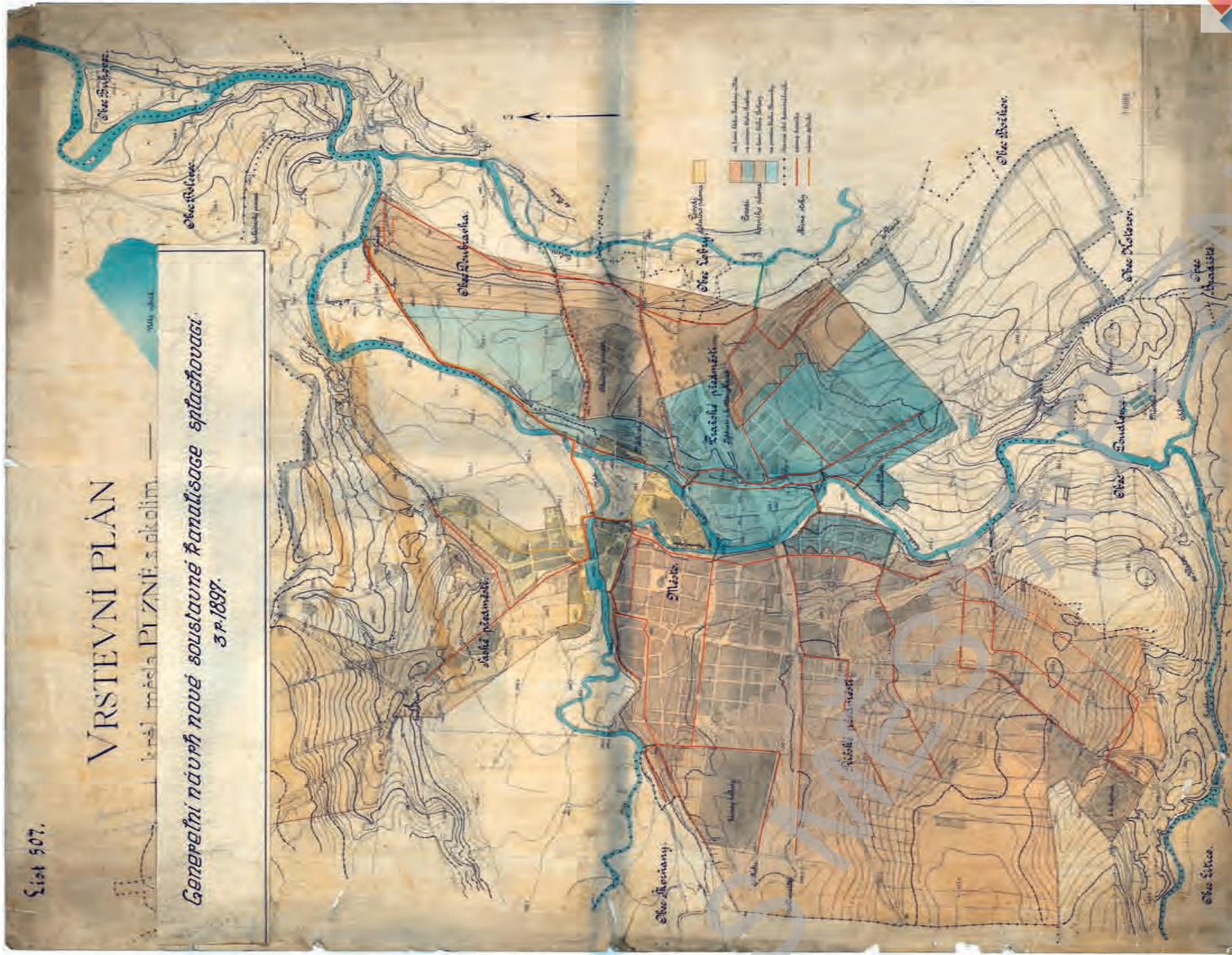
Mapa č. 23: Plzeň na Druhém vojenském mapování Čech z poloviny 19. století

Mapa č. 24: Návrh regulačního plánu Říšského předměstí, 1859

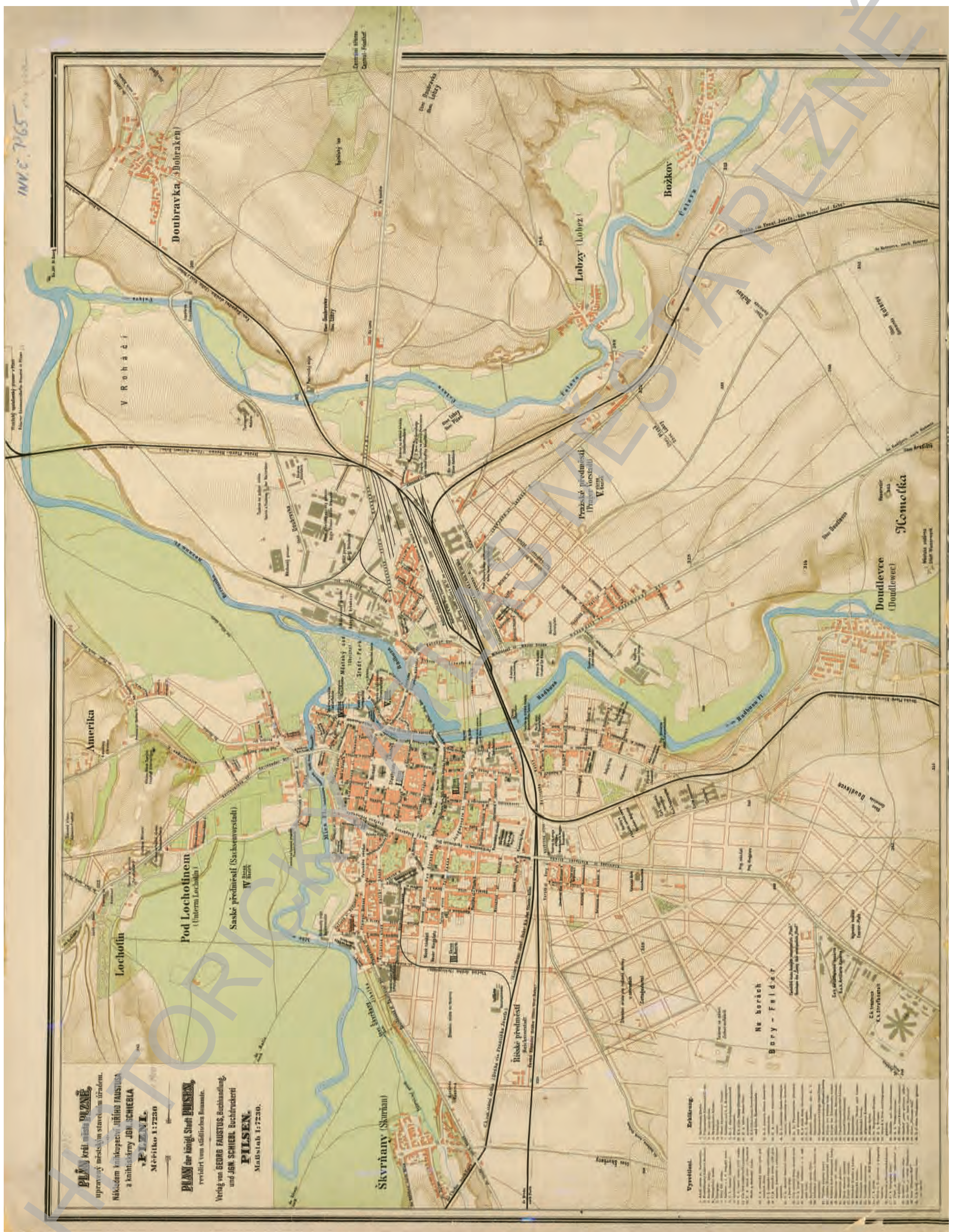
Mapa č. 25: Plzeň na Třetím vojenském mapování Čech, 2. polovina 19. století

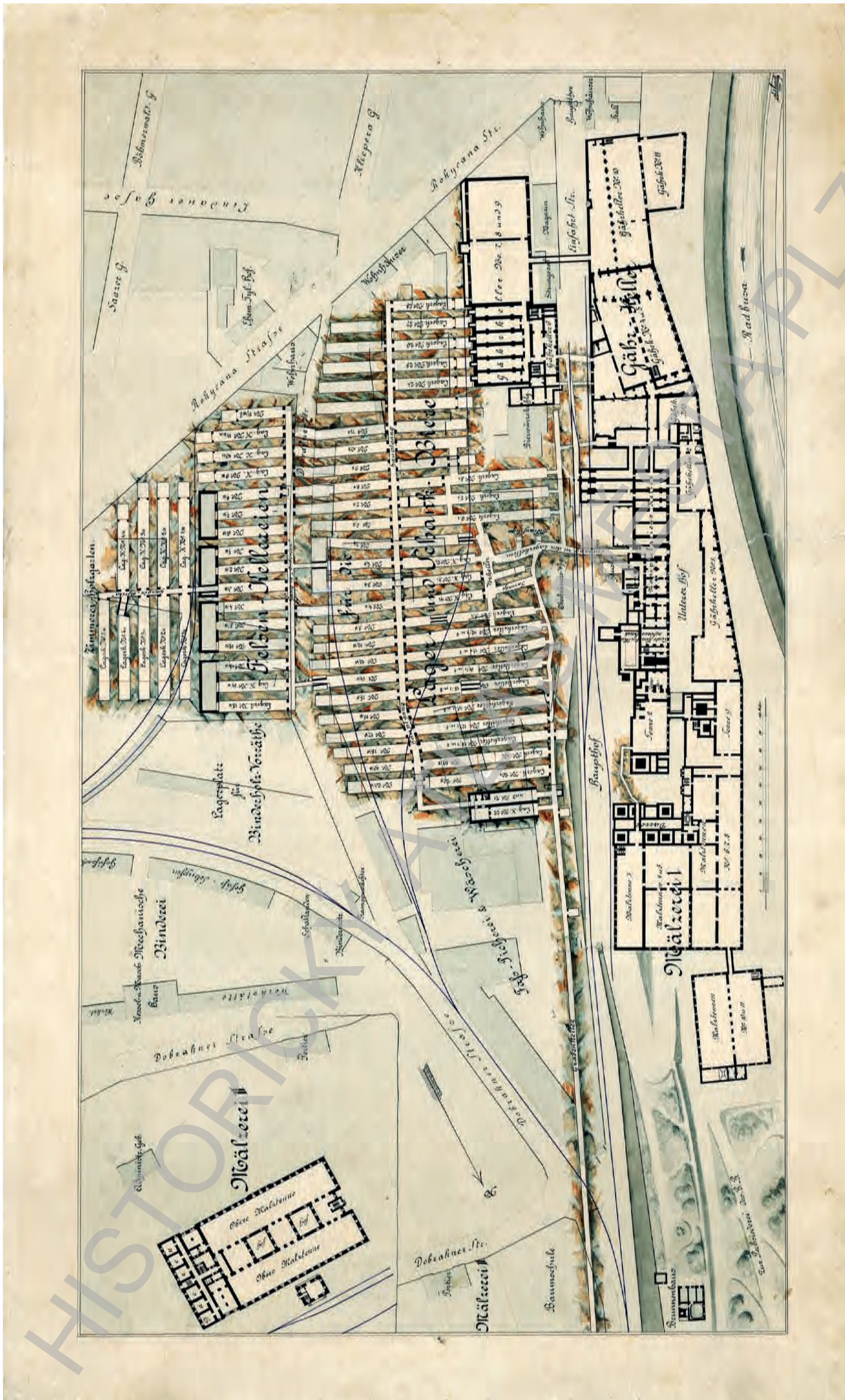
Mapa č. 27: Generální plán nové spílačové kanalizace, 1897

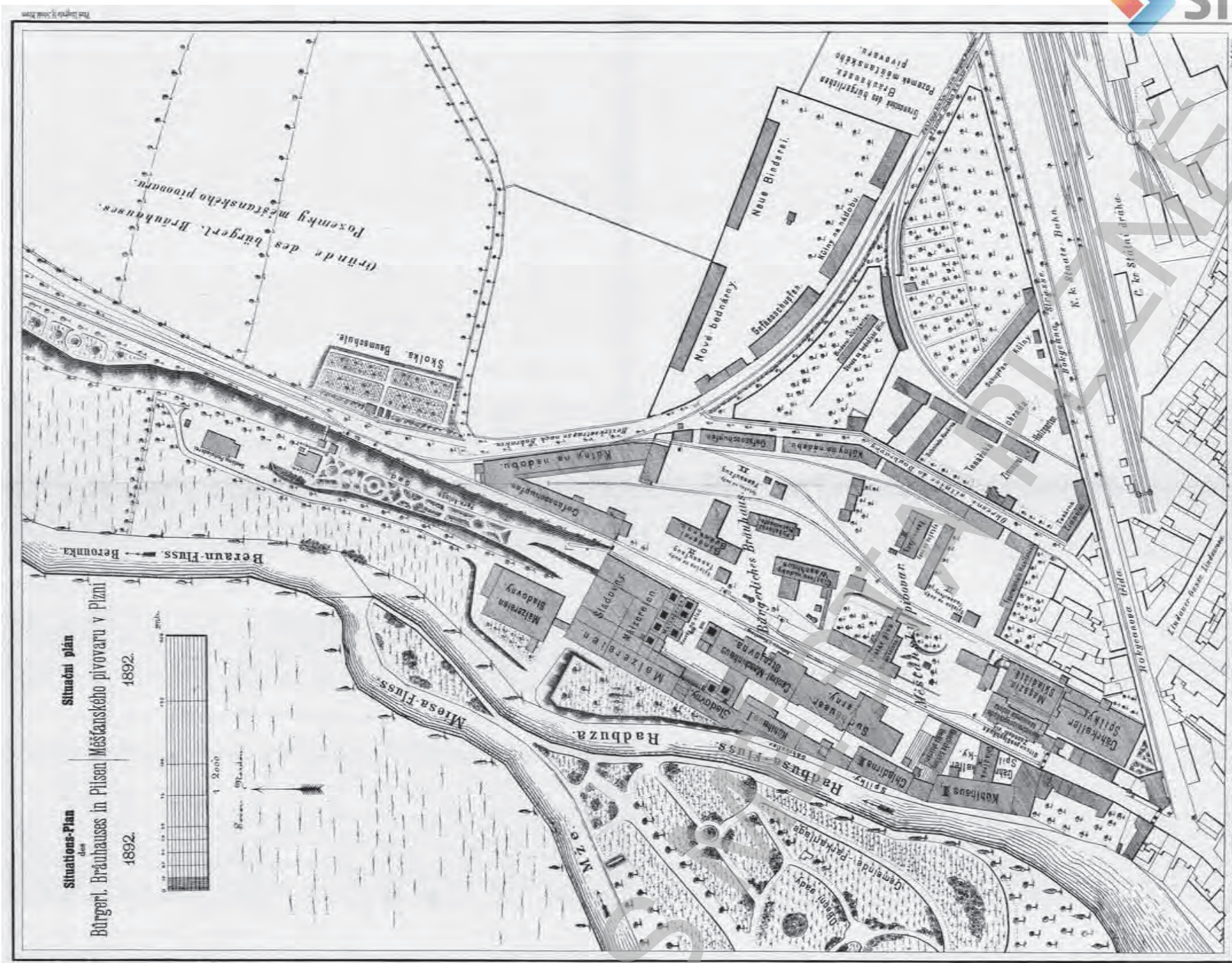
Mapa č. 26: Zátopené území vyznačené pravděpodobně podle rozsahu povodně roku 1890

Mapa č. 28: Plán Plzně, cca 1895–1896

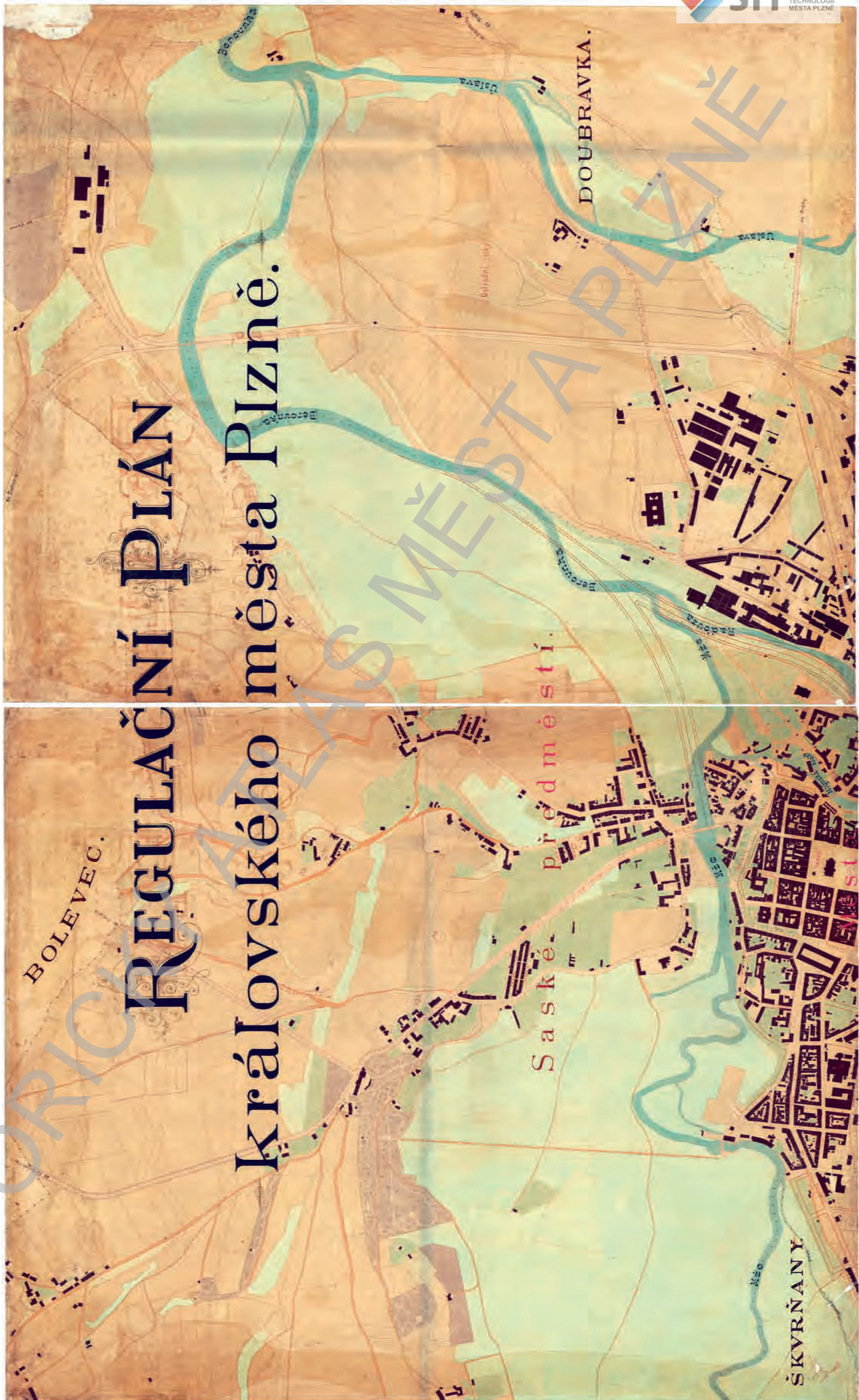
Mapa č. 29: Situační plán pivovarských budov se zakreslením sklepů, 1903

Mapa č. 30: Situací plán Měšťanského pivovaru v Plzni, 1892

Mapa č. 31: Situační plán budov Měšťanského pivovaru a I. plzeňského akciového pivovaru, 1946

Mapa č. 32: Regulační plán královského města Pízně, cca 1895

Lišt 1.

Situacní plán regulace.

Geneční projekt regulace jižní části říšského předměstí
káč. města Plzeňe mezi ulicemi Malotockou a ulicemi Doudleveckou.

139 55
II

Čís. 1935/105.
Město za příklad výstavby obecně známého zástavby se dne
22. srpna 1935 č. 1935 o návrhu zástavby č. 1 a 2.
Výstavba na pozemcích č. 1, 2, 3, 4, 5, 6 a 7
na území předměstí v Plzni.
Substitucí v úřad káč. města Plzeň dne 22. srpna 1935.
Substituce:
Dr. Štěpán m. p.

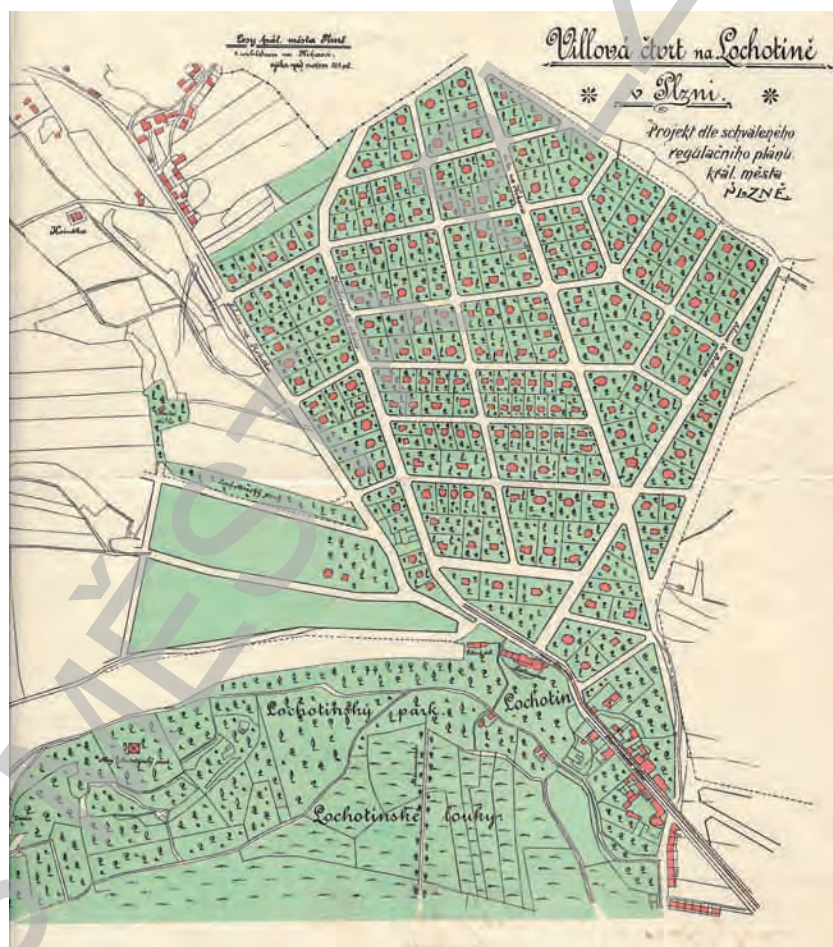
Škála 1:2500.

Lhůvice.
— Štěrky pozemky

Č. 1.
Městský úřad v Plzni, v září 1935.
Dr. Štěpán m. p.

Mapa č. 33: Projekt regulace jižní části Říšského předměstí, 1905

Orientační plán král. města Plzně.

Dělnické domy ůhodonových závodů.

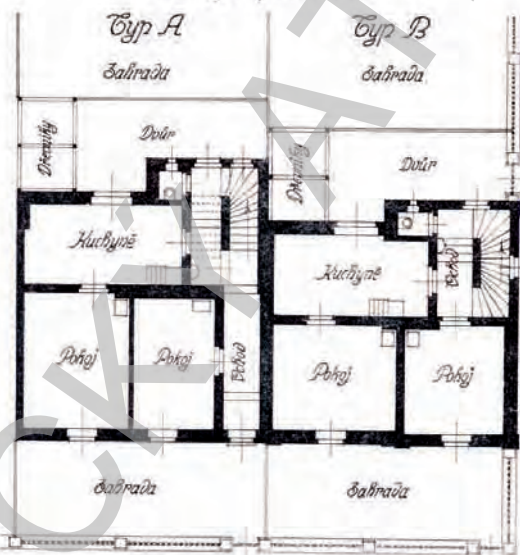
Situace

Půdorys přízemku

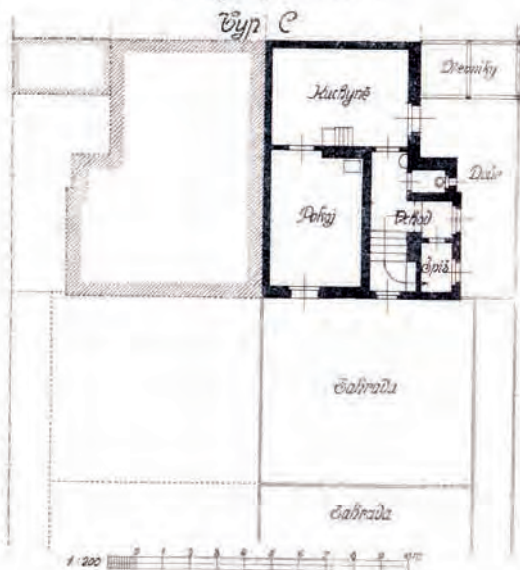
Typ A

Typ B

Půdorys přízemku

Typ C

Železniční domy na pražském předměstí.

Půdorys přízemí domu skupiny A.

Situace

Díleňské nádraží.

Čoberská ulice

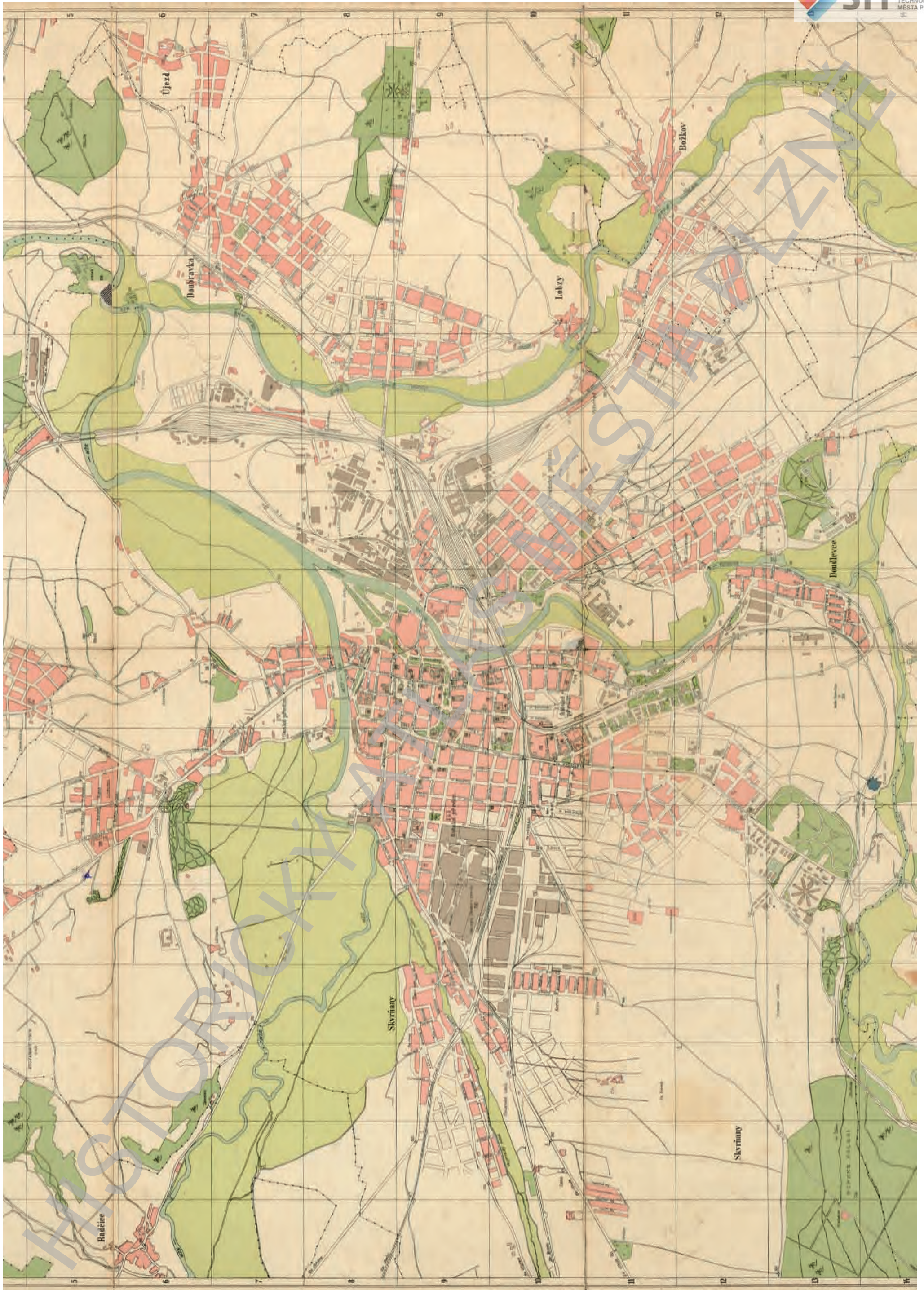
Mapa č. 35a–d: Přístupy k řešení bytové otázky v Plzni před 1. světovou válkou

Mapa č. 36: Situační plán hlavního továrního komplexu Škodovky v Plzni, 1929

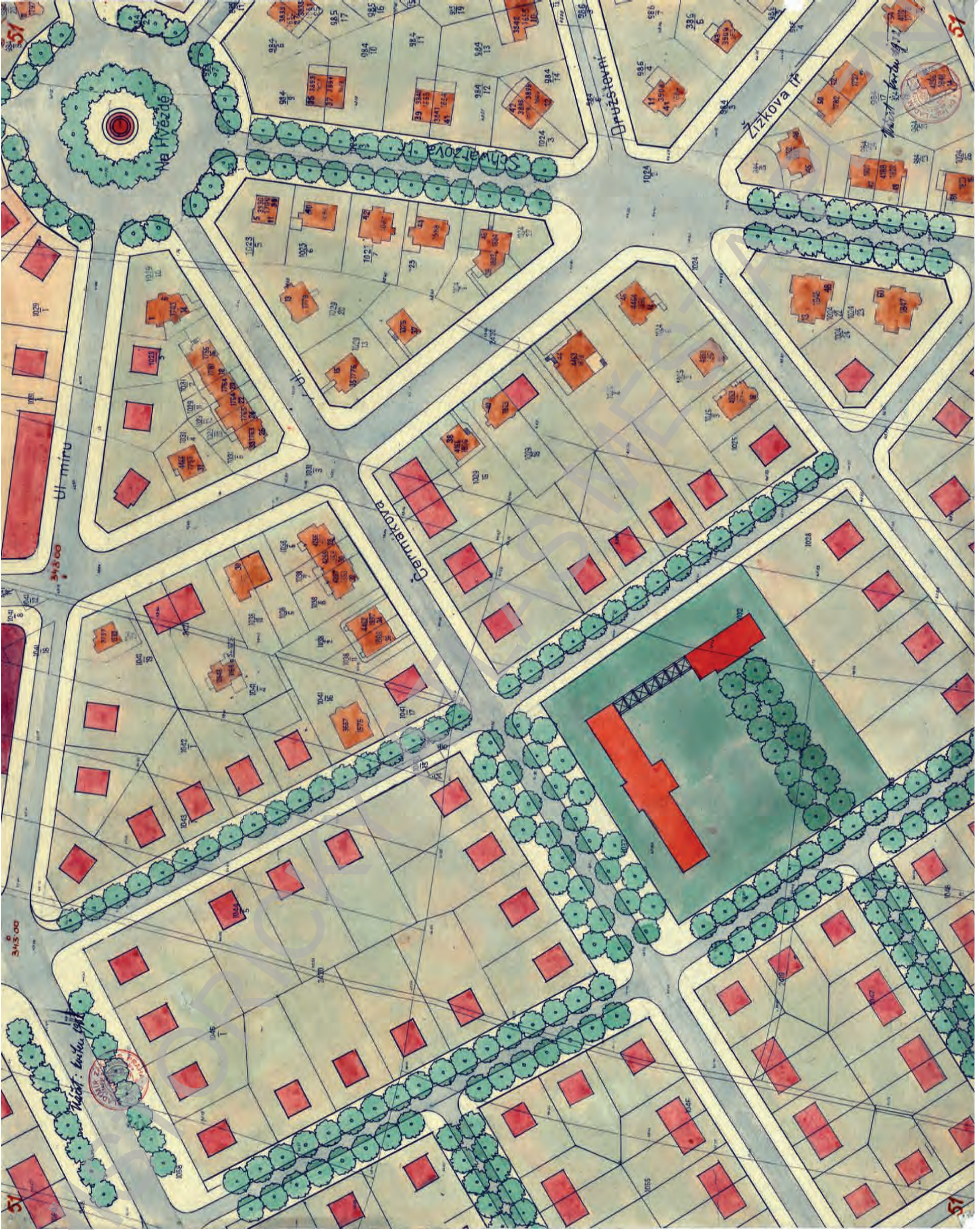
Mapa č. 37: Situační plán mostárny a elektrotechnického závodu Škodovky v Doudlevcích, 1923

Mapa č. 38: Plán města Plzně, 1931

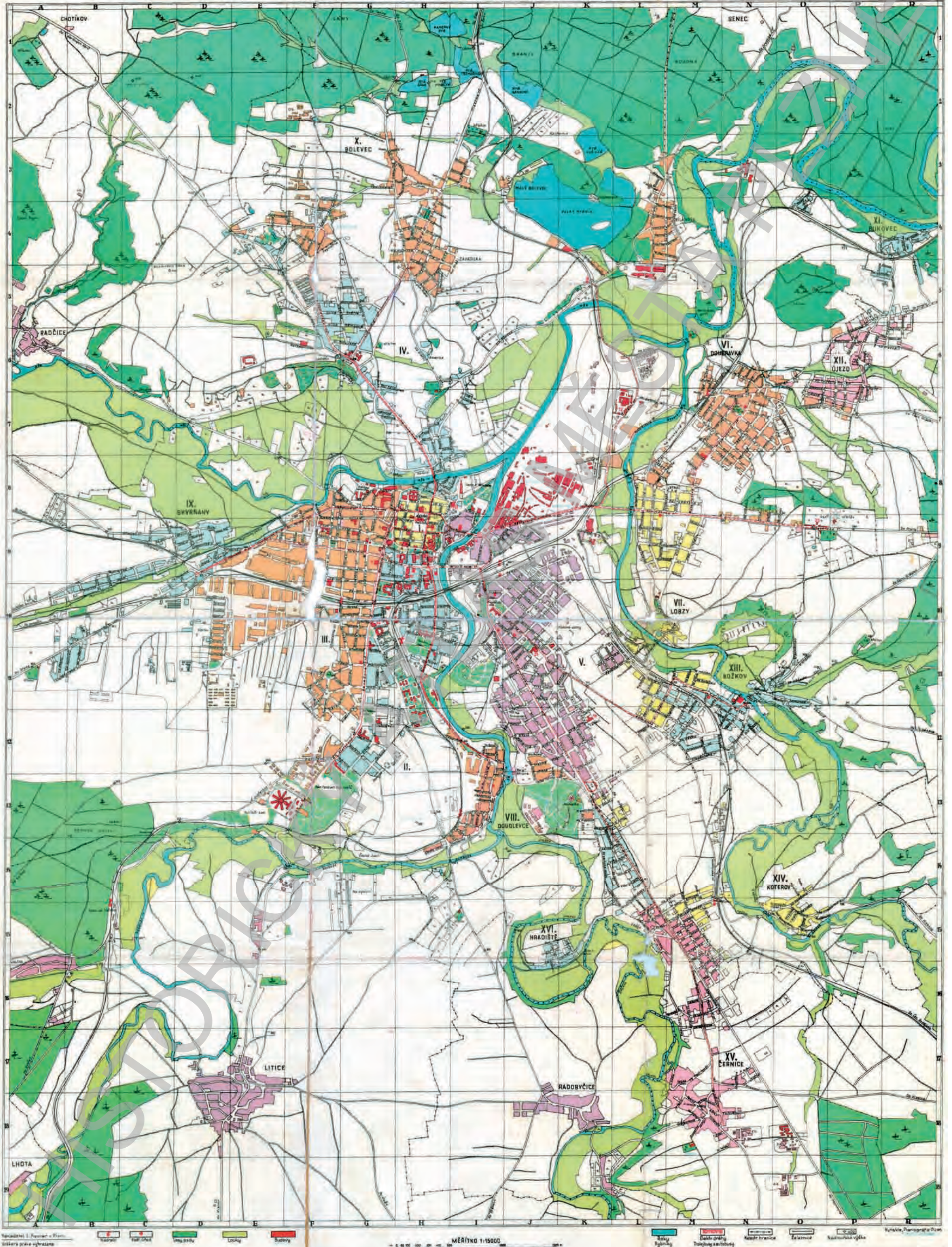

Mapa č. 39: Varianta návrhu generálního územního a územně-stavobního plánu Plzně, 1929–1932

Mapa č. 40: Detailní rozpracování regulace pro část vilové čtvrti Bežovka, květen 1932

ORIENTAČNÍ PLÁN MĚSTA PLZNĚ

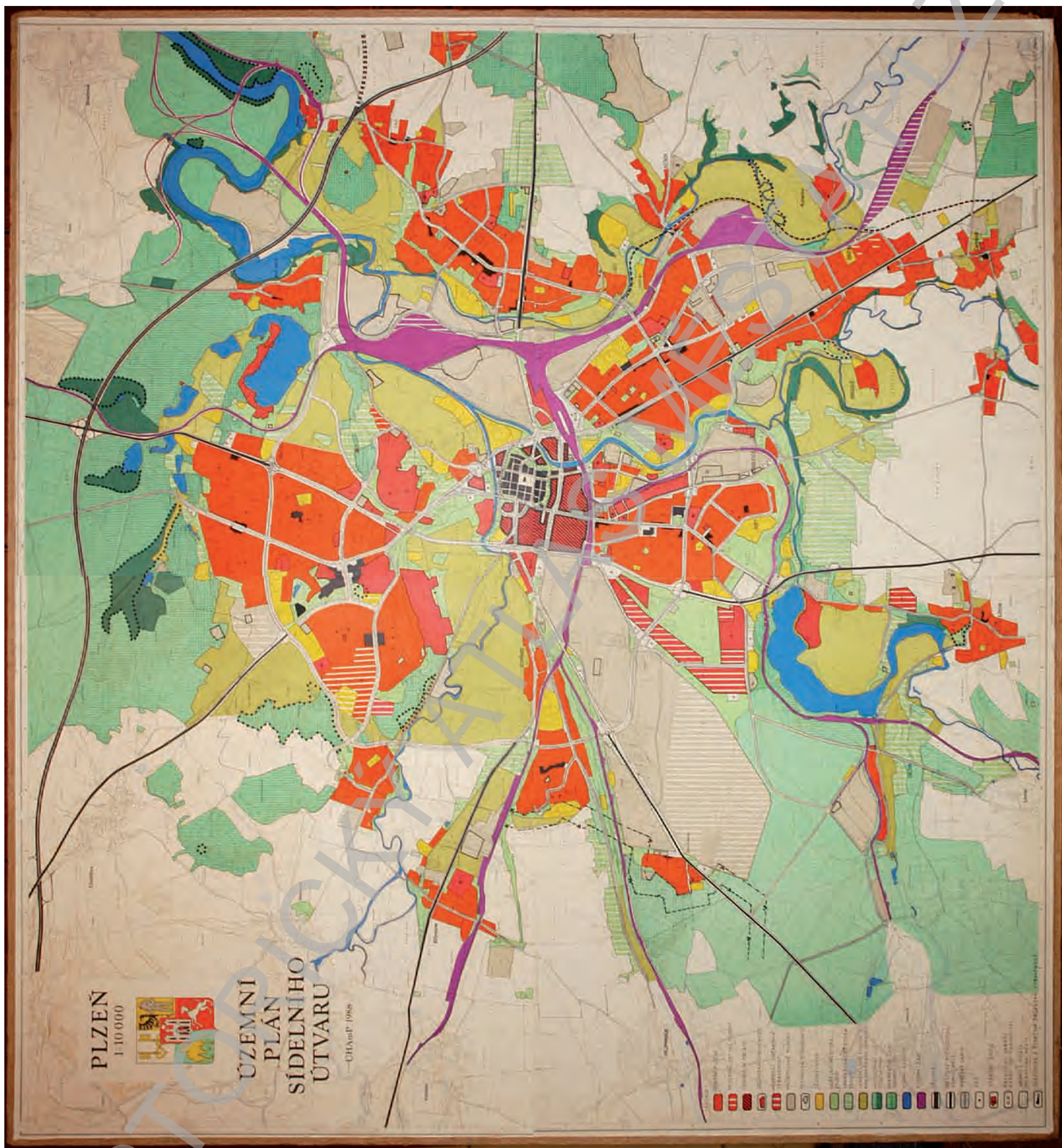
Mapa č. 41: Plán města Plzně, [1947]

Mapa č. 42: Plán regenerace historického jádra Plzně, 70. léta 20. století

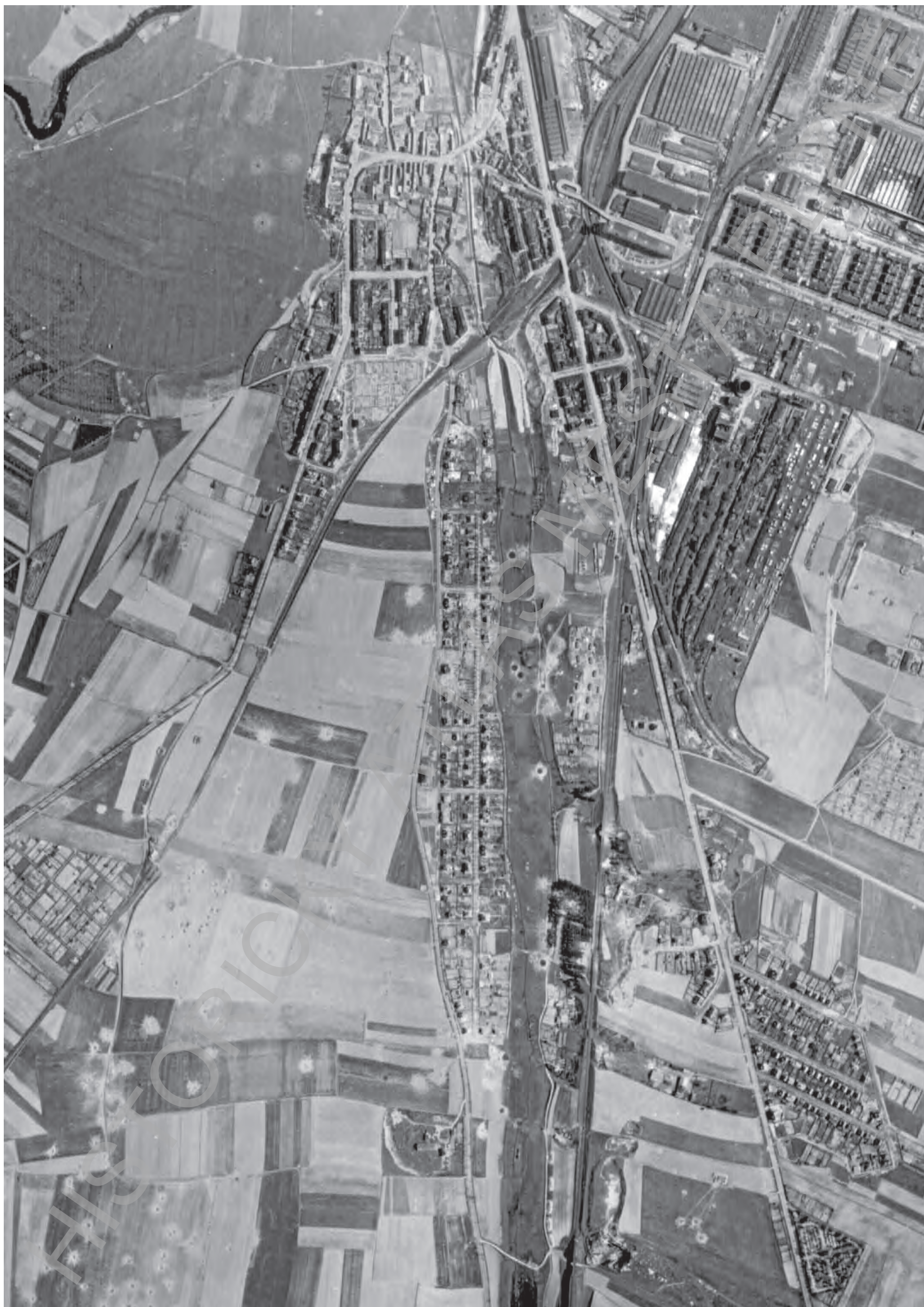
Mapa č. 43: Nerealizovaný plán asanace části bývalého Pražského předměstí zvané Petrohrad, výhled na 6. pětiletku (1976–1980)

Mapa č. 44: Územní plán města Plzně, 1988

Mapa č. 46: Svislý letecký snímek Plzně, 1938

Mapa č. 47: Svislý letecký snímek Plzně, 1945

Mapa č. 48: Svislý letecký snímek Plzně, 1972

Mapa č. 49: Svislý letecký snímek Plzně, 1988

Mapa č. 50: Svislý letecký snímek Plzně, 2008

Mapa č. 51: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Prvního vojenského mapování (josefského) z let 1780–1783

Mapa č. 52: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Druhého vojenského mapování (Františkova) z let 1844–1846

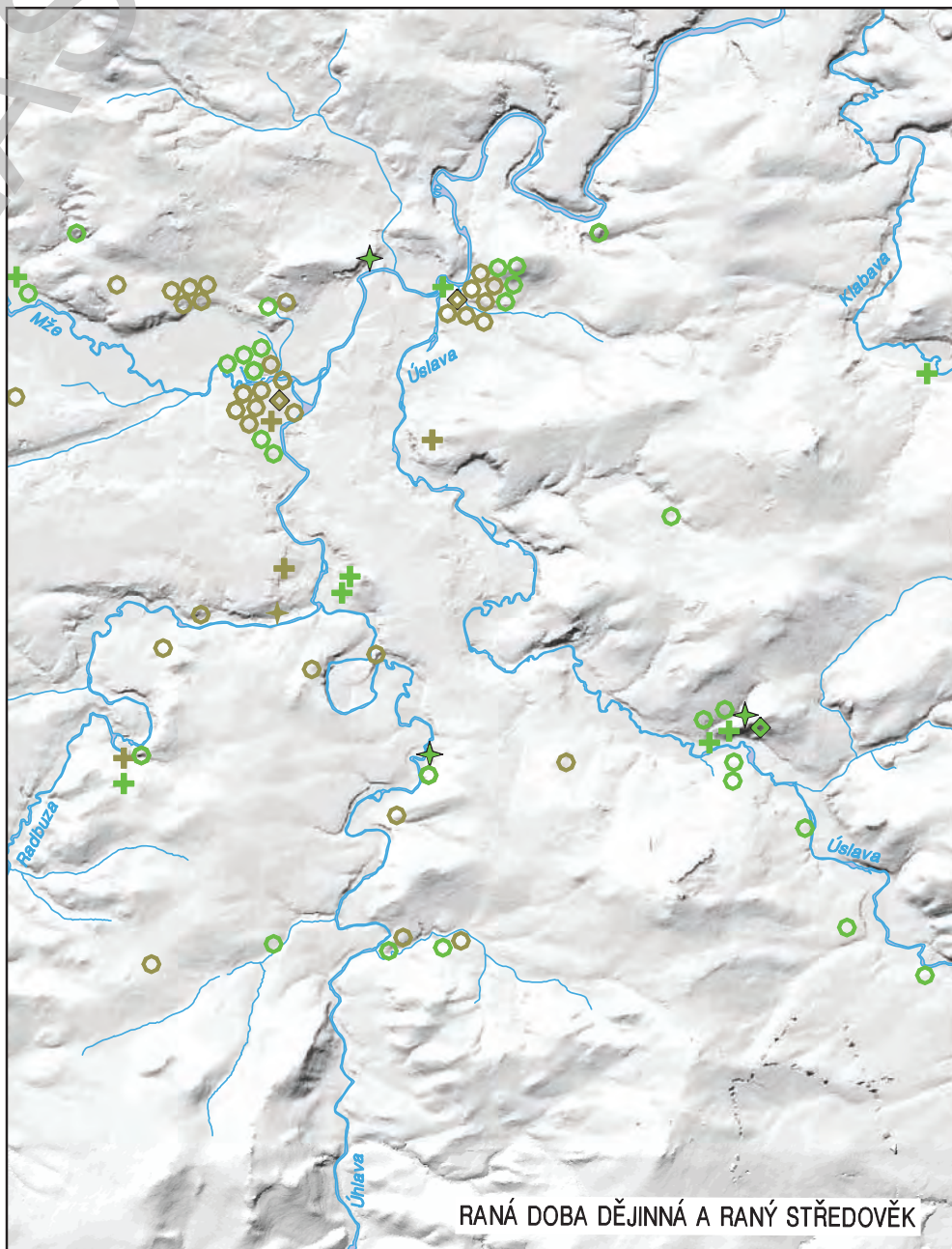
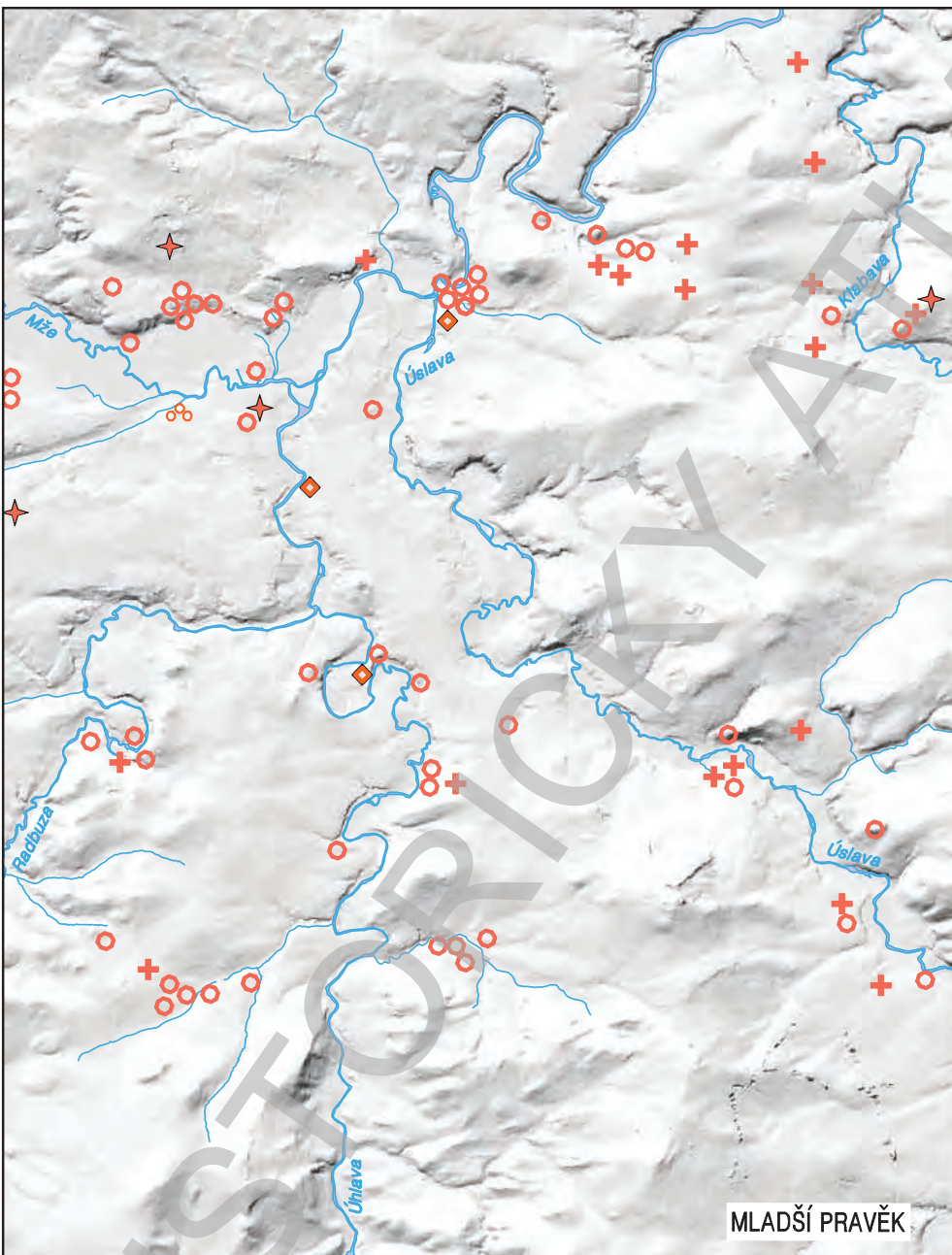
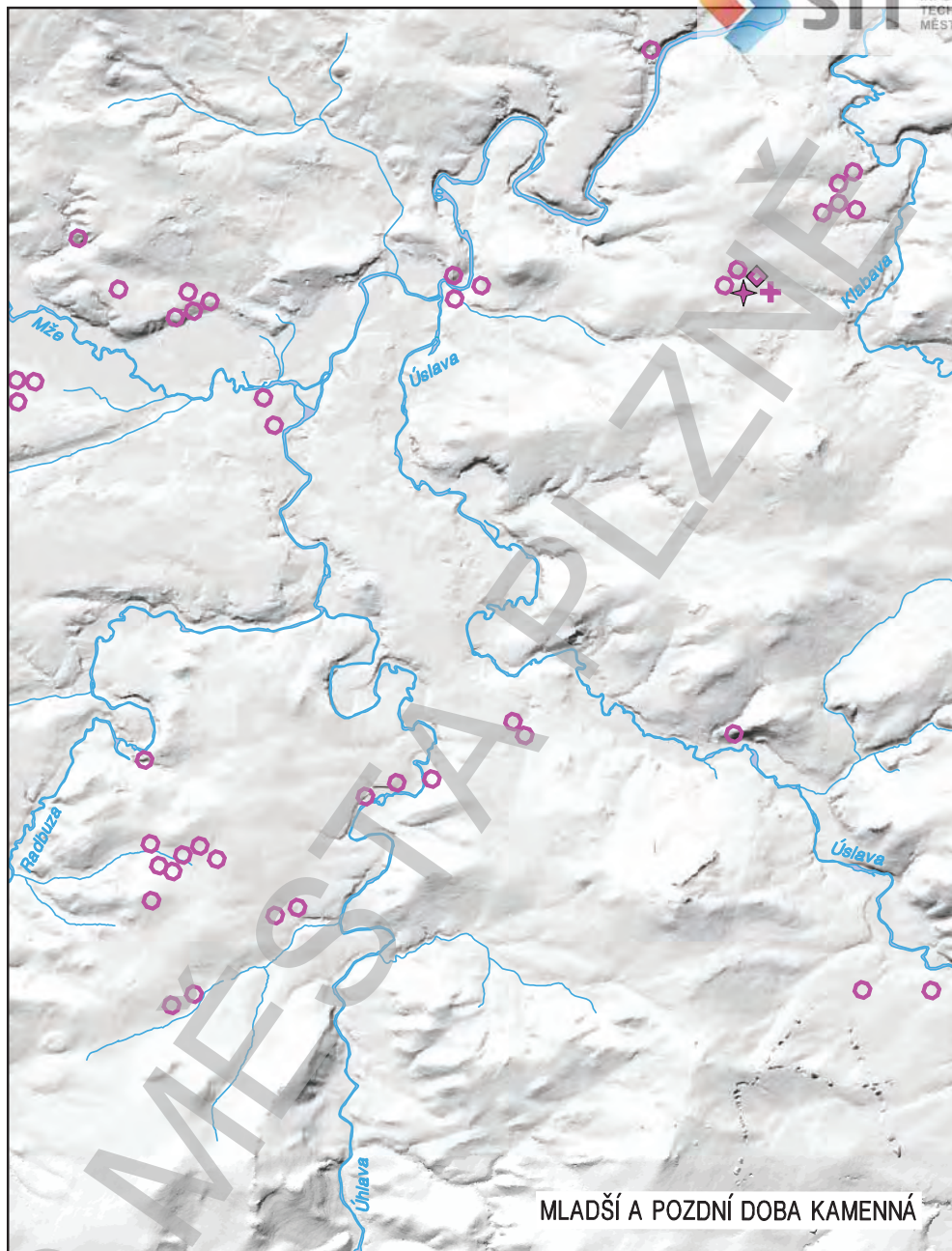
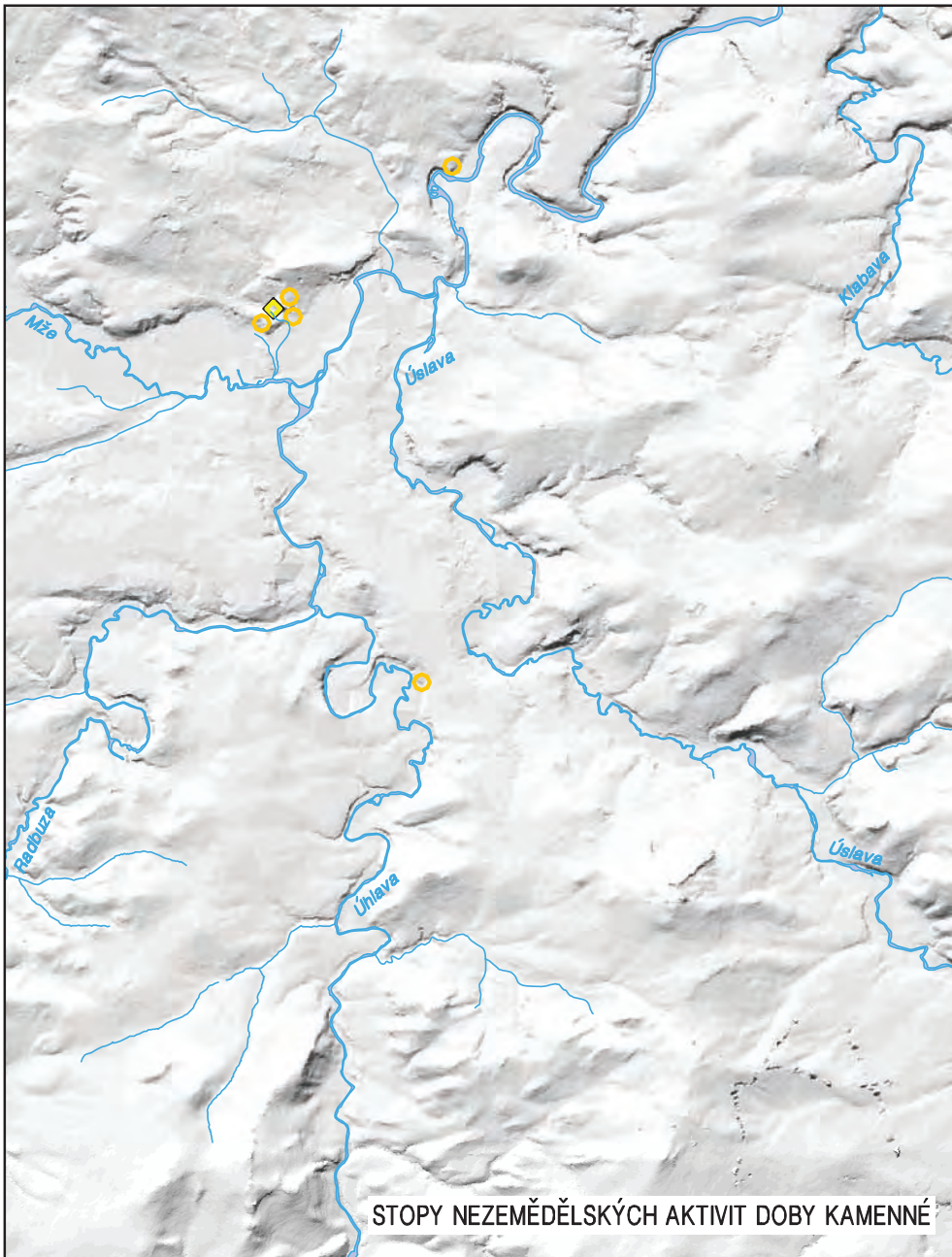
Mapa č. 53: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Třetího vojenského mapování z let 1878–1879

LEGENDA

	mlýn		pěšina		vodní plocha nebo tok		nevyužitá půda
	morový sloup		alej		dřevěná budova		louky
	dřevěný most		císařská silnice		zděná budova (parc.č. 439)		zahrady (parc.č. 235)
	kamenný most		hranice parcely		kostel (parc.č. 228)		názvy ulic

Mapa č. 54: Plzeň. Ukázka vektorizace nad rastrem císařského otisku z roku 1839

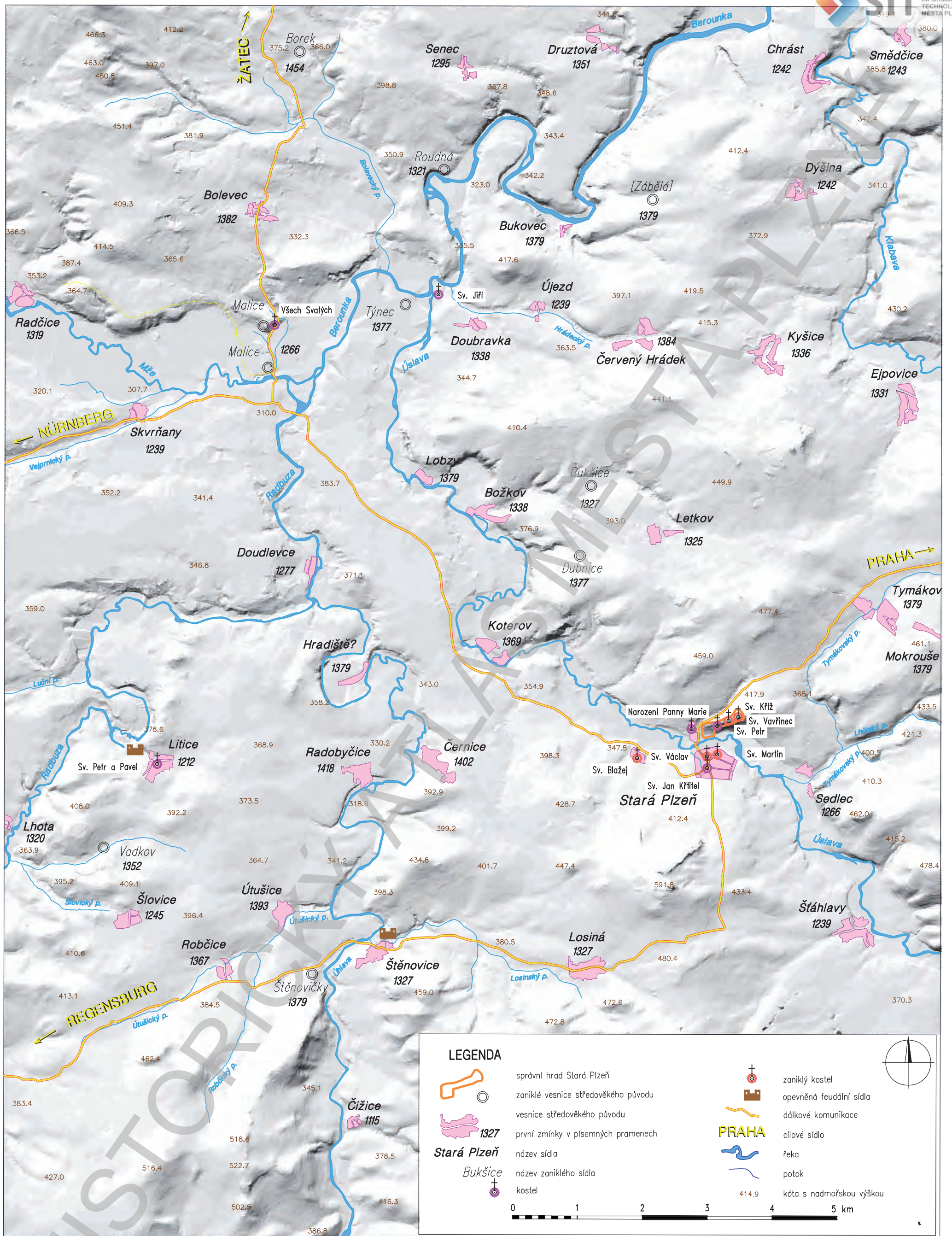

LEGENDA

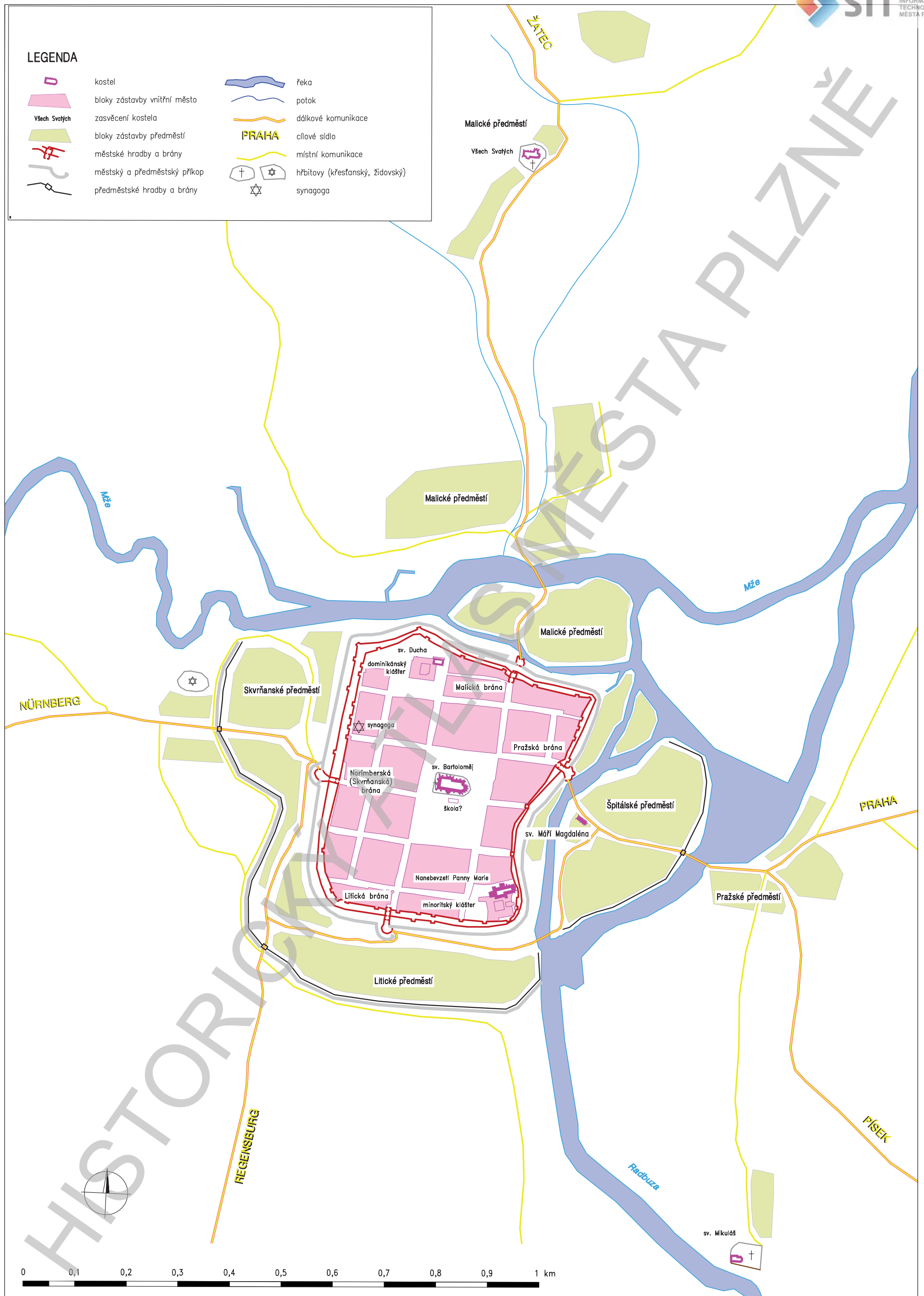
<p>Paleolit, mezolit (cca 9000–5500 př. n. l.)</p> <ul style="list-style-type: none"> □ Sídliště ◇ Intruze 	<p>Neolit, eneolit (cca 5500–2000 př. n. l.)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Sídliště ✚ Pohřebiště ◇ Intruze ✦ Ojedinělý nález 	<p>Doba bronzová, starší doba železná (cca 2000–400 př. n. l.)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Sídliště ✚ Pohřebiště ◇ Intruze ✦ Ojedinělý nález ⊕ Depot 	<p>Mladší doba železná, doba římská, doba stěhování národů (cca 400 př. n. l. – 700)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Sídliště ✚ Pohřebiště ◇ Intruze 	<p>Raný středověk (cca 700–1200)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Sídliště ✚ Pohřebiště ◇ Intruze ✦ Ojedinělý nález
--	---	--	--	---

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 km

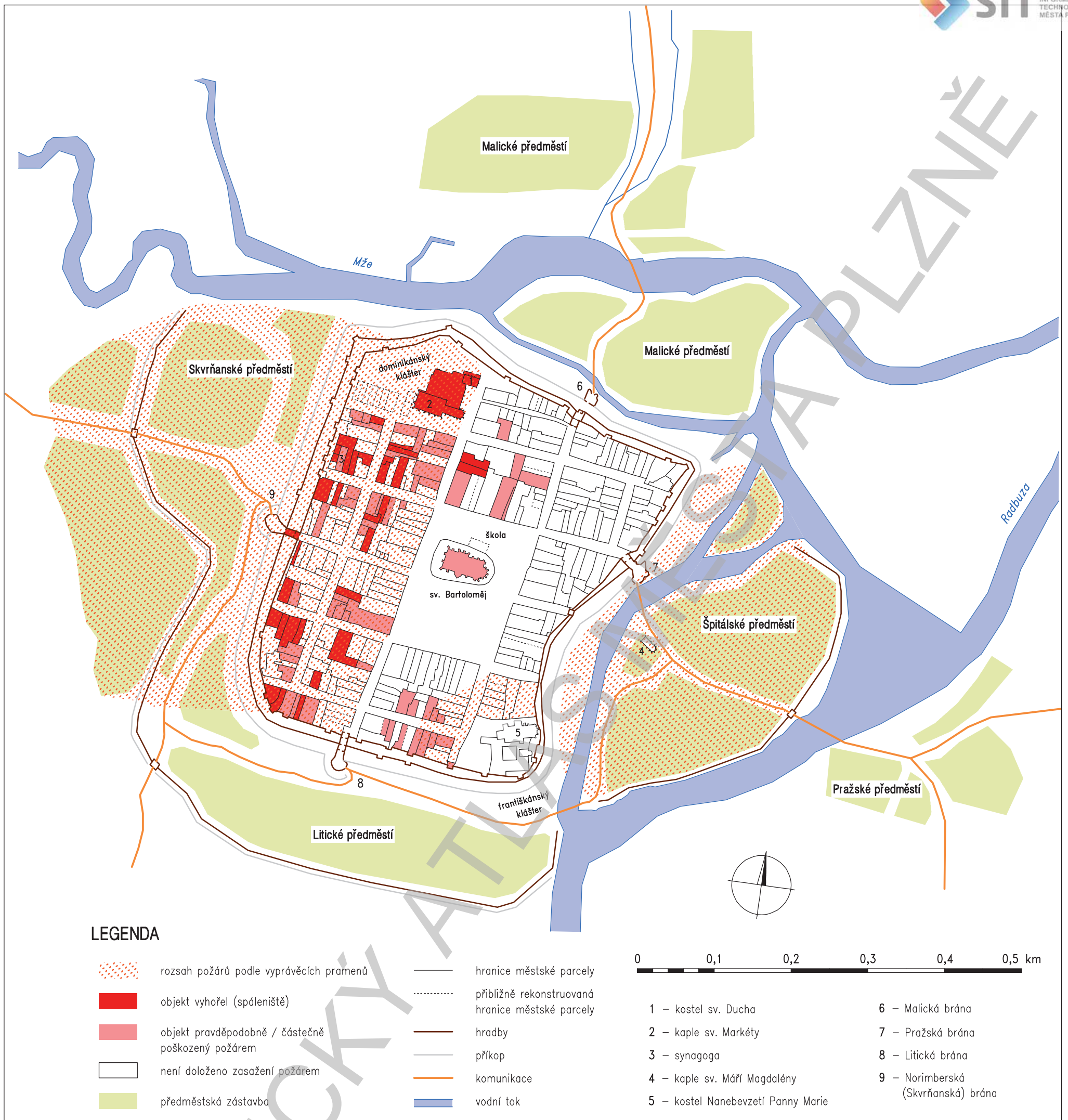
Mapa č. 55: Využití krajiny v pravěku a raném středověku

Mapa č. 56: Plzeňská aglomerace před vrcholně středověkou urbanizací

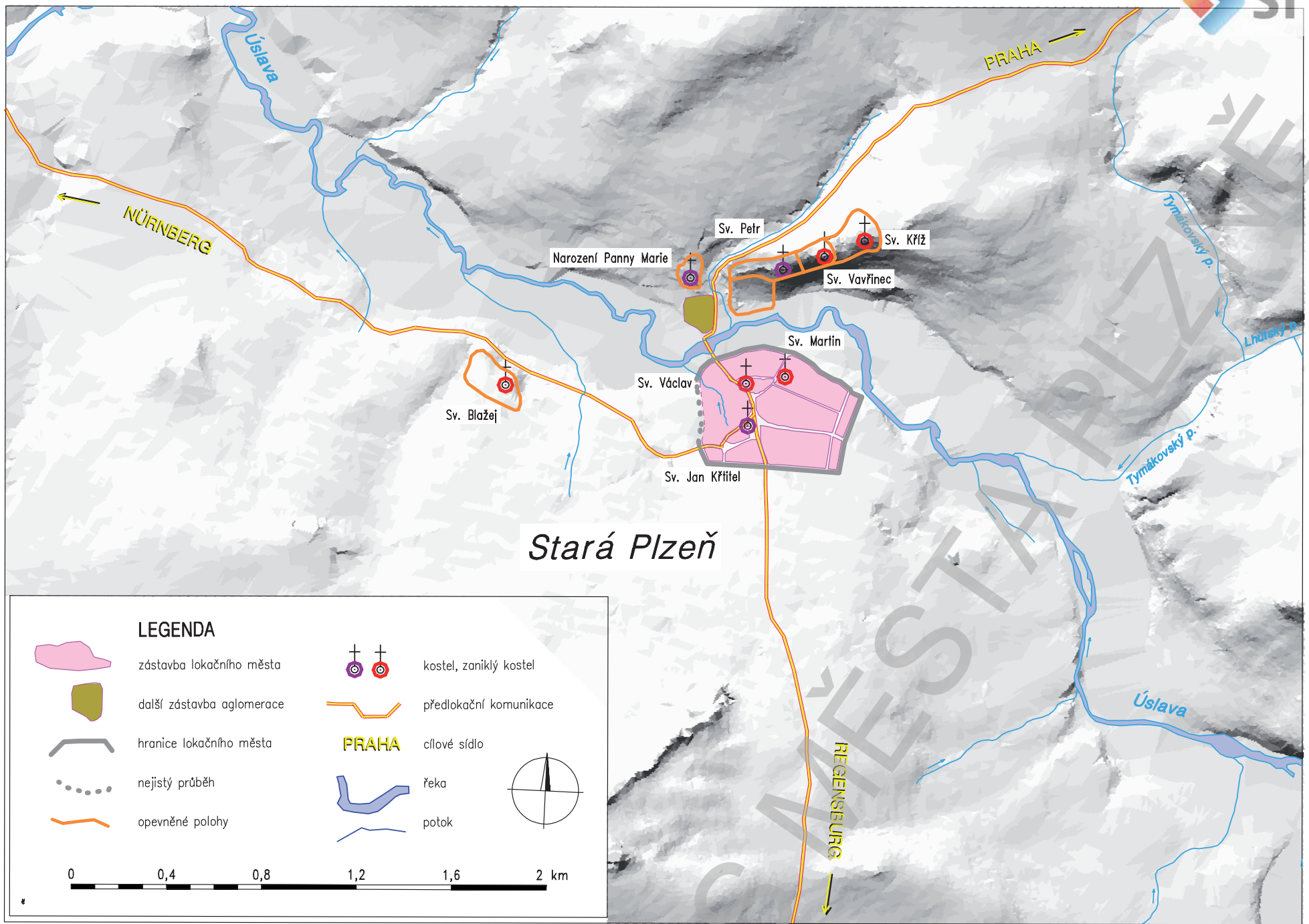
Mapa č. 57: Topografie středověké Nové Plzně (cca 1410)

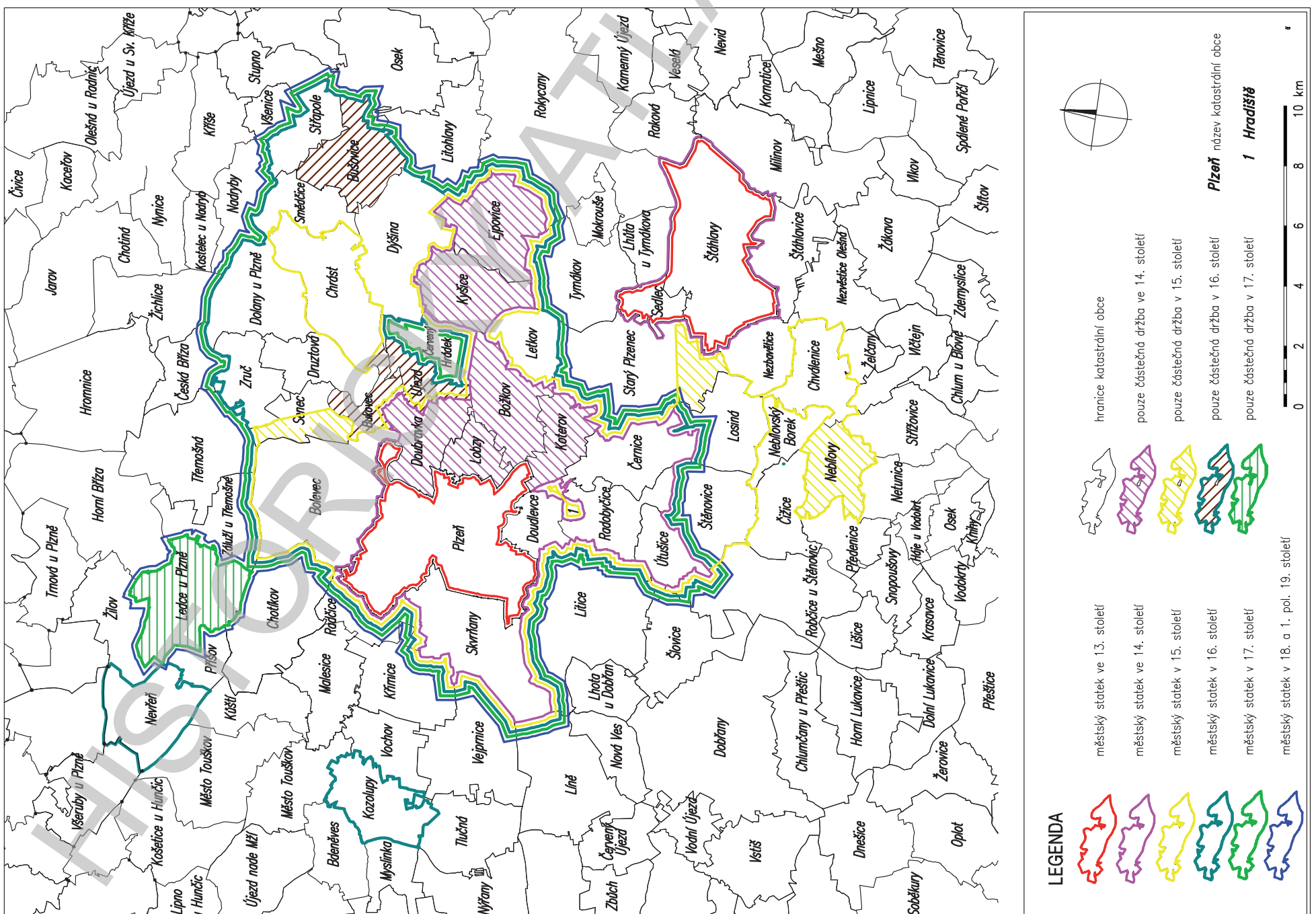
Mapa č. 58: Rozsah požárů města Plzně roku 1507

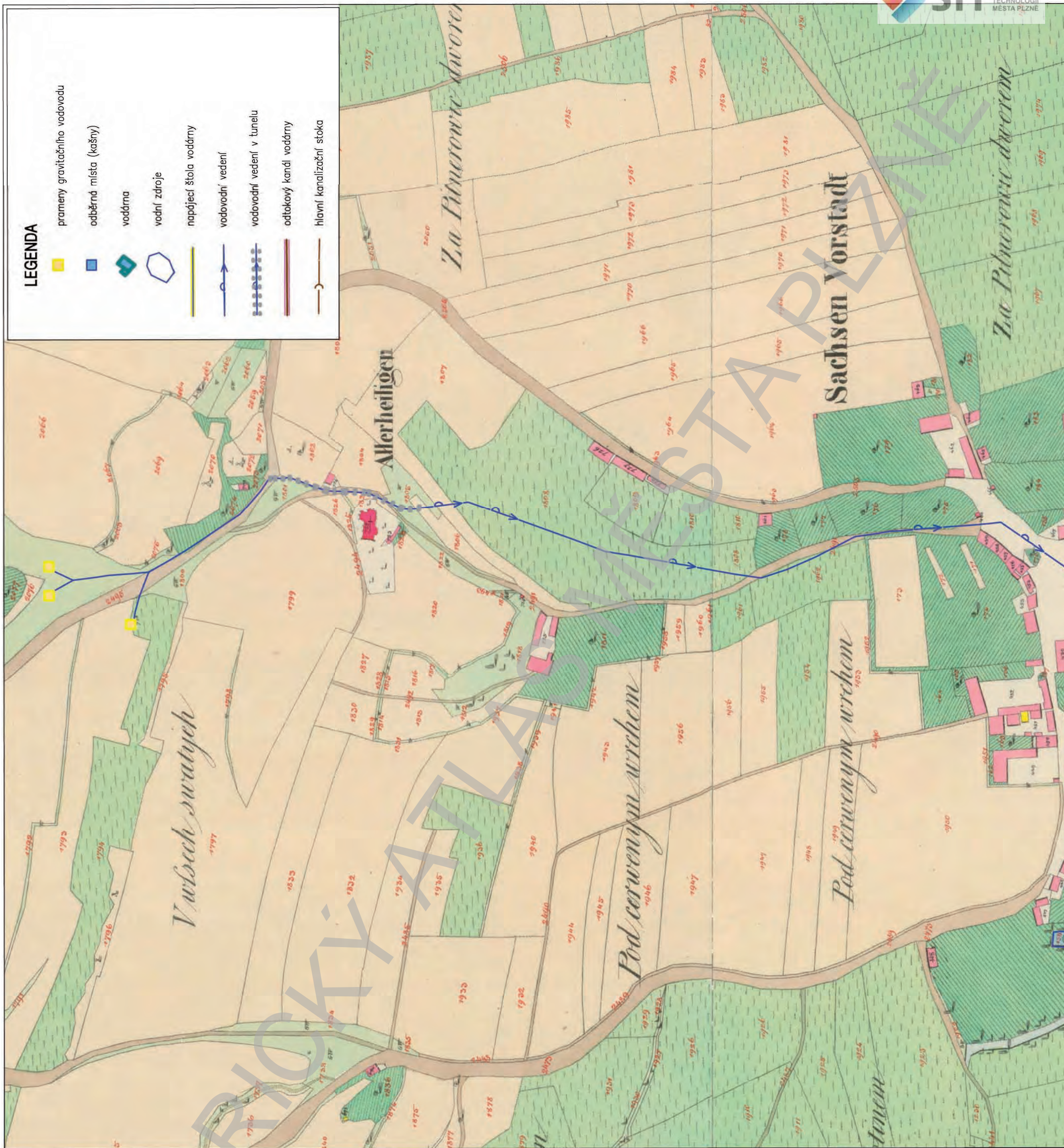
Obr. č. 73: Požár kostela sv. Bartoloměje, 1835

Mapa č. 59: Topografie Staré Plzně

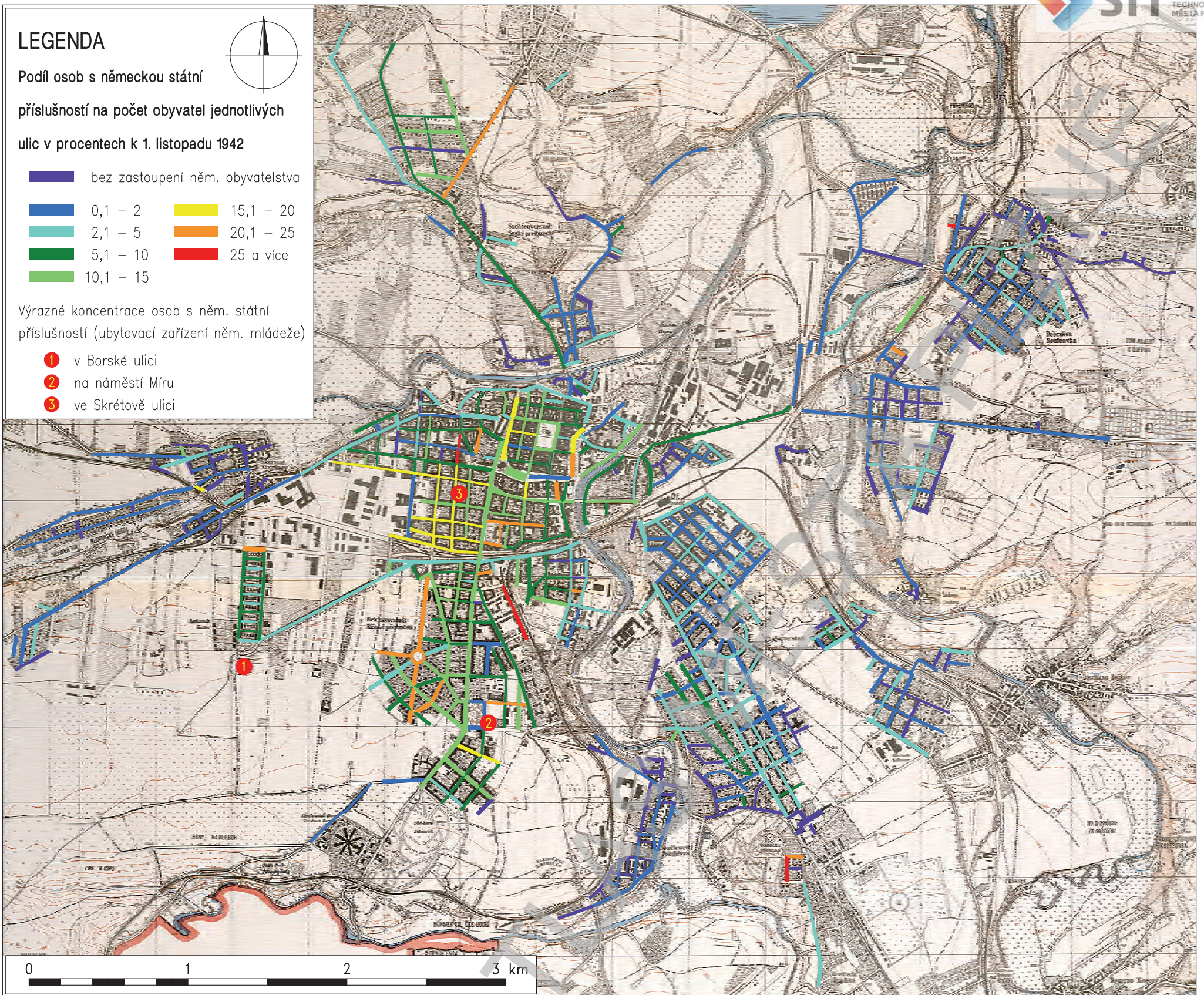
Mapa č. 60: Vývoj feudálního panství města Plzně

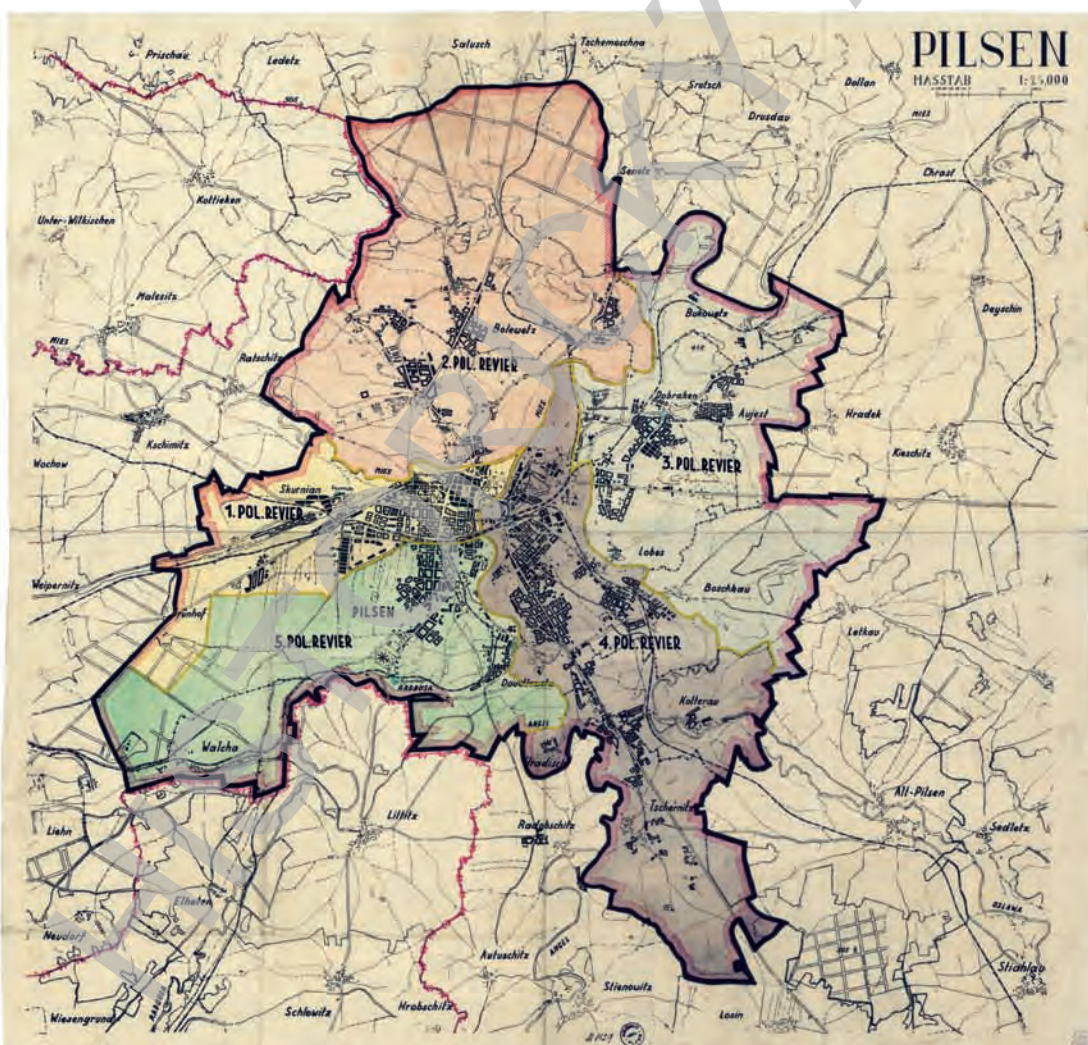
Mapa č. 61: Vodohospodářské poměry města Plzně v 19. století

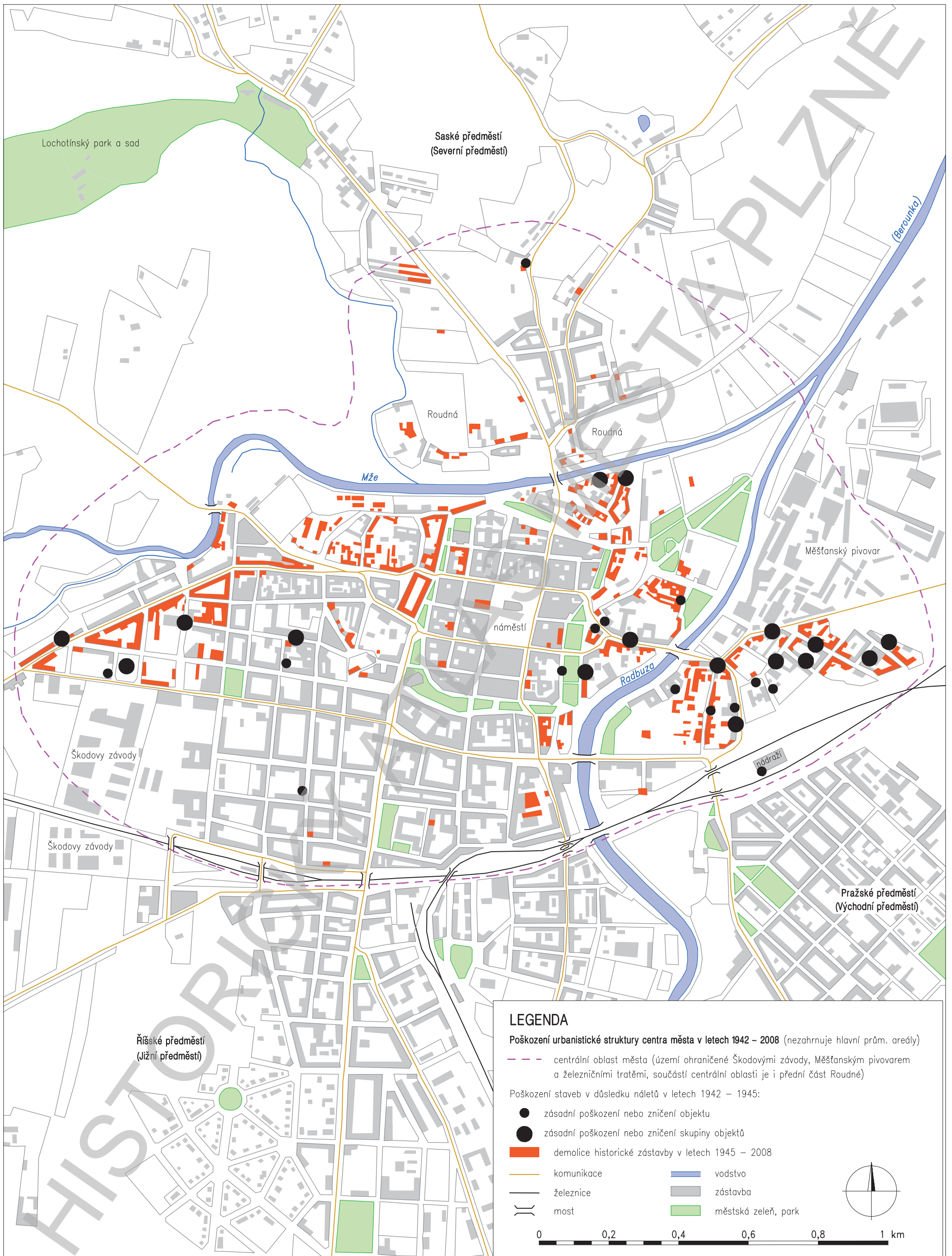
Mapa č. 62: Vyjádření výškopisu na plánu vodovodu, 1833

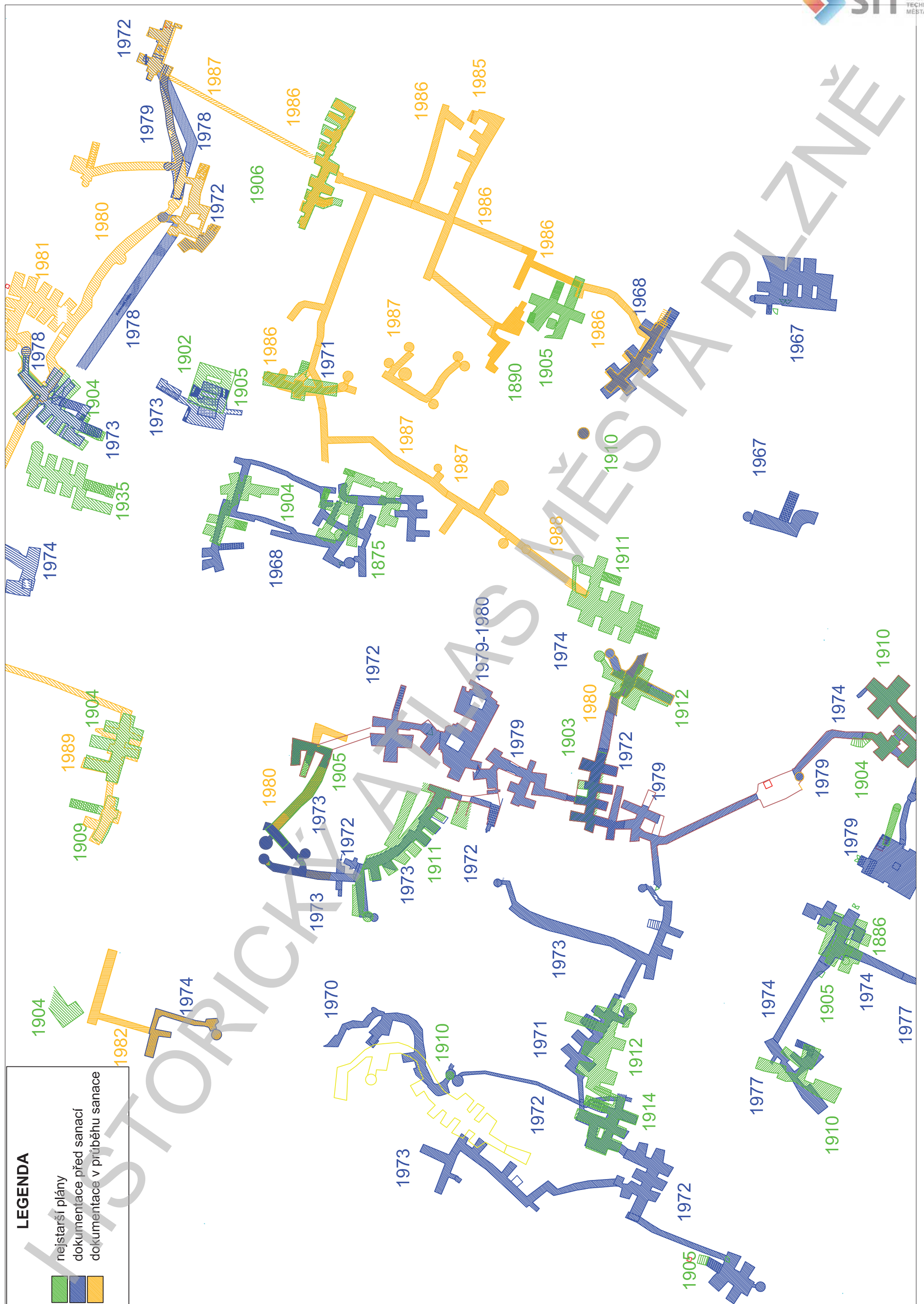
Mapa č. 63: Národnostní struktura Plzně k 1. listopadu 1942

Mapa č. 64: Plán rozdělení policejních revírů Policejního ředitelství v Plzni po 1. květnu 1942

Mapa č. 65: Rozsah demolice historické zástavby centrální oblasti Plzně od roku 1942

Mapa č. 66: Druhé sklepy měšťanských domů v západní části historického jádra města

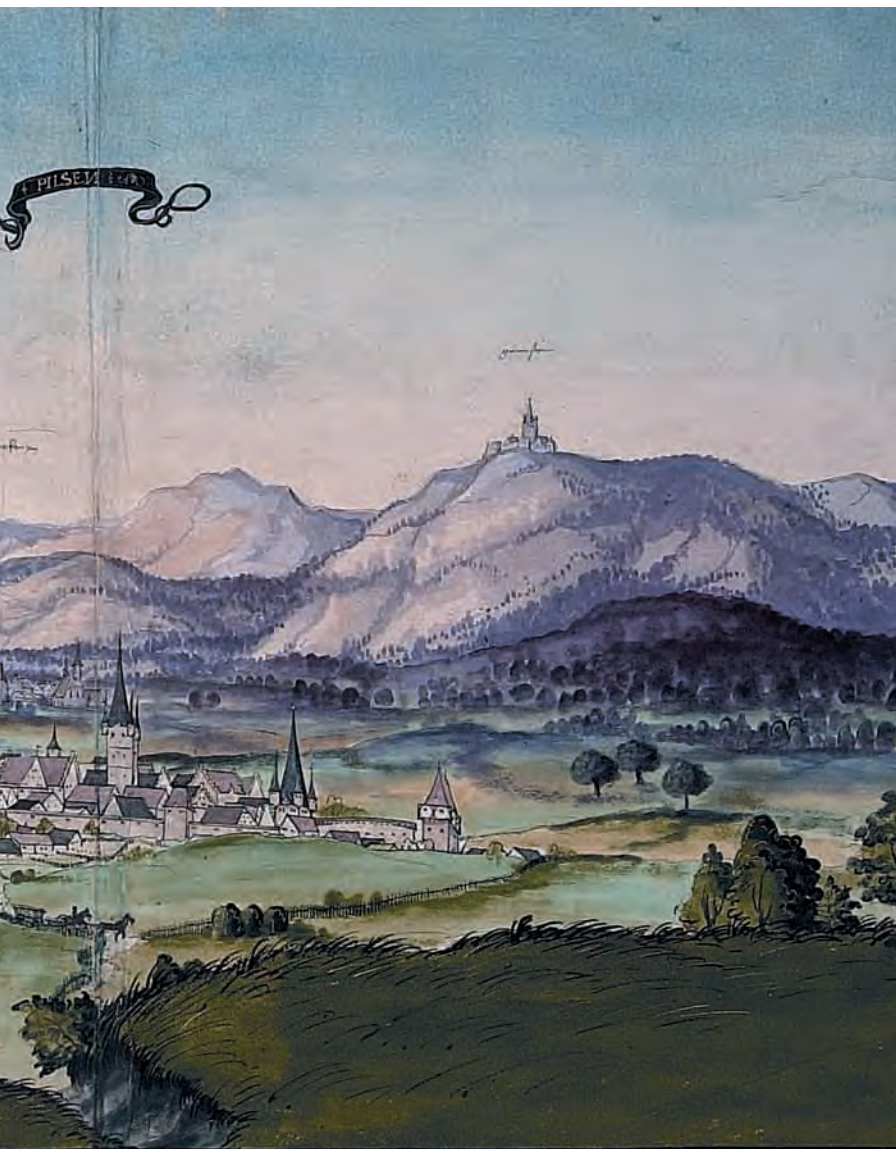
Obr. č. 74: Veduta města Plzně od severu, cca 1510–1520

Obr. č. 75: Veduta města Plzně od jihozápadu,

Obr. č. 76: Veduta Plzně od jihozápadu, 1574

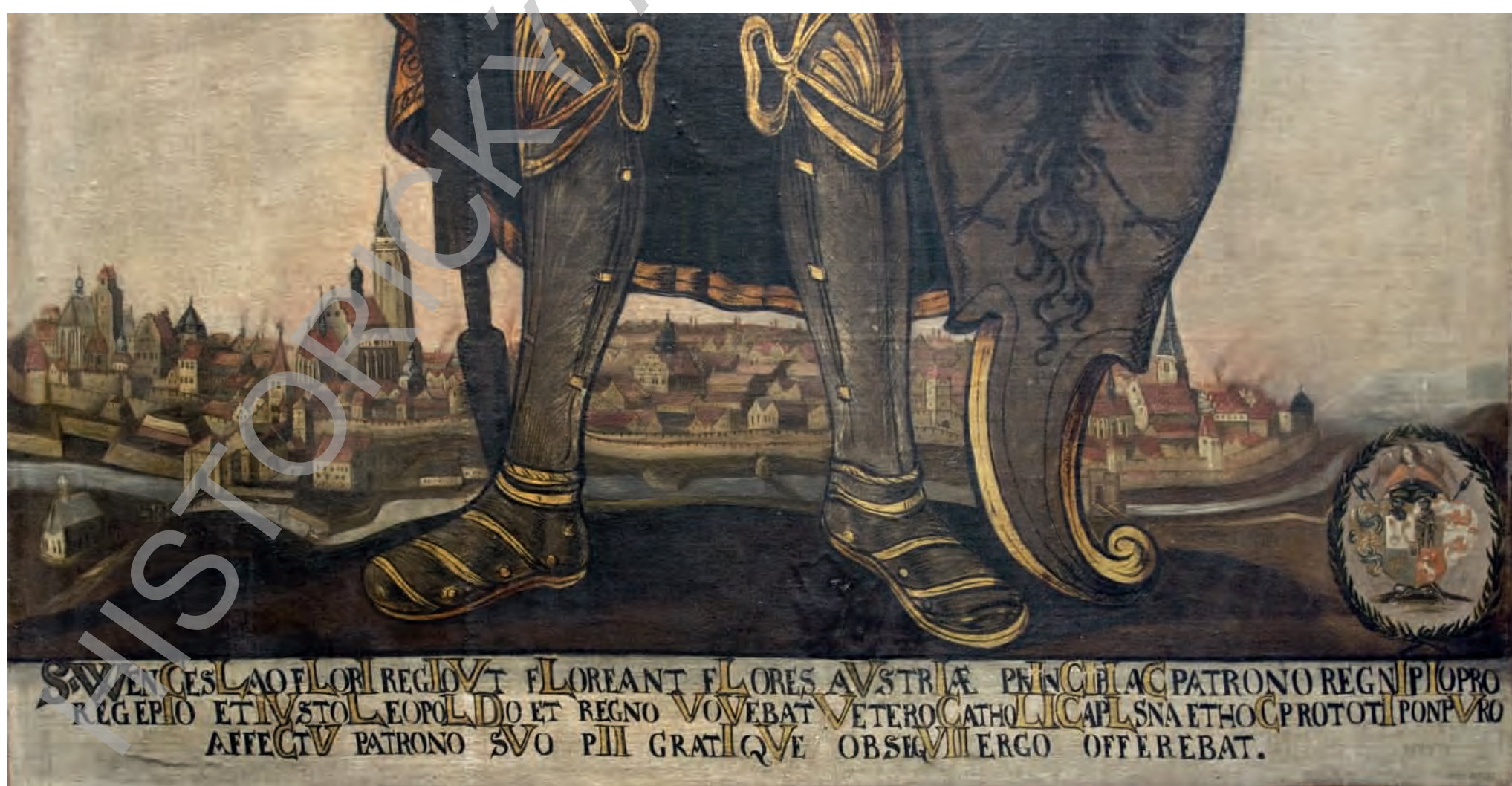
1536

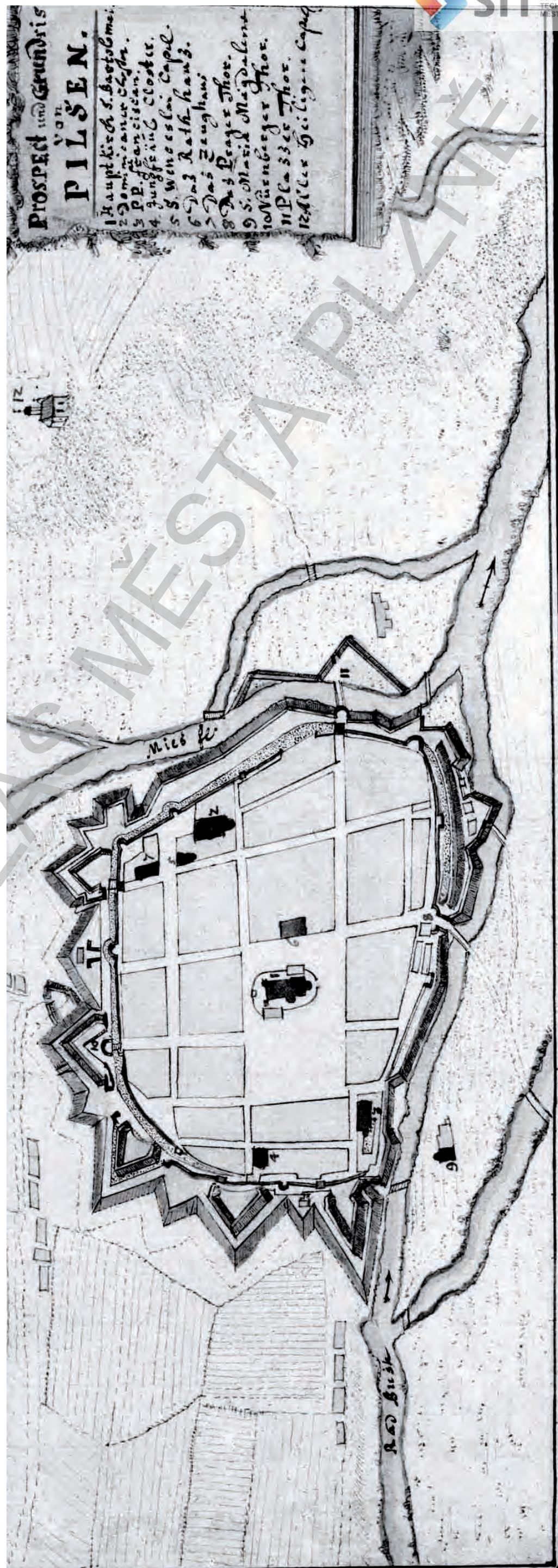
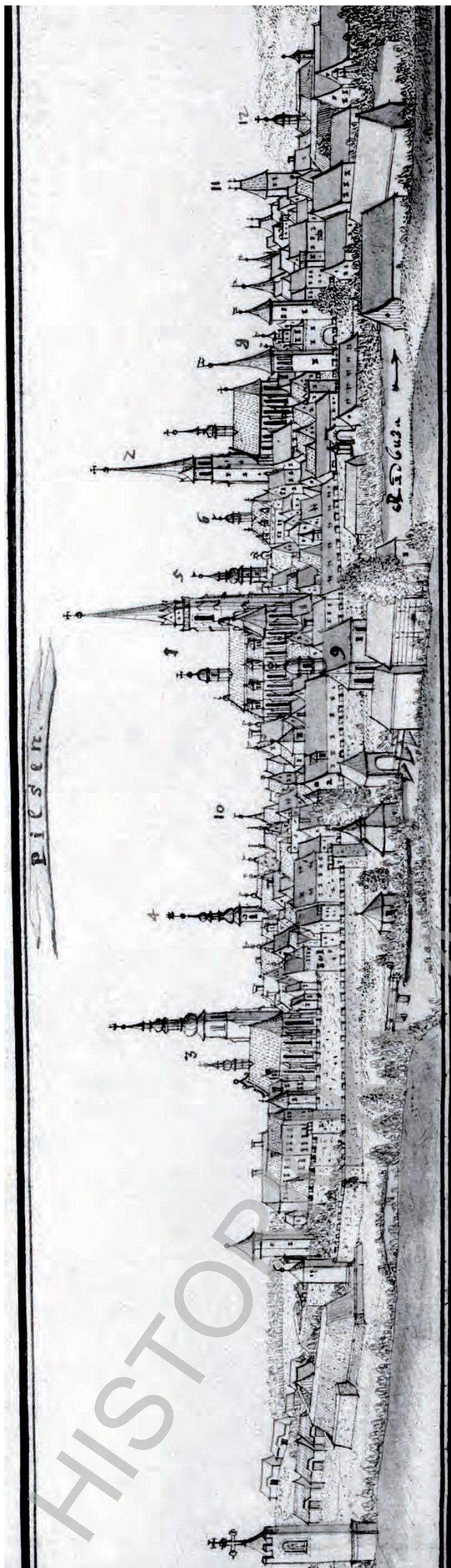
Obr. č. 77: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602

Obr. č. 78: Panoramatický pohled na dobývání Plzně, 1618

Obr. č. 79: Pohled na Plzeň od severovýchodu, 1672

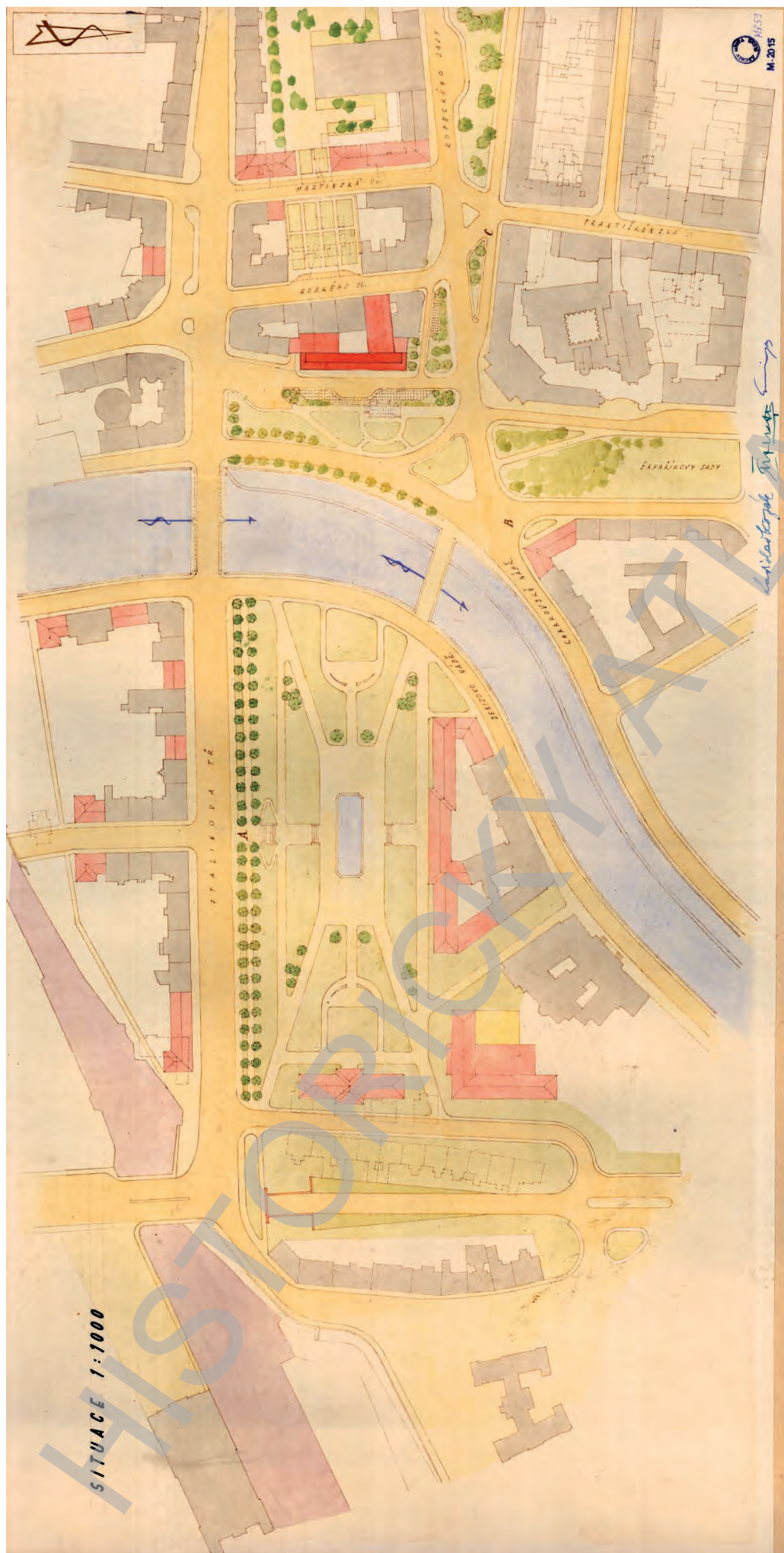
Obr. č. 80: Veduta a plán města Plzně, cca 1726–1729

Obr. č. 81: Pohled na Plzeň od východu, před 1729(?)

Obr. č. 82: Pohled na Plzeň od východu, před 1729(?)

Mapa č. 67: Návrh na úpravu části nábřeží, kolem 1955

Obr. č. 83: Charkovské (dnes Anglické) nábřeží s pomníkem J. V. Stalina, mezi 1953–1962

Obr. č. 84a–d: Panoramatické pohledy na město Plzeň, kolem 1915 a 1935

Obr. č. 85a-I: Pohlednice města Plzně, cca 1899 – cca 1943

Podrobný seznam map, plánů a vyobrazení svazku č. 21 – Plzeň

Sestavili Jan Anderle, Tomáš Bernhardt, Václav Čada, Petr Domanický, Eva Semotanová, Adam Skála, Robert Šimunek, Radek Široký, Stanislav Štangel, Martina Vichrová, Tomáš Vybíral, Marie Wasková

Titulní strana přebalu

Obr. č. 1: Znak města Plzně. Grafické zpracování Petr Kolář a Petr Tomas. – Plzeňský znak v dnešní podobě je výsledkem vývoje v 15.–16. století. První vývojovou fází představuje červený štít a v něm stříbrná chrlice ve skoku se zdviženým ocasem, doložená již v době předhusitské. Užití zlatého dvojhrbného velblouda v zeleném, původně ovšem modrém poli polceného štítu a anděla jako štítonoše znaku je doloženo až v polovině 15. století. Obě části znaku si Plzeňští přidali do erbu svémocně a teprve dodatečně se alespoň u velblouda pokoušeli vyvolat dojem, že jde o legitimní panovnický akt Zikmunda Lucemburského. K dalšímu rozhojnění erbu došlo za vlády Jiřího z Poděbrad. Za věrnost Římu, který vedl s českým králem válku, rozhojnil papež Pavel II. bulou z 5. června 1466 Plzeňským jejich znak o dvě nová pole (tehdy udělil Plzeňským rovněž právo červeného pečetiho vosku). Plzeňský znak od té doby tvořil čtvercý štít s papežovými přidavky, které symbolizovaly papežskou stolicí a ochranný poměr k římské říši. Do prvního stříbrného pole byly dány dva vzhůru postavené a od sebe odvrácené zlaté klíče dole svázané a ve druhém zlatém poli se objevil vpravo hledící zbrojnoš s připásaným mečem, který držel v pravici pravou polovinu černého orla s roztaženým křídlem a s vyplazeným jazykem. Polepšení znaku papežem bylo v české heraldice novinkou, protože právo udílet erby nebo je rozmnožovat a polepšovat příslušelo výhradně českému panovníkovi. Někdy mezi léty 1466 a 1578 si začali Plzeňští znak svévolně rozmnožovat o srdeční štítek, který jim byl – stejně jako v případě anděla štítonoše – písemně potvrzen až v dalším papežském privilegii z roku 1578. Na důkaz vítězství katolicismu v Plzni přidal papež Řehoř XIII. týmž privilegii na dosavadní štít znaku vysoký zlatý kříž, vztýčený na zeleném trojvrší, a na něm zlatými majuskulními písmeny napsáno: „In hoc signo vinces“ [V tomto znamení zvíťazíš]. Na barevném vyobrazení nového znaku, jež bylo součástí papežského privilegia, je patrné, že do znaku byly přidány i jiné heraldické prvky – olivová ratolest, dva hrncové helmy, halapartna a buzikán. Velký znak města Plzně má podobu čtvercého štítu se srdečním štítkem. V prvním stříbrném poli jsou dva vzhůru postavené a od sebe odvrácené zlaté klíče dole svázané. V druhém zlatém poli je vpravo hledící stojící zbrojnoš ve stříbrném brnění s připásaným mečem se zlatým jílcem, levicí předržovaným. V pravici drží pravou polovinu černého orla s červeným jazykem. V třetím zeleném poli je zlatý dvouhrbý velbloud vlevo kráčející. Ve čtvrtém červeném poli je stříbrná chrlice ve skoku se zdviženým ocasem, na krku se zlatým obojkem s kroužkem. Uprostřed štítu je umístěn srdeční štítek, na němž je v červeném poli obraz městské brány se dvěma věžemi, uprostřed otevřené brány stojí rytíř, držící v pravici tasený meč a v levici štít, na němž je vyobrazen dvojocasý lev; nad branou z cimbuří vyrůstá prostovlasá dívka držící v pravici praporek s dvojocasým lvem a v levici praporek s černou orlicí. Na štítku je vysoký zlatý kříž vztýčený na zeleném trojvrší, na němž je zlatými majuskulními písmeny nápis IN HOC SIGNO VINCES. Po obou stranách kříže se pne odsponu zelená olivová ratolest. Za spodními pahorky jsou dvě hrncové přílby od sebe odvrácené. Podle pravé přílby trčí kosmo vzhůru zesponu štítu halapartna, podél levé přílby šikmo zesponu štítu palcát (buzikán), obojí přirozené barvy. Štítonošem je anděl s mírně rozepjatými křídly, stojící na zeleném trávniku za štítem, rukama přidržující horní roh štítu. Spodní šat anděla je zelený, plášť šedofialový, zlaté vlasy dolů splývající, na hlavě má zlatou zář a křížek.

Obr. č. 2: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602. Autor Jan Willenberg. Srov. mapový list č. 44, obr. č. 77.

Textové listy

Obr. č. 3: Pečetidlo (typář) města Plzně z doby kolem roku 1300. Archiv města Plzně, Sbirka pečetidel, Peč 1/1. Foto Tomáš Bernhardt. – Podle nejnovější literatury se jedná o práci dvou zlatníků, zhruba z let 1297–1300; typologickou řadu lze sledovat od pečeti Starého Města pražského (1257) a pečeti Berouna (krátce po 1295), plzeňská je však kvalitou provedení převyšuje. V. Vojtíšek hledal původ typáře v Norimberku, dnešní bádání se však přiklání spíše k názoru J. Homolky, který nacházel souvislost s rytcem pečeti krále Václava II. Nejstarší otisk plzeňského pečetidla je k dispozici na listině ze 17. dubna 1307 (heslo Dany Stehlikové in: Gotika v západních Čechách II. Plzeň 1995, s. 519–520, č. kat. 113). Nejstarší plzeňská pečeť patří k největším českým městským pečetím; její průměr činí 83 mm. Město jí užívalo pravděpodobně hned od svého založení na sklonku 13. století až do roku 1466. Na pečeti v pečetním poli je věžová brána s cimbuřím o pěti stínkách, v otevřené bráně stojí bojovník v plné zbroji, s mečem v pravici a gotickým štítem (na něm je český lev ve skoku) v levé ruce. Hlavu mu kryje helm s klenotem orlího křídla. Z cimbuří hradby roste postava dívky s praporek v rukou, na heraldický pravém je korunovaný český lev ve skoku otočený heraldicky vpravo, na heraldicky levém pak rozkřížlená černá nekorunovaná orlice hledící heraldicky vpravo. Po bocích věží na okraji pečetního pole jsou dvě rostlinné ratolesti. Legenda pečeti zní: + SIGILLV . CIWITATIS . D . NOWA PILSEN . REGI . BOHE . Nejstarší doklad pečeti se nachází na testamentu plzeňského měšťana Wolframa Zwinilingera ze 17. dubna 1307, k němuž byla přivěšena pomocí pergamenového proužku. K pečeti se dochoval i typář, deponovaný nyní v Archivu města Plzně. Typář je zhotoven z bronzu, průměr pečetní desky tvaru kotočce o síle 2 mm činí 84 mm, výška pečetidla je 13 mm. Jako držadlo slouží kobylika. Po stránce

výtvarné kvality je pečetidlo na mimořádné výši. Mimořádnost typáře odráží rovněž jeho velikost (která mezi českými městskými pečetidly náleží k největším), složitost pečetního obrazu i minucióznost kresby, vhodné doplnění o jemné dekorativní prvky dvou rostlinných ratolestí. Pozoruhodné je i přihlášení se pečeti k Českému království legendou a erbovními figurami na praporecích. Pečetidlo se v 19. století ztratilo a dostalo se do soukromých rukou do Dobříše, bylo však nakonec Plzni vráceno zpět.

Obr. č. 4: Znak města Plzně, 1578. Vyobrazení znaku (kolorovaná perokresba) je součástí breve papeže Řehoře XIII. (dat. 1578, prosinec 1., Řím), jímž rozhojňuje (de facto potvrzuje) znak města Plzně. Archiv města Plzně, sign. I.359. Foto Tomáš Bernhardt. – Srov. komentář k obr. č. 1.

Obr. č. 5: Vyobrazení města Plzně (?), 1480. Perokresba, uzavírající text jednoho z traktátů Petra Hispana; z explicitu („Explicit quintus tractatus per manus Johannis de Plana Bohemie in scola plznensi hora XXIII. anno Domini M^oCCCC^oLXXX^o“) vyplývá, že text psal Jan z Plané v plzeňské škole roku 1480 – jeho dílem je zjevně i vyobrazení města. Archiv Pražského hradu – Archiv pražské metropolitní kapituly, rkp. M XXXVII, fol. 102v. Foto Stanislav Loudát. – Obraz města je zhuštěný a silně schematičtý, možno říci, že nebyť kontextu, v němž se vyobrazení objevuje, jednoznačná identifikace by nebyla možná (nechybějí dokonce ani názory, že pětice věží obehnaných zdí představuje jen obecné vyjádření města, nikoli konkrétní lokalitu). Můžeme jen předpokládat, že z trojice vysokých útlých věží prostřední patří kostelu sv. Bartoloměje, zatímco krajní kostelům klášterním (františkáni, dominikáni); město je sevřeno pásem hradeb s věžemi, k jedné z nich (bráně) vede proporčně předimenzovaný most zakončený přesunutou mostní věží (snad most přes příkop před Pražskou branou?); spolehlivá identifikace staveb, a dokonce ani orientace světových stran není však možná (HEJNIC, Josef – POLÍVKA, Miloslav: Plzeň v husitské revoluci. Hilaria Litoměřického „Historie města Plzně“, její edice a historický rozbor. Praha 1987, zvl. s. 372–378).

Obr. č. 6: Pohled na kostel sv. Bartoloměje, 1491. Miniatura ve Stupnickově graduálu. Knihovna Národního muzea v Praze, sign. XII A 20, fol. 190v. Foto AIP Beroun. – Knižní miniatura v iniciále T – Templum (Chrám v biblickém smyslu slova) ve zpěvníku, který dal pro kostel sv. Bartoloměje zhotovit roku 1491 plzeňský měšťan Martin Stupník, znázorňuje v nezbytně zjednodušující zkratce gotickou chrámovou stavbu, která hlavními rysy odpovídá představě, již si o podobě plzeňského farního kostela v poslední čtvrtině 15. století tvoříme na základě posledních výzkumů tohoto objektu. Autor se inspiroval vzhledem kostela v pohledu od jihozápadu. V souladu s realitou zdůraznil vnější opěrnou soustavu stavby. Za zvonicí, posunutou pro potřebu zobrazení z její skutečné polohy, řadí loď se stanovým zastřešením, na níž pak navazuje nižší presbytář, zčásti zakrytý okrajem iniciály. Souvislostí vzniku díla a jeho určení pro tento konkrétní kostel posilují naše přesvědčení, že hledíme na poměrně věrné zpodobení plzeňského chrámu. Přispívá k tomu výskyt charakteristické stanové střechy lodí, jejíž existence je potvrzena dalšími prameny. O zhruba čtyři desetiletí mladší a o poznání méně monumentální je vyobrazení kostela sv. Bartoloměje v iluminované iniciále Plzeňského antifonáře Pavla Melnického z roku 1527 (MERGL, Jan: Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900. Plzeň 1995, č. 2).

Obr. č. 7: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602. [Bez nadpisu]. Autor Jan Willenberg. Dřevoryt, výška 85 mm, šířka 145 mm. In: PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj: Diadochus ... 5. O počátku a dávnosti měst v Království Českém (= O stavu městském). Praha 1602, pag. 163. Foto Tomáš Bernhardt. – Použitá reprodukční technika – dřevoryt – neumožňuje, aby toto vyobrazení dosáhlo shodné podrobnosti a kvality znázornění města jako perokresba (srov. mapový list č. 44, obr. č. 77), jež pro ně posloužila za podklad. Přesto znamená pro Plzeň mimořádně cenný pramen, a to především zachováním alespoň části z pohledu na Saské (severní) a Skvrňanské (západní) předměstí, jejichž úplnější znázornění předpokládáme na nyní ztracené pravé části zmiňované perokresby. Součástí vyobrazení je také pozdní renesanční varianta městského znaku členěného do dvou štítů. Vpravo dole najdeme plzeňskou šibenici a boží muka na cestě k ní. V podání jednotlivých budov se vyskytuje i pozoruhodný detail, na perokresbě nezaznamenaný, v podobě stavebního jeřábu na dostavované věži františkánského kostela, který přispívá k poznání vývoje tohoto objektu. Pohlédnout můžeme na severozápadní úsek městského opevnění. Ovšem, jak bylo předznamenáno, nejdůležitější je zachycení uvedených předměstí. V případě těchto lokalit jde o vůbec nejstarší zachované zobrazení jejich podoby. Na severním předmostí Saského mostu, který překonává tok Mže, dřevoryt znázorňuje v těsném sousedství dvě sakrální stavby. Ona v popředí má obdélníkový půdorys, stupňové štíty a ve hřebeni střechy výraznou sanktusovou věž hranolového tvaru. V zákrytu za touto svatyní vidíme druhou, jejíž polygonální závěr je patrně opatřen vnější opěrnou soustavou. Ze hřebene střechy vystupuje sanktusová věž krytá renesanční bání s lucernou. Současná existence dvou sousedících sakrálních staveb v této lokalitě zůstávala donedávna historiky nereflextována, a zejména proto se udržovalo povědomí o jediné z nich – kostelu sv. Rocha. Stavebně historický průzkum domu čp. 84 v ulici U sv. Rocha dovolil rozlišit v jeho jádře podstatně části bývalé sakrální stavby obdélníkového půdorysu, včetně pozůstatků renesanční malířské výzdoby a stop kleneb jejího interiéru. Lze ji ztotožnit se svatyní zobrazenou Willenbergem v popředí. Nejasnosti, které vyplývají z interpretace historických map, a dosud nedokončený archivní výzkum momentálně nedovolují s jistotou říci, zda nalezená stavba v jádře čp. 84 je pozůstatkem kostela sv. Rocha nebo s ním sousedící kaple sv. Fabiána, žebatá Anna a Anny, kterou zde dali postavit přední plzeňští měšťané Šebestián

a Anna, manželé Pechovští. Význam těchto stavebníků dokládá blízký vztah císaře Rudolfa II. k Šebestiánovi, utužení zejména v době přenesení císařské rezidence z Prahy do Plzně, a bezpochyby také skutečnost, že kapli roku 1599 spolu s dalšími preláty světil Zdeněk Berka, arcibiskup pražský. K transformaci stavebních částí zmíněných objektů pro jiný účel, a tím k postupné ztrátě přesnějšího povědomí o nich, došlo po zrušení většiny plzeňských předměstských svatyní v roce 1783. Zcela u pravého okraje dřevorytu je zachycena část západního Skvrňanského předměstí. Domovní zástavbu převyšuje hranolová věž krytá jehlančovou či stanovou (?) střechou, kterou završuje vysoká hrotnice s nápadnou korouhví. S největší pravděpodobností se takto projevuje věž brány, která uzavírala přístup do opevněného Skvrňanského předměstí od západu. Pokud je známo, jedná se o její jediné pohledové zachycení jako celistvé stavby. Jako zříceninu ji pak lze nalézt na zachycení dobytí Plzně Mansfeldem, počínaje Kellerovým z roku 1619 (mapový list č. 45, obr. č. 78), a na obrázcích, které z těchto předloh byly odvozeny.

Obr. č. 8: Kostel sv. Bartoloměje a latinská škola, 1602. Kostel Farní Sv. Bartholoměje v Prostřed Rynku y s Sskolou v Miestie Plzni. 1602. J. W. Autor Jan Willenberg. Perokresba, výška 168 mm, šířka 250 mm. Knihovna kláštera premonstrátů na Strahově, Praha, sign. DT I. 30/IV. Foto AIP Beroun. – Kresba zachycuje kostel a městskou školu od severovýchodu. Nápis je umístěn vpravo od zvonice, do levého horního rohu autor připojil znak města Kadaně (Der Stadt Kaden Wappen). Vyobrazení bezpochyby vzniklo při Willenbergově návštěvě Plzně v únoru roku 1602, kdy kreslil podklady pro celkový pohled na město (mapový list č. 44, obr. č. 77). Stejně jako na něm se také zde vyskytují autorovy poznámky a značky vyjadřující materiály či barvu střešů a jejich součástí. Podle toho je zřejmé, že si vytvářel přípravu k barevnému pojednání pohledu na Plzeň, jak to ostatně činil také u ostatních lokalit. Můžeme z toho soudit, že se počítalo s ručním kolorováním dřevorytových ilustrací Paprockého *Diadochu*, pro které tyto práce tvořily materiál. Jak mohl vypadat výsledek tehdy běžné praxe, si lze představit podle exempláře cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic z putování do Svaté země, který chová Státní vědecká knihovna v Plzni (fond starých tisků, sign. 3 F 120). Jan Willenberg jej v roce 1606 ilustroval podle Harantových vlastních kreseb a vzpomínek. Některé černobilé dřevoryty byly po vtištění kolorovány živými barvami. Chrám sv. Bartoloměje, který se od vzniku kresby v jádře dodnes udržel nezměněn, sestává z presbytáře staveného pravděpodobně ve 40. letech 14. století, který představuje východní zbytek původně delšího chóru, jenž byl pojat do přestavby zhruba ze začátku 15. století. Při ní byly stará loď a západní část presbytáře zbořeny a založena dnešní loď. V její dostavbě se s pozměněnou koncepcí pokračovalo po přerušení způsobeném husitskými válkami až do druhé poloviny 15. století. Kostel byl Willenbergem zachycen po renesančních úpravách, kterými byla novému slohu přizpůsobena jeho pozdně gotická stavební etapa vzniklá obnovou po katastrofálním požáru v roce 1525. S jistotou víme o tehdejší zániku střechy presbytáře a stanového zastřešení lodí, které ústilo do věžového vrcholu, tzv. Černé věže. Požár však měl patrně vliv také na rekonstrukci završení zvonice, jak můžeme odvodit srovnáním stavu před požárem, zobrazeného malbou Plzně asi z let 1510–1520 (mapový list č. 44, obr. č. 74), a podobou věže po dokončení obnovy zastřešení kostela roku 1528, jak ji zřejmě zachytil Giovanni de Stacia v roce 1574 (mapový list č. 44, obr. č. 76). Sporná dokumentační hodnota veduty M. Gerunga z roku 1536 nedovoluje činit z jím odlišně zobrazeného zastřešení věže závěry směrem k někdejší realitě (mapový list č. 44, obr. č. 75). Dostupné prameny tedy neumožňují úplně jednoznačnou interpretaci, zdá se ale, že od zmíněné obnovy měla střecha zvonice tvar zachycený Willenbergem a že k tomuto řešení se rovněž vázal ochoz, na kterém autor znázornil hlásného s troubou (vpravo). Odvodnění ochozu, na který stékala voda ze střechy, obstarávaly nápadné chrlice. Nemáme jistotu, do jaké míry schematizoval své podání kostela Giovanni de Stacia, z jehlového tvaru vzhlede osazené na hřebeni střechy lodí můžeme nicméně odvodit, že renesanční úpravy vnějšího vzhledu stavby do doby vzniku jeho malby neproběhly. Renesanční tvar vzpomínané vížky vrcholící půlměsícem s hvězdou, jak nám jej přibližuje Willenberg, tedy vznikl mezi lety 1574 a 1602, bezpochyby společně s ostatními úpravami v tomto slohu. Nedávný průzkum krovů kostela sv. Bartoloměje dokázal, že hlavní krov i nosné konstrukce vížky si podržely svoji podstatu z roku 1528. Lze z toho vyvodit, že renesanční vzhled detailů stavby „benátského“ rázu – obloučkové ozdoby štítů lodí a sedlových vikýřů nad hlavní římsou, byl dán jen dílčím přizpůsobením novému slohu beze změny hlavních konstrukcí. Duch renesanční doby vnímající silněji než dříve, že „čas jsou peníze“, se promítá také do přítomnosti hodin na čele středního ze střešních vikýřů. Spolu s radničními hodinami a hodinami na zobrazené škole přestavují třetí z časoměrných strojů jen v této části náměstí. V souvislostech našeho tématu je účelné připomenout, že kostelní loď při vnějším pohledu na zastřešení, jež je rozdělena na horní sedlovou část a nižší pulty, budí dojem basilikálního uspořádání vnitřku, ačkoliv ten je ve skutečnosti halou se všemi loděmi o stejné výšce. Dosaženo je toho tím, že krov hlavní horní střechy a podlédné zdi, které se ukládají mezi ni a dolní pulty, spočívají na olbrýmých arkádách vyklenutých v kostelní půdě, která je jimi propojena do jednoho z největších a nejpůsobivějších historických prostorů, které dnes lze nejen v Plzni nalézt. Vrcholně gotický presbytář kostela se sakristií a chrámovým trezorem v koutě při nasazení lodí Willenberg zachytil ve stavu, který v zásadě dodnes trvá od obnovy střechy presbytáře po požár v létě (?) 1525. Ještě v tom roce totiž vztýčil na presbytáři nový krov se svojí dílnou mistr Jiřík, nejpřednější z tehdejších plzeňských tesařů. Loď musela pod provizorním zastřešením počkat tři roky, až město shromáždí prostředky k tak obrovské stavbě, která pak

roku 1528 proběhla již asi za vedení jiného mistra, jak se dá předpokládat podle inovativního typu krovové konstrukce, nejstarší a zároveň největší svého druhu u nás, jejíž vznik lze podle výsledků posledních výzkumů spojit s importem kompletního souboru znalostí a dovedností z prostředí saské pozdní gotiky. Kostel na kresbě objímá hřbitovní zeď, k níž jsou z vnějšku přistavěny krámy. Její linii přerušuje mohutná brána s pozdně renesančním bosovaným portálem. Ta navazuje na školní budovu, kterou Willenberg zřejmě záměrně zmenšil, aby mohl co nejlépe zobrazení dominantní architekturu farního kostela. Ve skutečnosti škola vytvářela téměř rovnocennou protíváhu radniční budovy. Škola vznikla v Plzni zřejmě se založením města. Za první písemně potvrzené její existence se považuje údaj k roku 1328. Význam instituce stouplul v období rozvrácení pražské univerzity následky husitství, kdy po jistou dobu plzeňští absolventi dosahovali kněžského svěcení. Jako datum výstavby nové školní budovy zobrazené Willenbergem se udávají léta 1591–1592. Architekt není znám, pravděpodobně jím mohl být některý z komunity italských stavitelů a kameníků, kteří v Plzni ve druhé polovině 16. století zdomácněli. Jak vidíme na kresbě, budova se zvedá na obdélném půdorysu z vysokého soklu. Nároží provází bosáz vytvářející dojem kvádřové armatury. Z náznaků se zdá, že bosovaná byla rovněž ostění oken v přízemí. Velikostí s nimi srovnatelná jsou okna 1. patra, ve 2. patře je formát oken podstatně zmenšen. Vchod zůstává našemu pohledu zakryt, podle všeho se nacházel v jižním průčelí, vedl tedy z prostoru hřbitova při kostele a za nástup k němu sloužila výše uvedená brána. Rozmístění oken, jak je nakresleno na severní fasádě, naznačuje nesouměrně trojdielné uspořádání vnitřní dispozice budovy, přičemž větší plochu zaujímá východní (levý) díl. Hlavní školní prostory by se v něm podle obrázků nacházely v prvních dvou podlažích s důrazem na 1. patro. Střední díl dispozice sloužil komunikaci, druhé patro mělo z hlediska funkce stavby subalterní povahu. Umístění komunikací nepřímo svědčí uspořádání fasády 2. patra, která ve středním dílu pod patou hodinové věže zůstává slepá, přičemž tuto plochu zaujímá blíže neidentifikovaný výzdojný motiv. Fasády vrcholí mohutnou hlavní římsou. Až potud vnějšek stavby vychází ze vzorů italského paláce. Pojetí horní části budovy nad římsou však je severské, našemu prostředí prostředkované opět zejména saskými vlivy. Bylo by možno diskutovat, do jaké míry si škola bere vztah ze starší de Staviovy radnice. Strmá sedlová střeška budovy se v kratších čtech skrývá za atikou, kterou přerůstají štíty zdobené nápadnými vazami. Na podélné straně severním pultem střechy pronikají sedlové vikýře, jejichž obdobně zdobené štíty propojuje perforovaná atika. V souladu s výše naznačeným domnělým uspořádáním dispozice budovy je nesouměrně mezi vikýře zařazena hodinová věž s cibulovou bání završenou lucernou, takže dva ze tří vikýřů zůstávají po jejím východním (levém) boku. Rozbor vyobrazení školní budovy napovídá, že v letech 1591–1592 byl přestavěn starší objekt vybudovaný kolem roku 1487. Jeho důkladné základy odkryl nedávný archeologický výzkum kulturního náměstí, který zároveň potvrdil, že při stavebních úpravách v 90. letech 16. století nedošlo k zásadní proměně půdorysu. Archeologicky zkoumaná budova byla na tomto místě novostavbou, starší škola původem ze 14. století se velmi pravděpodobně nacházela jižně od kostela. Městská škola byla zbořena roku 1829 z iniciativy primátora Martina Kopeckého.

Obr. č. 9: Plán města Plzně s vyznačením fortifikace, bloků zástavby a evidencí významných staveb, 1712; schematické znázornění stavu k roku 1653. *Pilsen*. Anonym. Mědirytina, výška 135 mm, šířka 165 mm. In: VOGT, Mauritius: *Das Jetzt-lebende Koenigreich Boehmen*... Franckfurt – Leipzig 1712, za s. 114. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Praha. Foto Pavel Vychodil. – Zjednodušený a schematický plán města a jeho barokního opevnění vznikl nepochybně kopírováním starší předlohy. Znázornění domovních bloků je schematicizováno. Podrobnější zachycení kostela sv. Bartoloměje a obou klášterů odkazuje v detailech na provedení plánu města z roku 1703 (mapa č. 6). Tomuto podkladu by rovněž odpovídala situace vodních toků na předměstích. Autor zcela rezignoval na zástavbu předměstí, místo níž zobrazuje jen dva izolované objekty. Rovněž zcela vypadla komunikace vedoucí z města na Malické předměstí a dále k severu, která zůstala naznačena pouze mostem přes Mži. Realitě naopak neodpovídá cesta odbočující na Pražském předměstí a vedoucí přes most k bastionu před panským mlýnem, jez u tohoto bastionu byl omylem překreslen jako most. Vnitřní opevnění středověkého původu je zachyceno velmi neudbale, realitě však odpovídají některé jednotlivé detaily. Topografie bastionů barokního opevnění je zachycena víceméně věrně, detaily jsou však ztvárněny výhradně s ohledem na estetické vyznění celku. Cesta vycházející z města k západu je mylně vedena starou Říšskou branou na konci Riegrový ulice, nová brána na konci Prešovské ulice není zachycena. Rytina byla zpracována bez kontaktu s místní situací, některé výrazné nepřesnosti (Říšská brána, absence předměstí) však mohou být dány snahou autora o znázornění staršího stavu. Předlohou byl nepochybně plán města z roku 1703 (mapa č. 6). Autor však nepracoval přímo s ním, ale pravděpodobně kopíroval jinou nedochovanou rytinu.

Obr. č. 10: Františkánský klášter v Plzni na mapě české provincie františkánské řádu, 1737. *Tabula Conventuum Almae et Magnae Provinciae Bohemiae S. Wenceslai, D. & M. Ord. Fratrum Min. S. P. Francisci Strict. Obs. Reformatum, compectensis Anno 1737*. Grafické měřítko [cca 1 : 1 000 000] výška 385 mm, šířka 522 mm, výřez. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Praha, sign. VII/3/B-7681. Skenoval Robert Šimunek.

Obr. č. 11: Plán vojenského ležení u Plzně, 1744. *Lager bey Pilsen in Böhmen 1744*. Autor neuveden, rukopisný kolorovaný plán. Grafické měřítko [ve stadiích? – plán na okrajích poškozen], výška 232 mm, šířka 358 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten-

und Plansammlung, H III e 103. Sken Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. – Plán navrhuje rozložení tábora rakouské armády v okolí Plzně za slezských válek. V roce 1744 se však vojsko k Plzni zřejmě neprobíhlo. Krom tohoto plánu se ve Válečném archivu ve Vídni dochoval také obdobný starší plán zobrazující vojenské ležení u Plzně 20. a 21. září 1742 (*Lager bey Pilsen den 20. et 21. Sept. 1742*. Autor neuveden, na dorzu popiska informující, že plán pochází z pozůstatosti generála barona von Kettlera. Rukopisný, jen části kolorovaný plán, grafické měřítko, výška 275 mm, šířka 376 mm [včetně podlepení]. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, H III e 59). Lze zmínit, že třetí podobný je uložen v Archivu města Plzně, zobrazuje vojenské ležení u Plzně roku 1733 (*Ordre de Battalies Dero Rom. Kayl. Majjt. Campament bey Pilsen In Königreich Böhmeib Bestehende in 17 Battalions und 13 Granadiers Compagnien auch 28 Esquadrons Curassiers, 6 Esquadrons Hussare[n] und 22 Feld-Stucke[n]. Commandant der Cavallerie Prz. de Zollern. Commandant der Infanterie Comt. Wallis*. Kreslil Jan Josef Ditzler, ryl a vydal Antonín Birckhart v Praze. Mědirytina, graf. měř. v hodinách či půl milích – *Mastaab von 1 Stundt oder halben Meill*. Archiv města Plzně, Sběrka map a plánů, i. č. M 331). Srov. MAŠEK, Jaroslav: Plzeň a okolí na rytině z roku 1741. *Minulost Západočeského kraje* 21, 1985, s. 127–133; mylnou Maškovu dataci koriguje VOGELTANZ, Jan: Ležení císařských vojsk u Plzně v letech 1733–1749. *Minulost Západočeského kraje* 23, 1987, s. 167–170. V rámci váleku o rakouské dědictví byla Plzeň obsazena bez boje bavorskou armádou ve dnech 26. října až 8. listopadu 1741. I po odchodu bavorských vojsk zde zůstala menší posádka jejich spojenců – francouzského vojska, která se vzdala vojsku Marie Terezie 16. června 1742. V září 1742 se u Plzně objevily rakouské jednotky znovu, z doby tohoto ležení pak evidentně pochází citovaný plán. Do okruhu však jako ilustrace zvolen obdobný méně schematický plán z roku 1744, ačkoli k tomuto roku nemáme zmínek o přítomnosti vojsk u Plzně.

Obr. č. 12: Plán stavebních úprav Říšské a Pražské brány, cca 2. polovina 18. století. *Plan Uiber die Erweiterung des Prager dan Decorirung des Prager und Reich-Thors in der Königlichen Kreisstadt Pilsen*. Autor neznámý. Fotografická kopie 1923, foto Baley. Skleněný negativ, výška 130 mm, šířka 178 mm. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 15/11. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Plán zachycuje dvě nejdůležitější městské brány v podobě po rozsáhlé barokní rekonstrukci plzeňského opevnění, která proběhla v několika etapách v letech 1618–1659 (mapa č. 5). Velmi cenné je zachycení půdorysu Říšské (též tzv. Nové) brány, která byla prolomena na konci dnešní Prešovské ulice v letech 1645–1649. Zachycen je koridor procházející parkánem středověkého původu, do nějž vedly z prostoru brány vstupy na obě strany. Vnitřní vstupní objekt barokní novostavby, jehož průčelí lemovaly dvě půlkruhové bašty, byl umístěn v linii vnější středověké hradby. Vnější vstupní objekt (na plánu nezachycený) se nacházel v linii přednesuté barokní hradby. Pražská brána byla objektem středověkého původu, výrazně přestavěna však byla za třicetileté války i na počátku 18. století (srov. plán z roku 1703, mapa č. 6). Na plánu je zachycena pouze část jejího půdorysu, velmi pravděpodobně jde o vnější vstupní objekt navazující na most přes Mlýnskou strouhu. Vnitřní vstupní objekt (na plánu nezachycený) se nacházel v linii hlavní středověké hradby. Stavební úpravy, k nimž byly plány pořízeny, nebyly nijak rozsáhlé, šlo především o úpravu průčelí vstupních objektů. Podstatnější se přestavba dotkla Pražské brány, jejíž vstupní objekt byl předžán v souvislosti s proměnou přístupové komunikace. Není vyloučeno, že se jednalo o výstavbu nového kamenného mostu přes Mlýnskou strouhu (vlevo původní stav, vpravo situace po „rozšíření“). Plán zřejmě dokumentuje poslední stavební úpravy obou objektů, městské brány byly zbořeny v průběhu 20. a 30. let 19. století.

Obr. č. 13: Uvítání plukovníka Wolfa na plzeňském náměstí 7. října 1790. Maxmilian Kalous, 1790. Výška 342 mm, šířka 483 mm, kresba tuší kolorovaná akvarelem. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 179. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrova. – Kalousovo zobrazení oslavy návratu velitele pěšího pluku „Brentano“ Šimona z Wolfu po dobytí Bělehradu roku 1789 je zároveň nejstarším zobrazením náměstí (nepočítáme-li schematicizované a zjednodušené veduty dobytí Plzně v roce 1618). Slouží zde však především jako jeviště pro oslavu. Jižní část je proto nadsazená, zatímco severní část, kde se nic zajímavého neděje, je silně stlačena. Dojem divadelního jeviště posiluje pomínutí všeho, co se nachází za kulisou domů, které vymezují plochu vyhrazenou pro vlastní slavnost. V detailu je však zobrazení přesné a pečlivě zachycuje i takové podrobnosti, jako je střední krytina (prejazy na domech, ale i na kostele), tvar a ozdoby jednotlivých štítů, hrázdní obecní lékárny vlevo od kostela apod. Veduta zachycuje náměstí v jeho renesanční a barokní podobě před rozsáhlými stavebními zásahy, které začaly zbořením Říhovského domu v roce 1859 (obr. č. 16) a nabraly na síle na přelomu 19. a 20. století. Cenné je zejména vyobrazení fronty domů na západní straně náměstí od gotického Říhovského domu s typickým arkýřem po velký renesanční dům U zlaté lodi. Neméně pozoruhodné je také pečlivě popísané zachycení měšťanské slavnosti.

Obr. č. 14: Lázeňské domy a park na Lochotíně, po 1834. *Das Pilsner Badehaus*. Ferdinand Karel Klimsch. Výška 158 mm, šířka 200 mm. Archiv města Plzně, sbírka grafiky, G 1087. Skenoval Tomáš Bernhardt. – O prameni na jižním svahu Lochotína tvrdil již plzeňský lékař Bernard Říha, že má léčivé vlastnosti. Na něj navázal purkmistr Martin Kopecký, který do svých snah o zvelebení města zahrnul i plán vybudovat lázně a učinit z Plzně lázeňské město. Dnes to může vypadat zvláště, ale nevelká Plzeň 30. let 19. století oklopaná pásem zahrad ještě nebyla průmyslovým městem. K zajištění financí pro tento záměr inicioval M. Kopecký roku 1832 založení akciové společnosti. Shromážděný kapitál byl použit pro zakoupení pozemků a postavení

lázeňských budov – dosud stojící budovy koupelí, tzv. Lochotínského pavilonku (vlevo) a hostince (vpravo; restaurace s tzv. Císařským sálem, zbořena při rozšiřování Karlovarské třídy v roce 1979). Kolem lázní byl zřízen park s kolonádou, hudebním pavilonem, vyhlídkovým altánem, upraveným korytem potoka apod. Vydátost pramene neumožňovala větší lázeňský provoz, a tak se z lokality stalo „pouze“ oblíbené místo výletů Plzeňanů. Finanční potíže akciového spolku vyřešil roku 1849 Městský pivovar. Přes občasnou snahu se parku zbavit ho provozoval až do znárodnění po 2. světové válce. Za jeho správy dosáhl park rozlohy 71,2 ha, roku 1892 byla k němu od Kalikovského mostu vysázena alej Kilometrovka, k lázeňské budově byl přistavěn Císařský sál pro společenské a kulturní akce, u Pavilonku byl roku 1892 zřízen tropický skleník. Zhruba ve třetí čtvrtině 19. století však byl park hustě osázen stromy a získal téměř lesní charakter. V letech 1960–1964 ho poznamenalo zřízení velkého letního kina, hlavní ránu však někdejší lázním uštědřilo rozšíření karlovarské silnice v roce 1979, kterému padly za obět všechny lázeňské budovy vyjma Pavilonku, a rovněž řada krajinných prvků. Pro Pavilonku se obtížně hledalo upotřebení. Byly sem projektovány řemeslnické dílny pro pionýrské kroužky, nakonec sloužil jako výtvarný ateliér pro propagaci. V roce 1989 poznamenala jeho průčelí necitlivá stavba betonové terasy. V 90. letech se objekt pokoušelo oživit kulturními akcemi občanské sdružení Lochotínský pavilonek. V současnosti slouží římskokatolické farnosti Plzeň – Severní předměstí, která vznikla po roce 1996.

Obr. č. 15: Situační plán budovy měšťanského pivovaru v Plzni zachycující stav k roku 1842. *Situační plán měšť. pivovaru v Plzni. Situations-Plan des bürgerl. Bräuhaus in Pilsen. 1842*. Sestavil V. Kubík, vydal Ig. Schiebl v Plzni. Litografie, grafické měřítko v metrech [1 : 145], výška 300 mm, šířka 230 mm. Ústřední archiv společnosti Plzeňských Prazdroj, a.s., fond Městský pivovar v Plzni, sign. IV A 3a. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrova. – Založení Městského pivovaru iniciovala skupina právovárečných měšťanů okolo majitele hostince U zlatého orla Václava Mirvalda (srov. obr. č. 25a). Pro budoucí pivovar bylo vybráno místo na Pražském předměstí při cestě do Doubravky, zvané Na Bubenci. Stavbu zahájil již roku 1839 Martin Stelzer podle projektu Františka Filouse. První várka spodně kvašeného světlého ležáku zde byla uvařena 5. října 1842 a již v letech 1843/1844 přesáhl výstav 5500 hl. Plánek vydaný Ignácem Schieblem zobrazuje dispoziční původního podniku nedlouho po jeho vzniku. Vydán musedl být později, neboť Schiebl získal povolení k provozu knihtiskárny až roku 1861, o rok později převzal plzeňskou knihtiskárnu J. Michaela Schmida. Do té doby se areál pivovaru již rozrostl (srov. Schieblův plán z roku 1864 – mapa č. 22). Původní stav lokality je dobře patrný na rukopisném plánu z roku 1821 (srov. mapu č. 12).

Obr. č. 16: Fotografie Říhovského domu na rohu náměstí a Prešovské (tehdy Říšské) ulice zbořeného roku 1859. Výška 261 mm, šířka 224 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, sign. Mš 24. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Pozoruhodná a dosti velká gotická stavba s arkýřem do náměstí a s věžičkou byla přes protesty části veřejnosti zbořena roku 1859 a nahrazena čtyřmi činžovními domy. Říhovský dům byl jedním z největších a nejvýstavnejších měšťanských domů. Objekt byl v podobě dokumentované historickými fotografiemi a plány podle všeho vybudován na počátku husitských válek, později byl renesančně přestavěn. Jde bezpochyby o jednu z prvních fotografií Plzně (roku 1858 vyšel inzerát plzeňského malíře a prvního profesionálního fotografa M. Šaška, fotografické služby nabízel již roku 1855 kočovný fotograf E. Paygnot).

Obr. č. 17: Pohled na Plzeň od jihu v popředí se železničním mostem, po 1862. Autor L. Donath. Výška 215 mm, šířka 285 mm, křídlová litografie. Archiv města Plzně, sbírka grafiky, G 136. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Po neúspěšném pokusu propojit Prahu s Plzní koněspřežnou drahou (stavba uvázla v křivoklátských lesích) dospěla železnice do Plzně roku 1861. Zpočátku šlo mj. o zpřístupnění uhelných pánví u Břas a Nýřan. Stavba začala roku 1860 a již o rok později přijel od provizorního nádraží ve Skvrňanech první vlak z Brodu nad Lesy (Furth im Wald). Roku 1862 byl postaven most přes Radbuzu a zprovozněn úsek od Smíchova. Trať provozovala C. k. česká vládní západní dráha. Zpočátku panovaly spory o umístění nádraží, obec je chtěla mít blíž městu (jedním z návrhů byl prostor dnešního Pekla). Most na obrázku doplnil roku 1872 další, a to pro chebskou větev dráhy Františka Josefa a roku 1876 třetí, tentokrát pro úsek Plzeňsko-Březenské dráhy vedoucí do Železně Rudy. Čtvrtý rezervní most byl postaven při budování tzv. Mostu Milénia (2000). Zavedení železnice představovalo kromě ekonomického přínosu a velkou událost, o čemž svědčí název německého časopisu vydávaného v Plzni od počátku roku 1862 – *Böhmische Westbahn*. Atrakcí byl i železniční most, který se objevil nejméně na dvou litografiích přinášejících pohled ze stejného místa. Hlavními dominantami Plzně jsou v této době stále ještě kostelní věže a velká budova radnice (zde skrytá za kostelem sv. Bartoloměje). Vlevo mimo zorný úhel však od roku 1856 kouřil první plzeňský tovární komín v Hýrově (později Halbmayrově) mlýně (zbořen roku 2008). Z tohoto pohledu není zcela zřetelné, že dvoupatrový dům v pravém mostním poli stojí na špičce ostrova sevřeného mezi Radbuzou, Mží a Mlýnskou strouhou, přes kterou k němu zleva vede Královský most.

Obr. č. 18: Zbrojnice v Dlouhé (dnes Veleslavínově) ulici, před 1864. Autor neuveden. Výška 166 mm, šířka 141 mm, fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II-2-342. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V odlehleém severozápadním nároží mimo hlavní komunikace, v prostoru dnešní budovy Pedagogické fakulty ZČU, stálo do třicetileté války sedm domů, které během války přešly do majetku města. To poskytlo jejich parcely pro stavbu velké syčky a zbrojnice, která měla sloužit pro případ obležení. Šlo o erární stavbu, město přispělo kromě pozemků i penězi. Vznikla

v souvislosti s budováním barokního opevnění pod vedením plukovníka La Coronny na počátku 40. let 17. století, avšak stále v renesančním tvarosloví. Roku 1652 budova přešla do městerského majetku. Zanikla roku 1864, kdy uvolnila místo pro výstavbu I. české reálky podle návrhu vídeňského architekta Moritze Hintrágra (tato budova dnes slouží části Pedagogické fakulty Západočeské univerzity).

Obr. č. 19: Historizující úpravy kostela sv. Bartoloměje, kolem 1880. Josef Böttinger. Výška 192 mm, šířka 247 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, sign. MŠ 24. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Kostel je zde zachycen v průběhu puristických úprav (probíhaly v letech 1879–1883) vedených podle plánů arch. Mockera. Střeška trojlodí, již dříve zbavená na obou stranách trojice renesančních štítů, byla opatřena novou krytinou. Probíhá právě osazování pseudogotických vikýřů a sanktusníků. Strohé linie východního štítu svědčí o již proběhlé regotizaci, zatímco v západním průčelí je dosud dochován renesanční obloukový štít. Práce jsou také zaměřeny na kružby oken v jižní lodi. Josef Mocker zvažoval i dalekosáhlejší úpravy, jak je patrné z plánů dochovaných v Archivu města Plzně a v Západočeském muzeu v Plzni. Počítal např. se stavbou jižní věže a takto vzniklé dvojběží chtěl ještě zvýraznit mohutnějšími špičatými střechami. V dolní části snímku jsou patrné střechy trhoveckých bud. Výroční trhy i pravidelné týdenní trhy si ponechávaly význam pro obchod a zásobování města.

Obr. č. 20: Trhy na náměstí, kostel sv. Bartoloměje se Šternberskou kaplí, v pozadí radnice, poslední čtvrtina 19. století. *Náměstí*. Autor neuveden. Výška 111 mm, šířka 157 mm, kontaktní snímek ze skleněného negativu. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–náměstí – pouliční život. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Fotografie nejpravděpodobněji z poloviny 90. let 19. století zachycuje rušné trhy na náměstí u kostela sv. Bartoloměje. Plzeň měla od roku 1680 právo pořádat čtyři výroční trhy a krom toho se konaly pravidelné týdenní trhy. Purkmistr Martin Kopecký stanovil roku 1828 závazný plán uspořádání jarmarečních bud do pravidelných ulic, které byly označeny jmény. Tato tradice byla dále rozvíjena (obdobný plán byl vytvořen např. v roce 1892). Význam trhů poněkud poklesl s rozvojem železnice usnadňující dopravu zboží, i tak ale byly důležitým prvkem zásobování města a objevují se na mnoha dobových vyobrazeních náměstí. V levé části fotografie je dobře patrná Šternberská kaple při jižní zdi presbytáře ve stavu před Hilbertovou rekonstrukcí z let 1914–1923 (nízkou střechou byla opatřena při provizorní opravě po vichřici v říjnu 1870, kdy se na kapli zřítila část štítu trojlodí). Presbytář vykazuje značné známky chátrání, na rozdíl od zdiva lodi. Fotografie tak velmi pravděpodobně dokládá, proč relativně nedlouho po Mockerově rekonstrukci (1879–1884) bylo nutno přikročit k novým opravám pod vedením Kamila Hilberta. V pozadí je dobře patrná renesanční radniční budova (Giovanni da Statia, 1554–1559) ve stavu před rekonstrukcí pod vedením architekta Kouly z let 1907–1912, která se nejvýrazněji projevil novými sgrafity a fasádou do náměstí (vedle řady dalších úprav v interiéru a dvorním traktu). V době pořízení snímku v radnici sídlil také krajský soud (od roku 1850 do postavení nové soudní budovy na rohu Veleslavínovy a Sedláčkovy ulice, 1900–1902).

Obr. č. 21: Pohled na zadní část františkánského kláštera a městské hradby přes mlýnskou strouhu, kolem 1880. Výška 130 mm, šířka 178 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 82/21. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Pohled přes Mlýnskou strouhu na jihovýchodní nároží městského jádra před výstavbou budovy muzea. Výraznou dominantou byl objekt františkánského kláštera. Před ním je patrná vnější (parkánová) hradba starého městského opevnění s půlkruhovou baštou doplněná v levé části snímku mladší zdí. Mezi hradbou a cestou s postávami je dosud patrná sníženina městského příkopu.

Obr. č. 22a–d: Série pohledů na Plzeň od jihovýchodu, pořízených z přibližně stejného stanoviště zhruba mezi lety 1875 a 1925. Skenoval Tomáš Bernhardt. a: Pohled na Plzeň od jihovýchodu přes násep dráhy Františka Josefa I. Josef Böttinger, kolem 1875. Výška 193 mm, šířka 253 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, sign. MŠ 24. Nejstarší záběr ze série je jako jediný pořízen ze stanoviště za železnici. K původní trati do Brodu nad Lesy (Furth im Wald) přibyl roku 1872 úsek dráhy Františka Josefa z Plzně do Chebu. Lze uvažovat o tom, zda úhledně srovnaný stavební materiál v popředí není připraven na stavbu části Plzeňsko-Břeženské dráhy, která roku 1876 propojila Plzeň s Klatovy a o rok později se Železnou Rudou. Vysoký komín za tratí pravděpodobně patří sirkárně Neuburg a Eckstein, která dala jméno Sirkové ulici (zanikla roku 1874, budova ustoupila železničnímu náspu při přestavbě nádraží na počátku 20. stol.). Za ním je dobře patrný Královský jez na Radbuze, zadní fronta domu u řeky, komplex františkánského kláštera a můstek přes Mlýnskou strouhu zvaný Královský most. Plynulá fronta domu na bližším břehu Mlýnské strouhy je přerušena napříč stojícím domem s mansardovou střechou, patrně pozůstatkem původní předměstské zástavby. Okolní domy výrazně převyšují činžovní dům U zvonu ve své podobě z roku 1873 (zbořen po povodni roku 2002). Kostel sv. Bartoloměje zde vidíme v průběhu jeho úpravy – střeška již není členěna renesančními vikýři, ale ještě je zde původní štít. Díky vyššímu stanovišti než u dalších záběrů jsou vidět i lochoťinské stráně severně od města. – b: Pohled na Plzeň z jihovýchodu od Sirkové ulice, kolem 1890. Čeněk Hrbek. Výška 243 mm, šířka 315 mm, fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–celkové pohledy. Pohled ze stanoviště nad křížením ulic Lední (zleva) a Sirkové (zprava), tedy zhruba od dnešního podjezdu pod tratí u hlavního nádraží. Zahradní dům při pravém okraji se objevuje ještě na plánech před rokem 1910, stál však přesně v trase ulice projektované od nového mostu Františka Josefa k nádraží (dnešní Americká). Kopule při levém okraji náleží německému divadlu (1869), které bylo na předchozím obrázku mimo

záběr. Dále doprava náleží první dvojice věží dnešní vědecké knihovně. Vpravo od ní obohatila siluetu města budova Městské spořitelny (1887–1889, do dnešní podoby přestavěna 1915). Podél Mlýnské strouhy zmizely topley, zato se zvýšila úroveň zástavby (dům U zvonu již nevyčnívá) a zmizel také zmíněný dům s mansardovou střechou. Stále je však dobře patrný areál františkánského kláštera. Kostel sv. Bartoloměje již vidíme po dokončených opravách a úpravách podle plánů architekta Mockera. – c: Pohled na Plzeň od jihovýchodu přes Lední ulici, kolem 1895. Autor neuveden. Výška 120 mm, šířka 164 mm, černobílá fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–celkové pohledy. Stanoviště fotografa tentokrát bylo blíže k městu a zároveň k železnici. Řada přízemních domů v Lední ulici stojící byla na obrázku b) těsně mimo záběr a je dobře patrná na plánu Plzně z let 1895–1896. Nejvýraznějšími změnami, které během několika let ovlivnily siluetu města, byla stavba nové synagogy ve Štěpánových sadech (dnes sady Pětaticáků) roku 1893, jejíž dvě věže s cibulovitými báními vyčnívají za Městskou spořitelnou, a hotel Continental u Mlýnské strouhy v Šafaříkových sadech (1895). – d: Pohled na Plzeň od trati přes Wilsonovu (dnes Americkou) třídu, kolem 1925. Autor neuveden. Výška 130 mm, šířka 190 mm, černobílá fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–celkové pohledy. Oblast mezi Radbuzou a nádražím výrazně ovlivnila stavba mostu Františka Josefa I. v roce 1913, navazující silnice k nádraží a regulace řeky. Celé území získalo přímé propojení s centrem a zlepšily se podmínky pro novou výstavbu. V meziválečném období se zde rozvinula zřetelná tendence k vytvoření nového centra. Patrné to je v dimenzích Wilsonovy (dnešní Americké) třídy, na zástavbě mezi ní a tratí, jakož i na charakteru a výstavnosti budov zasazených na nové Denisovo nábrží. V první polovině 20. let jsou však stále hlavní změny patrné podél řeky a za ní. Při levém okraji stojí nízký objekt elektrárny Elektrických podniků, jemuž zajišťoval vodu vysoký jez postavený při regulaci řeky. Za ním stojí komplex tří vysokých činžovních domů zvaný dodnes Mrakodrap nebo ve své době také U Trojohody (na jeho stavbě se podílela bytová družstva hlavních plzeňských stran; dokončeno 1924). Nejvýraznější novinkou je budova muzea, jejíž monumentalita vyznívala právě z takového odstupu. Volný prostor v popředí, který bude v příštích letech zaplněn sebevědomě působící zástavbou, si dosud drží předměstský charakter (včetně kozy pasoucí se v pravém dolním rohu). Je to však již jen malá enkláva uzavřená mezi tratí a řekou uprostřed více méně kompaktní městské zástavby.

Obr. č. 23: Budova špitálu sv. Máří Magdalény ve Veleslavínové (Dlouhé) ulici, 90. léta 19. století. Č. Hrbek. Výška 197 mm, šířka 263 mm, fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–021. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V lokalitě na rohu dnešní Sedláčkovy a Veleslavínovy ul. stával od konce 15. století kaplanský dům. Špitál sem byl přeložen po třicetileté válce z původního místa na Pražském předměstí, kde stával gotický kostel sv. Máří Magdalény v lokalitě U zvonu (zrušen za josefských reforem). Hned za ním uzavírala Sedláčkovu ulici zahrada dominikánského kláštera, otevřená až roku 1863. Špitál i nové činžovní domy, které zde byly postaveny, ustoupily budově justičního paláce (1900). Ve špitální budova sídlila zpočátku česká triviální škola (1819).

Obr. č. 24: Budova městského divadla, 1895. *Divadlo král. města Plzně*. Kompozice podélného řezu, půdorysu a fotografie průčelí a boční fasády. Stavební úřad v Plzni, 28. dubna 1895. Měřítka 1 : 200. Výška 562 mm, šířka 765 mm, kolorovaná perokresba, fotografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1251/1. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – K povznesení města směřoval i další záměr purkmistra Kopeckého – zřídit zde stálé divadlo. Uvažoval pro ně o staré škole na náměstí, která ale byla kvůli špatnému stavu roku 1829 stržena. Pro divadlo byla v roce 1832 postavena nová klasicistní budova podle návrhu architekta Lorenza Sachettiho. Byla to jedna z prvních staveb, kterou se historické jádro začalo rozšiřovat do prostoru uvolněného bořenými hradbami. Divadlo provozoval spolek právovárečných měšťanů, od kterého je roku 1857 převzalo město. Kapacita divadla postupně přestávala stačit a nepomohlo ani přikoupení sousedního domu a rekonstrukce v 60. letech. V letech 1865–1886 vedl divadlo s kratšími přestávkami Pavel Švanda ze Semčic. Od roku 1868 se hrálo výhradně česky, na což plzeňští Němci reagovali zřízením vlastního divadla (1869). Nedostatek prostoru a špatné vnitřní klima divadelní budovy vedly k rozhodnutí postavit nové divadlo v Štěpánových (nyní Smetanových) sadech. Ze soutěže na jeho budovu vyšel vítězně návrh Antonína Balšánka. Stará divadelní budova byla stržena a její místo zaujalo sídlo Obchodní a živno-stenská komory (1904–1906). Později zde sídlila elektrotechnická fakulta Vysoké školy strojní a elektrotechnické a nyní po rekonstrukci Právnická fakulta ZČU.

Obr. č. 25a–b: Hotel U zlatého orla, dnes Central na Náměstí Republiky. – a: Hotel U zlatého orla před úpravou fasády, cca 1895. Autor neuveden, Výška 228 mm, šířka 225 mm, černobílá fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–232. Skenoval Tomáš Bernhardt. – b: Detail fasády hotelu Ural, nyní Central, 1971. Foto Douba. Výška 56 mm, šířka 56 mm, černobílý negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, IV/3532. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V domě čp. 232 na rohu náměstí a dnešní Riegrovy ulice se provozovala hostinská živnost již v 16. století. Renesanční dům s bosovaným portálem se po částečných úpravách dochoval až do demolice v roce 1968. Zadní trakt do ulice byl přestavěn roku 1797. Základní kámen prý položila arcikněžna Marie Alžběta, která tehdy v Plzni pobývala. Z té doby také asi pocházela úprava fasády a plastický orel v nároží (stržen v říjnu 1918). Někdy v první třetině 19. století byl průčelní trakt zvýšen o jedno patro a fasáda prošla novou úpravou. Dochoval se popis vnitřního uspořádání z roku 1805 – tehdy byl např. v 2. patře umístěn taneční

sál, který zabíral celou šířku průčelí a do náměstí se otevíral trojicí velkých oken. Mezi slavné návštěvníky hotelu patřil např. císařský generál Octavio Piccolomini v roce 1634 nebo ruský car Alexandr v roce 1823. Demolice provedené 19. dubna 1968 předcházely dva roky diskusí a protestů části plzeňské veřejnosti. Nepomohla ani březnová petice kulturních pracovníků, které se v době politického uvolnění dostalo i pozornosti v tisku. Na místě hotelu Central a sousedního domu čp. 233 byl postaven nový hotel Ural podle návrhu architektky Jaroslavy Gloserové (otevřen 15. března 1972). Od 6. března 1990 nese staronový název Central.

Obr. č. 26: Škola Nad Hamburgem – půdorysný plán jednotlivých podlaží a pohled z Nádražní ulice, kolem 1895. *Budova české školy obecné pro chlapce a dívky v Plzni. Východní obvod. Dle návrhu stavebního úřadu král. města Plzně projektoval inženýr Fr. Auer*. Měřítka 1 : 200, výška 793 mm, šířka 630 mm, kolorovaná perokresba, fotografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2798/11. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Mohutnou a ve své době nejmodernější školní budovu v Plzni postavili stavitelé Kuželovský a Kotek podle plánů ing. F. Auera (roku 1910 odešel do výslužby jako rada městského stavebního úřadu) v roce 1887 poblíž nádraží na mírně zvýšeném místě nad Nádražní ulicí. Název získala díky poloze nad hostincem U města Hamburgu. Díky svému umístění se stala novou dominantou při pohledu z města. Nádražní ulicí v té době probíhala hlavní komunikační spojnice s centrem města. Místo zvolené pro školu leželo přibližně v těžišti soudobé zástavby na Pražském předměstí. Bylo tak prakticky naplněno rozhodnutí z roku 1882, jímž bylo město rozděleno na čtyři školní obvody s tím, že v každém z nich má být zřízena nová obecní škola jak pro chlapce, tak pro dívky. V 80. letech byla také postavena velká školní budova v Jungmannově ul. (dnes Americká tř.). Nová vlna zakládání škol proběhla na přelomu století. V souvislosti s rozšiřováním Pražského předměstí na jih od nádraží byla roku 1897 postavena obecná škola na Mikulášském náměstí, téhož roku vznikla pro Říšské předměstí škola na Chodském náměstí, roku 1899 na Husově náměstí a roku 1901 se dočkalo Saské předměstí nové školy u Saského mostu. Výstavné školní budovy v té době vznikaly i v samostatných obcích tvořících s Plzní faktickou aglomeraci (Doudlevecko, Skvrňany, Lobzy, Doubravka). Po 2. světové válce užívala prostory školy Nad Hamburgem mj. Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Lidová škola umění a Planetarium. Budova se však postupně ocitla v havarijním stavu. Po rekonstrukci zde byl v roce 2001 umístěn okresní soud Plzeň–město.

Obr. č. 27: Dokumentace pro stavbu nového Městského divadla v Plzni, 1897. *Městské divadlo v Plzni. Perspektivní řez*. Antonín Balšánek. Výška 453 mm, šířka 665 mm, kolorovaná kresba tuší. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2076. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Staré divadlo koncem 19. století kapacitně již zcela nevyhovovalo, proto městská rada v roce 1895 rozhodla postavit novou divadelní budovu na styku Smetanových a Štěpánových sadů (dnes sady Pětaticáků) v místě zvaném Na rybníčku, kde dříve stával tzv. nový štít, v němž od roku 1853 sídlila česká triviální a později i hlavní škola. Ještě dříve zde býval nárožní bastion barokního opevnění. Soutěž na nové divadlo byla vyhlášena v létě 1896, koncem roku byl vybrán projekt A. Balšánka (umístil se původně až čtvrtý, v jeho prospěch nakonec rozhodlo, jak vyřešil umístění stavby do prostoru) a vybraný pozemek definitivně věnován. Nové divadlo mohlo pojmout na 1100 diváků. Otevřeno bylo 27. září 1902 slavnostní předehrou D dur Bedřicha Smetany, projevem Adolfa Heyduk, živým obrazem a operou Libuše. V letech 1980–1986 prošla budova rekonstrukcí. V současné době hraje plzeňské divadlo J. K. Tyla na dvou scénách. Komorní divadlo v Prokopově ulici vzniklo v roce 1965 adaptací kina Universita. Naopak scéna v někdejších německém divadle ukončila provoz v roce 1966 (zbořeno roku 1977). V současné době se jedná o stavbě nové divadelní budovy.

Obr. č. 28: Pivovar v Plzni, 1899. *Měšťanský pivovar v Plzni, založen r. 1842*. Vydal Antonín Štika, tiskl K. Schwager, Dražďany. Výška 91 mm, šířka 142 mm, litografie. Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, i. č. 80/100. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Propagační vyobrazení z vysokého nadhledu zachycuje Měšťanský pivovar v Plzni necelých šedesát let po jeho založení. Zakladatelé původně počítali s výstavem 30 000 hl ročně. Plzeňské pivo rychle proniklo do Prahy, lázeňských měst i do Vídně. Již roku 1869 si Měšťanský pivovar zřídil první zahraniční zastoupení v Paříži. Roku 1898 byla zaregistrována ochranná známka Prazdroj – Urquell. Tou dobou byl Měšťanský pivovar druhým největším pivovarem v monarchii. Rok před 1. světovou válkou také prvně pokořil hranici milionu hl. Od roku 1869 působila v Plzni konkurence v podobě Akciového pivovaru. Další pivovar byl založen mimo plzeňský katastr na Bílé Hoře roku 1894 pod názvem Plzeňský společenský pivovar (převzat Měšťanským pivovarem roku 1925, v provozu ponechána jen sladovna). Poslední z významnějších pivovarů – Český plzeňský pivovar se značkou Světovar – začal vařit v lednu 1913 (zastavil výrobu koncem roku 1933).

Obr. č. 29: Bourání hradeb u františkánského kláštera, před 1895. Autor neuveden, Výška 119 mm, šířka 164 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 77/18. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Snímek, jemuž dominuje klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie, zachycuje bourání starých městských hradeb a přilehlé historické zástavby před stavbou hotelu Plzeňský dvůr (hotel Continental ve Zbrojnické ulici), která byla dokončena v roce 1895. V přední části snímku je patrné, že materiálem z demolice je zaspávána sníženina městského příkopu.

Obr. č. 30: Výstavné činžovní domy z přelomu 19. a 20. století v Hálkově ulici nad tratěmi do Chebu a Domažlic u zastávky Plzeň – Říšské předměstí. Vydal Jan Hrádek v Plzni, kolem 1910. Výška 178 mm, šířka 240 mm, světlotisk. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení

novějších dějin, i. č. 23075. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V první dekádě 20. století vznikla řada pozoruhodných činžovních domů v Hálkově ulici nad zářezem železniční trati do Chebu a Domažlic. Uzavřela tak ze severu čtvrt podobně výstavných a sebevědomých budov ohraničenou z jihu Tylovou ulicí, z východu Klatovskou třídou a ze západu Korandovou ulicí, ke které v době 1. světové války postoupil areál Škodových závodů. Výhodné umístění nad zářezem trati a jeho parková úprava daly Hálkově ulici charakter jakéhosi nábreží. Volný prostor nabídl možnost vytvořit domy s velkoryse pojatými a výtvarně bohatými fasádami. Této šance využily zejména stavby realizované zde v letech 1905–1909 plzeňským stavitelem Karlem Bublou. Z roku 1905 pochází dům v Hálkově č. 34 nápadný cibulovitou helmici zakončující lichoběžníkový hrázdný arkýř přecházející v nízkou osmibokou věž. Průčelí domu opatřené množstvím plastických výtvarných detailů bylo v roce 2000 restaurováno a dům byl prohlášen kulturní památkou. Téhož roku postavil K. Bubla i sousední nárožní dům v Hálkově č. 36 zvaný U rytířů s bohatou plastickou a figurální výzdobou, která však doznala částečně újmů při rekonstrukci v polovině 90. let 20. století. O čtyři roky později postavil K. Bubla dvojici domů v Hálkově č. 44 (U Haviřů; se světlejší horní polovinou a dvěma štíty) a č. 46 (sousední vyšší dům s vysokým žebrovaným štítem zakončeným fiálou). V ateliérech vestavěných pod střechem po stranách štítu pracoval mj. malíř Augustin Němejc. K dalším zajímavým patřil např. dům U dvou štítů v Hálkově č. 18 (roku 1904 arch. J. Šula pro dlouholetého náměstka primátora a plzeňského advokáta Matouše Mandla; vpravo mimo záběr) nebo dům stavitele Friše z let 1910–1911 podle návrhu architekta L. Tremmela na vzdáleném konci ulice (Hálkova č. 52). Pro rozvoj čtvrti měla značný význam výstavba železniční zastávky Plzeň – Říšské předměstí (postavila firma Müller a Kapsa, otevřena 1. října 1904) a zejména přemostění trati, které propojilo rozvíjející se čtvrt severně od trati s volnými pozemky při Borské ulici (srov. mapový list č. 50, obr. č. 85h, 85i).

Obr. č. 31: Bývalá hlavní nádražní budova České západní dráhy, 1902. *Pozdrav z Plzně. Nádraží*. Hermann Seibt, Míšeň. Výška 92 mm, šířka 138 mm, kolorovaný světlotisk (heliogravura). Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, i. č. 81/3. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Někdejší nádražní budova České západní dráhy stávala v prostoru 1. nástupišť dnešního hlavního nádraží. Sloužila v letech 1862–1907. Plzeň procházely 3 dráhy založené původně jako samostatné podniky. Každá disponovala vlastním přemostěním Radbuzy a nejmladší z nich, Plzeňsko-březenská dráha, i vlastním nádražím (srov. mapu č. 28). Jejich sjednocení bylo dokončeno v polovině 90. let 19. století po zestrátnění České západní dráhy a reorganizaci železniční správy. Tato skutečnost se promítla i do uspořádání města. Kromě stavby impozantní budovy c. k. Ředitelství státních drah v Plzni (Jagellonská ul., 1897) byla zahájena desetiletí trvající přestavba železniční sítě na území města. Byla postavena nová výtopna, velké seřadovací nádraží, zastávka na Jižním předměstí (srov. obr. č. 30, mapový list č. 50, obr. č. 85h, 85i) a konečně i nová nádražní budova. Původní železniční objekty byly po dokončení přestavby strženy (s výjimkou dílen České západní dráhy, které se změnilly v dílny státních drah).

Obr. č. 32: Nová nádražní budova, kolem 1907. *Plzeň. Nové nádraží*. F. J. Šašek, Plzeň. Výška 88 mm, šířka 138 mm, světlotisk (heliogravura), barevný přetisk. Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, i. č. 80/430. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Nová nádražní budova byla postavena o něco blíže městu a předána do užívání v červenci 1907. Stavbu s typickou siluetou mohutné kopule a dvou nárožních věží zasazenou mezi dva náspy s tratí provedl podle návrhu Jana Bašty plzeňský stavitel Rudolf Štech. K odbavení cestujících sloužily 3 ostrovní nástupiště. Po přestavbě zahrnoval systém tratí celkem 80 km kolejí a 3000 výhybek, nádraží bylo vybaveno elektrickým osvětlením a moderním zabezpečovacím zařízením. Personál tvořilo 290 staničních zaměstnanců a 536 vlakvedoucích a průvodčích. Celý železniční komplex včetně správních organů a železničních dílen byl jedním z největších plzeňských zaměstnavatelů. Velké množství železničních zaměstnanců bydlelo v přílehlé části Pražského předměstí zvané Petrohrad. V dubnu 1945 bylo nádraží těžce poškozeno náletem, poškozena byla i kopule. Provoz byl obnoven v říjnu 1945, oprava budovy byla dokončena v červnu 1947.

Obr. č. 33: Dvůr kasáren na Říšském (dnes Jižním) předměstí, 1909. *Plzeň. Dvůr c. a k. kasáren pěchoty*. Hermann Seibt, Míšeň. Výška 88 mm, šířka 140 mm, světlotisk (heliogravura). Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, i. č. 80/12. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Budova kasáren byla postavena na Říšském předměstí v místě bývalého velkého bastionu v letech 1823–1826 (přípravné práce začaly již dříve). Vojačí 35. pěšího pluku slavnostně vpochoďovali do nové budovy 12. listopadu 1826, definitivní předání však proběhlo až po odstranění některých vad v létě 1830. Vybudováním kasáren odpadla nutnost ubytování vojáků po měšťanských domácnostech. Vývoj Plzně v důležité posádkové město pokračoval ve druhé polovině 19. století. Nejprve byly postaveny kasárny pro 7. zeměbrance pluk na tehdejšími dobytím trhu při Doudlevecké třídě (1889), koncem století přibývala dělostřelecká kasárna na Borech (1896), později velká kasárna na Slovanech, v městě sídlil také vojenský soud, vojenská nemocnice, vojenská zásobárna aj. Nejstarší plzeňská kasárna budova sloužila svému účelu do počátku 50. let 20. století. Po nutných opravách ji v listopadu 1954 předala Krajská vojenská a ubytovací správa městu. V objektu pak byly sklady Spojeného velkoobchodu, později sklady a kanceláře Drogerie Plzeň. V lednu 1969 chátrající budova ustoupila budované čtyřproudé silnici spojující přes centrum jižní a severní části města (srov. obr. č. 66).

Obr. č. 34: Guldenerovský dům čp. 139 na rohu ulice Bedřicha Smetany (tehdy Fodermayerovy) a Náměstí Republiky (Velké náměstí), před 1911. Autor neuveden. Výška 229 mm, šířka 266 mm,

fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–139. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Nárožní parcely a domy zde stojící, obzvlášť na rohu náměstí a ulice vedoucí k bráně, patřily mezi nejcennější. I dům čp. 139 zvaný Guldenerovský měl pestrou minulost a pozoruhodné majitele. Do poloviny 15. století jej vlastnila patricijská rodina Pabianků, z níž je známá zejména vdova Kateřina Pabianková, která svou podporu husitství demonstrovala pálením vlastního majetku a odchodem z Plzně roku 1420. To vedlo některé historiky k jinak obtížně doložitelné domněnce, že právě zde mohl bydlet Jan Žižka při svém pobytu v Plzni roku 1419–1420. V letech 1597–1728 dům náležel Stehlíkům z Čenkova, rodině, jejíž členové patřili po několik generací nejen k majetkově, ale i kulturní elitě města. Roku 1728 dům koupil Bartoloměj Guldener za 2300 zl. a po roce 1731 jej nechal přestavět do podoby honosného barokního domu, jehož fasáda dosahovala parametrů palácového průčelí. Stavba je připisována plzeňskému staviteli Jakubu Augustonovi ml. V první třetině 19. století zde sídlil krajský úřad a dvakrát zde přenocoval císař František I. (1812 a 1820). Roku 1911 však byl zbořen a nahrazen současným domem (architekt Jaroslav Honzík). Při bourání byly nalezeny pozdně gotické a renesanční prvky původního domu. Honosný barokní portál je osazen na bočním vchodu do Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje (z ul. B. Smetany).

Obr. č. 35: Dům u Zlaté lodi na jižním nároží Riegrovy ulice a Náměstí Republiky, před 1912. J. Hanuš. Výška 172 mm, šířka 232 mm, fotografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, studijní fond plzeňských staveb, sign. m/g II–2–206. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Dům získal roku 1580 bohatý kupec Linhart Volf, též Kunc z Ploskovic. Zhruba z té doby pocházela honosná dvoupatrová renesanční budova zbudovaná na cenné nárožní parcele při ulici vedoucí k bráně, kterou vedla cesta ke Skvrňanům a dále směrem k Bavorsku (zazděna v polovině 17. století při stavbě barokního opevnění a nahrazena branou v Říšské, dnes Prešovské ul.). Patřil k němu také menší dům s krámem, obrácený do Riegrovy ulice. Dům pochopitelně patřil bohatým a významným majitelům, jako byl válečný dodavatel Matouš Augustin Kacarovský (koupil jej roku 1640 za 2000 zlatých) nebo lékař Pavel Petr Helffer z Helfferstreu (primas 1744, 1750). Název Zlatá loď se objevuje prvně roku 1771. V 18. století byl zadní dům stavebně spojen s předním. Vzdor úpravám fasády v 19. století zůstal dům v podstatě zachován až do demolice v roce 1912, kdy byl nahrazen novostavbou architekta Ludwiga Tremmela. Na novém domu byl použit původní reliéf zlaté lodi a soška sv. Víta.

Obr. č. 36: Karlov, pohled Měděnou ulicí, cca 1913. Autor neuveden. Výška 178 mm, šířka 239 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 9/17. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Všechny ulice na Karlově nesly názvy podle kovů (Měděná, Bronzová aj.) nebo průmyslových odvětví (Hutní, Strojní aj.). Čtvrť byla navržena poměrně velkoryse. Domy s předzahrádkami byly seskupeny do krátkých ulic uzavřených příčnými stávkami, což mohl navozovat pocit intimní uzavřenosti, ovšem v každé ulici bydlelo cca 150–200 lidí. Výhled z Měděné ulice byl brzy uzavřen školou (roku 1924 přejmenována na Habrmanovu). Kvalitu čtvrti negativně ovlivnil fakt, že byla během 1. světové války odříznuta od města Škodovými závody. V pozadí kostel sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí (klášter redemptoristů, 1911).

Obr. č. 37: Návrh lidových lázní, kolem 1913. *Návrh lidových lázní pro král. město Plzeň*. Antonín Pfeiffer. Výška 310 mm, šířka 400 mm, kolorovaná planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1930. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Městské lázně stávaly na břehu Radbuzy u mostu Františka Josefa I. (postaven 1913; srov. obr. č. 41) Počátkem 20. století již jejich kapacita nevyhovovala a byla vypsána soutěž na novou budovu. Počítalo se se stavbou na stejném místě. Do soutěže byla zaslána řada hodnotných návrhů, ze stavby však sešlo. Ve 20. letech byl na místě lázní postaven blok tří činžovních domů zvaný Mrakodrap. Pro nové lázně se pak našlo místo na nově vzniklém Denisově nábreží. Po regulaci Radbuzy na něm měla vzniknout řada reprezentativních budov. Lázně tam byly postaveny v letech 1928–1931 podle návrhu architekta B. Bendelmayera.

Obr. č. 38: Pohled na část Mlýnské strouhy proti františkánskému klášteru, 1915. K. L. Soběhrad, listopad 1915. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 15/1. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Idylické zákoutí zvané Plzeňské Benátky (na fotografii pohled z 1. patra domu p. Eisnera) se stalo minulostí v květnu až prosinci 1922, kdy byla zasypaná Mlýnská strouha, oddělující historické jádro od Pražského předměstí. Plány na její zasypaní se objevily již v roce 1896. Skutečností se staly v souvislosti s regulací přílehlého úseku Radbuzy, odkud byla strouha napájena vodou (nad tzv. Královským jezem). Rozhodnutí o jejím zasypaní nebylo přijato jednoznačně a provázely je protesty. Díky aktivitě části plzeňské veřejnosti a Klubu za starou Prahu se alespoň podařilo dosáhnout parkové úpravy nově vzniklého prostranství. Vlevo je patrná mezi stromy část muzejní budovy, vpravo část hotelu Continental. Hradba a bašta mezi nimi měly evokovat městské opevnění, které bylo v tomto úseku zboženo v souvislosti se stavbou muzea. Na konci 2. světové války byla i tato evokace při náletu pobořena. Nad hradbou vystupuje presbytář a věž františkánského klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie.

Obr. č. 39: Celkový pohled na Karlov od jihovýchodu, kolem 1915. Autor neuveden. Výška 178 mm, šířka 239 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 09/16. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Kolonie domů pro dělníky Škodových závodů pojmenovaná podle generálního ředitele Karla Škody byla postavena v letech 1911–1913. V roce 1942 zde žilo přes 2500 lidí v 248 domech. Součástí kolonie byla i škola (roku 1924 přejmenována na Habrmanovu). Namísto plánovaného napojení na obytnou zástavbu

byla postupně obklopena provozem Škodových závodů. Část Karlova byla zničena při náletu na Škodovku v dubnu 1945, poslední bloky byly strženy roku 1987.

Obr. č. 40: Kostel P. Marie Růžencové a nový klášter dominikánů v Plzni na Jiráskově náměstí, kolem 1915. J. Révész, Praha. Výška 88 mm, šířka 138 mm, autotypie, barevný přetisk. Archiv města Plzně, Místopisná sbírka Ladislava Lábka, i. č. 81/140. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Růst města si vyžádal i úpravu církevní správy. Roku 1908 tak byla zřízena na Pražském předměstí druhá plzeňská farnost, která zahájila činnost v roce 1910. Jejím centrem byl nově postavený kostel Panny Marie Růžencové a klášter dominikánů (1912–1913, podle návrhu architekta Antonína Möllera), kteří se tak vrátili do Plzně. Sakrální stavby provázely rozvoj Plzně až do počátku 40. let. Na Říšském předměstí vznikl klášter redemptoristů a farní kostel sv. Jana Nepomuckého (1908–1911), v dosud samostatných Lobzích kostel sv. Martina a Prokopa (1907, dnes spravován salesiány), ve Skvrňanech hřbitovní kostel sv. Antonína, 2. světová válka zhatila plány na kostely v Bolevcích a ve Skvrňanech. Své svatostánky stavěly i další církve. V letech 1891–1893 postavil ve Štěpánových sadech (dnes sady Pětatřicátníků) Rudolf Štech podle projektu Emanuela Klotze novou synagogu. Mezi válkami byly postaveny dva kostely českobratrské církve evangelické (roku 1925 kostel M. Jana Husa v Němejcově ulici, arch. Bohumil Chvojka; 1935–1936 na Anglickém nábreží Korandův sbor, arch. Jaroslav Fišer). Na výrazném místě v Husově třídě postavili roku 1926 svůj kostel metodisté (arch. J. Blecha).

Obr. č. 41: Pohled z pravého břehu Radbuzy od železničního mostu po proudu, cca 1913–1919. Alois Krátký. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 13/8. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Most Františka Josefa I. (později Wilsonův) stavěla v letech 1912–1913 plzeňská firma Müller a Kapsa. V letech 1919–1923 proběhla regulace Radbuzy mezi železničním a tzv. Pražským mostem. Řeka byla sevřena mezi vysoká nábreží a na jejím úseku v popředí byl postaven vysoký jez zajišťující vodu pro hydroelektrárnu elektrických podniků postavenou na louce vpravo. Již při stavbě mostu se počítalo se změnou hladiny řeky po regulaci. Je to patrné z poměrně hlubokého zanoření mostu do nezregulované řeky. Kouřící komín při levém okraji patří Městským lázním a plovárně (na tomto místě od roku 1870). Za domem s firmou V. J. Rott (nahrazen roku 1937 funkcionalistickým domem Pražské městské pojišťovny od F. Roitha) následuje kopule německého divadla. Za nízkými domy tehdejší Královské ulice (dnes volný prostor na nábreží) vystupuje nová dominanta historického jádra – budova Západočeského muzea v Plzni, postavená v letech 1896–1899 podle návrhu Josefa Škorpila (otevřena však byla až roku 1913). Tehdy v ní sídlily dvě samostatné instituce – Městské historické muzeum a Umělecko-průmyslové muzeum. Dále v pozadí stojí nápadný hotel Continental. Po proudu paralelně s novým mostem dosud vede přes Mlýnskou strouhu Královský most a na špičce dosud existujícího ostrova stojí stále dům známý již z veduty po roce 1862 (srov. obr. č. 17).

Obr. č. 42: Pohled na pražský kamenný most z levého břehu Mlýnské strouhy od Zvonu, 1919. K. L. Soběhrad, 4. prosince 1919. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 15/13. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Most přes Mlýnskou strouhu vedoucí k Pražské bráně býval ve středověku a raném novověku nejdůležitějším vstupem do města. Kamenný most byl na místě staršího dřevěného vybudován ve druhé polovině 18. století (srov. obr. č. 12), na snímku jej doplňuje železná lávka pro pěší. Mlýnská strouha je zachycena nedlouho před svým zasypaním v roce 1922. Zasypaní bylo ukončeno právě u pražského kamenného mostu, který je dnes odhalen pouze na severní straně.

Obr. č. 43: Pohled z Wilsonova mostu na postup prací při regulaci pravého břehu Radbuzy, 1920. Alois Krátký, 11. března 1920. Výška 178 mm, šířka 237 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 13/12. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Při levém okraji Královský most vedoucí k Kopečkému sadu přes Mlýnskou strouhu (zasypaná 1922). Potřebnou výšku hladiny ve strouze zajišťoval Královský jez (v popředí). Název obou pocházel od blízkého pozemku pekaře Krále. Mostek najdeme na plánu z roku 1781 (mapa č. 10), lépe patrný je na plánu z roku 1821 (mapa č. 12). Vpravo v pozadí starý železný most přes Radbuzy (1889–1942), za ním silueta Měšťanského pivovaru.

Obr. č. 44: Pohled ze Saského mostu na tzv. Rychtářku, cca 1. třetina 20. století. Autor neuveden. Výška 177 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 29/3. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Čtvrť Rychtářka vznikla na někdejším ostrově zvaném též Malá Obcinka, který ohraničovala Mže, Mlýnská strouha a další strouha zvaná Soukenická valcha (roku 1864 rozhodlo zastupitelstvo o jejím zasypaní). Název odvozovala od rychtářovy louky, zabírající původně východní část ostrova (srov. zbytek louky označený Richters Wiese na plánu z roku 1821 – mapa č. 12). Malebná čtvrť křivolakých uliček a domů, z nichž některé měly až venkovský charakter, ležela mezi historickým jádrem, Mlýnskou strouhou a Mží. Stávala zde jedna z prvních plzeňských továren – Levitova továrna na kůže. Svou neuspořádanou strukturou provokovala Rychtářku již od konce 19. století k regulaci, ale nakonec musela ustoupit až nové několikaproudé silnici vedoucí dopravu od Prahy přes most a mezi historickým jádrem a Mží do Jízdecké ulice (zprovozněno v roce 1984; srov. obr. č. 65, 72).

Obr. č. 45: Pohled na Mži u soutoku Radbuzy na počátku regulačních prací, kolem 1921. *Řeka Mže před úpravou – pohled ze střechy centrály Měšťanského pivovaru k Saskému mostu*. Alois Krátký. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 15/22. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Z nadhledu jsou dobře patrné záplavové louky na levém břehu Mže

a část dosud neregulovaného břehu u soutoku s Radbuzou. Na lukách již probíhají zemní práce, snímek tedy pochází z počátku regulačních prací v tomto úseku. Roku 1921 bylo rozšířeno koryto Radbuzy mezi Pražským mostem a soutokem se Mží a byly také zahájeny práce na regulaci Mže mezi soutokem až k ústí Mlýnské strouhy. Vlastní úprava tohoto úseku Mže proběhla v letech 1923–1926. Práce prováděla Zemská komise pro úpravu řek. Dominantou města z tohoto pohledu tvoří chrám sv. Bartoloměje. Vpravo od něj pokračuje silueta města střechou radnice a věžemi synagogy. Nejvýraznější budovou dále napravo je škola u Saského mostu (1901), v pozadí za ní vystupuje několik komínů Škodovky. U Saského mostu je na obou březích Mže patrná nízká zástavba původního Saského předměstí – vlevo tzv. Rychtářka, vpravo Roudná. Tam však již stojí několik větších činžovních domů při Karlovarské třídě.

Obr. č. 46: Celkový pohled na Škodovy závody od jihu z Borské ulice (z věže evangelického kostela M. Jana Husa?), 1925. Josef Hanuš. Výška 118 mm, šířka 179 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 92/21. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Do prostoru u trati do Chebu začal Škoda přesunovat výrobu již v 80. letech 19. století. První dílnou zde byla roku 1889 kotlárna (v zákrytu za vyšší stavbou s vodárenskou věží z roku 1900 zhruba uprostřed). Vpravo převyšuje zástavbu věž pro tepelné zpracování dělových hlavních, před ní je nižší rozlehlá budova dělovky. Za mostem přes trať stojí budova tovární dráhy. Komíny patří hutím, kovárnám a elektrárně ELÚ I. Pozemek původně vyčleněný pro továrnu byl ohraničen zleva tratí a zepředu ulicí vedoucí po mostě přes železnici. Priorita válečné výroby umožnila tyto hranice překonat. Tehdy byla postavena montovna velkých lodních kanónů (velká dílna při levém okraji, která sloužila mezi válkami jako montovna lokomotiv a později dílna na ozubená kola), stejně jako blok dílen od mostu ke Korandově ulici (vpravo). Silniční most měl podle regulačního plánu tvořit druhou spojnicí obytných čtvrtí na obou stranách železnice a v návaznosti na projektovanou uliční síť být součástí okruhu. Tuto funkci po rozšíření Škodovky plnit nemohl a na podobné řešení Plzeň dosud čeká.

Obr. č. 47: Pohled na Plzeň z věže pivovarského vodojemu, kolem 1925. J. Posselt. Výška 290 mm, šířka 361 mm, světlotisk (heliogravura). Archiv města Plzně, sbírka grafiky, G 152. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Díky vysokému nadhledu je dobře patrný celý úsek soutoku Radbuzy a Mže, na kterém probíhaly v letech 1921–1926 regulační práce. Park na Obecně již nekončí malým ostrůvkem, známým ze starších plánů, nýbrž protáhlo kosou (na níž je patrná ještě souprava stavební vlečky). Vlevo stojí na okraji parku sokolovna (1896). Velkou část parku dnes zabírají uzavřená sportoviště, zejména fotbalový stadion. Z vysokého stanoviště je jednak patrná hustá zástavba uvnitř zobrazené části pivovaru, jednak se nabízí pohled přes značnou část města. Při levém okraji vystupují typické dvě věže kostela sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí, blíže centru věžička na střeše muzea, vpravo od ní věž gotického kostela Nanebevzetí P. Marie. Osu obrázku tvoří chrám sv. Bartoloměje. Vlevo od něj převyšuje okolní zástavbu kopule městského divadla, bezprostředně vpravo za ním jsou zřetelné věže synagogy. Dále do prava je zřetelná typická silueta radnice. Vyšší budova směrem dopředu je škola v Otakarových sadech (dnes sady 5. května). Před Saským mostem stojí velká budova školy v Podmostní ulici, za ní je zřetelná věžička na střeše kaple věznice krajského soudu mezi Sedláčkovou a Dominikánskou ulicí. Zcela vpravo mezi stromy vyniká budova Kalikovského mlýna u Kalikovského mostu přes Mži. Komíny na pozadí náležejí hlavnímu závodu Škodovky. Mimo záběr zůstává celé Pražské předměstí s nádražím a železnici, jižní část Říšského předměstí, které v té době již dosahovalo k borské trestnici, a Saské předměstí severně od řeky Mže.

Obr. č. 48: Obecní dvojdomek v Jateční tř. (č. p. 957), 1926. Alois Krátký, 4. června 1926. Výška 178 mm, šířka 237 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 19/2. Skenoval Tomáš Bernhardt. – K řešení nedostatku bytů měla posloužit také výstavba kolonie obecních domků při Jateční třídě, jejíž první část byla dokončena v roce 1923. V roce 1942 žilo v několika ulicích kolem Jateční přes 3700 lidí, většinou v nouzové kolonii. Při náletu na seřadovací nádraží v dubnu 1945 byla tato oblast těžce poškozena. Několik posledních obytných budov zde dosud stojí.

Obr. č. 49: Městské domy sociální péče dokončené roku 1926 podle návrhu Hanuše Zápala, 1928. *Dům sociální péče čp. 523, Otakarovy sady.* Václav Klein. Výška 129 mm, šířka 178 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 11/20. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Vedení obce po 1. světové válce hodlalo soustředit sociální péči ve městě. Zřídilo proto městský úřad sociální péče a ke stejnému účelu směřovala výstavba velkého Domu sociální péče. Vznik adaptací a dostavbou někdejšího panského mlýna v Otakarových sadech (dnes sady 5. května). Stavbu realizovala v letech 1923–1926 plzeňská firma Rudolf Pelc podle návrhu architekta Hanuše Zápala. Průčelí byla výtvarně řešena ve stylu obloučkového kubismu a byly do nich osazeny dva historické portály ze zbořených domů v historickém jádru. Po slavnostním otevření 26. března 1926 zde našly působiště mj. chudobinec, noclehárna, hnanecká stanice, dětské útluky, sirotčinec, nouzové byty a městský úřad sociální péče. Účel budovy se změnil v roce 1952, kdy sem byla umístěna nově vzniklá nemocnice OÚNZ (Okresního ústavu národního zdraví) v Plzni, převedená v rámci reorganizace v roce 1958 pod radu MěstNV v Plzni a přejmenovaná na nemocnici MÚNZ (Městského ústavu národního zdraví). Objekt měl 115 místností a jeho kapacita byla odhadována na 200 lůžek. Zprvu zde pracovala pouze interna, později rozšířená o oddělení revmatologie, klinické biochemie, neurologie a pracoviště rentgeny. Po změně rajonizace sloužila od roku 1963 výhradně potřebám Plzně. Navzdory rekonstrukci z let 1961–1963 budova chátrala a roce 1981 zde musel být kvůli havarijnímu stavu podlah zastaven provoz. Většina

oddělení se v roce 1982 přesunula do nových budov v Kotlíkovské ulici. Architektonicky cenná, avšak zchátralá budova byla zbořena 2. února 1992. Na jejím místě nyní stojí novostavba hotelu Diplomat.

Obr. č. 50: Volné prostranství mezi tratí do Klatov a Doudleveckou třídou směrem k Doudlevcům, 1927. *Ulice u železniční stanice Plzeň–zastávka před úpravou.* K. L. Soběhrad, 20. června 1927. Výška 150 mm, šířka 228 mm, kontaktní snímek z negativu. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 20/21. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Nová budova zastávky hovorově zvané U nemocnice byla uvedena do provozu krátce po pořízení snímku – 15. srpna. Vpravo za stromořadím je patrná původní nízká řadová zástavba podél Doudlevecké třídy, na kterou směrem k Doudlevcům navazují vyšší činžovní domy z 20. let. Kouřící vysoký komín pravděpodobně patří elektrárně elektrických podniků v Cukrovarské ulici, ta však měla ukončit činnost již 8. prosince 1926. Nižší komíny a tovární budova v pozadí náležejí papírně na druhém břehu Radbuzy. Komíny a plynojem za stromy vpravo od středu patří městské plynárně u Doudlevecké třídy. Vlevo mimo záběr se nacházejí kasárna postavená roku 1889 pro 7. zeměbrance pluk. Volné prostranství před nimi sloužilo jako dobytčí trh, regulační plán zde však počítal s několika bloky domů. Dále k Doudlevcům souvislá zástavba postupit nemohla – hned za plynárnou prochází Doudlevecká třída úzkým hrdelem mezi tratí a areálem nemocnice na jedné a příkrým svahem k řece na druhé straně. Rozlehlost volného prostranství je poněkud nadsazena použitím širokoúhlého objektivu. V prostoru výrobní haly v popředí byl v letech 1948–1950 postaven nekrytý zimní stadion, nahrazený v letech 1966–1970 současným krytým stadionem.

Obr. č. 51: Pohled na domky v Bezovce při tzv. Malé Hvězdě (křížení ulic U Svěpomoci, Družstevní, Hruškovy a Mánesovy), 20. léta 20. století. Autor neuveden. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 26/2. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Čtvrť rodinných domků při Klatovské třídě zvaná Bezovka vznikla až na výjimky ve 20. a 30. letech, ač se s ní počítalo již před rokem 1914. Její rozvoj zarazila 2. světová válka. Později ji ohraničilo postupně několik dvouletkových domů, svěpomocná výstavba a několik panelových domů. Vila při levém okraji patřila Karlu Vrátnému, jednomu z prvních pěti sociálně demokratických poslanců na říšské radě.

Obr. č. 52: Městské ústřední jatky – vnitřní zařízení tržnice masa, 1928. K. L. Soběhrad, srpen 1928. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 26/9. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Městské jatky byly postaveny v letech 1898–1899 mezi železnicí a řekou Úslavou na pozemcích odkoupených po složitých jednáních od obce Doubravka. Po roce 1918 prošly modernizací, která zahrnovala doplnění technologie, prodloužení vlečky, elektrifikaci a dovršena byla roku 1928 novou tržnicí na maso (plzeňská stavební firma Müller a Kapsa). Tím bylo umožněno přeložení dobytčích trhů ze Štefánikova náměstí (mezi Doudleveckou třídou a tratí do Klatov).

Obr. č. 53: Pohled rozestavěnou Srážnou ulicí na Doudlevec, 1929. *Pohled na Doudlevec ze Slovan.* Václav Klein. Výška 128 mm, šířka 178 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 23/16. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Se jménem Doudlevec si dnes lidé obvykle spojují nevelkou část města od doudlevecké Škodovky k Radbuzě a od Týrsova mostu k Samaritské ulici. Původní katastr obce Doudlevec se rozkládal na obou stranách řeky a patřila do něj i Srážná ulice, ze které je snímek pořízen, ale i vrch Homolka s městskou vodárnou (1889). Ves Doudlevec patřila k plzeňskému majetku od založení města. Byla vždy spíše menší vsí (počet zdejších statků kolísal celé 16. a 17. století mezi 7–8). Počátkem 18. století zde byl zřízen panský dvůr. Po provedené raabizaci počet usedlostí vzrostl, na přelomu 18. a 19. století jich bylo již 25. Po většinu 19. století si obec držela zemědělský ráz (ještě roku 1880 bylo v zemědělství zaměstnáno 60% aktivně činného obyvatelstva). Roku 1873 zde založil Emil Škoda kruhovou cihelnu. V blízkosti vsi vzniklo několik městských podniků – zmíněná vodárna, dále nedaleko doudleveckého katastru městská plynárna a elektrické podniky při dnešní Doudlevecké třídě. Významným zaměstnavatelem se stala i papírna Piette dále po proudu řeky. V roce 1876 protla katastr železnice do Klatov. Pokusy o připojení k Plzni se objevily již počátkem 20. století (významným motivem byla městská vodárna), došlo k němu ale až roku 1924. To už se zde od roku 1914 rozvíjely Spojené strojírny (od roku 1921 součást Škodovky). Nová výrobní hala z počátku 20. let tvoří hlavní dominantu snímku. Nový most přes Radbuzy byl postaven v letech 1928–1929. Venkovskou zástavbu u něj převyšuje škola z roku 1903, dnes pracoviště Západočeského muzea v Plzni.

Obr. č. 54: Rozvíjející se zástavba rodinných domků v Doubravce, po 1926. *Plzeň – Doubravka, pohled Masarykovou třídou od jihu k severu.* K. L. Soběhrad. Výška 178 mm, šířka 238 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 22/20. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Počtem domů byla Doubravka největší ze čtyř obcí připojených k Plzni v roce 1924 (427 domů v roce 1921). V minulosti tomu však bývalo jinak. Na jejím katastru sice stojí původně románský kostel sv. Jiří u soutoku Mže a Úslavy, nejstarší sakrální stavba na dnešním území Plzně, dlouho zde býval pouze dvorec a několik málo usedlostí, někdy dokonce pustých. Na počátku 18. století zde žili jen dva sedláci, jeden chalupník a šest podruhů. Změnu přinesla raabizace provedená na plzeňském panství roku 1779. Počet usedlostí se zvýšil z tehdejších 15 na 35. V 19. století se objevují v Doubravce průmyslové podniky. Počátkem století zde pracoval měděný hamr, od roku 1815 vyrábějící i srpy, kosy, plech, drát apod. (vzpomínka přežívá v pomístním jménu Lopatárna), koncem století zde pracovali dvě tkalcovny na bavlněné zboží. Do roku 1910 vzrost počet obyvatel na 4811. Počátkem 20. století se zde rozvíjí výstavba malých

rodinných domků. Osou nové zástavby se stala okresní silnice z Lobež do Doubravky (nyní Masarykova třída). U ní směrem ke Špitálskému lesu koupilo rozsáhlý pozemek Družstvo pro stavbu rodinných a dělnických domků v Doubravce a zahájilo roku 1911 výstavbu. Do konce roku stálo 46 z plánovaného počtu 61 domků (na obrázku vpravo). Počátkem století si zde dělníci také postavili spolkový dům Svornost, současně však nedaleko vznikla nová mešní kaple sv. Jana Nepomuckého (1909, zanikla roku 1960). *Vazby s Plzní byly posíleny koncem 19. století, kdy Plzeň hledala nový prostor pro své zázemí.* Na doubraveckém katastru měly vzniknout městské jatky a ústřední hřbitov, státní dráhy zde chtěly umístit seřadovací nádraží. Již tehdy se objevila myšlenka připojení k Plzni, realizována byla až po 1. světové válce. V roce 1930 měla Doubravka již 7764 obyvatel. Kromě výstavby, která navázala na předválečný vývoj, vznikaly v okrajových částech katastru kolonie nouzových domů poblíž seřadovacího nádraží (Jateční třída, tzv. Cikánka). Zejména tyto části, ale i vlastní Doubravku postihl nálet na nádraží 17. dubna 1945. Proluky, které po sobě zanechal mezi rodinnými domky, zaplňovaly v 70. letech nové činžovní, většinou panelové domy. Na starší zástavbu směrem k městu také navázalo druhé plzeňské sídliště (po roce 1962). Doubravka dnes díky své poloze představuje spíše klidné území ohraničené řekou a vrchem zvaným Chlum (na snímku v pozadí), od vlastního města oddělené tratí do Prahy, nádražím a pivovary. V raném novověku od Doubravky odvozovala jméno plzeňská erbovní rodina, jejímž nejznámějším členem byl humanista, diplomat a olomoucký biskup Jan Skála z Doubravky (Dubravius).

Obr. č. 55: Pohled na původní vesnické jádro Lobež z železničního náspu (trati na České Budějovice) u dnešní Sušické ulice, kolem 1930. *Celkový pohled na Lobzy.* Autor neuveden. Výška 130 mm, šířka 178 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 22/12. Skenoval Tomáš Bernhardt. – První zprávy o Lobzích pocházejí ze 14. století. Velikost vsi se pohybovala kolem 9 statků. Nic na tom nezměnila ani raabizace. Na rozdíl od Skvrňan, Doubravky nebo Doudlevec neovlivnil Lobzy žádný velký průmyslový podnik a dlouho si ponechávaly zemědělský charakter. Až od konce 80. let 19. století začaly v okrajových částech lobežského katastru při silnicích od Plzně vznikat nové obytné čtvrti. První z nich byla založena roku 1889 při silnici do Rokycan čtvrt Letná, která později plynule navázala na rozvíjející se Doubravku. Později se rozvíjela výstavba při dnešní Sušické ulici na rozhraní katastrů Lobež, Plzně a Božkova zvaná Petřín (odtud je snímek pořízen). Jednotlivé části dlouho žily vlastním životem a dodnes je původní ves Lobzy od těchto nových částí zřetelně oddělena. Roli tu hrají zejména geografické faktory – řeka Úslava a převýšení. Na katastru Lobež vzniklo několik menších podniků. Po polovině 19. století to byla za řekou v místě zvaném Na Celchu továrna na vitriol. Roku 1905 vznikla v pozdější Republikánské ul. firma Eisner & Levit – továrna na drát a drátěnky. Na přelomu 19. a 20. století vznikly v sousloví se sjednocením a zestátněním drah při Lobežské ulici velké drážní dílny, které se staly po Škodovce druhým největším zaměstnavatelem. Všechny tyto faktory měly vliv na růst počtu obyvatel. Jestliže ještě v roce 1845 jich zde žilo 120, v roce 1890 to již bylo 796, k roku 1900 přes 3000 a v době připojení Lobež k Plzni v roce 1924 již přes 5500 obyvatel. Na fotografii vpravo za řekou je dobře patrné původní vesnické jádro Lobež. Odtud vede hlavní komunikace doleva nahoru kolem školy (z roku 1895; původně obecná, od roku 1919 také měšťanská a později i mateřská škola, dnes Základní umělecká škola) a dále kolem kostela sv. Martina a Prokopa (z roku 1906, stavitel Jiří Jírovec, dnes ve správě salesiánů) a dále k Letné a Doubravce. Výrazné bílé štíty vpravo od školy patří kolonii dělnických domů postavených mezi ulicemi Dlouhou, Sokolskou, Pod Vrchem a Polední.

Obr. č. 56: Reprezentační veřejné budovy na Denisově nábřeží (městské lázně, okresní nemocenská pojišťovna a Studentský dům), 1931. *Městské lázně.* Václav Klein. Výška 129 mm, šířka 179 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NB 45/14. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Prostor mezi řekou a nádražím byl lépe zpřístupněn stavbou mostu v roce 1913. Po regulaci řeky se nabídl možnost zřídit zde nové (nebo rozšířené) centrum města. Tuto tendenci zvýraznily nové obecní budovy postavené na Denisově nábřeží proti historickému centru města – městské lázně, Okresní nemocenská pojišťovna, Studentský dům, navrhovaná Lidová univerzita Husova (LUH), navrhovaná budova pro pokračovací školy. Kromě toho, že šlo (nebo mělo jít) o výrazné a důstojné stavby působící zdravě sebevědomě, jejich určením – hygiena, zdraví, vzdělání, tělesná zdatnost – odkazuje až k antickému principu Kalokagathie, harmonickému rozvoji duše i těla. Tento záměr však skončil v půli cesty. Ulice U Lázní (mezi láznemi a okresní nemocenskou pojišťovnou) byla v podstatě zaslepena objektem obchodního domu Prior (1968, arch. Zbyněk Tichý). Také stavba domu odborů v 80. letech, která zaujala místo původně plánované pro LUH a dále až k dnešní Americké třídě, nebyla dokončena (srov. obr. č. 70) a v konečném důsledku celý prostor spíše umrtvila. V roce 1921 padlo rozhodnutí opustit původní záměr na stavbu městských lázní v Prokopově ulici (srov. obr. č. 37) a umístit je místo toho na nové nábřeží. Za tím účelem oslovilo město autora původního řešení B. Bendelmayera, který vytvořil nové plány, dpracované roku 1925 městským stavebním úřadem. Vlastní stavba proběhla v letech 1929–1932, když první část byla otevřena již v říjnu 1931. Velkorysé řešení zahrnovalo kromě bazény také parní, rašelinné, uhlíkové a vanové lázně, ale také rehabilitační zařízení s horskými slunci, elektroterapii, vodoléčbou apod. Do konce března 1939 zaznamenala nová lázeňská budova milioněho zákazníka. Při náletu na nádraží v roce 1945 však byly těžce poškozeny. Poválečná rekonstrukce sice vrátila budovu původnímu účelu, výrazně však zjednodušila průčelí. V 90. letech 20. století byla chátrající budova uzavřena. V současné

době patří soukromému subjektu a její další využití je nejisté. Vpravo od lázní široké průčelí Okresní nemocenské pojišťovny (dnes poliklinika) a Studentského domu (obě architekt B. Chvojka 1927–1930).

Obr. č. 57: Pohledová studie soutěžního návrhu budovy Lidové univerzity Husovy, 1932. Jaroslav Fišer. Výška 145 mm, šířka 230 mm, fotografie, kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1931. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Spolek pro Lidovou univerzitu Husovou (LUH) vznikl koncem roku 1918 a již o rok později měl 1400 členů a pobočky i mimo Plzeň. LUH nabízel možnost vzdělávání pomocí širokého spektra kursů zájmových, jazykových i – řečeno dnešní terminologií – rekvalifikačních. Roku 1920 si pronajal prostory v obecním domě čp. 338 v Prokopově třídě (tzv. Řemeslnická beseda). Roku 1932 byla vypracována studie na vybudování nové budovy pro LUH na Denisově nábřeží. Podle zadání měla pojmut víceúčelový sál s 500 místy (bio Univerzita, ochotníci, přednášky), dále výstavní síň, ateliér, tělocvičnu, hvězdárnu (roku 1927 byl při LUH ustaven astronomický odbor) aj. Hlavní cena byla rozdělena mezi čtyři ze sedmi oslovených architektů (L. Meisl, K. Roškot, V. Neckář, B. Chvojka). Budova pro LUH však byla postavena až roku 1939 podle návrhu architekta V. Kleina v Prokopově ulici (dnešní Komorní divadlo). Návrh J. Fišera mezi oceněnými nebyl, jeho pohledová studie však dobře dokumentuje vývojové tendence území na pravém břehu Radbuzy v době 1. republiky. Nad nimi vyčnívá silueta školy Nad Hamburkem (1887). Navrhovaný most vede v prodloužení Kopeckého sadů směrem k hlavnímu nádraží. Zástavba před nádražím byla demolována v souvislosti s výstavbou velké křižovatky a podchodu před nádražím (1987–1992). Bližší domy stály v Sirkové ulici, která sledovala původní úroveň terénu a končila v náspu zvýšené Wilsonovy třídy (dnešní Americké), vzdálenější pak v Nádražní ulici. Wilsonova třída je zde dosud bez domů při straně směrem k železnicím.

Obr. č. 58: Funkcionalistická budova dnešního Gymnázia Ludka Píka, 1932. *Píkova škola na Masarykově třídě v Doubravce, pohled jihozápadní.* K. L. Soběhrad. Výška 173 mm, šířka 233 mm, kontaktní snímek z negativu. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 24/15. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Původně měšťanská škola pro chlapce a dívky z Doubravy a Lobez byla otevřena k novému školnímu roku 1932–1933. Funkcionalistickou stavbu podle projektu Hanuše Zápala provedli stavitelé František Jenč, František Hladeček a František Kroft. Pohled přes Moravskou ulici ze stavenišť funkcionalistické Tomáškovy vily (architekt J. Víšek, 1933).

Obr. č. 59: Svoz domovního odpadu do prostoru pozdějšího Výstaviště, 1. pol. 30. let 20. století. Rudolf Černý. Výška 85 mm, šířka 130 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, obrazová sbírka, sign. Ts 6 f 2. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V roce 1924 zavedlo město na zkoušku svoz domovního odpadu v kovových popelnících. Do konce roku 1928 už bylo zakoupeno a umístěno v domech 6327 těchto nádob. K odvozu koncem 20. let sloužily dva parní vozy Škoda-Sentinel (na snímku), jeden nákladní automobil a devět upravených valníků tažených koňmi. Vyobrazená skládka se nacházela v prostoru pozdějšího výstaviště (nyní obchodní centrum Plaza). V pozadí Rostův dvůr, od roku 1913 základna plzeňských hasičů.

Obr. č. 60: Letecký snímek borské trestnice, 30. léta 20. století. *Pozdrav z plzeňské výstavy 1938* (propagační pohlednice). Vydavatel neuveden. Výška 90 mm, šířka 146 mm, autotypie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 9367. Skenovala Štěpánka Pfliegerová. – Borská trestnice se stala po Škodovce a pivovaru patrně nejproslulejším plzeňským zařízením. Místodržitelství se roku 1869 obrátilo na okresní hejtmanský státní podnikatelský ústav v některého významnějšího města novou trestnicí. Mezi 23 nabídkami uspěla Plzeň. Rozhodnutí o prodeji pozemků padlo roku 1870, jednání se protáhla na tři roky. Vlastní stavba proběhla v letech 1873–1878. Šlo o první věznici tzv. progresivní soustavy na území monarchie. Vězni zde byli rozděleni do tří skupin podle závažnosti provinění a podle chování. Zařazení do skupiny mělo vliv na určité výhody a možnost podmínečného propuštění. Podle výnosu ministerstva spravedlnosti měli být na Bory zařazováni kriminální vězni s trestem těžkého žaláře přes 10 let z obvodů krajských soudů České Budějovice, Cheb, Litoměřice, Písek, Plzeň a Znojmo a političtí vězni z Čech, Moravy, Slezska, Dolního a Horního Rakouska, Solnohadska a Štýrska. V době 1. republiky byla borská trestnice určena pro politické vězně z celé republiky a pro polepšitelné recidivisty z Čech (mimo Prahu) a také z Moravy, pokud nebylo volno v Leopoldově. Mezi nedobrovolnými hosty byla řada významných osobností – Omladinářů v čela s Aloisem Rašínem, Vojtěch (Béla) Tuška, Heliodor Píka, Václav Havel a mnoho dalších. Budova byla postavena na půdorysu osmicípé hvězdy, který umožňoval snadnou kontrolu všech křídel z jednoho místa. Na leteckém snímku vidíme vlevo nahoře přístup od Klatovské třídy. V příčné vstupní budově bývaly kasárny dozorců, špitál apod. V následující střední budově, která již tvořila jeden paprsek hvězdy, byla pracovna ředitele a dalších úředníků, hovorna, ale také škola pro odsouzené, knihovna, kaple. V přilehlých čtyřech křídlech, s místnostmi pouze po jedné straně chodby, byly umístěny prostory pro společnou vazbu. V nejvzdálenějších třech křídlech se pak nacházely menší cely umístěné po obou stranách chodby. Podle původních propozic měla plánovaná trestnice poskytnout dost místa pro 400–450 cel – sametek a nejméně 200 míst pro společnou vazbu. Například v roce 1914 zde ale bylo celkem 1300 vězňů.

Obr. č. 61: Velká synagoga v sadech Pětatřicátníků, před 1939. *Židovská synagoga.* J. Hanuš. Výška 89 mm, šířka 119 mm, skleněný negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, ND 29/23. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Plzeňská židovská obec kolem poloviny 19. století rychle rostla. Výrazem této skutečnosti se stalo mj. zřízení židovského hřbitova při silnici do Bolevce, židovské školy a hlavně synagogy (ve dvoře domu v Smetanových sadech 5, 1857–1859, stavitel M. Stelzer). Ta však brzy přestávala stačit, proto

obec pořídila roku 1874 pozemek pro novou synagogu. Umožňoval stavbu velkorysé budovy, navíc umístěné ve výrazné exponované poloze. Začátek finančně náročné stavby se posouval. Až roku 1887 vznikl výbor pro výstavbu. Vypracovaním plánů byl pověřen vídeňský architekt Max Fleischer, mj. autor synagog v Českých Budějovicích (zbořena 1942), Vídní aj. Navrhl velkou stavbu ve stylu severoněmecké gotiky s dominantou dvojice 65 m vysokých věží v průčelí. Upřesněný návrh z roku 1888 počítal s náklady 138 000 zl. a kapacitou 1236 míst k sedění (718 pro muže v přízemí a 518 pro ženy na galerii). Základní kámen byl položen 2. prosince 1888. Počátkem roku 1889 vypsala obec ofertu na dodávku cihel a stavitelské práce, pak se však postup zdrhl na finanční náročnosti příliš velkoplošného projektu. Jednání s M. Fleischerm o vypracování nových plánů se nezdařila, proto židovská obec přistoupila k nové soutěži (jako znalci v ní měli účast i architekti Zitek a Mocker). Vítězně z ní vzešel návrh plzeňského stavitele Emanuela Klotze spojující románské prvky s prvky novorenesance (zejména v interiérech) a s orientálními motivy. Plány byly předloženy stavební komisi v listopadu 1890, slavnostního zasvěcení se nová synagoga dočkala 7. září 1893. Provedení stavby bylo svěřeno staviteli Rudolfu Štechovi. Dvě osmiboké věže zakončené cibulovými báními sice zdaleka nedosahují výšky dvojitě z Fleischera návrhu, staly se však nezaměnitelnou součástí plzeňské siluety. Svému účelu budova sloužila do 2. světové války. Po ní se však vrátil jen zlomek původních členů židovské obce. Poslední bohoslužba se zde konala v roce 1973, synagoga byla většinou zavřená a chátrala. S opravami se začalo až v polovině 90. let 20. století. V únoru 1998 proběhla slavnost vnesení tóry. V současnosti synagoga slouží zejména kulturním účelům. Podrobnou studii věnoval vzniku velké synagogy HUDEC, Tomáš: *Velká synagoga v Plzni.* In: *Pěší zóna č. 9*, 2001, s. 29–36; č. 10, 2002, s. 17–26; č. 11, 2002, s. 21–30.

Obr. č. 62: Starý železný, tzv. Pražský most přes Radbuzu, 1940. L. Soběhrad. Výška 410 mm, šířka 625 mm, fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 17427. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Železný most nahradil roku 1889 původní kamenný, který stál o něco výše proti proudu. Železnou konstrukci navrhla Českomoravská továrna na stroje v Praze, spodní stavbu projektoval městský inženýr R. Březina. Kvůli narušené statickému stavu byl roku 1942 most nahrazen novým železobetonovým. Vlevo za mostem stojí tzv. pivovarská vila. Před ní bývala točna trolejbusů. Zástavba za ní beze zbytku ustoupila rozšíření Rokycanské třídy (srov. obr. č. 72). Fotografie byla pořízena pravděpodobně při povodni v roce 1940.

Obr. č. 63a–b: Náměstí v Plzni, západní strana, po 1941. – a: *Ring – Westseite. Západní strana náměstí.* Bruno Pompl. Měřítko 1 : 100, výška 445 mm, šířka 1015 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2518. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – b: *Stadt Pilsen Marktplatzentschandelung Westseite 2.* Bruno Pompl. Měřítko 1 : 100, výška 475 mm, šířka 1000 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2519. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Návrh na úpravu zástavby na plzeňském náměstí architekta Bruna Pompla pochází patrně z doby po 15. říjnu 1941, kdy byl při obsazování vedoucích funkcí na magistrátu říšskoněmeckými úředníky pověřen řízením výstavby města. Ponechány měly být pouze domy uznané jako hodnotné a zbytek měl být přestavěn a sjednocen v historizujícím duchu německé tradice. V mapové sbírce se dochovala dokumentace stávajícího stavu a návrhy úprav pro východní a západní stranu náměstí. Zobrazena je část západní strany mezi Riegrovou a Solní ulicí. Ponechána je pouze budova arciděkanství (dnes biskupství) Jakuba Augustona ml., upraven měl být hotel Central a důkladnou přestavbou měly projít čtyři domy z přelomu 19. a 20. století mezi arciděkanstvím a Solní ulicí.

Obr. č. 64: Pohledová studie sídliště Slovan, 1955. Součást architektonické dokumentace, svazek Slovan III. Díl Ca Architektonické řešení. Autor pravděpodobně ing. Hausner. Výška 210 mm, šířka 415 mm, fotograficky provedená kopie. Západočeské muzeum, oddělení novějších dějin, i. č. 3322. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V 50. letech začalo v několika etapách vznikat první obytné sídliště – Slovan. Celkovým pojetím, rozmanitostí jednotlivých etap a klasickým řešením veřejných prostor, připomínajícím předválečné návrhy některých plzeňských předměstí od V. Zákrevse, sídliště vhodně navázalo na starší zástavbu a vytvořilo i plnohodnotnou novou městskou čtvrť. Kromě nejstarších částí od Františka Sámra mezi Slovanskou a Francouzskou ulicí je pozoruhodná především ústřední část sídliště mezi Koterovskou a Francouzskou ulicí od architekta Jaroslava Hausnera.

Obr. č. 65: Variantní návrh přestavby centra Plzně, kolem 1970. *Studie centrální oblasti města Plzně.* Autoři neuvedeni. Měřítko neuvedeno [cca 1 : 5000], výška 435 mm, šířka 585 mm, fotograficky zhotovená kopie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2554. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Jednotlivé návrhy úprav centrální oblasti z let 1948–1989 se sice formálně poněkud lišily, v principech však přebíraly myšlenky architektů J. Kriseho a F. Sámra, kteří již na konci 40. let navrhli prakticky kompletní demolicí centra města od Škodovky až po pivovary. Zachovávali jen historické jádro. Centrem města navrhl široké silnice, které zde měly mít své křižovatky. Protože však chyběly definovány řeku Mži jako okraj centra, nikoliv jeho osu, navrhli v mimořádně cenné nábrežní poloze kapacitní komunikaci. Ta byla realizována téměř po čtyřiceti letech a dodnes je jednou z hlavních příčin urbanistických potíží středu Plzně. Široké silnice měly podle Kriseho a Sámra být obestaveny novými objekty, v západní části centra mělo vzniknout administrativní středisko nového kraje. Klasická veřejná prostranství – ulice, třídy a náměstí se měly z centrální oblasti, kromě historického jádra, prakticky vytrátit, nové stavby měly být soliterními objekty v otevřených plochách. Plán sice nebyl nikdy schválen, ale navržené zásady v Plzni zdomácněly a staly se

základní osnovou pro pozdější územně plánovací dokumentace, vznikalí v 60.–80. letech (srov. mapy č. 42, 43).

Obr. č. 66: Demolice kasáren v Nejedlého sadech (dnes sady Pětatřicátníků), 1969. *Odstrán „35.“ kasáren 24. 1. 1969.* Autor neuveden. Výška 300 mm, šířka 400 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 17395. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Pohled ze střechy pošty na rohu Solní ulice; vlevo za kasárnami patrný dům na rohu Klatovské a za ním tmavá střecha synagogy, nejvyšší stavba na obzoru je věž metodistického kostela. Kasárna z roku 1826 sloužila dlouho slavnému 35. pěšímu pluku (srov. obr. č. 33). Jejich zbourání navazovalo na demolicí 19 domů v Nejedlého sadech (dnes Pětatřicátníků), Komenského, Kasární a Pobřežní ulici. Tento „průklest“ měl uvolnit místo pro čtyřproudou silnici vedoucí přes most A. Zápotockého (dnes Generála Pattona, stavba od roku 1967) k částem města na severním břehu Mže.

Obr. č. 67: Demolice někdejší vsi Skvrňany a příprava území pro výstavbu sídliště, konec 60. let 20. století. Autor neuveden. Výška 83 mm, šířka 168 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 13839. Skenovala Štěpánka Pfliegerová. – Skvrňany výrazně poznamenala blízkost Škodových závodů. Na počátku 20. století sice obec odmítla jejich žádost vybudovat na jejím katastru dělnickou kolonii (vznikla pak na plzeňském katastru pod názvem Karlov), i tak ale zaměstnanci Škodovky tvořili brzy největší část obyvatel Skvrňan. Roku 1890 zde žilo 1807 obyvatel. Během 90. let, kdy bytová výstavba v sousední Plzni výrazně zaostávala za přílivem pracovních sil, stoupl tento počet na 3735 a do roku 1921 na 5777. Faktická provázanost s Plzní a jejím hlavním podnikem byla potvrzena připojením k městu v roce 1924. Na úzké sepětí se Škodovkou Skvrňany doplatily za 2. světové války. Poškozeny byly již při náletech na Škodovku v květnu 1943 a v říjnu 1944, obzvlášť těžce je však zasáhl ničivý nálet z 25. dubna 1945. Definitivní zánik přinesla výstavba sídliště po roce 1968, jehož první byty byly předávány do užívání roku 1970. Snímek zachycuje bourání zbytků venkovské zástavby při ulici Nade Mží. Vpravo stojí budova školy z roku 1897, jediná zachovaná stavba někdejší vsi. Před ní je vidět kousek zatáčky Křimické ulice. Do zprovoznění dálnice D5 právě tudy vedl hlavní tah z Plzně na Rozvadov. V průhledu mezi domy je patrný tzv. Zámeček na skalním masivu nad silnicí z Plzně do Radčic. Postavili jej pro rodinu Lobkowiczů roku 1908 stavitel Josef a Václav Paškovi.

Obr. č. 68: Spontánní manifestace na třídě 1. máje (dnes Klatovská) v upomínku výročí osvobození Plzně americkou armádou, 5. května 1969. *Situace v 18,45 hod. po prvním provedeném zásahu* (fotodokumentace StB, snímek č. 32). Výška 130 mm, šířka 180 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, rukopis i. č. 33775, sign. 32 e 120/8. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Na křižovatce Stalinovy třídy (později Moskevské, nyní Americké) a Benešovy třídy (později 1. máje, nyní Klatovské) byl 4. 5. 1947 položen základní kámen památníku americké armády. Památník měl stát v trojúhelníku sverením třídou 1. máje a dvěma rameny Moskevské. Do února roku 1948 nebyl památník postaven, místo ale zůstalo v povědomí obyvatel. Projevili zde své smýšlení spontánní výzdobou v roce 1948, povolené shromáždění zde proběhlo roku 1968, o rok později již byla manifestace rozehnána četou SNB. V Archivu města Plzně se dochoval sešit s fotografiemi, kterými StB dokumentovala průběh akce a účast osob, jež byly předmětem jejího zájmu. Křižovatka na tomto místě měla již na nejstarších plánech tvar písmene Y. Tento tvar měla i v době pořízení snímku. Později byla změněna mj. proto, aby zmizel středový ostrůvek evokující nepřijemné vzpomínky. Do dokončení průtahu od nového silničního mostu U Jána a průtahu přes Rychtářku na severním okraji historického jádra byla křižovatka Moskevská – 1. máje významná i z hlediska meziměstské dopravy, což názorně dokumentují ukazatele na sloupu vpravo dole. Pro křižovatku se vžil pojmenování U Práce podle výrazného nápisu administrace stejnojmenného deníku. Pomník americké armádě zde byl nakonec odhalen 6. 5. 1995.

Obr. č. 69: Historické jádro Plzně, cca 1971. *Historické jádro města Plzně. Blok I. Celkové pohledy I. Fotodokumentace. Pohledy ze střechy domu č. 8 ve Františkánské ul. Domy na náměstí 20 – 19 – 18 – 17.* Autor neuveden. Výška 180 mm, šířka 242 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, sign. Mš 89/35. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Snímek je součástí fotografické dokumentace bloku domů mezi Náměstím Republiky a ulicemi B. Smetany, Bezručovou a Františkánskou. Starý domovní fond v centru města, ale i ve čtvrtích z 19. a počátku 20. století byl dlouhodobě zanedbáván a chátral. Na vzniklou situaci reagovaly plány na asanaci či regeneraci celých čtvrtí (srov. mapu č. 42). Součástí příprav k takovýmto řešením byly i podobné dokumentace. Vlevo proti kostelu stojí pod lešením rozestavěný hotel Ural (dnes Central) na místě starého hotelu Central, původně U zlatého orla (srov. obr. č. 25a–b). Barokní budova byla zbořena roku 1968, nový hotel byl otevřen v březnu 1972. Vpravo od kostela je na obzoru vidět malý lesík na vrchu nad Roudnou, který se jmenoval Stráž, ale vžil se pro něj označení Mikulka. V 80. letech pod ním začala výstavba areálu nové fakultní nemocnice, která je postupně doplňována dalšími pavilony.

Obr. č. 70: Dům kultury ROH a odborů KOR v Plzni, před 1980. Pohledová studie vítězného návrhu architektů M. Hrubce, V. Hucla a F. Lojdy. Konvolut fotokopii návrhů tří projektových středisek Stavoprojektu. Výška 178 mm, šířka 240 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2738/16. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Dům kultury ROH je bezpochyby nejznámější a nejvýraznější samostatnou stavbou realizovanou v Plzni v 80. letech 20. století (stavba probíhala v letech 1980–1985, oficiálně byl Dům otevřen v lednu 1986). Postavena byla pouze část – vzdálenější nižší širší budova na nábreží při mostu přes Radbuzu. Stojí v exponované poloze s velkým potenciálem. Poloha na nábreží umožňuje pozorovateli

vnímat ji z odstupe, celistvě a v širším kontextu. Také se nabízel šance dokončit záměr patrný již od založení nábreží, totiž vytvořit jakési pokračování centra, které by se táhlo až k nádraží. Bohužel tato šance nebyla zcela naplněna. Zčásti za to může rozpornost zadání (hlavní sál se hodí spíše pro sjezdové jednání než pro koncert či divadlo), zčásti patrně také nedokončenost celého záměru. Problematické však jsou i rozměry stavby, její tvar a silueta, které příliš nekorespondují s okolím. Také komunikační trasy nejsou řešeny vhodně, jak naznačují terasy většinou zejícejí prázdnotou. O recepci stavby v plzeňské veřejnosti vypovídá její neoficiální pojmenování, které se záhy ujalo – totiž *Dům hrůzy u Raduzy*.

Obr. č. 71: Pohled na starý a nový Bolevec přes tř. Lidových milic (dnes Studentská), kolem 1980. Autor neúveden. Výška 116 mm, šířka 176 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 13109. Skenovala Štěpánka Pflegerová. – Stavba sídliště v Bolevci a na Košutce začala ve druhé polovině 70. let 20. století. Díky nim se obvod Plzeň 1 stal nejlidnatějším plzeňským obvodem. Oproti starším sídlištím na Slovanech a do jisté míry i na Borech, Doubravce a Skvrňanech zde byla potlačena přehledná uliční struktura a při výstavbě byla výrazně upřednostněna kvantitativní hlediska. Až dodatečně pak byla doplňována sítí obchodů, služeb, nepočítalo se ani s dostatečnými prostorami pro parkování apod. Posledním rozestavěným sídlištěm tohoto typu před rokem 1989 se staly Vinice. Poté byla koncepce takovýchto megalomanských sídlištních ploch opuštěna. V popředí před panelovou zástavbou stojí jádro původní vesnice Bolevec. V roce 1995 byl tento zachovaný soubor venkovských staveb prohlášen za vesnickou památkovou zónu.

Obr. č. 72: Budova Krajské správy SNB a Hutního projektu, kolem 1983. Autor neúveden. Výška 129 mm, šířka 175 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 14489. Skenovala Štěpánka Pflegerová. – Snímek zachycuje průběh úpravy křižovatky ulic Sirková a U Prazdroje (hlavní výpadoška na Prahu, rozšiřovaná v letech 1977–1983). V popředí místo po zbořeném hotelu Rossia (dobře patrný na obr. č. 62) s dosud stojící budovou bývalých stájí. Kolem ní zprava přichází ulice U Prazdroje. Doleva směřuje Nádražní ulice, kterou v době snímku vedla MHD a veškerá doprava k viaduktu u nádraží; v současnosti je z tohoto směru zaslepená. Budova částečně patrná za stromem stojí na rohu Nádražní a Sirkové a je již připravena k demolici. Doprava byla po úpravách svedena do Sirkové ulice, původně slepě končící v náspu Moskevské (Americké) třídy. Za tím účelem byla rozšířena (demolice zástavby proběhly v druhé polovině 80. let) a zvednuta. Mezi Sirkovou ulicí a nábrežím stojí novostavba Krajské správy SNB, postavená podle návrhu arch. Jaroslava Gloserové († 1981). Most přes řeku (zvaný dříve Pražský, dnes spíše U Jána) pochází z roku 1942. Při povodních roku 2002 byl poškozen a musel projít zásadní rekonstrukcí. Vede přes něj MHD a doprava do centra, zatímco tranzitní doprava byla svedena přes nový most (vpravo mimo záběr), v době snímku ještě ne plně dokončený. Vysoká budova za řekou byla postavena v roce 1969. Sídlily v ní podniky Hutní projekt, Západočeské elektrárny a Armabeton. Jejich 15 pater měřilo 60 m a poskytovalo prostor pro 160 kancelářů a 800 zaměstnanců. Zchátralá budova prošla v letech 2003–2004 rekonstrukcí, při níž zůstal z původní stavby v podstatě jen ocelový skelet.

Mapa č. 1: Plán sídliště Na Vinicích, 1989. Vinice – jih. Autor neúveden. Měřítko neúvedeno, výška 275 mm, šířka 615 mm, planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2643. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Jak vyplývá z příloženého přípisu ObvNV Plzeň 1 ze září 1989, plán zobrazuje pojmenování ulic na sídlišti Vinice. Jména byla schválena plenárním zasedáním ObvNV Plzeň 1 v březnu 1989. Sídliště na Vinicích je posledním plzeňským panelovým sídlištěm. Z původního plánu byla realizována zhruba východní polovina. Nejzazší realizovaný je blok ve tvaru obráceného L na levé straně Bzenecké ulice. Dále na západ probíhá dosud výstavba obytné čtvrti Sylván, ovšem již jinou technologií a v jiném prostorovém uspořádání a dimenzích.

Mapový list č. 1

Mapa č. 2: Plzeň a okolí na Müllerově mapě Čech, 1720. *Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano adjunctis...* – Joh. Christoph. Müller...A:C:M.DCC.XX. Michael Kauffer sculp. – Augustus Vind. Mědirytina, grafické měřítko [1 : 132 000], sekce XII, výška sekce 465 mm, šířka 540 mm, výřez. Ústřední archiv zeměměřičtví a katastru, Praha, sign. I–1–137–12.

Mapa č. 3: Plzeň a okolí na mapě Plzeňského kraje Františka Jakuba Jindřicha Kreybicha, 1830. *Charte vom Pilsner Kreise des Königreiches Böhmen nach zuverlässigen geographischen Hülfsmitteln neu bearbeitet*. Kolorovaná mědirytina, grafické měřítko [1 : 243 000], výška 375 mm, šířka 476 mm, výřez. Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Praha, sign. VI/8/A–2287. Skenoval Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, Zdobý.

Mapa č. 4: Plzeň a okolí na speciální mapě Třetího vojenského mapování Čech, 1882–1883. Zone 6 Col. VIII, Tepl und Tuschkau, 1882; Zone 6 Col. IX, Kralowitz und Břas, 1883; Zone 7 Col. VIII, Bischofteinitz und Nürschan, 1882; Zone 7 Col. IX, Pilsen und Blowitz, 1883. 1 : 75 000, heliogravura, výška 380 mm, šířka 490 mm, výřez. © Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Praha, nesignováno. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 2

Mapa č. 5: Plán opevnění královského krajského města Plzně a projekt jeho úprav, 1658, půdorys a řez. *Delineation der Stadt*

Pilsen, wie die anitzo sich befinden thuert, auch wie vermögts des G[ene]ralwachtmeisters von d[er] Cron, ..., wie dieselbige bloss mit Werckel und Revelinen ad interim zu versehen were, als nemlich wie die vorhin darbey geführte Schantzen, ..., konten mit kleinen Unkosten reducirt, und entlich solche statt im zimblische Defension gebracht werden ... Prag, den 23. Februarii 1658. Autor neúveden. Rukopisný kolorovaný plán, grafické měřítko v pražských loktech, plán ve dvou kusech, půdorys výška 748 mm, šířka 582 mm; řez výška 160 mm, šířka 586 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, GPA Inland CIV alpha Pilsen Nr. 1. Sken Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. – Kolorovaný plán plzeňského městského opevnění rozlišuje jednak středověké hrady (červeně), jednak opevnění vzniklé během třicetileté války (zeleně) a konečně přináší návrhy na finančně nenáročnou úpravu a doplnění fortifikací (tmavě okrově, hnědočerveně). Plánovaná úprava také popisuje slovně v legendě. Vedle půdorysu je významná i druhá část plánu, přinášející na úzkém pruhu řez Plzně se zachycením hradeb a jejich polohy vůči terénu; řez je brán napříč městem od jeho severozápadního k jihovýchodnímu rohu. Budování barokního opevnění Plzně bylo zahájeno již během Mansfeldovy okupace města, kdy byly v letech 1618–1620 opraveny dělostřelecké poškozené hrady a kolem celého města vzniklo bastionové opevnění včetně valů ze sypané zeminy. V roce 1639 byla zahájena další etapa opevnování města, která trvala až do sklonku 40. let 17. století, se zvláštní intenzitou pak v letech 1645–1649, kdy byl velitelem plzeňské posádky Giovanni La Coronna (též Jean de La Crone). Z podnětu La Coronny byla v té době také západní brána města přesunuta z Riegrovy ulice (zavřena tamní Skvrňanská brána) do Prešovské (prolomena tzv. Nová či Říšská brána). Třetí výraznou etapu budování plzeňské pevnosti pak představují roky 1658–1659. Práce opět organizoval „General Wachtmeister von der Cron“ a tak jako v předchozí periodě se i nyní práce soustředily zejména na vnější šance.

Mapa č. 6: Půdorys opevnění Plzně Johanna Christiana Ziznera, 1703. *Grund-Ris des bey der Königl. Kreis-Stadt Pilsen theills vor althero, theills in Bäverischen Kriege in A. 1703 vermeg Ordere Ihro Excell. Herren General Hermewil, und durch des Herren Johann Christian Zizner Kaiserligh. Stukh. Haupt-Mann, und ingenieur angegebene, und angelegte, und anjetzo beständige Weerker ...* Autor Johann Christian Zizner (?). Rukopisný kolorovaný plán, grafické měřítko v jtrech, výška 695 mm, šířka 515 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, GPA Inland CIV alpha Pilsen Nr. 2. Sken Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. – Johan Christian Zizner, císařský hejtman dělostřelectva a inženýr, byl koordinátorem poslední etapy opevnování Plzně v roce 1703 a pravděpodobně také autorem plánu. Souběžně s Plzní probíhaly fortifikační práce i v dalších městech (České Budějovice, Cheb), které – včetně prací v Plzni – celkově řídil generál Ludvig hrabě de Eberville. Nakolik práce v roce 1703 stav opevnění skutečně změnily – tedy zda nakonec kromě oprav dřívějších fortifikací došlo i k jejich rozšíření – není jisté. Legenda plánu ovšem podrobně popisuje jednotlivé části opevnění, leckdy včetně zmínky o jejich stavu, a rozlišuje mezi fortifikacemi realizovanými a pouze naplánovanými. Krom toho uvádí i významně orientační body a budovy (např. kostel, radnice, kláštery, mlýny, poštu, pivovary, atd.). Johan Christian Zizner řídil rekonstrukci plzeňského městského opevnění, která probíhala v březnu až v prosinci roku 1703 v rámci příprav na možné ohrožení Plzně ze strany bavorsko-francouzské aliance ve válkách o španělské dědictví.

Mapový list č. 3

Mapa č. 7: Plán úprav františkánského kláštera, 90. léta 17. století. Měřítko neúvedeno, plán nesignován (exhibiční poznámka podepsaná P. Castulem Martinem). a: Přizemí. *Modella Nova Partis Inferioris Conventus*. Výška 594 mm, šířka 447 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1211. – b: Patro. Výška 597 mm, šířka 438 mm, kolorovaná kresba perem, přítížněna pečat pod papírovým krytem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1212. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Soubor plánů přizemí a patra konventu františkánů, dříve minoritů, při kostele Nanebevzetí Panny Marie v Plzni, z obecného hlediska ukazuje strukturu konventu městského žebravého řádu v období raného novověku. V konkrétním případě navazuje na další dvojici výkresů, předisponovanou nedávno z fondu Archivu města Plzně údajně do centrálního řádového archivu, (k dispozici pouze v kopiích nízké kvality). Tato dvojice zachycuje starý stav objektu před stavebními úpravami, jejichž návrh přináší zde reproduované výkresy. Dosud provedené stavebně historické průzkumy konventu ukazují, že tento návrh nebyl ve všech bodech uskutečněn v dané době tak, jak výkresy předpokládaly. Jádro dispozice zůstávalo nezměněno. Konvent je přiložen k jižnímu boku klášterního kostela (na plánu zastoupen jen úsekem obvodové zdi). Před západním průčelím kostela se nachází vchod do konventu, vedle něj světnička vratného a naproti ní přes síň lavatorium – koupelna vyhřívána kachlovými kamny s nepřímou obsluhou. Dál k jihu navazuje západní křídlo budovy, které v přízemí obsahuje další provozní prostory kláštera. Čtyři ramena ambitu, do jehož severozápadního koutu ústí výše uvedený vchod, obíhají rajský dvůr se studnou uprostřed, která zde symbolizovala pramen živé vody. V severozápadním koutě dvora bylo zřízeno šnekové schodiště spojující patro. O vzniku dalšího šneku se asi uvažovalo v severovýchodním koutě, do projektu patra však není zanesen a zřejmě nebyl postaven. Hlavním prostorem v přízemí východního křídla konventu je někdejší kapitulní síň – kaple sv. Barbory, jejíž presbytář vystupuje z linie východního průčelí. Po stranách provázejí kapli sakristie a „sklad“ sakristie. V nedalekém jihovýchodním koutě ambitu se nachází dodatečně

zřízený sakrální prostor vybavený oltářem a uzpůsobený pro kázání osobám shromážděným v této části ambitu. Vstup na kazatelnu vede z dispensy (sloužila také jako sklad, spížárna) na její východní bok navazovaly v dané době dvě místnosti hospicia – prostoru pro návštěvy. Vyplňovaly jihovýchodní nároží budovy, které bylo zbytečně zbořeno arch. Škorpílem, aby se uvolnilo místo okolo jeho novostavby budovy Západočeského muzea (1897–1902). Na západě k dispense přiléhá v jižním křídle refektář vytápěný velkými kachlovými kamny, která se obsluhovala ze sousední dymníkové kuchyně. Ta předstupuje z jižní fronty kláštera a její středověký dymník tvaru komolého jehlanu, postavený z tesaného kamene, představuje charakteristický prvek patrný na řadě historických zobrazení města. Navrženou přestavbou měl být zakryt, což se tehdy nestalo (srov. např. akvarely z doby asi před rokem 1729 – mapový list č. 47, obr. č. 81, 82). V centru kuchyně je zobrazena plotna – vyvýšený zděný stupeň s povrchem obvykle dlážděným cihlami, na kterém se vařilo na otevřeném ohni. Zplodiny ohně a páry jímal a vzhůru ven ze stavby odváděl zmíněný dymník rozepjatý nad celým půdorysem kuchyně. Jeho prostřednictvím byla rovněž odkouřena kamna refektáře. Podle reproduovaného návrhu měla být kuchyně doplněna přístavkem vloženým na západní straně do komunikačního prostoru mezi ní a skladem při jihozápadním nároží konventu. Ve středověku měl ale „sklad“ vyšší funkci, neboť podle archeologického zjištění byl vybaven hypokaustem – podpodlahovým topivým vytápěním, jehož pec se obsluhovala z podzemních prostor spojených se sklepy kláštera. Takové topení bylo luxurním zařízením, které v daném prostoru dovoluje předpokládat pobývání společensky vysoko postavených osob. Uvedenou část kláštera spolu s kuchyní míjí v malém odstupu silná zeď, která představuje hlavní městskou hradu ze 14. století. Uvedená mezerka je přihradební uličkou, která byla ponechána pro pohyb obránců podél opevnění. To v prostoru kláštera přechálo éru likvidací za purkmistra Martina Kopeckého, paradoxně bylo pak zničeno Škorpílovou stavbou muzea. Z hlavní hrady se dodnes zachoval pouze úsek při kuchyni až po jihozápadní nároží kláštera. Na reproduovaném plánu hrada konventu objímá také na východní straně. Zde je do ní vložena záchodová věž. Na reproduovaném plánu není její přízemí podrobně vykresleno, snad zde měly být záchody zrušeny, jak ukazuje výkres úpravy patra. Z výše zmíněného plánu starého stavu však víme, že věž dělila příčka na poloviny, z nichž v jedné se v přízemí nacházely záchody, ve druhé spadová šachta záchodů v patře. Ty byly z patra konventu přístupné po dřevěném můstku. Hlavní komunikace do patra vedla z jihozápadní části přízemí. Poblíž ústí schodiště najdeme v jihozápadním nároží patra celou představenou kláštera – kvardiána. Přes chodbu východně od ní vystupují schody na půdu, která tehdy sloužila jako sýpka. Prostor vedle této komunikace zaujímá horní část dymníku klášterní kuchyně, který projekt navrhuje zakrýt přístavbou (tehdy nerealizováno). K navrženému severozápadnímu nároží konventu přiléhá místnost pro návštěvy. V jihovýchodním nároží najdeme prostory k ubytování řádových představených, ve východním křídle nad kaplí sv. Barbory pak nemocnici skládající se ze síňky s dymníkovou kuchyní k obsluze kamen ve dvou pokojích, dále ze skladu a kaple nemocných. Z jihu s nemocnicí sousedí komunikace k záchodům v patře věže, na severu přiléhá knihovna, mezi níž a presbytářem klášterního kostela vystupuje schodiště komunikačně spojující mnišský chór. Převážná část patra je rozdělena na celý řeholník.

Mapa č. 8: Plány na přestavbu dominikánského kláštera v Plzni pro účely vojenské nemocnice, schválené roku 1786. Schválil 4. dubna 1786 v Plzni svobodný pán von Morringer, podporučík a inženýr. Rukopisný kolorovaný plán, grafické měřítko ve vídeňských sázích. a: Půdorys přízemí, výška 1040 mm, šířka 760 mm (originál ztracen, fotokopie v Archivu města Plzně výška 498 mm, šířka 415 mm), Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Stará plánová dokumentace, sign. SPD–W–C–II/241, i. č. 02759 (– ztracen, jeho fotokopie dochovaly v Archivu města Plzně, Sbírká map a plánů, M 2087/5, sign. Ts 5 d 5. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová). b: Půdorys prvního patra, *Plan des ersten Stockes des D(ominic)aner Klosters in der K. K. Kreys Stadt Pilsen welches in (Z)ukunft zu einen Millit(är Spit) al adaptirt werden solle*, výška 740 mm, šířka 490 mm, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Stará plánová dokumentace, sign. SPD–W–C–II/242, i. č. 02760. c: řezy A–B, C–D, F–G, I–H, *Proulions Profills des dermahlen Existirenden Dominicaner Klosters in ... Pilsen. Profil nach der Linie A B. Profil nach der Linie C D*, výška 600 mm, šířka 480 mm, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Stará plánová dokumentace, sign. SPD–W–C–II/243, i. č. 02761. d: řezy A–B a C–D, *Profil nach der Linie A B durch alle Stockwerke und der Kirchen nebst Grufften und Keller. Profil nach der Linie C D durch alle Stockwerke des Klosters nebst Grufften und Keller*, výška 600 mm, šířka 480 mm, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Stará plánová dokumentace, sign. SPD–W–C–II/244, i. č. 02762. Foto © Zdeněk Matyásko – Ústav dějin umění AV ČR v. v. i., Praha, 2009. – Dominikánský klášter v Plzni byl zrušen již roku 1785, ke skutečnému rozpuštění konventu však došlo až 20. července 1786. Tyto plány, navrhuující adaptaci jeho budovy pro potřebu vojenské nemocnice, tedy vznikaly v předstihu před uvolněním objektu. K jejich realizaci ovšem přinejmenším do začátku 19. století nedošlo. Město odkoupilo část budov zrušeného kláštera v červnu 1787 a v roce 1792 získali bývalý kostel soukromí měšťané pro hospodářské účely. V roce 1793 byla zbourána jeho věž a loď sloužila ještě několik let jako skladiště obilí. Až v září 1802 byla zahájena úprava té části kláštera, kterou si ponechal stát, pro potřebu vojenské nemocnice. Ta zde posléze fungovala až do roku 1899. Zbytek kláštera byl

ještě v roce 1802 srovnán se zemí. Až do roku 1802 vojenská nemocnice sídlila v objektu bývalé bašty v severovýchodním rohu městských hradeb ve Veleslavínově ulici (srov. mapu č. 15).

Mapový list č. 4

Mapa č. 9: Plzeň na Prvním vojenském mapování Čech, 1780–1783. *Section 156*. Rukopisná kolorovaná mapa, grafické měřítko [1 : 28 800], výška sekce 408 mm, šířka 618 mm, výřez. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 5

Mapa č. 10: Plán Plzně a nejbližšího okolí, 1781. *Situations Plan der königl. Kreisstad Pilsen, welcher durch gnädigen Vorschub eines löbl. Regiments unter meiner Anleitung von denen hier nebenbenannten Herrn Officiers, Cadet, Unterofficiers und andrerer Individuen, die meinen geometrischen Vorlesungen verflüssenes halbe Jahr beygewohnt, aufgenommen worden, anno [1]781, und zwar Unter Commando des Herrn Obersten Grafen Strasoldo. Thm. de Kiteilli [,] Hauptmann. Grafické měřítko v prutech (rutten), výška 465 mm, šířka 641 mm, kolorovaná perokresba. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 57. Skenoval Tomáš Vybíral. – Plán zhotovila skupina frekventantů výcviku ve vojenském zeměměřičtví pod vedením hejtmana Kitteliho a velením plukovníka hraběte von Strasoldo (pravděpodobně Leopold Lorenz von Strasoldo, později podmaršálek a majitel štyrského pěšího pluku č. 27); jména účastníků mapování jsou uvedena v parergu vpravo dole. Zachycuje město před počátkem proměn – uzavřené do hradeb, před zrušením klášterů dominikánů a dominikánek, některých kostelů (kostel sv. Markéty, sv. Máří Magdalény, kaple sv. Rocha) a hřbitovů uvnitř zástavby. V protikladu k pozdějšímu obrazu „černé Plzně“ je dominantním znakem tohoto plánu pás úpravných zahrad a lusthausů zámožných plzeňských měšťanů, který lemují město téměř ze všech stran. Jejich rozvoj dokládá zlepšující se ekonomické podmínky města a jeho elit. Okolnosti vzniku plánu ovlivnily jeho obsah i formu – podrobně a pečlivě jsou vykresleny fortifikace, terén, vodní síť, zástavba a komunikace v okolí města, zatímco intravilán je podán zjednodušeně a nepřesně. Řeka východně od města je chybně nazvána *Bradawka*, ve skutečnosti jde o Radbuzu (jménem Bradava bývala nazývána Úslava, která teče ještě dále na východ).*

Mapový list č. 6

Mapa č. 11a–c: Intravilány Plzně, Skvrňany a Bolevce z raabizačních map plzeňského panství, 1781. – a: *Geometrischer Grund Rieß der Königl. Kreys Stad Pilsen samt einen Theil dazugehörigen Bürgerlichen Grundten. Ignatz Heinrich Kaiser, 1781 (?)*. Měřítka neuvedeny, výška 1570 mm, šířka 2060 mm, kolorovaná kresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 665. Foto Tomáš Bernhardt. – b: *No. 25 Geometrischer Grund Rieß des zu der kon: Kreys Stad Pilsen Geherigen Dorfes Skurnian. Ignatz Heinrich Kaiser, 1781*. Měřítka neuvedeny, výška 1400 mm, šířka 2180 mm, kolorovaná kresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 671. Foto Tomáš Bernhardt. – c: *Geometrischer Grund Riis des zur Königl. Creiss Stad Pilsen gehoerigen Dorffes BOLLOWETZ Nr. 2. Anton Gruber, 1781*. Grafické měřítko (145 mm ~ 200 vídeňských sáhů, cca 1 : 2616), výška 1440 mm, šířka 2020 mm, kolorovaná kresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 648. Foto Tomáš Bernhardt. Od poloviny 18. století upouštěla obec od hospodaření ve vlastní režii na městských dvorech a dalších zařízeních. Dálo se tak z císařského nařízení na základě zjištění komise vyšetřující v roce 1752 neefektivnost obecního hospodářství. Ještě dále tento proces pokročil na přelomu 70. a 80. let 18. století při tzv. raabizaci (srov. též komentář k mapovému listu č. 39, mapě č. 60). Tato pozemková reforma konaná podle návrhu dvorního rady Raaba se týkala městských, státních a církevních dominikálních pozemků. V Plzni se tak stalo podle císařského patentu z 1. března 1777. Rozdělení a rozdělání půdy probíhalo do roku 1779, definitivní smlouva byla podepsána 10. května 1783. Reformu provázela falešná očekávání a fámy, nedůvěra vesničanů a nechuť dosavadních nájemců městských dvorů, k samotnému podpisu smlouvy bylo nutno přivolat vojenskou asistenci. Raabizace výrazně změnila tvář plzeňského venkova. Osm městských statků bylo zcela rozparcelováno (Božkov, Buksice, Bušovice, Doudlevec, Ejovice, Habrová, Smědčice, Újezd), zbylé dva výrazně zmenšeny (Doubravka, Horomyšlice). Na pozemcích některých dvorů vznikly nové vesnice (s názvy dřívějších osad či dvorů – Habrová, Sedlecko, Hradiště). Staré vsi v blízkosti dvorů se prudce rozrostly (Božkov z 19 usedlostí na 40, Bušovice z 24 na 48 ap.). Na celém plzeňském panství vzrostl počet usedlostí z 656 na 815. Nemenší význam měla další součást reformy – reluce robot, tedy jejich převedení na plat. Součástí dokumentace byla sada ručně kreslených plánů dokumentujících celé plzeňské panství. Jde celkem o 33 mapových děl velkého formátu. Většina zobrazuje katastr jediné vsi, některé zachycují pozemky jednotlivých dvorů nebo části měšťanských pozemků na katastru vlastního města. Zvláštním případem je plán Plzně a okolí (M 665). Jako jediný je graficky bohatší – ozdobný mapový rám, parergon v rámečku s názvem, městský znak, označení některých významných objektů. Plány jsou datovány do roku 1781 a až na jeden podepsány geometri Antonem Gruberem nebo Ignácem Heinrichem Kaiserem. Dokumentují stav plzeňského venkova v době, kdy se na něm teprve začaly projevovat změny vyplývající z raabizační reformy. Zobrazeny jsou například i některé městské rybníky, které byly v příštích letech po převzetí sedláky vysušeny a změněny na louky. Hlavní pozornost plánů je zaměřena na pozemkový majetek, pečlivě vykresleny jsou však i intravilány obcí. Soubor je z velké části uložen v mapové sbírce Archivu města Plzně (i. č. M648–M678), dva plány jsou

uloženy v mapové sbírce Západočeského muzea v Plzni (i. č. MP138, MP854). Vzhledem ke svým rozměrům a v některých případech technickému stavu (stupeň opotřebování) jsou tyto mapy bohužel obtížně reprodukovatelné. Do atlasu byl zařazen intravilán města, který tvoří protějšek k dalšímu plánu města ze stejného roku (mapa č. 10) a dále blízkých vsí Skvrňany a Bolevec. Skvrňany jsou příkladem obce, která během růstu Plzně téměř beze zbytku zanikla (srov. obr. č. 67). Púdorys Bolevce se dochoval dodnes v poměrně intaktní podobě, byť obklopen sídlištěm (srov. obr. č. 71).

Mapový list č. 7

Mapa č. 12: Rukopisný plán Plzně s předměstími, 1821. *Situations-plan der Königl. Kreis Stadt Pilsen samt Vorstädten (!) und den nächste (!) Umgebungen nebst Bezeichnung aller um die ganze Stadt gelegenen, der Stadtgemeinde gehörigen öden (!) und sonstigen Plätze (!). Nach der einzelnen Aufnahm und Vermessungen von den Jahren 1816, 1817, 1818, 1819 und 1820 ausgefertigt (!) im Jahre 1821 durch Jos. von Thoschenowitz [Josef z Tošenovic] zugleich städt. Bau- und Materialverwalter Ingenier (!)*. Grafické měřítko (200 vídeňských sáhů ~ 151 mm, tedy cca 1 : 2510), výška 630 mm, šířka 985 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 679. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Plán Plzně z roku 1821 je patrně nejobhatší na informace a také esteticky nejpůsobivější ze všech známých plánů sestavených před mapováním stabilního katastru. Na základě svých několikaletých měření jej nakreslil městský úředník Josef z Tošenovic (!) potomek slezské rytířské rodiny Tluků z Tošenovic. Rozlišuje v něm obytné budovy, stodoly, kůlny a zahradní domky, které ještě dělí na staré a nové. Podobné dělení uplatňuje i při vykreslení cest. V zobrazeném blízkém okolí vyznačuje hranice jednotlivých pozemků a rozlišuje mezi lukami, poli a zahradami, přičemž uvádí i čísla pozemků a výměry, v některých případech i majitele. O něco menší výpovědní hodnotu plán má pro plzeňský intravilán, kde jsou většinou zachyceny jen celé bloky a jména ulic. Výjimku tvoří blok domů proti průčelí kostela sv. Bartoloměje, vykreslený ale značně schematičtě (srov. plán cca z roku 1840 – mapa č. 21), a částečně blok při severní straně náměstí s vyznačenou radnicí a novostavbou trestnice (*Crim. Haus*, 1820). Podrobněji jsou pojednány význačnější stavby. U kostela sv. Bartoloměje je ještě naznačena hřbitovní zeď (zbořena 1799), dále budova staré školy (zbořena 1829 – srov. komentář k obr. č. 8) a strážnice. V areálu někdejšího dominikánského kláštera v severozápadním nároží, kde již chybí kostel sv. Markéty (zbořen 1802), sídlí vojenská nemocnice (od roku 1802, budova zbořena 1899). V Dlouhé ulici (nyní Veleslavínová) k bývalému klášteru přiléhá objekt špitálu sv. Máří Magdalény (srov. obr. č. 23) a vlevo přes ulici zbrojnice (srov. obr. č. 18) a obecní dvůr. V jihovýchodním nároží města je v hrubých obrysech vyznačen františkánský klášter se zahradou a s naznačenou úpravou rajského dvora. Budova na jižním okraji označená jako lyceum představuje první příklad radikální změny pojetí hranic města a první krok k jeho propojení s předměstími. Někdejší klášter dominikánek koupilo město od náboženského fondu v roce 1783 a o rok později sem umístilo hlavní školu a gymnázium. V roce 1804 byla zbořena Litická (též Jeptišská) brána a v letech 1805–1809 proběhla přestavba, při níž areál dostal monumentální průčelní budovu podle návrhu Šimona Michala Schella, která se poprvé obracela směrem ven do prostoru někdejšího opevnění a k předměstím. Ke gymnáziu patřila také botanická zahrada, patrná před průčelím na místě zasypané části příkopu. Samostatně jsou vykresleny ještě domky řemeslníků v linii parkánu při vnitřní středověké hradbě, jejichž výstavba byla povolována od konce 18. století, dále objekty dosud stojících bran, bašty apod. Vyznačeno naopak není umístění krajského úřadu, který sídlil v letech 1800–1835 v Guldenerovském domě na rohu náměstí a dnešní ulice B. Smetany (srov. obr. č. 36). Podrobnější informace nabízí pohled na předměstí. Stále je zachována většina barokního opevnění, které krajský úřad povolil zbořit již roku 1784. V jeho předpolí však již nacházíme strofořadí, základ parkového okruhu vytvořeného později za purkmistra Kopeckého po zasypaní příkopů (zde ještě dobře patrných) a odstranění hradeb. Chybí již bastiony při jižním okraji. V jihozápadním nároží púdorys opevnění dodržuje zahradu s budovou hostince z roku 1801. V roce 1810 ji zakoupila obec a poskytla jí roku 1822 státu k umístění vojenského výchovného ústavu, zatímco zahradu město odprodalo roku 1829 kostelnímu fondu k užívání pro arciděkana (otevřena roku 1870). V budově sídlila od roku 1853 česká škola, dnes zde stojí divadlo J. K. Tyla. Púdorys jižního bastionu je patrný ve tvaru pozemku s místem pro přehlídky. Jihozápadní bastion již zmizel beze stopy a jeho zrušení zjednodušilo trasy komunikací ke Královskému mostu. V době vzniku plánu bylo již rozhodnuto o zrušení velkého západního bastionu zvaného Turecká šance, který v té době využívali soukeníci pro sušení sukna. Roku 1820 padlo rozhodnutí vystavět zde nákladem obce kasárna pro 35. pěší pluk (srov. obr. č. 33). Oproti plánu z roku 1781 (srov. mapu č. 10) se ještě zvýraznil pás zahrad a lusthausů kolem města. Patrně je to zejména směrem na jih (kromě lokality na zrušeném bastionu vznikla v jeho předpolí zahrada se zájezdním hostincem, zvaná Chotěšovská). Další zahrady přibývaly na jih od cesty sledující směr dnešní Americké třídy a při řece Radbuze. Nejvýraznější změnu představuje velká Tuschnerovská zahrada na Saském předměstí při tehdejší silnici do Karlových Varů (dnešní Lochotínská). Bratři Filip a František Daniel Tuschnerovi provozovali koncem 18. století rozptýlenou manufakturu na výrobu sukna, Jan Tuschner byl v letech 1796–1800 plzeňským purkmistrem. Velkorysá zahrada dobře vyjadřovala význam rodiny. Byla upravena ve stylu anglického parku s vodotrysky, její součástí byl zrcadlový taneční sál. V roce 1797 zde krátce pobývala arcikněžna Marie Alžběta. Po smrti Jana Tuschnera jeho dědičí prodal zahradu ve třech dílech. Severní cíp zahrady s domem se zrcadlovým sálem,

proměněným na obytné stavení, vlastnil později František Pecháček. V této části byl roku 1862 zřízen parní mlýn (srov. mapu č. 22). Například někdejší zahrada byla později otevřena Keřová ulice a vede přes ní most Generála Pattona. Dochovalo se pouze obytné stavení s mansardovou střechou v Lochotínské 35. Porovnání s plánem z roku 1781 ukáže i určité změny na předměstích. Změnila se například Rychtářova louka na Rychtářce, přibyla stavení zejména na Říšském předměstí. Nejvýraznější stavbou tohoto druhu jsou činžovní domy, které nahradily kostelík sv. Máří Magdalény u mostu přes Mlýnskou strouhu. Předměstí si však stále uchovávají venkovský ráz. Značnou část zde stojících budov tvoří stodoly (řada stodol při Klatovské silnici, Stodolní náměstí v prostoru dnešní Husovy třídy, stodoly při dnešní Americké třídě nebo za Saským mostem), do bezprostřední blízkosti města také sahala pole. Podrobně jsou také na předměstích vykresleny komunikace, mosty a lávky (z jejich vyobrazení je v obecných rysech patrná i jejich konstrukce). Plán je velmi cenný pro studium vodohospodářských a vodopisných poměrů (řada rybníčků či mokřin západně a jižně od města, drobné a již zaniklé vodoteče). Zachycena jsou zde také některá technická zařízení (vodní kola na Soukenické valše (Walken-Graben) a na Mlýnské strouze, část trasy vodovodu od Všeoh svatých) či místa důležitá z hlediska života obce (Střelnice a cvičiště na Obcižně, obilní trh při zahradách v jižním sousedství města i koňský trh v prostoru před dnešní synagogou). Řadu pozoruhodných detailů nalezneme v pravém horním rohu: zcela vpravo nahoře poslední zobrazené stavení je prachárna, kterou roku 1818 vystavěla obec pro erár zhruba v místě někdejšího popraviště (do té doby se nacházela v budově staré zbrojnice přímo ve městě). Boží muka u přístupové cesty k prachárně zobrazil na stejném místě již Jan Willenberg (srov. mapový list č. 44, obr. č. 77). Ještě blíže města u rozcestí s Pražskou silnicí je zřejmě zakreslena ještě špitální kaple sv. Martina (zrušena 1784). – KOVÁŘ, Jaromír: Nad plánem Plzně z roku 1821. *Minulost Západočeského kraje 13*, 1976, s. 187–205 (rozbor plánu v kontextu dobových dějin města).

Mapový list č. 8

Mapa č. 13: Plány na rozšíření hřbitova a stavbu kostnice při špitálním kostele sv. Máří Magdalény na Pražském předměstí, schválené arcibiskupským úřadem dne 22. července 1779 (podepsán František Košťál – *P. Franc. Koschtial, secretarius*). – a: Púdorys celkové situace s rozlišením stávajícího a plánovaného stavu. Grafické měřítko [10 sáhů ~ 12 cm], výška 299 mm, šířka 420 mm, kolorovaná perokresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1254/17. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – b: Průčelí a púdorys kostnice, grafické měřítko bez udání jednotek, výška 330 mm, šířka 212 mm, kolorovaná perokresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1254/18. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Roku 1784 byl hřbitov zrušen, stejně jako další hřbitovy ležící mezi obytnou zástavbou. Městu nadále sloužily hřbitovy u kostelů sv. Mikuláše a Všeoh svatých.

Mapa č. 14: Plán rozšíření mikulášského hřbitova roku 1849. *Situations-Plan. Über die im Jahre (!) 1849 Stattgefundene Erweiterung des Nikolaifriedhofes bei Pilsen. Wach entworfen, Hlawan Erzdechant Ad. Czerny cop. 1851*. Grafické měřítko [50 vídeňských sáhů ~ 13,2 cm, cca 1 : 710], výška 177 mm, šířka 311 mm, kolorovaná perokresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1251/3. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Pole přiléhající k původnímu hřbitovu zakoupil roku 1848 zádušní ústav. O rok později byla postavena nová zeď a obydli kostelníka a hrobníka. Úpravy byly dokončeny roku 1850, kdy byl také osazen kříž proti hřbitovní bráně. Ke dvěma křesťanským hřbitovům přibyl roku 1856 ještě židovský mezi Roudnou a vsí Bolevec. Kapacita hřbitovů rostoucímu městu nestačila. Situaci vyřešilo zřízení ústředního hřbitova při silnici na Prahu na katastru tehdy samostatné Doubravky (usnesení padlo roku 1893, vlastní stavba proběhla v letech 1897–1901, židovské oddělení otevřeno již roku 1898).

Mapový list č. 9

Mapa č. 15: Plány vojenské nemocnice v Plzni z roku 1802. Simon Michael Schell, městský stavební mistr. Rukopisné kolorované plány, grafické měřítko v dolnorakouských sázích. a: Púdorys stávajícího přízemí, *Grundt Plan des gegenwärtigen Millitair Spitals in der Königl. Stadt Pilsen*, výška 530 mm, šířka 343 mm. b: Púdorys prvního patra včetně řezu. *Grundt Plan des 1ten Stock zum Millitair Spital. Profil nach der Linie A B*. výška 532 mm, šířka 346 mm. Státní oblastní archiv v Plzni, Krajský úřad Plzeň I, 1701–1850, karton č. 5, i. č. 58, sign. Milit. 40, Stavba vojenské nemocnice v Plzni 1802, fol. 34–39. Skenoval Radek Fiala. – Dva otištěné plány příslušející k dalším čtyřem plánům (nepublikovaným z prostorových důvodů), které zachycují púdorys a řezu plánované přestavby přízemí, I. patra a krovu nemocnice. Tyto plány vznikly jako návrh na rozšíření stávající vojenské nemocnice, jejíž kapacita zřejmě nedostačovala, na sto lůžek. Vojenská nemocnice byla až do roku 1802 umístěna v někdejší baště v severovýchodním rohu městských hradeb při ústí Veleslavínovy ulice do sadů 5. května. V roce 1802 však byla místo uvažované adaptace bašty zahájena úprava bývalého dominikánského kláštera, v němž posléze vojenská nemocnice sídlila až do roku 1899. V baště ve Veleslavínově ulici pak byla v roce 1832 otevřena nová, na svou dobu moderní městská nemocnice se 48 lůžky.

Mapa č. 16: Situační plán stavby Západočeského muzea v Plzni se zakreslením městských hradeb v prostoru novostavby, 1897. *Situační plán stavby nového musea král. města Plzně a k němu sousedících částí kláštera františkánského a hotelu „u Plzeňského dvora“*, září 1897. Autor neuveden. Rukopisný kolorovaný plán, měřítko pro púdorys a délky řezů 1 : 200, pro výšky řezů 1 : 100, výška 575 mm, šířka 850 mm. Archiv města Plzně, Sbírka map a plánů, M 1325, sign. Ts 4c4/1e. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Situace projektovaného

stavby muzea je zachycena ve vztahu ke starší zástavbě. Nová muzejní budova byla podle návrhu arch. Josefa Škorpila vybudována v letech 1897–1902 v těsném sousedství františkánského kláštera. Umístění budovy do prostoru starého městského opevnění bylo významným urbanistickým počinem, který zásadně ovlivnil další vývoj přilehlého okolí. Monumentální průčelí se stalo výraznou součástí siluety města. Plán dokumentuje při stavbě zbořené městské hradby, které byly jedním z posledních dochovaných úseků plzeňského městského opevnění. Kromě jejich situace jsou zachyceny řezy i pohled na hlavní vnitřní hradbu.

Mapový list č. 10

Mapa č. 17: Plán ke zřízení nového vodovodu, kašny a rezervoáru pro potřeby vojenských kasáren, 1827. *Situations- und Niveau Plan zur Errichtung einer neuen Wasserleitung samt Röhrkasten und Reservat in der Reichsvorstadt bey der Pilsner militär Kasserne*. Autor Rudolf Kotner (?). Rukopisný kolorovaný plán, grafické měřítko ve vídeňských sázích, výška 272 mm, šířka 419 mm. Státní oblastní archiv v Plzni, Krajský úřad Plzeň I, 1701–1850, kart. 50, sign. Cam. 10, i. č. 102, fol. 154. Skenoval Radek Fiala. – Plán na výstavbu nového vodovodu podrobně mapuje vodohospodářskou situaci v prostoru před Říšskou bránou. Součástí plánu je podélný profil vodovodu s podrobným znázorněním revizních šachet a koncového odběrového místa. Zdrojem vody je pramen vyvěrající z hrany terasového stupně v prostoru dnešní Divadelní ulice. Navrhovány jsou dvě varianty trasy vodovodu, který je zakončen jednoduchou kašnou na prostranství vedle tehdy nově vybudovaných kasáren 35. pěšího pluku (postaveny v letech 1823–1826, zbořeny 1969). Přípojka přímo do objektu kasáren je dokreslena dodatečně. Kromě uvedeného pramene a přilehlého rybníčku je patrná ještě další vodoteč s rybníčkem v prostoru dnešní Klatovské třídy, která je napojena na městský příkop. Znázorněna je rovněž struha odvádějící odpadní vodu z objektu kasáren.

Mapa č. 18: Rukopisný plán vodovodu vedeného od pramenů za kostelem Věch svatých a od vodárenské věže, 1833. *Pūdorys a profil. Situations und Niveau Plan der Wasserleitungen bei der k. Kreis-Stadt Pilsen von den Allerheiligen Quellen und von der Druckwercks Wassermaschine am Prager Thor*. Johann Seitz, srpen 1833. Grafické měřítko [120 vídeňských sáhů ~ 179 mm, tedy cca 1 : 1270], výška 445 mm, šířka 1315 mm, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 3741. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Gravitační vodovod přivádějící vodu z pramenné pánve severně od kostela Věch svatých byl vybudován před rokem 1796. Podrobný vodohospodářský plán byl podle všeho zpracován v souvislosti s jeho rekonstrukcí. Podrobná situace zachycuje trasu vodovodu i situaci vodotečí ve sledovaném území a obsahuje celou řadu výskopisných údajů. Součástí plánu je podélný profil vodovodu. V situaci i profilu jsou podrobně znázorněna odběrová místa vodovodního systému. Plán pečlivě zachycuje rovněž situaci vodárny v Pražské ulici. Tři studny v pramenné pánvi napájely dvě souběžná železná potrubí. Štolou pod návrším s kostelem Věch svatých byl vodovod veden na předměstí, kde překonával řeku Mži. Převýšení mezi předměstím a městským jádrem překonávala přemostění Soukenické valchy a příkopu. Vodovod zásoboval čtyři kašny na náměstí a odběrová místa před bývalým dominikánským klášterem a na východním konci Veleslavínovy ulice. Přípojky dále vedly do vojenského špitálu v objektu bývalého dominikánského kláštera, do objektu radnice a do sladovny ve Veleslavínové ulici (čp. 59). Mimo zobrazenou oblast zůstala přípojka do františkánského kláštera. Legenda: A–C pramenné studny, D–F štol, G–G' menší štol, H–I přemostění Soukenické valchy a příkopu, J–K trasa železného potrubí, L strojovna vodárny, M přívod vody do strojovny, N odtokový příkop vodárny, O vodárenská věž.

Mapový list č. 11

Mapa č. 19: Plán Mže a jejího okolí od Kalikova mlýna k vyústění do Radbuzy se zakreslením plánovaných úprav jezu a koryta na Saském předměstí, 1837–1839. *Situations und Niveau- Plan der ganzen betreffend Gegend und des Wassergefälles sammt Wassertiefen von oberhalb der Kalikermühle bis zur Einmündung des Miesafusses in die Radbusa, sammt den ganzen Walkengraben bei der Stadt Pilsen*. Autor Johann Schindler. Rukopisný kolorovaný plán, dodatečně rozřezán na tři kusy (otištěny pouze západní a střední díl), grafické měřítko ve vídeňských sázích, západní díl výška 395 mm, šířka 494 mm; střední díl výška 422 mm, šířka 498 mm. Státní oblastní archiv v Plzni, Krajský úřad Plzeň I, 1701–1850, kart. 49, Publ. 19, i. č. 125. Skenoval Radek Fiala. – Vodohospodářský plán detailně zobrazuje veškeré vodoteče ve sledovaném prostoru. Kromě situace je rovněž velmi podrobně zachycen podélný profil toku Mže (profily břehu, vodní hladiny a dna). Dokumentace byla zpracována především kvůli připravované rekonstrukci jezu zvedajícího vodu pro Soukenickou valchu. Zaznamenány a v legendě popsány jsou všechny stoky ústící do Soukenické valchy (*Walkengraben*). Zajímavé je zachycení starých říčních ramen. Společně s plánem byl zpracován rovněž příčný profil sledovaným prostorem zachycující přemostění Mže i Soukenické valchy a podrobný projekt jezu.

Mapový list č. 12

Mapa č. 20a: Císařský povinný otisk stabilního katastru obce Plzeň, 1839. Kolorovaná litografie, grafické měřítko [1 : 2880], výška listu 526 mm, šířka 658 mm, výřez, zmenšeno. © Ústřední archiv zeměměřičtí a katastru Praha, sign. B2a / C 5849. Počítačové zpracování Václav Čada. – Z důvodu rozměrů předlohy nebylo lze celek reprodukovat v měřítku 1 : 1.

Mapa č. 20b: Císařský povinný otisk stabilního katastru obce Plzeň, 1839. Kolorovaná litografie, grafické měřítko [1 : 2880], výška

listu 526 mm, šířka 658 mm, výřez (severozápadní část města, část Saského předměstí zvaná Rychtářka a část Pražského předměstí na ostrově mezi Mží, Radbuzou a Mlýnskou struhou). © Ústřední archiv zeměměřičtí a katastru Praha, sign. B2a / C 5849. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 13

Mapa č. 21: Plán Plzně a předměstí s nejbližším okolím, cca 1840. *Grundriss der Königlichen Kreisstadt Pilsen*. Grafické měřítko (pravděpodobně vídeňské sáhy: 180 jednotek ~ 8,5 cm); cca 1 : 4000, výška 356 mm, šířka 475 mm, kamenorytina. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 137. Skenoval Tomáš Vybíral. – Plán sice nenese explicitní data ani autorské údaje, lze jej však datovat do roku 1840. V únoru toho roku byl obci předán katastrální elaborát, protokoly a mapy stabilního katastru. V září pak navštívil Plzeň arcivévoda Karel Ferdinand a byly mu předány mj. situační nákresy zhotovené Martinem Hruškou, který později tento plán převzal do své *Knihy pamětní král. kraj. města Plzně od r. 1775 až 1870* (Plzeň 1883). Plán sice podává zobrazené skutečnosti ve zjednodušené geometrizované podobě, přesto si podržuje značnou vyvípovací hodnotu. Vykresluje půdorysy jednotlivých domů označených čísly (výčet majitelů obsahuje Hruškova Kniha pamětní na s. 411–424). Zachycuje město těsně před počátkem jeho průmyslového rozvoje. Již zde mizí linie opevnění. Barokní bastiony jsou většinou patrné jen v náznaku (severozápadní a jihozápadní nároží) nebo v negativu (prázdny trojúhelníkové místo kolem kasáren z let 1820–1826 při západním okraji města). Prolomena je i linie středověkých hradeb. Například na západním okraji vidíme stavbu postavenou v linii někdejšího opevnění – městské divadlo (č. p. 196). Do prostoru uvolněného bouráním hradeb postupila zástavba historického jádra, větší část však byla ponechána pro sadový okruh, z větší části dosud zachovaný. Předměstí si dosud ponechávají klidný ráz. Vidíme zde stále venkovské usedlosti majetných měšťanů, stejně jako doklad významu zemědělského podnikání pro hospodářství města a jeho obyvatel (řada stodol – budov bez čísla při Klatovské silnici). Plán není zcela bez chyb – mylná orientace hřbitovního kostela sv. Mikuláše pravděpodobně vznikla jeho záměnou s kostnicí, nepřesně je umístěn také nedaleký kostelík U Ježiška. Není překvapující, že chybí císařská silnice na Loket (1843), záležející však je, že nenalzáme ani budějovickou silnici (1827–1832).

Mapa č. 22: Plán Plzně a předměstí s nejbližším okolím, 1864. *Plan der königlichen Kreisstadt Pilsen 1864*. Vydal Ignác Schiebl, ryl A. Straub. Měřítka neuvedeno [cca 1 : 4000], výška 401 mm, šířka 593 mm, kamenorytina. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 615. Skenoval Tomáš Vybíral. – Jde o druhé, mírně pozmeněné vydání plánu, který použil Ignác (též Hynek) Schiebl v prvním plzeňském adresáři (*Adress-Buch der königl. Kreisstadt Pilsen mit dem neusten authentischen Stadtplane, Pilsen 1864*; varianta v adresáři ml. v roce 1863). Zobrazuje stejné území jako starší Hruškův plán. Ve zvláštním rámečku přináší plánec parku a lázní na Lochotíně, zřízených z iniciativy purkmistra Kopeckého v letech 1833–1834 (severně od města, těsně mimo záběr plánu). Neobsahuje čísla popisná domů, zato jsou v něm označeny významnější objekty. Nejpatrnější změnu představuje trať z Furth im Wald do Prahy a její doprovodná zařízení (zprovozněna 1861–1862). Téměř zcela zmizelo opevnění a do nově získaného prostoru se posunula zástavba historického jádra, jeho větší část však již zaujímá pás sadů. Směrem na jih na Říšském předměstí dochází k zahušťování zástavby a formují se nové ulice (v roce 1859 byl pro toto předměstí zpracován regulační plán. Důležitou spojnicí směrem na sever se stal Saský (dnes Rooseveltův) most (stavitel Stelzer a Lexa, 1848–1850). Číslované vysvětlivky upozorňují na řadu průmyslových podniků, které v uplynulých letech vznikly v bezprostředním zázemí města. Na prvním místě lze uvést parní mlýn Františka Hýru (č. 31, Dampfmühlgasse, dnes Prokopova ul.; založen 1856, zbořen 2008), který jako první obohatil plzeňské panorama o tovární komín. Dodnes si podržel význam Měšťanský pivovar (č. 25, zal. 1842). Valdštejnova strojirna (č. 15, zal. 1859) je zárodkem budoucí Škodovky. Významnou změnu přineslo zřízení plynárny (č. 14), které umožnilo plynové osvětlení ulic (poprvé 12. června 1860 na Štěpánském náměstí, nyní Kopeckého sady). I další podniky uvedené ve vysvětlivkách vznikaly v 50. a v první polovině 60. let. Tuto zakladatelskou vlnu ukončila krize roku 1873, kdy některé podniky zanikly a většina ostatních přešla do jiných rukou. Plzeň zobrazená na tomto plánu se nachází v zlomovém bodě vývoje mezi klidným venkovským městem obklopeným zahradami, venkovskými usedlostmi a poli, a rušným průmyslovým, dopravním, obchodním a správním centrem širšího regionu.

Mapový list č. 14

Mapa č. 23: Plzeň na Druhém vojenském mapování Čech z poloviny 19. století. Rukopisná kolorovaná mapa, grafické měřítko [1 : 28 800], sekce W/10/IV, 1845–1846, reambulováno 1873, sekce W/11/IV, 1844–1845, reambulováno 1876, výška sekce 527 mm, šířka 527 mm, výřez. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 15

Mapa č. 24: Návrh regulačního plánu Říšského předměstí, 1859. Vypracoval stavitel Václav Wiesner. Grafické měřítko (110 vídeňských sáhů ~ 131 mm, tedy cca 1 : 1600), kolorovaná kresba tuší. Rozměry: a: výška 480 mm, šířka 680 mm; b: výška 480 mm, šířka 680 mm; c: výška 470–480 mm, šířka 695 mm; d: výška 475 mm, šířka 682 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1173a–d. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – V roce 1859 se na první plán rozvojeového území jižně a jihozápadně od historického jádra uskutečnila soutěž. Stavitel Václav Wiesner navrhnul plynulé prodloužení ulic historického

jádra do nového předměstí. Mezi novými ulicemi předpokládal pokračování šachovnicové blokové zástavby podle vzoru středu města. Jako střediska nového předměstí projektoval dvě nová rozsáhlá náměstí – jedno z nich jako období hlavního náměstí Republiky, dokonce rovněž uprostřed s kostelem. Připravovanou stavbu nádraží Wiesner umístil západně od historického jádra. Předměstí se nakonec rozvíjelo podle podobného, avšak poněkud méně velkorysého plánu stavitele Jana Ungra, který v soutěži zvítězil. Hlavní městské třídy (Klatovská a Americká) vznikly obestavením historických cest pravouhlymi, avšak poněkud menšími bloky domů. Rovněž situování ulic, navazujících na historické jádro, se většinou přizpůsobilo již daným směrům cest a nepravidelnostem pozemků. V prostoru Říšského předměstí jsou zakresleny nejen plánované bloky domů, ale i současný stav zástavby. V kombinaci s plány z let cca 1840 a 1864 (mapy č. 21, 22) lze dobře sledovat rozvoj předměstí, zejména jižně od města mezi dnešními sady (Stefansplatz) a Americkou třídou (tehdy bezejmenná, do roku 1873 pak zvaná Stodolní podle řady stodol na dolním konci). Sady u Klatovské silnice uzavíral trojúhelník arciděkanství zahrady (otevřena až roku 1870) s budovou tzv. Stiftnu, v němž od roku 1853 sídlila česká triviální (od roku 1861 hlavní) škola. V zahradě dnešního domu ve Smetanových sadech č. 5 je již zakreslena synagoga (zasvěcena 8. dubna 1859). Pás zahrad mezi oběma komunikacemi již prorazila první ulice – Wankova (1855, dnes Jungmanova), o něco níž je naznačena další ulice – Martinská. Nejdynamičtější se v té době měnilo nároží dnešní Americké a Prokopovy ulice. V roce 1855 zde postavil Kristián Lexa pro lounského mlynáře Františka Hýru parní mlýn (spuštěn 1856), který dal ulici tehdejší jméno – Paromlýnská. Dalšími obytnými budovami doplnil tento komplex Martin Stelzer. Za mlýnem byla roku 1861 mezi stodolami otevřena Nová ulice (dnes Resslova).

Mapový list č. 16

Mapa č. 25: Plzeň na Třetím vojenském mapování Čech z 2. poloviny 19. století. Rukopisná kolorovaná mapa, grafické měřítko [1 : 25 000], sekce 4050/4, 4151/1–3, výška 555 mm, šířka 720 mm, výřez. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Počítačové zpracování Václav Čada.

Mapový list č. 17

Mapa č. 26: Zátopové území vyznačené pravděpodobně podle rozsahu povodně roku 1890. Podkladem je *Vrstevní plán král. města Plzně s okolím*, bez data [po roce 1897] a vydavatele (pravděpodobně stavební úřad, odb. II), měřítko 1 : 6666, výška 1200 mm, šířka 948 mm, kolorovaná litografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2866/16. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Povodeň postihla všechny plzeňské řeky po několikadenních deštích 2.–9. září 1890, došlo k ní tedy za podobných meteorologických podmínek jako v případě povodně v roce 2002. V místech, kde nebyla provedena regulace, měla také podobný rozsah. Plán již obsahuje návrh regulace Mže od Saského mostu a Radbuzy od Pražského mostu k soutoku obou řek. Projekt regulace schválilo roku 1897 okresní hejtmanství a první práce byly provedeny již v letech 1897–1901.

Mapa č. 27: Generální plán nové splachové kanalizace, 1897. *Generelni návrh nové soustavné kanalisace splachovací z r. 1897*. Stavební úřad města Plzně. Měřítka 1 : 6666, výška 1080 mm, šířka 840 mm, kolorovaná litografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2807/138. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Plán je návrhem nového moderního kanalizačního systému, o jehož vybudování bylo rozhodnuto roku 1890. Jeho technické řešení spočívá v rozdělení území města na dvě nezávisle odvodňované výškové úrovně (pásmo horní a dolní). Znázorněny jsou jen sběrné stoky svádějící splašky do páteřních štol vedoucích podél Mže a Úslavy do polohy „V Lazaretě“ na katastru Doubravky, kde byla na levém břehu Mže nedaleko od soutoku s Úslavou projektována čistírna odpadních vod, vybudovaná zde však až v letech 1955–1964. Definitivní zlepšení situace v zásobování vodou po zprovoznění nového městského vodárny v Doudlevcích (1890) umožnilo v širší míře zavádění moderních splachovacích toalet. To zásadně změnilo charakter odváděné odpadní vody a město stálo před nutností zásadní modernizace kanalizačního systému. Výstavba kanalizačních stok v centru města začala před rokem 1900 a byla postupně realizována až do 30. let 20. století.

Mapový list č. 18

Mapa č. 28: Plán Plzně, cca 1895–1896. *Plán král. města Plzně upravený městským stavebním úřadem*. Vydal Jiří Faustus, tiskl Ignác Schiebl v Plzni. Měřítka 1 : 7230, výška 670 mm, šířka 870 mm, barevná litografie. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 65. Skenoval Tomáš Vybíral. – Zobrazena je nejen stávající zástavba, ale v hrubých rysech také soudobé platné regulační plány vypracované pro jednotlivá předměstí. První byl vypracován již roku 1859 pro Říšské předměstí, v roce 1873 následoval regulační plán pro Pražské a o dva roky později i pro Saské předměstí. Regulační plán pro Říšské předměstí byl přepracován v letech 1891–1895 (potvrzen místopředsedstvím roku 1897). V letech 1888–1890 přepracoval stavební úřad i regulaci pro Pražské předměstí (schváleno roku 1898). Vyznačení terénu šrafováním není provedeno zcela důsledně, zachycena například není elevace Štěpánových sadů, Ferdinandovy a Klatovské třídy (od velké synagogy, dnes vše Klatovská třída). Změnil se více charakter než rozloha města. Někdejší rozvolněná předměstí zaplnila souvislá městská zástavba a jejich části přiléhající k historickému jádru začaly spolu s ním tvořit širší centrum. Koncem 90. let však přestává obytná výstavba stačit přílivu obyvatel, a tak se část přistěhovalců musela usazovat v okolních obcích. Posílil se průmyslový ráz Plzně. Značně se rozrostly pivovary. Pro Škodovku je vyhrazeno nové rozlehlé prostranství na západním okraji katastru a přibýly

i další podniky. Jádru průmyslové zástavby dosud leží mezi Kolárovou a Rožmberskou (nyní Poděbradovou). Železniční síť již zhruba odpovídá dnešnímu stavu, jednotlivé dráhy novou fungují jako samostatné celky s vlastními nádražími. Řada nových objektů dokládá posilování funkce regionálního centra (borská trestnice, nové kasárny, ředitelství drah, množství správních orgánů, finančních institucí, vyšších škol aj.), stejně jako jeho bohatý spolkový a kulturní život (Městská beseda, dvě divadla, projekt muzea aj.).

Mapový list č. 19

Mapa č. 29: Situační plán pivovarských budov se zakreslením sklepů, 1903. Adam Hucl, měřítko 1 : 1000, kolor. tuš, výška 800 mm, šířka 490 mm. Ústřední archiv společnosti Plzeňský Prazdroj, a.s., Sbírka map a plánů, sign. IV A 3 a /2. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 30: Situační plán Městského pivovaru v Plzni, 1892. Litografie Ig. Schiebl, cop. W. Kubik, měřítko 1 : 2000, výška 370 mm, šířka 485 mm. In: SUCHÝ, Václav (sest.): Městský pivovar v Plzni 1842–1892, Plzeň 1892, příloha za s. 523. Reprofoto Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 31: Situační plán budov Městského pivovaru a I. plzeňského akciového pivovaru, 1946, měř. 1 : 2000, výška 730 mm, šířka 520 mm. Ústřední archiv společnosti Plzeňský Prazdroj, a.s., fond Městský pivovar v Plzni, sign. IV A 3 i. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Trojice plánů dokumentuje vývoj Městského pivovaru od počátku 90. let do znárodnění v roce 1946. Nejstarší z nich zachycuje stav závodu v roce 1892, v době 50. výročí založení (při té příležitosti byla postavena hlavní, tzv. Jubilejní brána). Jestliže roku 1870 činil roční výstav piva 107 000 hl, ke konci století to již bylo 700 000 hl. Tomu odpovídá růst zástavby v areálu. Od samého počátku šla značná část produkce na export, proto pivovar zdědil již roku 1880 vlastní vlečku. Púdorys fronty budov při řece je již v podstatě úplný. V nejbližších letech přibyla na dosud volných pozemcích v pravém horním rohu velká budova druhé sladovny, patrná i na celkových pohledech Plzně (srov. mapový list č. 49, obr. č. 84b). Od roku 1905 pracovala vlastní elektrocentrála (části své produkce přispívala od roku 1913 k pokrytí městské spotřeby) a o dva roky později obohatila siluetu města typická věž vodojemu. Na prázdnom místě při pravém okraji stál od roku 1869 konkurenční První akciový pivovar. Plán z roku 1903 (mapa č. 29) ukazuje podrobně vnitřní uspořádání některých pivovarských budov, hlavní pozornost však zaměřuje na vykreslení rozlehlého systému pivovarských sklepů. Ty byly spolu s celým pivovarem rozsáhlé poškozeny při náletu na plzeňský železniční uzel 17. dubna 1945, a plán tedy již neodpovídá jejich současnému stavu. V roce 1933 vzniká spojením s dalšími plzeňskými pivovary – Prvním plzeňským akciovým (Gambirinus) a Českým plzeňským (Světovar) koncern Městský pivovar. Proto poslední plán, z roku 1946 (mapa č. 31), zobrazuje areál obou původně konkurenčních pivovarů – Městského a Akciového. 18. června 1945 byl koncern postaven pod národní správu a roku 1946 znárodněn pod názvem Plzeňské pivovary.

Mapový list č. 20

Mapa č. 32: Regulační plán královského města Plzně, cca 1895. Zpracoval pravděpodobně městský stavební úřad. Měřitko neuvедeno [1 : 2880], výška 1885 mm, šířka 1540 mm (jednotlivé části 940 × 770 mm), kolorovaná planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2799/1–4. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Nový stavební řád uložil v roce 1887 městu Plzni opatření regulačních plánů pro celé město, včetně úprav historického jádra. V letech 1888–1890 proto městský stavební úřad přepracoval a rozšířil nedávno schválené řešení území tzv. Podhájí mezi Slovanskou třídou a Radbuzou, v letech 1891–1895 zhotovil plán regulace historického středu Plzně a Říšského předměstí. Pozměněné plány se patrně staly součástí celkového plánu rozšiřovacího pro celé město, který byl zpracován v polovině 90. let. I nadále se předpokládá největší rozvoj nové zástavby jižně a jihozápadně od historického jádra města, avšak připravené plochy byly navrženy podstatně velkoryseji než dosud. Kromě rozsáhlých území pro činžovní domy již byly vymezeny i plochy pro rodinné domky (v Bezovce) a plocha pro nový areál Škodovky, neboť starý závod se mezitím dostal do obklíčení obytnými domy a nacházel se mimo trasu železnice. Principem řešení nové zástavby zůstávaly pravouhlé bloky, které však byly v některých částech města pootočený nebo tvarovány radiálně se sbíhajícími ulicemi. Tím se dřívější řádní struktura města stala poněkud zajímavější. Rozmanitější uspořádání bloků však patrně více než s výtvarnými hledisky souviselo se zamýšleným velkorysým trojitým propaním jednotlivých nových částí na západní a jižní straně města okružními ulicemi (Koperníková ulice – Mánesova – Dobrovského – Štefánikovo náměstí, Břeňkova – okružní ulice k náměstí Míru – Doudlevecká, Skvrňany – ulice za Škodovkou – Klatovská).

Mapový list č. 21

Mapa č. 33: Projekt regulace jižní části Říšského předměstí (na místě dnešního Borského parku), 1905. *Generální projekt regulace jižní části říšského předměstí král. města Plzeň mezi erár. silnicí Klatovskou a obcí Doudleveckou. Situační plán regulace.* Městský stavební úřad v Plzni, září 1905. Purkmistrovský úřad král. města Plzně, 20. dubna 1906. Měřitko 1 : 2880, výška 572 mm, šířka 85 mm, kolorovaná litografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2766/4. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Plán sloužil jako podklad pro jednání o změnách regulačního plánu v části Říšského předměstí – oproti verzi zachycené na plánu z roku 1895–1896 byla navrhovaná uliční síť rozšířena až k trati z Plzně do Klatov. K realizaci nedošlo. Většinu zobrazené plochy dnes zaujímá Borský park založený již roku 1914.

Mapa č. 34: Regulační plán zástavby u Jižního předměstí, 1910. *Přehledný plán regulace části Říšského předměstí.* Zpracoval Městský stavební úřad v Plzni 1. července 1910, vydal Purkmistrovský úřad v Plzni, 2. září 1910. Měřitko 1 : 2880, výška 615 mm, šířka 775 mm, litografie, kolorovaná perokresba. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2766/4. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Změna regulačního plánu Říšského předměstí v prostoru tratí do Chebu a do Domažlic a silnice do Sulkova. Oproti plánu z let 1895–1896 je patrná změna vedení železnice. Většina plochy vyčleněná zde pro bytovou výstavbu však byla později zastavěna provozy Škodovky, stejně jako tři bloky domu mezi plánovanou Widmannovou a Korandovou ulicí. Realizována zde byla pouze kolonie domů pro dělníky Škodových závodů zvaná Karlov (řada podlouhlých zelených bloků při západním okraji oblasti).

Mapový list č. 22

Mapa č. 35a–d: Přístupy k řešení bytové otázky v Plzni před 1. světovou válkou. – a: Orientační plán Plzně s vyznačením umístění projektů bytové výstavby realizované soukromými nebo družstevními investory s podporou obce v 1. desítiletí 20. století. In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: Bytová otázka a král. město Plzeň. Plzeň 1911, tab. VII. Výška 292 mm, šířka 225 mm. Skenoval Tomáš Bernhardt. – b: Púdorysný plán projektované vilové čtvrti na Lochotíně, částečně realizované mezi dnešními ulicemi Karlovarská, Lidická a Alej Svobody. *Vilová čtvrť na Lochotíně v Plzni. Projekt dle schváleného regulačního plánu král. města Plzně.* Výška 320 mm, šířka 252 mm. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1252/36. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. Použito in: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: Bytová otázka a král. město Plzeň. Plzeň 1911, tab. III. – c: Púdorysný plán části čtvrti dělnických domků Karlov, púdorysný plán přízemí domků typu A, B a C. *Dělnické domky Škodových závodů.* In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: Bytová otázka a král. město Plzeň. Plzeň 1911, tab. XII. Výška 292 mm, šířka 225 mm. Skenoval Tomáš Bernhardt. – d: Púdorysný plán domů pro železniční zaměstnance při Lobežské ulici na Pražském předměstí, část realizovaná v letech 1909–1910. Púdorysný plán přízemí jednoho ze dvou postavených domů. *Železniční domy na pražském předměstí.* In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: Bytová otázka a král. město Plzeň. Plzeň 1911, tab. XV. Výška 292 mm, šířka 225 mm. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Po období určitého útlu, kdy stavební ruch zaočoval za přílivem pracovních sil, nastoupilo město na počátku 20. století etapu nové výstavby. Modifikován byl regulační plán, který i nadále počítal s rozvojem souvislých obytných čtvrtí zejména směrem na západ a na jih a s propojením těchto částí trojitým okruhem. Pamatováno bylo i na vznik nových center na předměstích (dnešní Masarykovo, Mikulášské a Jiráskovo náměstí). V bytové výstavbě se začala výrazněji prosazovat družstva a dominantní zaměstnavatelé. Mapa č. 35a zachycuje některé z těchto stavebních podniků, které nějakým způsobem podporovala obec (nejčastěji podporou při zavedení sítě nebo úpravou komunikací). Patřil sem záměr Škodových závodů na stavbu deseti bloků domů pro své dělníky (srov. obr. č. 36, 39 a mapu č. 35c). Jinou cestu sledovala správa státních drah svým projektem čtyř velkých bloků s celkem 452 byty pro zřízence státních drah při Lobežské ulici (mapa č. 35d). Jejich výstavbu si vynutily organizační změny na železnici koncem 19. století, které do Plzně přivedly velké množství nových pracovníků (přestavba nádraží v důležitý železniční uzel, výstavba dílen státních drah). Družstevní výstavbu na přehledové mapě zastupují dva úřednické domy při Klatovské třídě, dělnický dům na Saském předměstí (první družstevní bytový dům postavený křesťansko-sociálním stavebním družstvem Dělnický dům v Plzni, zaps. spol. s o. r.) a zejména čtvrť rodinných domků v Podhájí mezi řekou a dnešní Slovanskou třídou (Stavební družstvo dělnických a rodinných domků pro Plzeň, zaps. spol. s o. r.). Podobná družstevní výstavba dělnických rodinných domků se rozběhla v letech před 1. světovou válkou i v sousední Doubravce (srov. obr. č. 54). V té době vzniklo i pozdější významné sociálně demokratické Lidové stavební a bytové družstvo v Plzni. Přímá účast obce v bytové výstavbě se v Plzni prosadila výrazněji až v době mezi světovými válkami. Regulační plány ovšem počítaly i s finančně náročnější výstavbou. Patřila sem čtvrť činžovních domů na Říšském předměstí (srov. obr. č. 30) nebo území vymezené pro vilovou výstavbu na jihu města v tzv. Bezovce (srov. obr. č. 51) nebo na Lochotíně (mapa č. 35b).

Mapový list č. 23

Mapa č. 36: Situační plán hlavního továrního komplexu Škodovky (Akciové společnosti dříve Škodovy závody) v Plzni, 1929. *Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni. Situační plán závodu v Plzni.* Vydala Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni, stavební oddělení. Tisk Planografia Plzeň. Měřitko 1 : 2000, výška 665 mm, šířka 825 mm, barevný ofset. ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda, fond Plzeň, kart. 336, i. č. El 310. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 37: Situační plán mostárny a elektrotechnického závodu Škodovky (Akciová společnost dříve Škodovy závody) v Doudlevcích, 1923. *Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni. Situační plán továrny v Doudlevcích v lednu 1923.* Vydala Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni, stavební kancelář. Měřitko 1 : 1000, výška 1350 mm, šířka 630 mm, barevný ofset. ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda, fond Plzeň, kart. 373, i. č. El 313. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Škodovy závody, od konce roku 1899 akciová společnost, prošly po 1. světové válce zásadní vlastnickou změnou. Roku 1919 prodal syn zakladatele Karel Škoda svůj podíl a do podniku vstoupila francouzská firma Schneider et Cie. Valná hromada 25. září 1919 zároveň rozhodla o změně firemního označení na Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni. Slavná ochranná

značka – okřídlený šíp – byla zaregistrována až koncem roku 1923. Do té doby se užívaly různé varianty iniciál. Jednu z nich nalezneme na plánu závodu v Doudlevcích z ledna 1923. Aktivita Škodovky se neomezovala na katastr Plzně. Roku 1901 byla zřízena stělnice pro zastřešování děl v Bolevci (60 ha), kde byla na počátku 1. světové války spuštěna muniční výroba. Krom toho byla Škodovka od říze roku 1914 majoritním vlastníkem Spojených strojireň, a. s., dříve Škoda, Ruston, Bromovský a Ringhofer, kterým přenechala mírovou výrobu – kotlářnu, mostárnu a strojířnu, jež byla přesunuta do Doudlevec (do roku 1924 samostatná obec). V průběhu války koupily Škodovy závody pro zajištění surovinové samostatnosti důl Pankrác u Nýřan a dále Zieglerův důl u Přehýšova, kam přesunuly část muniční výroby. Původně jednoznačná orientace na zbrojní výrobu byla již na konci války rozšířena o přípravu výroby lokomotiv, v prvních poválečných letech pak spektrum výroby zasahovalo i do oblasti strojířství a elektrotechnického průmyslu. Výrazně tomu napomohla fúze se Spojenými strojířnami roku 1921 – Škodovka díky ní získala nejen zaběhnutou mírovou výrobu, ale i továrny v Hradci Králové a na Smíchově. Po překonání poválečné krize v letech 1921–1923 rozvinula Škodovka pestrou výrobu orientovanou z velké části na export, včetně velkých investičních celků (cukrovary apod.), a také široce založenou kapitálovou expanzi. V době největšího rozmachu zbrojní výroby v roce 1917 zaměstnávala Škodovka 30 722 lidí, často nuceně nasazených dělníků jiných národností (trojnásobek předválečného stavu). Po válce tento počet poklesl na polovinu (14 560 v roce 1919, necelých 16 000 o rok později), ale pak stoupl s výkyvem 1921–1923 až na 37 370 v roce 1930, před nástupem krize. Hlavní závod výrazně rozšířen zejména v době konjunktury válečné výroby zaujímá na plánu z roku 1929 většinu plochy mezi železnicí a Karlovem, určené podle regulace z roku 1910 pro obytnou výstavbu, a jeho prostorová expanze zdaleka není u konce. Pestrá skladba dílen se výrazně liší od převládající zbrojní výroby na obdobném plánu z roku 1920 (Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1195) a dokládá, do jaké míry se Škodovce zdařila diverzifikace výroby. Ještě před fúzí se Škodovkou zavedla doudlevecká továrna Spojených strojireň výrobu elektrotechniky. Na plánu z roku 1923 areál závodu sahá zhruba po dnešní bránu proti Nebílovské ulici a nepřesahuje trať do Klatov. Představuje tak jen zlomek pozdějšího rozsahu. K plošné expanzi došlo až po 2. světové válce – porovnání se stavem na plánu Plzně z roku 1947 ukazuje, že do té doby se zde situace ještě příliš nezměnila (srov. mapu č. 41).

Mapový list č. 24

Mapa č. 38: Plán města Plzně, 1931. *Plán města Plzně.* Nakreslil Josef Vápeník, tisk Planografia Plzeň, vydala Grafika Plzeň, 1931. Měřitko 1 : 15 000, výška 624 mm, šířka 560 mm, barevný ofset, výřez. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 65. Skenoval Tomáš Vybíral. – Spojení Plzně s dosud samostatnými obcemi Skvrňany, Doudlevec, Lobzy a Doubravka v roce 1924 de iure dovršilo vytváření aglomerace, de facto patrně již od konce 19. století. Velké podniky rostoucí na okrajích původního města (zejm. Škodovy závody, pivovary a železniční dílny) přitahovaly velké množství pracovníků, pro které se ve vnitřním městě nedostávalo ubytování. Usazovali se často v okolních obcích v blízkosti uvedených podniků. Toto faktické propojování s blízkými obcemi pokračovalo i nadále. Na plánu z roku 1931 je patrné faktické propojení souvislé zástavby na okrajích katastru Plzně a Božkova, regulační plán počítal s výstavbou směrem k Bolevci, kde hned za hranicí katastru již bylo několik ulic malých předměstských domků. Ve 30. letech se také přelila souvislá zástavba podél Nepomucké třídy na katastr obcí Koterov a Hradiště. Také zde je v hrubých rysech uveden platný regulační plán. Došlo v něm k řadě změn, přesto je v něm patrná kontinuita uvažování o dalším vývoji města. Nenaplněny zůstaly záměry na Borech. Škodovy závody zde zabraly již značnou část plochy, se kterou regulace počítala ještě na počátku století pro obytné domy (srov. mapu č. 34). Tento proces pokračoval i nadále (a pokračuje až dosud), takže ani uliční síť načrtnutá západně od Karlova nebyla realizována. Je dobře patrné, jak říční síť, rozmístění velkých průmyslových podniků a železniční tahy podporovaly tendenci k rozpadu plzeňského intravilánu na víceméně izolované segmenty. Tato tendence byla dále posílena řešením dopravní infrastruktury ve druhé polovině 20. století.

Mapový list č. 25

Mapa č. 39: Varianta návrhu generálního upravitelského plánu Plzně, 1929–1932. Vladimír Zákřejs. Návrh je zakreslen tuší, perem a tužkou do orientačního plánu zhotoveného stavebním úřadem, odborem II v roce 1926, měřítko 1 : 10 000, výška 1010 mm, šířka 1000 mm, barevná litografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2862/1. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 40: Detailní rozpracování regulace pro část vilové čtvrti Bezovka, plán č. 51, květen 1932. Vladimír Zákřejs. Měřitko neuvедeno [cca 1 : 500], výška 525 mm, šířka 992 mm, planografie, kolorovaná kresba perem. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2738/16. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Připojení čtyř dosud samostatných obcí v roce 1924 vyvolala nutnost sjednotit stávající regulační plány, resp. vypracovat nový jednotný plán. Roku 1926 byl vydán vrstevnicový plán 1 : 10 000, který sloužil jako pomůcka pro vypracování generálního upravitelského plánu. Usnesením městské rady pak byl roku 1928 ustaven regulační poradní sbor složený ze zástupců úřadů, průmyslu a odborných korporací. Na jeho doporučení vypracoval plán v letech 1929–1932 architekt Vladimír Zákřejs. Počítal spíše se zachováním stávající zástavby a plynulým rozvojem čtvrti do velkých vnitřních i navzájem provázaných celků, nikoliv to umožňoval terén, koridory železnice a průmyslové areály. Do 2. světové války se jeho řešení nedařilo plně prosadit a po ní bylo opuštěno ve prospěch

odlišné koncepte architektů Kriseho a Sammera. Ta šla spíše cestou rozsáhlých změn ve stávajících čtvrtích, stavby sídlišť a vybudování širokých silničních pruhů. Nový územní plán na základě této koncepce byl vypracován až roku 1966. V mapové sbírce Archivu města Plzně se dochovala řada plánů rozpracovávajících Zákrejsovo řešení. Jsou zde varianty celkového plánu, řešení dílčích otázek (např. řešení hlavních dopravních tahů), plány rozpracované pro jednotlivé čtvrti i velmi detailní plány, které koncepci rozpracovávají až na úroveň jednotlivých objektů. Těch se zachovalo několik desítek, vesměs pro Lobzy, Doubravku a část Jižního předměstí, zejm. pro vilovou čtvrť Bezovka. Na těchto plánech je dobře patrné rozlišení mezi stávající a plánovanou zástavbou. Oficiální plzeňská historiografie před rokem 1989 nevěnovala této etapě plzeňského urbanismu pozornost, respektive tvrdila, že vůbec neexistovala (BRICHTA, Vladimír a kol.: Dějiny Plzně III. Plzeň 1984, s. 135, hovoří o absenci pochopení pro urbanismus ze strany představitelů samosprávy a živelném růstu nových čtvrtí bez přihlednutí k hygienickým, estetickým a komunikačním požadavkům). Celý soubor Zákrejsových plánů a jeho koncepte tak ještě čekají na zhodnocení.

Mapový list č. 26

Mapa č. 41: Plán města Plzně, [1947]. Orientační plán města Plzně. Kreslil Jan Kabát, tisk Planografia Plzeň, vydal E. Kosnar v Plzni. Měřítko 1 : 15 000, výška 830 mm, šířka 850 mm, barevný ofset. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 65. Skenoval Tomáš Vybíral. – Pokračující proces integrace Plzně s okolními obcemi vyústil roku 1942 v další slučování – připojen byl Bolevec, Bukovec, Újezd, Božkov, Koterov, Černice a Hradiště. Barvami jsou vyznačeny jednotlivé obvody města, vykreslena je hranice katastru Plzně před rozšířením a katastrů jednotlivých připojených obcí. Výrazně červená barva označuje budovy sloužící veřejnosti. Kolísá podání průmyslových objektů: pivovary jsou vyznačeny červeně, části Škodových závodů nesou barvu příslušných obvodů, další podniky (papírna, pivovar na Koterovské) jsou ponechány nevybarveny. Vykresleny jsou jednotlivé objekty, chybí však vlečky, kolejiště seřadovacího nádraží apod. Plán většinou neodráží škody způsobené nálety. Pouze na několika zvlášť postižených místech jsou bílé bloky (Karlov, část nouzové kolonie na konci Jateční), anebo jejich vybarvení vyznívá do ztracena (Jateční). Zobrazeny jsou některé dočasné nebo nouzové stavby. Nejvýznamnější z nich je tábor na Karlově (postupně zde pobývali němečtí učni ve Škodovce, němečtí uprchlíci z východu, po osvobození internovaní Němci a po jejich odsunu dočasně dosídlenci z východu – volyňští Češi apod). Další jednoduché ubytovací zařízení je patrné na Borech v Baarově ulici. Po 2. světové válce doznívá v podstatě kontinuální urbanistický vývoj Plzně. V následujících letech se prosadil odlišný přístup, na jehož počátku stál směrny územní plán architektů J. Kriseho a F. Sammera. Ve druhé polovině 20. století tak Plzeň sázela na stavbu velkých sídlištních komplexů a řešení dopravní infrastruktury širokými komunikacemi za cenu rozsáhlých demolice v širším centru města a umrtvení některých jeho částí (např. Obcizna). Dataci plánu umožňuje údaj o přejmenování části Tovární ulice na Budilovu během tisku plánu. K tomu došlo 27. 10. 1947 v rámci oslav 100. výročí Budilova narození.

Mapový list č. 27

Mapa č. 42: Plán regenerace historického jádra Plzně, 70. léta 20. století. Plzeň – historické jádro – plán asanace a přestavby. Útvar hlavního architekta města Plzně. Měřítko 1 : 1000, výška 840 mm, šířka 828 mm, kolorovaná planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2436. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Přestože historické jádro mělo být dle územních plánů, zpracovaných v letech 1948–1989, v principu zachováno jako jediná součást centra města, vznikala postupně řada návrhů novostaveb v místě historických domů v těsné blízkosti ústředního náměstí. Pod záminkou „regenerace“ tak mělo dojít k úplné změně charakteru středu města včetně vnitrobloků, jednotlivých ulic i centrálního náměstí. Prakticky po celé uvedené období v historickém jádru probíhaly demolice, mnohdy i mimořádně cenných památek (srov. mapu č. 65, z jednotlivin komentář k obr. č. 25a–b). Teprve v roce 1989, po dlouhodobém úsilí památkové péče, se historické jádro stalo Městskou památkovou rezervací. Plán je součástí většího souboru dokumentace zachycující stávající stav či navrhuující varianty dalšího řešení historického jádra.

Mapový list č. 28

Mapa č. 43: Nerealizovaný plán asanace části bývalého Pražského předměstí zvané Petrohrad, výhled na 6. pětiletku (1976–1980). Plzeň-Petrohrad. Předběžný návrh PÚP. I. etapa výstavby [–] 6. pětiletka. Urbanistické středisko města Plzně, 1972. Měřítko 1 : 2000, výška 840 mm, šířka 592 mm, barevný ofset. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2426. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Prakticky po celé období let 1948–1989 se kromě plánované demolice centrální oblasti Plzně (kromě historického jádra) předpokládalo plošně zbourání rovněž v případech dalších částí města, vzniklých v 19. století – Roudné, okolí Doudlevecké třídy a Petrohradu. V návrzích autoři měnili typický charakter těchto čtvrtí na sídliště s ponechanými vybranými staršími stavbami. Pod záminkou zlepšení prostředí kritizovaných starších částí města ve skutečnosti vytvářeli prostředí nesrovnatelně horších kvalit. Reprodukovaný plán je součástí souboru mapové dokumentace k současnému stavu i k postupu v jednotlivých etapách projektu. Cílový stav po druhé etapě počítal s demolicí velké většiny starší zástavby Petrohradu. Část obnův projektované výstavby a řešení dopravní infrastruktury je v plánu otíštěna chybně dvojmo, zrcadlově

převrácená (např. mimoúrovňová křižovatka z prostoru nádraží je otíštěna ještě jednou jižně od zájmového území).

Mapový list č. 29

Mapa č. 44: Územní plán města Plzně, 1988. Plzeň. Územní plán sídelního útvaru. Útvar hlavního architekta města Plzně (ÚHAmP). Měřítko 1 : 10 000, výška 1280 mm, šířka 1400 mm, barevný ofset. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 3740. Foto Miroslav Pešík. – Teprve v letech 1962–1964 zpracoval Zbyněk Tichý s kolektivem (Stavoprojekt Plzeň) směrny územní plán města Plzně, který byl v roce 1966 konečně schválen. Plán v základních principech, včetně komunikačního řešení a zamýšlených plošných demolice i ploch pro novou výstavbu, vycházel z „poúnorového“ návrhu Kriseho a Sammera. Už v roce 1971 Jaromír Šesták (Urbanistické středisko města Plzně) zpracoval první revizi plánu, v níž kromě rozšíření ploch bytové výstavby navrhl odsunutí trasy dálnice, plánované do té doby centrem po nábrežní Mže (!), na Roudnou (!). Stejný autor zpracoval v roce 1980 ještě doplněk územního plánu, v němž konečně navrhl přesunutí trasy dálnice za Plzeň – avšak do boleveckých lesů, rekreační oblasti právě vznikajícího největšího plzeňského sídliště (!). Další územní plán sídelního útvaru vypracovali J. Šesták a J. Gloser s kolektivem (ÚHAmP) v letech 1985–1988. Autoři plánu i nadále předpokládali zbourání většiny zástavby centrální oblasti města, plánované komunikace centrem „obohatili“ o další průtah od pivovaru přes Roudnou na Karlovarskou třídu.

Mapový list č. 30

Mapa č. 45: Územní plán města Plzně, aktuální verze platná od 30. 1. 2009. Územní plán města Plzně I. Funkční využití ploch. Útvar koncepce a rozvoje města Plzně (ÚKRMPP). Rozměr územního plánu v měřítku 1 : 10 000 je 1530 × 1530 mm a rozměr v měřítku 1 : 20 000 je 900 × 900 mm. © Útvar koncepce a rozvoje města Plzně. Irena Králová, Milan Svoboda, Irena Vostracká a kolektiv.

Mapový list č. 31

Mapa č. 46: Svislý letecký snímek Plzně, 1938. Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce, Středisko leteckých snímků, sign. č. 6104, 6105. Letecký snímek poskytl VGHMÚř Dobruška © MO ČR, 2008.

Mapový list č. 32

Mapa č. 47: Svislý letecký snímek Plzně, 1945. Nálet na továrnu Škoda. ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda (snímky byly získány počátkem 90. let z U.S. Air Force Historical Research Center–USAFHRC/QE, Maxwell AFB, AL 36112–6678). – Snímky byly pořízeny průzkumnými leteckými silami USA (5th Photographic Group of the United States Army Air Force) dne 9. dubna 1945 nad územím města Plzně. Pět snímků bylo pořízeno nad územím závodu Škoda širokoúhlovou kamerou s ohniskovou vzdáleností 24“ (610 mm), jeden snímek byl pořízen jako přehledový nad územím celého tehdejšího města Plzně kamerou s ohniskovou vzdáleností 6“ (154 mm), pravděpodobná výška letu byla cca 7010 m (23 000 ft).

Mapový list č. 33

Mapa č. 48: Svislý letecký snímek Plzně, 1972. Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce, Středisko leteckých snímků, sign. č. 3343, 3345. Letecký snímek poskytl VGHMÚř Dobruška © MO ČR, 2008.

Mapový list č. 34

Mapa č. 49: Svislý letecký snímek Plzně, 1988. Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce, Středisko leteckých snímků, sign. č. 3080, 3082. Letecký snímek poskytl VGHMÚř Dobruška © MO ČR, 2008.

Mapový list č. 35

Mapa č. 50: Svislý letecký snímek Plzně, 2008. Foto GEOREAL spol. s r.o. – výroba ortofotomap, Plzeň. © Statutární město Plzeň, 2008.

Mapový list č. 36

Mapa č. 51: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Prvního vojenského mapování (josefského) z let 1780–1783. Počítačové zpracování Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 52: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Druhého vojenského mapování (Františkova) z let 1844–1846. Počítačové zpracování Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 53: Plzeň na digitálním modelu krajiny podle Třetího vojenského mapování z let 1878–1879. Počítačové zpracování Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Mapa č. 54: Plzeň. Ukázka vektorizace nad rastrem císařského otisku z roku 1839. Počítačové zpracování Václav Čada – Martina Vichrová. – Projekt mapování pro založení stabilního katastru probíhal v sáhovém měřítku 1 : 2880 v ostrovním zobrazení po jednotlivých katastrálních územích. Toto mapování využívalo ve své době nejmodernější vědecké poznatky, vycházelo z kvalitních geodetických základů vybudovaných po celém území rakouské monarchie, mělo sjednocené kartografické základy, jednotný obsah a kartografické vyjadřovací prostředky (srov. http://home.zcu.cz/~vichrova/clanky/Katalog_objektu_SK.pdf). V některých kvalitativních i kvantitativních parametrech nebylo dosud toto mapové dílo překonáno. Mapová sada císařských otisků stabilního katastru je ojedinělým souborem map velkého měřítko z období první poloviny 19. století, který vznikl na území monarchie. Spolu se souborem indikačních skic a originály map stabilního katastru má zásadní informační hodnotu pro řadu uživatelů z mnoha vědních disciplín. Mapové soubory pro naše území

k nám byly delimitovány z archivů vídeňské dvorské správy po vzniku samostatného Československa v roce 1918. Sada císařských otisků je v současnosti uložena v Archivu Zeměměřického úřadu v Praze, který v minulých letech v reakci na stoupající zájem badatelů o tento mapový fond přistoupil na postupný převod jednotlivých mapových listů do digitální podoby skenováním na velkoformátovém skeneru (jednotlivé mapové listy po katastrálních územích jsou publikovány na mapovém portálu archivu dostupném z <http://archivnimapy.cz/kz/>). Pro řadu aplikací je nutné vytvořit souvislé zobrazení mapových listů jednotlivých katastrálních území včetně geometrického vyrovnání katastrálních hranic a lokalizovat takto vzniklý souvislý rastr do závazného souřadnicového systému JTSK. – Základem pro vyhotovení ukázky vektorizace nad rastrem císařského otisku z roku 1839 je souvislý rastr velké Plzně. Parcely jsou vyznačeny slabou černou linií. U budov je vchodová část zvýrazněna silnější černou lemoukou v rozsahu celé strany budovy. Zděné budovy jsou zakresleny červeně, spalné budovy (dřevěné) žlutě. Významné budovy (např. kostely, radnice, špitály a správní budovy) jsou zakresleny výraznou červenou barvou. Dále jsou na mapě zobrazeny louky (světlezeleně) a zahrady (tmavězeleně s černým šrafováním). Pokud se jednalo o zahradu se stromy, byla kresba doplněna o stylizovaný zákres listnatého stromu. Vodní toky jsou zakresleny černou lemoukou se světlemodrou výplní. Nevyužitá půda, tj. dvory budov, nádvoří, náměstí, ulice apod. jsou ponechány v barvě podkladu. Podél řeky a kolem historického centra města jsou zakresleny pěšiny se stromořadím (stylizovaný zákres stromu na jedné straně) a aleje (stylizovaný zákres stromu na obou stranách). Mosty jsou barevně rozlišeny stejně jako budovy. Kamenné mosty jsou zobrazeny červeně, dřevěné mosty žlutě s naznačeným černým šrafováním. V pravé části mapy podél řeky jsou zakresleny vodní mlýny (černé ozubené kolo). Na náměstí je zakreslen morový sloup (ve tvaru kříže, černá lemouka, výplň v barvě podkladu) a čtyři kašny (černá lemouka a světlemodrá výplň). Popis na mapě je psán latinkou. U jednotlivých parcel jsou vyznačena parcelní čísla, u stavebních parcel černou barvou, u pozemkových parcel barvou červenou. Názvy významných budov a kostelů, ulic a vodstva jsou psány černě.

Mapový list č. 37

Mapa č. 55: Využití krajiny v pravěku a raném středověku. Rekonstrukční mapa Radka Širokého. Počítačové zpracování Václav Čada. – Výškopis je vyjádřen jako stínovaný reliéf vytvořený z digitálního modelu terénu z upravených dat Základní báze geografických dat (ZABAGED), ze které byly odstraněny veškeré umělé stavby a zásahy do krajiny pozdější datace. Vodstvo bylo převzato z lokalizovaných map II. vojenského mapování do S–JTSK případně ze souvislého rastru císařských otisků map stabilního katastru. V prostoru historických předměstí, kde byl vývoj georeliéfu i vodních toků velmi dynamický, rekonstrukce vodních toků vychází z komplexního rozboru raně novověkých ikonografických pramenů. – Krajina byla v pravěku a raně středověku využívána různými aktivitami. Nejběžnějšími z nich bylo budování či obývání sídel a pohřbívání mrtvých. Naopak velmi výjimečné bylo záměrné ukládání souborů cenných předmětů, tzv. depotů. Ojedinelé nálezy artefaktů zjišťované buď samostatně nebo obsažené v mladších kontextech (tzv. intruze) představují stopy aktivit, které není jednoduché interpretovat. V mapě jsou znázorněny jednotlivé komponenty využití krajiny (sídliště, pohřebiště apod.) zjišťované postupně archeologickým výzkumem. Ten je v zastávě krajinné městské aglomerace postaven před celou řadu překážek. Jen ve výjimečných případech se podaří zjistit úplný rozsah zkoumaných komponent, většinu dokumentačních bodů tvoří torza celků neznámé velikosti. Pro potřeby mapy byly využity dokumentační body shromážděné v Archeologické databázi Čech (srov. KUNA, Martin – KŘIVÁNKOVÁ, Dana: Archiv 3.0. Systém Archeologické databáze Čech. Praha 2006), jejichž lokalizace byla podrobena kritické revizi. Je třeba podotknout, že uvedená databáze neobsahuje všechna archeologická data z území města, chybí především dosud nezpracované výsledky některých nových archeologických výzkumů. Mapy tedy nezobrazují přesný obraz pravěké a raně středověké situace, ale pouze model využití krajiny v jednotlivých obdobích. Mapy zachycují obraz vznikající ve velmi dlouhém časovém úseku bezmála jedenácti tisíc let. Ojedinelá lovecká sídla prvních obyvatel jsou situována ve výraznějších polohách nad kotlinou, osídlení prvních zemědělců se rozvíjelo především v plochých polohách terasových stupňů. Zdá se, že pravěké osídlení Plzeňska dosáhlo největší hustoty na přelomu starší a mladší doby železné. Krajina města byla v té době zřejmě již výrazně odlesněná. V následujících obdobích nebylo podle všeobecných výzkumů tak intenzivní.

Mapa č. 56: Plzeňská aglomerace před vrcholné středověkou urbanizací. Rekonstrukční mapa Radka Širokého – Marie Waskové. Počítačové zpracování Václav Čada. – Základem mapy je rekonstrukce původní pravěké a raně středověké krajiny města (srov. mapu č. 55). Na jihovýchodním okraji Plzeňské kotliny je zachycena staroplatěnská aglomerace s přemyslovským správním hradem (srov. mapu č. 59), která se rozvíjela při důležité křižovatce dálkových obchodních cest. Tahy těchto komunikací jsou rekonstruovány na základě srovnání sídelně historické situace s geomorfologií terénu, přičemž je přihlednuto ke znalostem o charakteru provozu na středověkých komunikacích. Jejich průběh byl upřesněn na základě Druhého vojenského mapování (mapa č. 23), které zaznamenalo v trasách někdejších dálkových cest komunikace lokálního významu. Na mapě jsou znázorněny všechny stávající vesnice středověkého původu, který je doložen písemnými prameny. Vneseny jsou rovněž všechny zaniklé vesnice středověkého původu lokalizované kombinací písemných pramenů s archeologickými zjištěními. Stav výzkumu neumožňuje v převážně většině případů přesné datování počátků vesnických sídel. Lze však důvodně předpokládat, že stabilizace sítě vesnic byla ve sledovaném prostoru

dovršena nejpozději v první polovině 13. století. – Dálková cesta od Prahy přicházela do plzeňské aglomerace přes Rokycany s biskupským dvorcem doloženým již v roce 1110. Obě její větve se rozdělily v levobřežní části Staré Plzně. Severnější Norimberská cesta odtud směřovala do prostoru pozdější Nové Plzně, kde překonávala Radbuzu a pokračovala dále ve směru Skvrňany – Vejprnice – Tlučná – Nýřany. Jižnější Řezenská cesta pokračovala k Dobřanům, kde byl důležitý přechod přes Radbuzu. Stávající vesnice středověkého původu tvoří spolu se zaniklými lokalitami poměrně pravidelně rozloženou síť sídel, krajina kolem nich byla odlesněná a plně zemědělsky využívána. Teprve zánik některých vsí v neklidném 15. století vytvořil předpoklady pro odlišné využití části krajiny. Především severně, ale i jihovýchodně a jihozápadně od Plzně vznikly větší lesní komplexy existující dodnes. Zánik vesnic vytvořil rovněž prostor pro rozsáhlou boleveckou rybniční soustavu založenou po roce 1460.

Mapový list č. 38

Mapa č. 57: Topografie středověké Nové Plzně (cca 1410). Rekonstrukční mapa Radka Širokého – Marie Waskové. Počítačové zpracování Václav Čada. – Struktura středověkého města je rekonstruována s využitím různých mapových podkladů, vychází z historicko-urbanistického rozboru městského půdorysu, z výsledků nových archeologických výzkumů a v neposlední řadě z rozboru písemných a ikonografických pramenů. Podkladem pro znázornění struktury městského jádra je aktuální digitální katastrální mapa, pravidelná síť ulic a domovních bloků doznala od lokace jen málo změn. Naopak vývoj parcelace byl v Plzni již ve středověku velmi dynamický, a rekonstrukce vnitřní struktury domovních bloků není proto za současného stavu poznání pro danou dobu možná. Podoba centrálního náměstí je známa z výsledků archeologických výzkumů, z nichž vychází rozsah hřbitova u kostela sv. Bartoloměje a pravděpodobná lokalizace městské školy. Archeologické výzkumy prokázaly rovněž dodatečný posun uličních čar náměstí v důsledku zastavení prostoru domovních loubí, zobrazujeme proto předpokládaný průběh původních průčelních linií. Nejpodstatnější novodobou proměnou prošla zástavba v prostoru dominikánského kláštera, jehož areál je znázorněn podle plánů z roku 1786 (mapa č. 8). Areál minoritského (od roku 1459 františkánského) kláštera je zobrazen bez barokních přístavb. Podoba špitální kaple sv. Máří Magdalény na předměstí vychází z výsledků archeologického výzkumu. Rekonstrukce rozsahu předměstských křesťanských hřbitovů vychází z retrospektivní analýzy jejich rozšiřování. Židovská synagoga je lokalizována na základě místopisného rozboru písemných pramenů, poloha židovského hřbitova na předměstí byla zjištěna archeologickým výzkumem. Samostatný problém představuje rekonstrukce dnes téměř zaniklého středověkého městského opevnění. Vychází především z císařského otisku z roku 1839, na němž je průběh linií opevnění ještě dobře patrný z parcelní situace. Rekonstrukce jednotlivých linií opevnění však mohla být provedena jen se znalostí výsledků nových archeologických a stavebně historických výzkumů. Rozložení bašt v hlavní hradbě a podoba bran vychází především z plánu opevnění z roku 1658 (mapa č. 5). Vnější hradbu znázorňujeme bez flankovacích bašt, které jsou v této linii podle dosavadních znalostí až pozdě gotické. Naproti tomu lze podle situace zjištěné v Pražské bráně klášteru dodatečné přístavby předbrání již do doby předhusitské. Rekonstrukce předměstí vychází především z údajů středověkých písemných pramenů o jeho rozsahu, které byly vyneseny na základě císařského otisku stabilního katastru z roku 1839. Opevnění předměstí bylo rekonstruováno na základě písemných a ikonografických pramenů. – Rekonstrukční mapa znázorňuje již plně rozvinutou strukturu středověkého města, která byla postupně formována několik desetiletí po lokaci Nové Plzně. Městský areál se rozvíjel na terasových stupních, které vystupovaly z inundační nivy řek Radbuzu a Mže a nebyly ve středověku ohrožovány záplavami. Opevněné městské jádro se Skvrňanským a Litickým předměstím byly situovány na druhý nejnižší terasový stupeň, Pražské a podstatná část Malického předměstí se rozvíjely na nejnižším terasovém stupni. Přirozená říční síť v blízkosti soutoku obou řek byla při založení města opatřena jezy a doplněna dvěma umělými nově prokopanými kanály, Mlýnskou strouhou na východě a Soukenickou valchou na severu, které zdokonalily opevnění a především přivedly vodu k pohonu vodních kol mlynů a dalších zařízení. Postupně budované opevnění městského jádra využilo přirozené překážky vymežující jeho obvod. Na severu a východě linie městské hradby kopírovala výraznou hranu terasy, na západě jakousi přirozenou stráž. Jádro města bylo opevněno hlavní vnitřní a vnější (parkánovou) zdí, před níž se nacházel vodní příkop. Po hlavní dálkové komunikaci, Norimberské cestě, se do města vstupovalo Pražskou branou přes Pražské předměstí, kde bylo nutné překonat Radbuzu. Cesta křížovala náměstí a pokračovala Skvrňanskou branou na Skvrňanské předměstí. Z této hlavní dálkové komunikace odbočovaly na náměstí cesty vedoucí k jihu (do Řezna) a k severu (do Žatce). Jižní směr vycházel Litickou branou na Litické předměstí. Severní směr vycházel Saskou branou na předměstí Malické, kde překonával tok Mže. Ve směru hlavní Norimberské cesty byla možná objížďka městského jádra po Pražském a Litickém předměstí, která využívala pravděpodobného přemostění Mlýnské strouhy (tzv. Královský most poprvé doložen na Willenbergově vedutě z roku 1602 – srov. mapový list č. 44, obr. č. 77). K ní vedly na východní straně jádra dvě menší brančky vybudované především kvůli zpřístupnění tohoto vodního zdroje. S výjimkou Malického byla hradbou a příkopem opevněna rovněž všechna předměstí, komunikace tu procházely předměstskými branami, tzv. Obrankami. Postupným nárůstem však vznikly ještě před husitskými válkami vnější neopevněné části Skvrňanského a Pražského předměstí. Charakter nepravděpodobně a nekonzistentně zástavby Malického předměstí odpovídá přímé návaz-

ností na předlokační vesnické osídlení. Nejvýraznějšími prvky městské struktury byly ve středověku sakrální stavby. Bezprostředně po lokaci byly v protilehlých koutech městského půdorysu budovány dva mendikánské kláštery – dominikánský s kostelem sv. Ducha a minoritský s kostelem Nanebevzetí Panny Marie. Návaznost výstavby hlavního městského chrámu sv. Bartoloměje v ploše centrálního náměstí na lokaci není ve světle nejnovějších výzkumů jednoznačná. V době po založení města plnil nepochybně farní funkci starší kostel Všech Svatých na Malickém předměstí. Fara byla do centra města přenesena až po roce 1344, teprve tehdy začala podle všeho stavba starší gotické fáze kostela sv. Bartoloměje. Krátce po založení města byl ve výrazné poloze při hlavní cestě na Pražském předměstí vybudován špitál s kaplí sv. Máří Magdalény. Kostel sv. Mikuláše na samém okraji Pražského předměstí vznikl jako soukromá fundace až v roce 1406. V počátcích města byli obyvatelé pohřbívaní hlavně při farním kostele Všech Svatých, případně v areálech obou klášterů. Založení dalších hřbitovů u kostela sv. Bartoloměje a u kostela sv. Mikuláše na počátku 15. století dokládá demografický nárůst městského obyvatelstva. Velmi časně jsou v Nové Plzni doklady přítomnosti židovského obyvatelstva. Židovský hřbitov byl založen vně opevněného Skvrňanského předměstí velmi pravděpodobně ještě před rozšířením zástavby před linií předměstské hradby.

Mapa č. 58: Rozsah požárů města Plzně roku 1507. Rekonstrukční mapa Marie Waskové. Počítačové zpracování Václav Čada – Martina Vichrová. – Za základ mapy města byl vzat císařský otisk (Plzně) z roku 1839, parcely vnitřního města však byly podle místopisné literatury upraveny zhruba do stavu odpovídajícího začátku 16. století. Rekonstruovat podrobněji plzeňská předměstí, resp. jejich zástavbu k roku 1507 není při současném stavu poznání možné. Byly tedy jen zhruba (opět zejména promítnutím císařského otisku a s využitím rekonstrukční mapy plzeňského opevnění k roku cca 1410 – srov. mapu č. 57, upravené podle dosavadních znalostí pro začátek 16. století) rekonstruovány plochy předměstí. – V létě roku 1507 byla Plzeň postižena sérií úmyslně založených požárů. Oheň ve dnech 5., 7. a 10. června a další požár 29. července 1507 silně poničily zástavbu uvnitř městských hradeb i na předměstích. Plzeňané považovali žhářství za odvetu hornofalckého loupeživého rytíře Ederleina z Bachu a jeho kompliců za únorovou popravu Jana Baurka ze Švamberka, opovědníka a škůdce Plzně. Viník však zřejmě nikdy nebyl odhalen. Požáry roku 1507 byly ve své době i později považovány za jednu z nejničivějších katastrof Plzně a hovořilo se o zničení více než poloviny města. Mapa přináší rekonstrukci rozsahu zasažení Plzně při požárech roku 1507 (bez pokusu o rozlišení, o který z požárů se jednalo). Informace o počtu a rozmístění spálených budov ve městě byly získány sledováním majetkových převodů a změn v cenách plzeňských měšťanských domů začátkem 16. století. Použita byla zejména Místopisná sbírka Fridolína Macháčka uložená v Archivu města Plzně, obsahující excerpta vkladů v městských knihách. Objekty uvnitř městských hradeb, o nichž se dochovala přímá zmínka o vyhoření či údaj, že se v letech po požáru jednalo o poustku, jsou v mapě vyznačeny červeně. Domy ve městě, u nichž byla nalezena buď zmínka o částečném zásahu požárem či u nichž se z náhlého poklesu ceny dalo usuzovat na poustku či poškozený dům, jsou vybarveny růžově. Bílé zůstaly domy, u nichž nelze o možném vyhoření zjistit nic bližšího. Výčet zasažených, barevně odlišených, konkrétních objektů ve městě pak dále doplňují červeně šrafované plochy, které zhruba vyznačují prostor požárů podle vyprávěcích pramenů (Staré letopisy české a Paměti Plzeňské M. Šimona Plachého z Třebnice, ostatní kroniky vesměs parafrázuji údaje těchto děl). Tyto kroniky uvádějí následující údaje: V sobotu 5. června večer vyhořelo devět dvorů na Skvrňanském předměstí. V pondělí 7. června hořelo ve městě hodinu po poledni na několika místech najednou. Hašení komplikovalo velké horko a silný vítr. Shořela téměř celá západní polovina města – totiž bloky domů mezi Litickou branou, Skvrňanskou branou, náměstím a klášteřem dominikánů, přičemž zaniklo mnoho domů i se sklepy a další byly otlučeny, tj. byly z nich strženy střechy, resp. celé krovky. Shořela také Skvrňanská brána s věží, bašty a věže se západní částí plzeňských hradeb. Naopak synagoga (stávala na severozápadním konci Solní ulice, čp. 259), která v okamžiku požáru sloužila za útočiště, resp. místo bezpečnějšího uložení majetku okolních obyvatel, a která hrozila vzplout k večeru, se ještě podařilo uhasit (Archiv města Plzně, Register causarum 1493–1530, rkp. i. č. 39, sign. 1 b 41, pag. 68n). Vedle vnitřního města bylo týž den, tj. 7. června, zároveň podpáleno i Skvrňanské předměstí, takže vyhořel i jeho prvním požárem dosud nepoškozený zbytek až ke Mži. Ve čtvrtek 10. června navečer byl založen další požár, a to ve městě u františkánského kláštera, v jehož okolí lehlo popelem devět domů. Ve stejné době žháří podpálili znovu Skvrňanské předměstí poblíž bašty, takže shořelo celé předměstí až „*pod samou novou baštu*“. Ve čtvrtek 29. července hořelo toho léta naposledy. Ohní tentokrát padlo za oběť celé Pražské předměstí i se špitálem. Dále můžeme doplnit: jedním z požárů, pravděpodobně 7. června, byl patrně poškozen chrám sv. Bartoloměje – zdá se však, že jen mírně. O jeho poškození totiž hovoří jen jediný pramen (listina Vladislava II. z 21. listopadu 1507), jinak nepostačí většina popisů požárů mezi škodami kostel nezmiňuje, ač by se tak bezpochyby dělo na prvním místě v případě jeho výraznějšího zasažení. Vzhledem k listině z 21. listopadu 1507 je však s poškozením kostela sv. Bartoloměje třeba počítat. Zda hořela i městská škola, stojící na náměstí v blízkosti kostela, není nikde zachyceno. Požárem zasažen byl dominikánský klášter (opět s největší pravděpodobností 7. června). V něm vyhořel nejprve kostel sv. Ducha, pak konvent a nakonec i nedávno postavený chrám sv. Markéty. Klášteru františkánskému se však – ačkoli 10. června lehlo popelem devět domů v jeho okolí – oheň zřejmě vyhnul, alespoň nebyla nalezena žádná zmínka související

s požáry v létě 1507. Při pohledu na rekonstrukční mapu je zřejmé, že domy určené jako spálené na základě městských knih, jsou rozmístěny zhruba ve shodě s vyprávěcími prameny, či jen v posunu daném nepřesnou lokalizací požáru v kronice (viz např. domy, které měly 10. června vyhořet v blízkosti františkánského kláštera). Skutečně ničivé pak musela být postižena zejména celá západní polovina města. Paradoxně však právě požáry roku 1507 (a další požár z roku 1526, kdy lehla popelem část města mezi Malickou a Pražskou branou, tj. severovýchodní roh města) se ukázaly z urbanistického hlediska jako poměrně progresivní prvek. Zánik středověké zástavby totiž uvolnil prostor pro zásadní stavební proměnu města. – ŠIROKÝ, Radek – WASKOVÁ, Marie: Požáry Plzně roku 1507 a jejich následky. In: Musa pedestris. Sborník k 60. narozeninám Jaroslava Douši. Plzeň 2009, v tisku.

Obr. č. 73: Požár kostela sv. Bartoloměje, 1835. *Thurmbrand* *zu Pilsen* am 6. Febr. 1835. S. B. Konyard, kolorovaná litografie, výška 195 mm, šířka 237 mm. Archiv města Plzně, G 175 (ze sbírky Ladislava Lábka). Skenoval Tomáš Bernhardt. – 6. února 1835 brzy ráno vzplála při zimní bouři po zásahu bleskem věž kostela sv. Bartoloměje. Díky úsilí vojáků 35. pěšího pluku i obyvatel Plzně se oheň podařilo lokalizovat ve věži a tím zachránit vlastní kostelní stavbu a zabránit rozšíření požáru na blízké domy. Zničen byl krov věže, stejně jako vnitřní dřevěná konstrukce, zvony a věžní hodiny. Nové zvony byly ulity téhož roku a zavěšeny roku 1837, kdy byla také znovu zastřešena věž. Roku 1838 byly osazeny nové hodiny. Požár se stal velkou sensací a vděčným námětem pro řadu zobrazení. Litografická veduta signovaná S. B. Konyardem vyšla ve dvou variantách. Vyznačují se velkou dramaticností, ale také neobyčejnou neumělostí. Na první pohled je patrná nezvládnutá perspektiva, nesprávné proporce okolních domů vůči kostelu, stejně jako obrácený poměr obou polovin náměstí – zvěščená severní a téměř zcela poltačená jeho jižní, ve skutečnosti větší část. Autor však chyboval i v zobrazení bočních front domů. Postavil proti sobě jihovýchodní blok domů mezi Dřevěnou a Zbrojnickou ulicí (vlevo) a správně umístěný severozápadní blok mezi ulicemi Riegrovou a Solní (vpravo). Vlevo tak vidíme typické siluety Scriboniovského domu (čp. 105), Chotěšovského domu (čp. 106) a jednoho z prvních činžovních domů (čtyřpatrová stavba čp. 107), zatímco vpravo je patrný hotel Central (tehdy Zlatý orek), arciděkanství, dům U červeného srdce a další domy čp. 236 a 237. Autorovi však nelze upřít smysl pro detail, který je patrný zejména na vyobrazení kostela, ale díky němuž lze identifikovat i jednotlivé domy. Také bohatá stafáž zaplňující celou plochu náměstí se v základních rysech vcelku shoduje s popisem události (přístup po žebříku a otvorem prorazeným do střechy sakristie apod.).

Mapový list č. 39

Mapa č. 59: Topografie Staré Plzně. Rekonstrukční mapa Radka Širokého. Počítačové zpracování Václav Čada. – Základem rekonstrukční mapy je císařský otisk stabilního katastru z roku 1838, z nějž vychází struktura komunikací a bloků zástavby, stejně jako průběh vodních toků. Opevněné polohy jsou znázorněny na základě terénního průzkumu, odlišeny jsou v terénu zachované a rekonstruované části opevnění. Rozsah levobřežní části aglomerace a její urbanistická struktura jsou rekonstruovány na základě výsledků archeologických výzkumů, z nichž vychází rovněž lokalizace zaniklých kostelů. – Stará Plzeň byla situována na jihovýchodním okraji Plzeňské pánve, v místě vhodném pro strategicky kontrolovaný přechod řeky Úslavy. Raně středověký hrad (hradiště Hůrka) byl vybudován na výrazné, úzké a protáhle ostrožně vymezené z jedné strany údolní nivou řeky, ze strany druhé krátkou bezejmennou vodotečí. Hrad byl tvořen několika opevněnými částmi, akropolí v nejvyšším místě ostrožny, západním a východním předhradím a opevněným podhradím na jižní straně. S výjimkou výrazného areálu s kostelem Narození Panny Marie na široké ostrožně naproti Hůrcě blíže neznáme strukturu pravobřežní části aglomerace označované jako Malá Strana. Levobřežní část aglomerace se rozvíjela při křížovatce dálkových cest, na níž se od počátku nacházelo veřejné prostranství využívané mimo jiné jako tržiště. Starší sídelní areál byl prostorově reorganizován a podstatně rozšířen k východu při založení institucionálního města před rokem 1266. V západní části se půdorys podířil průběhu komunikací, ve východní vznikla pravidelná pravoúhlá síť ulic. Za dnešního stavu poznání je rekonstrukce obvodu a vnitřního členění městského půdorysu do určité míry hypotetická. Ke staroplzeňské aglomeraci náležela rovněž opevněná (?) poloha „Krabotov“ položená západně od centra levobřeží na výrazném stupni nad říční nivou při Norimberské cestě. Významná dálková cesta přicházela ve směru od Rokycan nejprve k hradu na Hůrcě. Hlavní větev procházela přímo údolím pod jeho severními hradbami. Směřovala na pravobřežní Malou Stranu, kde procházela úzkým sedlem mezi Hůrkou a návrším s kostelem Narození Panny Marie k řece. Přechod přes řeku se nacházel pod přímou ochranou hradeb podhradí. Vedlejší větve cesty odbočovala přímo do hradu, přes východní předhradí, akropoli a západní předhradí bylo možno projet do opevněného podhradí, kde se nacházela brána vedoucí k přechodu přes řeku. Na centrálním prostranství levobřežní části aglomerace se cesta rozdělovala na Řezenskou a Norimberskou větve. Řezenská stoupala dále k jihu na úpatí vrchu Radyně, zatímco Norimberská směřovala pod ochranou polohy „Krabotov“ k severozápadu do prostoru pozdější Nové Plzně. Nejvýraznějšími prvky aglomerace byly kostely, v době jejího rozkvětu to byly jedny z mála kamenných staveb. Za nejstarší chrám je třeba považovat kostel sv. Vavřince na akropoli hradu. Původní velkofarní funkci později ztratili, jeho gotická stavební fáze má charakter kaple. Funkce románské rotundy sv. Petra vybudované na západním předhradí na konci 11. či v první polovině 12. století není za současného stavu poznání zcela jasná. Románský kostel sv. Kříže na východním předhradí byl součástí soukromého velmožského

dvorce. Vznik opevněného dvorce s kostelem Narození Panny Marie vystavěným ve druhé polovině 12. století souvisí pravděpodobně s přesunem církevně administrativních funkcí z areálu přemyslovského hradu. Původem nepochybně románské chrámy sv. Jana Křtitele, sv. Martina, sv. Václava a sv. Blažeje v levobřežní části aglomerace měly „protofarmi“ funkci, sloužily společenství obyvatel přilehlé části sídelního areálu.

Mapa č. 60: Vývoj feudálního panství města Plzně. Rekonstrukční mapa Marie Waskové. Počítačové zpracování Václav Čada. – Mapa je vyhotovena nad územními jednotkami katastrálních území (obcí) stabilního katastru získanými z císařských otisků stabilního katastru, což je nejstarší technicky doložené správní členění území. Pro kartografické vyjádření byly zvoleny barevně odlišené hranice areálů území po jednotlivých staletích s tím, že jednalo-li se o částečnou držbu nebo pouze část území v majetku Plzně, byla zvolena areálová výplň šrafovaním. – Již při svém založení získala Plzeň vsi Štáhlavy a Sedlec (zmínka z roku 1325), nejpozději do druhé dekady 15. století je však neznámou cestou ztratila. Nejsou totiž uvedeny ve výpisu z berní knihy města Plzně (pořízením pro nejvyššího komorníka v letech 1418–1419) mezi ostatními vesnicemi v držení města. Těsně před husitskou revolucí Plzeň vlastnila: celé Skvrňany (24 osedlých), část Božkova (8 osedlých), část Koterova (5 osedlých), dále celé Černice (27 osedlých), Radobyčice (16 osedlých), Útušice (12 osedlých), Doudlevec (12 osedlých) a část Lobež (3 osedlí). Data získání těchto vsí nejsou známa, plzeňská historiografie však předpokládá, že do majetku města přešly nejpozději ve druhé třetině 14. století. Kromě uvedených vsí bylo město také správcem jmění předměstského špitálu sv. Máří Magdalény, založeného roku 1320 plzeňským měšťanem Konrádem z Dobřan a obnoveného během následujících dvaceti let platy ze dvorů v Božkově, Doubravce a Ejpovicích a nejpozději do první čtvrtiny 15. století i ze dvorů v Kyšicích. Těchto dvanáct vsí, z toho osm v přímém vlastnictví města, se stalo základem plzeňského panství (městského statku), trvajícím až do roku 1848. – Nemalý nárůst městského statku přineslo 15. století, i když některé z nových získků držela Plzeň jen dočasně. Hned roku 1422 bylo město odměněno Zikmundem Lucemburským za svou věrnost hradem Věžkou poblíž Druztové, vesnicí Chrástem a Štěnovicemi. Rok 1425 přinesl městu vsi Losinou a Chválenice. Všechny tyto nové statky však město asi již v průběhu 15. století neznámou cestou ztratilo (Věžku asi k roku 1434; zbývající tři vsi nejpozději do první čtvrtiny 16. století). Další získky 15. století již byly trvalejšího charakteru. V roce 1460 koupila Plzeň ves Bolevec. Téhož roku panovník odsouhlasil nákup tzv. Cilkovského dvora ve Skvrňanech. A konečně ještě roku 1460 se město stalo správcem majetků plzeňského minoritního kláštera, převedeného na přísnější observantskou řeholi (františkánskou), což znamenalo hlavně získání pusté vsi Borku (srov. mapu č. 56; definitivně zanikla někdy po polovině 16. stol.), a dále platů v Nebílovech (jinak ves patřila Nebílovským z Drahobuže) a na některých domech v Plzni. Důležitý získk představovalo vykoupení plzeňské rychty od rychtáře Ondřeje Oremuse roku 1480; plzeňský nemovitý majetek se koupil rychty rozšířil do dnešního Starého Plzně: zde městu připadlo dvořiště, dědiny a les pod Radyní (Strnad upozorňuje, že ještě v jeho době [1882] se kusu lesa pod Radyní říká „v Andryškách“ – dnes se název Andrejšký vztahuje na skalní útvar cca 1 km od Radyně, a toto pojmenování může odkazovat na rychtáře Ondráčka Oremuse), rybník pod kostelem sv. Blažeje a straně. V roce 1493 Plzeň koupila ještě ves s tvrzí zvanou Hrádek (též Kunčín Hrádek), nacházející se na kopci za kostelem Věech Svatých (Hrádek zanikl asi v 16. století). Poslední přírůstek 15. století představovala ves a tvrz Roudná na levém břehu Mže za Bílou Horou (dnes zaniklá vesnice na k. ú. Senec, zanikla po polovině 16. století a její název se později přenesl na část plzeňského severního předměstí). – Největší získky ke svému pozemkovému majetku si mohlo město Plzeň připsat ve století šestnáctém. V roce 1503 připadly odkazem bohaté měšťanky ves Bukovec a tehdy pustá ves Újezd s pustou tvrzí kostelu sv. Bartoloměje (Plzeň získala patronátní právo ke sv. Bartoloměji až roku 1546). V roce 1505 připadla k farnímu kostelu ves Letkov s poplužním dvorem a s blíže neurčenou pustou vsí (snad se mohlo jednat o dnes zaniklou vesnici Dubnice – srov. mapu č. 56) a správa tohoto majetku byla přímo odevzdána plzeňským konšelům. V roce 1507 udělil panovník městu v náhradu za škody způsobené Plzni Bavůrkem ze Švamberka Bavůrkovu tvrz a vesnici Křínov na Tachovsku (dnes část obce Planá). Roku 1509 přikoupila obec v Doubravce svobodný dvůr a dva jiné pusté dvory. Téhož roku získala odkazem vesnic Koterov s povinností platit k oltářům u Věech Svatých a u sv. Bartoloměje. V roce 1513 dostalo město Plzeň do své správy také čtyři dvory v Bušovcích, z nichž šel plat opět k oltářům ve farním kostele. V roce 1514 koupilo město Plzeň velké zboží (dříve náležející k hradu Věžka), které čítalo vesnice Dolany, Druztová, Senec, Chrást a Zruč. Roku 1517 město koupí získalo poplužní dvůr v Týnci a v roce 1540 celý Týnec, totiž tvrz, poplužní dvůr a celou ves (zaniklá ves západně od kostela sv. Jiří – srov. mapu č. 56; Týnec zanikl zhruba za třicetileté války a jeho pozemky byly připojeny k Doubravce). V roce 1537 byly Plzni odprodány Ejpovice – ves, tvrz, poplužní dvůr a dvory kmetci, dále v Kyšicích osedlí i pusté dvory a konečně také pustý poplužní dvůr Hrádek (jakkoli je zde uveden název Hrádek, zřejmě se jedná o Hradiště) společně s lesy náležejícími k Hradišti, s mlýnem a krčmou. Rok 1540 přinesl také koupí pusté vsi Buksice (Buksice) i s pustými kmetčími dvory (Buksice zcela zanikly někdy po polovině 16. století, nacházely se severně od cesty z Božkova do Letkova – srov. mapu č. 56) a dvou dvorů v Božkově. Další dva dvory v Božkově a pustka v Buksicích byly městu prodány v roce 1543. Roku 1552 získalo město do zástavy ves Kozolupy; do plného vlastnictví mu pak připadla roku 1565. V roce 1566 koupili Plzeňští kus lesa řečeného Dubnice (Dubnice bývala ves mezi Letkovem a Božkovem nedaleko

Buksic – srov. mapu č. 56), louku Mazín, chmelnici a kus řeky. Roku 1563 koupila Plzeň tvrz a dvůr Horomyšlice (dnes č. ob. Dýšina) s pivovarem, mlýnem, řekou a loukou Vokrouhlíci, dále ves Dýšinu s dvory kmetci, pustou ves Myší Újezd (zanikla asi během třicetileté války; nacházela se za Horomyšlicemi směrem k Nové Huti), pustou ves Kokotsko (zanikla také zřejmě během třicetileté války; nacházela se v lesích za Horomyšlicemi u Kokotských rybníků) a krčmu ve Smědčicích a Střapoli. Celé Smědčice – totiž pustou tvrz, poplužní dvůr a ves Střapoli koupilo město roku 1581. Zároveň s tím byla koupena i „pustotina“ Sedlecko (dnes č. ob. Bušovice) s mlýnem a kus-rem řeky. V blíže neurčené době byla v průběhu 16. století získána také Nevřen. – Zisky 16. století byly z největší části trvalého charakteru. Město během těžkých válečných let pozbylo jen Kozolup (1633), Nevřeně (1637) a Křínova (roku 1640; z prodeje se přitom dovídáme, že Plzeň vlastnila jen jeho část). Sedmnácté století, resp. jeho druhá polovina, ovšem přineslo i získk několika lokalit, byť se tento přírůstek nedá s bohatstvím předchozích dvou století srovnávat. Roku 1660 koupilo město jeden dvůr v Ledcích a lomy na lámání mlýnských kamenů s „horami strážskou, roveňskou, suteskou, krkavčí, dubskou a májovskou“ (krkavčí hora nás odkazuje k dnešnímu kopci Krkavec, tyčícímu se mezi Plzní a Ledci). Téhož roku připadla ves Ledce do majetku města coby kolátora záduší sv. Bartoloměje, a to pro dluhy na platech z Ledců odkázaných tomuto záduší. Zároveň město nabylo i vsi Zahradka a Popovice, taktéž pro neplacení odkázaných platů ke sv. Bartoloměji (obratem je však ještě roku 1660 prodalo). Roku 1692 koupilo město statek Habrovou (dnes č. ob. Dolany). – V 18. století se plzeňský velkostatek rozšířil ještě o další lokality. Tak byla roku 1724 zakoupena tvrz a dvůr Červený Hrádek ve vsi Bukovce (část Bukovce byla ovšem ve správě města coby správce záduší sv. Bartoloměje od 16. století). V roce 1731 město přikoupilo v Újezdě, jehož část spravovalo také od 16. století, lesní dvůr zvaný Šaškovský. Někdy před rokem 1734 vznikla na městském velkostátku východně od Dýšiny v souvislosti s rozvojem městského železářství nová ves, pojmenovaná přízračně Nová Huť (dnes č. ob. Dýšina). V roce 1745 přikoupilo město další statek v Bušovcích. Na přelomu 70. a 80. let 18. století město Plzeň přistoupilo k raabizaci svého panství (srov. též komentář k mapě č. 11a–c). Jednalo se o pozemkovou reformu podle návrhu dvorního rady rytíře Františka Antonína Raaba, v rámci níž došlo k rozparcelování statků a jejich pronájmu jednotlivým sedlákům – vrchním vlastníkem zůstávalo stále město, dosavadní roba byla převedena na stálé platy. Na pozemcích některých plzeňských dvorů vznikly v této době nové vesnice, které převzaly starší název usedlosti (Habrová, Sedlecko, Hradiště). Někdy po roce 1788 došlo k poslednímu rozšíření plzeňského statku. Město získalo v relativně nedávno vzniklé vsi Nová Hospoda na okraji svého panství (Nová Hospoda byla založena asi 1690 a její naprostá většina spadala do vrtbovského velkostátku Křimice; dnes č. ob. Plzeň) myslivnu a hájovnu. Tím se vývoj plzeňského velkostátu uzavřel a až do zrušení feudalismu roku 1848 nemáme zaznamenanou žádnou změnu. V Palackého Popisu království českého z roku 1848 je tedy v majetku města Plzně vypočítáno následujících 31 vesnic: Bolevec, Božkov, Bušovice, Černice, Červený Hrádek, Dolany, Doubravka, Doudlevec, Druztová, Dýšina, Ejpovice, Habrová, Horomyšlice, Hradiště, Chrást, Koterov, Kyšice, Ledce (část), Letkov, Lobzy, Nová Hospoda (část), Nová Huť, Radobyčice, Sedlecko, Senec, Skvrňany, Smědčice, Střapole, Újezd, Útušice a Zruč. Jakkoli Palacký uvádí jen u dvou vsí, že šlo o částečnou držbu, i u ostatních poddanských vsí Plzně je třeba počítat s případnou angažovaností i jiných vrchností (např. Újezd, jehož část až do roku 1848 spadala pod panství Plasy). – I v plzeňské politice správy velkostátu se, tak jako jinde, setkáváme se snahou o scelování držeb a dokupování majetků ve vesnicích, v nichž město již část vlastnilo. Velikostí svého feudálního panství Plzeň už koncem 15. století náležela mezi největší pozemkové vlastníky v západních Čechách. Dosavadní vývoj nárůstu městského statku kulminuje v 16. století. V 17. století se i přes nesmírný ekonomický propad způsobený událostmi třicetileté války a přes některé dílčí odprodeje Plzni podařilo naprostou většinu svého panství udržet a dokonce i rozmnožit o některé další statky, i když se ve srovnání se zisky předchozích dvou staletí jednalo již jen o paběrky. Nevelké přírůstky přineslo i století osmnácté, do jehož poloviny se Plzeň díky svým hospodářským aktivitám na rozlehlelém velkostátku dostává ekonomicky na špičku českých mimopražských měst. – ROUBÍK, František: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. Praha 1959, s. 68–70 + mapa č. 3; STRNAD, Josef: Stručný nástin nenáhlého vzrůstu statků města Plzně. In: Devátá zpráva vyššího reálného gymnasia v Plzni za školní rok 1881–82. Plzeň 1882, s. 23–28; ZEMAN, Adolf: Plzeň v první polovině XVIII. století. (Poměry hospodářské a sociální). Plzeň [1947]; PALACKÝ, František: Popis království českého... Praha 1848, s. 388–389.

Mapový list č. 40

Mapa č. 61: Vodohospodářské poměry města Plzně v 19. století. Rekonstrukční mapa Radka Širokého. Počítačové zpracování Václav Čada. – Základem mapy je císařský otisk stabilního katastru z roku 1839, pro vynesení situace v okolí vodárny v Pražské ulici byla použita podrobnější indikační skica stabilního katastru. Napájecí štol a odtokový příkop vodárny stejně jako rozvod vody po městě jsou znázorněny podle plánu městské vodovodní sítě z roku 1877 (Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, nesign.), který zachycuje starší stav. Trasa vodovodu od Věech Svatých vychází z plánu z roku 1833 (mapa č. 18). Hlavní stoku městské kanalizace rekonstruujeme podle zachycení staršího stavu na stavebních plánech nové splaškové kanalizace (*Plán situace 119. dílu městské kanalizace [...]*, zakreslil Jaroslav Radovec), leden 1906; *Plán situace 566. dílu městské kanalizace [...]*, zakreslil Antonín Nováček, 1937–1938. Archiv Vodáren Plzeň, a.s., nesign.). Průběh

jednotlivých uličních kanálů není znám. – Jedním z nejněžších problémů života města byl v 19. století trvalý nedostatek pitné a užitkové vody. Intenzivní rozvoj města vedl podle všeho v průběhu 19. století k postupnému omezování dostupnosti poměrně bohatých přírodních vodních zdrojů na předměstích. Především zánik příkopů městského opevnění tu velmi pravděpodobně vedl k zásadnější změně hydrologických poměrů, která si vynutila hledání nových vodních zdrojů. Rekonstrukční mapa zachycuje stav k roku 1850. Ve druhé čtvrtině 19. století vrcholily snahy o modernizaci vodovodního systému. Již před rokem 1796 byl v provozu gravitační vodovod přivádějící vodu z pramenů severně od kostela Věech Svatých na Malickém předměstí, který byl pravděpodobně po roce 1827 modernizován. V návaznosti na to byly na náměstí v letech 1832–1834 vystavěny nové kamenné kašny. Situace v zásobování vodou však byla i po jeho dokončení stále neuspokojivá. Vzhledem k tomu přikročilo město v letech 1845–1847 k zásadní modernizaci původem raně novověké vodárny v Pražské ulici, jejímž cílem bylo zvýšení tlaku v městském vodovodním systému. Nově byl upraven přívod vody z Mlýnské strouhy a její odtok v trase bývalého příkopu městského opevnění. Byl vybudován nový vodární dům, v jehož suterénu byl osazen moderní výkonný čerpací stroj. Starší vodárenská věž byla přestavěna a zvýšena o patro. Vzhledem k tomu, že městský vodovodní systém napojený na městskou vodárnu v Pražské ulici k uspokojivému zásobování celého města nestačil, fungovaly v 19. století na předměstích lokální gravitační vodovody. Jejich příkladem je vodovod pro objekt 35. kasáren (srov. mapu č. 17). Problémy se zásobováním definitivně vyřešila až výstavba moderní velkokapacitní vodárny mimo katastr města v Doudlevcích v letech 1888–1890. Budování moderního městského kanalizačního systému začalo v roce 1831. Uliční stoky byly nejprve zaústěny do městských příkopů. V souvislosti s jejich zasypáním byla v letech 1842–1849 na jižní a východní straně města vystavěna hlavní kanalizační stoka, která sbírala splašky z uličních kanálů a vypouštěla je za vodárnu v Pražské ulici do jejího odtokového kanálu.

Mapa č. 62: Vyjádření výškopisu na plánu vodovodu, 1833. Výškový profil převzatý ze *Situations und Niveau Plan der Wasserleitungen bei der k. Kreis-Stadt Pilsen von den Allerheiligen Quellen und von der Druckwercks Wassermaschine am Prager Thor* [srov. mapu č. 18]. Počítačové zpracování Václav Čada. – Rukopisný plán vodovodu v měřítku 1 : 1260 je pozoruhodný svým technickým provedením. Polohopis je znázorněn pouze schematicky (blokové znázornění městské i předměstské zástavby) a vykazuje značné polohové odchylky, detailní zobrazení významných budov (kostel sv. Bartoloměje, Věech Svatých) vykazuje značné geometrické nesoulady. Pro vyjádření výškopisu byly využity kartografické prostředky využívané spíše na topografických mapách jako je stínování terénních tvarů a použití spádových šraf. Detailně je však provedeno vyjádření výškového zaměření vlastní trasy vodovodu a jeho bezprostředního okolí. Pro tento účel jsou v plánu uvedeny výškové kóty v jednotkách vídeňských sáhů s přesností na palce. Použitý výškový systém je vztažen k místu pramenné studny A s uvedením výšky 100 sáhů. Přehledně jsou spádové poměry vyjádřeny na podélném profilu vodovodu, kdy výškové poměry jsou v měřítku 1:1 vzhledem k délkám profilu. Podélný profil je umístěn v horní části plánu a je doplněn detaily technických zařízení (pramenné studny, průčelí štol, přemostění Soukenické valchy a hradebního příkopu, trasy potrubí, přívodu vody do strojovny vodárny a další).

Mapový list č. 41

Mapa č. 63: Národnostní struktura Plzně k 1. listopadu 1942. Rekonstrukční mapa Tomáše Bernhardta. Počítačové zpracování Martina Vichrová. – Podíl osob s německou státní příslušností na počtu obyvatel jednotlivých ulic je zpracován na podkladě analýzy domovních archů zavedených v Plzni k 15. říjnu 1942 (SOA Plzeň, Policejní ředitelství Plzeň, Evidence obyvatel – domovní archy, fsc. 1–469). Za základ mapy byl vzat dobový plán Plzně 1 : 10 000 vydaný Zeměměřickým úřadem Čechy a Morava (Landesvermessungsamt Böhmen und Mähren) po roce 1943 (Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, MP 674/1). Národnostní skladba Plzně bývala poměrně pestrá, jakkoli je obtížné tuto skutečnost v minulosti postihnout. Židé sice byli z města vypovězeni na počátku 16. století, mohli se však aspoň zdržovat na některých místech plzeňského panství a v průběhu první poloviny 19. století se opět začali vracet. Výraznou stopu na tváři města zanechali italská renesanční i barokní stavitelé. Nejvýznamnější národnostně „nečeskou“ složku však vždy představovali Němci. Z úzkých kulturních i ekonomických vztahů s Německem, zejména s Norimberkem, Plzeň těžila po staletí. Z Německa či rakouských zemí také pocházeli někteří přistěhovalci z doby po třicetileté válce. Větší význam však měla přistěhovalcká vlna v druhé polovině 18. století. Mezi novými měšťany přijatými mezi léty 1741 a 1785 bylo 417 osob nově přichozích, mezi nimi i mnoho z jazykově německých oblastí. Významnou skupinou byli vedle obchodníků také úředníci a vůbec příslušníci inteligence. Někteří nově přichozí nebo jejich potomci později hráli výraznou roli v plzeňském hospodářském i společenském životě (Fodermayer, Kleissl aj.). Státní centralismus a uplatňování školských a správních reforem prýly sice posilování významu německého jazyka, i zde se však na počátku 19. století uchytily myšlenky národního obrození (působení profesora zdejšího gymnasia J. V. Sedláčka). Až do poloviny 19. století (nebo spíše až do 60. let) nebyla hranice mezi oběma národnostmi příliš ostrá a jako jinde i zde najdeme české vlastence německého původu a naopak. Pro pozdější období je pak (podobně jako jinde) typická radikalizace národnostních postojů. Zároveň se v Plzni vychylují váhy ve prospěch české složky obyvatelstva. Svou roli v tom hraje průmyslový rozvoj města a příliv dělníků z venkova, posiluje se však i ekonomická síla místní české společnosti. Patrné to

je na vývoji volebních výsledků do obecní rady, kdy od roku 1864 česká strana vítězila ve 2. a 3. volební kurii a od roku 1897 i v 1. kurii, kde volili největší daňoví poplatníci. Přesnější představu o národnostních poměrech umožňují až sčítání. Národnost respondentů v nich byla zjišťována poprvé roku 1880. Sčítání z let 1880–1930 nabízejí k tomuto tématu souvislou řadu dat, která však je problematická hned ze tří důvodů. Jednak byly roku 1924 připojeny čtyři předměstské obce, které v předchozích sčítáních figurovaly samostatně, ovšem fakticky tvořily aglomeraci s Plzní již dříve a ovlivňovaly i její národnostní charakter. Podobně se na něm podílely i další obce z pozdější druhé vlny rozšiřování v roce 1942. Podíl Němců v těchto předměstských obcích byl mnohem menší: v roce 1930 žilo v Plzni (včetně všech obcí z obou vln rozšiřování) celkem 126 615 obyvatel, z toho 6888 Němců. Předměstské obce měly dohromady 37 241 obyvatel, z nichž jen 473 se hlásilo k německé národnosti. Je také třeba počítat se změnou poměrů po roce 1918. Ty mohly ovlivnit národnostní poměry ve městě jednak personálními přesuny v armádě či úřadech, jednak obtížně postižitelnými proměnami loajality nevyhraněných osob. S tím souvisí i třetí úskalí, a sice změna metodiky. Všechna sčítání z let 1880–1918 používala kritérium tzv. obcovací řeči. Dostalo přednost před přímou otázkou na národnost, neboť bylo pokládáno za méně výbušné a také užitečnější z praktického hlediska. Stát chtěl zjišťovat, jak se kde mluví, nikoli k jaké se kdo hlásí národnosti. V odpovědích respondentů se však obě hlediska kombinovala. Ke změně metodiky došlo po roce 1918. V obou sčítáních z období 1. republiky byli občané dotazováni na svou národnost. Krom toho byla připuštěna další možnost – národnost židovská. Počet lidí uvádějících jako svou obcovací řeč němčinu od roku 1880 sice stoupal, ovšem s nižší dynamikou, než jakou vykazoval celkový růst počtu obyvatel. Jestliže k roku 1880 tedy žilo v Plzni 6872 Němců, v roce 1910 to již bylo 10 558 (pro lepší srovnatelnost výsledků zde uvažujeme Plzeň v hranicích z roku 1942). Do roku 1921 však tento počet poklesl na 7076 a dále na 6888 v roce 1930. Židovskou národnost uvedlo v obou meziválečných sčítáních kolem 700 osob. Zároveň se však výrazně větší počet lidí přihlásil k židovskému vyznání (3094 v roce 1921, 2773 v roce 1930). Toto jsou poslední relevantní výsledky zjištěné standardními postupy při sčítání obyvatel, které zachycují národnostně pestrou plzeňskou společnost. Při dalším sčítání po 2. světové válce již téměř zcela chyběla německá i židovská složka. Přítom právě dvacetileté oddělení obě sčítání bylo z hlediska národnostního vývoje turbulentní a událostí, ke kterým v té době došlo, jsou dodnes citlivé. Pro přesnější zmapování demografické a národnostní struktury Plzně v období 2. světové války jsem využil domovních archů zavedených vyhláškou policejního ředitele dr. Mainera z 8. září 1942, čj. 43112/42 podle vládního nařízení z 30. dubna 1941 č. 233 Sb. Použití tohoto pramene nabízelo několik výhod proti druhému možnému zdroji informací, který představuje kartotéka policejních přihlášek (oba prameny jsou uloženy v SOA Plzeň ve fondu Policejní ředitelství Plzeň). Zavedení domovních archů se částečně blíží sčítání obyvatel – měly zachytit situaci k 12:00 dne 15. října 1942. Soupis ovšem neprováděli školení sčítací komisaři, nýbrž správci či majitelé jednotlivých domů a jednotlivé archy se tak velmi liší co do přesnosti a úplnosti uváděných údajů. Výpis dat z domovních archů také umožňuje přehledně zmapovat národnostní strukturu města s přesností na jednotlivý dům nebo (což je praktičtější) na jednotlivou ulici. Po vyplnění byly archy odevzdány a další záznamy (odhlášky, přihlášky a jiné změny) do nich zapsával příslušný úřad, v plzeňském případě vládní policejní úřad. Lze tedy zároveň sledovat další pohyb obyvatel až do doby, kdy se archy postupně přestávaly aktualizovat, tj. do let 1949–1950. Děle použitím tohoto pramene umožňovalo vedle podrobného sledování německých obyvatel také shromažďování souhrnných informací o českém obyvatelstvu (jeho počty v jednotlivých domech). Při volbě pramene také hrála roli úvaha, že některé exponované německé osobnosti, které nejsou zachyceny v souboru policejních přihlášek, by se mohly objevit v domovních arších. Tento předpoklad se však nenaplnil, jak naznačuje například případ policejního důstojníka a od roku 1944 policejního ředitele mjir. Schiefelbeina, který žil v Plzni od roku 1942 postupně na dvou adresách, ale v domovních arších se neobjevuje ani v jednom případě. Míra dochování zpracovávaného fondu je uspokojivá. K dispozici nejsou pouze části záznamů některých obcí připojených v roce 1942: Božkov (dochovány archy pro čp. 1–400; 407 domů v roce 1930, 516 v roce 1950), Černice (dochováno čp. 1–200; 247 domů v roce 1930, 482 v roce 1950), částečně zpracován je Újezd (čp. 1–262; 182 domů v roce 1930, 319 v roce 1950); zcela chybí záznamy z připojených obcí Koterov (1930: 158 domů; 1950: 308 domů), Hradiště (1930: 57 domů; 1950: 163 domů) a Valcha (část obce Litice s převážně českým obyvatelstvem, která byla na rozdíl od zbytku katastru ponechána v protektorátu). Jde však o okrajová území vykazující v roce 1930 relativně nízký počet obyvatel a zanedbatelný podíl Němců. Plzeňský magistrát evidoval k 30. září 1942 v celé Plzni 10 412 trvale obývaných a 500 přechodně obývaných domů. Výzkumem domovních archů byla dosud získána data o 10 079 objektech (zbylá zpracovat část archů z připojené obce Újezd). Na podzim 1942 ještě nebylo dorešeno pojmenování ulic v nových částech města. Domovní archy zde proto nejsou řazeny podle ulic, jako ve „starých“ částech, nýbrž podle čísla popisného. To spolu s absencí části archů ztěžuje prostorovou analýzu a proto údaje o těchto částech nejsou v mapě zobrazené. I přes neúplnost podkladů převyšují získané počty údaje z roku 1930. Na podzim roku 1942 v dochovaných arších nacházíme 129 607 obyvatel, z toho 6410 nositelů říšskoněmecké státní příslušnosti a 654 cizinců (nejčastěji Slováků) nebo osob bez státní příslušnosti. Při porovnávání takto získaných údajů s výsledky standardních sčítání obyvatel je třeba mít na paměti také změny, ke kterým již došlo, ale i odlišnost kritérií. Archy, zavedené na podzim 1942, již nezachycují židovské obyvatele, kteří byli odtransportováni

počátkem roku do Terezína. Při sčítání v roce 1930 se podstatná, ale obtížně odhadnutelná část z nich nepochybně hlásila k německé národnosti. To problematizuje prostě srovnání počtu Němců získané výzkumem s počty z dřívějších sčítání. Další komplikací představuje použitý rozlišovací znak: v evidenci obyvatelstva a tedy i v domovních arších se nezjišťovala národnost, nýbrž státní příslušnost – protektorátní nebo říšskoněmecká. Takto se v souboru německých obyvatel Plzně ocitá i obtížně kvantifikovatelné množství osob české národnosti nebo českého původu – lidé z odstoupeného pohraničí, kteří v roce 1938 neoptovali pro československou státní příslušnost, osoby žijící ve smíšeném manželství, pravděpodobně i určité množství původně protektorátních příslušníků, kteří požádali o říšskoněmecké občanství a dosáhli ho před říjnem 1942. Indicie naznačující tyto eventuality byly zaznamenávány do databáze (nápadně rychlé udělování československého prozatímního nebo definitivního občanství po r. 1945, návštěvy příbuzných s jinou státní příslušností apod.), jejich zpracování ale bude vyžadovat další analýzu a doplňování informací. Počet Němců uměle zvyšují internátní zařízení pro německou mládež z venkova, nejčastěji z pohraničí. V mapě jsou označeny číslem: 1) *Skoda-Werke Lehrlingsheim Pilsen-Karlstadt* v Borské ulici (k 15. říjnu 1942 zde evidováno 404 osob, z toho 403 s německou státní příslušností); 2) *NSDAP Hitler-Jugend Schülerheim 1 Pilsen* na dnešním náměstí Míru (155 osob s německou státní příslušností); 3) Skřetova 15 (zapsáno 9 protektorátních a 48 německých příslušníků, většinou školaček). V těchto třech zařízeních tedy žilo téměř 10% německých státních příslušníků evidovaných v Plzni na podzim roku 1942. Jejich počet ovšem naopak snižuje absence osob, které se ve městě dlouhodobě nenacházely, nejčastěji vojáků, ale také studentů, chlapců a dívek vykonávajících svou povinnou pracovní službu mimo město apod. Naznačíte tu směr mužů a žen, který činí 2987 : 3377 (skutečný deficit mužů snižuje výše uvedená internátní zařízení; u malého množství lidí se dosud nepodařilo pohlaví upřesnit). Počet příslušníků německé národnosti v Plzni samozřejmě zvyšovala vojenská posádka. Osoby bytované v kasárnách však byly výslovně z evidence obyvatel vyjmuty. Příslušníci ozbrojených složek se proto v evidenci objevují pouze tehdy, pokud byli bytovaní v soukromí. V Plzni neexistovala německá nebo převážně německá čtvrt. Pokusem v tomto směru byla až výstavba německého sídliště *Deutsche Siedlung* na Lochotině při Karlovarské třídě, lidově zvaného Berlín nebo Malý Berlín, kam se první nájemníci začali stěhovat v roce 1943 (v mapě proto není vyznačen). Přesto však rozmištění německých obyvatel nebylo rovnoměrné. Výrazně vyšší bylo v historickém jádru (Plzeň I, 9,62%) a v obou částech Říšského předměstí (8,83% v Plzni II a 10,78% v Plzni III). Ve zbyvajících dvou okresech Plzně v hranicích před rokem 1924 klesá podíl německého obyvatelstva pod 3% (IV – Saské předměstí: 2,68%; V – Pražské předměstí: 2,47%). V nových městských částech, které již dříve poily s Plzní užší vazby, se podíl Němců pohybuje mezi 1 a 2% (Dobruška 1,64%, Lobzy 1,11%, Doudlevec 1,01%, Skvrňany 1,34%, Bolevec 1,45%). Ze zbylých částí jsou zcela dochované záznamy z Bukovce (podíl Němců 0,73%) a částečně z Újezda (0,84%), Božkova (0,47%) a Černice (0,73%). Zcela chybí údaje z Koterova (v roce 1930 zde bylo 6 Němců z 1013 obyvatel) a Hradiště (3 Němci z 330 obyvatel v roce 1930). V celém městě činil podíl německých obyvatel 4,94%. Z mapy je patrné, že ulice, v kterých byl tento poměr stejný nebo vyšší, se téměř výhradně soustřeďují v centru a na Říšském předměstí. Výjimky v dalších částech města se vyskytují většinou v klidných zahradních čtvrtích s rodinnými domky či vilami. Také souvislé území s nadprůměrným zastoupením německého obyvatelstva v okresech Plzeň I–III tvoří z velké části čtvrti, které v době Rakousko-Uherska a za 1. republiky platily za dobré adresy. Ještě výrazněji to platí pro ulice, kde podíl německého obyvatelstva převyšuje 10%. Za hlavní těžiště německé komunity v roce 1942 pak lze označit čtvrt výtavných činžovních domů vymezenou ulicemi Týlovou a Hálovou, Klatovskou třídou a Škodovými závody. Většina ulic zde vykazuje podíl Němců mezi 10 a 20%. Tato část města byla v posledních desetiletích rakouské monarchie typickou adresou pro vyšší střední třídu a vysloužila si také přezdívku čtvrt vládních radů. (Ulice s podílem německého obyvatelstva vyšším než 20% už představují většinou statistickou chybu – vyznačovaly se nízkým počtem obyvatel a několik rodin zde již představovalo značné procento.) Bylo by lákavé hledat přímou spojitost zdejších Němců s někdejšími elitami rakouského mocnářství. Před formulováním takových závěrů by však bylo třeba ještě prověřit, jakým způsobem právě v oblastech s největším podílem německého obyvatelstva probíhala arizace židovského majetku. Datum přihlášky uvedené v domovním archu není v tomto směru spolehlivým vodítkem, často totiž mohlo jít pouze o opakovanou přihlášku na stejnou adresu. Důvodem k novému zápisu s novým datem býval také například sňatek. Tyto zásady však byly společné pro osoby s protektorátní i německou státní příslušností. Porovnání těchto údajů ukazuje zajímavý rozdíl v dynamice obou skupin. Pro rámcovou představu o pohybu obyvatel jsem v jednotlivých domech zaznamenával počty osob hlášených již před okupací (tedy před 15. březnem 1939), v prvních letech okupace (15. března 1939 – 31. prosince 1940) a v posledních dvou letech (1. ledna 1941 – 1. listopadu 1942). Z údajů vyplývá výrazně větší mobilita u osob s německou státní příslušností: záznamy 69,98% z nich obsahují přihlášku z doby po okupaci, 52,66% dokonce až po 1. lednu 1941. Pohyb protektorátních příslušníků také není zanedbatelný, přesto je výrazně nižší (42,43%, respektive 26,84%). Domovní archy bohužel neobsahují údaj o předchozím pobytu a nelze z nich zjistit, jak často se jednalo o skutečně novou přihlášku na nové adrese. To by umožňovalo záznamy v kartotéce policejních přihlášek, vyžadovalo by to však další dlouhodobý výzkum. Pozoruhodné anomálie vykazuje u německého obyvatelstva Plzně jeho věková struktura. Její graf si uchovává očekávaný tvar obrácené

pyramidy až do skupiny mužů narozených v letech 1895–1900, respektive u žen do skupiny 1905–1909. U obou pohlaví je patrný výpadek válečných ročníků 1915–1919. Výrazný deficit mužských ročníků 1900–1924 (a zejména 1915–1924) je patrně ovlivněn válkou, zejména v případě starších ročníků je však zároveň pravděpodobně mírněn příchodem německých úředníků apod. Ani u žen se však ročníky 1920–1924 nevyrovňají ročníkům 1910–1914, které jsou přítomné o něco slabší než ročníky 1905–1909. U dalších pětiletých skupin pak je patrný setrvalý pokles (1925–1929, 1930–1934, 1935–1939). Ve městě žilo jen o málo více Němců narozených v letech 1934–1939 než v letech 1885–1889. Znatelný vzrůst porodnosti je patrný až ve válečných letech. Datum narození v necelých 3 letech od roku 1940 vykazuje zhruba tolik lidí jako za celých předcházejících 5 let. Nenajdeme-li se pro tyto výkyvy žádné jiné vysvětlení, zdá se, že minimálně od roku 1910 začíná německá populace v Plzni znatelně ustupovat. BERNHARDT, Tomáš: Obyvatelé s německou státní příslušností v Plzni v letech 1942–1950. Počet a struktura. Předběžná zpráva a průběžné výsledky. In: Historická dílna I, Plzeň 2006, s. 122–161.

Mapa č. 64: Plán rozdělení policejních revírů Policejního ředitelství v Plzni po 1. květnu 1942 s rozmištěním služeben. Autor neuveden. Měřítko 1 : 25 000, výška 670 mm, šířka 700 mm, planografie, kolorovaná. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 1129. Skenoval Tomáš Vybíral. – Státní policejní komisařství v Plzni zřídilo v květnu 1918 rakouské ministerstvo vnitra a přes různé modifikace přetrvávala státní policie v Plzni až do roku 1945. Vyhláškou ministerstva vnitra bylo Policejní komisařství v Plzni změněno 1. ledna 1921 na Policejní ředitelství v Plzni s působností pro Plzeň a okolní obce Bolevec, Božkov, Dobruška, Doudlevec, Lobzy a Skvrňany. Do jejích řad přešlo 213 mužů městské policejní stráže. Město také poskytloby prostory, podmínky nájmu byly definitivně upraveny ale až v roce 1928. Šlo o budovu v Kopeckého sadech č. 10 (dnes konzervatoř), kanceláře v zadním traktu radnice a prostory v dalších čtyřech budovách. 14. srpna 1923 převzalo policejní ředitelství od města registraturu městského popisného úřadu a nadále provádělo veškerou přihlašovací a odhlašovací evidenci. Zřízením expozitury ve Stodě v listopadu 1937 se působnost plzeňského policejního ředitelství rozšířila i do národnostně smíšených oblastí soudních okresů Stod a Dobrušky (do obsazení pohraničí na podzim 1938). Rozšíření města v květnu 1942 následovala odpovídající změna obvodu působnosti policejního ředitelství. V dalších letech do konce války pak došlo ještě k několika změnám kompetencí, struktury i územní příslušnosti jednotlivých složek.

Mapový list č. 42

Mapa č. 65: Rozsah demolice historické zástavby centrální oblasti Plzně od roku 1942. Rekonstrukční mapa Petra Domanického. Počítačové zpracování Martina Vichrová. – Podkladem pro znázornění struktury městské zástavby je plán Plzně 1 : 10 000 vydaný Zeměměřičským úřadem Čechy a Morava (Landesvermessungsamt Böhmen und Mähren) po roce 1943 (Západočeské muzeum v Plzni, odd. starších dějin, MP 674/1). S ohledem na dobu vzniku plánu je areál nádraží vyznačen jen schematicky bez budov (kromě osobního nádraží), v areálu Škodovky je sice znázorněna zástavba budovami, avšak zcela odlišně od reality. Mapa přináší rekonstrukci rozsahu zasažení centrální oblasti Plzně demolice historické zástavby od roku 1942 (ke škodám na domovním fondu za války srov. Archiv města Plzně, i. č. 47, kart. 156, JNV v Plzni – Úřad pro náhradu válečných škod, Seznam poškozených domů v Plzni leteckým bombardováním; srov. též mapu č. 47). Centrální oblast města lze vymezit na západě areálem Škodových závodů, na východě areálem pivovarů a hlavního nádraží, na jihu koridorem železničních tratí. Na severu je většinou zvykem centrální oblast omezovat řekou Mží. Z urbanistického hlediska a s ohledem na logiku vývoje města od poloviny 19. století by však centrální oblast měla zahrnovat i přední část Roudné. Od 60. do 80. let 20. století lze ve vývoji centrální oblasti Plzně spatřovat doposud neznámý fenomén – demolice starší zástavby neprobíhají už jako dosud jednotlivě kvůli vzniku nových staveb, ale plošně s tím, že cílem je v podstatě kompletní demolice centrální oblasti města, vyjma historického jádra. Prakticky kompletní destrukce centrální oblasti se poprvé objevila ve směrném plánu statutárního města Plzně, který zpracovali Jindřich Krise a František Sammer v letech 1948–1952. Svou práci přitom založili na sebevědomých zásadách funkcionalistického urbanismu, inspirovaných architektem Le Corbusierem a jeho návrhy přestavby některých evropských a amerických měst. Plzeň navrhl přetvořit v „automobilové“ město s funkčně oddělenými celky. V centrální oblasti jejich radikální názory vedly k zavržení předchozího vývoje. Autoři patrně s dobrými úmysly ozdravení, ozelenění a lepšího výtvarného řešení centra Plzně navrhli jeho prakticky kompletní demolici, přičemž zachovávali jen historické jádro. Centrální oblastí města navrhli široké silnice, které zde měly mít své křižovatky. Komunikace měly být obestavěny novými objekty, v západní části centra mělo vzniknout administrativní středisko nového kraje. Přestože plán nebyl nikdy schválen, navržené zásady v Plzni zdomácněly a staly se základní osnovou po pozdější územně plánovací dokumentace. Z podobných předpokladů vycházel i směrný územní plán Plzně, schválený v roce 1966 i územní plán sídelního útvaru z roku 1988. V 60. letech neudržovaná zástavba centra zchátrala natolik, že začala ohrožovat své okolí. Zároveň vznikala potřeba kapacitních silnic především do plánovaných sídlišť. Místo výstavby okružních komunikací, ve všech územních plánech vlastně dodnes přebíraných v různých menších obměnách dle předválečné koncepce, začala od poloviny 60. let plošná demolice městského centra a výstavba širokých silnic namířených do středu Plzně. Devastace a bourání centra postupně přerostly v ničení nejcněnějších a pro Plzeň nepostradatelných budov, prostorů a parků, v rozvrácení

zatižtých struktur města a jeho logiky. Centrum Plzně se začalo podobat nevládnému zbořeníšti, protkanému autostrádami. V 60. letech byla na předpolí historického jádra zbořena jižní strana východního úseku Pražské ulice, kasárna 35. pluku a blok domů s kavárnou Vídeňka. V 70. letech byl například demolován blok v Goethově ulici s bývalým Německým divadlem a podstatná část romantické čtvrti Rychtářka. V 80. letech byl demolicemi ve Skvrňanské ulici, Palackého náměstí, sadech 5. května, Nádražní ulici, Sirkové ulici atd. vytvořen koridor pro čtyřpruhový průtah centrem. Po listopadu 1989 byla zastavena většina plánovaných plošných demolí a historické stavby, donedávna určené ke zbourání, začali jejich majitelé v mnoha případech rekonstruovat. Centrum se stalo místem zatím neřešeného urbanistického konfliktu – ponechané fragmenty klasického města přelomu 19. a 20. století (přebírající roli centra města) postupuje nikdy nedokončený funkcionalistický koncept (zastoupený zejména kapacitními silnicemi). S každou novou stavbou se stále více projevuje potřeba celkové koncepce, která by kromě kritického pohledu na stávající i plánované kapacitní silnice v centru rehabilitovala jeho veřejná prostranství a vytvořila podmínky k adekvátním dostavbám a rekonstrukcím. Koncepční návrh řešení zatím neexistuje, v plánech zůstala řada sporných dopravních záměrů, již realizované nevhodné projekty nebyly zatím zpočtybněny. Už v roce 1992 byly přímo v prostoru památkové rezervace zbořeny domy. Městské domy sociální péče v sadech 5. května, ve druhé polovině 90. let zástavba při Švihovské ulici kvůli další silnici. V posledních letech byl kvůli stavbám obchodních center demolován areál výstaviště (2005) a areál mlýnů v Prokopově ulici (2008).

Mapový list č. 43

Mapa č. 66: Druhé sklepy měšťanských domů v západní části historického jádra města. Rekonstrukční mapa Kateřiny Postránecké – Martina Strejce – Radka Širokého – Marie Waskové. Počítačové zpracování Martin Strejc. – Mapa je sestavena z desítek podrobných historických stavebních plánů jednotlivých měšťanských domů, které zachycují jejich sklepy v úrovni druhého podzemního podlaží spolu s dalšími podzemními objekty, šachtovitými studnami a jámkami. Jednotlivé plány jsou lokalizovány v aktuální digitální katastrální mapě (z bezpečnostních důvodů nezobrazena). Mapa znázorňuje vývoj přístupnosti historického podzemí města od konce 19. století do 80. let 20. století ve vybraných blocích zástavby městského jádra. – Druhé sklepy měšťanských domů byly hloubeny z úrovně prvního podzemního podlaží do arkózové skály, jejich výstavba spadá do 16.–17. století. Byly určeny k bezpečnému skladování zboží, především potravin. Součástí historického podzemí jsou rovněž vodohospodářská zařízení – studny a jámky, případně štoly odvádějící nadbytečnou vodu. Podzemní objekty byly rušeny a zasypávány v souvislosti s proměnou zástavby městského jádra v 19. století. – Nejstarší plány zachycující druhé sklepy plzeňských měšťanských domů vznikaly převážně v souvislosti s výstavbou splaškové kanalizace (srov. mapu č. 27), která se s nimi v řadě případů dostávala do kolize. Špatný stav v velké části nepřístupného historického podzemí vyvrcholil v 60. letech 20. století řadou havárií, v jejichž důsledku byly zahájeny práce na průzkumu a sanaci. Plány z konce 60. a ze začátku 70. let zachycují sklepy přístupné před zahájením zajišťovacích prací, plány z 80. let dokumentují podzemní prostory odhalené v průběhu sanace.

Mapový list č. 44

Obr. č. 74: Veduta města Plzně od severu, cca 1510–1520. Součástí nástěnné malby neznámého autora, původně v západním rameni ambitu dominikánského kláštera v Plzni; koncem 19. století byly v souvislosti s demolicí kláštera malby sejmuty a ve druhé polovině 20. století osazeny na jižní stěnu kaple sv. Barbory ve františkánském klášteře v Plzni. © Biskupství plzeňské, 2008. Foto Robert Šimůnek. Z malby rámované iluzivní edikulou architekturou se zachovala horní část. Literatura ji někdy řadí mezi umění pozdní gotiky, pojetí se však již příkláá k renesanci. Město je namalováno v pozadí biblické novozákonní scény, pravděpodobně na námět „Nechte malíčké přijít ke mně“, zasazeno podle dobové manýry do dramatické krajiny, která nemá s prostředím Plzeňska mnoho společného. Za autora je bezpochyby právem považován anonymní malíř výjevu se sv. Jiřím v hradní kapli na Švihově, který je z hlediska zobrazování architektury pozoruhodný zejména dokonalým zachycením tohoto hradu. Na něm tvůrce prokázal, že reálnému zobrazení staveb přikládá důležitost, jistě na přání zadavatele, a dokonale je zvláá po technické stránce. To je důležitý moment pro hodnocení plzeňské malby z hlediska věrnosti této nejstarší plzeňské veduty. Město je zobrazeno ve zkratce, která pomíjí podrobnosti domovní zástavby a klade důraz na dominanty. Zvolen je nadhled od severu, v němž vyniknou budovy dominikánského kláštera, pro který byla malba pořizována. V popředí nad řekou Mží vidíme úsek městského opevnění, v jehož první linii stojí parkánová hradba členěná věžemi umožňujícími boční postřelování kurtin a završená krytým střeleckým ochozem. Považna této složky fortifikace vypovídá o pokročilém používání palných zbraní. Za ní vystupuje starší tzv. hlavní hradba korunovaná cimbuřím, jejíž vojenský význam v dané době slábl. Levý okraj zobrazené části opevnění zaujímá rozsáhlý a stavebně složitý komplex Malické (později tzv. Saské) brány, do kterého z města ústila dnešní Rooseveltova ulice. Na pravém okraji se následkem poškození stává malba nezřetelnou, takže jen tušíme zařízení Skvrňanské brány, pokud se nejedná jen o další z věží parkánové zdi. Mezi budovami dominikánského kláštera se uplatňují zejména dvě bezvěžové chrámové stavby završené valbovými střechami, kterým dodává červenou barvu pokrytí pálenou krytinou. V případě vyšší z nich se bezpochyby jedná o konventní chrám sv. Markéty, který byl zbořen roku 1802. Najdeme jej v pravé části zobrazeného města; navazující zeleň v městském areálu představuje nejspíše klášterní

zahradu. V pozadí, zčásti zakrytý zvonicí kostela sv. Bartoloměje ve střední obrazu, zahlédneme věž, která vzhledem k poloze může být hlavním prvkem Litické brány na konci dnešní Smetanova ulice. Zcela vlevo vystupuje dvojice věží, z nichž vyšší by, uvažováno zcela hypoteticky, mohla znázorňovat městskou vodárnu, dnes věž naproti masným krámům v Pražské ulici, nižší z věží pak může být součástí opevnění blíže jihovýchodního nároží městského půdorysu. Ústřední motiv malby, i přes snahu zdůraznit dominikánské klášterní stavby, tvoří kostel sv. Bartoloměje, jehož podání autor věnuje největší pozornost. Je to přirozené, protože rozsahem půdorysu i výškou halového trojlodí se jedná o největší stavbu svého druhu v zemi. To, co je zobrazeno z lodí a presbytáře, odpovídá dnešnímu stavu kostela. Západní zvonce, nyní nejvyšší česká kostelní věž, se od současného stavu výrazněji liší střechou. Zděná část zvonice nevrcholí ochozem, jak jej známe dnes. Střecha na ni přímo dosedá, sama asi v polovině své výšky rozdělena lucernou, která ve funkci strážní vyhlídky byla výhodnější alternativou ochozu. Ovšem nejpozoruhodnější prvek malby tvoří stanové zastřešení trojlodní haly vytažené do strmého věžového útvary provázeného kolem lucerny náročnou výzdobou a završeného jehlou. Spodní část stanové střechy spolu se zastřešením presbytáře pokrývaly pálené tašky, jak to umožňovala menší strmost, výše je šedou barvou označena krytina příhodnější pro strmé partie, nejspíše břidlice a u ozdobných prvků snad plech. Kvalita vyobrazení a postavení bartolomějského kostela v něm vylučuje pochybnost o správnosti znázorněných proporcí střech kostela, jakkoli existence takového útvaru nad lodí může být vnímána až jako šokující. Reálnost tohoto prvku malby podporují další vyobrazení kostela původem z plzeňského prostředí, jako je zobrazení Chrám v Plzeňském graduálu Martina Stupníka z roku 1491 (srov. obr. č. 6) nebo v Plzeňském kancionálu Pavla Mělnického z roku 1527 (dva roky po zániku střechy a rok před stavbou nově). Završené střechy trojlodní haly poživalo obecné proslulosti, která jí přiklaá jméno Černá věž. Zřejmě zde pramení v části veřejnosti dodnes živé neurčité povědomí o tom, že kostel měl dvě věže, ač nikdy nedošlo k realizaci původně zamýšlené druhé věže západního průčelí. Velké požáry města roku 1507 se zastřešení kostela zásadním způsobem nedotkly, přestože se někdy mylně uvádí opak. Střechy lodí a presbytáře shořely k velké lítosti Plzeňanů až po zásahu bleskem v roce 1525. O tři roky později je nahradilo řešení, které se v podstatě zachovalo dodnes. Stanový typ zastřešení v dobovém chápání deklaroval exkluzivitu stavby a také jejich stavebníků, což vyplývalo ze sebevědomí města, založeného na jeho politickomocenském a kulturním významu, který vzrostl v husitských válkách a hlavní plody přinesl v navazujícím období 15. století. Uplatnění tohoto typu konstrukce má patrně původ v Čechách a souvisí asi s inovacemi, které naši architekturu přinesl impuls parléřovského období. Plzeňský případ, pokud známo, je zcela mimořádný velikostí a náročností architektonického řešení. Přesné datum vzniku neznáme, patrně stálo už před rokem 1476. Pojednává nástěnná malba je jeho nejdůležitějším znázorněním, v němž spočívá největší část její dokumentační hodnoty.

Obr. č. 75: Veduta města Plzně od jihozápadu, 1536. Pilsen. Mathias Gerung, kolorovaná perokresba, výška 300 mm, šířka 425 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, sign. Delin. VI., Reisebild 11, Albulblatt 23. Foto Universitätsbibliothek Würzburg. Veduta Plzně je součástí souboru vedut (tzv. würzburské album) míst navštívených během cesty falckrabatě Ottheinricha z Neuburgu a. D. do Krakova a Berlína (1536–1538). Svým mimořádným významem připoutalo album v prvních letech po svém objevení, resp. zveřejnění, široký zájem odborné veřejnosti, v některých případech vyznačující se nedostatečnou měrou kritičností, resp. zohlednění okolností a účelu pořízení vedut. Podle podmínek cesty můžeme předpokládat, že Mathias Gerung v terénu pořizoval skici, jejichž propracovanost byla poplatná aktuálním možnostem, někdy jen zběžné nebo dílčí, z nichž teprve po návratu sestavoval konkrétní pohled, přičemž chybějící informace o těch detailech stavebních konstrukcí, kterých se mu nedostávalo na základě autentického materiálu pořízeného během cesty, domýšlel a doplňoval zažitými zkušenostmi ze své domoviny. Tam, kde si z cesty přivezl dobrý podklad, podává jako zručný kreslíř hodnotnou informaci, selhává však v případě, že je nucen zpětně rekonstruovat obraz architektury. To je i případ plzeňské veduty. Přes Plzeň cestoval na začátku prosince 1536, přitom na vedutě je vegetace v plném rozpuku, hromadně zakreslená hrázdná architektura Skvrňanského předměstí odpovídá spíše zástavbě v domovských Frankách (oblast Altmühl), hrad na kopci zhruba směrem, kde bychom mohli hledat Radyni, je označen zkromeleně jako Grinstein – Zelená hora (?) a patrně toto v dané době proslulé sídlo má představovat, aniž ve vyobrazeném objektu nacházíme závažnější shody jak s tím, tak oním hradem. Do pozadí veduty jsou přibližně ve správném směru zakomponovány Rokycany, ve skutečném pohledu ale zakryté daleko za obzorem, v jejichž případě pokus o interpretaci nakreslených staveb vede do bažiny spekulací, ačkoli lze tušit, že obrázek nějakým způsobem vychází z reality. Autor ale kupodivu nezná ani opevnění Plzně dvojitým pásem hradů, který se ještě čtyřicet let po jeho návštěvě v pohledu ze stejné strany jevil zcela markantním, zobrazuje pouze parkánovou zeď. Úroveň výpovědi, které je veduta schopna, asi nejlépe ilustruje podání hlavní městské dominanty, kostela sv. Bartoloměje, v němž Gerung prokazuje bezradnost. Severozápadní zvonce kostela jak v detailu, tak vazbou k lodí je zaznamenána chybně. S perspektívou věže je v povšechném souladu podání hlavní sedlové střechy lodí, sevřená dvojicí stupňových štítů. Z jejího hřebene ční sanktusník. Střecha odpovídá tvaru hlavního krovu, který roku 1528 vznikl po požáru předchozího stanového zastřešení. Autor však následkem nedostatečné přípravy na místě

a časového odstupu neporozuměl svým kresebným poznámkám a spojil do jedné plochy pultovou střechu západní části lodí se spodním jižním pultem, a tím pádem zobrazil i jižní bok kostela ve frontálním pohledu, čímž obraz hlavní střechy pozbyl souvislost s nižší partií chrámu. Nejspíše následkem zkušenosti, že většina velkých kostelů je po stavební stránce basilikou, přikreslil ještě nižší boční loď (neporozuměním byla tato v literatuře interpretována jako budova městské apatyky). Následkem sestavování veduty z více zcela povšechných a nepřesných skic, jak ukazuje předložený příklad, dochází k deformacím, ztrátě vzájemných proporcí a přesunům objektů, což dosahuje až takového stupně, že je nelze bezpečněji určit. Omyly, fikce a skutečnost se na Gerungově vedutě mísí do té míry, že ji můžeme ze stavebně historického hlediska užívat jen jako pomocný pramen, a to jen po důkladné kritice, kterou jí jako celku dosud dlužíme. V žádném případě nelze vyobrazení přijímat tím způsobem, že takto Plzeň vypadala roku 1536. – PELANT, Jan: Vyobrazení měst Plzně, Rokycan, Berouna a hradů Radyně, Žebráka, Točnicka a Křivokláta na vedutách Mathiase Gerunga z roku 1536. Zapadočeský historický sborník 7, 2001, s. 107–178 (Plzeň s. 107–142); stručně v průvodním komentáři k edici alba TÝŽ: Pilsen/Plzeň. In: Die Reisebilder Falzgraf Ottheinrichs aus den Jahren 1536/37 von seinem Ritt von Neuburg a.d. Donau über Prag nach Krakau und zurück über Breslau, Berlin, Wittenberg und Leipzig nach Neuburg. Kommentarband. Hg. Angelika Marsch u.a. Weißenhorn 2001, s. 153–161.

Obr. č. 76: Veduta Plzně od jihozápadu, 1574. Autor Giovanni de Statia. Součást nástěnné malby Oplakávání Krista ve sněmovním sále 1. patra plzeňské radnice (východní stěna). Foto Miroslav Pešík. – Giovanni de Statia, vůdčí osobnost kolonie italských stavitelů v Plzni, mj. architekt renesanční přestavby zdejší radnice, v níž svoji malbu roku 1574 umístil, nemůže být podezírán z neschopnosti zobrazovat architekturu. Pochopitelně dopodrobna znal zdejší prostředí a vzhledem k umístění byla malba otcům města neustále na očích, takže hrubší pochybení v zachycení tématu zřejmě nepřichází v úvahu. To vše vytváří předpoklady, abychom mohli malbě přičítat vysokou vypovídací hodnotu. Autor město klade dle dobové zvyklosti na pozadí letmo naznačené krajiny vzdálené od zdejší reality a abstrahuje od zástavby předměstí, aby mohl vyniknout urbanistický celek městského jádra. Jeho opevnění se skládá z parkánové hradby členěné flankovacími věžemi a završené krytým střeleckým ochozem, zaznamenáme na ní také sedlové bašty, jejichž existenci zde dokládají i jiné prameny. Ve vnitřním prstenci obepíná město hlavní hradba s cimbuřím, členěná věžemi. Zdá se, že její celistvost místy narušuje pronikající zástavba, což je v souladu se ztrátou převážné části vojenského významu hradby. Vlevo zaznamenáme věž Skvrňanské, vpravo zařízení Litické brány. Prubiřským kamenem je zobrazen hlavní dominanty, kostela sv. Bartoloměje. V tomto případě je zcela v souladu s výsledky stavebně-historických průzkumů objektu, čímž se věrnost malby v zásadních rysech potvrzuje, což dovozuje očekávat také věrohodnost prvků, které jsou doloženy jen jí. Vlevo od kostelní zvonice řadovou zástavbu přesahuje budova radnice, na levém okraji malby je zachycen dominikánský klášterní kostel sv. Markéty, zcela vpravo, částečně zakryt rukou sv. Jana, se nalézá františkánský klášter. V domovní zástavbě lze rozeznat fronty náměstí, jinak musíme předpokládat, že je pro účel zobrazení zjednodušena. Malba má význam jako záznam stavu dominant Plzně v dané době, ale také jako srovnávací materiál při práci s dalšími vyobrazeními města.

Obr. č. 77: Veduta města Plzně od severovýchodu, 1602. Královské a hlavní město Plzeň w kragi Plzenském, leží 10 mil od Prahy, od Žatče 8 mil. Wyregrowáno aneb kontrfektowáno gest 13 dne Měsye Vnora Letha 1602. J. W. Autor Jan Willenberg. Perokresba, výška 182 mm, šířka 600 mm (resp. 210 x 635 mm). Knihovna kláštera premonstrátů na Strahově, Praha, sign. DT I. 30/II. Foto AiP Beroun. – Kreslíř a ilustrátor Jan Willenberg (1571–1613), rodák ze slezské Trzebnice u Vratislavi, pobývající na Moravě a posléze usazený v Praze, kde předčasně zemřel v době morové rány, zachytil v předvečer apokalypsy třicetileté války obraz renesanční podoby českých sidel, který je základním ikonografickým pramenem k jejich studiu. Největší vypovídací hodnotu mají kresby z autorova skicaře, které pořizoval jako podklady pro dřevorezové ilustrace k Paprockého *Diadochu* (obr. č. 7). Tyto dřevorezy vzhledem k velikosti a použité grafické technice nemohou být natolik sdělné jako přípravné kresby. V případě pohledu na Plzeň však dřevorez aspoň částečně nahrazuje informace, o něž předcházíme ztrátou celé pravé části kresby, která zahrnovala v popředí městskou šibenici, severozápadní okraj městského jádra, a dvě důležitá předměstí – Saské asi až ke kostelu Všech Svátých a Skvrňanské. Willenbergova práce představuje kvalitativní skok proti předchozímu zobrazování města, rozsahem a kvalitou sdělení pak předčí také všechna pozdější zachycení jeho podoby až po uplatnění techniky fotografie. Stavebně-historické průzkumy potvrzují, že věrnost kresby u řady objektů sahá až ke správnému znázornění počtu, polohy a proporcí oken a dalších podrobností architektury. Aby autor mohl město zobrazit v dosažené šíři záběru, musel je kreslit z několika pohledů, které však ve výsledku skládá do celku působícího zcela přirozeně, takže způsob jeho vznikání začne být zřejmý teprve když se nad kresbou zamyslíme se znalostí místních reálií. Kromě celkového pohledu na město Willenberg vytvořil detailní kresbu kostela sv. Bartoloměje s městskou školou v popředí (obr. č. 8). Vedutu města Willenberg opatřil také legendou, jejíž vysvětlivky ovšem zřejmě zůstaly jen na ztraceném konspektu (místo pro ni vyhrazené v levém dolním rohu zůstalo prázdné). Zachoval se číslování vybraných objektů, které v popisu zohledníme: 1 hřbitovní kostel sv. Mikuláše, vpravo od něj na obzoru litický kostel. 2 vlevo v popředí na břehu Radbuzy špitál sv. Martina. 3 hlavní věž Pražské brány (viz níže). 4 hospodářské

stavby směrem k Doudlevoům. 5 řeka Radbuza nad Královským jezem (výše proti proudu ji Willenberg opatřil přípisem *Auslava*), který zvedal její vody do Mlýnské strouhy. V popředí se přes proud Radbuzy klene most, tehdy nazývaný Pražský, který stavěl roku 1520 mistr Ondřej. Za povšimnutí stojí osmiboká gotickorenesanční mostní věž a související opevnění předmostí. Na pilíři mostu stane v baroku socha sv. Jana Nepomuckého, která nyní kráší městské sady pod masnými krámy, a dá dosud živé jméno lokalitě před mostem „U Jána“. 6 františkánský klášter s kostelem Nanebevzetí P. Marie, jehož věž právě procházela zásadní rekonstrukcí (od poslední čtvrtiny 16. až za polovinu 17. století), což zřetelně vidíme na Willenbergově dřevězu, kde na vrcholu nehotové věže autor zobrazil stavební jeřáb (obr. č. 7). 7 hlavní věž Litické brány s osmibokým završením, která jediná z plzeňských bran dosud stojí na konci dnešní Smetanovy ulice, před ní vlevo v popředí objekt se stupňovými štíty je tzv. Tepelský dům na konci Zbrojnické ulice (dnes souseď hotelu Continental), plzeňský palác tepelských opatů. Vpravo od něj linii silně zanedbané hradby narušuje bastion, na kterém je nastavěna budova městské lázně s výraznou valbovou střechou. Tudy si stavovské vojsko pod velením hraběte Arnošta z Mansfeldu za 17 let po vzniku kresby prostřídá cestu do města. Vedle vpravo překonává Mlýnskou strouhu krytý dřevěný most (na jeho místě nyní barokní tzv. Pražský most), jehož předmostí chrání polygonální věž. Na straně města most ústí do komplexu Pražské brány, jenž v rámci hradeb tvořil svébytnou pevnost, která se skládala zejména z pozdně gotického opevněného předbrani s věží předních vrat na most a z hlavní věže pod číslem 3 s vysokou stanovou střechou. 8 špitál s kostelem sv. Máří Magdalény na Pražském předměstí. 9 gotická věž městské vodárny v sousedství Pražské brány. 10 městský mlýn, u nás jedno z největších zařízení toho druhu. 11 kostel sv. Bartoloměje v podobě, kterou mu daly renesanční úpravy. 12 věž renesanční městské školy stojící v ploše náměstí mezi sv. Bartolomějem a radnicí. 13 radnice po renesanční přestavbě Giovannio de Statia. 14 vrchol stanové střechy hlavní věže Skvrňanské brány, označené autorovým vpisem v souladu se svým směřováním jako Norimberská, vpravo od ní dvojice štítů s bohatou výzdobou náleží budově arciděkanství (Willenbergův přípisek *fara*). 15 objekt nejasného určení, v literatuře hypoteticky ztotožněný se špitálem sv. Václava. 16 věž hlavní hradby v sousedství kláštera dominikánů, s níž patří souvisela fortna. 17 hlavní věž Saské brány, zapojující v hlavní hradbě. Před ní se šikmo vpravo rozkládají rozsáhlá pevnostní zařízení brány. Vnější vrata ústí na most přes umělý vodní tok – Soukenickou valchu. Komunikace z města klesá na úroveň Rychtářky, odkud pokračuje starým Saským mostem s číslem 18 přes Mži ke kostelu sv. Rocha, který známe jen z podání dřevězu (obr. č. 7). Položky číslo 19 a 20 neznáme následkem ztráty pravé části obrazu. Dá se předpokládat, že jednu z nich tvořil právě kostel sv. Rocha. Číslem 21 se Willenbergovo značení vrací do městského jádra do kláštera dominikánů s kostelem sv. Markéty. Zachyceny jsou také některé výrobní objekty, jako nad Saským mostem kolna se skládkou (výrobou?) mlýnských žernovů nebo na soutoku Soukenické valchy s Mlýnskou strouhou papírna s trojicí kol s pohonem na spodní vodu.

Mapový list č. 45

Obr. č. 78: Panoramatický pohled na dobývání Plzně vojsky generála hraběte Arnošta z Mansfeldu na podzim roku 1618. *Abriss der Stadt Pilsen in Böhmen. Wie dieselbigel belägert, gestürmt undt Eingenommen worden.* Autor Georg Keller, 1619. Médirytina, výška 285 mm, šířka 363 mm. In: BELLUS, Nicolaus [= Michael Caspar Lundorff]: *Oesterreichischer Lorberkranz oder Kayserl. Victori ... 1617–1625.* Frankfurt nad Mohanem 1625, u s. 83. Archiv města Plzně, G 50. Skenoval Tomáš Bernhardt. – V evropském kontextu bezesporu nejznámější vyobrazení města. Katolická a procísařská Plzeň byla stavovským vojskem generála Mansfelda obležena v září 1618. Její dobývání v listopadu téhož roku bylo první větší vojenskou operací třicetileté války. Skupina vedut zachycujících tuto událost souvisí se zájmem evropské veřejnosti o zprávy o válečných událostech. Známé je celkem deset dochovaných analytických vyobrazení, literatura eviduje další dvě dnes nezvestná. Veduta Georga Kellera spolu s dalším velmi podobným vyobrazením Johanna Hauera (vydáno v Norimberku, nedatováno; viz MERGL, Jan: Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900. Plzeň 1995, č. 12) velmi pravděpodobně vychází z nedochované předlohy vypracované přímým účastníkem bojů u Plzně. Kellerova práce je nejstarším známým vyobrazením tohoto typu, Hauerova veduta vznikla patrně až kolem roku 1620. Přebíráním a kopírováním dalšími autory docházelo ke zjednodušování. Důležitý podíl na rozšíření uvedeného vyobrazení měl významný grafik a vedutista Matthäus Merian starší, který motiv Plzně zpracoval opakovaně, poprvé pro dílo J. P. Abelina *Theatrum Europaeum* (Frankfurt nad Mohanem 1635). Podkladem mu byl buď dnes nezvestný originál nebo veduta G. Kellera (MERGL, Jan: Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900. Plzeň 1995, č. 9–17, 24). Všechna vyobrazení zachycují město s nejbližším okolím z vysokého nadhledu od jihovýchodu, výsledkem je jakási axonometrické zobrazení situace města, do něhož je promítnut průběh vojenské operace. Do jednoho pohledu je vedle rozmístění táborů a lokalizace příbližzovacích zákopů obléhatelů soustředěno několik časově navazujících nejdůležitějších fází boje, počínaje vytvářením průlomu v hradbě u františkánského kláštera, který nakonec pro odpor obránců i taktiku útočníka zůstal nevyužit, přes hlavní útok v prostoru městské lázně a přípravu tercie obránců svěst s pronikajícím protivníkem polní bitvu na ploše náměstí, až po závěrečný ústup posádky k františkánskému klášteru, odkud se posléze vyjednávaly podmínky kapitulace. Vyobrazení města nelze upřít poučenost o plzeňských poměrech. Víceméně v souladu se skutečností je v něm připomenuta existence a lokalizována většina hlavních urbanistických prvků a klíčových staveb. Tato základní shoda

s realitou vede někdy k přecenení schopnosti pramene vypovídat také o podobě jednotlivých objektů. Výsledky stavebně historických průzkumů opakovaně potvrzují, že v případě dominant (kostely, brány atd.) je tato schopnost omezená, zčásti v míře závislé na vazbě k válečné akci (jak vidíme na příkladu františkánského kláštera, kde dokonce nechybí správné zachycení jeho dymníkové kuchyně), u řadových objektů pak nulová. Úroveň informací, které obrázek podává, lze dokumentovat několika příklady. Dozvídáme se o opevnění Litického a Skvrňanského předměstí v jižním a západním sousedství městského jádra, avšak jinými prameny nesporně doložené existence opevnění Pražského předměstí na břehu Radbuzy si autor obrázku nevšímá. Neodpovídá podoba Pražského mostu přes Radbuzu („U Jána“). Přes Mlýnskou strouhu před Pražskou branou se klene oblouk, přestože víme, že most byl dřevěný až do 18. století (zpráva o klenutí Pražského mostu v roce 1520 se k němu v literatuře vztahuje omylem, ač správně náleží mostu přes Radbuzu „U Jána“). Zobrazen je, až na výjimku, jeden pás hradby, přestože součástí opevnění dosud tvořily hlavní zeď, byl zanedbaná či místy zapojovaná do zástavby, a parkánová hradba. Bylo by možno takto pokračovat dál, aniž by se tím dospělo ke změně výše uvedeného hodnocení tohoto pramene. Legenda: A zničená předměstí, B kostel sv. Bartoloměje, C dominikánský klášter, D františkánský klášter s průlomem hradeb, E Pražská brána, F Říšská brána, G Saská brána, H Litická brána, I budova lázně s průlomem hradeb, K–L vojenské útvar, M přehrada na začátku Mlýnské strouhy.

Obr. č. 79: Pohled na Plzeň od severovýchodu, 1672. Autor Maximilian Seebblummer. Výška 2050 mm, šířka 1420 mm, olej na plátně. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 182. Foto Ivana Michnerová. – Plzeň, objevující se na pozadí obrazu sv. Václava, určeného jako votivní dar plzeňské obce pro svatováclavskou kapli katedrály sv. Víta v Praze, má pro nás význam jakožto zachycení stavu města v období po třicetileté válce. Pohled je konstruován obdobným způsobem, jaký před válkou volil Jan Willenberg (obr. č. 77), což usnadňuje porovnání výpovědi obou pramenů. Věrohodnost malby, co do podání změn v opevnění, lze prověřovat srovnáním s plánem návrhu úprav městské fortifikace z roku 1658. Autor malby, tak jako dříve Willenberg, spojil do jednoho celku pohledy z více stanovíšť od východu a severovýchodu. Úseky zobrazení města jsou posunuty tak, aby světovky nohy a spodek štítů nezakrývaly hlavní budovy. Sv. Václav v popředí stojí na fiktivní výšině, která brání pohledu na převážnou část předměstí, jež byla následky války krajně zubožena. Z tamějších objektů se malířovy pozornosti dostává jen špitálnímu kostelu sv. Máří Magdalény. V popředí městského panoramatu zaznamenává raně barokní opevnění, které reagovalo na zkušenosti Mansfeldova dobývání. Renesanční bastion, který tak nešťastně vyřadilo z funkce jeho zastavění městskou lázní, což ochromilo obranu daného úseku a v důsledku usnadnilo Mansfeldův průlom, vidíme vlevo od Pražské brány uveden opět do bojeschopného stavu. Předložena je mu další linie nového opevnění. Rovněž veliký tzv. Panský mlýn vpravo od téže brány je nově chráněn bastionem, dodnes zachovaným, a upraveným vodním tokem. Mlýnskou strouhu před předními vraty komplexu Pražské brány překonává dřevěný most. Ve městě na levém okraji malby najdeme františkánský klášter s kostelem, k jehož zobrazenému severnímu boku přibyla kaple sv. Antonína – drobná ale ušlechtilá centrální stavba na osmiúhelníkovém půdorysu, završená kupolí s lucernou. Vpravo strmí blok tepelského domu na konci Zbrojnické ulice. Za Tepelským domem zástavbu představuje mnohoboká završená Litická brána, která byla od 40. let 17. století vyřazena z provozu. Zmíněný komplex Pražské brány je zbaven někdejších slohových znaků pozdní gotiky a ve své přední části patrně přestavěn. Vlevo od něj jsou znázorněny masné krámy, vpravo od hlavní branské věže najdeme menší vodárnu věž. Tomuto úseku pohledu dominuje samozřejmě farní kostel, u paty jeho zvonice nad střechami domovní zástavby ční střecha věže městské školy. Mezi světovými nohama se jako hlavní objekt uplatňuje radnice, nad níž vidíme štíty domů západní strany náměstí. Vyobrazení Saské brány je rozděleno po stranách Václavova štítu, vlevo hlavní věž, vpravo přední vrata. Nad nimi v pohledu dominuje dominikánský kostel sv. Markéty. V jeho sousedství vpravo obohatila městské panorama budova zbrojnice z roku 1641, jejíž zdobné štíty poznáme podle jedné z nejstarších fotografií plzeňských budov, pořízené před rokem 1864, kdy stavba zanikla.

Mapový list č. 46

Obr. č. 80: Veduta a plán města Plzně, cca 1726–1729. Autor F. B. Werner. Výška 180 mm, šířka 240 mm (rozměry negativu); originál lavírovaná kresba tuší, součást zničeného sborníku kreseb z Prahy, Čech a Moravy (Městská knihovna ve Vratislavi, sign. 555s); negativ ve Štencově archivu negativů, Praha, deska č. 46798. Foto Štencův archiv negativů, Praha. – Pruský vyzvědač F. B. Werner při své cestě Čechami patrně v mezidobí 1726–1729 zvolil hlavní stanoviště pro svůj pohled na Plzeň od jihovýchodu někde v prostoru dnešního jižního viaduktu u hlavního nádraží. Při cestě odtud ke hřbitovnímu kostelu sv. Mikuláše (zal. 1406) stála gotická boží muka či kaplička zobrazená v popředí, kterou má smysl zmínit jako ilustraci relativní stability někdejších poměrů a schopnosti přetrvání drobné architektury v krajině. Kapličku zaznamenal v roce 1602 svojí perokresbou Jan Willenberg, když v jeho době asi již nejméně jedno století stála (mapový list č. 44, obr. č. 77). Ve Wernerově zobrazení soustředěném na dominanty a poněkud zmateném patrně následkem skládání z více pohledů a možná i z nutnosti rychlé práce, se projevují některé změny vnesené do panoramatu Plzně obdobím baroku. Nároží městského areálu u kláštera františkánů, kudy vedl jeden z hlavních směrů Mansfeldova útoku v roce 1618, chrání bastionové opevnění. Za ním najdeme stodoly Litického předměstí. Zásilhou zvoleného pohledu se,

pokud známo poprvé od série dobývání Plzně Mansfeldem roku 1618 (mapový list č. 45, obr. č. 78), seznamujeme s dnes zaniklou podobou gotického dymníku františkánské klášterní kuchyně, jenž představuje komoly kužel z kvádrového zdiva, připojený k boku klášterní budovy. Výše představuje mnohoboká věž hlavní stavbu tehdy již nefunkční Litické brány (dnes „Branka“ na konci Smetanovy ulice). Z barokních staveb se nově uplatňuje svým kostelem sv. Anny, arcidělem plzeňského stavitele a architekta Jakuba Augustona ml., klášter dominikánek, založený roku 1711. Z jeho dvou věží vidíme jedinou nejspíš následkem zvoleného pohledu či snad proto, že přednostně dohotovena byla jako zvonice jen jedna věž. Literaturou navržené vysvětlení počítající se záměnou domněle nehotových kostelních věží za vížku Říhovského domu zpočybují nesrovnatelné proporce staveb. Literatura obecně soudí, že k dostavbě Anenského kostela došlo roku 1735, což pak promítá do datace zmíněné druhé verze pohledu, který dvouvěžové průčelí kostela obsahuje (Západočeské muzeum v Plzni, stavební archiv, č. 936). Kostel ale zřejmě stál ve svých podstatných částech již ve druhé polovině 20. let 18. století. S problémem datace a vzájemného vztahu obou Wernerových prací souvisí také zobrazená podoba věže dominikánského kostela sv. Markéty, zde zachycené ještě s vysokou Jehlancovou střechou. Střechy kostela zničil spolu se západní částí města požár v roce 1729. Ve druhé verzi tak na věži vidíme nízké provizorní zastřešení, které se pak objevuje na všech dalších vedutách města po celé 18. století. Vyplývá z toho nejspíš, že Werner kreslil v plenéru Plzeň s odstupem času dvakrát, jednou před uvedeným požárem, podruhé po něm, a to za situace, kdy Anenský kostel byl již zcela nepochybně hotov. Opakující se způsob zpodobení jednotlivých staveb i shodné chyby obou pohledů kladou otázku, nakolik je druhá práce na první nezávislá. Vedutu provází schéma půdorysu Plzně, v němž je kladen důraz na znázornění opevnění a umístění hlavních budov. Půdorysu zjevně chybí měřičský podklad. Hodnotíme-li jej ale jako práci „od oka“, je poměrně zdařilý, až na chybnu lokalizaci kláštera dominikánek, obrácení orientace františkánského kostela Nanebevzetí P. Marie o 90° a zmatku kolem kostela Všechných Svatých. Ten je v půdorysu chybně umístěn a v pohledu je za něj vydáván kostel sv. Rocha na severním předmostí Saského mostu. Hlavní objekty jsou v pohledu i půdorysu shodně označeny a identifikovány v legendě: 1 hlavní kostel sv. Bartoloměje, 2 dominikánský klášter, 3 františkánský klášter, 4 klášter dominikánek („Jungräuel. Closter“), 5 kaple sv. Václava, za níž je omylem následkem polohy v obdobném směru považována věž městské školy, 6 radnice, 7 zbrojnice, 8 Pražská brána, 9 špitální kostel sv. Máří Magdalény, 10 Norimberská (Říšská) brána, 11 Saská brána, zde jmenovaná Plaská, 12 „kaple“ Všechných Svatých (o omylech s tím spojených viz výše).

Mapový list č. 47

Obr. č. 81: Pohled na Plzeň od východu, před 1729(?). *Prospectus Pervetustae Regiae ac Districtualis Hodiedum Catholicae semperqve Fidelis Urbis Plsnae.* Autor neznámý. Výška 325 mm, šířka 600 mm, akvarel; pravděpodobně příloha k některému opisu kroniky Jana Tannera *Historia urbis Plsnae*. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 580. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Obr. č. 82: Pohled na Plzeň od východu, před 1729(?). *Vyobrazený Starožitého králov[ského] kragského wzdý Wěrného katolického Města Plzně.* Autor neznámý. Výška 370 mm, šířka 860 mm, akvarel; pravděpodobně příloha k některému opisu kroniky Jana Tannera *Historia urbis Plsnae*. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 579. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. Do stejného období jako první Wernerova kresba (obr. č. 80) patří spadají dva akvarely, které shodně zachycují pohled na Plzeň od východu. Rozbořením pohledů a problematikou jejich datace se naposledy obsáhle a úspěšně zabýval MERGL, Jan: Plzeňské pohledy a veduty čtyř století 1500–1900. Plzeň 1995, 19–20. V otázce datování je třeba s přihlédnutím k první kresbě F. B. Wenera dát přednost navržené variantě vzniku maleb před požárem roku 1729, neboť Merglova výhrada k ní, vyplývající ze zobrazení „hotového“ kostela sv. Anny, patrně nemá dostatečnou oporu. Závažnější námítku tvoří možnost retrospektivního záznamu vysoké střechy věže kostela sv. Markéty. Do zobrazení města se promítá důvěrná znalost prostředí jdoucí spolu s naivním způsobem zachycení námětu. Bez ohledu na skutečné možnosti zvoleného pohledu se projevuje snaha představit maximum staveb považovaných za důležité. Jejich zobrazená podoba obvykle spojuje znalost detailu s neschopností podat jej ve správných proporcích a prostorových vztazích. J. Mergl soudí, že akvarely mohly původně doplňovat některé z opisu Tannerovy kroniky a jejich autory hledá mezi příslušnými řádů usazených v Plzni. Exemp láře se liší malířským podáním, vzájemný vztah mezi nimi však není jasný. Snad podle jazyka nadpisu a legendy by šlo spekulovat, že obrázek s latinským textem by mohl být vzorem českému, který se rovněž vyznačuje silnějším naivismem. Text nadpisu v přepisu zní: *Vyobrazení starožitého králov. krajského vzdý věrného katolického města Plzně.* Legenda: 1 chrám sv. Bartoloměje Apoštola, 2 školy, 3 rathaus, 4 klášter františkánů neb bosáků, 5 kaple sv. Panny Barbory, 6 kostel Nanebevzetí Panny Marie, 7 brána Litická zavřená, 8 kostel sv. Anny, 9 Nová brána, 10 dům Milvinclovskej první v městě vystavěnej (tzv. Mühlwenzlovský, později Říhovský dům čp. 201), 11 brána zavřená, řečená Maličková, 12 masné krámy, 13 Pražská brána, 14 vodárna, 15 solnice, 16 městský špitál, 17 kaple sv. Václava, 18 magazin (zbrojnice), 19 kostel sv. Markéty, 20 klášter dominikánů, 21 kostel sv. Duha, 22 Malá brána, 23 kostel sv. Máří Magdalény, 24 obecní mlýn, 25 pivovary.

Mapový list č. 48

Mapa č. 67: Návrh na úpravu části náměstí, kolem 1955. *Soutěž na ideové řešení dostavby náběžního bloku u pomníku J. V. Stalina*

v Plzni. Ladislav Kozák. Měřítko 1 : 1000, výška 455 mm, šířka 910 mm, kolorovaná planografie. Archiv města Plzně, mapová sbírka, M 2015. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová.

Obr. č. 83: Charkovské (dnes Anglické) nábřeží s pomníkem J. V. Stalina, mezi 1953–1962. Autor neuveden. Výška 165 mm, šířka 420 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 18030. Skenovali Radek Fiala – Martina Vichrová. – Pomník J. V. Stalina byl odhalen na Charkovském (dnešním Anglickém) nábřeží v rámci oslav výročí VŘSR v roce 1953. Zvolené místo sice bylo exponované, jeho celková úprava však neodpovídala zamýšlenému významu pomníku. Jak je patrné z fotografie, pozadí za sochou bylo tvořeno nevzhledným zadním traktem Malého divadla a omšelými fasádami nepřiléhavých domů. Osamocené stojící socha hledící po proudu Radbuzy si vysloužila mezi obyvateli Plzně ironické pojmenování *Porybný*. Pro zajištění důstojného prostředí byla v 50. letech vypsána architektonická soutěž na úpravu okolí. V mapové sbírce Archivu města Plzně se dochovalo několik návrhů, které velkoryse pojednávaly nejen bezprostřední okolí, ale poměrně široký prostor až k nádraží a zahrnovaly i úpravu budovy Malého divadla. Po odhalení kultu osobnosti se však pomník stal spíše přítěží. 3. ledna 1962 jednalo předsednictvo MěV KSČ o přejmenování ulic a objektů, jejichž jméno bylo spojeno se Stalinem, ovšem tak, aby nové jméno i nadále vyjadřovalo „*vztah našeho lidu k SSSR*“ (např. Stalinova tř. se tak stala Moskevskou). Také bylo usneseno vypracovat návrh na úpravu prostranství po odstranění pomníku J. V. Stalina. O praktických otázkách spojených s odstraněním jednala rada MěNV počátkem června. Přesné datum akce se nedochovalo, na rozdíl od Prahy však socha nebyla zničena. Na stejném místě byl 6. listopadu 1985 odhalen pomník československo-sovětského přátelství. Panorama fotografie tvoří zleva komplex obytných budov z první poloviny 20. let zvaný Mrakodrap, budova Hasičské vzájemné pojišťovny, později KV KSČ, v současnosti využívaná Západočeskou univerzitou (Miloslav Skácelík, 1939; původní stav před přestavbou z 80. let), funkcionalistická stavba bývalé Pražské městské pojišťovny (F. Roith, 1937), zadní trakt Malého divadla (dříve Německé divadlo, 1869, zbořeno 1976), při pravém okraji budova bývalé Městské spojitelné (1887–1889, přestavěna 1915) a konec bočního křídla budovy Západočeského muzea v Plzni. Zobrazený blok domů ohraničuje zleva Stalinova tř. (později Moskevská, nyní Americká), zprava Kopeckého sady.

Mapový list č. 49

Obr. č. 84a–d: Panoramatické pohledy na město Plzeň, kolem 1915 a 1935. Skenoval Tomáš Bernhardt. – a: Pohled na západní stranu Jiráskova náměstí z věže kostela P. Marie Říženkové, kolem 1915. Výška 166 mm, šířka 625 mm, montáž tří černobílých fotografií. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 5001. – b: Pohled na Plzeň ze zadního Lochotína, kolem 1915. Fiedler a Langhans. Výška 158 mm, šířka 625 mm, černobílá fotografie. Archiv města Plzně, sbírka fotografií, O 5002. – c: Pohled na Plzeň z vodojemu na Homolce, panorama od Doudlevec k Chlumu (část 1), 1935. K. L. Soběhrad, červen 1935. Výška 175 mm, šířka 232 mm, negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 27/18. – d: Pohled na Plzeň z vodojemu na Homolce, panorama od Doudlevec k Chlumu (část 2), 1935. K. L. Soběhrad, červen 1935. Výška 174 mm, šířka 232 mm, negativ. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení novějších dějin, NA 12/18. – a: Nejstarší zástavba na Pražském předměstí směrem na jih od trati se koncentrovala při nádraží a při Nepomucké třídě. Od přelomu 19. a 20. století se šířila dál a vytvořila novou čtvrť činžovních domů zvanou Petrohrad. Vzhledem k blízkosti nádraží a dílen státních drah zde značnou část obyvatelstva tvořili železničáři. V souladu s regulačním plánem z doby kolem roku 1910 zde bylo vytvořeno nové Jiráskovo náměstí s dominantou kostela P. Marie Říženkové a nového dominikánského kláštera (srov. obr. č. 40). Pohled z jeho věže k severozápadu ukazuje dobře charakter této zástavby i rozdíly mezi staršími menšími a vcelku jednotvárnými domy na straně jedné a většími stavbami z posledních let s výraznější snahou o výtvarný výraz na straně druhé. Siluetě města dominují zleva dvě věže kostela sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí (vysvěcen 1911) a vpravo od něj výrazná budova veřejného skladiště. Dále do prava je na obzoru vidět koncentrace vysokých komínů Škodových závodů. Ve středu panoramatu převyšuje okolní zástavbu kopule městského divadla (srov. obr. č. 27) a vpravo od ní dvě věže velké synagogy (srov. obr. č. 61). Věžička v popředí patří druhé české reálce na Mikulášském náměstí (dokončena 1914). V pozadí za ní je patrná budova plzeňských muzeí (dokončena 1899, otevřena 13. července 1913; dnes Západočeské muzeum v Plzni). Vpravo od ní vidíme věž františkánského kostela Nanebevzetí Panny Marie, dále nejvýraznější plzeňskou dominantu kostel sv. Bartoloměje a siluetu radnice. V popředí je patrná kopule školní budovy na Mikulášském náměstí (1897) a dále do prava o něco vzdálenější typická silueta nové nádražní budovy (srov. obr. č. 32) a za ní velká škola Nad Hamburkem (srov. obr. č. 26). Nejvýraznější stavby při pravém okraji patří Měšťanskému pivovaru – komíny a věž vodojemu (1907). – b: Pohled na Plzeň od severozápadu byl vyfotografován z prostoru dnešních zoologické zahrady. Celé popředí zabírají záplavové louky v nivě řeky Mže. Výrazné stromořadí v levé polovině patří tzv. Kilometrovce (vyměřena 1892), aleji spojující město a Lochotínský park. Dále za ní je patrné hustší stromořadí lemující Lochotínskou ulici, která se stáčí pod Lochotínem a dál pokračuje jako dnešní ulice Pod Vinicemi (na snímku v popředí pod svahem) k silnici do Radčic, jejíž mladé stromořadí protíná levou polovinu fotografie. V popředí na kraji města při Lochotínské ulici je dobře patrný lihovar v prostoru bývalé Tuschnerovské zahrady. V pozadí nad jeho pravým okrajem přechází mírně okolní zástavbu kopule věznice krajského

soudu v Sedláčkově ulici. Ve středu obrázku je dobře patrná dodnes stojící budova Kalikovského mlýna (po požáru z roku 1913) a vpravo od ní bývalá koželužna Joachim Kohn's Sohn (1863, od roku 1905 Brummel, Bloch & Waldstein, zaniklá počátkem 30. let 20. století a zbořená počátkem 90. let 20. století). V pozadí dominují panoramatu typické siluety pivovaru (vlevo velká budova sladovny a věž vodojemu), dále ke středu radnice a kostel sv. Bartoloměje, uprostřed dvě věže velké synagogy a kopule městského divadla, směrem do prava věže kostela sv. Jana Nepomuckého a výrazná řada dvorních fasád nových činžovních domů při Hálově ulici (srov. obr. č. 30). Celá pravá třetina patří areálu Škodových závodů, jejichž komíny a střechy hal jsou vidět za řadou zadních traktů činžovních domů Na Jíkalce a při Skvrňanské ulici. Výrazná je zejména věž pro tepelné zpracování dřevových hlavní. Mezi komíny je na obzoru slabě patrná kopule trestnice na Borech. Na obzoru vlevo od středu je v oparu slabě viditelná dominanta celého kraje – hrad Radyně. – c, d: Dva pohledy na Plzeň jsou pořízeny z vodojemu městské vodárny na Homolce (vodárna byla zřízena na katastru Doudlevec v roce 1889). Chybí střední díl s pohledem na centrum města. Levý snímek (c) směřuje přes park na Homolce k severozápadu na Doudlevec při řece Radbuze a na část Říšského předměstí v pozadí. Mezi stromy je patrný most, který v letech 1928–1929 nahradil dřevěnou lávku pro pěší a brod pro povozy (původně samostatná obec o něj usilovala od roku 1903). Hlavní dominantou je velká hala elektrozávodu doudlevecké Škodovy z počátku 20. let 20. století (srov. mapu č. 37), za níž je vidět správní budova z roku 1924 (po pozdější úpravě) při křižovatce Doudlevecké a Samaritské ulice. Ze vzdálenější zástavby je možné rozeznat pavilon městské nemocnice pro nemoci plicní z roku 1921 (za komínem) a vlevo od něj o něco vzdálenější Ústav pro hluchoněmé děti z roku 1931, a velká interní zařízení Hitlerjugend (srov. mapu č. 63) a později Purkyněv pavilon se stomatologickou klinikou a ORL oddělením fakultní nemocnice. Dále vlevo je patrná zástavba z posledních let při tehdejší Žitné ulici (dnes Politických vězňů). V pravé polovině jsou slabě patrné některé další pavilony městské nemocnice a zcela při pravém okraji nad pásem zeleně Chorobinec A. Födermayera založený roku 1906, financovaný z nadace zřízené tímto mecenášem a nazvaný po něm v roce 1920. V roce 1942 byl předán nemocnici a oficiálně zrušen byl roku 1948. Údolí sloužilo také rekreaci – za cestou s výrazným živým ptolem v pravé polovině snímku je několik hřišť, v pozadí pod chorobincem fungovala městská plavárna. Siluetu města dotváří při pravém okraji několik komínů Škodových závodů a jedna z věží kostela sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí. Pravá část panoramatu (d) nabízí pohled přes stromy parku na nově postavené řadové a rodinné domky při Slovanské třídě. Na volné ploše za nimi bylo v 50. letech postaveno sídliště Slovanů (srov. obr. č. 55). Při levém okraji je v dále patrná hrana pískovny zvané Chvojkovy lomy (dnes park). Napříč volnou plochou se táhne linie vyznačená mladými stromy – dnešní Částkova ulice. Za ní stojí řada domů při Lobežské ulici, částečně již na katastru Lobež. Vlastní Lobzy pak jsou o něco dále v pozadí, za skrytým údolím Úslavy. Jsou z nich vidět zejména věž kostela sv. Martina a Prokopa a kolonie dělnických domů (srov. obr. č. 55). Na ně navazuje ještě dále Doubravka s výraznou budovou Pikovy školy (srov. obr. č. 54, 58). Krajinou dominantu snímku představuje vrch Chlum s rozhlednou u Pikovy chaty (1926).

Mapový list č. 50

Obr. č. 85a–l: Pohlednice města Plzně, cca 1899 – cca 1943, ze sbírky pohlednic připojené k Místopisné sbírce Ladislava Lábků, Archiv města Plzně. Skenoval Tomáš Bernhardt. – a: Pohled z věže kostela sv. Bartoloměje k severovýchodu, cca 1899–1906. Autor neuveden. I. č. 80/15b. V popředí fronta domů na náměstí s gotickými štíty Bezděkovského domu (zbořen 1906), na vzdálenějším konci Pražské ulice tvoří dominantu dům U bílého lva a gotická vodárenská věž. Za nimi je patrná budova bývalého panského mlýna, v pozadí za pásem zeleně je zřetelný rozsáhlý areál pivovaru. – b: Východní fronta náměstí mezi Pražskou a Dřevěnou ulicí, cca 1908–1911. Vydal J. Sammer. I. č. 80/190. Na místě Bezděkovského a sousedního domu již stojí novostavby. Provoz elektrických drah byl zahájen v r. 1899 a tramvaj se stala častým motivem dobových pohlednic Plzně. – c: Štěpánovy sady (dnes sady Pětatřicátníků) v roce 1902, západní část sadového okruhu vzniklého v místech původního opevnění. Herrmann Seibt, Míšeň. I. č. 81/1. Dnes tudy vede hlavní spojnice se Severním předměstím, kterému padla za oběť budova kasáren z roku 1826 (na obr. vlevo, zbořena 1969). Vpravo boční fasáda starého divadla (postaveno 1832, zbořeno 1903), na konci sadů budova 1. české reálky (1865, dnes Pedagogická fakulta ZČU), dominující kopule patří poště (1893–1895, R. Štech podle projektu F. Seitze, upravena 1927). – d: Herrmann Seibt, Míšeň. I. č. 81/101. Netypický venkovsky působící pohled z roku 1909 na část „Plzeňských Benátek“, jak byla nazývána Mlýnská strouha spojující na východním okraji historického jádra řeky Radbuzy a Mži. Zасыпána roku 1922. – e: Nepomucká (dnes Slovanská) třída na tehdejším Pražském předměstí, pohled ve směru do města, 1901. Milt & Urban, Plzeň. I. č. 80/256a. Nízké patrové domy z druhé poloviny 19. století v dolní části třídy představují nejstarší část zástavby čtvrti zvané Petrohrad a řada z nich dosud stojí. Počátkem 20. století se zde dynamicky rozvíjela výstavba dělnických činžovních domů. – f: Klatovská třída, pohled k jihozápadu z věže kostela sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí (vysvěcen 1911), cca 1912–1913. Josef Milt, Plzeň. I. č. 80/330. Kolem roku 1910 panoval nejčilejší stavební ruch na Říšském předměstí. Vlevo dole budova obecné školy z roku 1897, za novými činžovními domy je vidět nízkou budovu rolnické školy a za ní první vilu zahradní čtvrti Bezovka. Na obzoru je nezřetelný obrys borské trestnice. – g: Klatovská třída, pohled k severu k centru města z věže kostela sv. Jana Nepomuckého, 1912. Josef Milt, Plzeň.

I. č. 80/322. V popředí Plzeňská továrna na stroje a vagony (původně strojírna bratří Belaniů, zanikla 1932), za ní v zeleném pásu skrytá železniční trať na Domažlice, dále k centru rozvinutá činžovní zástavba po obou stranách Klatovské třídy. Na volné ploše Hradeckého (dnes Masarykova) náměstí stojí budovy někdejší vojenské pekárny a zámobárny, které v letech 1912–1913 ustoupily stavbě Obchodní akademie. – h: Budova zastávky na Říšském (dnes Jižním) předměstí, cca 1904–1905. Herrmann Seibt, Míšeň. I. č. 81/7. Postavila ji plzeňská firma Müller a Kapsa v roce 1904. V roce 1921 přibyla na protilehlé straně ulice druhá budova podle návrhu R. Buriána. Zastávka sloužila rozvíjejícímu se předměstí a dělnickým dojíždějícím do blízkých Škodových závodů. – i: Stavba zastávky na Říšském předměstí v roce 1904 na pohlednici cca z roku 1912. Herrmann Seibt, Míšeň. I. č. 81/103. V pozadí část hlavního komplexu Škodových závodů, vpravo nároží budoucí Korandovy ulice. Za konjunktury zbrojní výroby v době 1. světové války se areál Škodovky rozšířil až k ní. – j: Náladový pohled na Měšťanský pivovar přes nivu při soutoku Radbuzy a Mže, cca 1911. Herrmann Seibt, Míšeň. I. č. 81/111. Dominantu tvoří vodárenská věž postavená v roce 1907 podle vzoru holandských majáků. – k: Pohled z novostavby tzv. Pražského mostu (otevřen 1942) proti proudu Radbuzy, cca 1943. Pavel Ulmann, Plzeň. I. č. 81/128. Hlavní dominantu tvoří budova policejního ředitelství architektů Čermáka, Paula a Neckáře z let 1937–1938. V letech 1939–1945 Deutsches Behördehaus, sídlo zde gestapo, německý úřední soud a úřad vrchního zemského rady. Nová nábřeží vzniklá regulací řek poskytla místo i pro další výrazné stavby – vlevo Masarykova studentského domu a Okresní nemocenské pojišťovny (B. Chvojka, 1928–1930), vpravo za ním tzv. Mrakodrap (H. Zápal, 1924), za ním budova Hasičské vzájemné pojišťovny (Miloslav Skácelík, 1939). – l: Stavba mostu přes Radbuzy v roce 1942, pohled opačným směrem. Pavel Ulmann, Plzeň. I. č. 81/130. V pozadí areál pivovaru v popředí s pivovarskou vilou (H. Zápal), vpravo část monumentální fasády městských lázní (B. Bendelmayer, 1928–1931).

Zadní strana přebalu

Obr. č. 86: Výuční list s vedutou Plzně od jihovýchodu, po 1802. Jan Pechan. Novotisk z původní matrice, tiskl Kotyza, 2003. Výška 400 mm, šířka 497 mm, mědiryt. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 939a, matrice C 20. Skenoval Tomáš Bernhardt. – Z přelomu 18. a 19. století pochází řada tří variant výučních listů s vedutou Plzně v záhlaví, vydaných v Praze Norbertem Starým a tištěných v tiskárně rodiny Balzerů. Přinášejí obdobný pohled na město od východu s dosud kompletním opevněním, za kterým je vidět hustou zástavbu a zejména výškově zdůrazněné dominanty města. Pozoruhodný je způsob, jakým tato série vyobrazení reaguje na změnu městské siluety v souvislosti s likvidací jedné z těchto dominant – kostela sv. Markéty u dominikánského kláštera v severozápadním nároží města. Nejstarší varianta rytá před rokem 1790 Řehořem Balzerem jej zobrazuje krátce po zrušení kláštera (1785) dosud v intaktní podobě (mj. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 922). Následující verze z let 1793–1802 zhotovená Janem Karlem Balzerem zachycuje dosud stojící loď kostela, ale již bez věže, ačkoli v celkové kompozici na ní původně bylo pamatováno světlým místem mezi mraky (mj. Západočeské muzeum v Plzni, oddělení starších dějin, G 921). Nejmladší rytinu vytvořil Jan Pechan po roce 1802, kdy byla zbořena i chrámová loď. Klasicistní vyobrazení s andělem doprovázejícím poutníka po stranách předtištěného textu jsou převzata z druhé verze výučního listu.

Ausführliches Verzeichnis der Karten, Pläne und Abbildungen für den Band Nr. 21 – Plzeň (Pilsen)

Zusammengestellt von Jan Anderle, Tomáš Bernhardt, Václav Čada, Petr Domanický, Eva Semotanová, Adam Skála, Robert Šimůnek, Radek Široký, Stanislav Štangel, Martina Vichrová, Tomáš Vybíral, Marie Wasková

Titelseite des Umschlages

Abb. Nr. 1: Wappen der Stadt Pilsen. Graphische Bearbeitung Petr Kolář und Petr Tomas.

Abb. Nr. 2: Vedute der Stadt Pilsen vom Nordosten, 1602. Autor Johann Willenberg. Vgl. Kartenblatt Nr. 44, Abb. Nr. 77.

Textblätter

Abb. Nr. 3: Siegelstock der Stadt Pilsen aus der Zeit um 1300. Archiv der Stadt Plzeň, Siegelstocksammlung, Peč 1/1. Foto Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 4: Wappen der Stadt Pilsen im Jahre 1578. Die Wappenabbildung (Federzeichnung, koloriert) ist ein Bestandteil des Breves von Papst Gregor XIII. (datiert 1578, Dezember 1., Rom), womit er das Wappen der Stadt Pilsen vermehrt (de facto konfirmiert). Archiv der Stadt Plzeň, Sign. I.359. Foto Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 5: Abbildung der Stadt Pilsen (?), 1480. Federzeichnung, die den Text von einem der Traktate von Petrus Hispanus abschließt; aus dem Explizit („*Explicit quintus tractatus per manus Johannis de Plana Bohemie in scola plznensi hora XXIII. anno Domini M^oCCCC^oLXXX^o*“) geht hervor, dass den Text Jan von Planá (Johann von Plan) in der Pilsner Schule im Jahre 1480 schrieb – sein Werk ist wohl auch die Abbildung der Stadt. Archiv der Prager Burg – Archiv des Prager Metropolitantkapitels, Hs. M XXXVII, fol. 102v. Foto Stanislav Loudát.

Abb. Nr. 6: Blick auf die Kirche des hl. Bartholomäus, 1491. Miniatur in Stupnik's Graduale. Bibliothek des Nationalmuseums in Prag, Sign. XII A 20, fol. 190v. Foto AiP Beroun.

Abb. Nr. 7: Vedute der Stadt Pilsen vom Nordosten, 1602. [Ohne Überschrift]. Autor Johann Willenberg. Holzschnitt, Höhe 85 mm, Breite 145 mm. In: PAPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloméj: Diadochus... 5. O počátku a dávnosti měst v Království Českém (= O stavu městském). Prag 1602, pag. 163. Foto Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 8: Kirche des hl. Bartholomäus und lateinische Schule, 1602. *Kostel Farní S^o Bartholoměje v Prostředí Rynku y s Školou w Miestie Plzni. 1602.* J. W. Autor Johann Willenberg. Federzeichnung, Höhe 168 mm, Breite 250 mm. Bibliothek des Prämonstratenserklusters Strahow, Prag, Sign. DT I. 30/IV. Foto AiP Beroun.

Abb. Nr. 9: Plan der Stadt Pilsen mit eingetragener Fortifikation, Bebauungsblocks und Verzeichnis bedeutender Bauwerke, 1712; schematische Darstellung des Standes zum Jahre 1653. *Pilsen*. Anonymus. Kupferstich, Höhe 135 mm, Breite 165 mm. In: VOGT, Mauritius: *Das Jetzt-lebende Koenigreich Boehmen ...* Franckfurt – Leipzig 1712, hinter S. 114. *Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i.* [Kartensammlung des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der ČR, wissenschaftliche Forschungsinstitution], Prag. Foto Pavel Vychodil.

Abb. Nr. 10: Franziskanerkloster in Pilsen auf der Karte der Böhmisches Provinz des Franziskanerordens, 1737. *Tabula Conventuum Almae et Magnae Provinciae Bohemiae S. Wenceslai, D. & M. Ord. Fratrum Min. S. P. Francisci Strict. Obs. Reformatorem, compectensis Anno 1737.* Graphischer Maßstab [ca. 1 : 1 000 000] Höhe 385 mm, Breite 522 mm, Ausschnitt. *Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i.*, Prag, Sign. VII/3/B-7681. Foto Pavel Vychodil.

Abb. Nr. 11: Plan des Militärlagers bei Pilsen, 1744. *Lager bey Pilsen in Böhmen 1744.* Autor nicht angeführt, handschriftlicher kolorierter Plan. Graphischer Maßstab [in Stadien? – Plan am Rande beschädigt], Höhe 232 mm, Breite 358 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, H III e 103. Scan Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien.

Abb. Nr. 12: Plan von Baumaßnahmen beim Reichs- und Prager Tor, ca. 2. Hälfte des 18. Jhs. *Plan Uiber die Erweiterung des Prager dan Decorirung des Prager und Reich-Thors in der Königlichen Kreisstadt Pilsen.* Autor unbekannt. Fotokopie 1923, Foto Baley. Glasnegativ, Höhe 130 mm, Breite 178 mm. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NB 15/11. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 13: Begrüßung von Oberst Wolf am Pilsner Marktplatz (Stadtplatz) am 7. Oktober 1790. Maxmilian Kalous, 1790. Höhe 342 mm, Breite 483 mm, Tuschezeichnung mit Aquarell koloriert. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, G 179. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 14: Badehäuser und Park in Lochotín (Lochotin), nach 1834. *Das Pilsner Badehaus.* Ferdinand Karl Klimsch. Höhe 158 mm, Breite 200 mm. Archiv der Stadt Plzeň, graphische Sammlung, G 1087. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 15: Situationsplan des Bürgerlichen Bräuhauses in Pilsen zum Jahre 1842. *Situacní plán měšť. pivovaru v Plzni. Situations-Plan des bürgerl. Bräuhaus in Pilsen. 1842.* Zusammengestellt von V. Kubík, herausgegeben von Ig. Schiebl in Pilsen. Lithographie, graphischer Maßstab in Metern [1 : 145], Höhe 300 mm, Breite 230 mm. Zentralarchiv der Gesellschaft Plzeňský Prazdroj, a. s., Fonds Měšťanský pivovar v Plzni, Sign. IV A 3a. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 16: Fotografie des Říha-Hauses an der Ecke des Marktplatzes und der Prešovská-Straße (damals Reichsgasse), 1859 abgerissen. Höhe 261 mm, Breite 224 mm. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, Sign. MŠ 24. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 17: Blick auf Pilsen vom Süden im Vordergrund mit der Eisenbahnbrücke, nach 1862. Autor L. Donath. Höhe 215 mm, Breite 285 mm, Kreide-Lithographie. Archiv der Stadt Plzeň, graphische Sammlung, G 136. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 18: Zeughaus in der Langen Gasse (heute Veleslavínova), vor 1864. Autor nicht angeführt. Höhe 166 mm, Breite 141 mm, Fotografie. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, studijní fond plzeňských staveb [Studienfonds Pilsner Bauwerke], Sign. m/g II-2-342. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 19: Historisierende Baumaßnahmen an der Sankt-Bartholomäus-Kirche, um 1880. Josef Böttinger. Höhe 192 mm, Breite 247 mm. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, Sign. MŠ 24. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 20: Markt am Marktplatz, Kirche des hl. Bartholomäus mit der Sternbergkapelle, im Hintergrund das Rathaus, letztes Viertel des 19. Jhs. *Náměstí.* Autor nicht angeführt. Höhe 111 mm, Breite 157 mm, Kontaktaufnahme vom Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, studijní fond plzeňských staveb, Sign. m/g II-2-náměstí – pouliční život [Marktplatz – Straßenleben]. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 21: Blick auf den hinteren Teil des Franziskanerklosters und die Stadtmauer über den Mühlbach, um 1880. Höhe 130 mm, Breite 178 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NB 82/21. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 22a-d: Serie von Ansichten auf Pilsen vom Südosten, aufgenommen ungefähr von demselben Standort ca. zwischen 1875 und 1925. Scan Tomáš Bernhardt. – a: Blick auf Pilsen vom Südosten über die Böschung der Franz-Josef-Bahn. Josef Böttinger, um 1875. Höhe 193 mm, Breite 253 mm. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, Sign. MŠ 24. – b: Blick auf Pilsen vom Südosten von der Sirková-Straße (damals Nikolaistraße), um 1890. Čeněk Hrbek. Höhe 243 mm, Breite 315 mm, Fotografie. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, studijní fond plzeňských staveb, Sign. m/g II-2-celkové pohledy [Gesamtansichten]. – c: Blick auf Pilsen vom Südosten über die Eisgasse, um 1895. Autor nicht angeführt. Höhe 120 mm, Breite 164 mm, schwarzweiße Fotografie. Westböhmisches Museum

in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, studijní fond plzeňských staveb, Sign. m/g II-2-celkové pohledy. – d: Blick auf Pilsen von der Bahn über die Wilsonstraße (heute Americká), um 1925. Autor nicht angeführt. Höhe 130 mm, Breite 190 mm, schwarzweiße Fotografie. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, studijní fond plzeňských staveb, Sign. m/g II-2-celkové pohledy.

Abb. Nr. 23: Spitalgebäude der hl. Maria Magdalena in der Veleslavínova-Straße (Lange Gasse), 90er Jahre des 19. Jhs. Č. Hrbek. Höhe 197 mm, Breite 263 mm, Fotografie. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, studijní fond plzeňských staveb, Sign. m/g II-2-021. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 24: Gebäude des Stadttheaters, 1895. *Divadlo král. města Plzně.* Komposition des Längsschnittes, Grundrisses und Fotografie der Stirn- und Seitenfassade. Bauamt in Pilsen, 28. April 1895. Maßstab 1 : 200. Höhe 562 mm, Breite 765 mm, Federzeichnung, koloriert, Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1251/1. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 25a-b: Hotel Goldener Adler, heute Central am Platz Náměstí Republiky. – a: Hotel Goldener Adler vor der Fassandenveränderung, ca. 1895. Autor nicht angeführt, Höhe 228 mm, Breite 225 mm, schwarzweiße Fotografie. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, studijní fond plzeňských staveb, Sign. m/g II-2-232. Scan Tomáš Bernhardt. – b: Detail der Fassade vom Hotel Ural, jetzt Central, 1971. Foto Douba. Höhe 56 mm, Breite 56 mm, schwarzweißes Negativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, IV/3532. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 26: Schule Nad Hamburkem (Oberhalb Hamburg) – Grundrissplan der einzelnen Stockwerke und Blick von der Bahnhofstraße, um 1895. *Budova české školy obecné pro chlapce a dívky v Plzni. Východní obvod. Dle návrhu stavebního úřadu král. města Plzně projektován inženýr Fr. Auer.* Maßstab 1 : 200, Höhe 793 mm, Breite 630 mm, Federzeichnung, koloriert, Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2798/11. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 27: Dokumentation für den Bau des neuen Stadttheaters in Pilsen, 1897 (Teil). *Městské divadlo v Plzni. Perspektivní řez.* Antonín Balšánek. Höhe 453 mm, Breite 665 mm, Tuschezeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2076. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 28: Bürgerliches Bräuhaus in Pilsen, 1899. *Měšťanský pivovar v Plzni, založen r. 1842.* Herausgegeben von Antonín Štika, Druck C. Schwager, Dresden. Höhe 91 mm, Breite 142 mm, Lithographie. Archiv der Stadt Plzeň, Místopisná sbírka Ladislava Lábkas [Ortskundensammlung von Ladislav Lábkas], Inv.-Nr. 80/100. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 29: Abriss der Stadtmauer beim Franziskanerkloster, vor 1895. Autor nicht angeführt, Höhe 119 mm, Breite 164 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NB 77/18. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 30: Ansehnliche Zinshäuser vom Umbruch des 19. und 20. Jhs. in der Hálekgasse oberhalb der Eisenbahnstrecken nach Eger und Taus bei der Haltestelle Pilsen-Reichsvorstadt. Herausgegeben von Jan Hrádek in Pilsen, um 1910. Höhe 178 mm, Breite 240 mm, Heliogravüre. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, Inv.-Nr. 23075. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 31: Ehemaliger Hauptbahnhof der Böhmisches Westbahn, 1902. *Pozdrav z Plzně. Nádraží.* Hermann Seibt, Meißen. Höhe 92 mm, Breite 138 mm, Heliogravüre, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Místopisná sbírka Ladislava Lábkas, Inv.-Nr. 81/3. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 32: Neuer Bahnhof, um 1907. *Plzeň. Nové nádraží.* F. J. Šašek, Pilsen. Höhe 88 mm, Breite 138 mm, Heliogravüre, Farbüberdruck. Archiv der Stadt Plzeň, Místopisná sbírka Ladislava Lábkas, Inv.-Nr. 80/430. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 33: Kasernenhof in der Reichsvorstadt (heute Jižní Předměstí), 1909. *Plzeň. Dvůr c. a k. kasáren pěchoty.* Hermann Seibt, Meißen. Höhe 88 mm, Breite 140 mm, Heliogravüre. Archiv der Stadt Plzeň, Místopisná sbírka Ladislava Lábkas, Inv.-Nr. 80/12. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 34: Guldenerhaus Nr. 139 an der Ecke der Bedřich-Smetana-Straße (damals Fodermayergasse) und Náměstí Republiky (damals Stadtplatz), vor 1911. Autor nicht angeführt. Höhe 229 mm, Breite 266 mm, Fotografie. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, studijní fond plzeňských staveb, Sign. m/g II-2-139. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 35: Haus U zlaté lodi (Zum Goldenen Schiff) in der südlichen Ecke der Riebergasse und Náměstí Republiky (damals Stadtplatz), vor 1912. J. Hanuš. Höhe 172 mm, Breite 232 mm, Fotografie. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, studijní fond plzeňských staveb, Sign. m/g II-2-206. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 36: Karlov, Blick in die Kupfergasse, ca. 1913. Autor nicht angeführt. Höhe 178 mm, Breite 239 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 9/17. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 37: Projekt des Volksbades, um 1913. *Návrh lidových lázní pro král. město Plzeň.* Antonín Pfeiffer. Höhe 310 mm, Breite 400 mm, Planographie, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1930. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 38: Blick auf einen Teil des Mühlgrabens gegenüber dem Franziskanerkloster, 1915. K. L. Soběhrad, November 1915. Höhe 178 mm, Breite 238 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 15/1. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 39: Gesamtblick auf Karlov vom Südost, um 1915. Autor nicht angeführt. Höhe 178 mm, Breite 239 mm, Glasnegativ.

Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 09/16. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 40: Kirche St. Maria vom hl. Rosenkranz und neues Dominikanerkloster in Pilsen am Jirásek-Platz, um 1915. J. Révész, Prag. Höhe 88 mm, Breite 138 mm, Autotypie, Farbüberdruck. Archiv der Stadt Plzeň, Místopisná sbírka Ladislava Lábkas, Inv.-Nr. 81/140. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 41: Blick vom westlichen Radbusufer von der Eisenbahnbrücke stromabwärts, ca. 1913–1919. Alois Krátký. Höhe 178 mm, Breite 238 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 13/8. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 42: Blick auf die steinerne Prager Brücke vom linken Mühlgrabenauer vom Zvon (von der Glocke), 1919. K. L. Soběhrad, 4. Dezember 1919. Höhe 178 mm, Breite 238 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 15/13. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 43: Blick von der Wilsonbrücke auf den Verlauf der Arbeiten bei der Regulierung des rechten Radbusufers, 1920. Alois Krátký, 11. März 1920. Höhe 178 mm, Breite 237 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 13/12. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 44: Blick von der Sächsischen Brücke auf die sog. Rychtářka, ca. 1. Drittel des 20. Jhs. Autor nicht angeführt. Höhe 177 mm, Breite 238 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 29/3. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 45: Blick auf die Mies beim Zusammenfluss mit der Radbusa zu Beginn der Regulierungsmaßnahmen, um 1921. *Řeka Mže před úpravou – pohled ze střechy centrály Měšťanského pivovaru k Saskému mostu.* Alois Krátký. Höhe 178 mm, Breite 238 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 15/22. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 46: Gesamtansicht der Škoda-Werke vom Süden von der Borygasse (vom Turm der evangelischen Hus-Kirche?), 1925. Josef Hanuš. Höhe 118 mm, Breite 179 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NB 92/21. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 47: Blick auf Pilsen von dem Bierbrauereiwasserturm, um 1925. J. Posselt. Höhe 290 mm, Breite 361 mm, Heliogravüre. Archiv der Stadt Plzeň, graphische Sammlung, G 152. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 48: Gemeindedoppelhaus in der Schlachthofgasse (Nr. 957), 1926. Alois Krátký, 4. Juni 1926. Höhe 178 mm, Breite 237 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 19/2. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 49: Haus der Sozialfürsorge, 1926 nach dem Projekt von Hanuš Zápala erbaut, 1928. *Dům sociální péče čp. 523, Otakarovy sady.* Václav Klein. Höhe 129 mm, Breite 178 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NB 11/20. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 50: Freier Platz zwischen der Bahn nach Klattau und der Doudlewetz Straße in Richtung Doudlewetz, 1927. *Ullice u železniční stanice Plzeň–zastávka před úpravou.* K. L. Soběhrad, 20. Juni 1927. Höhe 150 mm, Breite 228 mm, Kontaktaufnahme vom Negativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 20/21. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 51: Blick auf die Häuser in Bezovka bei der sog. Malá Hvězda (Kreuzung der Straßen U Svěpomoci, Družstevní, Hruškova und Mánesova), 20er Jahre des 20. Jhs. Autor nicht angeführt. Höhe 178 mm, Breite 238 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 26/2. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 52: Städtischer Zentralschlachthof – Inneneinrichtung des Fleischmarktes, 1928. K. L. Soběhrad, August 1928. Höhe 178 mm, Breite 238 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 26/9. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 53: Blick durch die im Bau befindliche Strážná-Gasse auf Doudlewetz, 1929. *Pohled na Doudlevce ze Slovan.* Václav Klein. Höhe 128 mm, Breite 178 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NB 23/16. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 54: Die sich entwickelnde Bebauung mit Familienhäusern in Doubraken, nach 1926. *Plzeň – Doubravka, pohled Masarykovou třídou od jihu k severu.* K. L. Soběhrad. Höhe 178 mm, Breite 238 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 22/20. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 55: Blick auf den ursprünglichen Dorfkern von Lobes von der Eisenbahnböschung (Bahn nach Budweis) bei der heutigen Sušická-Straße, um 1930. *Celkový pohled na Lobzy.* Autor nicht angeführt. Höhe 130 mm, Breite 178 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NB 22/12. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 56: Öffentliche Repräsentationsgebäude am Denisquai (Stadtbad, Bezirkskrankenhaus und Studentenhaus), 1931. *Městské lázně.* Václav Klein. Höhe 129 mm, Breite 179 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NB 45/14. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 57: Studie eines Wettbewerbsplans der Hus-Volkuniversität, Ansicht, 1932. Jaroslav Fišer. Höhe 145 mm, Breite 230 mm, Fotografie, Federzeichnung. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1931. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 58: Funktionalistisches Gebäude des heutigen Luděk-Pik-Gymnasiums, 1932. *Pikova škola na Masarykově třídě v Doubravce, pohled jihozápadní.* K. L. Soběhrad. Höhe 173 mm, Breite 233 mm, Kontaktaufnahme vom Negativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 24/15. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 59: Hausmüllabfuhr auf die Stelle des späteren Ausstellungsareals, 1. Hälfte der 30er Jahre des 20. Jhs. Rudolf Černý. Höhe 85 mm, Breite 130 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, Gemäldesammlung, Sign. Ts 6 f 2. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 60: Luftaufnahme der Strafanstalt Bory, 30er Jahre des 20. Jhs. *Pozdrav z plzeňské výstavy 1938* (Werbeansichtskarte). Herausgeber nicht angeführt. Höhe 90 mm, Breite 146 mm, Autotypie. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií [Fotografienammlung], O 9367. Scan Štěpánka Pfliegerová.

Abb. Nr. 61: Große Synagoge in der heutigen Straße sady Pětatřicátníků, vor 1939. *Židovská synagoga*. J. Hanuš. Höhe 89 mm, Breite 119 mm, Glasnegativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, ND 29/23. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 62: Alte eiserne, sog. Prager Brücke über die Radbusa, 1940. L. Soběhrad. Höhe 410 mm, Breite 625 mm, Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií, O 17427. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 63a–b: Ringplatz (Stadtplatz) in Pilsen, Westseite, nach 1941. – a: *Ring – Westseite. Západní strana náměstí*. Bruno Pompl. Maßstab 1 : 100, Höhe 445 mm, Breite 1015 mm, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2518. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová. – b: *Stadt Pilsen Marktplatzschandelung Westseite 2*. Bruno Pompl. Maßstab 1 : 100, Höhe 475 mm, Breite 1000 mm, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2519. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 64: Studie der Siedlung Slovany – Ansicht, 1955. Bestandteil der architektonischen Dokumentation, Band Slovany III. Teil Ca Architektonické řešení. Autor wahrscheinlich Dipl. Ing. Hausner. Höhe 210 mm, Breite 415 mm, Fotografisch angefertigte Kopie. Westböhmisches Museum, Abt. für neuere Geschichte, Inv.-Nr. 3322. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 65: Variante zum Umbau des Zentrums von Plzeň, um 1970. *Studie centrální oblasti města Plzně*. Autor nicht angeführt. Maßstab nicht angeführt [ca. 1 : 5 000], Höhe 435 mm, Breite 585 mm, Fotografisch angefertigte Kopie. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2554. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 66: Abriss der Kaserne in der Straße Nejedlého sady (heute sady Pětatřicátníků), 1969. *Odstřel „35.“ kasárny 24. 1. 1969*. Autor nicht angeführt. Höhe 300 mm, Breite 400 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií, O 17395. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 67: Abriss des ehemaligen Dorfes Skvrňany und Herrichtung des Geländes zum Siedlungsbau, Ende der 60er Jahre des 20. Jhs. Autor nicht angeführt. Höhe 83 mm, Breite 168 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií, O 13839. Scan Štěpánka Pfliegerová.

Abb. Nr. 68: Spontane Manifestation in der Straße 1. máje (heute Klatovská) zur Erinnerung an die Befreiung von Pilsen durch die amerikanische Armee, 5. Mai 1969. *Situace v 18,45 hod. po prvním provedeném zásahu* (Fotodokumentation Staatssicherheit, Aufnahme Nr. 32). Höhe 130 mm, Breite 180 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, Handschrift Inv.-Nr. 33775, Sign. 32 e 120/8. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 69: Historischer Stadtkern von Plzeň, ca. 1971. *Historické jádro města Plzně. Blok I. Celkové pohledy I. Fotodokumentace. Pohledy ze střechy domu č. 8 ve Františkovské ul. Domy na náměstí 20 – 19 – 18 – 17*. Autor nicht angeführt. Höhe 180 mm, Breite 242 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií, Sign. Mš 89/35. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 70: Gewerkschaftsgebäude ROH und Gewerkschaftshaus des Kreisgewerkschaftsrates in Plzeň, vor 1980. Studie des siegreichen Projektes der Architekten M. Hrubec, V. Hucl und F. Lojda, Ansicht. Fotokopie-Konvolut von Konzepten der drei Zweigstellen der Firma Stavoprojekt. Höhe 178 mm, Breite 240 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2738/15. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 71: Blick auf den alten und neuen Teil von Bolevec über die Straße Lidových milicí (heute Studentská), um 1980. Autor nicht angeführt. Höhe 116 mm, Breite 176 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií, O 13109. Scan Štěpánka Pfliegerová.

Abb. Nr. 72: Gebäude der Kreisverwaltung der SNB [Korps der nationalen Sicherheit – Polizei] und der Firma Hutní projekt, um 1983. Autor nicht angeführt. Höhe 129 mm, Breite 175 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií, O 14489. Scan Štěpánka Pfliegerová.

Karte Nr. 1: Plan der Siedlung Na Vinicích, 1989. *Vinice – jih*. Autor nicht angeführt. Maßstab nicht angeführt, Höhe 275 mm, Breite 615 mm, Planographie. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2643. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 1

Karte Nr. 2: Pilsen und Umgebung auf der Landkarte Böhmens von J. Ch. Müller, 1720. *Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano adjunctis...* Joh: Christoph: Müller...A:C:M.DCC.XX. Michael Kauffer sculp-sit Augusta Vind: Kupferstich, graphischer Maßstab [1 : 132 000], Sektion XII, Höhe der Sektion 465 mm, Breite 540 mm, Ausschnitt. Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster Prag, Sign. I–1–137–12.

Karte Nr. 3: Pilsen und Umgebung auf der Karte des Pilsner Kreises von Franz Jacob Heinrich Kreybich, 1830. *Charte vom Pilsner Kreise des Königreichs Böhmen nach zuverlässigen geographischen Hülfsmitteln neu bearbeitet*. Kupferstich, koloriert, graphischer Maßstab

[1 : 243 000], Höhe 375 mm, Breite 476 mm, Ausschnitt. *Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Prag, Sign. VI/8/A–2287*. Scan Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, Zdíby.

Karte Nr. 4: Pilsen und Umgebung auf der Spezialkarte der III. militärischen Landesaufnahme von Böhmen, 1882–1883. Zone 6 Col. VIII, Tepl und Tuschkau, 1882; Zone 6 Col. IX, Kralowitz und Břas, 1883; Zone 7 Col. VIII, Bischofteinitz und Nürschan, 1882; Zone 7 Col. IX, Pilsen und Blowitz, 1883. 1 : 75 000, Heliogravüre, Höhe 380 mm, Breite 490 mm, Ausschnitt. © *Mapová sbírka Historického ústavu AV ČR, v. v. i., Prag, ohne Signatur*. Computerbearbeitung Václav Čada.

Kartenblatt Nr. 2

Karte Nr. 5: Befestigungsplan der königlichen Kreisstadt Pilsen und Projekt zu Baumaßnahmen zu der Befestigung, 1658, Grundriss und Profil. *Delineation der Stadt Pilsen, wie die anitzo sich befunden thuet, auch wie vermögs des G[ene]ralwachtmeisters von d[er] Cron, ..., wie dieselbige bloss mit Werckel und Revelinen ad interim zu verseh were, als nemblich wie die vorhin darbey geführte Schantzen, ..., konten mit kleinen Unkosten reducirt, und entlich solche statt im zimliche Defension gebracht werden ... Prag, den 23. Februarii 1658*. Autor nicht angeführt. Handschriftlicher Plan, koloriert, graphischer Maßstab in Prager Ellen, Plan in zwei Teilen, Grundriss Höhe 748 mm, Breite 582 mm; Profil Höhe 160 mm, Breite 586 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, GPA Inland CIV alpha Pilsen Nr. 1. Scan Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien.

Karte Nr. 6: Grundriss der Befestigung von Pilsen von Johann Christian Zizner, zum Jahre 1703. *Grund-Ris des bey der Königl. Kreis-Stadt Pilsen theills vor althero, theills in Bäverischen Kriege in A. 1703 vermeg Ordere Ihro Excell. Herren General Hermewil, und durch des Herren Johann Christian Zizner Kaiserlich. Stukh. Haupt-Mann, und Ingenieur angegebene, und angelegte, und anjetzo beständige Weerker ...* Autor Johann Christian Zizner (?). Handschriftlicher Plan, koloriert, graphischer Maßstab in Morgen, Höhe 695 mm, Breite 515 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, GPA Inland CIV alpha Pilsen Nr. 2. Scan Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien.

Kartenblatt Nr. 3

Karte Nr. 7: Plan zu Baumaßnahmen am Franziskanerkloster, 90er Jahre des 17. Jhs. Maßstab nicht angeführt, Plan ohne Signatur (Exhibit-Anmerkung von P. Castulus Martinus unterschrieben). a: Erdgeschoss. *Modella Nova Partis Inferioris Conventus*. Höhe 594 mm, Breite 447 mm, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1211. – b: Stockwerk. Höhe 597 mm, Breite 438 mm, Federzeichnung, koloriert, mit Siegelabdruck unter Papierschutz. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1212. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 8: Pläne zum Umbau des Dominikanerklosters in Pilsen zu einem Militärspital, genehmigt 1786. Grundriss des Erdgeschosses, Grundriss des ersten Stockwerkes, Profile A–B und C–D. [—]; *Plan des ersten Stockes des D(ominic)aner Klosters in der K. K. Kreys Stadt Pilsen welches in (Z)ukunft zu einen Miilit(är Spital) adaptirt werden solle; Proulions Profills des dermahlen Existirenden Dominicaner Klosters in ... Pilsen. Profil nach der Linie A B. Profil nach der Linie C D; Profil nach der Linie A B durch alle Stockwerke und der Kirchen nebst Grufften und Keller. Profil nach der Linie C D durch alle Stockwerke des Klosters nebst Grufften und Keller*. Genehmigt am 4. April 1786 in Pilsen, Freiherr von Morringer, Unterleutnant und Ingenieur. Handschriftlicher Plan, koloriert, graphischer Maßstab in Wiener Klaftern, Grundriss des Erdgeschosses Höhe 1040 mm, Breite 760 mm (Original verloren, Fotokopie im Archiv der Stadt Plzeň, Höhe 498 mm, Breite 415 mm), Grundriss des 1. Stockwerkes Höhe 740 mm, Breite 490 mm, beide Profile Höhe 600 mm, Breite 480 mm. Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i. [Institut für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der ČR, wissenschaftliche Forschungsinstitution], Prag, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů [Abteilung für Dokumentations- und Sammlungsfonds], Fonds Stará plánová dokumentace [Alte Plandokumentation], Sign. SPD–W–C–II/241, Inv.-Nr. 02759 (= verloren, seine Fotokopie im Archiv der Stadt Plzeň erhalten, Karten- und Plänesammlung, M 2087/5, Sign. Ts 5 d 5; Scan Radek Fiala – Martina Vichrová); Sign. SPD–W–C–II/242, Inv.-Nr. 02760; Sign. SPD–W–C–II/243, Inv.-Nr. 02761; Sign. SPD–W–C–II/244, Inv.-Nr. 02762. Foto © Zdeněk Matyáško – Ústav dějin umění AV ČR v. v. i., Praha, 2009.

Kartenblatt Nr. 4

Karte Nr. 9: Pilsen auf der I. militärischen Landesaufnahme von Böhmen, 1780–1783. *Sectio 156*. Handschriftliche Karte, koloriert, graphischer Maßstab [1 : 28 800], Höhe der Sektion 408 mm, Breite 618 mm, Ausschnitt. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Computerbearbeitung Václav Čada.

Kartenblatt Nr. 5

Karte Nr. 10: Plan von Pilsen und der nächsten Umgebung, 1781. *Situations Plan der königl. Kreisstadt [!] Pilsen, welcher durch gnädigen Vorschub eines löbl. Regiments unter meiner Anleitung von denen hier nebenbenannten Herrn Officiers [!], Cadet, Unterofficiers und anderen Individuen, die meinen geometrischen Vorlesungen verflossenen halbe Jahr beygewohnt, aufgenommen worden, anno [!] 1781, und zwar Unter Commando des Herrn Obersten Grafen Strasoldo. Thm. de Kitelli [.] Hauptmann*. Graphischer Maßstab

in Ruthen (*rutten*), Höhe 465 mm, Breite 641 mm, Federzeichnung, koloriert. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, MP 57. Scan Tomáš Vybíral.

Kartenblatt Nr. 6

Karte Nr. 11a–c: Intravillan von Pilsen, Skvrňany (Skurnian) und Bolevec (Bolewetz) aus den Raabisierungskarten der Pilsner Herrschaft, 1781. – a: *Geometrischer Grund Rieß der Königl: Kreys Stad [!] Pilsen [!] sambt einen Theil dazugehörigen Bürgerlichen Grundten*. Ignatz Heinrich Kaiser, 1781 (?). Maßstab nicht angeführt, Höhe 1570 mm, Breite 2060 mm, kolorierte Zeichnung. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 665. Foto Tomáš Bernhardt. – b: *No. 25 Geometrischer Grund Rieß des zu der kon: Kreys Stad [!] Pilsen Geherigen [!] Dorfes Skurnian*. Ignatz Heinrich Kaiser, 1781. Maßstab nicht angeführt, Höhe 1400 mm, Breite 2180 mm, kolorierte Zeichnung. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 671. Foto Tomáš Bernhardt. – c: *Geometrischer Grund Riis des zur Königl. Creiss Stadt Pilsen gehoerigen Dorffes BOLLOWETZ Nr. 2*. Anton Gruber, 1781. Graphischer Maßstab (145 mm ~ 200 Wiener Klafter, ca. 1 : 2 616), Höhe 1440 mm, Breite 2020 mm, kolorierte Zeichnung. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 648. Foto Tomáš Bernhardt.

Kartenblatt Nr. 7

Karte Nr. 12: Handschriftlicher Plan von Pilsen mit den Vorstädten, 1821. *Situationsplan der Königlischen Kreis Stadt Pilsen samt Vorstäedten [!] und den nächsten [!] Umgebungen nebst Bezeichnung aller um die ganze Stadt gelegenen, der Stadtgemeinde gehörigen öden [!] und sonstigen Pläetze [!]*. Nach der einzelnen Aufnahm und Vermessungen von den Jahren 1816, 1817, 1818, 1819 und 1820 ausgefertigt [!] im Jahre 1821 durch Jos. von Thoschonowitz [Josef z Tošenovic] zugleich städt. Bau- und Materialverwalter Ingenier [!]. Graphischer Maßstab (200 Wiener Klafter ~ 151 mm, also ca. 1 : 2510), Höhe 630 mm, Breite 985 mm, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 679. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 8

Karte Nr. 13: Pläne zur Erweiterung des Friedhofs und zum Bau des Knochenhauses bei der Spitalkirche der hl. Maria Magdalena in der Prager Vorstadt, genehmigt vom Amt des Erzbistums am 22. Juli 1779 (unterschrieben František Košťál – *P. Franc. Koschtial, secretarius*). – a: Grundriss der Gesamtsituation mit Unterscheidung des bestehenden und geplanten Zustandes. Graphischer Maßstab [10 Klafter ~ 12 cm], Höhe 299 mm, Breite 420 mm, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1254/17. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová. – b: Stirnseite und Grundriss des Knochenhauses, graphischer Maßstab ohne Angabe der Einheiten, Höhe 330 mm, Breite 212 mm, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1254/18. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 14: Plan zur Erweiterung des Nikolaifriedhofes im Jahre 1849. *Situations-Plan. Über die im lahre [!] 1849 Stattgefundene Erweiterung des Nikolaifriedhofes bei Pilsen. Wach entworfen, Hlawan Erzdechant Ad. Czerny cop. 1851*. Graphischer Maßstab [50 Wiener Klafter ~ 13,2 cm, ca. 1 : 710], Höhe 177 mm, Breite 311 mm, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1251/3. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 9

Karte Nr. 15: Pläne des Militärspitals in Pilsen, 1802, Grundriss des bestehenden Erdgeschosses, Grundriss des 1. Stockwerkes einschließlich Profils. *Grundt Plan des gegenwärtigen Millitair Spitals in der Königl. Stadt Pilsen; Grundt Plan des 1ten Stock zum Millitär Spital. Profil nach der Linie A B*. Simon Michael Schell, städtischer Baumeister. Handschriftliche Pläne, koloriert, graphischer Maßstab in niederösterreichischen Klaftern, Grundriss des bestehenden Erdgeschosses Höhe 530 mm, Breite 343 mm; Grundriss des 1. Stockwerkes und Profils Höhe 532 mm, Breite 346 mm. Staatliches Gebietsarchiv in Pilsen, Krajský úřad Plzeň I [Kreissamt Pilsen I], 1701–1850, Karton Nr. 5, Inv.-Nr. 58, Sign. Milit. 40, Stavba vojenské nemocnice v Plzni 1802, fol. 34–39. Scan Radek Fiala.

Karte Nr. 16: Situationsplan des Westböhmisches Museums in Pilsen mit eingetragener Stadtmauer im Bereich des Neubaus, 1897. *Situacní plán stavby nového musea král. der Stadt Plzeň a k němu sousedících částí kláštera františkánského a hotelu „u Plzeňského dvora“, září 1897*. Autor nicht angeführt. Handschriftlicher Plan, koloriert, Maßstab für die Grundrisse und Längsprofile 1 : 200, für die Höhenprofile 1 : 100, Höhe 575 mm, Breite 850 mm. Archiv der Stadt Plzeň, Karten- und Plänesammlung, Inv.-Nr. M 1325, Sign. Ts 4c4/1e. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 10

Karte Nr. 17: Plan zur Errichtung der neuen Wasserleitung, des Röhrkastens und Wasserreservoirs für die Militärkaserne, 1827. *Situations- und Niveau Plan zur Errichtung einer neuen Wasserleitung samt Röhrkasten und Reservat in der Reichsvorstadt bey der Pilsner militär Kasseme*. Autor Rudolf Kotner (?). Handschriftlicher Plan, koloriert, graphischer Maßstab in Wiener Klaftern, Höhe 272 mm, Breite 419 mm. Staatliches Gebietsarchiv in Pilsen, Krajský úřad Plzeň I, 1701–1850, Karton 50, Sign. Cam. 10, Inv.-Nr. 102, fol. 154. Scan Radek Fiala.

Karte Nr. 18: Handschriftlicher Plan der Wasserleitung von den Quellen hinter der Allerheiligenkirche und vom Wasserwerk, 1833. Grundriss und Profil. *Situations und Niveau Plan der Wasserleitungen*

bei der k. Kreis-Stadt Pilsen von den Allerheiligen Quellen und von der Druckwerks Wassermaschine am Prager Thor. Johann Seitz, August 1833. Graphischer Maßstab [120 Wiener Klafter ~ 179 mm, also ca. 1 : 1270], Höhe 445 mm, Breite 1315 mm, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, Inv.-Nr. M 3741. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 11

Karte Nr. 19: Plan der Mies und ihrer Umgebung von der Kalikenmühle zur Einmündung in die Radbusa mit eingetragenen Baumaßnahmen am Wasserwehr und -graben in der Sächsischen Vorstadt, 1837–1839. *Situations und Niveau-Plan der ganzen betreffend Gegend und des Wassergefälles sammt Wassertiefen von oberhalb der Kalikermühle bis zur Einmündung des Miesafusses in die Radbusa, sammt den ganzen Walkengrabenbeider Stadt Pilsen.* Autor Johann Schindler. Handschriftlicher Plan, koloriert, nachträglich in drei Teile zerschnitten (abgedruckt nur der westliche und mittlere Teil), graphischer Maßstab in Wiener Klaftern, westlicher Teil Höhe 395 mm, Breite 494 mm; mittlerer Teil Höhe 422 mm, Breite 498 mm. Staatliches Gebietsarchiv in Pilsen, Krajský úřad Plzeň I, 1701–1850, Kart. 49, Publ. 19, Inv.-Nr. 125. Scan Radek Fiala.

Kartenblatt Nr. 12

Karte Nr. 20a: Kaiserliches Pflichtexemplar des Stablen Katasters der Gemeinde Pilsen, 1839. Lithographie, koloriert, graphischer Maßstab [1 : 2880], Höhe des Blattes 526 mm, Breite 658 mm, Ausschnitt, verkleinert. © Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster Prag, Sign. B2a / C 5849. Computerbearbeitung Václav Čada. – Wegen dem Ausmaß der Vorlage konnte die Einheit nicht im Maßstab 1 : 1 reproduziert werden.

Karte Nr. 20b: Kaiserliches Pflichtexemplar des Stablen Katasters der Gemeinde Pilsen, 1839. Lithographie, koloriert, graphischer Maßstab [1 : 2880], Höhe des Blattes 526 mm, Breite 658 mm, Ausschnitt (nordwestlicher Stadtteil, Teil der Sächsischen Vorstadt – genannt Rychtářka und ein Teil der Prager Vorstadt auf der Insel zwischen der Mies, Radbusa und dem Mühlbach). © Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster Prag, Sign. B2a / C 5849. Computerbearbeitung Václav Čada.

Kartenblatt Nr. 13

Karte Nr. 21: Plan von Pilsen und der Vorstädte mit nächster Umgebung, ca. 1840. *Grundriss der Königlichen Kreisstadt Pilsen.* Graphischer Maßstab (wahrscheinlich Wiener Klafter: 180 Einheiten ~ 8,5 cm); ca. 1 : 4000, Höhe 356 mm, Breite 475 mm, Steindruck. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, MP 137. Scan Tomáš Vybíral.

Karte Nr. 22: Plan von Pilsen und der Vorstädte mit nächster Umgebung, 1864. *Plan der königlichen Kreisstadt Pilsen 1864.* Herausgegeben von Ignaz Schiebl, gestochen von A. Straub. Maßstab nicht angeführt [ca. 1 : 4000], Höhe 401 mm, Breite 593 mm, Steindruck. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, MP 615. Scan Tomáš Vybíral.

Kartenblatt Nr. 14

Karte Nr. 23: Pilsen auf der II. militärischen Landesaufnahme von Böhmen aus der Mitte des 19. Jhs. Handschriftliche Karte, koloriert, graphischer Maßstab [1 : 28 800], Sektion W/10/IV, 1845–1846, reambuliert 1873, Sektion W/11/IV, 1844–1845, reambuliert 1876, Höhe der Sektion 527 mm, Breite 527 mm, Ausschnitt. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Computerbearbeitung Václav Čada.

Kartenblatt Nr. 15

Karte Nr. 24: Konzept des Regulierungsplans der Reichsvorstadt, 1859. Ausgearbeitet von Baumeister Václav Wiesner. Graphischer Maßstab (110 Wiener Klafter ~ 131 mm, also ca. 1 : 1600), Tuschezeichnung, koloriert. Ausmaße: a: Höhe 480 mm, Breite 680 mm; b: Höhe 480 mm, Breite 680 mm; c: Höhe 470–480 mm, Breite 695 mm; d: Höhe 475 mm, Breite 682 mm. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1173a–d. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 16

Karte Nr. 25: Pilsen auf der III. militärischen Landesaufnahme von Böhmen aus der 2. Hälfte des 19. Jhs. Handschriftliche Karte, koloriert, graphischer Maßstab [1 : 25 000], Sektion 4050/4, 4151/1–3, Höhe 555 mm, Breite 720 mm, Ausschnitt. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Computerbearbeitung Václav Čada.

Kartenblatt Nr. 17

Karte Nr. 26: Überschwemmungsgebiet wohl nach der Überschwemmung 1890 eingetragen. Als Unterlage *Vrstevní plán král. města Plzně s okolím*, ohne Datierung [nach 1897] und ohne Herausgeber (wohl Bauamt, Abt. II), Maßstab 1 : 6666, Höhe 1200 mm, Breite 948 mm, Lithographie, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2866/16. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 27: Generalplan der neuen Abwasserkanalisation, 1897. *Generální návrh nové soustavné kanalisace splachovací z r. 1897.* Bauamt der Stadt Pilsen. Maßstab 1 : 6666, Höhe 1080 mm, Breite 840 mm, Lithographie, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2807/138. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 18

Karte Nr. 28: Plan von Pilsen, ca. 1895–1896. *Plán král. města Plzně upravený městským stavebním úřadem.* Herausgegeben von

Jiří Faustus, Druck Ignaz Schiebl in Pilsen. Maßstab 1 : 7230, Höhe 670 mm, Breite 870 mm, Farblichographie. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, MP 65. Scan Tomáš Vybíral.

Kartenblatt Nr. 19

Karte Nr. 29: Situationsplan der Bierbrauereigebäude mit eingetragenen Kellern, 1903. Adam Hucl, Maßstab 1 : 1000, Tuschezeichnung, koloriert, Höhe 800 mm, Breite 490 mm; Zentralarchiv der Gesellschaft Plzeňský Prazdroj, a.s., Karten- und Plänesammlung, Sign. IV A 3 a / 2. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 30: Situationsplan des Bürgerlichen Bräuhauses in Pilsen, 1892. Lithographie von Ig. Schiebl, cop. W. Kubik, Maßstab 1 : 2 000, Höhe 370 mm, Breite 485 mm. In: SUCHÝ, Václav (Red.): *Měšťanský pivovar v Plzni 1842–1892, Pilsen 1892, Anlage hinter S. 523.* Reprofoto Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 31: Situationsplan der Gebäude des Měšťanský pivovar [früher Bürgerliches Bräuhaus] und des 1. plzeňský akciový pivovar [früher 1. Pilsner Aktienbrauerei], 1946, Maßstab 1 : 2 000, Höhe 730 mm, Breite 520 mm; Zentralarchiv der Gesellschaft Plzeňský Prazdroj, a.s., Fonds Měšťanský pivovar v Plzni, Sign. IV A 3 i. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 20

Karte Nr. 32: Regulierungsplan der königlichen Stadt Pilsen, ca. 1895. Bearbeitet wahrscheinlich vom Stadtbauamt. Maßstab nicht angeführt [1 : 2880], Höhe 1885 mm, Breite 1540 mm (einzelne Teile 940 x 770 mm), Planographie, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2799/1–4. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 21

Karte Nr. 33: Projekt zur Regulierung des südlichen Teils von der Reichsvorstadt (auf der Stelle des Bory-Parkes), 1905. *Generální projekt regulace jižní části říšského předměstí král. města Plzně mezi erár. silnicí Klatovskou a obcí Doudleveckou. Situační plán regulace.* Stadtbauamt in Pilsen, September 1905. Bürgermeisteramt der königlichen Stadt Pilsen, 20. April 1906. Maßstab 1 : 2880, Höhe 572 mm, Breite 85 mm, Farblichographie. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2766/4. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 34: Regulierungsplan von einem Teil der Vorstadt Jižní Předměstí (damals Reichsvorstadt), 1910. *Přehledný plán regulace části Říšského předměstí.* Bearbeitet vom Stadtbauamt in Pilsen am 1. Juli 1910, herausgegeben von Bürgermeisteramt in Pilsen, 2. September 1910. Maßstab 1 : 2880, Höhe 615 mm, Breite 775 mm, Lithographie, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2766/4. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 22

Karte Nr. 35a–d: Verschiedene Lösung der Wohnungsnot in Pilsen vor dem 1. Weltkrieg. – a: Orientierungsplan von Pilsen mit eingetragenen Projekten von Wohnhäusern, die von privaten oder genossenschaftlichen Investoren mit Unterstützung der Gemeinde im 1. Jahrzehnt des 20. Jhs. realisiert wurden. In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: *Bytová otázka a král. město Plzeň.* Pilsen 1911, Tab. VII. Höhe 292 mm, Breite 225 mm. Scan Tomáš Bernhardt. – b: Grundrissplan des projektierten Villenviertels Lochotin, teilweise zwischen den heutigen Straßen Karlovarská, Lidická und Alej Svobody realisiert. *Villová čtvrť na Lochotíně v Plzni. Projekt dle schváleného regulačního plánu král. města Plzně.* Höhe 320 mm, Breite 252 mm. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1252/36. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová. In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: *Bytová otázka a král. město Plzeň.* Pilsen 1911, Tab. III. – c: Grundrissplan eines Teils des Arbeiterhäuserviertels Karlov, Grundrissplan des Erdgeschosses von Häusern des Typs A, B und C. *Dělnické domky Škodových závodů.* In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: *Bytová otázka a král. město Plzeň.* Pilsen 1911, Tab. XII. Höhe 292 mm, Breite 225 mm. Scan Tomáš Bernhardt. – d: Grundrissplan der Häuser für Eisenbahnbedienstete an der Lobeser Gasse in der Prager Vorstadt, teilweise realisiert in den Jahren 1909–1910. Grundrissplan des Erdgeschosses von einem der zwei erbauten Häuser. *Železniční domy na pražském předměstí.* In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: *Bytová otázka a král. město Plzeň.* Pilsen 1911, Tab. XV. Höhe 292 mm, Breite 225 mm. Scan Tomáš Bernhardt.

Kartenblatt Nr. 23

Karte Nr. 36: Situationsplan der Hauptgebäude von der Fabrikanlage der Škoda-Werke (Akciová společnost, früher Škodovy závody) in Pilsen, 1929. *Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni. Situační plán závodu v Plzni.* Herausgegeben von Akciová společnost früher Škodovy závody in Pilsen, Bauabteilung. Druck Planografia Pilsen. Maßstab 1 : 2 000, Höhe 665 mm, Breite 825 mm, Offsetdruck, koloriert. ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda, Fonds Plzeň, Karton 336, Inv.-Nr. EI 310. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 37: Situationsplan der Brückenbauwerkstätte und des elektro-technischen Betriebes der Škoda-Werke (Akciová společnost früher Škodovy závody) in Doudlevec, 1923. *Akciová společnost dříve Škodovy závody v Plzni. Situační plán továrny v Doudlevcích v lednu 1923.* Herausgegeben von Akciová společnost früher Škodovy závody in Pilsen, Bauabteilung. Maßstab 1 : 1 000, Höhe 1350 mm, Breite 630 mm, Offsetdruck, koloriert. ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda, Fonds Plzeň, Karton 373, Inv.-Nr. EI 313. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 24

Karte Nr. 38: Plan der Stadt Pilsen, 1931. *Plán města Plzně.* Gezeichnet von Josef Vápeník, Druck Planografia Pilsen, herausgegeben von Grafika Plzeň, 1931. Maßstab 1 : 15 000, Höhe 624 mm, Breite 560 mm, Offsetdruck, koloriert, Ausschnitt. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, MP 65. Scan Tomáš Vybíral.

Kartenblatt Nr. 25

Karte Nr. 39: Variante des General-Regulierungsplans von Pilsen, 1929–1932. Vladimír Zákrejs. Das Projekt ist mit Tusche, Tinte und Bleistift in den Orientierungsplan eingetragen, den das Bauamt, Abt. II im Jahre 1926 anfertigte, Maßstab 1 : 10 000, Höhe 1010 mm, Breite 1000 mm, Farblichographie. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2862/1. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 40: Im Detail bearbeiteter Regulierungsplan für einen Teil des Villenviertels Bezovka, Plan Nr. 51, Mai 1932. Vladimír Zákrejs. Maßstab nicht angeführt [ca. 1 : 500], Höhe 525 mm, Breite 992 mm, Planographie, Federzeichnung, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2738/16. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 26

Karte Nr. 41: Plan der Stadt Plzeň, [1947]. *Orientální plán města Plzně.* Gezeichnet von Jan Kabát, Druck Planografia Plzeň, herausgegeben von E. Kosnar in Plzeň. Maßstab 1 : 15 000, Höhe 830 mm, Breite 850 mm, Offsetdruck, koloriert. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, MP 65. Scan Tomáš Vybíral.

Kartenblatt Nr. 27

Karte Nr. 42: Plan zur Wiederbelebung des historischen Stadtkerns von Plzeň, 70er Jahre des 20. Jhs. *Plzeň – historické jádro – plán asanace a přestavby.* Útvar hlavního architekta města Plzně [Abteilung des Hauptarchitekten der Stadt Plzeň]. Maßstab 1 : 1 000, Höhe 840 mm, Breite 828 mm, Planographie, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2436. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 28

Karte Nr. 43: Nicht realisierter Sanierungsplan eines Teils der ehemaligen Vorstadt Pražské Předměstí – genannt Petrohrad, Perspektive für den 6. Fünfjahresplan (1976–1980). *Plzeň-Petrohrad. Předběžný návrh PÚP. I. etapa výstavby [-] 6. pětiletka.* Bearbeitet von Urbanistické středisko města Plzně [Urbanistische Abteilung der Stadt Plzeň], 1972. Maßstab 1 : 2 000, Höhe 840 mm, Breite 592 mm, Offsetdruck, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2426. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 29

Karte Nr. 44: Gebietsplan der Stadt Plzeň, 1988. *Plzeň. Územní plán sídelního útvaru.* Útvar hlavního architekta města Plzně. Maßstab 1 : 10 000, Höhe 1280 mm, Breite 1400 mm, Offsetdruck, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, Inv.-Nr. M 3740. Foto Miroslav Pešík.

Kartenblatt Nr. 30

Karte Nr. 45: Gebietsplan der Stadt Plzeň, aktuelle Version, ab 30. 1. 2009 gültig. *Územní plán města Plzně I. Funkční využití ploch.* Útvar koncepce a rozvoje města Plzně [Abteilung für Konzeption und Entwicklung der Stadt Plzeň]. Das Ausmaß des Gebietsplans im Maßstab von 1 : 10 000 ist 1530 x 1530 mm und im Maßstab von 1 : 20 000 ist 900 x 900 mm. © Útvar koncepce a rozvoje města Plzně. Irena Králová, Milan Svoboda, Irena Vostracká und Kollektiv.

Kartenblatt Nr. 31

Karte Nr. 46: Vertikale Luftaufnahme von Plzeň, 1938. *Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce (VGHMÚř Dobruška) [Militärarchiv für Geographie und Hydrometeorologie in Dobruška], Středisko leteckých snímků [Abteilung für Luftaufnahmen], Sign. Nr. 6104, 6105.* die Luftaufnahme gewährte VGHMÚř Dobruška © MO ČR, 2008.

Kartenblatt Nr. 32

Karte Nr. 47: Vertikale Luftaufnahme von Plzeň, 1945. *Luftangriff der Škoda-Werke. ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda (die Aufnahmen wurden zu Beginn der 90er Jahre von U.S. Air Force Historical Research Center – USAFHRC/QE erworben, Maxwell AFB, AL 36112–6678).*

Kartenblatt Nr. 33

Karte Nr. 48: Vertikale Luftaufnahme von Plzeň, 1972. *Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce, Středisko leteckých snímků, Sign. Nr. 3343, 3345.* Die Luftaufnahme gewährte VGHMÚř Dobruška © MO ČR, 2008.

Kartenblatt Nr. 34

Karte Nr. 49: Vertikale Luftaufnahme von Plzeň, 1988. *Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce, Středisko leteckých snímků, Sign. Nr. 3080, 3082.* Die Luftaufnahme gewährte VGHMÚř Dobruška © MO ČR, 2008.

Kartenblatt Nr. 35

Karte Nr. 50: Vertikale Luftaufnahme von Plzeň, 2008. Foto GEOREAL spol. s r.o. – Herstellung von Orthofotokarten, Plzeň. © Statutární město Plzeň, 2008.

Kartenblatt Nr. 36

Karte Nr. 51: Pilsen aufgrund der I. militärischen Landesaufnahme aus den Jahren 1780–1783 auf dem Landschaftsdigitalmodell. Computerbearbeitung Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 52: Pilsen aufgrund der II. militärischen Landesaufnahme aus den Jahren 1844–1846 auf dem Landschaftsdigitalmodell. Computerbearbeitung Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 53: Pilsen aufgrund der III. militärischen Landesaufnahme aus den Jahren 1878–1879 auf dem Landschaftsdigitalmodell. Computerbearbeitung Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Karte Nr. 54: Pilsen. Vektorisierung über dem Raster des kaiserlichen Pflichtexemplars aus dem Jahre 1839. Computerbearbeitung Václav Čada – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 37

Karte Nr. 55: Nutzbarmachung der Landschaft in der Urzeit und im Frühmittelalter. Rekonstruktionskarte Radek Široký. Computerbearbeitung Václav Čada.

Karte Nr. 56: Pilsner Agglomeration vor der Urbanisierung im Hochmittelalter. Rekonstruktionskarte Radek Široký – Marie Wasková. Computerbearbeitung Václav Čada.

Kartenblatt Nr. 38

Karte Nr. 57: Topographie von Neupilsen im Mittelalter (ca. 1410). Rekonstruktionskarte Radek Široký – Marie Wasková. Computerbearbeitung Václav Čada.

Karte Nr. 58: Ausbreitung der Brände in Pilsen 1507. Rekonstruktionskarte Marie Wasková. Computerbearbeitung Václav Čada – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 73: Brand der Bartholomäuskirche, 1835. *Thurmbrand zu Pilsen am 6. Febr. 1835.* S. B. Konyard, Lithographie, koloriert, Höhe 195 mm, Breite 237 mm. Archiv der Stadt Plzeň, Inv.-Nr. G 175 (aus der Sammlung von Ladislav Lábeč). Scan Tomáš Bernhardt.

Kartenblatt Nr. 39

Karte Nr. 59: Topographie von Altpilsen. Rekonstruktionskarte Radek Široký. Computerbearbeitung Václav Čada.

Karte Nr. 60: Entwicklung der Feudalherrschaft der Stadt Pilsen. Rekonstruktionskarte Marie Wasková. Computerbearbeitung Václav Čada.

Kartenblatt Nr. 40

Karte Nr. 61: Wasserverhältnisse der Stadt Pilsen im 19. Jh. Rekonstruktionskarte Radek Široký. Computerbearbeitung Václav Čada.

Karte Nr. 62: Höhendarstellung auf dem Plan der Wasserleitung, 1833. Höhenprofil vom *Situations und Niveau Plan der Wasserleitungen bei der k. Kreis-Stadt Pilsen von den Allerheiligen Quellen und von der Druckwerks Wassermaschine am Prager Thor* übernommen [vgl. Karte Nr. 18]. Computerbearbeitung Václav Čada.

Kartenblatt Nr. 41

Karte Nr. 63: Nationalitätenstruktur von Pilsen zum 1. November 1942. Rekonstruktionskarte Tomáš Bernhardt. Computerbearbeitung Martina Vichrová.

Karte Nr. 64: Plan zur Polizeireviereaufteilung der Polizeidirektion in Pilsen nach dem 1. Mai 1942 mit Verteilung der Dienststellen. Autor nicht angeführt. Maßstab 1 : 25 000, Höhe 670 mm, Breite 700 mm, Planographie, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 1129. Scan Tomáš Vybíral.

Kartenblatt Nr. 42

Karte Nr. 65: Umfang der Demolierungen von der historischen Bebauung des Zentralgebietes von Plzeň ab 1942. Rekonstruktionskarte Petr Domanický. Computerbearbeitung Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 43

Karte Nr. 66: Zweites Kellergeschoss der Bürgerhäuser im westlichen Teil des historischen Stadtkerns. Rekonstruktionskarte Kateřina Postránecká - Martin Strejč - Radek Široký - Marie Wasková. Computerbearbeitung Martin Strejč.

Kartenblatt Nr. 44

Abb. Nr. 74: Vedute der Stadt Pilsen vom Norden, ca. 1510–1520. Teil der Wandmalerei eines unbekannteren Autors, ursprünglich im westlichen Teil des Kreuzganges des Dominikanerklosters in Pilsen; am Ende des 19. Jhs. wurden die Malereien im Zusammenhang mit der Klosterdemolierung abgetragen und in der zweiten Hälfte des 20. Jhs. auf die Südseite der Barbarakapelle im Pilsner Franziskanerkloster angebracht. © Biskupství Plzeňské [Bistum Pilsen], 2008. Foto Robert Šimůnek.

Abb. Nr. 75: Vedute der Stadt Pilsen vom Südwesten, 1536. *Pilsen.* Mathias Gerung, Federzeichnung, koloriert, Höhe 300 mm, Breite 425 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, Sign. Delin. VI., Reisebild 11, Albumblatt 23. Foto Universitätsbibliothek Würzburg.

Abb. Nr. 76: Vedute der Stadt Pilsen vom Südwesten, 1574. Autor Giovanni de Stata. Teil der Wandmalerei Beweinung Christi im Sitzungssaal des 1. Stockwerkes des Pilsner Rathauses (Ostwand). Foto Miroslav Pešík.

Abb. Nr. 77: Vedute der Stadt Pilsen vom Nordosten, 1602. *Královské a hlavní město Plzeň w kráži Plzenském, leží 10 mil od Prahy, od Žatče 8 mil. Wyregosováno aneb konfrifektováno gest 13 dne Měsýce Vnora Letha 1602.* J. W. Autor Johann Willenberg. Federzeichnung, Höhe 182 mm, Breite 600 mm (bzw. 210 x 635 mm). Bibliothek des Prämonstratenserklösters Strahov, Prag, Sign. DT I. 30/II. Foto AiP Beroun.

Kartenblatt Nr. 45

Abb. Nr. 78: Panoramablick auf die Eroberung von Pilsen durch das Heer von General Graf Ernst von Mansfeld im Herbst 1618. *Abriss der Stadt Pilsen in Böhmen. Wie dieselbige belägert, gestürmt und Eingenommen worden.* Autor Georg Keller, 1619. Kupferstich, Höhe 285 mm, Breite 363 mm. In: BELLUS, Nicolaus [= Michael Caspar Lunderp]: *Oesterreichischer Lorberkranz oder Kayserl. Victori ... 1617–1625.* Frankfurt am Main 1625, u. s. 83. Archiv der Stadt Plzeň, Inv.-Nr. G 50. Scan Tomáš Bernhardt.

Abb. Nr. 79: Blick auf Pilsen vom Nordosten, 1672. Autor Maxmilian Seebblumner. Höhe 2050 mm, Breite 1420 mm, Öl auf Leinwand. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, G 182. Foto Ivana Michnerová.

Kartenblatt Nr. 46

Abb. Nr. 80: Vedute und Plan der Stadt Pilsen, ca. 1726–1729. Autor F. B. Werner. Höhe 180 mm, Breite 240 mm (Ausmaß des Negativs); Original lavierte Tuschezeichnung, Bestandteil der vernichteten Kollektion von Malereien aus Prag, Böhmen und Mähren (Stadtbibliothek in Breslau, Sign. 555s); Negativ in Štenc' Negativarchiv, Prag, Platte Nr. 46798. Foto Štencův archiv negativů, Prag.

Kartenblatt Nr. 47

Abb. Nr. 81: Blick auf Pilsen vom Osten, vor 1729 (?). *Prospectus Pervetustae Regiae ac Districtualis Hodiedum Catholicae semperqve Fidelis Urbis Pilsnae.* Autor unbekannt. Höhe 325 mm, Breite 600 mm, Aquarell; wahrscheinlich Anlage zu irgendeiner Abschrift der Chronik von Johann Tanner *Historia urbis Pilsnae*. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, G 580. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 82: Blick auf Pilsen vom Osten, vor 1729 (?). *Vyobrazenj Starožitného královského kragkého wzdy Wěrného katolického Města Plzně.* Autor unbekannt. Höhe 370 mm, Breite 860 mm, Aquarell; wahrscheinlich Anlage zu irgendeiner Abschrift der Chronik von Johann Tanner *Historia urbis Pilsnae*. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, G 579. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 48

Karte Nr. 67: Konzept zu Baumaßnahmen von einem Quaitell, um 1955. *Soutěž na ideové řešení dostavby nábrežního bloku u pomníku J. V. Stalina v Plzni.* Ladislav Kozák. Maßstab 1 : 1 000, Höhe 455 mm, Breite 910 mm, Planographie, koloriert. Archiv der Stadt Plzeň, Kartensammlung, M 2015. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Abb. Nr. 83: Quai Charkovské (heute Anglické) nábreží mit dem Stalindenkmal, zwischen 1953–1962. Autor nicht angeführt. Höhe 165 mm, Breite 420 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií, O 18030. Scan Radek Fiala – Martina Vichrová.

Kartenblatt Nr. 49

Abb. Nr. 84a–d: Panoramatische Ansichten der Stadt Pilsen, um 1915 und 1935. Scan Tomáš Bernhardt. – a: Blick auf die Westseite des Jirásek-Platzes vom Turm der Kirche St. Maria vom hl. Rosenkranz, um 1915. Höhe 166 mm, Breite 625 mm, Montage von drei schwarzweißen Fotografien. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií, O 5001. – b: Blick auf Pilsen vom hinteren Teil von Lochotin, um 1915. Fiedler a Langhans. Höhe 158 mm, Breite 625 mm, schwarzweiße Fotografie. Archiv der Stadt Plzeň, sbírka fotografií, O 5002. – c: Blick auf Pilsen vom Wasserturm auf der Anhöhe Homolka, Panorama von Doudlewetz zum Chlum (Teil 1), 1935. K. L. Soběhrad, Juni 1935. Höhe 175 mm, Breite 232 mm, Negativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 27/18. – d: Blick auf Pilsen vom Wasserturm auf der Anhöhe Homolka, Panorama von Doudlewetz zum Chlum (Teil 2), 1935. K. L. Soběhrad, Juni 1935. Höhe 174 mm, Breite 232 mm, Negativ. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für neuere Geschichte, NA 12/18.

Kartenblatt Nr. 50

Abb. Nr. 85a–l: Ansichtskarten der Stadt Pilsen, ca. 1899 – ca. 1943, aus der Sammlung, die an die Ortskundensammlung von Ladislav Lábeč angeschlossen ist, Archiv der Stadt Plzeň. Scan Tomáš Bernhardt. – a: Blick vom Turm der Bartholomäuskirche gegen Nordosten, ca. 1899–1906. Inv.-Nr. 80/15b. – b: Östliche Seite zwischen der Prager und der Mansfeldgasse, ca. 1908–1911. Inv.-Nr. 80/190. – c: Stefanspromenade (heute Sady Pětaticáníku) im Jahre 1902, westlicher Teil des Grünanlagenringes auf der Stelle der ehemaligen Befestigung. Herrmann Seibt, Meißen. Inv.-Nr. 81/1. – d: Untypisch ländlich wirkender Blick aus dem Jahre 1909 auf einen Teil von „Pilsner Venedig“, wie der Mühlgraben genannt wurde, wodurch am östlichen Rande des historischen Stadtkerns die Flüsse Radbusa und Mies zusammenflossen. Herrmann Seibt, Meißen. Inv.-Nr. 81/101. – e: Nepomuker Straße (heute Slovanská) in der damaligen Prager Vorstadt, Blick in Richtung Stadt, 1901. Milt & Urban, Pilsen. Inv.-Nr. 80/256a. – f: Klattauer Straße, Blick gegen Südwesten vom Turm der Johannes-von-Nepomuk-Kirche (eingeweiht 1911) am Choden-Platz, ca. 1912–1913. Josef Milt, Pilsen. Inv.-Nr. 80/330. – g: Klattauer Straße, Blick gegen Norden zum Stadtzentrum vom Turm der Johannes-von-Nepomuk-Kirche, 1912. Josef Milt, Pilsen. Inv.-Nr. 80/322. – h: Haltestelle in der Reichsvorstadt (heute Jižní Předměstí), ca. 1904–1905. Herrmann Seibt, Meißen. Inv.-Nr. 81/7. – i: Bau der Haltestelle in der Reichsvorstadt 1904 auf einer Ansichtskarte ca. aus dem Jahre 1912. Herrmann Seibt, Meißen. Inv.-Nr. 81/103. – j: Stimmungssansicht des Bürgerlichen Bräuhauses über die Au am Zusammenfluss der Radbusa und Mies, ca. 1911. Herrmann Seibt, Meißen. Inv.-Nr. 81/111. – k: Blick vom Neubau der sog. Prager Brücke

(in Betrieb seit 1942) gegen den Radbusastrom, ca. 1943. Pavel Ulmann, Pilsen. Inv.-Nr. 81/128. – l: Brückenbau über die Radbusa 1942, Blick in entgegengesetzte Richtung. Pavel Ulmann, Pilsen. Inv.-Nr. 81/130.

Rückseite des Umschlages

Abb. Nr. 86: Lehrbrief mit Vedute von Pilsen vom Südosten, nach 1802. Jan Pechan. Neudruck von der ursprünglichen Matrize, Druck Kotyza, 2003. Höhe 400 mm, Breite 497 mm, Kupferstich. Westböhmisches Museum in Plzeň, Abt. für ältere Geschichte, Inv.-Nr. G 939a, Matrize Inv.-Nr. C 20. Scan Tomáš Bernhardt.

A Detailed List of Maps, Plans and Pictures in Volume no. 21 – Plzeň (Pilsen)

Compiled by Jan Anderle, Tomáš Bernhardt, Václav Čada, Petr Domanický, Eva Semotanová, Adam Skála, Robert Šimůnek, Radek Široký, Stanislav Štangl, Martina Vichrová, Tomáš Vybíral, Marie Wasková

Front page of the cover

Pict. no. 1: Pilsen coat of arms. Graphic processing by Petr Kolář and Petr Tomas.

Pict. no. 2: A veduta of Pilsen from the north-east, 1602. Author Jan Willenberg. Compare map sheet no. 44, pict. no. 77.

Text sheets

Pict. no. 3: Seal (the sealing die) of the town of Pilsen from about 1300. The Archive of the town of Pilsen, Collection of seals, Seal 1/1. Photo by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 4: Pilsen coat of arms in 1578. The picture of the coat of arms (coloured pen and ink drawing) is incorporated in a deed issued by Pope Gregory XIII. (dat. 1578, December 1st, Roma), by means of which he extended (in fact confirmed) the Pilsen coat of arms. The Archive of the town of Pilsen, shelf mark I.359. Photo by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 5: A drawing of the town of Pilsen (?), 1480. Pen and ink drawing, at the end of one Petr Hispan's essays; the end of the text („Explicit quintus tractatus per manus Johannis de Plana Bohemie in scola plznensi hora XXIII. anno Domini M^oCCCC^oLXXX^o“) makes it apparent that the text was written by Jan of Planá in Pilsen school in 1480 – and he is obviously also the author of the drawing of the town. The Prague Castle Archive – The Archive of the Prague metropolitan chapter, manusc. M XXXVII, fol. 102v. Photo by Stanislav Loudát.

Pict. no. 6: A view of St. Bartholomew's Church, 1491. A miniature in Stupník's gradual. The library of the National Museum in Prague, shelf mark XII A 20, fol. 190v. Photo by AiP Beroun.

Pict. no. 7: A veduta of Pilsen from the north-east from 1602. [No title]. Author Jan Willenberg. Wood-carving, height 85 mm, width 145 mm. In: PÄPROCKÝ Z HLOHOL, Bartoloměj: *Diadochus ... 5.* O počátku a dávnosti měst v Království Českém (= O stavu městském) (About the Beginning and the Long-past Times of Towns in the Czech Kingdom = About the Town Status). Prague 1602, pag. 163. Photo by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 8: St. Bartholomew's Church and Latin school, 1602. *Kostel Farní St Bartholoměje v Prostřed Rynku y s Sskolou w Miestie Plzni. 1602.* J. W. Author Jan Willenberg. Pen and ink drawing, height 168 mm, width 250 mm. The Library of the Premonstratensian Monastery in Strahov, Prague, shelf mark DT I. 30/IV. Photo by AiP Beroun.

Pict. no. 9: A plan of Pilsen where the following is marked: the fortification system, blocks of houses and significant buildings, 1712; a schematic picture of the situation as of 1653. *Pilsen.* An anonymous author. Copperplate engraving, height 135 mm, width 165 mm. In: VOGT, Mauritius: *Das Jetzt-lebende Koenigreich Boehmen...* Franckfurt – Leipzig 1712, behind p. 114. A collection of maps of the Historical Institute of the Czech Academy of Sciences, v. v. i., Prague. Photo by Pavel Vychodil.

Pict. no. 10: The Franciscan monastery in Pilsen on a map of the Czech province of the Franciscan order from 1737. *Tabula Conventuum Almae et Magnae Provinciae Bohemiae S. Wenceslai, D. & M. Ord. Fratrum Min. S. P. Francisci Strict. Obs. Reformatorem, compectensis Anno 1737.* Graphic scale [approx. 1 : 1 000 000] height 385 mm, width 522 mm, a cut-out. A collection of maps of the Historical Institute of the Czech Academy of Sciences, v. v. i., Prague, shelf mark VII/3/B–7681. Photo by Pavel Vychodil.

Pict. no. 11: A plan of a military camp near Pilsen from 1744. *Lager bey Pilsen in Böhmen 1744.* No author given, a manuscript coloured plan. Graphic scale [in stadia – the plan is damaged on edges], height 232 mm, width 358 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, H III e 103. Scanned by Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien.

Pict. no. 12: A plan to rebuild the Říšská and Pražská gates, approx. the second half of the 18th century. *Plan Uiber die Erweiterung des Prager dan Decorirung des Prager und Reich-Thors in der Königlichen Kreisstadt Pilsen.* Unknown author. Photographic copy 1923. Photo by Balej. Glass negative, height 130 mm, width 178 mm. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NB 15/11. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 13: Welcoming of Colonel Wolf in Pilsen square on 7 October 1790. Maxmilian Kalous, 1790. Height 342 mm, width 483 mm, Indian ink drawing coloured with water colours. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, G 179. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 14: Spa houses and a park in Lochotín, after 1834. *Das Pilsner Badehaus*. Ferdinand Karel Klirmsch. Height 158 mm, width 200 mm. The Archive of the town of Pilsen, graphic art collection, G 1087. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 15: A site plan of the building of municipal brewery in Pilsen showing the situation as of 1842. *Situacní plán měšť. pivovaru v Plzni. Situations-Plan des bürgerl. Bräuhaus in Pilsen. 1842.* Compiled by V. Kubík, published by Ig. Schiebl in Pilsen. Lithography, Graphic scale in meters [1 : 145], height 300 mm, width 230 mm. The Central Archives of Plzeňský Prazdroj, a.s., the Municipal brewery in Pilsen fund, shelf mark IV A 3a. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 16: A photo of Řihovský house on the corner of the square and Prešovská (formerly Říšská) Street pulled down in 1859. Height 261 mm, width 224 mm. The Archive of the town of Pilsen, map collection, shelf mark MŠ 24. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 17: A view of Pilsen from the south; a railway bridge at the front, after 1862. Author L. Donath. Height 215 mm, width 285 mm, chalk lithography. The Archive of the town of Pilsen, graphic art collection, G 136. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 18: The armoury in Dlouhá (nowadays Velešlavínova) Street, before 1864. No author given. Height 166 mm, width 141 mm, a photograph. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, the Pilsen buildings study fund, shelf mark m/g II–2–342. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 19: Historicizing modifications of St. Bartholomew's Church, about 1880. Josef Böttinger. Height 192 mm, width 247 mm. The Archive of the town of Pilsen, map collection, shelf mark MŠ 24. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 20: Markets in the square, St. Bartholomew's Church with Šternberská Chapel; the town hall at the back, the last quarter of the 19th century. *Náměstí*. No author given. Height 111 mm, width 157 mm, a contact photo from a glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, the Pilsen buildings study fund, shelf mark m/g II–2–square – life in the streets. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 21: A view of the rear section of the Franciscan monastery and the town walls as seen across the mill race, about 1880. Height 130 mm, width 178 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NB 82/21. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 22a–d: A set of views of Pilsen from the south-east, made from approximately the same site between 1875 and 1925. Scanned by Tomáš Bernhardt. – a: A view of Pilsen from the south-east across Franz Joseph's I. railway, Josef Böttinger, about 1875. Height 193 mm, width 253 mm. The Archive of the town of Pilsen, map collection, shelf mark MŠ 24. – b: A view of Pilsen from the south-east from Sirková Street, about 1890. Čeněk Hrbek. Height 243 mm, width 315 mm, a photograph. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, the Pilsen buildings study fund, shelf mark m/g II–2–overall views. – c: A view of Pilsen from the south-east across Lední Street, about 1895. No author given. Height 120 mm, width 164 mm, a black&white photograph. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, Pilsen structures study fund, shelf mark m/g II–2–overall views. – d: A view of Pilsen from the railway across Wilsonova (today Americká) Street, about 1925. No author given. Height 130 mm, width 190 mm, a black&white photograph. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, the Pilsen buildings study fund, shelf mark m/g II–2–overall views.

Pict. no. 23: The building of St. Mary Magdalene's hospital in Velešlavínova (Dlouhá) Street, the 1890s. Č. Hrbek. Height 197 mm, width 263 mm, a photograph. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, the Pilsen buildings study fund, shelf mark m/g II–2–021. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 24: The building of the town theatre, 1895. *Divadlo král. města Plzně*. A composition of a longitudinal sectional drawing, a layout plan and a photograph of the front facade and the side face. The Building Authority in Pilsen, 28th April 1895. Scale 1 : 200. Height 562 mm, width 765 mm, coloured pen and ink drawing, a photograph. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1251/1. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 25a–b: The Golden Eagle Hotel, today called the Central Hotel in Republiky Square. – a: the Golden Eagle Hotel before the facade was repaired, approx. 1895. No author given, height 228 mm, width 225 mm, a black&white photograph. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, the Pilsen buildings study fund, shelf mark m/g II–2–232. Scanned by Tomáš Bernhardt. – b: A close view of the facade of the Ural Hotel, today called the Central Hotel, 1971. Photo by Douba. Height 56 mm, width 56 mm, black&white negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, shelf mark m/g IV/3532. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 26: The Nad Hamburgem School – a layout plan of individual floors and a view from Nádrazní Street, about 1895. *Budova české školy obecné pro chlapce a dívky v Plzni. Východní obvod. Dle návrhu stavebního úřadu král. města Plzně projektoval inženýr Fr. Auer.* Scale 1 : 200, height 793 mm, width 630 mm, coloured pen and ink drawing, a photograph. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2798/11. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 27: Documentation for the construction of a new Town Theatre in Pilsen, 1897 (a portion). *Městské divadlo v Plzni. Perspektivní řez*. Antonín Bašánek. Height 453 mm, width 665 mm, coloured Indian ink drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2076. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 28: Pilsen brewery, 1899. *Měšťanský pivovar v Plzni, založen r. 1842*. Published by Antonín Štika, printed by C. Schwager, Dresden. Height 91 mm, width 142 mm, lithography. The Archive

of the town of Pilsen, the topographic collection of Ladislav Lábek, id. no. 80/100. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 29: Pulling down of fortification walls near the Franciscan monastery, before 1895. No author given, Height 119 mm, width 164 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NB 77/18. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 30: Impressive residential houses from the late 19th and early 20th centuries in Hálkova Street above the railways to Cheb and Domažlice by the train station Pilsen – Říšské Suburb. Published by Jan Hrádek in Pilsen, about 1910. Height 178 mm, width 240 mm, phototype. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, id. no. 23075. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 31: The building of the former main train station of the Czech Western Railway, 1902. *Pozdrav z Plzně. Nádraží*. Hermann Seibt, Meissen. Height 92 mm, width 138 mm, coloured phototype (heliogravure). The Archive of the town of Pilsen, the topographic collection of Ladislav Lábek, id. no. 81/3. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 32: The new railway station building, about 1907. *Plzeň. Nové nádraží*. F. J. Šašek, Pilsen. Height 88 mm, width 138 mm, phototype (heliogravure), coloured reprint. The Archive of the town of Pilsen, the topographic collection of Ladislav Lábek, id. no. 80/430. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 33: The army barracks yard in Říšské (today called Jižní) Suburb, 1909. *Plzeň. Dvůr c. a k. kasáren pěchoty*. Hermann Seibt, Meiss-en. Height 88 mm, width 140 mm, phototype (heliogravure). The Archive of the town of Pilsen, the topographic collection of Ladislav Lábek, id. no. 80/12. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 34: Guldenerovský house no. 139 on the corner of Bedřicha Smetany Street (formerly Fodermayerova) and Republiky Square (Velké Square), before 1911. No author given. Height 229 mm, width 266 mm, a photograph. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, the Pilsen buildings study fund, shelf mark m/g II–2–139. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 35: U Zlaté lodi (The Golden Boat) house on the southern corner of Riegrova Street and Republiky Square, before 1912. J. Hanuš. Height 172 mm, width 232 mm, a photograph. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, the Pilsen buildings study fund, shelf mark m/g II–2–206. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 36: Karlov, a view along Měděná Street, approx. 1913. No author given. Height 178 mm, width 239 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 9/17. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 37: A draft design for public baths, about 1913. *Návrh lidových lázní pro král. město Plzeň*. Antonín Pfeiffer. Height 310 mm, width 400 mm, coloured planography. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1930. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 38: A view of a section of the Mill race opposite the Franciscan monastery, 1915. K. L. Soběhrad, November 1915. Height 178 mm, width 238 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 15/1. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 39: An overall view of Karlov from the south-east, about 1915. No author given. Height 178 mm, width 239 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 09/16. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 40: The Rosary Virgin Mary Church and the new Dominican monastery in Pilsen in Jirásek Square, about 1915. J. Révész, Prague. Height 88 mm, width 138 mm, autotypy, coloured reprint. The Archive of the town of Pilsen, the topographic collection of Ladislav Lábek, id. no. 81/140. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 41: A view from the right bank of the Radbuza downstream from the railway bridge, approx. 1913–1919. Alois Krátký. Height 178 mm, width 238 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 13/8. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 42: A view of Pražský (Prague) stone bridge from the left bank of the Mill race, from Zvon, 1919. K. L. Soběhrad, 4th December 1919. Height 178 mm, width 238 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 15/13. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 43: A view from Wilson bridge; the picture shows works carried out on the right bank of the Radbuza, 1920. Alois Krátký, 11th March 1920. Height 178 mm, width 237 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 13/12. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 44: A view from Saský bridge of the so called Rychtářka, the early 20th century. No author given. Height 177 mm, width 238 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 29/3. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 45: A view of the Mže near the confluence with the Radbuza at the beginning of regulation works, about 1921. *Řeka Mže před úpravou – pohled ze střechy centrály Měšťanského pivovaru k Saskému mostu*. Alois Krátký. Height 178 mm, width 238 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 15/22. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 46: A general view of the Škoda company from the south from Borská Street (from the tower of the Protestant church of Master Jan Hus?), 1925. Josef Hanuš. Height 118 mm, width 179 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NB 92/21. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 47: A view of Pilsen from the tower of the brewery water tank, about 1925. J. Posselt. Height 290 mm, width 361 mm, phototype

(heliogravure). The Archive of the town of Pilsen, graphic art collection, G 152. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 48: A semi-detached house in Jateční Street owned by the town (no. 957), 1926. Alois Krátký, 4th June 1926. Height 178 mm, width 237 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 19/2. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 49: The social services building built in 1926 per Hanuš Zápál's design, 1928. *Dům sociální péče čp. 523, Otakarovy sady*. Václav Klein. Height 129 mm, width 178 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NB 11/20. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 50: Free space between the railway to Klatovy and Doudlevecká Street in the direction of Doudlevec, 1927. *Ullice u železniční stanice Plzeň-zastávka před úpravou*. K. L. Soběhrad, 20th June 1927. Height 150 mm, width 228 mm, a contact photo from a negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 20/21. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 51: A view of houses in Bezovka near the so called Malá Hvězda (a junction of the following streets: U Svěpomoci, Družstevní, Hruškova and Mánesova), the 1920s. No author given. Height 178 mm, width 238 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 26/2. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 52: The main municipal slaughter house – the meat market interior, 1928. K. L. Soběhrad, August 1928. Height 178 mm, width 238 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 26/9. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 53: A view of Srázná Street in Doudlečka under construction, 1929. *Pohled na Doudlevec ze Slovan*. Václav Klein. Height 128 mm, width 178 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NB 23/16. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 54: Growing residential houses in Doubravka, after 1926. *Plzeň Doubravka, pohled Masarykovou třídou od jihu k severu*. K. L. Soběhrad. Height 178 mm, width 238 mm, Glass negative. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 22/20. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 55: A view of the original centre of the village of Lobzy from a railway embankment (the railway to České Budejovice) near today's Sušická Street, about 1930. *Celkový pohled na Lobzy*. No author given. Height 130 mm, width 178 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NB 22/12. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 56: Impressive public buildings in Denis embankment (town spa, the district health insurance company and a students' house), 1931. *Městské lázně*. Václav Klein. Height 129 mm, width 179 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NB 45/14. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 57: A sketch from a draft design for the building of Folk Hus University presented at a competition, 1932. Jaroslav Fišer. Height 145 mm, width 230 mm, a photograph, pen drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1931. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 58: The functionalist building of Luděk Pik's Grammar School, 1932. *Pikova škola na Masarykově třídě v Doubravce, pohled jihozápadní*. K. L. Soběhrad. Height 173 mm, width 233 mm, a contact photo from a negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 24/15. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 59: Dumping of household waste in the area where Exhibition grounds were established at a later time, the early 1930s. Rudolf Černý. Height 85 mm, width 130 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, picture collection, shelf mark Ts 6 f 2. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 60: An aerial view of the prison in Bory, 1930s. *Pozdrav z plzeňské výstavy 1938* (a promotional postcard). No publisher identified. Height 90 mm, width 146 mm, autotype. The Archive of the town of Pilsen, collection of photos, O 9367. Scanned by Štěpánka Pfelegerová.

Pict. no. 61: The large synagogue in Pětatřicátník Park, before 1939. *Židovská synagoga*. J. Hanuš. Height 89 mm, width 119 mm, glass negative. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, ND 29/23. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 62: An old iron bridge spanning Radbuza called Pražský (Prague), 1940. L. Soběhrad. Height 410 mm, width 625 mm, a photograph. The Archive of the town of Pilsen, collection of photographs, O 17427. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 63a–b: Pilsen square, western side, after 1941. – a: *Ring – Westseite. Západní strana náměstí*. Bruno Pompl. Scale 1 : 100, height 445 mm, width 1015 mm, coloured pen drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2518. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová. – b: *Stadt Pilsen Marktplatzentschandelung Westseite 2*. Bruno Pompl. Scale 1 : 100, height 475 mm, width 1000 mm, coloured pen drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2519. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 64: A sketch of the skyline of Slovany housing estate, 1955. Incorporated in architectural documentation, volume Slovany III. Part Ca Architectural solution. Made probably by ing. Hausner. Height 210 mm, width 415 mm, a photographed copy. The West Bohemian Museum, department of modern history, id. no. 3322. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 65: An alternative plan to renovate the centre of Pilsen, about 1970. *Studie centrální oblasti města Plzně*. No authors identified. Scale not given [approx. 1 : 5000], height 435 mm, width 585 mm, a photographed copy. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2554. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 66: The demolition of the army barracks in Nejedlého Park (today called Pětatřicátníků Park), 1969. *Odstřel „35.“ kasáren 24. 1. 1969.* No author given. Height 300 mm, width 400 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, collection of photographs, O 17395. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 67: The demolition of the former village of Skvrňany and preparation of the area for the construction of a housing estate, end of the 1960s. No author given. Height 83 mm, width 168 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, collection of photographs, O 13839. Scanned by Štěpánka Pfliegerová.

Pict. no. 68: A spontaneous demonstration in 1 Máje Street (today called Klatovská) to commemorate the anniversary of liberation of Pilsen by the American army, 5th May 1969. *Situace v 18,45 hod. po prvním provedeném zásahu* (photos by StB, picture no. 32). Height 130 mm, width 180 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, manuscript id. no. 33775, shelf mark 32 e 120/8. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 69: Historical centre of Pilsen, approx. 1971. *Historické jádro města Plzně. Blok I. Celkové pohledy I. Fotodokumentace. Pohledy ze střechy domu č. 8 ve Františkánské ul. Domy na náměstí 20 – 19 – 18 – 17.* No author given. Height 180 mm, width 242 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, collection of photographs, shelf mark MŠ 89/35. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 70: The Trade Union's cultural house in Pilsen, before 1980. An outside look sketch from the winning design prepared by M. Hrubec, V. Huca and F. Lajda. A bundle of photocopies of draft designs from three design centres of the Stavoprojekt company. Height 178 mm, width 240 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2738/16. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 71: A view of old and new Bolevec across Lidových milicí Street (today called Studentská), about 1980. No author given. Height 116 mm, width 176 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, collection of photographs, O 13109. Scanned by Štěpánka Pfliegerová.

Pict. no. 72: The building of the Regional police headquarters and the Metallurgical design centre, about 1983. No author given. Height 129 mm, width 175 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, collection of photographs, O 14489. Scanned by Štěpánka Pfliegerová.

Map no. 1: A plan of Na Vinicích housing estate, 1989. *Vinice – jih.* No author given. Scale not given, height 275 mm, width 615 mm, planography. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2643. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 1

Map no. 2: Pilsen and its surroundings in Müller's map of Bohemia from 1720. *Mappa geographica regni Bohemiae in duodecim circulis divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano adjunctis...* à Joh: Christoph: Müller...A:C:M.DCC.XX. Michael Kauffer sculp-sit Augusta Vind.: Copperplate engraving, Graphic scale [1 : 132 000], section XII, height of section 465 mm, width 540 mm, a cut-out. The Central Land-surveying Archive in Prague, shelf mark I-1-137-12.

Map no. 3: Pilsen and its surroundings on a map of the Pilsen district by František Jakub Jindřich Kreybich from 1830. *Charte vom Pilsner Kreise des Königreiches Böhme nach zuverlässigen geographischen Hülfsmitteln neu bearbeitet.* Coloured copperplate engraving, graphic scale [1 : 243 000], height 375 mm, width 476 mm, a cut-out. Collection of maps of the Institute of History of the Czech Acad. of Science, v. v. i., Prague, shelf mark VI/8/A-2287. Scanned by the Research Institute of Geodesy, Topography and Cartography, Zdi by.

Map no. 4: Pilsen and its surroundings on a special map of the Third Military Mapping of Bohemia from 1882-1883. Zone 6 Col. VIII, Tepl und Tuschkau, 1882; Zone 6 Col. IX, Kralowitz und Břas, 1883; Zone 7 Col. VIII, Bischofteinitz und Nürschan, 1882; Zone 7 Col. IX, Pilsen und Blowitz, 1883. 1 : 75 000, heliogravure, height 380 mm, width 390 mm, a cut-out. © Collection of maps of the Historical Institute of the Czech Academy of Sciences, v. v. i., Prague, no shelf mark. Computer processing by Václav Čada.

Map sheet no. 2

Map no. 5: A plan of the fortification system of the royal town of Pilsen and a design for its modification from 1658, a layout plan and sectional drawing. *Delineation der Stadt Pilsen, wie die anitzo sich befunden thuet, auch wie vermögs des G[ener]alwachtmeisters von d[er] Cron, ..., wie dieselbige bloss mit Werckel und Revelinen ad interim zu versehen were, als nemlich wie die vorhin darbey geführte Schantzen, ..., konten mit kleinen Unkosten reducirt, und entlich solche statt im zimliche Defension gebracht werden ... Prag, den 23. Februarii 1658.* No author given. Manuscript coloured plan, graphic scale in Prague ells, the plan is in two pieces, the layout plan height 748 mm, width 582 mm; the sectional drawing height 160 mm, width 586 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien, Karten- und Plansammlung, GPA Inland CIV alpha Pilsen Nr. 1. Sken Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien.

Map no. 6: A layout plan of the Pilsen fortification system by Johann Christian Zizner, as of 1703. *Grund-Ris des bey der Königl. Kreis-Stadt Pilsen theills vor althero, theills in Bäverischen Kriege in A. 1703 vermeg Ordere Ithro Excell. Herren General Hermewil, und durch des Herren Johann Christian Zizner Kaiserlich. Stukh. Hault-Mann, und Ingenieur angegebene, und angelegte, und anjetzo beständige Weerker ...* Author Johann Christian Zizner (?). Manuscript coloured plan, graphic scale in a unit of measurement similar to acres, height 695 mm, width 515 mm. Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien,

Karten- und Plansammlung, GPA Inland CIV alpha Pilsen Nr. 2. Sken Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien.

Map sheet no. 3

Map no. 7: A plan to modify the Franciscan monastery, 1690s. Scale not identified, no signature on the plan (an explaining note signed by P. Castule Martin). a: Downstairs. *Modella Nova Partis Inferioris Conventus.* Height 594 mm, width 447 mm, coloured pen drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1211. – b: Upstairs. Height 597 mm, width 438 mm, coloured pen drawing, a seal attached under a paper cover. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1212. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 8: Plans to renovate the Dominican monastery in Pilsen intended to be used as a military hospital, approved in 1786. A layout plan of the ground floor, a layout plan of the first floor, sectional drawings A-B and C-D. [—]; *Plan des ersten Stockes des D(ominic)aner Klosters in der K. K. Kreys Stadt Pilsen welches in (Z)ukunft zu einen Milit(är Spital) adaptirt werden solle; Proulions Profills des dermahlen Existirenden Dominicaner Klosters in ... Pilsen. Profil nach der Linie AB. Profil nach der Linie CD; Profil nach der Linie AB durch alle Stockwerke und der Kirchen nebst Grufften und Keller. Profil nach der Linie C D durch alle Stockwerke des Klosters nebst Grufften und Keller.* Approved by Mr von Moringger, a 2nd-Lt and an engineer on 4th April 1786 in Pilsen. Manuscript coloured plan, graphic scale in Viennese fathoms, a layout plan of the downstairs, height 1040 mm, width 760 mm (the original is lost, a photocopy kept in the Archive of the Town of Pilsen height 498 mm, width 415 mm), the layout plan of the 1st floor height 740 mm, width 490 mm, both the sectional drawings height 600 mm, width 480 mm. The Institute of Art History of the Czech Academy of Sciences, v. v. i., Prague, the department of Documentation and Collections, Old plans fund, shelf mark SPD-W-C-II/241, id. no. 02759 (– lost, its photocopy kept in the Archive of the town of Pilsen, Plan and map collection, M 2087/5, shelf mark Ts 5 d 5; scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová); shelf mark SPD-W-C-II/242, id. no. 02760; shelf mark SPD-W-C-II/243, id. no. 02761; shelf mark SPD-W-C-II/244, id. no. 02762. Photo by © Zdeněk Matyáško – The Institute of Art History of the Czech Academy of Sciences, v. v. i., Prague, 2009.

Map sheet no. 4

Map no. 9: Pilsen in the First Military Mapping of Bohemia from 1780-1783. *Sectio 156.* Manuscript coloured map, Graphic scale [1 : 28 800], height of section 408 mm, width 618 mm, a cut-out. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Computer processing by Václav Čada.

Map sheet no. 5

Map no. 10: A plan of Pilsen and its immediate surroundings from 1781. *Situations Plan der königl. Kreisstadt [!] Pilsen, welcher durch gnädigen Vorshub eines löbl. Regiments unter meiner Anleitung von denen hier nebenbenannten Herrn Officiers [!], Cadet, Unterofficiers und andrerer Individuen, die meinen geometrischen Vorlessungen verlossenes halbe Jahr beygewohnt, aufgenommen worden, anno [!]1781, und zwar Unter Commando des Herrn Obersten Grafen Strasoldo. Thm. de Kitelli [!] Hauptmann.* Graphic scale in ruten, height 465 mm, width 641 mm, coloured pen and ink drawing. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, MP 57. Scanned by Tomáš Vybíral.

Map sheet no. 6

Map no. 11a-c: Built-up areas of Pilsen, Skvrňany and Bolevec from *raabisation* (showing the land reform under which the town estate was parcelled and leased to peasants – translator's note) maps of Pilsen demesne, 1781. – a: *Geometrischer Grund Rieß der Königl. Kreys Stad [!] Pilsen [!] sambt einen Theil dazugehörigen Bürgerlichen Grundten.* Ignatz Heinrich Kaiser, 1781 (?). Scale not given, height 1570 mm, width 2060 mm, coloured drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 665. Photo by Tomáš Bernhardt. – b: *No. 25 Geometrischer Grund Rieß des zu der kon: Kreys Stad [!] Pilsen Geherigen [!] Dorfes Skurnian.* Ignatz Heinrich Kaiser, 1781. Scale not given, height 1400 mm, width 2180 mm, coloured drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 671. Photo by Tomáš Bernhardt. – c: *Geometrischer Grund Riis des zur Königl. Creiss Stadt Pilsen gehoerigen Dorffes BOLLOWETZ Nr. 2.* Anton Gruber, 1781. Graphic scale (145 mm ~ 200 Viennese fathoms, approx. 1 : 2616), height 1440 mm, width 2020 mm, coloured drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 648. Photo by Tomáš Bernhardt.

Map sheet no. 7

Map no. 12: A manuscript plan of Pilsen with suburbs, 1821. *Situationsplan der Köeniglichen Kreis Stadt Pilsen samt Vorstäedten [!] und den nächsten [!] Umgebungen nebst Bezeichnung aller um die ganze Stadt gelegenen, der Stadtgemeinde gehörigen oeden [!] und sonstigen Pläetze [!]. Nach der einzelnen Aufnahme und Vermessungen von den Jahren 1816, 1817, 1818, 1819 und 1820 ausgefertiget [!] im Jahre 1821 durch Jos. von Thoschonowitz [Josef z Tošenovic] zugleich städt. Bau- und Materialverwalter Ingenier [!].* Graphic scale (200 Viennese fathoms ~ 151 mm, i.e. approx. 1 : 2510), height 630 mm, width 985 mm, coloured pen drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 679. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 8

Map no. 13: Plans to extend the cemetery and to construct

an ossuary by the hospital Church of St. Mary Magdalene in the Pražské (Prague) Suburb, approved by the Arch-Bishop's office on 22nd July 1779 (signed by František Košťál – *P. Franc. Koschtial, secretarius*). – a: A layout plan of the overall situation where the existing and planned design is marked. Graphic scale [10 fathoms ~ 12 cm], height 299 mm, width 420 mm, coloured pen and ink drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1254/17. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová. – b: The front of the ossuary and the layout plan, graphic scale no measurement units identified, height 330 mm, width 212 mm, coloured pen and ink drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1254/18. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 14: A plan to extend the Nicolas cemetery in 1849. *Situations-Plan. Über die im lahre [!] 1849 Stattgefundene Erweiterung des Nikolaifriedhofes bei Pilsen. Wach entworfen, Hlawan Erzdechante Ad. Czerny cop. 1851.* Graphic scale [50 Viennese fathoms ~ 13.2 cm, approx. 1 : 710], height 177 mm, width 311 mm, coloured pen and ink drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1251/3. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 9

Map no. 15: Plans of the military hospital in Pilsen from 1802, a layout plan of the existing ground floor, a layout plan of the 1st floor including a sectional drawing. *Grundt Plan des gegenwärtigen Militär Spitals in der Königl. Stadt Pilsen; Grundt Plan des 1ten Stock zum Militär Spital. Profil nach der Linie A B.* Simon Michael Schell, town construction master. Manuscript coloured plans, graphic scale in Lower-Austrian fathoms, the layout plan of the existing ground floor height 530 mm, width 343 mm; the layout plan of the first floor and the sectional drawing height 532 mm, width 346 mm. The State District Archive in Pilsen, Regional authority in Pilsen I, 1701-1850, file no. 5, id. no. 58, shelf mark Miliit. 40. The construction of the military hospital in Pilsen 1802, fol. 34-39. Scanned by Radek Fiala.

Map no. 16: A site plan for the construction of the West Bohemian Museum in Pilsen where town walls are marked inside the newly constructed building, 1897. *Situacní plán stavby nového musea král. města Plzně a k němu sousedících částí kláštera františkánského a hotelu „u Plzeňského dvora“*, September 1897. No author given. A manuscript coloured plan, the scale of the layout plans and sectional drawings lengths 1 : 200, of sectional drawings heights 1 : 100, height 575 mm, width 850 mm. The Archive of the town of Pilsen, Map and plan collection, id. no. M 1325, shelf mark Ts 4c4/1e. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 10

Map no. 17: A plan to establish a new water distribution pipeline, a water fountain and a water tank to supply the army barracks, 1827. *Situations- und Niveau Plan zur Errichtung einer neuen Wasserleitung samt Röhrkasten und Reservat in der Reichsvorstadt bey der Pilsner militär Kasserne.* Author Rudolf Kotner (?). A manuscript coloured plan, graphic scale in Viennese fathoms, height 272 mm, width 419 mm. The State District Archive in Pilsen, Regional Authority in Pilsen I, 1701-1850, cart. 50, shelf mark Cam. 10, id. no. 102, fol. 154. Scanned by Radek Fiala.

Map no. 18: A manuscript plan of a water pipeline running from springs behind the Church of All Saints and from the water tower, 1833. A layout plan and a sectional drawing. *Situations und Niveau Plan der Wasserleitungen bei der k. Kreis-Stadt Pilsen von den Allerheiligen Quellen und von der Druckwercks Wassermaschiene am Prager Thor.* Johann Seitz, August 1833. Graphic scale [120 Viennese fathoms ~ 179 mm, i.e. approx. 1 : 1270], height 445 mm, width 1315 mm, coloured pen drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, id. no. M 3741. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 11

Map no. 19: A plan of the Mže river and its surroundings from Kalikův mill to the confluence with the Radbuza; plans for modification of the weir and the river basin in the Saské (Saxon) Suburb are marked in the plan, 1837-1839. *Situations und Niveau- Plan der ganzen betreffend Gegend und des Wassergefälles sammt Wassertiefen von oberhalb der Kalikermühle bis zur Einmündung des Miesafusses in die Radbusa, sammt den ganzen Walkengraben bei der Stadt Pilsen.* Author Johann Schindler. A manuscript coloured plan, subsequently cut into three pieces (only the western piece and the central one is printed here), graphic scale in Viennese fathoms, the western piece height 395 mm, width 494 mm; the central piece height 422 mm, width 498 mm. The State District Archive in Pilsen, Regional authority in Pilsen I, 1701-1850, cart. 49, publ. 19, id. no. 125. Scanned by Radek Fiala.

Map sheet no. 12

Map no. 20a: The imperial compulsory print of the stable cadastre of Pilsen from 1839. Coloured lithography, graphic scale [1 : 2880], height of the sheet 526 mm, width 658 mm, a cut-out, reduced. © The Central Land-surveying Archive in Prague, shelf mark B2a / C 5849. Computer processing by Václav Čada. – Because of the size of the plan it was not possible to publish the plan in 1:1 scale.

Map no. 20b: An imperial compulsory print of the stable cadastre of Pilsen from 1839. Coloured lithography, graphic scale [1 : 2880], height of the sheet 526 mm, width 658 mm, a cut-out (the north-western part of the town, a part of the Saské (Saxon) Suburb

called Rychtářka and a part of the Pražské (Prague) Suburb on an island between the Mže, Radbuza and Mlýnská strouha (Mill race)). © The Central Land-surveying Archive in Prague, shelf mark B2a / C 5849. Computer processing by Václav Čada.

Map sheet no. 13

Map no. 21: A plan of Pilsen, its suburbs and the immediate vicinity, approx. 1840. *Grundriss der Königlichen Kreisstadt Pilsen.* Graphic scale (probably in Viennese fathoms: 180 units ~ 8.5 cm); approx. 1 : 4000, height 356 mm, width 475 mm, stone engraving. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, MP 137. Scanned by Tomáš Vybíral.

Map no. 22: A plan of Pilsen, its suburbs and the immediate vicinity, 1864. *Plan der königlichen Kreisstadt Pilsen 1864.* Published by Ignác Schiebl, engraved by A. Straub. Scale not identified [approx. 1 : 4000], height 401 mm, width 593 mm, stone engraving. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, MP 615. Scanned by Tomáš Vybíral.

Map sheet no. 14

Map no. 23: Pilsen on the Second military mapping of Bohemia from the mid-19th century. A manuscript coloured map, graphic scale [1 : 28 800], section W/10/IV, 1845–1846, reambulized 1873, section W/11/IV, 1844–1845, reambulized 1876, height of the section 527 mm, width 527 mm, a cut-out. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Computer processing by Václav Čada.

Map sheet no. 15

Map no. 24: A draft of a local zoning plan of Říšské Suburb, 1859. Prepared by constructor Václav Wiesner. Graphic scale (110 Viennese fathoms ~ 131 mm, i.e. approx. 1 : 1600), coloured Indian ink drawing. Dimensions: a: height 480 mm, width 680 mm; b: height 480 mm, width 680 mm; c: height 470–480 mm, width 695 mm; d: height 475 mm, width 682 mm. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1173a–d. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 16

Map no. 25: Pilsen on the Third military mapping of Bohemia from the second half of the 19th century. A manuscript coloured map, graphic scale [1 : 25 000], section 4050/4, 4151/1–3, height 555 mm, width 720 mm, a cut-out. © Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv Wien. Computer processing by Václav Čada.

Map sheet no. 17

Map no. 26: A flood-land marked probably according to the scope of flood in 1890. *Vrstevní plán král. města Plzně s okolím (Layer plan of the royal town of Pilsen and its surroundings)* was used as the base, no date identified [after 1897] and no publisher (probably the building authority, dept. II), scale 1 : 6666, height 1200 mm, width 948 mm, coloured lithography. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2866/16. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 27: A general plan of the new sewage system, 1897. *Generelní návrh nové soustavné kanalisace splachovací z r. 1897.* The Building Authority of the town of Pilsen. Scale 1 : 6666, height 1080 mm, width 840 mm, coloured lithography. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2807/138. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 18

Map no. 28: A plan of Pilsen, approx. 1895–1896. *Plán král. města Plzně upravený městským stavebním úřadem.* Published by Jiří Faustus, printed by Ignác Schiebl in Pilsen. Scale 1 : 7230, height 670 mm, width 870 mm, coloured lithography. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, MP 65. Scanned by Tomáš Vybíral.

Map sheet no. 19

Map no. 29: A site plan of brewery buildings and brewery cellars, 1903. Adam Hucl, scale 1 : 1000, coloured Indian ink drawing, height 800 mm, width 490 mm; The Central Archive of Plzeňský Prazdroj, a.s., Map and plan collection, shelf mark IV A 3 a /2. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 30: A site plan of the Municipal brewery in Pilsen, 1892. Lithography by Ig. Schiebl, cop. W. Kubik, Scale 1 : 2000, height 370 mm, width 485 mm. In: SUCHÝ, Václav (ed.): *Měšťanský pivovar v Plzni 1842–1892*, Pilsen 1892, attachment after page 523. Reprophoto by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 31: A site plan of the Municipal brewery and the 1st Pilsen joint stock brewery, 1946, scale 1 : 2000, height 730 mm, width 520 mm; The Central Archive of Plzeňský Prazdroj, a.s., fund Municipal brewery in Pilsen, shelf mark IV A 3 i. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 20

Map no. 32: A local zoning plan of Pilsen, approx. 1895. Prepared probably by the Town Building Authority. Scale not given [1 : 2880], height 1885 mm, width 1540 mm (individual sections height 940 mm, width 770 mm), coloured planography. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2799/1–4. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 21

Map no. 33: A design for zoning of the Říšské Suburb (on the site of today's Bory Park), 1905. *Generelní projekt regulace jižní části*

říšského předměstí král. města Plzeň mezi erár. silnicí Klatovskou a obcí Doudleveckou. Situační plán regulace. The Town Building Authority in Pilsen, September 1905. Burgomaster's office of the royal town of Pilsen, 20th April 1906. Scale 1 : 2880, height 572 mm, width 85 mm, coloured lithography. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2766/4. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 34: A local zoning plan for the Jižní Suburb, 1910. *Přehledný plán regulace části Říšského předměstí.* Prepared by the Town Building Authority in Pilsen 1st July 1910, Published by the Burgomaster's office in Pilsen, 2nd September 1910. Scale 1 : 2880, height 615 mm, width 775 mm, lithography, coloured pen and ink drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2766/4. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 22

Map no. 35a–d: Alternative draft solutions to the issue of residential construction in Pilsen before WWI – a: A site plan of Pilsen where residential buildings constructed by private or cooperative investors supported by the municipality during the early 20th century are marked. In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: *Bytová otázka a král. město Plzeň*. Plzeň 1911, tab. VII. Height 292 mm, width 225 mm. Scanned by Tomáš Bernhardt. – b: A layout plan of the designed villa neighbourhood in Lochotín, partly implemented between today's Karlovarská, Lidická and Alej Svobody Streets. *Villová čtvrť na Lochotíně v Plzni. Projekt dle schváleného regulačního plánu král. města Plzně*. Height 320 mm, width 252 mm. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1252/36. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová. Used in: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: *Bytová otázka a král. město Plzeň*. Plzeň 1911, tab. III. – c: A layout plan of a part of Karlov neighbourhood with workers' houses; a layout plan of the ground floor of houses of A, B and C type. *Dělnické domky Škodových závodů*. In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: *Bytová otázka a král. město Plzeň*. Pilsen 1911, tab. XII. Height 292 mm, width 225 mm. Scanned by Tomáš Bernhardt. – d: A layout plan of houses for railway staff near Lobežská Street in Pražské (Prague) Suburb, a part of the plan was implemented in 1909–1910. A layout plan of the ground floor of one of the two constructed houses. *Železniční domy na pražském předměstí*. In: BŘEZINA, Rudolf – SCHIEBL, Jaroslav: *Bytová otázka a král. město Plzeň*. Plzeň 1911, tab. XV. Height 292 mm, width 225 mm. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Map sheet no. 23

Map no. 36: A site plan of the main production complex of the Škoda company (a joint stock company; formerly Škoda's plant) in Pilsen, 1929. *Akciová společnost dřívě Škodovy závody v Plzni. Situační plán závodu v Plzni*. Published by the joint stock company formerly Škoda's plant in Pilsen, the building department. Printed by Planografia Plzeň. Scale 1 : 2000, height 665 mm, width 825 mm, coloured offset. ŠKODA HOLDING a.s. – The Škoda Archive, Pilsen fund, file 336, id. no. EI 310. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 37: A site plan of the bridge works and the power engineering plant of the Škoda company (a joint stock company; formerly Škoda's plant) in Doudlevec, 1923. *Akciová společnost dřívě Škodovy závody v Plzni. Situační plán továrny v Doudlevcích v lednu 1923*. Published by the joint stock company formerly Škoda's plant in Pilsen, the building department. Scale 1 : 1000, height 1350 mm, width 630 mm, coloured offset. ŠKODA HOLDING a.s. – The Škoda Archive, Pilsen fund, file 373, id. no. EI 313. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 24

Map no. 38: A plan of Pilsen, 1931. *Plán města Plzně*. Drawn by Josef Vápeník, printed by Planografia Plzeň, Published by Grafika Plzeň, 1931. Scale 1 : 15 000, height 624 mm, width 560 mm, coloured offset. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, MP 65. Scanned by Tomáš Vybíral.

Map sheet no. 25

Map no. 39: One of the versions of the general modifying plan of Pilsen, 1929–1932. Vladimír Zákřejs. The draft is drawn in a site plan prepared by the building authority using Indian ink, a pen and a pencil, department II in 1926, Scale 1 : 10 000, height 1010 mm, width 1000 mm, coloured lithography. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2862/1. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 40: Detailed zoning of a part of the villa neighbourhood called Bezovka, plan no. 51, May 1932. Vladimír Zákřejs. Scale not identified [approx. 1 : 500], height 525 mm, width 992 mm, planography, coloured pen drawing. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2738/16. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 26

Map no. 41: A plan of Pilsen, [1947]. *Orientační plán města Plzně*. Drawn by Jan Kabát, printed by Planografia Plzeň, published by E. Kosnar in Pilsen. Scale 1 : 15 000, height 830 mm, width 850 mm, coloured offset. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, MP 65. Scanned by Tomáš Vybíral.

Map sheet no. 27

Map no. 42: A plan for the renovation of the historical centre of town, the 1970s. *Plzeň – historické jádro – plán asanace a přestavby*. The department of the main architect of the town of Pilsen. Scale 1 : 1000, height 840 mm, width 828 mm, coloured planography. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2436. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 28

Map no. 43: A plan for the redevelopment of a part of the former Pražské (Prague) Suburb called Petrohrad, an outline plan for the 6th five-year period (1976–1980). *Plzeň-Petrohrad. Předběžný návrh PÚP. I. etapa výstavby [–] 6. pětiletka*. The Pilsen town planning centre, 1972. Scale 1 : 2000, height 840 mm, width 592 mm, coloured offset. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2426. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 29

Map no. 44: Pilsen land-use plan, 1988. *Plzeň. Územní plán sídelního útvaru*. The department of the main architect of the town of Pilsen (ÚHAMP). Scale 1 : 10 000, height 1280 mm, width 1400 mm, coloured offset. The Archive of the town of Pilsen, map collection, id. no. M 3740. Photo by Miroslav Pešík.

Map sheet no. 30

Map no. 45: Pilsen land-use plan; the current version valid as of 30 January 2009. *Územní plán města Plzně I. Funkční využití ploch*. The department for the concept and development of Pilsen (ÚKRMP). The dimensions of the land-use plan in scale 1 : 10 000 are 1530 x 1530 mm and the dimensions in scale 1 : 20 000 are 900 x 900 mm. © The department for the concept and development of the town of Pilsen. Irena Králová, Milan Svoboda, Irena Vostracká and others.

Map sheet no. 31

Map no. 46: A vertical aerial photo of Pilsen from 1938. The Military Geographic and Hydrometeorological Office in Dobruška, the Centre of aerial photos, shelf mark no. 6104, 6105. The aerial picture provided by VGHMÚř Dobruška © MO ČR, 2008.

Map sheet no. 32

Map no. 47: A vertical aerial photo of Pilsen from 1945. The Škoda plant air raid. ŠKODA HOLDING a.s. – The Škoda Archive (the pictures were obtained in the early 1990s from the U.S. Air Force Historical Research Center–USAFHRC/QE, Maxwell AFB, AL 36112–6678).

Map sheet no. 33

Map no. 48: A vertical aerial photo of Pilsen from 1972. The Military Geographic and Hydrometeorological Office in Dobruška, the Centre of aerial photos, shelf mark no. 3343, 3345. The aerial picture provided by VGHMÚř Dobruška © MO ČR, 2008.

Map sheet no. 34

Map no. 49: A vertical aerial photo of Pilsen from 1988. The Military Geographic and Hydrometeorological Office in Dobruška, the Centre of aerial photos, shelf mark no. 3080, 3082. The aerial picture provided by VGHMÚř Dobruška © MO ČR, 2008.

Map sheet no. 35

Map no. 50: A vertical aerial photo of Pilsen from 2008. Photo by GEOREAL spol. s r.o. – production of ortho-photo maps, Pilsen. © The Regional Town of Pilsen, 2008.

Map sheet no. 36

Map no. 51: Pilsen on a digital model of landscape according to the First Military Mapping (Joseph's mapping) from 1780–1783. Computer processing by Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 52: Pilsen on a digital model of landscape according to the Second Military Mapping (Franz's mapping) from 1844–1846. Computer processing by Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 53: Pilsen on a digital model of landscape according to the Third Military Mapping from 1878–1879. Computer processing by Václav Čada – Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map no. 54: Pilsen. An example of vectorisation above the grid of an imperial imprint from 1839. Computer processing by Václav Čada – Martina Vichrová.

Map sheet no. 37

Map no. 55: A reconstruction map by Radek Široký. Utilisation of the landscape in the prehistoric times and in the early Middle Ages. Computer processing by Václav Čada.

Map no. 56: Pilsen agglomeration before the peak medieval urbanization. A reconstruction map by Radek Široký – Marie Wasková. Computer processing by Václav Čada.

Map sheet no. 38

Map no. 57: Topography of medieval New Pilsen (approx. 1410). A reconstruction map by Radek Široký – Marie Wasková. Computer processing by Václav Čada.

Map no. 58: The extent of fires in the town of Pilsen in 1507. A reconstruction map by Marie Wasková. Computer processing by Václav Čada – Martina Vichrová.

Pict. no. 73: A fire of St. Bartholomew's Church, 1835. *Thurmbrand zu Pilsen am 6. Febr. 1835*. S. B. Konyard, coloured lithography, height 195 mm, width 237 mm. The Archive of the town of Pilsen, id. no. G 175 (from Ladislav Lábek's collection). Scanned by Tomáš Bernhardt.

Map sheet no. 39

Map no. 59: Topography of Old Pilsen. A reconstruction map by Radek Široký. Computer processing by Václav Čada.

Map no. 60: The development of the feudal demesne of the town of Pilsen. A reconstruction map by Marie Wasková. Computer processing by Václav Čada.

Map sheet no. 40

Map no. 61: Water management in Pilsen in the 19th century. A reconstruction map by Radek Široký. Computer processing by Václav Čada.

Map no. 62: Hypsographical data on a water distribution system plan, 1833. The altitude profile taken over from the *Situations und Niveau Plan der Wasserleitungen bei der k. Kreis-Stadt Pilsen von den Allerheiligen Quellen und von der Druckwercks Wassermaschine am Prager Thor* [Compare map no. 18]. Computer processing by Václav Čada.

Map sheet no. 41

Map no. 63: The nationality structure in Pilsen as of 1st November 1942. A reconstruction map by Tomáš Bernhardt. Computer processing by Martina Vichrová.

Map no. 64: A plan showing the distribution of police districts controlled by the Police Headquarters in Pilsen after 1st May 1942 and the location of offices. No author given. Scale 1 : 25 000, height 670 mm, width 700 mm, planography, coloured. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 1129. Scanned by Tomáš Vybíral.

Map sheet no. 42

Map no. 65: The scope of demolitions of old houses in the centre of Pilsen after 1942. A reconstruction map by Petr Domanický. Computer processing by Martina Vichrová.

Map sheet no. 43

Map no. 66: The sublevel of cellars of burghers houses in the historical centre of Pilsen. A reconstruction map by Kateřina Postránecká – Martin Strejc – Radek Široký – Marie Wasková. Computer processing by Martin Strejc.

Map sheet no. 44

Pict. no. 74: A veduta of Pilsen from the north, approx. 1510–1520. A part of a mural by an unknown author, originally in the western section of the cloister in the Dominican monastery in Pilsen; the murals were removed at the end of the 19th century because of the demolition of the monastery and in the second half of the 20th century they were located on the southern wall of the St. Barbora's chapel in the Franciscan monastery in Pilsen. © Pilsen Episcopate, 2008. Photo by Robert Šimůnek.

Pict. no. 75: A veduta of Pilsen from the south-west, 1536. *Pilsen*. Mathias Gerung, coloured pen and ink drawing, height 300 mm, width 425 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, shelf mark Delin. VI., Reisebild 11, Albumblatt 23. Photo by Universitätsbibliothek Würzburg.

Pict. no. 76: A veduta of Pilsen from the south-west, 1574. Author Giovanni de Stata. A part of the mural Grieving for the Christ in the assembly hall on the 1st floor of Pilsen Town Hall (eastern wall). Photo by Miroslav Pešík.

Pict. no. 77: A veduta of Pilsen from the north-east, 1602. *Královská a hlavní město Plzeň v kraji Plzeňském, leží 10 mil od Prahy, od Žatče 8 mil. Wyregosowano aneb kontrfektowano gest 13 dne Měsíce Vnora Letha 1602. J. W.* Author Jan Willenberg. Pen and ink drawing, height 182 mm, width 600 mm (resp. 210 × 635 mm). Library of the Premonstratensian Monastery in Strahov, Prague, shelf mark DT I. 30/II. Photo by AiP Beroun.

Map sheet no. 45

Pict. no. 78: A panoramic view of the Pilsen conquest by the troops of General Count Arnošt of Mansfeld in autumn 1618. *Abriss der Statt Pilsen in Böhmen. Wie dieselbige belagert, gestürmt undt Eingenommen worden.* Author Georg Keller, 1619. Copperplate engraving, height 285 mm, width 363 mm. In: BELLUS, Nicolaus [= Michael Caspar Lundorp]: *Oesterreichischer Lorberkranz oder Kayserl. Victori ... 1617–1625.* Frankfurt upon Mohan 1625, by p. 83. The Archive of the town of Pilsen, id. no. G 50. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Pict. no. 79: A view of Pilsen from the north-east, 1672. Author Maximilian Seebullmer. Height 2050 mm, width 1420 mm, oil on canvas. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, G 182. Photo by Ivana Michnerová.

Map sheet no. 46

Pict. no. 80: A veduta showing a plan of Pilsen, approx. 1726–1729. Author F. B. Werner. Height 180 mm, width 240 mm (dimensions of the negative); an original Indian ink tacked drawing, a part of the destroyed collection of drawings from Prague, Bohemia and Moravia (Municipal library in Wrocław, shelf mark 555s); the negative in the Štenc's Archive of Negatives, Prague, board no. 46798. Photo by the Štenc's Archive of negatives, Prague.

Map sheet no. 47

Pict. no. 81: A view of Pilsen from the east, before 1729(?). *Prospectus Pervetustae Regiae ac Districtualis Hodiedum Catholicae semperqve Fidelis Urbis Plsnae.* Unknown author. Height 325 mm, width 600 mm, water-colour drawing; probably an attachment to a copy of Jan Tanner's chronicle *Historia urbis Plsnae*. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, G 580. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 82: A view of Pilsen from the east, before 1729(?). *Wyobrazenj Starožitného králow[ského] kragského wzdy Wěrného katolického Města Plzně.* Unknown author. Height 370 mm, width 860 mm, water colour drawing; probably an attachment to a copy of Jan Tanner's chronicle *Historia urbis Plsnae*. The West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, G 579. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 48

Map no. 67: A draft design for modifications of a part of the embankment, about 1955. *Soutěž na ideové řešení dostavby náběžního bloku u pomníku J. V. Stalina v Plzni.* Ladislav Kozák. Scale 1 : 1000, height 455 mm, width 910 mm, coloured planography. The Archive of the town of Pilsen, map collection, M 2015. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Pict. no. 83: Charkovské (today Anglické (English)) embankment with J. V. Stalin's monument, between 1953–1962. No author given. Height 165 mm, width 420 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, collection of photographs, O 18030. Scanned by Radek Fiala – Martina Vichrová.

Map sheet no. 49

Pict. no. 84a–d: Panoramic views of the town of Pilsen, about 1915–1935. Scanned by Tomáš Bernhardt. – a: A view of the western side of Jirásek embankment from the tower of the Rosary Virgin Mary Church, about 1915. Height 166 mm, width 625 mm, three black&white photos combined. The Archive of the town of Pilsen, collection of photographs, O 5001. – b: A view of Pilsen from the back part of Lochotín, about 1915. Fiedler and Langhans. Height 158 mm, width 625 mm, a black&white photograph. The Archive of the town of Pilsen, collection of photographs, O 5002. – c: A view of Pilsen from the water tank in Homolka, the skyline as seen from Doudlevec in the direction of Chlum (part 1), 1935. K. L. Soběhrad, June 1935. Height 175 mm, width 232 mm, a negative. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 27/18. – d: A view of Pilsen from the water tank in Homolka, the skyline as seen from Doudlevec in the direction of Chlum (part 2), 1935. K. L. Soběhrad, June 1935. Height 174 mm, width 232 mm, a negative. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of modern history, NA 12/18.

Map sheet no. 50

Pict. no. 85a–l: A postcard of the town of Pilsen, approx. 1899 – approx. 1943, from a collection of postcards attached to the Topographic collection of Ladislav Lábek, The Archive of the town of Pilsen. Scanned by Tomáš Bernhardt. – a: A view from the tower of St. Bartholomew's Church towards the north-east, approx. 1899–1906. Id. no. 80/15b. – b: Eastern part of the square between Prague and Dřevěná Streets, approx. 1908–1911. Id. no. 80/190. – c: Štěpánovy Park (today Pětatřicátník Park) in 1902, the western part of the park situated on the site of the former fortification system. Herrmann Seibt, Meissen. Id. no. 81/1. – d: An unusually rural-like view of a part of "Pilsen Venezia" – Mlýnská strouha (Mill race) connecting the Radbuza and Mže Rivers on the eastern edge of the historical centre in 1909, Herrmann Seibt, Meissen. Id. no. 81/101. – e: Nepomucká (today Slovanská) Street in the former Pražské (Prague) Suburb, a view towards the centre of town, 1901. Milt & Urban, Pilsen. Id. no. 80/256a. – f: Klatovská Street, a view towards the south-west from the tower of St. Jan Nepomucký's Church in Chodovské Square (consecrated 1911), approx. 1912–1913. Josef Milt, Pilsen. Id. no. 80/330. – g: Klatovská Street, a view towards the north from the tower of St. Jan Nepomucký's Church, 1912. Josef Milt, Pilsen. Id. no. 80/322. – h: The building of the railway station in the Říšské (today Jižní) Suburb, approx. 1904–1905. Herrmann Seibt, Meissen. Id. no. 81/7. – i: The building of the railway station in the Říšské Suburb in 1904 on a postcard, approx. from 1912. Herrmann Seibt, Meissen. Id. no. 81/103. – j: An idyllic view of the Municipal brewery across the alluvium by the confluence of the Radbuza and the Mže, approx. 1911. Herrmann Seibt, Meissen. Id. no. 81/111. – k: A view from the newly built bridge called Pražský (Prague) (opened 1942) upstream the river Radbuza, approx. 1943. Pavel Ulmann, Pilsen. Id. no. 81/128. – l: The construction of a bridge spanning the Radbuza in 1942, a view in the other direction. Pavel Ulmann, Pilsen. Id. no. 81/130.

Back page of the cover

Pict. no. 86: An apprentice certificate with a veduta of Pilsen, a view of the town from the south-east; after 1802. Jan Pechan. New print from the original mould, printed by Kotyza, 2003. Height 400 mm, width 497 mm, copper-plate engraving. West-Bohemian Museum in Pilsen, dept. of early history, id. no. G 939a, mould id. no. C 20. Scanned by Tomáš Bernhardt.

Resümee

Plzeň (Pilsen) liegt im geographischen Mittelpunkt von Westböhmen. Zwischen der hügeligen Landschaft der breiteren Umgebung erstreckt sich mit seinem Ausmaß der nicht allzu große Talkessel Plzeňská kotlina (Pilsner Talkessel), eine seichte und flache Senke am unteren Flusslauf der Mže (Mies), Radbuza (Radbusa), Úhlava (Angel) und Úslava (Uslava). Die Flussläufe dieser vier Pilsner Flüsse, welche den Großteil der Hügellandschaft in der Umgebung entwässern, fließen strahlenförmig im nordwestlichen niedrigsten Teil des Pilsner Talkessels zusammen, wo sich im breiteren Umfeld ihres Zusammenflussknotenpunktes seit dem Mittelalter die Stadt Pilsen entwickelt. In den nordwestlichen Teil des Talkessels (Touškovská kotlina – Tuschkauer Talkessel) dringen die Ausläufe der Hügelketten aus der Umgebung durch. Die Landschaft prägen somit wesentlich auch drei Pilsner Gipfel, die sich unweit der Stadt befinden: Radyně (Radina), Krkavec und Chlum.

Die angeführten geographischen Eigenschaften haben immer maßgebend die Gegend des Pilsner Talkessels zur Platzierung des regionalen Mittelpunktes vorbestimmt. Im breiteren Blickwinkel muss das Gebiet von Pilsen als Region betrachtet werden, die sich an der

Verbindungsline zwischen dem böhmischen Kerngebiet und dem oberen Donaulauf befindet, wo immer wichtige durchquerende Fernverbindungswege den Osten mit dem Westen verbinden.

Die Größe und der Umfang des Einzugsbereiches von der Region haben sich im Laufe der Jahrhunderte vielfach verändert. Über die ersten Veränderungen dieser Art sagt die ermittelte urzeitliche Besiedlung aus, die letzten davon fallen in die unlängst verfllossene Zeit. Auch die Fernverbindungen durch die Region machten im Laufe der Jahrhunderte einen Wandel durch. Die konkrete Trasse durch die Landschaft und die Verkehrsintensität auf den einzelnen Verbindungswegen hingen von der geopolitischen Entwicklung im breiteren böhmisch-bayerischen Raum ab. Nach der Vereinigung von Böhmen in der Mitte des 10. Jahrhunderts gelangte Westböhmen als Region an die böhmisch-deutsche Staatsgrenze. Auf den Handelswegen durch das Pilsner Gebiet spielten sich im Laufe der Zeit mehrere schwerwiegende Kriegsgefechte ab.

Die Landschaft um die Stadt herum, der Tuschkauer Talkessel mit den benachbarten Ausläufen der Hügel- und Bergketten hat mehrere günstige Bedingungen zur Anlegung von Menschengesiedlungen. Außerordentlich günstig ist im genannten Gebiet die Zugänglichkeit der natürlichen Wasserquellen. Die vier Pilsner Flüsse (Mies, Radbusa, Angel, Uslava) bildeten an ihren Unterläufen bei der Mäandrierung zahlreiche Arme, ihre Ufer waren in den seichten Tälern gut zugänglich. Das Wassernetz ergänzen zahlreiche Bäche und kleinere Wasserläufe, deren Quellen an den Kanten der Talterrassen hervorquellen.

Die ersten Belege einer menschlichen Besiedlung im Stadtgebiet stellen kleine Jagdsiedlungen aus der Zeit des Hochpaläolithikum und Mesolithikum (ca. 10 000–8000 v. u. Z.) dar, die sich in etwas höheren Lagen überwiegend an der linken Seite des Miesales (Roudná, Senec – Senetz) befanden. In der Jungsteinzeit (Neolithikum; 5500–4500 v. u. Z.) kamen in den Pilsner Talkessel die ersten Bauern, die mit der Gründung ihrer Siedlungen (Křimice – Křimitz, Radčice – Ratschitz, Litice – Littitz) und Anlegung der Felder in den ertragreichsten Lagen die intensive Waldrodung der Gegend starteten.

In der Spätsteinzeit (Äneolithikum; ca. 4500–2300 v. u. Z.) begann zuerst die Entwicklung der älteren Siedlungsareale (Křimice), bald danach wurden jedoch gleichfalls neue, bis zu dieser Zeit ungenutzte Lagen (Vinice) besetzt. In der jüngeren Phase dieser Periode (Chamkultur; ca. 2500–2300 v. u. Z.) hat sich die Landschaft sehr verändert, woran sich wesentlich die Kontakte mit dem benachbarten Bayern beteiligten. In der Landschaft erschienen kleine befestigte Siedlungen in Höhenlagen (Pechirádek, Starý Plzenec – Hůrka (Altpilsenet – Hurka)). Aus der darauf folgenden Altbronzezeit (ca. 2300–1700 v. u. Z.) fehlen im Pilsner Talkessel Belege menschlicher Anwesenheit. In der Mittel-, Jung- und Spätbronzezeit (ca. 1700–750 v. u. Z.) wird das Gebiet von Pilsen wieder intensiver genutzt. Auf der markanten Landzunge über dem Fluss Uslava wurde in Hradiště eine kleinere, massiv befestigte Siedlung mit zentraler Funktion errichtet. Die Besiedlung in der älteren Eisenzeit (Hallstätter Kultur; ca. 750–400 v. u. Z.) schließt an die ältere Entwicklung an, am Ende der Periode ist der Raum des Pilsner Talkessels mehr oder weniger völlig mit landwirtschaftlichen Siedlungen und mit den damit zusammenhängenden Brandgräbern bedeckt. Auf günstigen Standorten werden weitere befestigte Burgwälle (Bukovec, Starý Plzenec – Hůrka) gegründet.

Westböhmen gehört zu den Regionen, wo sich am Umbruch der älteren und jüngeren Eisenzeit die keltische Kultur entwickelte. In der Zeit der keltischen Expansion verließen die meisten hiesigen Menschen die Gegend und es ließen sich neu ankommende nieder. Die Besiedlung der jüngeren Eisenzeit (Latènekultur; 400–1 v. u. Z.) knüpft an die ältere Besiedlung an. Belegt sind nur landwirtschaftliche Siedlungen; es entstanden keine befestigten Orte mit zentraler Funktion. In der darauf folgenden Periode (Römische Zeit; 1–400) besiedelten Westböhmen die Germanen. Intensiver besiedelt wurde das Gebiet des heutigen historischen Stadtkerns, wo wir in dieser Zeit den Übergang von Handelswegen über die Radbusa und Mies vermuten können. In der darauf folgenden Zeitspanne, in der Völkerwanderungszeit (ca. 400–700), kam es wahrscheinlich zur Senkung bei der Besiedlungsintensität in der Region. In diesem Zusammenhang verzeichnen wir im Gebiet von Pilsen keine Belege der ältesten slawischen Besiedlung.

Nach der heutigen Erkenntnis fallen die Anfänge der Anwesenheit von Slawen im Gebiet von Pilsen erst in das 8. Jahrhundert. Die Siedlungen der Landwirte nahmen günstige Lagen in fruchtbaren Teilen des Kessels ein, auf der ausgeprägten Landzunge über dem rechten Ufer der Berounka (Beraun) wurde bei Bukovec im Laufe des 8. Jahrhunderts ein befestigter Burg-wall errichtet. Die frühmittelalterliche Siedlungsstruktur des Pilsner Talkessels im 8.–9. Jahrhundert deutet auf das Bestehen einer kompakten Gebietseinheit hin, die mit der Vorpřemysliden-Stammelite verbunden werden kann. Der zwangsvolle Untergang des Burgwalls bei Bukovec hängt wahrscheinlich mit den Anfängen der Machtausbreitung im Gebiet von Mittelböhmen zusammen.

Die Beherrschung von Westböhmen durch die Přemysliden in der Zeit um die Mitte des 10. Jahrhunderts steht in erster Reihe im Zusammenhang mit der Beherrschung der wichtigen Handelswege. Der wichtigste davon, der Regensburger Weg, gelangte gerade im 10. Jahrhundert vorübergehend zu der Haupttrasse, die Westeuropa mit Klempolen und der Kiewer Rus verband. Für die Přemysliden hatte dieser Weg zugleich eine ziemlich große politische Bedeutung. Die regelmäßigen Reisen nach Regensburg waren für den herrschenden Fürsten unerlässlich, er nahm da an Reichstagen teil, bis 973 befand sich hier der religiöse Kernpunkt des Landes.

Die Entstehung des neuen befestigten Zentrums von Stará Plzeň – Altpilsen (Burgwall Hůrka in Starý Plzenec) im 10. Jahrhundert knüpft wahrscheinlich von der Zeit her an den zwangsvollen Untergang des Burgwalls bei Bukovec an. Die Lage der Přemyslidenburg auf der günstigen Landzunge über dem rechten Ufer der Uslava ist eng mit dem Verlauf des Regensburger Weges verbunden. Der erste überzeugende Beleg über die Zugehörigkeit von Pilsen und ganz Westböhmen zu dem Přemyslidenstaat ist der Chronikvermerk über den militärischen Zusammenstoß zwischen Kaiser Otto II. und Fürst Boleslaus II. im Jahre 976 unweit der Pilsner Burg.

Die Přemyslidenburg in Starý Plzenec gelangte nach und nach zu einem der wichtigsten Kettenglieder des sog. Burgsystems, des Verwaltungssystems von Böhmen in der Fürstenzeit. Ihr wichtigstes Element war die Verwaltungsburg, welche den Kernpunkt der Region bildete. Zu Zeiten der Burgverwaltung war die kontinuierliche Kontrolle der Burgdistrikte durch den Herrscher wichtig, der mit seinem Gefolge von einer zu der anderen Verwaltungsburg fuhr und so praktisch vom Pferdesattel regierte. In Pilsen ist der Aufenthalt des Fürsten Wladislaus während der Weihnachtsfeiertage 1109 belegt, wegen der Lage am Regensburger Weg müssen wir mit Aufhalten des Herrschers viel öfter rechnen.

Unter den böhmischen Verwaltungsburgen ragte nach und nach eine kleine Gruppe führender Anlagen hervor, die bei den Handelswegen lagen (Litoměřice – Leitmeritz; Žatec – Saaz; Hradec Králové – Königgrätz; Plzeň – Pilsen). Die günstige Lage bestimmte die Orte zu einer raschen Entwicklung voraus, infolgedessen um die Ortschaften herum mehr oder weniger starke Siedlungsagglomerationen entstanden, die von der modernen Historiographie als frühzeitige Städte bezeichnet werden. Das alte Pilsen kann zu Siedlungen von diesem Typ bereits seit der Zeit vor dem Ende des 10. Jahrhunderts gerechnet werden, ein Bericht über die Rückkehr von Bischof hl. Adalbert nach Böhmen im Jahre 992 belegt hier die Existenz eines nicht näher bekannten Marktflückens.

Die Anlage der frühmittelalterlichen Pilsner Burg auf der Anhöhe Hůrka war vierteilig, bestehend aus der Akropolis im höchsten Teil und zwei Vorburgen im Osten und Westen. Unter dem südlichen Hang der Landzunge schloss sich noch ein befestigtes Suburbium an. Die Fernverbindung verlief unter der Burgmauer auf der nördlichen und westlichen Seite, den Fluss überwand sie unter deren direkter Kontrolle. Die Struktur der Agglomeration unter der Burg am rechten Flussufer ist einstweilen noch ungenügend bekannt, man kann eine aufgelockerte Bebauung vermuten, die von einzeln stehenden Gehöften bestand. Der größte Teil der Altpilsner Agglomeration befand sich am linken Flussufer der Uslava, die Fläche mit Belegen einer Besiedlung bestimmt hier ein Rechteck im maximalen Ausmaß von 390 × 340 m. Die Siedlungsstruktur entwickelte sich nach und nach am Handelsweg entlang.

Der Teil der Altpilsner Agglomeration am linken Ufer war durch seine Lage an der Kreuzung von bedeutenden Handelswegen zur weiteren Entwicklung bestimmt. Archäologische Ausgrabungen in der Smetana-Straße belegten eine regelmäßig konzipierte Lokation städtischer Bebauung, die sich südlich vom Zentrum am linken Ufer entwickelte. Die Existenz einer juristisch institutionellen Stadt am linken Ufer der Altpilsner Agglomeration bestätigen Angaben in den Urkunden aus den Jahren 1266 und 1273. Die städtische Aussetzung in diesem Gebiet muss also vor 1266 geschehen sein, in diesem Jahr war die Stadt allem Anschein nach noch immer in der ersten Phase ihrer Entstehung.

Die angeführte Lokation gehört jedoch in die Kategorie der ungelungenen. Archäologische Zeugnisse brachten keine Belege über eine längere Existenz der ausgesetzten Siedlung. Es ist offenbar, dass die Verlassung der ursprünglichen Lokationsabsicht in Zusammenhang mit den Anfängen von Neupilsen in den 90er Jahren des 13. Jahrhunderts gebracht werden muss. Der Untergang aller untersuchten Bürgerhäuser trägt identische Spuren einer Verwaisung ohne Katastrophe.

Die Übertragung des Stadtzentrums von der Pilsner Agglomeration am Ende des 13. Jahrhunderts spielte sich in der Zeit ab, als die Bedeutung von Nürnberg unter den Reichsstädten stieg. Dem entsprachen sicher auch die Veränderungen der Intensität des Betriebes auf den Fernverkehrsverbindungen. Im Augenblick, als eindeutig die Passierung des nördlicheren Nürnberger Weges überwog, der ursprünglich von Altpilsen zum Kernpunkt des Pilsner Talkessels orientiert war, kam es zur Gründung von Neupilsen. Seine Lage ermöglichte eine wesentliche Verkürzung und Verbesserung der Trasse des Nürnberger Weges.

Eine neue Etappe bei der Entwicklung des Kernpunktes in Westböhmen geschah mit der Übertragung der Stadt ungefähr 9 km in nordwestlicher Richtung in die Lage im östlichen Zipfel des Tuschauer Talkessels am Zusammenfluss der Mies und Radbusa. Die neue Stadtgründung wurde in die besiedelte, landwirtschaftlich intensiv genutzte Landschaft platziert, dorthin, wo bereits früher der Nürnberger Weg führte.

Die Gründung von Neupilsen wird eindeutig in die Zeitspanne 1288–1300 gesetzt. Terminus ante quem stellt die Urkunde des Baseler Bischofs Peter aus dem Jahre 1300 dar, welche Ablässe denjenigen Gläubigen erteilt, die zu bestimmten Feiertagen die Dominikanerkirche in Pilsen besuchen. Es ist offenbar, dass die Gründung und der Ausbau der Stadt in den 90er Jahren des 13. Jahrhunderts verlief, die traditionell überlieferte Jahreszahl von der Gründung von Neupilsen ist in den Annalen die Jahreszahl 1295. Richter Heinrich, dessen Tätigkeit ungefähr in den Jahren 1296–1298 belegt ist, wird berechtigt als Stadtgründer betrachtet.

Das Areal der neu gegründeten Stadt wurde auf eine günstige, wahrscheinlich mehr oder weniger ebene Fläche zwischen natürliche Hindernisse gesetzt. Der Stadtgrundriss wurde im gegebenen Raum als Geviert mit den Seiten von 460 × 430 m bestimmt. Die Form der Stadt bestimmte ein rechteckiges Straßennetz, dass die Bebauung um den Stadtplatz (Marktplatz) herum genau in die Mitte der Disposition platzierte. Die Straßen der neuen Stadt wurden in einheitlicher Breite von ungefähr 12 Metern ausgemessen, das realisierte Straßennetz war sehr dem idealen Schema nahe. Der außerordentlich geräumige Marktplatz mit dem ursprünglichen Ausmaß von ungefähr 200 × 145 m entstand durch die Auslassung von zwei großen Häuserblocks in der mittleren nordsüdlichen Achse des Grundrisses und er nahm eine Fläche von 28 200 – 29 000 m² ein.

Die Hauptverbindungszüge gingen nicht geradeaus durch die Disposition der Stadt, sondern kreuzten die Fläche des Marktplatzes ungefähr in Richtung Nordosten – Südwesten. Gerade die Diagonale Nordosten – Südwesten kann man deshalb als Verbindungsachse der Stadt betrachten. Der wichtigste Verbindungsweg ging durch das Prager Tor und die Prager Straße in die nordöstliche Ecke des Marktplatzes und führte von der Mitte der westlichen Seite des Marktplatzes durch die heutige Riegrova-Straße zum Nürnberger Tor (Skvrňaner Tor – Skurnianer Tor). Ein spezifisches Element bei der Aussetzung von Neupilsen ist die Verteilung der kirchlichen Institutionen im Stadtareal. Beide Mendikantklöster waren in den verkehrsmäßig am wenigsten frequentierten Ecken des Stadtgrundrisses platziert, das Minoritenkloster in der südöstlichen und das Dominikanerkloster in der nordwestlichen. Ihre Verbindung bildete somit eine gewisse sakrale Achse der Stadt, in deren Mitte am Marktplatz die Stadtkirche des hl. Bartholomäus platziert wurde.

Die Absicht, die städtische Pfarrkirche des hl. Bartholomäus am Zentralplatz zu erbauen, war ein Bestandteil der Stadtaussetzung. In den Anfängen von Neupilsen spielte eine wichtige Rolle die ältere Allerheiligenkirche in der nördlichen Vorstadt, die neue Stadt wurde allem Anschein nach auf dem Gebiet ihres Weichbildes gegründet. In der Zeit der Stadtanfänge hatte der Pilsner Pfarrer auf der bisherigen Pfarrei bei dieser Kirche seinen Sitz, die neu gebaute Kirche des hl. Bartholomäus war zuerst eine Filialkirche. Der älteste Beleg ihrer Existenz ist ein bürgerliches Vermächtnis aus dem Jahre 1307.

Ein Bestandteil der Aussetzungskonzeption war zweifellos auch die Gründung beider Mendikantklöster. Die Gründung des Minoritenklosters wird zum Jahre 1297 angegeben. Die älteste Bauphase der Minoriten-Maria-Himmelfahrt-Kirche ist allem Anschein nach das älteste erhalten gebliebene Bauwerk von Neupilsen. Der Bau des Dominikanerklosters mit der Heilig-Geist-Kirche wird zum Jahre 1300 erwähnt. Die Anlagen beider Klöster durchbrachen wahrscheinlich die Aussetzungsgrenze des Stadtareals früher, bevor es durch den Bau einer steinernen Stadtmauer im zweiten Viertel des 14. Jahrhunderts fixiert wurde. Der Grund zur Expansion der ältesten Klostergebäude in die Fortifikationszone konnten die Bestrebungen zur Verbesserung und Stärkung der damals noch mehr oder weniger provisorischen Stadtbefestigung sein. Die nicht einfachen Anfänge der Pfarrei in Neupilsen und Streitigkeiten über ihre Investitur waren wahrscheinlich einer der Gründe der ziemlich hohen Beliebtheit der Mendikantklöster in der Stadt, wo die Kirchen wohl viel früher ihrem Zweck dienten als die Pfarrkirche. Diese Situation gewährte beiden Konventen während der Stadtanfänge genügend Raum dafür, dass sie in der Stadt ihren Einfluss zur Geltung brachten und sich das nötige Hinterland schufen. Die Beliebtheit und der Einfluss der Mendikantorden führten später zu heftigen Streitigkeiten mit der Geistlichkeit aus der Pfarrkirche, die in den Jahren 1374–1375 belegt sind.

Die Hauptlinie der Stadtbefestigung berücksichtigte den natürlichen Bereich der Landzunge, worauf die Stadt gegründet wurde. Die gemauerte Befestigung wurde allem Anschein nach erst im zweiten Viertel des 14. Jahrhunderts geschaffen. Sie bestand aus der Hauptmauer, der äußeren gemauerten Stadtmauer und aus dem Wassergraben. In die eigentliche Stadt führten vier Tore.

Vor den Stadttoren entwickelte sich wohl bereits in der Zeit des Stadtbaus die vorstädtische Besiedlung. Genauso wie der Stadtkern entstand ohne Kontinuität eine ältere Besiedlung vor der Aussetzung der Stadt. Eine Ausnahme bildete die nördliche Malitzer Vorstadt (Sachsenvorstadt), die wohl kontinuierlich an das ältere Siedlungsareal mit der Allerheiligenkirche anknüpfte. Infolge der Stadtgründung wurde wahrscheinlich mehr der Teil des Areals bevorzugt, der an der Überquerung des Miesflusses lag, zu der vorstädtischen Besiedlung fiel jedoch auch die Bebauung bei der Allerheiligenkirche und nördlich oder nordöstlich davon an. Im Zusammenhang mit der Stadtgründung wurde in ihrer östlichen Peripherie ein Mühlgraben geschaffen, ein künstlicher Kanal zum Betrieb von Mühlen und weiterer Einrichtungen dienend und gleichzeitig die Stadtbefestigung stärkend. Ein künstlicher Kanal war sehr wahrscheinlich auch die Tuchwalke im nördlichen Bereich der Stadt.

Die wichtigste Prager Vorstadt entwickelte sich auf der östlichen Seite der Stadt an dem Weg nach Prag; hier befanden sich die wichtigsten Flussüberquerungen in Pilsen. Ihr zentraler Teil, nach dem Spital mit der Kirche der hl. Maria Magdalena auch als Spitalvorstadt bezeichnet, befand sich auf einer Insel zwischen dem Mühlgraben und der Hauptader der Radbusa. Die Besiedlung expandierte weiter am Handelsweg entlang auf das rechte Radbusa-Ufer. Eine kompliziertere Topographie hatte gleichfalls die erwähnte nördliche Malitzer Vorstadt. An das Stadttor schloss die Besiedlung der Insel zwischen der Tuchwalke und dem Miesfluss an, an dessen linkem Ufer sich ein weiteres Siedlungsareal ausbreitete. Es scheint, dass die Bebauung der Malitzer Vorstadt teilweise in größeren, im bestimmten Maß befestigten Höfen bestand, die den Dorffesten ähnlich waren.

Das, dass auch dieser Teil der Neupilsner Agglomeration wohl bald zu einem „Residenzcharakter“ gelangte, belegt ferner die Existenz des sog. Kunčín hrádek, einer kleineren Befestigung nordöstlich von der Allerheiligenkirche.

Zu den größeren Siedlungsarealen gehörte gleichfalls die Skvrňaner Vorstadt (Skurnianer Vorstadt – Reichsvorstadt) auf der westlichen Seite der Stadt. Die Hauptverbindung aus der Stadt in Richtung Westen überquerte ein Bogen von Straßen, der das ursprüngliche befestigte Areal abgrenzte, zu dessen Erweiterung außerhalb der vorstädtischen Mauern es wohl noch in der vorhussitischen Zeit kam. Nordwestlich von dem Hauptverbindungsweg außerhalb der vorstädtischen Befestigung befand sich spätestens seit dem 2. Drittel des 14. Jahrhunderts ein jüdischer Friedhof, dessen Existenz wohl hier bereits früher, vor der angeführten Erweiterung der vorstädtischen Bebauung, angenommen werden kann. Von den Pilsner Vorstädten war vom Umfang her am kleinsten wohl die Littitzer Vorstadt auf der südlichen Seite der Stadt. Die Littitzer und Skurnianer Vorstadt wurden dann vor allem in der vorhussitischen Zeit nicht selten als ein einheitlicher Raum aufgefasst, unter dem gemeinsamen Namen „ante civitatem“.

Bei der Gründung wurden der Stadt 168 Hufen angemessen, die Revision im Jahre 1320 zeigte jedoch, dass die Stadt faktisch 10 Hufen mehr in Anspruch nimmt. Sie wurden der Stadt belassen und versteuert. Die Stadt als feudale Obrigkeit erhielt bis zu Beginn des 15. Jahrhunderts acht Dörfer in ihrer Umgebung und verwaltete so auch den Besitz des Spitals der hl. Maria Magdalena (durch eine Privatstiftung 1320 gegründet). So wie bei anderen böhmischen Städten kam auch in Pilsen die Zweigleisigkeit der Stadtverwaltung zur Geltung. Den Herrscher repräsentierte in der Stadt der Erbrichter, der vor allem für die Gerichtbarkeit zuständig war. Die Selbstverwaltung in Pilsen repräsentierte ein zwölfköpfiges Korps von Ratsmännern, denen Gemeindeältere beiseite standen. Die Stadt richtete sich nach dem Recht der Prager Altstadt und war gleichzeitig Appellationsinstanz für Dobřany (Dobran, Dobřan), Manětín (Manetin), Mýto (Mauth), Radnice (Radnitz), Teplá (Tepl) und Planá (Plan).

Wegen der Lage der Stadt am Knotenpunkt von bedeutenden Handelswegen, die Prag mit den deutschen Ländern verbinden, entwickelte sich rasch in Pilsen der Handel, starke Bündnisse entstanden hauptsächlich mit Nürnberg. Die wichtigste Ware, die zur Ausfuhr bestimmt war, war Rindvieh und Pilsner weißes Tuch. Eine weitere Ernährungsquelle der Bewohner waren die (zunftorganisierten) Handwerke, ausschließlich der Landwirtschaft widmete sich ungefähr ein Viertel bis ein Drittel der Bevölkerung von Neupilsen. Knapp vor dem Hussitentum (1418) waren in der Stadt 226 Steuerpflichtige, die mit der Stadt litten (die Anzahl der Bürgerhäuser in der Stadtmauer war 290, weitere Bebauung war in den Vorstädten), sonst lebten in der Stadt schätzungsweise 3500 bis 4000 Einwohner. Die vorhussitische Stadt war überwiegend tschechisch. Spätestens zum Jahre 1338 war hier eine jüdische Glaubensgemeinde ansässig (aus der Stadt zwischen 1504 und 1533 vertrieben).

Obwohl Neupilsen als eine der letzten königlichen Städte in Westböhmen gegründet wurde, setzte sich der Ort bald mit nicht geringer Bedeutung durch. Nach hundert Jahren seines Bestehens erreichte er die Position des wichtigsten wirtschaftlichen und kulturellen Mittelpunktes von Westböhmen und wurde als Stütze der böhmischen Könige sowie auf politischer, als auch finanzieller Ebene betrachtet. Pilsen konnte als Stadt mit anerkanntem politischen, wirtschaftlichen und militärischen Statut nachfolgend in den Krisen des fünfzehnten Jahrhunderts eine andere Position als die meisten anderen königlichen Städte behaupten.

Am Anfang war den Pilsnern der Gedanke, die Kirche zu reformieren, nicht fremd. Am Ende des zweiten Jahrzehnts des 15. Jahrhunderts wirkte in Pilsen der Hussitenpriester Václav Koranda d. Ä., der sogar die Pilsner Pfarre besetzte und als sympathisierende Stadt empfanden die Pilsner sogar die Hussiten. Der Hussitenhauptmann Jan Žižka von Trocnov mit seinen Anhängern verbrachte in Pilsen den Winter 1419/1420. Nachdem er im März 1420 die Stadt verlassen hat, kam es zu einem Umsturz, der in die städtischen Selbstverwaltungsämter gegenreformationsgesinnte Bürger beförderte und Pilsen trat schleunigst als starkes Mitglied dem Pilsner Landfried bei, der sich als mächtigste gegenhussitische Gruppierung in Böhmen durchsetzte. In den darauf folgenden Kriegsjahren versuchten die Hussiten Pilsen wiederholt – diesmal zwangsvoll – zu besetzen. Erfolglos belagerten sie die Stadt in den Jahren 1427 und 1431. Zu dem letzten Versuch, sie zu erobern, der in eine lange dauernde Belagerung von Juli 1433 bis Mai 1434 mündete, griffen die Radikalen während der parallel laufenden Friedensverhandlungen am Baseler Konzil. In der Besetzung von Pilsen als bedeutender Stütze Siegmunds Anhänger in Böhmen sahen sie die Gewinnung von einem nicht geringen politischen Vorteil. Zum Scheitern der Absicht und der ganzen Belagerung trug jedoch der losgerissene Hussitenhauptmann Přebík von Klenová bei, der in die erschöpfte Stadt im Frühjahr 1434 trotz feindlicher Linien Vorräte transportierte. Im Mai resignierten die Belagerer und zogen fort. Nach ihrem Abzug blieb Pilsen nicht träge, schloss sich der Gegentaborer Koalition an und auf der siegreichen Seite nahm die Stadt an der definitiven Niederlage der Radikalen in der Schlacht bei Lipany im Mai 1434 teil.

Für seine Treue wurde Pilsen ordentlich entlohnt. Außer der Schenkung von einigen Ortschaften in der Umgebung erhielt die Stadt 1434 von dem Herrscher die Goldene Bulle, welche neben älteren Privilegien, vor allem das privilegierte Recht des zolllosen Handels sowie im Königreich Böhmen, als auch in den deutschen Ländern gewährte. Die zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts brachte der Stadt insgesamt eine große Blüte ihres städtischen Großguts (zum Jahre

1500 hatte Pilsen 10 Dörfer mit 116 Ansässigen inne) und auch den Anfang der Regiewirtschaft, deren Schwerpunkt in der Teichwirtschaft und im Bierbrauen lag. Ein wichtiger Beitrag sowie für den städtischen Haushalt, als auch für die Selbstverwaltung von Pilsen stellte der verspätete Loskauf des Gerichtes und seine Unterwerfung dem Stadtrat im Jahre 1480 dar.

Im Bürgerkrieg während der Regierung von Georg von Podiebrad und im ersten Jahrzehnt der Regierung von Wladislaus Jagiello vertrat Pilsen als starke und selbstbewusste Stadt eine abweichende Haltung von den meisten königlichen Städten. Konsequent treu ihrer katholischen Orientierung stand die Stadt mit dem Landfried sowie während der kurzen Regierung von Albrecht, als auch in der Zwischenregierungszeit auf der gegenhässlichen Seite. Sie akzeptierte zwar Georg nach seiner Wahl, in der Zeit des steigenden Drucks der Kurie gegen diesen Kelchneckerkönig distanzierte sie sich jedoch von ihrem Herrscher und in der Zeit von Georgs Auseinandersetzungen mit Matthias Corvinus neigte sie sich eindeutig auf Corvinus' Seite. Nach dem Tode von Georg von Podiebrad erkannte Pilsen den neuen König Wladislaus Jagiello erst nach dem Olmützer Frieden.

Die strikt katholische Orientierung von Pilsen brachte der Stadt außer anderem ein starkes Misstrauen von Seite der anderen königlichen Städte und utraquistischer Herren. Im sukzessiven Wandel des bisher getrennten Königreiches, was die Konfession betrifft, zum Stände-Königreich hat sich jedoch nach der Konstitution der Wladislauschen Landesordnung (1500), welche die Städte vom Anteil an der Verwaltung des Landes ausschloss, Pilsen an die Seite des Städtestatus gewendet und trat 1502 dem Wehrbund von 32 böhmischen königlichen Städten bei, die sich gegen die neue Kodifikation der Landesordnung gesellten. Die Antwort auf die Konstitution des städtischen Wehrbundes war jedoch die Gründung des Herren- und Ritterbundes und der Beginn von gegenseitigen politischen, wirtschaftlichen und bewaffneten Angriffen. Die unruhige Lage im Pilsner Kreis sollte auf Anregung von Pilsen der wieder konstituierte Landfried regeln; alle drei Stände im Kreis schlossen im Mai 1506 eine fünfjährige Vereinbarung über gemeinsame Verfolgung von Schädlingen.

Die insgesamt unruhige Lage während der Auseinandersetzungen zwischen den Städten und dem Adel nutzte in Westböhmen Ritter Jan Bavůrek von Svamberk (Schwanenberg), drangalierte und schadete grausam der Stadt und ihren Bewohnern. Im Januar 1507 eroberte Pilsen gemeinsam mit weiteren westböhmisches Städten seine Feste in Křínov, Jan Bavůrek wurde mit sechs Komplizen gefangen genommen und laut Urteil des Stadtgerichtes im Februar in Pilsen hingerichtet. Diese Exekution brachte der Stadt eine der größten Brandkatastrophen in ihrer Geschichte. Im Sommer 1507 wurde Pilsen wahrscheinlich von Bavůrek's Anhängern wiederholt in Brand gesteckt und die Brände beschädigten sehr die Bebauung innerhalb der Stadtmauer und in den Vorstädten. Darüber hinaus vernichtete ein weiterer Großbrand im Juli 1526 einen Teil der Stadt, der 1507 vom Feuer nicht betroffen wurde. Der Untergang der mittelalterlichen Bebauung machte jedoch Platz für einen grundlegenden Bauwandel.

Das 16. Jahrhundert bedeutete allgemein eine Zeit der kulturellen Entfaltung, unter den führenden Pilsner Personen verbreitete sich der Humanismus, bald darauf erschien hier auch der Buchdruck. Die Pilsner lateinische Schule (belegt seit dem 1. Drittel des 14. Jahrhunderts) hatte Gelegenheit sich an der Bildung zu unterschreiben. Zu der Prestige, zu der kulturellen Entwicklung, aber auch zu dem Selbstbewusstsein der Stadt trugen in einem nicht geringen Ausmaß die Aufenthalte der Herrscher, Landesbeamten und weiterer Persönlichkeiten und der Sitz von Institutionen bei.

Das 16. Jahrhundert brachte darüber hinaus einen weiteren Ausbau des Pilsner Stadtbesitzes. Am Ende dieses Jahrhunderts hatte die Stadt insgesamt 27 Dörfer mit 244 ansässigen Bauern inne. Bei der Regie-wirtschaft erweiterten sich außer der landwirtschaftlichen Produktion auf den Höfen ständig besonders die Teichwirtschaft und die Bierbrauerei. Um der Überproduktion vorzubeugen, regulierte der Stadtrat mit Beschlüssen am Ende des 15. und im Laufe des 16. Jahrhunderts auch die Anzahl der bewilligten Gebräue einzelner Bürger, womit er ferner nach der Qualitätserhöhung des Pilsner Biers strebte, das sich im 15. und 16. Jahrhundert keinem guten Ruf erfreute.

Den wirtschaftlichen Vorteil im Vergleich mit anderen böhmischen Städten brachte Pilsen zweifellos sein Verhalten im Schmalkaldener Krieg. Im Jahre 1547 bewahrte Pilsen Ferdinand I. strikte Treue, sodass es zum Unterschied von anderen böhmischen Städten weder einer umfangreichen Konfiskationen oder Strafen unterzogen wurde, noch wurde hierher kein königlicher Richter eingesetzt, der die Selbstverwaltung beeinträchtigen würde. Pilsen unterstützte den Herrscher auch in den darauf folgenden Jahren und zwar vor allem finanziell. Während der Invasion der Passauer Truppen, die im Januar 1611 im Streit mit Kaisers Bruder Matthias zugunsten von Rudolf II. intervenieren sollten, blieb Pilsen wörtlich zwar dem Kaiser treu, in Wirklichkeit unterstützte es jedoch keine von beiden Seiten.

In der ersten Hälfte des Jahres 1618 artete die Spannung zwischen den Katholiken und Nichtkatholiken im Lande in einen offenen Stände-aufstand aus, womit der schleppende Konflikt des Dreißigjährigen Krieges gestartet wurde. Pilsen, seiner jahrelangen Politik treu, blieb wieder auf der Seite des Kaisers. Bereits im Jahre 1618 wurde gegen die Stadt eine Ständearmee unter Kommando von General Graf Ernst von Mansfeld geschickt. Mit dem Generalangriff am 21. November 1618 wurde dann die Stadt erstmals in ihrer Geschichte wirklich erobert. Pilsen blieb Mansfelds Stützpunkt (und sehr intensiv genutzte Quelle seiner Einnahmen) bis zum Frühjahr 1621, also ziemlich lange nach der Unterdrückung des Ständeaufstandes in der Schlacht am Weißen

Berge am 8. November 1620. Mansfelds wirtschaftliche Ansprüche führten die reiche Stadt in tiefgreifende finanzielle Schwierigkeiten. Im Jahre 1628 war Pilsen die meistverschuldete Stadt im Königreich Böhmen, obgleich es keinen Konfiskationen nach dem Weißen Berge unterzogen wurde. Während der sächsischen Invasion im Jahre 1631 wurde die Stadt zum Glück auch dank Schutz kaiserlicher Truppen nicht erobert, doch musste sie für ihre Ernährung sorgen. Unglückselige Folgen hatte dann vor allem das letzte Jahrzehnt des Dreißigjährigen Krieges mit kontinuierlichen Durchzügen schwedischen Heers. Außer unproportionalen finanziellen Ansprüchen zum Unterhalt der Militärsbesetzungen und Kosten zur Erneuerung der durch Angriffe in Mitleidenschaft gezogener Stadt betraf Pilsen wirtschaftlich dann auch die Tatsache, dass es während des Krieges wiederholt gezwungen war, seine Vorstädte als Vorbeugungsmaßnahme zu vernichten. Nach dem Krieg wurde da die Bebauung nicht mehr im ursprünglichen Ausmaß instandgesetzt; darüber hinaus wurde ein Großteil der Vorstadflächen für den Bau einer neuen Stadtbefestigung in Anspruch genommen. Die mühelose Eroberung durch Mansfelds Artillerie zeigte nämlich die Veralterung des Pilsner Befestigungssystems. Die Reparatur und der barocke Umbau der Befestigung wurden bereits während Mansfelds Stadtokkupation in Angriff genommen und die Bauarbeiten liefen dann in drei Etappen bis 1659.

Die Folgen des Dreißigjährigen Krieges waren sehr spürbar. Die Stadt war hochverschuldet, noch zum Jahre 1669 betrug die Schulden eine halbe Million Gulden. Gegen Kriegsende war ein Viertel bis die Hälfte der Häuser innerhalb der Stadtmauer unbesetzt, während der sich wiederholenden Pestepidemien (1625, 1634, 1648) starb die Hälfte der Bevölkerung, die umfangreiche Vorkriegs- und Landwirtschaftsproduktion ging stark zurück, über die Stagnation des Handels dabei zu schweigen. Pilsen wurde gezwungen die größte Einnahmequelle in der Landwirtschaft zu suchen. In den Dörfern der Pilsner Herrschaft ging während des Krieges die Anzahl der Untertanen um ein Viertel bis ein Drittel zurück.

Trotz formeller Bestätigung früherer Privilegien erlosch auch die exklusive Position des katholischen und dem Herrscher treuen Pilsen unter den anderen böhmischen Städten und wirtschaftlich und gesellschaftlich sank es auf dasselbe Niveau (behielt sich jedoch größere Selbstverwaltungsrechte). Der Dreißigjährige Krieg brachte infolgedessen nicht nur einen materiellen, sondern auch einen kulturellen Niedergang der Stadt, besonders im Vergleich mit dem lebendigen politischen und kulturellen Geschehen in der Zeit zuvor. Auf ein Minimum wurden die Handels- und Gesellschaftsbeziehungen mit Nürnberg beschränkt und überhaupt wurden die Kontakte mit der äußeren Welt gedrosselt. Pilsen war nach 1648 für weitere zwei Jahrhunderte nur eine Provinzstadt.

Den wirtschaftlichen Wohlstand und die Bevölkerung aus der Zeit vor dem Weißen Berge gelang es erst ungefähr nach einhundert Jahren zu erreichen. Der Grundstein für die Wirtschaft der Bürger blieben bis fast zum Ende des 18. Jahrhunderts die zunftorganisierten Handwerke und die Landwirtschaft, seit Anfang des 18. Jahrhunderts stieg jedoch wieder der Handel mit weiter entfernten Märkten und zum Ende dieses Jahrhunderts startete hier die Manufakturproduktion. Pilsen arbeitete sich wieder zu den wirtschaftlich stärksten Städten in Böhmen empor. Die Stadt selbst war außer der früheren Teichwirtschaft, der Bierbrauerei und den Wirtschaftshöfen neu aktiv beim Unternehmen in den städtischen Eisenwerken und nach dem Verkauf der Dörfer infolge des Dreißigjährigen Krieges kaufte sie später sogar zu ihrem Großgut noch einige neue Dörfer dazu. In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts stand Pilsen mit Ausnahme der Prager Städte wirtschaftlich bereits an der Spitze der böhmischen Städte (erst dahinter standen České Budějovice – Budweis, Kutná Hora – Kuttenberg und Hradec Králové – Königgrätz) und die Stadt spielte wieder die führende Rolle im damaligen Pilsner Kreis.

Im Rahmen der österreichischen Erbfolgekriege wurde Pilsen im Herbst 1741 ohne Kampf von der bayerischen Armee besetzt. Auch nach dem Abzug der bayerischen Truppen blieb hier eine kleinere Besatzung dieser Verbündeten – französische Soldaten – bis Juni 1742. Im September schlugen unweit der Stadt ihr Lager österreichische Einheiten auf. Im Laufe des Siebenjährigen Krieges musste Pilsen im Jahre 1757 dem preußischen Heer Schutzgeld zahlen. Diese Okkupationen im 18. Jahrhundert bedeuteten jedoch keine Existenzgefährdung der Stadt mehr und hatten auch keine tiefgreifenden wirtschaftlichen Folgen.

Die Stadt musste sich im Laufe der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts mit der innerlichen Krise auseinandersetzen, in deren Lösung auch der Staat eingreifen musste. In den Zwanziger- und Dreißigerjahren wurden wiederholt kaiserliche Kommissionen bestimmt, die infolge der liederlichen Wirtschaft der Stadtratmitglieder eine Stabilisierung der Stadtwirtschaft sichern sollten. Nach dem Eingriff der Renovierungskommission blieben vom Pilsner Herrschaftsunternehmen in Stadregie im Grunde genommen nur der Betrieb der Höfe, die Eisenwerke und die Bierbrauereien als die ertragreichsten. Eine tiefgreifende Regelung des Pilsner Stadtgutes brachte Ende der Siebzigerjahre des 18. Jahrhunderts die erste Bodenreform – die Raabisierung, womit der Grund den Bauern emphyteutisch (in Erbpacht) zugeteilt wurde.

Die Nachkriegswirtschaftsrezession und die langsame Konsolidierung beeinträchtigten auch die Urbanisierung. Das Aussehen von Pilsen hat sich im ganzen 17. Jahrhundert nicht wesentlich verändert, die Häuser, welche nach dem Dreißigjährigen Krieg gebaut wurden, hatten einfache Formen ohne barocke künstlerische Elemente. Der Barock setzte sich in Pilsen erst nach 1700 durch, bis zum Ende der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts war die Stadt jedoch bereits im Barockstil umgebaut oder wurden die meisten Häuser in der Stadt

neu gebaut, die Stadteliten ließen sich im Rahmen des pompöseren Lebensstils außerdem Sommerresidenzen bauen – Villen in den Vorstädten, wo seit dem Dreißigjährigen Krieg statt früherer dichten Bebauung hauptsächlich Parke, Gärten und Felder zur Geltung kamen.

Am Ende des 18. Jahrhunderts erreichte endlich die Anzahl der Pilsner Bevölkerung den Stand vor dem Weißen Berge, in der Innenstadt stieg Ende des 18. Jahrhunderts die Anzahl der Häuser auf 312 und in den Vorstädten standen 142 Häuser (was jedoch immer noch um dreißig Häuser weniger als zu Beginn des 17. Jahrhunderts waren). In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts verzeichneten dann die Vorstädte einen progressiveren Anstieg und zum Jahre 1850 zählten sie bereits 307 Wohnhäuser. Pilsen mit den Vorstädten hatte in der Mitte des 19. Jahrhunderts etwas über 10 000 Einwohner.

Die Josephinischen Reformen und die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts veränderten wesentlich das Aussehen der Stadt. In den Achtzigerjahren des 18. Jahrhunderts wurden infolge hygienischer Maßnahmen die Friedhöfe in der Stadt aufgelöst (um die Bartholomäus-Kirche am Marktplatz herum, im Dominikaner- und Franziskanerkloster) und auch der Spitalfriedhof bei der Maria-Magdalena-Kapelle in der Prager Vorstadt. In den Achtzigerjahren des 18. Jahrhunderts wurde der Konvent des Dominikaner- und Dominikanerinnenordens aufgehoben (das Dominikanerinnenkloster wurde 1708 gegründet), säkularisiert wurde die Maria-Magdalena-Kapelle samt ehemaligem Spital und das Rochus-Kirchlein und die unweit gelegene Kapelle des hl. Fabian, Sebastian und Anna, die in den Jahren 1598-1599 in der nördlichen Vorstadt angelegt wurden. Zwischen 1795-1849 wurde der weitaus überwiegende Teil der Stadtbefestigung liquidiert. Die Stadt umgab stattdessen ein grüner Ring von Promenaden und auf den neu gewonnenen Parzellen wurden Monumentalgebäude im klassizistischen Baustil errichtet. Der Marktplatz in der Innenstadt wurde besonders rasanten Baumaßnahmen unterzogen, wovon außer dem Friedhof und dem barocken Knochenhaus die einstige Gemeindeapotheke und zum unermesslichen Schaden des Pilsner historischen Stadtkerns auch das Renaissancegebäude der Stadtschule aus den Jahren 1591-1592 abgerissen wurden. Die Silhouette von Pilsen veränderte darüber hinaus nicht gering der Turmabriss von der Margarethenkirche bei dem aufgelösten Dominikanerkloster. Die Bürgerhäuser machten jedoch noch keinen stürmischen Umbau durch und noch zu Beginn der Vierzigerjahre des 19. Jahrhunderts war der weitaus überwiegende Teil der Häuser in Pilsen einstöckig.

Die Stadt investierte in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts in die Reparatur der Gassen, es wurden Wasser- und Abwasserleitungen gelegt. Der größte Verdienst an dem Aufblühen von Pilsen im dritten und vierten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts muss dem Bürgermeister Martin Kopecký zugeschrieben werden, der in sein Amt zwar vom Staat eingesetzt wurde (im Jahre 1788 wurde auch in Pilsen ein reguliertes Magistrat errichtet), doch er widmete sich der Stadt mit großem Weitblick.

Die Aufklärung brachte einen größeren Druck zu einer schrittweisen Germanisierung der sprachlich bisher tschechisch überwiegenden Stadt. An der Germanisierung von Pilsen beteiligten sich außer dem staatlichen Schulwesen und dem Magistrat die deutsch sprechenden Offiziere der stehenden Militärgarnison des 35. Infanterieregiments und die Juden, die nach Pilsen wieder seit den Zwanzigerjahren des 19. Jahrhunderts herziehen konnten. Das Pilsner Kulturleben konzentrierte sich um die Professoren des Gymnasiums, bzw. Lyzeums und um die gebildeten Prämonstratenserpriester herum. Die nationale Wiedergeburt aktivisierte sich hier jedoch erst im Revolutionsjahr 1848. Das Jahr 1848 verlief in der Stadt ziemlich ohne revolutionäre Hysterie und blieb im Geiste ihrer jahrhundertlangen Politik mehr oder weniger gegenüber dem Herrscher loyal.

Nach der Auflösung des Kremsierer Landtages, der eine ziemlich demokratische Verfassung konzipierte, begann im März 1849 eine Zeit der harten Reaktion. Es wurden aktive Teilnehmer der Revolution verfolgt und die Vereine wurden unter polizeiliche Aufsicht gestellt. Trotzdem brachte die Revolution einige beständige Errungenschaften. Neben Auflösung der Untertänigkeit (im Jahre 1848 repräsentierte die Stadt die Obrigkeit für 30 Dörfer) war es die Modernisierung der Gerichts- und politischen Verwaltung, deren Ämter in Pilsen seit der ersten Hälfte des Jahres 1850 arbeiteten. Zum 30. Juni 1850 wurde auch hier der regulierte Magistrat aufgelöst und seine Position übernahm die Gemeindevertretung.

In der Zeitspanne von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zu der Mitte des 20. Jahrhunderts war ein ziemlich hohes Maß an Kontinuität der praktischen Ausübung in der Kommunalpolitik zu verzeichnen, obwohl es zum Generationswechsel und zu Veränderungen in der politischen Orientierung bei der Stadtleitung kam. Dabei handelt es sich um eine Zeit der stürmischen Entfaltung, wo sich der Charakter der Stadt und ihre soziale Zusammensetzung veränderten. Trotzdem können mehrere Berührungspunkte bei den Meinungen zur Stadtentwicklung, zu der urbanistischen Konzeption oder zu der Rolle der Gemeinde gefunden werden. Aus der Sicht der Veränderungen war schwerwiegender die Zeit am Ende des 19. Jahrhunderts und zu Beginn des 20. Jahrhunderts mit der Entfaltung der Industrie, des Schulwesens, Vereinslebens, der Bautätigkeit u. Ä. als der Regimewechsel im Jahre 1918, verbunden mit einer politischen Abwechslung am Rathaus. Die neue Repräsentation konnte an die Tendenzen der älteren Zeit anknüpfen und sie weiter entwickeln. Die Zeitspanne der Kontinuität endete in mancher Hinsicht während der Okkupation und gänzlich dann nach der Mitte des 20. Jahrhunderts.

Im Jahre 1850 hatte Pilsen 640 Häuser mit 10 392 Einwohnern, umgeben von einem Streifen Gartenanlagen, in der Wirtschaft spielten eine ziemlich große Rolle die Landwirtschaft und das Handwerk. Darüber zeugten viele Scheunen in den Vorstädten. Ein

Häuser	988	1 681	2 410	3 284	6 451	11 438
Einwohner	25 009	38 883	68 079	88 416	114 704	124 339
	31.12.1869	31.12.1880	31.12.1900	5.2.1921	1.12.1930	1.3.1950

weicher Ring mit Gärten ersetzte bereits die ehemalige Stadtmauer und ermöglichte so die Integration mit den Vorstädten. Hier begann man die neue Straßenstruktur mit zusammenhängender Bebauung zu konzipieren. Die früher meistbevölkerte Sächsische Vorstadt wurde bereits 1850 von der Reichsvorstadt überholt. Im Jahre 1878 wurde das Stadtgebiet in fünf Bezirke aufgeteilt – Innenstadt, Sächsische Vorstadt, Prager Vorstadt und von der Bevölkerungszahl her die größte Reichsvorstadt in zwei Teile. Am Jahrhundertwechsel beschleunigte sich im Zusammenhang mit dem Bau der Eisenbahn-Ausbesserungswerkstätte das Wachstum der Prager Vorstadt. In den Neunzigerjahren blieb der Wohnungsbau hinter dem Zustrom von Zuwanderern zurück, die sich zum Teil in Gemeinden der nahen Industriebetriebe niederließen (Skvrňany, Bolevec, Doubravka – Dobraken, Doudlevec – Doudlewetz), womit die Ortschaften nach und nach faktisch mit der Stadt zusammenschmolzen. Pilsen platzierte einige eigene Einrichtungen auf die Kataster der Nachbargemeinden (das Wasserwerk auf den Kataster von Doudlevec, den Zentralfriedhof auf den Kataster von Doubravka). Bereits zu Beginn des 20. Jahrhunderts wurden Konzeptionen zum Anschluss von einigen Gemeinden besprochen. Dazu kam es 1924 (Doubravka, Doudlevec, Lobzy, Skvrňany) und 1942 (Bolevec – Bolewetz, Božkov – Boschkow, Bukovec – Bukowetz, Černice – Černitz, Hradiště – Hradischt, Koterov – Koterow, Újezd – Aujezd und vorübergehend ein Teil des Katasters von Litice – Littitz), als Pilsen zur Stadt mit Sonderstatuten erhoben wurde.

Wie die Entwicklung in Zahlen aussah, zeigt die Tabelle mit Angaben von einigen Volkszählungen. Am Anstieg der Bevölkerung beteiligte sich wesentlich die Zuwanderung – im Jahre 1869 hatten nur 9 646 Einwohner Pilsner Heimatzugehörigkeit. Pilsen lag auch nahe an der Nationalitätengrenze, es überwogen jedoch Ankommende aus den tschechischen oder überwiegend tschechischen Gebieten und zwar auch aus weiter entfernten. Dies zeigt der Vergleich der Einwohnerzahl, die aus dem benachbarten überwiegend deutschen politischen Bezirk Mies (2003) und aus den benachbarten „tschechischen“ Bezirken Přeštice – Přeschitz (3910) und Rokycany – Rokitzan (3560) kamen, schweige aus den Gemeinden des politischen Bezirkes Pilsen (8419), der gleichfalls wesentlich tschechischsprachig war. Der Anteil der deutschen Bevölkerung von Pilsen sank (1880 stellte er 17 %, 1910 ungefähr 13 % dar). Im 19. Jahrhundert konstituierte sich erneut die jüdische Gemeinde. In der Mitte des Jahrhunderts bestand sie aus 41 Familien, seinen Sitz hatte hier der Kreisrabbiner, 1854 bekam sie die Bewilligung zum Bau einer Synagoge, 1856 wurde der jüdische Friedhof angelegt und 1860 die jüdische Schule errichtet. Bis zur Jahrhundertwende überstieg die Anzahl der Bewohner jüdischer Konfession 3000. Die jüdische Nationalität wurde bis 1921 nicht ermittelt.

Die Angliederung von vier bis dahin selbständigen Gemeinden im Jahre 1924 gab der Stadt weitere mehr als 1200 Häuser und über 19 000 Einwohner, was sich 1930 bei den Ergebnissen der Volkszählung widerspiegelte. Der 2. Weltkrieg brachte tiefgreifende Veränderungen. Von 2600 Juden, die im Januar 1942 nach Terezín (Theresienstadt) deportiert wurden, kehrten nur 122 in die Stadt zurück. Das Kriegsende bedeutete auch das Ende der Kontinuität von den Pilsner Deutschen (6782 im Jahr 1930, ungefähr 6500 im November 1942, ohne Garnison und die außerhalb der Stadt eingerückten Männer). Der Anstieg der Häuserzahl 1950 gegenüber 1930 fällt teilweise zugunsten der 1942 angeschlossenen Gemeinden, teilweise war es das Ergebnis der Baukonjunktur nach 1933. Die Anzahl der Bewohner sank jedoch (1930 hatte Pilsen und die später eingemeindeten Ortschaften zusammen über 130 000 Einwohner).

Die schnelle Entwicklung der Vorstädte erzwang die Verfassung von Regulierungsplänen, die tatsächliche Entwicklung veranlasste jedoch mehrere Änderungen. Zum Beispiel setzte die Gemeinde ursprünglich die Platzierung des Bahnhofs in knapper Nähe der Stadt an der Mies durch. Die Eisenbahn führte jedoch südlicher und zu der Bahn nach Domažlice (Taus) kam noch die Strecke nach Cheb (Eger) und nach Železná Ruda (Eisenstein) dazu. Die Industriebetriebe beschlagnahmten ferner wiederholt Flächen, die ursprünglich zum Wohnungsbau bestimmt waren (Škoda-Werke im 1. Weltkrieg, Eisenbahn-Ausbesserungswerkstätte am Jahrhundertumbruch). Die wirkliche Form der Stadt wurde ziemlich durch geographische Bedingungen (Flusstal) in Kombination mit der Verteilung der Industrieanlagen und Eisenbahnkorridore beeinträchtigt. Diese Elemente bedingten so gleichzeitig das Wachstum der Stadt und zugleich limitierten sie es. Die Agenda, die mit der Gebiets- und Bauentwicklung der Stadt verbunden war, erzwang sich die Konstitution eines separaten Stadtbauamtes (1874), aus dessen Produktion ein bedeutender Teil der Karten- und Bilddokumentation in diesem Atlas stammt. Der Anschluss der Gemeinden 1924 war ein Anlass zur Ausarbeitung eines neuen General-Regulierungsplans (Architekt Vladimír Zákrevs, 1929-1932), der jedoch nach dem 2. Weltkrieg nicht mehr berücksichtigt wurde.

Die guten Voraussetzungen zur Entwicklung von Pilsen beruhten in der geographischen Lage, die aus der Sicht der Verbindungswege günstig war (Kaiserstraßen, später Eisenbahnlinien), in den nahegelegenen Kohlenförderungsstätten (Nýřany – Nürschan, Břasy – Břas), Bedeutung hatte ferner seine traditionell dominierende Rolle im Rahmen der Region. Die Anfänge der Stadtwandels zu einem Industriezentrum der Region beruht in den Fünfziger- und

Sechzigerjahren des 19. Jahrhunderts, obwohl Andeutungen bereits früher erschienen (Bürgerbräu, gegr. 1842). Diese Anfänge hält der Plan von 1864 fest: Pilsen umschließt in den Vorstädten ein Ring von Betrieben. Es sind oft Lebensmittelbetriebe wie Hýra's Mühle mit der ersten Dampfmaschine (1856), Popper's Likörfabrik (1854), weiter Lederfabriken (Firmen Kohn, bzw. Leopold Levit & Sohn, beide 1863) oder Fabriken auf Verbrauchsartikel (Streichholzfabrik Neuburg & Eckstein aus dem Jahre 1853 oder Tonwarenfabrik von Thomas Khüry aus dem Jahre 1857). Ende der Fünfzigerjahre gründet ein Konsortium von hiesigen Unternehmern ein Gaswerk (Gasbeleuchtung der Straßenseit 1860). Es kommen die ersten Maschinenfabriken auf – Waldsteinsche Maschinenfabrik (1859-1860), Maschinenfabrik der Gebrüder Belani an der Klattauer Straße (1867). Am Ende der Dekade kommen die Aktienzuckerfabrik (1869), die Aktienbrauerei (1869), die Papierfabrik (1870) und weitere Betriebe dazu. Im Jahre 1874 waren hier über 40 Fabriken und der Wert der Massenproduktion wurde zum Jahre 1870 auf 54 Millionen Gulden beziffert.

In den Sechziger- und Siebzigerjahren entstand der Pilsner Eisenbahnknotenpunkt durch die Kreuzung von drei Bahnen. Im Jahre 1861 kam aus Furth im Walde der erste Zug der Böhmisches Westbahn an, 1862 bis nach Prag weitergeführt. Die Franz-Josef-Bahn nahm am südlichen Abschnitt den Betrieb 1868 nach České Budějovice (1870 nach Wien) und vier Jahre später auf dem nördlichen nach Cheb auf. Die letzte Pilsen-Priesner Bahn verband 1873 Pilsen mit Zatec und dem nordböhmisches Braunkohlenbecken und 1876 mit Klatovy und Železná Ruda.

Die hoffnungsvollen Anfänge beendete die Krise im Jahre 1873. Eine Reihe von Betrieben ging ein oder gelangte in andere Hände. Es überlebten die Bierbrauereien und die Škoda-Werke, die sich zu den wichtigsten Industriebetrieben durchsetzten. Nach der Verstaatlichung der Eisenbahn am Ende des Jahrhunderts kam noch die Eisenbahn-Ausbesserungswerkstätte dazu, nach den Škoda-Werken der zweitgrößte Pilsner Arbeitgeber.

Im Jahre 1869 kaufte E. Škoda die Waldsteinsche Maschinenfabrik, in den späteren Jahren baute er ein modernes Stahlwerk mit Siemens-Martin-Öfen und seit den Achtzigerjahren entwickelte er die Waffenproduktion. Der Betrieb wurde aus dem verengten Platz unweit des Stadtzentrums auf neue Grundstücke unweit der Eisenbahn übertragen. Am Jahrhundertausgang kamen eine Brückenbauwerkstätte und ein eigenes Elektrizitätswerk dazu, später noch die Produktion von Dampfmaschinen und Dieselmotoren. Seit den Siebzigerjahren richtete der Betrieb Auslandsvertretungen ein und 1899 wurden die Škoda-Werke in eine Aktiengesellschaft umfunktioniert. Das Hauptinteresse des Betriebes konzentrierte sich auf die Waffenherstellung. Die Kriegskonjunktur ermöglichte den Betrieben die Beschlagnahme von Flächen, welche ursprünglich für Wohnviertel bestimmt waren. Nach dem Krieg engagierte sich in den Werken kapitalbeteiligt die französische Firma Schneider et Cie. Die erfolgreiche Konversion auf ein breites Spektrum der Friedensproduktion, bereichert um die Herstellung von Eisenbahnlokomotiven und elektrotechnischen Erzeugnissen, eine in- und ausländische Kapitalexpansion und die Fähigkeit große Investitionsanlagen überall in die Welt zu liefern ermöglichten unter der Marke Škoda einen starken Konzern zu bilden. Im Jahre 1939 zog sich die Firma Schneider et Cie zurück und nach der Okkupation wurden die Škoda-Werke in die Herrmann Göring Werke einbezogen. Im Krieg waren sie das Ziel von einigen Luftangriffen, erfolgreich war erst der letzte am 24. April 1945. Nach dem 2. Weltkrieg wurden die Škoda-Werke verstaatlicht. Der Betrieb beeinflusste in der ganzen Zeit tiefgreifend die Geographie der Stadt. Große Fabrikanlagen im westlichen Teil der Reichsvorstadt und auf den Katastern von Skvrňany und Doudlevec, wobei das Wachstum auch nach 1945 weiterging, schränkten die Stadtentwicklung in dieser Richtung ein und erschwerten die Integration der Stadtteile, welche dahinter lagen.

Dies schlechte Bierqualität führte eine Gruppe Pilsnerbräuberechtigter Bürger zum Gedanken eine neue moderne Bierbrauerei zu gründen. Das neue untergärige Bier, seit 1842 gebraut, erschien in demselben Jahr in Prag, 1856 in Wien, Ende der Sechzigerjahre gründet die Bierbrauerei die erste Auslandsvertretung in Paris, 1870 bringt der Bierausstoß 108 000 hl. Bereits 1857 wird die erste Dampfmaschine in Betrieb genommen, 1880 baut die Brauerei eine eigene Anschlussbahn, ein Jahr darauf führt sie elektrischen Strom ein, 1899 baut sie eine Flaschenabfüllanlage. Seit 1898 verwendet die Brauerei die Schutzmarke Urquell – Prazdroj. Im Jahre 1913 überschreitet sie die Grenze von 1 Mio. hl (erneut erst in den Sechzigerjahren des 20. Jhs.), der Krieg bringt jedoch eine Produktionseinschränkung und den Verlust der ausländischen Märkte. Im Jahre 1869 wurde von der Konkurrenz in der Nachbarschaft großzügig der neue Betrieb První pilsenský akciový pivovar (Erste Pilsner Aktienbrauerei) gegründet. Im Jahre 1913 erreichte die Jahresproduktion 270 000 hl Bier, das damals die Schutzmarke Kaiserquell, seit 1919 Gambrinus trug. Weitere größere Bierbrauereien entstanden um die Jahrhundertwende in der nahen Umgebung der Stadt. Am Kataster von Bolevec wurde 1893 die Brauerei Plzeňský společenský pivovar (Pilsener Gesellschaftsbrauerei), als Prior bekannt, gegründet und im Jahre 1910 legte die Bank Živnobanka am Kataster von Koterov die Brauerei Světovar (Pilsner Weltbräu) an. In der Zeit zwischen beiden Weltkriegen stieg die Produktion der Brauereien und 1929 betrug ihr

Ausstoß 1 239 000 hl, was immer noch weniger als 1913 war. In den Dreißigerjahren fusionierten die Brauereien in den Konzern Měšťanský pivovar (Bürgerliches Brauhaus). Der Krieg betraf die Brauereien erneut materiell und geschäftlich, der Export war praktisch ausschließlich nach Deutschland orientiert und die Qualität sank. Beim Angriff auf den Pilsner Eisenbahnknotenpunkt am 17. April 1945 wurde das Areal der Brauerei schwer betroffen. Durch Verstaatlichung wurde im Jahre 1946 der Betrieb Plzeňské pivovary gebildet. Das Areal der Bierbrauereien war vom Stadtzentrum durch den Fluss abgetrennt und von der zweiten Seite überschritt es nicht die Straße in Richtung Rokycany. Es beeinflusste nicht die Stadtentwicklungszonen, gemeinsam mit dem Bahnhof bildete es jedoch einen engen Hals, welcher die Verbindung der Innenstadt mit den Vierteln Doubravka und Lobzy erschwerte.

Mit dem Gesetz aus dem Jahre 1882 übernahm der Staat die Franz-Josef-Bahn und die Pilsen-Priesner Bahn und nach der Verstaatlichung der Böhmisches Westbahn wurde die bisherige Eisenbahnbetriebsdirektion im Zusammenhang mit der gesamten Reorganisation der Eisenbahnverwaltung im Jahre 1896 in die k. k. Direktion der Staatsbahnen in Pilsen umfunktioniert. Die so geschaffene Organisationsstruktur überstand mit kleinen Veränderungen und mit der Pause im 2. Weltkrieg bis 1949. Der ganze Pilsner Eisenbahnknotenpunkt wurde einer Renovierung unterzogen. Der Umbau begann mit einem neuen Heizhaus, ging mit einem Rangierbahnhof und einer neuen Haltestelle in der Reichsvorstadt weiter und wurde mit einem neuen Bahnhof abgeschlossen, damals dem größten in Böhmen und mit einer modernen Sicherungsanlage ausgestattet. Aus der Basis der Eisenbahn-Ausbesserungswerkstätten der Böhmisches Westbahn entstanden große Werkstätten der Staatsbahn. Der Eisenbahnknotenpunkt wurde schwer durch die Luftangriffe am 17. April 1945 betroffen, wobei an die 350 Menschen ums Leben kamen.

In die Palette der Pilsner Industrie gehörten außer den wichtigsten Repräsentanten kleinere Maschinenfabriken, die große Plette-Papierfabrik (seit 1911 Teil des Konzerns Neusiedler AG für Papierfabrikation), einige Druckereien, die Lederindustrie, Baufirmen (die führende davon Müller a Kapsa), Lebensmittelbetriebe u. a.

Nach der Wiedereinführung der Selbstverwaltung wurde 1850 zum Bürgermeister František Vanka (im Amt bis 1861) gewählt. In vielen Sachen konnte er an die Arbeit von Martin Kopecký an der Spitze des regulierten Magistrats anknüpfen. In den Vorstädten in den ehemaligen Gärten wurden neue Straßen angelegt und die bestehenden erweitert. Eine Aufmerksamkeit wurde der Hygiene gewidmet (Konstitution von Straßenkehrern, Gehsteigpflasterung u. Ä.). Gegen Ende der Amtszeit wurde ein Regulierungsplan für die Reichsvorstadt ausgearbeitet und einige Straßen beleuchtete erstmals die Gasbeleuchtung. Hierher fällt der Anfang der Welle von Unternehmungsinitiativen, die ihren Gipfel am Umbruch der Sechziger- und Siebzigerjahre erreichten. Aktiv beteiligten sich daran auch Vanka's um eine Generation jüngere Nachfolger Johann Maschauer (1861-1868) und Emanuel Tuschner (1868-1873). Es ist kennzeichnend, dass beide mit einem Krach endeten – J. Maschauer bereits 1869, E. Tuschner während der Krise 1873. Der ältere Maschauer stammte aus einer deutschen Familie, war jedoch entgegenkommend auch zum tschechischen Teil der Gemeinde und symbolisierte so die ausklingende Zeit des sprachlichen Utraquismus. Der jüngere Tuschner wurde in die Gemeindevertretung 1861 gewählt und repräsentierte die antretende selbstbewusste und radikalere tschechische Generation. Diese beherrschte in den Wahlen 1864 die II. und III. Kurie und seitdem hatte die Stadt eine überwiegend tschechische Repräsentation. In den Jahren des optimistischen Wachstums vor der Krise 1873 ging die Urbanisierung der nächsten Teile von den Vorstädten weiter (neue Straßen, 1864 wurde der Mühlbach zugeschüttet, welche Rychtářka von der Stadt abteilte). Aus Pilsen entstand ein wichtiger Eisenbahnknotenpunkt, was die hiesige Produktion unterstützte. In Hinsicht auf die Verbesserung der hygienischen Verhältnisse errichtete die Gemeinde ein städtisches Schwimmbad und Badehaus (1870) und plante eine neue Wasserleitung, deren Planung die Krise unterbrach. Eine weitblickende Tat war die Errichtung der höheren Realschule (eröffnet 1865). Die Veränderung der Nationalitätenverhältnisse belegt die Vermietung des Stadtheaters der Gesellschaft von Pavel Švanda von Semčice zur Präsentation von ausschließlich tschechischen Stücken. In Reaktion darauf errichteten und eröffneten bereits 1869 die Pilsner Deutschen ein eigenes Theater (das Gebäude wurde 1977 abgerissen).

Die Krise betraf auch die Gemeindefinanzen und erzwang sich Restriktivmaßnahmen bei den Ausgaben, die vor allem zu Amtszeit von Bürgermeister František Pecháček (1873-1888) zu verzeichnen waren. Es war jedoch keine Zeitspanne der Erstarrung. Die eigentliche Ausübung der Selbstverwaltung wurde modernisiert, da für die einzelnen Agenden spezialisierte Abteilungen (u. a. Bauabteilung, wichtig für die urbanistische Entwicklung – 1874) entstanden. Eine Aufmerksamkeit wurde den Verbindungswegen (Straßen in die Gemeinden in der Umgebung, eiserne Brücke über die Radbusa aus dem Jahre 1888), dem Schulwesen (die Stadt wurde in vier Schuldistrikte aufgeteilt, neue Schulgebäude) gewidmet, es wurden Regulierungspläne für die einzelnen Vorstädte ausgearbeitet, kostspielig wurde die Kirche des hl. Bartholomäus renoviert. Die Zeitspanne von Bürgermeister Pecháček und seiner Nachfolger Karel Houška (1888-1889) und Josef Krofta (1889-1892) stehen jedoch im Schatten der Ära von Václav Peták (1892-1917). Hierher fällt ein beschleunigtes Wachstum der Industrieagglomeration, die Entfaltung der Stadtbetriebe (errichtet: Schlachthaus, Wasserwerk, Elektrizitätsbetrieb, Straßenbahn, abgekauftes Gaswerk), der städtischen Infrastruktur (Kanalisation,

neue Brücke über die Radbusa, Pläne zu Flussregulierungen), der Bau von neuen Schulgebäuden in allen Vorstädten, der Bau von Repräsentationsgebäuden (Museum, Theater). In den Gemeindevahlen 1897 siegen zum ersten Mal tschechische Kandidaten in allen Kurien und die tschechische Sprache ist die einzige Amtssprache. Auf der zweiten Seite erhöhte sich die Isolation der deutschen Minderheit, die sich auch nicht nach der Rückkehr der deutschen Vertreter in die Gemeindevertretung nach 1919 veränderte.

Im letzten Viertel des 19. Jhs. hat sich die tschechische politische Parteipalette bunter entwickelt. Im Jahre 1871 entstand der Český politický spolek [Tschechischer politischer Bund], wo sich dann die jungtschechische Opposition bildete, die 1885 den eigenen Občanský klub [Bürgerklub] gründete. Der Český národní klub [Tschechischer Nationalklub] versuchte die Auseinandersetzungen zu überwinden und gesellte 1893 die meisten bedeutenden politischen Strömungen mit Ausnahme der Sozialisten zusammen. Seit den Siebzigerjahren beeinflussten das Geschehen die Vereins- und danach auch die politischen Aktivitäten der Arbeiterschaft. Zu einer größeren Integration kommt es seit dem Anfang der Neunzigerjahre. Über die wachsende Stärke und das Selbstbewusstsein zeugen die Gewinnung des Arbeitervereinshauses Peklo im Jahre 1894 (erstes in Österreich-Ungarn) und der Erfolg bei den Wahlen in den Reichsrat, wo unter den ersten sozialdemokratischen Abgeordneten auch Karel Vrátný aus Pilsen war. Seit Beginn des 20. Jhs. bestimmten die Orientierung der sozialdemokratischen Politik vor allem Luděk Pik, Gustav Habrman und Antonín Remeš, die im Laufe des Jahres 1901 nach Pilsen kamen. Nach 1897 ergänzte das politische Spektrum die Nationalsozialistische Partei. Die Agrarpartei hatte in der Stadt selbst einen kleinen Einfluss, stärkere Positionen setzte sie in den Gemeinden in der Umgebung durch. In der Stadt waren auch weitere kleinere politische Parteien tätig – Katholiken, Realisten, jedoch ohne Chance in den Gemeinde- oder Parlamentswahlen erfolgreich zu sein. In Bezug zu dem Wahlsystem beherrschten das Rathaus bis 1919 Vertreter der bürgerlichen politischen Strömungen – Altschechen und seit Jahrhundertanfang Jungtschechen. Mit ähnlichen Ergebnissen gingen ferner die Wahlen in den Landtag aus. Nach Einführung des allgemeinen Wahlrechts in den Reichsrat waren die Repräsentanten der Sozialdemokratie erfolgreich, die in den ländlichen Bezirken gewählt wurden. Die Stadt selbst schickte jungtschechische Vertreter (1907 J. Čipera, 1911 František Lukavský), in der Prager Vorstadt gewann beide Wahlen der Nationalsozialist Václav Fresl.

Eine wesentliche Veränderung in der politischen Konstellation kam nach dem 1. Weltkrieg. Das Majoritätswahlsystem kam beiden sozialistischen Parteien zugute, einen bedeutenden Anteil behielt sich die Strömung, die an die einstige Rathausgruppierung anknüpfte (Staatsrechtliche, später Nationaldemokratie). Diese drei Parteien beherrschten das Rathaus in der ganzen Zeit zwischen beiden Weltkriegen. Die führenden Repräsentanten waren der Sozialdemokrat Luděk Pik und der Nationaldemokrat und einstiger Jungtscheche Matouš Mandl; der erste bekleidete in den Jahren 1918-1938 den Posten des Bürgermeisters, der zweite war immer einer seiner Stellvertreter. Dem kontinuierlichen Übergang half auch die Zusammenarbeit der Parteispitzen bei den Nationalitätenfragen während des 1. Weltkrieges und besonders in der Umsturzzeit in den Jahren 1918-1919. In den wesentlichen Merkmalen blieb die Kontinuität bei der Gemeindeverwaltung sowie in der Amtsstruktur, als auch in der Bekleidung der Funktionen erhalten, z. B. der Direktor der Stadtämter František Kříž. In den wichtigsten Angelegenheiten knüpfte die neue Repräsentanz an die Stadtentwicklungskonzeption an. Hierher gehörten die Verwirklichung der Flussregulierungen, weiterer Schulausbau, Bestrebungen zur Entstehung von Velká Plzeň (Groß-Pilsen) mit dem Anschluss der Gemeinden in der Umgebung, Anknüpfung an konkrete Projekte (Bau des städtischen Schwimmbades, Modernisierung des Schlachthofes u. Ä.). Wesentliche Aufmerksamkeit wurde dem Gemeinde-Wohnungsbau gewidmet. Die Entwicklung der Stadt beschleunigte sich besonders während der Baukonjunktur 1933-1940. Für die Zwischenkriegspolitik war typisch die niedrige Unterstützung der KPČ.

Im Herbst 1938 zerfiel die Gemeindekoalition. Die Situation löste im Februar 1939 die Einsetzung des Regierungskommissars Petr Němec. Im Jahre 1941 ersetzte ihn Walter Sturm, mit dem eine Reihe von weiteren deutschen Beamten kam. Trotz Versuchen Pilsen als deutsche Stadt zu präsentieren und ihm eine deutsche Prägung zu geben (Pläne zur Gestaltung der Ringplätze, Bau einer deutschen Siedlung) blieben die Deutschen in der Stadt eine ziemlich kleine Minderheit. Im Gegenteil wirkten hier mehrere Widerstandsorganisationen. Die Zeit der Okkupation schränkte jedoch das politische Leben ein, unterband die Vereinstätigkeit und im Grunde genommen beendete den Stadtausbau. Es stieg die Bedeutung der Waffenindustrie in den Škoda-Werken, die ab 1943 zum Ziel von mehreren Angriffen waren, meist erfolglosen. Vernichtende Anschläge auf den Betrieb und den Eisenbahnknotenpunkt kamen erst knapp vor Kriegsende. In den darauf folgenden Jahren orientierte sich die Bauinitiative auf die Beseitigung der Schäden und nach 1949 entwickelte sich die Stadt bereits nach einem ganz anderen Schema.

Ein ziemlich großes Maß an Kontinuität verzeichnete das Vereinsleben und die damit verbundene Kultur. Die Entfaltung auf diesem Gebiet ist bald nach dem Untergang des Bach-Absolutismus merkbar. Unter die ersten und zugleich erfolgreichsten Vereine gehörte der Gesangverein Hlahol (1862, eingegangen 1962), der um 1900 Preise auch auf internationaler Ebene erhielt. Für die Reorganisation des Gesellschaftslebens hatte eine große Bedeutung der Verein Městanská beseda [Bürgerlicher Bildungsverein] (1862), wovon sich die Vereine Řemeslnická beseda [Handwerklicher Bildungsverein] und

Občanská beseda [anderer Bürgerlicher Bildungsverein] absonderten. Im Jahre 1863 wurde die Pilsner Sokol-Zweigorganisation [Turnverband] gegründet. Mit dem Beginn der Siebzigerjahre des 19. Jhs. entstanden nach und nach Arbeiterunterstützungs- und Bildungsvereine, darunter z. B. Dělnická beseda [Arbeiterbildungsverein] (1873). Mehrere Vereine entwickelten kulturelle Tätigkeit. Der Verein Spolek právovárečných měšťanů [Verein brauberechtigter Bürger] betrieb bis 1857 auch das Stadttheater. Die Vereinsaktivitäten konzentrierten sich um das Stadtmuseum herum, das 1878 gegründet wurde (bis 1887 städtisches Geschichtsmuseum und städtisches Kunstgewerbemuseum getrennt). Völlig aus der Vereinstätigkeit entstand im Jahre 1915 das ethnographische Museum, an dessen Wiege die Vereine Kroužek přátel starožitností [Freundeskreis für Altertümer] (1909) und Společnost pro národopis a ochranu památek [Gesellschaft für Ethnographie und Denkmalschutz] (1911) standen. Diese Gesellschaft veröffentlichte seit 1919 die ethnographische Zeitschrift Plzeňsko [Pilsner Land]. In der Stadt waren auch der Verein Spolek přátel vědy a literatury české [Freundeskreis der Wissenschaft und der tschechischen Literatur], seit 1933 unter dem Namen Literárně umělecký klub – LUK [Literarkünstlerklub], Sdružení západočeských umělců výtvarných v Plzni [Assoziation westböhmischer bildender Künstler in Pilsen] (1937), Sdružení pro komorní a symfonickou hudbu [Assoziation für Kammer- und Symphoniemusik] (1909), bzw. Plzeňský hudební kruh se sídlem v Plzni [Pilsner Musikgemeinschaft mit dem Sitz in Pilsen] (1937) u. a. tätig. Eine führende Bildungsrolle spielte die Lidová univerzita Husova v Plzni [Hus-Volksuniversität in Pilsen] (1919). Die Grenzen der Stadt überschritt der Ruhm des Loutkové divadlo feriálních osad [Puppentheater der Ferienlager] (1912). Seit der Jahrhundertwende kamen Sportvereine dazu, wovon der erste der Český klub velocipedistů [Tschechischer Velocipedistenklub] (1883) war, weiter die Zweigstelle des Klub českých turistů [Tschechischer Wanderklub] (1892), seit 1893 erscheint Fußball (der erste Spielplatz 1899 eröffnet) u. Ä. Falls 1905 in Pilsen 290 Vereine registriert waren (davon ungefähr 50 deutsche), stieg bis Ende 1937 ihre Anzahl auf 874. Die Okkupation brachte eine wesentliche Einschränkung der Vereinstätigkeit. Nachdem die Aktivitäten in den Jahren 1945-1948 teilweise wiederbelebt wurden, kam dann ihre tatsächliche Destruktion, als die Aktivitäten unter den Hut der Národní fronta [Nationale Front] gestellt wurden.

Nach Ende des 2. Weltkrieges erfüllte Plzeň weiterhin die Rolle des Verwaltungs- und Industriezentrums von Westböhmen. Die Stadt wuchs seit 1945 nicht nur flächenmäßig, sondern auch mit der Anzahl ihrer Bewohner, bis sie 1991 die Anzahl von fast 175 Tausend Einwohnern erreichte.

Trotz örtlicher Spezifika, wie die starke Unterstützung der Sozialdemokratie in den Zwischenkriegsjahren und der Aufenthalt amerikanischer Truppen im Jahre 1945 waren, setzte sich genauso wie anderswo in den Jahren 1945-1948 die stärkste Partei – die KPČ – durch. Gerade mit der Feier zur Befreiung von Westböhmen durch die amerikanische Armee hing die erste öffentliche Kundgebung gegen das Regime in Plzeň am 5. und 6. Mai 1948 zusammen, woran laut offiziellen Berichten bis einige Tausend Menschen beteiligt waren. Die Aktion im Mai 1948 und erneut im September desselben Jahres nach dem Tode von Präsident E. Beneš war eine Reaktion auf den steigenden Druck des Regimes auf die tschechoslowakische Gesellschaft. Sie umfasste nicht nur Säuberungen in den Ämtern, Vereinen und politischen Parteien, durchgeführt von dem neu konstituierten und von den Kommunisten gesteuerten Bezirksaktionsausschuss der Nationalen Front Plzeň-město [Pilsen-Stadt], sondern auch Verhaftungen und außergerichtliche Regresse gegen wirkliche und vermeintliche Regimefeinde.

Während die politischen Prozesse ihren Gipfel ganz am Anfang der Fünfzigerjahre erreichten, als einige Prozesse mit Pilsner Bürgern liefen, erreichten die außergerichtlichen Verfolgungen ihren Höhepunkt in der Mitte 1953 nach den Protesten am 1. Juni gegen die Währungsreform, die in der Stadt zu einer Kundgebung zum Widerstand gegen die regierende Partei übergingen. Neben Gerichtsprozessen, wo wenigstens 244 Urteile gefällt wurden, wurden bis Hunderte von Menschen auf minderwertige Arbeitsplätze versetzt und aus der Stadt wurden wenigstens 193 Familien ausgesiedelt, meist ehemalige Gewerbetreibende, Politiker, die bis Februar 1948 tätig waren, Intelligenz u. Ä. Die Demonstration am 1. Juni nutzte eine Gruppe von Radikalen im Stadtausschuss der KPČ in Plzeň als Vorwand zum Abriss des T.-G.-Masaryk-Denkmal auf dem heutigen gleichnamigen Platz, das auf seine ursprüngliche Stelle erst 1991 zurückgekehrt ist.

Zu Beginn der Sechzigerjahre haben sich jedoch die Verhältnisse einigermaßen gelockert. Im Rahmen der „stillen“ Destalinisierung wurde vom Quai Anglické nábřeží die Statue von J. V. Stalin beseitigt, welche 1953 enthüllt wurde. Den Klimawandel in der Gesellschaft zeigte die Aktion der hiesigen Hochschüler beim Majáles (Maifeier) 1966. Dennoch auch damals wurden einige Bevölkerungsgruppen vom Regime verfolgt oder wurde ihnen wenigstens das Leben vergällt.

Wegen ziemlich konservativem Verhalten eines Teils der einflussreichen Funktionäre an der Spitze der Partei- und Staatsorgane reagierten auf die neuen Verhältnisse des „Prager Frühlings“ in Plzeň zuerst die Journalisten. Nach der Kritik von einigen Grundorganisationen der KPČ stimmte doch im April 1968 der Stadtausschuss der KPČ in Plzeň eindeutig dem Erneuerungsprozess zu und es schlossen sich da auch immer mehr Parteilose an. In Plzeň entstanden Zweigstellen von KAN [Klub engagierter Parteiloser], K 231 und weiterer Organisationen.

Während der Intervention von Armeen des Warschauer Vertrages besetzte die Stadt die Sowjetische Armee, die jedoch aus bisher unbekanntem Gründen nicht das Gebäude des Tschechoslowakischen

Rundfunks in Plzeň unter Kontrolle stellte, dank dessen er nicht-zensurierte Berichte senden konnte. Die tschechoslowakische Gesellschaft hat sich aber mit der Zeit mit der Anwesenheit der Okkupationsstruppen abgefunden, die letzten Bürgerausschreitungen waren in Plzeň Demonstrationen am 5. Mai 1969 auf der Stelle des jetzigen Denkmals an die amerikanische Armee und am 21. August desselben Jahres zum Jahrestag der Besetzung durch die Okkupationsarmeen. Die Durchsetzung der sog. Normalisierung brachte umfangreiche Säuberungen mit sich, welche die ganze Gesellschaft beeinträchtigten und zum darauf folgenden wirtschaftlichen, politischen und ethischen Niedergang führten.

Im Laufe der Siebzigerjahre konstituierte sich in Plzeň keine Opposition und dies auch nicht nach der Veröffentlichung der Charta 77. Die erste Oppositionsgruppe war 1982 die katholische Kirche, die trotz Gründung von weiteren Oppositionszellen für die örtlichen Machtorgane der größte Feind bis November 1989 blieb.

Auf die Ereignisse des 17. November 1989 in Prag reagierten öffentlich in Plzeň als die ersten die Schauspieler des Kammertheaters, die sich bereits am 19. November dem Streik ihrer Prager Kollegen anschlossen. Den Schauspielern schlossen sich später die hiesigen Hochschulen an und am 22. November wurde das örtliche Bürgerforum gegründet. Den Generalstreik am 27. November unterstützten in Plzeň angeblich bis zu 70 000 Beschäftigte. In der zweiten Dezemberhälfte 1989 wurde ein neuer Rat des Nationalausschusses der Stadt Plzeň konstituiert, bereits mit Anteilnahme von Spitzenpersonen des Bürgerforums. Nach der Wahl von V. Havel zum Präsidenten beendeten den Streik auch die Studenten.

Die Bau- und urbanistische Entwicklung der Stadt ist in der ersten Zeit nach dem Krieg praktisch stehengeblieben. Die primäre Aufgabe der städtischen Selbstverwaltung war die Renovierung der auf die Verhältnisse der Länder in Böhmen und Mähren schwer beschädigten Stadt. Ziemlich große Schäden erlitten nicht nur die Škoda-Werke als eine der führenden „deutschen“ Waffenfabriken, aber auch Wohngebäude. Im September 1945 waren augenblicklich insgesamt 7661 Wohnungen unbewohnbar, davon waren 3768 dauerhaft nicht mehr reparaturfähig. Der kontinuierliche Wohnungsmangel, der bis zum Umbruch der Sechziger- und Siebzigerjahre überdauerte, war jedoch nicht die Folge der Kriegereignisse, sondern der Wirtschaftskonzeption des Nachfebruarregimes, welche auf die Militarisierung und die damit verbundene Entwicklung der Schwerindustrie orientiert war, wozu auch die größten Investitionen zum Nachteil von allen anderen Wirtschaftszweigen flossen.

Obwohl die Stadtleitung auf den Unterschied zwischen dem Umfang der Investitionen in die Schwerindustrie und in den Wohnungsbau wiederholt bereits seit 1950 aufmerksam machte, wurde ein umfangreicherer Siedlungsbau erst 1953 in Plzeň-Slovany in Angriff genommen. Den größten Aufschwung des Wohnungsbaus brachten die Sechzigerjahre, als die Siedlungen in Doubravka (1961-1967), Bory (1966-1969) und Skvrňany (1969-Mitte der 70erjahre) entstanden. Die umfangreichste städtische Siedlung – Severní předměstí [Nordvorstadt] – wurde in drei Etappen gebaut: Lochotín (1975-1980), Bolevec (1975-1982) und Košutka (1982-1986). Im Jahre 1985 begann man mit dem Bau der letzten Plattenbausiedlung Vinice, die erst in den Neunzigerjahren fertig gestellt wurde. Die Folgeeinrichtungen dieser ziemlich großen urbanistischen Einheiten blieben wesentlich hinter dem Wohnungsbau zurück und es war keine Ausnahme, dass eine einzige Lebensmittelverkaufsstelle einer viel Tausend Menschen zählenden Siedlung diene. Zur Entwicklung des Wohnungsbaus in den Sechzigerjahren trugen ferner Genossenschaftsbaumaßnahmen in Selbsthilfe bei, deren Anteil am gesamten Wohnungsbau in der Mitte der Sechzigerjahre fast 1000 Wohneinheiten jährlich betrug. Dank der Baugenossenschaften entstand die Bebauung V Bezovce in der Vorstadt Jižní Předměstí [Südliche Vorstadt], Pod Záhorskem in Lochotín und Nad Týncem in Doubravka. Der Bau von neuen Siedlungen mit großer Einwohnerkonzentration, genauso wie die Gebietserweiterung von Plzeň erzwang sich die Erweiterung des Personennahverkehrs. Dieser erlebte infolge der Kriegsschäden und Schwierigkeiten, die mit der ersten Verstaatlichungswelle zu Beginn der zweiten Hälfte der Vierzigerjahre verbunden war, eine Hemmung und seine Entwicklung kam erst am Ende desselben und vor allem im Laufe des darauf folgenden Jahrzehnts.

Die Nachkriegsentwicklung des tschechischen Schulwesens bedeutete für die Stadt eine wichtige Veränderung – die Gründung von Hochschulen. Als erste wurde hier eine Zweigstelle der Pädagogischen Hochschule in Prag errichtet (20. 10. 1945) und kurz danach auch eine Zweigstelle der Medizinischen Fakultät der Karlsuniversität in Prag (16. 12. 1945). Im Jahre 1949 wurde als Expositur der Tschechischen Technischen Universität die Hochschule für Maschinenbau und Elektrotechnik in Plzeň ins Leben gerufen, die seit 1953 als selbständige Hochschule für Maschinenbau und Elektrotechnik in Plzeň Hochschulausbildung gewährt.

In den neuen Verhältnissen nach dem Februar 1948 wurden auch einige Kulturinstitutionen einem Wandel unterzogen. Unmittelbar nach dem Umsturz entstand durch den Zusammenschluss der drei Museen – Městské historické muzeum [Städtisches Geschichtsmuseum], Národopisné muzeum Plzeňska [Ethnographisches Museum der Pilsner Region] und Západočeské umělecko-průmyslové muzeum v Plzni [Westböhmisches Kunstgewerbemuseum in Pilsen] – das Západočeské muzeum v Plzni [Westböhmisches Museum in Pilsen]. Zwei Jahre später wurden die Bestände der Museumsbibliothek und der Bezirks-Studienbibliothek Čiperova knihovna als Státní studijní knihovna v Plzni [Staatliche

Studienbibliothek in Pilsen] zusammengeschlossen. Durch den Zusammenschluss der Sammlungen von der Galerie města Plzně [Galerie der Stadt Pilsen], des Umělecko-průmyslové muzeum [Kunstgewerbemuseum] und der ehemaligen Plzeňská banka [Pilsner Bank] entstand im Jahre 1954 die Západočeská galerie v Plzni [Westböhmisches Galerie in Pilsen].

Die Zeit der Sechzigerjahre war im Zeichen umfangreicher Demolierungen, wobei viele architektonisch und historisch wertvolle Bauwerke direkt oft im Stadtkern abgerissen wurden. Dazu gehörten z. B. das städtische Salzhaus, das Hotel Central am Platz Náměstí Republiky oder das Gebäude des ehemaligen 35. Infanterieregiments. Eine umfangreiche Sanierung vernichtete wertvolle Bauwerke in der heutigen Straße sady Pětaticácníků bei dem Bau einer neuen Straße. Die Demolierungen gingen auch in den Siebziger- und Achtzigerjahren weiter. Damals wurden z. B. das Gebäude des ehemaligen Deutschen Theaters oder das Gasthaus U Görgů in der Sedláčkova-Gasse abgerissen. Einer neuen Straße musste in der zweiten Hälfte der Siebzigerjahre das ganze Stadtviertel Rychtářka weichen. Umfangreichere Demolierungen im Stadtzentrum verhinderte wenigstens teilweise die Erklärung des historischen Stadtkerns zum städtischen Denkmalschutzgebiet im April 1989.

Obwohl die Architektur in der Zeitspanne 1948-1989 dem politischen Diktat unterlag und trotz beschränkter Materialpalette, die der damalige Markt bot, wurden auch damals wertvolle Bauwerke realisiert. Dazu gehört besonders das Gebäude des Tschechoslowakischen Rundfunks in Plzeň am Platz Náměstí Míru der Autoren Václav Pavelka, Karel Tausenau und František Hurta, erbaut in den Jahren 1947-1956, oder das Winterstadion am heutigen Platz Štefánikovo náměstí, von V. Urbanec, P. Janeček und L. Svábek projektiert, aus der zweiten Hälfte der Sechzigerjahre. Seinen architektonischen Wert hat ferner das Hochhaus der ehemaligen Firma Hutní projekt mit dem Restaurant Bohemia in der heutigen Pražská-Straße als Werk von Vladimír Belšán, Jaroslava Gloserová und F. Kozák. J. Gloserová ist ferner Autorin des Gebäudes der Kreisverwaltung der Polizei der ČR am Quai Denisovo nábřeží.

Auf der zweiten Seite wurden in derselben Zeitspanne mehrere Projekte geschaffen, die bis heute negativ aufgefasst werden. Ein Beispiel dafür ist das besonders überdimensionierte Gebäude des Kulturhauses in der Americká-Straße, mit seiner Auffassung und Platzierung völlig unpassend zu der Bebauung in der Umgebung. Das Gebäude projektierte Miloslav Hrubec, dessen Raumauffassung auch bei weiteren Projekten zum Ausdruck kam, wie z. B. die Realisierung seines Projektes im ehemaligen Steinbruch Chvojkovy lomy in Plzeň-Slovany zum Park přátelství [Freundschaftspark]. Die unsinnige Abschiebung der Studenten in die Stadtperipherie brachte den Bau des Hochschulareals auf dem sog. Zelený trojúhelník [Grünes Dreieck] in Plzeň-Bory. Mit totalem Fiasko endete gleichfalls eines der größten Projekte der Siebzigerjahre – der Bau des Wasserstaubeckens České údolí, wo man wegen schlechter Wasserqualität noch heute nicht baden kann.

Die Veränderungen in den Verfassungsverhältnissen am Umbruch der Jahre 1989/1990 erreichten die Stadt in einem ziemlich vernachlässigten Zustand. Die neue Stadtleitung hat deshalb sofort mit ihrer Revitalisierung und Beseitigung der Relikte aus der Kommunistenzeit angefangen. Trotz offener Bestrebung der Stadt selbstverwaltung, die Fehler ihrer Vorgänger zu beseitigen, kam es auch jetzt zu einigen unglücklichen Entscheidungen. Auf der zweiten Seite wurde die Stadt nach vielen Jahren nach und nach abgeblätterte Fassaden und kontinuierlich aufgehackte Gehsteige los. Im historischen Stadtkern wurde bis auf vereinzelte Ausnahmen die gesamte Bebauung renoviert und einer Renovierung wurden ferner die Parks unterzogen, die ihn von einigen Seiten umgeben.

Die neuen politischen Verhältnisse nach dem November 1989 brachten nicht nur die Gründung von vielen politischen Parteien mit sich, sondern auch die Einbeziehung der bisher abseits der offiziellen Strukturen stehenden Vereinigungen und Bewegungen ins öffentliche Leben. Darunter gehörten verschiedene Kulturvereinigungen oder Umweltbewegungen. Die Möglichkeit nach 42 Jahren frei ihre Vertreter in die höchsten Vertretungsorgane zu wählen nutzten bei den Wahlen im Jahre 1990 fast 125 Tausend Wähler, die in weitaus überwiegender Mehrheit das Občanské fórum [Bürgerforum] wählten. Es erreichte in Plzeň 68,4 % der Stimmen, was die höchste Stimmzahl für das Bürgerforum in der ganzen Republik war.

Nach vielen Jahren wurde auch endlich das Problem der Autobahn-umgehung der Stadt gelöst. Dieser Abschnitt wurde im Jahre 2001 nach knapp zehn Jahren Gerichtsprozessen zwischen der Stadt und Umweltorganisationen, welche gegenseitig widersprüchliche Umgehungstrassen unterstützten, in Anspruch genommen. Der Bau wurde in der Form realisiert, welche die Stadt durchsetzte. Die ganze Umgehungstrasse einschließlich Tunnel durch die Anhöhe Valík wurde im Jahre 2006 dem Verkehr übergeben.

Ein Ereignis, das die Grenzen der Stadt und der Region überschreitet, war die Gründung der Západočeská univerzita v Plzni [Westböhmisches Universität in Pilsen], die sich von ursprünglich fünf Fakultäten auf gegenwärtig acht ausweitete.

Die wirtschaftlichen Veränderungen nach 1989 verursachten den Untergang von mehreren traditionellen Betrieben – in Plzeň waren es z. B. die Škoda-Werke, wo ein Teil der Betriebe privatisiert wurde und die unrentablen Produktionsstätten wurden geschlossen. Auf der anderen Seite kam jedoch der Zufluss von Auslandsinvestitionen, die neue Arbeitsplätze schufen. Die Leitung der Stadt reagierte auf die gegenwärtige Lage mit der Gründung von einer Gewerbezone

auf den Borská pole [Bory-Felder], wo es gelang mehrere Auslandsinvestoren niederzulassen.

Im Zusammenhang mit der steigenden Wirtschaft und der Kaufkraft der Bevölkerung öffneten hier im Laufe der Neunzigerjahre mehrere Verkaufsketten ihre Supermärkte, die am Ende desselben Jahrzehnts noch Hypermärkte ergänzten, welche besonders in die Stadtperipherie platziert wurden. Mit dem Wirtschaftswachstum hängt auch eng die Wohnungsbauentwicklung zusammen. Die umfangreichste bebaute Fläche ist die Siedlung Sylván, wo die Baumaßnahmen im Jahre 1997 anfangen und die ersten Häuser wurden im Jahre 2002 fertig gebaut. Diese Wohnsiedlung knüpft auf natürliche Art und Weise an die Siedlung Vinice an. Weitere Gebiete mit umfangreichem Wohnungsbau ist ein Teil von Doubravka beim Hauptfriedhof und Plzeň-Bručná. Gleichzeitig verlässt jedoch ein Teil der Bewohner die Stadt und zieht in die Gemeinden in ihrer Umgebung.

Neben dem Wohnungsbau wurden in der Stadt nach 1989 mehrere öffentliche Bauwerke errichtet. In einigen Fällen handelte es sich minimal um diskutabile Projekte, wie es im Fall des Hotels Diplomat oder der Straßenkorridore durch das Stadtzentrum war. Viele andere Projekte werden jedoch von Fachleuten und der Laienöffentlichkeit positiv empfunden. Im Februar 1999 wurde das Rathaus des Stadtrats Plzeň 2 in der Koterovská-Straße von V. Šmolík und V. Ulč seinem Zweck übergeben. Dieser, gemeinsam mit R. Dragoun, beteiligte sich ferner an dem Projekt des Firmengebäudes Hannah in der Americká-Straße, das in der letzten Baulücke entstand und auf geeignete Art und Weise die Bebauung aus der 1. Republik ergänzte. Gleichfalls das neue Feuerwehr-Zweckgebäude, seit 2004 seiner Bestimmung dienend, ist architektonisch interessant, genauso wie das Hotelgebäude U Zvonu in der Pražská-Straße.

Entwicklung der urbanistischen Planung von Plzeň von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der modernen Stadt in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts hing eng mit dem Bau der Eisenbahn und der Entwicklung der Industrie zusammen. Die Stadtpräsidenten waren seit Anfang an bestrebt die in Anspruch genommene Bebauung durch sog. Regulierungspläne zu steuern. Bereits 1854 entstand der erste Regulierungsplan der Reichsvorstadt (heute Jižní Předměstí), der das zukünftige Aussehen der Flächen südlich und südwestlich vom historischen Stadtkern löste, wo die größte Entwicklung erwartet wurde. Die Vorstadt gestaltete sich letztendlich nach den Plänen des Baumeisters Jan Ungri, der im Wettbewerb zu einem neuen Plan 1859 gewann. Nachdem das Bauregulativ 1864 die Bearbeitung von ganzen Vierteln als Bedingung zum Bau von neuen Gebäuden auf unbebauten Standorten anordnete, entstanden in den Jahren 1873-1883 Regulierungspläne aller restlichen Pilsner Vorstädte und ihrer Teile. Sämtliche bisherigen Pläne beruhen auf dem Schachfeldprinzip von rechteckigen Häuserblocks, nach den Hauptstraßen aus dem Zentrum ausgehend, orientiert. Durch das Auslassen von manchen Blocks sollten Ringplätze als Mittelpunkte neuer Vorstädte und deren Teile entstehen.

Das neue Bauregulativ im Jahre 1887 erlegte der Stadt Maßnahmen der Regulierungspläne für die ganze Stadt auf, auch für den historischen Stadtkern. Deshalb bereitete das Stadtbauamt in den Jahren 1888-1895 Entwicklungskonzeptionen von zwei Vorstädten und des Stadtkerns vor. Die abgeänderten Pläne wurden wohl zum Bestandteil des Gesamterweiterungsplanes für die ganze Stadt, der in der Mitte der Neunzigerjahre ausgearbeitet wurde. Auch weiterhin wurde die größte Erweiterung der Bebauung südlich und südwestlich vom historischen Stadtkern vorausgesetzt, doch die bereitgestellten Flächen wurden wesentlich großzügiger konzipiert als bisher. Die Schachfeldbebauung wurde durch Drehung von einigen Blocks nach der Richtung der Ringstraßen vielfältiger gestaltet. Diese Ringstraßen sollten die wichtigsten Entwicklungsgebiete verbinden.

Um 1910 hat das Stadtbauamt die Pläne aller drei Vorstädte erneut überarbeitet und erweitert. So entstand im Grunde genommen ein neuer Regulierungsplan der ganzen Stadt, der erstmals außer rationalen Kennzeichen bei der Konzeption von ganzen Neuvierteln auch künstlerische Anforderungen berücksichtigte. Die Verfasser des Plans verließen die bisherigen eintönigen Schachfeldprinzipien der Bebauung und ersetzten sie mit einem Straßennetz, das radial in neue Ringplätze verschiedener Formen zusammenlief und diese sollten jedenfalls eigenartig sein. Die beschleunigte Entwicklung der Škoda-Werke im Laufe des Krieges beeinträchtigte die bisherige Logik der Stadtplanung, da das Industrieareal die vorgegebene Betriebsgrenze auf Flächen überschritt, die für Wohnviertel geplant waren und so die Konzeption von zwei aus drei im Bau befindlichen Ringstraßen durchbrach.

Durch den Anschluss der ersten vier Dörfer entstand im Jahre 1924 das sog. Groß-Pilsen, dessen Ausmaß weitaus nicht abgeschlossen sein sollte. Es liefen die Vorbereitungen an dem grundlegenden Konzeptionsdokument – am ersten Gebietsplan der Stadt. Der General-Regulierungsplan von Pilsen aus den Jahren 1929-1932, von Vladimír Zákřejs bearbeitet, ist bis heute der einzige Gebietsplan von Pilsen, der aus den Prinzipien einer traditionell kompakten Stadt mit klassischen öffentlichen Plätzen – Ringplätzen, Chaussees und Straßen – hervorgeht. Als grundlegend kann Zákřejs' Verkehrskonzeption der ganzen Stadt betrachtet werden, womit er sie ohne radikal devastierende Eingriffe in die bestehende Bebauung löste und immer gefühlvoll die neuen Straßen in die Stadtstruktur und in die Landschaft einbezog. Zákřejs konzipierte die Verbindung der neuen Wohnviertel mit Ringstraßen, vor allem konzipierte er dann die große Ringstraße. Er setzte eine großzügige Entwicklung von

Vorstädten zu Wohnzwecken in Bory, Slovany, in Doubravka, Lobzy und Skvrňany, aber auch in Lochotin, Bolevec, Košutka, Vinice und Nová Hospoda (Grünhof) und auf den Bory-Feldern voraus.

Die Entwicklung nach dem Umsturz im Februar 1948 war für den städtischen Urbanismus vernichtend, die Folgen kamen jedoch erst mit der Zeit zum Vorschein. Die Verfasser des neuen Richtlinienplans Jindřich Krise und František Sommer begründeten ihre Arbeit auf selbstbewussten Prinzipien des funktionalistischen Urbanismus, inspiriert durch den Architekten Le Corbusier. Sie planten die Stadt in eine „Auto“-Stadt umzufunktionieren, bestehend aus einzelnen Einzweckzonen. Im Stadtzentrum, als Multifunktionseinheit lebend, führten diese Ansichten praktisch zu einer Konzeption, die Bebauung außer dem historischen Stadtkern vollständig zu demolieren und zu der Konzeption von breiten Straßen, die hier ihre Kreuzungen haben sollten. Dieser Plan wurde zwar nicht genehmigt, aber aus seinen Grundsätzen ging Zbyněk Tichý mit seinem Kollektiv bei der Ausarbeitung des Gebietsplans der Stadt Plzeň aus, der 1966 genehmigt wurde. In der Mitte der Sechzigerjahre gingen die flächendeckende Demolierung des Stadtzentrums und der Bau von breiten Straßen in Richtung Stadtmitte an. Die Devastation und der Abriss führten nach und nach zur Vernichtung der wertvollsten und für die Stadt unentbehrlichsten Gebäude, Flächen und Parks, weiter zu der Zerrüttung der gewohnten Stadtstruktur und ihrer Logik. In der Mitte der Achtzigerjahre wurde durch das Zentrum am Miesufer eine Durchgangsstraße gebaut, die dem ganzen Zentrum bis heute wesentliche urbanistische Komplikationen verursacht. Der neue Gebietsplan, von J. Šesták, J. Gloserová und ihrem Kollektiv in den Jahren 1985-1988 konzipiert, beabsichtigte auch weiterhin den Abriss des überwiegenden Teils der Bebauung im Stadtzentrum, die geplanten Straßen durch das Zentrum „bereicherten“ sie um einen weiteren Durchzug von der Bierbrauerei über Roudná.

Nach November 1989 wurden die meisten flächendeckenden Demolierungen und der Abriss von historischen Gebäuden, bis dahin noch zur Vernichtung bestimmt, eingestellt. Ihre Besitzer begannen oftmals diese Bauwerke zu renovieren. Auf die veränderten Bedingungen sollte der neue Gebietsplan der Stadt aus den Jahren 1992-1995 reagieren, bearbeitet von Irena Králová, Emil Chochol, Milan Svoboda und Kollektiv. Es wurde zwar auf einige von den schlimmsten megalomanen Projekten verzichtet, mehrere zweifelhafte Verkehrsabsichten blieben jedoch im Plan erhalten, die bereits realisierten ungeeigneten Projekte wurden nicht bezweifelt. In den letzten Jahren nehmen zwar positive Beispiele von Baumaßnahmen in einigen Stadtteilen zu, einstweilen jedoch ohne markanten Widerhall bei der Unerlässlichkeit der alleseitigen urbanistischen Konzeption zur Rehabilitation des ganzen stellenweise zerstörten Stadtzentrums, das einstweilen als Ort des nicht gelösten urbanistischen Konflikts eingestuft ist – durch belassene Fragmente der klassischen Stadt vom Umbruch des 19. und 20. Jahrhunderts geht das nie abgeschlossene funktionalistische Konzept. Der Autoverkehr beherrscht das Zentrum. Mit jedem weiteren geplanten Bauwerk wird immer mehr eine Gesamtkonzeption spürbar, die außer einem kritischen Blick auf die bestehenden und geplanten Hauptstraßen im Zentrum seine öffentliche Plätze rehabilitieren und Bedingungen zum entsprechenden Ausbau und zu Renovierungen schaffen würde. Sie würde zu einer wichtigen Unterlage für den neuen Gebietsplan der Stadt werden.

Summary

Pilsen is situated in the centre of West Bohemia. The small Pilsen basin, a shallow and flat lowland along lower reaches of the Mže, Radbuza, Úhlava and Úslava Rivers is surrounded with rugged hilly countryside of the Pilsen region. These four rivers upon which Pilsen is situated and which drain most of the highlands in the Pilsen region radiantly converge in the lowest north-western part of Pilsen basin where the town of Pilsen was established by the confluence of the rivers in the Middle Ages. Sections of the surrounding highlands and uplands project into the north-western section of the basin (Touškovská Basin). The terrain of the town is dominated by three Pilsen hills situated on the edge of the town: Radyně, Krkavec and Chlum.

The described geographic features have always significantly predestined the Pilsen basin to become the centre of the region. In a broader context, the Pilsen region needs to be understood as a region situated on the link between Central Bohemia and the upper Danube region through which important paths connecting the east with the west have always passed.

The size and scope of the region have changed many times in the course of time. The first changes of this type are documented by research of ancient settlements the last of which were performed quite recently. Also the long-distance paths which ran through the region underwent changes in the course of time. The specific routes of these paths and intensity of traffic on them were determined by the geo-political development in the broader Czech-Bavarian region. After the Czech state was united in the mid-10th century, western Bohemia became a region situated close to the Czech-German border. A significant number of war events took place on the long-distance paths passing through the Pilsen region in the course of centuries.

The countryside in the Pilsen region, Touškovská basin and the adjacent foothills boast a number of favourable conditions for settlement. The accessibility of natural water sources is extremely good. The four Pilsen rivers (Mže, Radbuza, Úhlava and Úslava) formed a number of branches along their lower reaches and their banks were easily accessible through the shallow valleys. The network of water courses was complemented with a number of brooks which sprang on edges of valley terraces.

The first settlements on the territory of the town were small hunting villages originating from the late Paleolithic and Mesolithic (approx. 10,000 – 8,000 B.C.); they were located on small hills mostly on the left side of the Mže valley (Roudná, Senec). In the early Stone Age (Neolithic, approx. 5,500 – 4,500 B.C.) the first farmers arrived in the Pilsen basin and started intense deforestation of the area with the intent to establish villages (Křimice, Radčice, Litice) and fields there.

In the late Stone Age (Eneolithic; approx. 4,500 – 2,300 B.C.) the development of older settlement units (Křimice) continued, however, new areas, not utilized before, were soon settled as well. During the earlier phase of the period (the Cham culture, approx. 2,500 – 2,300) a significant cultural change took place which resulted mainly from contacts with the neighbouring Bavaria. Small fortified settlements situated on hills (Pecihrádek, Starý Plzenec – Hůrka) started growing in the countryside. Human presence is not documented from the following period – the early Bronze Age (approx. 2,300 – 1,700 B.C.) in the Pilsen basin. During the middle and late Bronze Age (approx. 1,700 – 750 B.C.) the territory of Pilsen was intensely utilized again. A small, heavily fortified settlement with a central function was built on a sharp promontory above the river Úslava in Hradiště. The situation during the early Iron Age (the Hallstatt culture approx. 750–400 B.C.) corresponded with the earlier development; at the end of the period the Pilsen basin was more or less covered with agricultural settlements and cremation burial places in their vicinity. Other fortified settlements were established in other suitable locations (Bukovec, Starý Plzenec – Hůrka).

West Bohemia was one of the regions where the Celtic culture developed at the turn of the early Iron Age. During the Celtic expansion most of the local inhabitants left and were replaced with newcomers. The settlement during the early Iron Age (the La Tène Culture 400–1 B.C.) did not correspond with the older situation. We have information about agricultural settlements only; no fortified location with a central function was established. During the subsequent period (the Roman period, approx. 1–400 A. D.) West Bohemia was populated by Germans. The area of today's town centre was more densely settled since long-distance paths were probably crossing the Radbuza and Mže rivers there. During the subsequent period, the Migration Period (approx. 400–700 A. D.), the density of population in the region was probably reduced. In relation to this fact, there is no proof of the oldest Slavic settlement in the Pilsen region.

According to the current state of knowledge, the beginning of the Slavic presence in the Pilsen region dates from the 8th century. Farms grew in good locations in fertile sections of the basin; a fortified settlement was built on a sharp promontory above the right bank of the Berounka River during the 8th century. The early medieval settlement structure in the Pilsen basin during the 8th–9th centuries suggests that there was a consolidated territorial unit which can be related to the Pre-Premyslid tribal elite. Violent destruction of the Bukovec settlement is probably related to the beginning of the power expansion from Central Bohemia.

The Premyslid dynasty gained control of West Bohemia about the mid-10th century primarily due to the fact that they took control of long-distance paths. The most important of them, the Ratisbon path, temporarily became the main route linking Western Europe with Lesser Poland and Kievan Russia in the 10th century. This path was politically highly important for the Premyslids. Regular journeys to Ratisbon were vital for the ruling prince, he participated in Imperial Diets and until 973 Ratisbon was a religious centre of the country.

A new fortified centre called Old Pilsen (the Hůrka settlement in Starý Plzenec) was established in the 10th century, probably quite shortly after the settlement near Bukovec was violently destroyed. The Premyslid castle was located on a sharp promontory over the right bank of the Úslava river, close to the route of the Ratisbon path. The first convincing evidence on Pilsen and the whole of West Bohemia being a part of the Premyslid state is a chronicle report about a military clash between Emperor Ota II and Prince Boleslav II in 976 near Pilsen castle.

Premyslid castle in Old Pilsen gradually became one of the most important segments in the so called castle system, and administrative system of princely Bohemia. Its basic segment was the administrative castle which was the centre of the region. Frequent inspections in castle districts by the ruler were important for proper function of the castle system; the ruler and his suite visited administrative castles, and therefore, he actually ruled from horseback. We have information about a stay of Prince Vladislav in Pilsen during Christmas 1109; with regard to the fact that the town was located on the Ratisbon path we could assume that the ruler visited it much more often.

A group of the most significant castles located by long-distance paths gradually gained more importance (Litoměřice, Žatec, Hradec Králové, Pilsen). The suitable location enabled fast development in consequence of which larger or smaller settlements were built around them and they are called early towns by modern historiography. Old Pilsen ranked among locations of this type before the end of the 10th century already; information about the return of Bishop St. Adalbert to Bohemia in 992 mentions an unspecified market place in this location.

The premises of the early medieval Pilsen castle in Hůrka featured four sections comprising an acropolis in the highest part and two castle outskirts in the east and in the west. Under the southern slope of the promontory there was a fortified suburbium. The long distance path passed under the fortification walls on the northern and western side and crossed the river in a spot perfectly controllable from the castle. The structure of the right bank section of the agglomeration under the castle has not been researched sufficiently enough yet, however, we can assume that there were some scattered buildings, mostly secluded farms. A larger portion of the Old Pilsen agglomeration was located on

the left bank of the Úslava river on an area 390 x 340 metres large at the most. The settlement structure gradually developed along the route of the long-distance path.

The left bank section of the Old Pilsen agglomeration was located on the crossroads of significant long-distance paths, and therefore, it was pre-determined for further development. Archaeological research in Smetanova Street documented regularly distributed town structures extending southward from the centre of the left bank settlement. The existence of an institutional legal town in the left-bank section of the Old Pilsen agglomeration is confirmed by data from deeds originating from 1266 and 1273. The town must have been established before 1266 when it was still in the first phase of the construction according to the available data.

However, the specified location ranks among the unsuccessful ones. Archeological research did not bring any evidence of a longer existence of the located settlement. It is apparent that the abandonment of the original location plan is to be related to the beginning of New Pilsen in the 1290s. The decline of all the researched burgher houses bears equal traces of non-catastrophic departure.

The relocation of the town centre at the end of the 13th century took place at the time when the importance of Nuremberg was growing among imperial towns. This clearly corresponded with the intensity of traffic at long-distance paths. At the time when the northern Nuremberg path, which had originally ran from Old Pilsen to the centre of Pilsen basin, started being more frequently used, New Pilsen was established. Its location enabled a significant improvement and shortening of the Nuremberg path.

A new phase of development of the centre of west Bohemia started when the town was relocated about 9 km north-west to the eastern edge of Touškovská basin, by the confluence of the Mže and the Radbuza rivers. The newly established town was situated in a settled, fully agriculturally utilised countryside, in the area which the Nuremberg path used to pass through.

The establishing of New Pilsen is clearly dated between 1288–1300. The terminus ante quem is 1300 when a deed granting indulgences to those believers who come to the Dominican church in Pilsen on certain holidays was issued by Basel Bishop Peter. It is apparent that the town was established in the 1290s; the year traditionally given as the establishment of Pilsen is 1295. Village mayor Jindřich who was in office between 1296–1298, as per the available documentation, is rightly considered the locator of the town.

The new town was situated on a convenient, probably quite a flat area bordered with natural obstacles. The town covered a quadrangle whose sides were 460 x 430 metres long. The town featured a grid street pattern with a square located right in the middle. All streets in the new town were approximately 12 metres wide and the layout was very close to an ideal pattern. The extremely large square, whose original dimensions were 200 x 145 metres, covered an area of two large blocks in the central north-south axis of the layout; it covered 28,200 – 29,000 sq m.

The main routes did not pass through the town straight, but crossed the square approximately from the north-east direction to the south-west. Therefore, the north-east – south-west diagonal needs to be considered the traffic axis of the town. The most important traffic path ran through the Pražská (Prague) Gate and Pražská Street to the north-eastern corner of the square and continued from the middle of the western side of the square through today's Riegrova Street to the Norimberská (Nuremberg) (Skvrňanská) Gate. A specific feature of urban planning applied in New Pilsen is the location of religious facilities in the town. Both the mendikant monasteries were located in the least busy corners of the town, the Minorite monastery was in the south-eastern corner and the Dominican in the north-western one. The axis connecting the two monasteries created something that could be called the sacral axis of the town in the middle of which there was the town church of St. Bartholomew.

The intention to construct the town parish church of St. Bartholomew in the main square originated from the time when the town was established. In the early times of New Pilsen the Church of All Saints in the northern suburb played an important role. It is very likely that the new town was established on the territory of its parish. During the early history of the town the Pilsen parish priest resided in the presbytery adjoining this church while the newly constructed church of St. Bartholomew was a subsidiary one. The oldest evidence of its existence is a burgher donation from 1307.

It is beyond doubt that the intention to establish the two mendicant monasteries also originated from the time when the town was established. The Minorite monastery was allegedly established in 1297. The oldest part of the Minorite Church of the Assumption of the Virgin Mary is the oldest survived structure in New Pilsen. The construction of the Dominican monastery with the church of St. Spirit is mentioned as of 1300. The premises of both the monasteries expanded into the fortification zone of the town before it was enclosed with stone fortification walls in the late 14th century. The expansion of the oldest monastery buildings into the fortification zone could be motivated by the effort to improve and reinforce the town fortification system which was only temporary at that time. The difficult beginning of the parish in New Pilsen and disputes regarding its function probably contributed to the great popularity of mendicant monasteries in the town whose churches were probably opened to public much earlier than the parish church. This situation provided both the monasteries with sufficient space to apply their influence and build the necessary respect. The popularity and influence of mendicant orders resulted in serious disputes with parish priests which are documented between 1374–1375.

The main line of the municipal fortification system respected the natural shape of the promontory which the town was established on. Bricked town walls were built only in the second quarter of the 14th century. They comprised the main town wall, outer bricked walls and a moat. The town itself was accessible through four gates.

Houses were also built in front of town gates probably as early as during the construction of the town. Like the town centre, these houses were built without any relation to older settlements. The Malické Suburb in the north was probably an exception since it was located on the site of an older settlement with the Church of All Saints. In consequence of the establishment of the town, the part of the premises close to the Mže river crossing was probably the preferred one, however, in the suburb the buildings near the Church of All Saints were built north and north-east of it. At the time when the town was established a so called Mill Race (Mlýnská strouha) was built along the eastern edge of the town; this artificial channel used to drive mills and other devices and reinforced the town fortification system at the same time. Draper's Rubbing Board (Soukenická valcha) on the northern side of the town was probably an artificial channel as well.

The most significant suburb, Pražské (Prague) Suburb, grew along the path to Prague on the eastern side of the town; this suburb boasted the most significant river crossings in Pilsen. Its central section, called the Hospital Suburb after the hospital with the St. Mary Magdalene's Church was located on an island between the Mill race and the Radbuza river. The settlement expanded along the main road to the right bank of the Radbuza. The aforementioned Malické Suburb featured more difficult topography. The suburb comprised an island between the Soukenická Valcha (Draper's Rubbing Board) and the Mže river which was located right behind the town gate and another settlement situated on the left bank of the river. It is likely that large, partly fortified farms similar to village strongholds were common in the Malické Suburb. The fact that this part of the New Pilsen agglomeration soon acquired "residential" features is documented by the so called Kunčín Castle, a small fortress north-east of the Church of All Saints. Another fairly large neighbourhood was the Skvrňanské Suburb in the western part of the town. The main road running out of the town to the north was crossed with streets which delimited the original fortified premises which had probably been extended already before the Hussite era. North-west from the main road, outside the town fortification system there was a Jewish cemetery dating from approximately the second third of the 14th century. We can assume that it had existed even before the expansion of the suburban development. The Litické Suburb on the southern side of the town was probably the smallest one of Pilsen suburbs. Litické and Skvrňanské Suburbs were frequently perceived as one area called a common name "ante civitatem".

When the town was established, 168 pieces of land were allocated to the town, however, a revision performed in 1320 showed that the town was actually using ten pieces more. They were kept with the town and taxed. The town as a feudal master acquired eight villages in the surroundings before the beginning of the 15th century and controlled also the property owned by the hospital of St. Mary Magdalene (established by a private foundation in 1320). Like in other Czech towns, Pilsen also applied two lines of municipal administration. The ruler was represented by a hereditary mayor who was in charge of jurisdiction. There was also a council comprising 12 councilors who could employ municipal senior officers. Pilsen respected the right of the Old Town of Prague and at the same time it was the appellate instance for Dobřany, Manětín, Mýto, Radnice, Teplá and Planá.

Due to the location of the town on a junction of significant paths connecting Prague with German towns, trade developed significantly in the town, a strong relationship was built especially with Nuremberg. The most important goods intended for export were beef and white Pilsen cloth. Another way how to earn living in Pilsen was craft (organized in guilds); about one quarter or one third of people in New Pilsen earned living purely by farming. Just before the Hussite era (in 1418) there were about a total of 226 payers in Pilsen (the number of burgher houses enclosed with fortification walls was 290; other houses were in suburbs); estimated population of the town was 3,500–4,000 people. Most people were Czech in Pilsen in the pre-Hussite era. We have documents of a Jewish community as of 1338 (Jews were expelled from the town between 1504–1533).

Even though New Pilsen was established as one of the last royal towns in West Bohemia it soon became very important. After a hundred years of its existence it achieved the status of the most important economic and cultural centre in western Bohemia and was considered the political and financial supporter of Czech rulers. Pilsen – a town with a distinguished political, economic and military status could afford to demonstrate a standpoint different from other royal towns.

At the beginning the idea of reformation of the Church was broadly accepted by Pilsen people. Hussite priest Václav Koranda senior worked in Pilsen about 1420; he even settled down in Pilsen presbytery and Hussites considered Pilsen to be a town supporting their movement. The Hussite leader Jan Žižka of Trocnov and his supporters spent the winter of 1419/1420 in Pilsen. After their departure in March 1420 there was a coup in Pilsen and as a result of that burghers opposing the reformation took over control of the town. Pilsen quickly joined the Pilsen "peace treaty confederation" (landfried) which became the most powerful anti-Hussite formation in Bohemia. During subsequent war years Hussites repeatedly attempted to occupy Pilsen – using force. They unsuccessfully besieged the town between 1427 and 1431. Their last attempt to conquer the town coincided with the peace negotiations in the Basel council; this time the Hussites besieged the town from July 1433 till May 1434. Hussites assumed that the occupation of Pilsen – a significant supporter of Sigismund's party in Bohemia – would bring

them considerable political advantages. However, the siege failed due to renegade Hussite captain Přebík of Klenová who delivered supplies to the exhausted town through enemy lines in spring 1434. In May the besiegers resigned and went away. After their departure Pilsen joined the anti-Tábor coalition and participated in the final defeat of radicals in the battle of Lipany in May 1434.

Pilsen was richly rewarded for its faithfulness. In addition to several villages, the town obtained a golden bull in 1434 granting it a number of privileges; beside the existing ones it granted the right of custom-free trading both in the Czech Kingdom and in the German lands. The municipal farm flourished during the second half of the 15th century (as of 1500 Pilsen controlled 10 villages with a population of 116); the town took up economic activities at its own expense; they focused on fish breeding and beer brewing. The delayed purchase of the village magistrate and its subordination to the town council in 1480 brought significant funds to the town treasury and Pilsen self-government.

During the civil war at the time when George of Poděbrady was on the throne and during the first ten years of the rule of Ladislaus Jagiello, Pilsen – a strong and self-confident town – took a standpoint different from most royal towns. Strictly faithful to its Catholic orientation it stood against the Hussites during the short rule of Albrecht and during the interregnum. The town recognized George when he was elected, however, at the time of the growing opposition of the curia against the Utraquist ruler, Pilsen repudiated the King and when George had disputes with Matthias Corvinus, they clearly supported Corvinus. After the death of George of Poděbrady Pilsen recognized the new King Ladislaus Jagiello only after Olomouc peace treaty.

Royal towns and Utraquist noblemen found Pilsen highly untrustworthy due to the strictly Catholic orientation of the town. During the gradual transition of the denominationally split kingdom into an estates kingdom, Pilsen leaned towards the town estate after the Ladislaus Land Constitution (1500) was adopted because the Constitution banned towns from participation in the country government. In 1502 Pilsen joined the military confederation of 32 Czech royal towns protesting against the new codification of the land law. In response to the establishment of the municipal defensive confederation, the nobility and knights founded their own association and started mutual political, economic and armed offensive. The disturbed situation in the Pilsen region was to be solved by the revived “peace treaty association” (landfried); all the three estates in this region concluded a five-year agreement on mutual prosecution of wreckers.

Knight Jan Bavúrek of Švamberk took advantage of the stirred atmosphere resulting from disputes between towns and the nobility; he declared revenge on Pilsen and brutally harmed the town and its inhabitants. In January 1507 Pilsen, together with other Western Bohemian towns conquered his fortress in Křínov, Jan Bavúrek and six of his companions were taken prisoners and Bavúrek was executed in February based on a resolution of the town court. This execution resulted in one of the greatest fires ever in Pilsen. The town was repeatedly set on fire in summer 1507 probably by Bavúrek’s supporters; the fires badly damaged houses in the town as well as in suburbs. Moreover, in July 1526 another large fire destroyed the part of the town which was not affected by the 1507 fires. Nevertheless, the destruction of medieval structures enabled significant architectural changes in the town.

The 16th century was a period of cultural development; humanism was spreading among rich Pilsen burghers and book printing appeared soon. Pilsen Latin school contributed to the improvement of education level in the town (the school existed from the 1330s). Visits by the ruler, land officers and other significant people and institutions boosted up the cultural development and also the self-confidence of the town.

The 16th century also brought further expansion of Pilsen municipal property. Towards the end of the century the town owned a total of 27 villages with 244 settlers. Farming, fish breeding and beer brewing were the fastest growing fields in the town’s-own-expense economics. In order to prevent excessive production, the municipal council regulated the amount of beer brewed by individual burghers by means of declarations issued at the end of the 15th and during the 16th centuries. This effort was aimed to increase the quality of Pilsner beer whose reputation was fairly bad in the 15th and 16th centuries.

It is beyond doubt that Pilsen gained an economic advantage thanks to its standpoint in the Schmalkalden war. In 1547 Pilsen remained faithful to Ferdinand I and as a result of that it was not affected by large-scale confiscation and fines and no imperial representative was appointed to restrict the town self-government. Pilsen supported the ruler also in subsequent years; mostly financially. During the attack by Passau troops who were to intervene in favour of Rudolph II in January 1611 during a dispute with emperor’s brother Mathias, Pilsen declared its loyalty to the ruler, however, actually did not support any of the parties.

In the first half of 1618 the tension between Catholics and non-Catholics developed into an open estate uprising which launched the long-term conflict of the Thirty-Years’ War. Pilsen, in harmony with its long-term policy, supported the emperor. As early as 1618 the estate army led by General Count Arnošt of Mansfeld was sent to fight Pilsen. The town was conquered for the first time in its history following the general attack of the army on 21 November 1618. Mansfeld used Pilsen as his base (and a very good source of income) until spring 1621, i.e. for quite a long time after the estates uprising was suppressed in the battle of White Mountain on 8 November 1620. Mansfeld’s economic requirements brought the rich town into deep financial problems. In 1628 Pilsen was the most indebted town in the Czech Kingdom in spite of the fact it was not affected by the post-White Mountain confiscation. During the Saxon invasion in 1631 the town was fortunately not

conquered, partly thanks to the protection granted by imperial troops which had to be fed. The last ten years of the Thirty Years’ War when Swedish troops kept passing through the town had unfortunate consequences. In addition to unreasonable costs incurred in relation with the military troops and costs of renovation of the damaged town, Pilsen was also affected by the fact that it was repeatedly forced to preventively destroy its suburbs. The suburbs were not fully rebuilt after the war, and moreover, a large area where suburbs used to stand was taken up for the construction of a new fortification system. The easy conquest by Mansfeld’s artillery showed how obsolete the town walls were. Repair and Baroque renovation of the fortification system started during Mansfeld’s occupation of the town and continued till 1659 in three phases.

The consequences of the Thirty Years’ War were tragic. The town was deeply indebted; in 1669 it still reported a debt of half a million of florins. At the end of the war one quarter or even one half of the houses in the town were abandoned; during repeated plague epidemics half of the people died; the flourishing pre-war production decreased significantly and a consequent decrease in the trade was obvious. Pilsen had to focus on agriculture as the best source of income. The number of serfs in villages around Pilsen went down by one quarter or one third.

In spite of the formal confirmation of original privileges, Pilsen lost its exclusive position of a Catholic town always faithful to the ruler and economically and socially it was on the same level as other towns (however, it retained a higher degree of self-government). The Thirty Years’ War caused not only economic, but also cultural decline of the town, especially as compared to the lively political and cultural life in the previous era. Commercial and social contacts with Nuremberg were restricted and other contacts with the outside world were generally limited. Pilsen became a parochial centre for two centuries after 1648.

It took the town about one hundred years to recover from the war as regards its population and its economic performance. Crafts organized in guilds and agriculture were the basic elements of burghers’ economy until the end of the 18th century; however trade with distant markets was revived in the early 18th century and manufactory production appeared at the end of the 18th century. Pilsen gradually grew into one of the most powerful towns in Bohemia. The town itself revived the tradition of fish breeding, beer brewing and farming and newly took up iron production. The town bought several new villages to boost up its municipal farm and to substitute for the ones which had to be sold after the Thirty Years’ War. In the early 18th century Pilsen was one of the most developed towns in Bohemia (it was stronger than České Budějovice, Kutná Hora and Hradec Králové); it was the metropolis of the Pilsen region at that time.

During the wars for Austrian Succession Pilsen was occupied by the Bavarian army without a fight in autumn 1741. Even after the departure of the Bavarian troops, a small garrison of their allies – a French troop – remained in the town until June 1742. Austrian troops camped near the town in September. During the Seven Years’ War Pilsen had to pay a protection fee to the Prussian army. These attacks which took place in the 18th century did not endanger the existence of the town and did not have any catastrophic consequences for the economy of the town.

The town had to cope with internal crisis during the first half of the 18th century and the state had to intervene to solve the crisis. During the 1720s and 1730s imperial committees were repeatedly appointed and they were supposed to improve the municipal economy stagnating in consequence of the negligent attitude of the town council members. After an intervention of the renovation committee, the town of Pilsen retained only the most profitable economic activities – farms, breweries and ironworks. The first land reform – called raabisation significantly modified the Pilsen municipal farm; the reform introduced hereditary lease of land for peasants.

The post-war economic recession and slow consolidation influenced urbanism as well. Pilsen did not change much during the 17th century, houses built after the Thirty Years’ War were simple, free of Baroque architectural features. Baroque arrived in Pilsen only after 1700 and by the end of the first half of the 18th century most houses were rebuilt or newly built in the Baroque style; the richest burghers had summer residences built to demonstrate their flamboyant lifestyle; these residences were built in suburbs where former dense development was replaced with gardens, orchards and fields.

At the end of the 18th century the population of Pilsen was finally approximately the same as before the Battle of White Mountain; the number of houses in the inner town increased to 312 in the late 18th century and there were 142 houses in suburbs (which was still thirty houses fewer than at the beginning of the 17th century). Suburbs grew faster in the early 19th century and as of 1850 there were 307 residential houses. Pilsen including suburbs featured slightly over ten thousand inhabitants in the mid-19th century.

Joseph’s reforms and the first half of the 19th century significantly changed the look of the town. In the 1780s cemeteries were banned from the town due to hygiene reasons (around the St. Bartholomew’s Church in the square, in the Dominican and Franciscan monasteries) and also the hospital cemetery by the Chapel of Mary Magdalene in Pražské (Prague) Suburb. In the 1780s the convent of the monastery of Dominican monks and Dominican nuns was disbanded (the monastery of Dominican nuns was established in 1708); the chapel of Mary Magdalene as well as the former hospital and the Church

of St. Roch were closed down and so was the nearby Chapel of St. Fabiano, Sebastian and Anna established between 1598–1599 in the northern suburb. Between 1795–1849 most of the town fortification system was pulled down. The town was surrounded with a green circle of esplanades; impressive buildings in the classicist style were built on the newly acquired land. In the inner town it was the square which went through a significant change; beside the cemetery, the Baroque ossuary, the town pharmacy and a renaissance school originating from 1591–1592 were pulled down, which was a great loss for the historic centre of the town. The skyline of Pilsen changed after the tower of St. Margarita’s Church next to the closed down Dominican monastery was pulled down. Burgher houses did not go through any significant changes and as late as in the 1840s most houses had just one floor.

The town had streets repaired and a water distribution system and a sewage system built. Mayor Martin Kopecký took great credit for the development of Pilsen during the 1820s, 1830s and 1840s; in spite of the fact that he was appointed by the government (in 1788 a regulated magistrate was established in Pilsen) he showed diligent care for the town.

The enlightenment brought a stronger pressure on gradual Germanisation of the town which had been mostly Czech by that time. The German language was brought not only by teachers at public schools and by clerks at government authorities, but also officers of the permanent garrison from the 35th infantry regiment or by Jews who were allowed to move into Pilsen again since 1820s. Pilsen cultural life was concentrated around grammar school teachers, educated Premonstratensian priests. The national revival fully arrived in Pilsen fairly late – during the revolutionary year 1848. However, 1848 passed fairly quietly in Pilsen, free of any revolutionary hysteria and the town remained loyal towards its ruler in line with its traditional attitude.

After the Kroměříž diet that was preparing a fairly democratic constitution was discharged a period of strong repression started in March 1849. Active participants of the revolution were persecuted and associations were put under the police control. Nevertheless, the revolution brought some permanent advantages. Serfdom was cancelled (in 1848 Pilsen controlled 30 villages), the judicial and political administration was brought up to date and its offices opened in Pilsen in the first half of 1850. As of 30 June 1850 the regulated magistrate was closed down and its duties were taken over by the municipal council.

From the mid-19th century till the mid-20th century the actual application of municipal policy was fairly continuous and consolidated even though the leading representatives and their political orientation changed in the course of time. It was a period of turbulent development when the town and its social structure changed. In spite of this we can find a number of points of contact in opinions regarding the development of the town, the town planning concept or the role of the municipality. As regards changes, the late 19th century and the beginning of the 20th century when the industry, the building industry, the school system and the community life developed were more important than the change of the regime in 1918 when new politicians took over the Town. The aforementioned continuity was partly disrupted during the German occupation and completely interrupted after the mid 20th century.

In 1850 Pilsen boasted 640 houses and 10392 inhabitants; the town was encircled with gardens and as regards the town economy, agriculture and crafts were very significant which was apparent for example from rows of barns in suburbs. Fortification walls were mostly replaced with orchards and parks which enabled integration of the inner town with suburbs where new streets with rows of houses started to grow. The Saské (Saxon) Suburb, which used to be the largest one, was overgrown by the Říšské Suburb. In 1878 the town was divided into 5 districts – the inner town, the Saské Suburb, the Pražské (Prague) Suburb and the Říšské Suburb which was most densely populated and was divided into two sections. The Pražské Suburb started growing rapidly at the turn of the century in relation with the construction of railway workshops. In the 1890s the construction of residential facilities lagged behind the inflow of newcomers who settled in villages situated close to industrial plants (Skvrňany, Bolevec, Doubravka, Doudlevec) and which gradually merged with the town. Pilsen located some of its amenities in the neighbouring villages (a water treatment plant in Doudlevec, the main cemetery in Doubravka). Suggestions to merge some of the villages with the town appeared at the beginning of the 20th century. The first villages were merged in 1924 (Doubravka, Doudlevec, Lobzy, Skvrňany) and others in 1942 (Bolevec, Božkov, Bukovec, Černice, Hradiště, Koterov, Újezd and temporarily also a part of Litice) when Pilsen became a town with a special status.

The development of Pilsen demonstrated in numbers is apparent from the table showing results of censuses in selected years. Immigration was the main cause for the growth of population – in 1869 only 9646 inhabitants were registered as citizens of Pilsen. Pilsen was situated close to the country border, however, most incomers came from various Czech regions and districts. This is demonstrated by a comparison in the number of people coming from the neighbouring – mostly German district – Stříbro (2003) and from neighbouring “Czech” districts – Přeštice (3910) and Rokycany (3560); and we did not mention villages in the Pilsen district where people spoke mostly Czech as well. The ratio of German inhabitants in Pilsen kept decreasing (in 1880 it exceeded 17%, in 1910 it was approximately 13%). A Jewish

Houses	988	1681	2410	3284	6451	11438
Citizens	25009	38883	68079	88416	114704	124339
	31/12/1869	31/12/1880	31/12/1900	05/02/ 1921	01/12/1930	01/03/1950

community was reestablished in Pilsen in the 19th century. In the middle of the century it comprised 41 families, the regional rabbi resided in Pilsen and in 1854 the construction of a synagogue was permitted; in 1856 a Jewish cemetery was established and in 1860 a Jewish school was founded. By the end of the century the number of Jews in the town exceeded 3000. No separate statistics of Jewish people was kept until 1921.

When four other villages were merged with the town in 1924, the number of houses increased by 1200 and the population exceeded 19000 which became apparent from the results of census carried out in 1930. World War II brought about deep changes. Out of 2,600 Jews deported to Theresienstadt in January 1942 only 112 returned back to the town. At the end of the war the community of Pilsen Germans was expelled (in 1930 there were 6782 Germans, in November 1942 there were approximately 6500 of them excluding the garrison and men who joined the army and travelled away from the town). The increase in the number of houses between 1930 and 1950 is partly attributable to the fact that some villages were merged with the town in 1942 and partly to the fact that there was a building boom after 1933. However, the number of inhabitants decreased (in 1930 the population of both the town of Pilsen and the villages annexed to the town at a later time exceeded 130,000).

Since suburbs developed very vigorously, it was necessary to create local zoning plans; actual development initiated a number of changes in these plans. For example, the train station was originally supposed to be located in the immediate vicinity of the town, by the Mže river. However, the railway ran further south and the Cheb and Železná Ruda railway lines were soon added to the Domažlice line. Several industrial companies were built in areas planned for residential construction (Škoda during the First World War and the railway workshops at the turn of the century). The actual layout of Pilsen was restricted by its geography (the river valley) and the location of industrial plants and railway lines. These aspects both restricted and directed further development of the town. A municipal building authority had to be established (1874) to deal with the agenda related to the territorial and constructional development of the town. A significant portion of maps and pictures used in this atlas was produced by this authority. After villages were merged with the town in 1924, a new general modifying plan had to be prepared (architect Vladimír Zákrejs, 1929–1932), however, this plan was relinquished after World War II.

Pilsen boasted great prospects due to its geographic location – traffic routes (the imperial road and subsequently the railway), coal deposits (near Nýřany and Břasy) – and also its traditional leading position within the region. The town started changing into an industrial centre in the 1850s and 1860s even though some industrial plants were built even earlier (the Municipal Brewery established in 1842). This initial stage is apparent from the plan originating from 1864: Pilsen is encircled with industrial plants. Many of them are food processing plants, such as Hýřův flourmill with the first steam engine (1856) or Popper's liquor company (1854); there are also tanning plants (Kohn or Leopold Levit & Sohn, both 1863) or companies producing consumer goods (safety match producer Neuburg & Eckstein from 1853 or the ceramic workshop of Tomáš Khůry from 1857). At the end of the 1850s the consortium of local businessmen established a gas company (gas street lights from 1860). New mechanical engineering companies were established – Valdštejn's Machine Works (1859–1860), Brothers Belani's Machine Works near Klatovská Street (1867). Towards the end of the 1860s a joint stock sugar refinery (1869), a joint stock brewery (1869) and a paper mill (1870) were built. In 1874 Pilsen boasted more than 40 industrial companies and the value of wholesale production was estimated to be 54 million florins as of 1870.

Pilsen became a railway junction in the 1860s and 1870s when three lines intersected there. In 1861 the first train of the Czech Western Railway company arrived from Furth im Wald; the railway line was extended to Prague in 1862. The southern section of Franz Joseph's line linked Pilsen with České Budějovice in 1868 (in 1870 extended to Vienna) and four years later the northern section of the same line linked Pilsen with Cheb. The Pilsen-Březno line connected Pilsen with Žatec and the north-Bohemian brown coal district and in 1876 with Klatovy and Železná Ruda.

The promising start was disrupted by crisis in 1873. Many companies were closed down or taken over by another one. Breweries and Škoda machine works survived and became the leading Pilsen industrial plants. After the railway was nationalized, railway workshops became the second largest employer in the town, preceded only by the Škoda works.

In 1869 E. Škoda purchased Valdštejn's machine works and during a few years he constructed modern steel works with Siemens-Martin furnaces and in the late 1880s he launched the armament production. The plant moved from confined space near the centre to a new location near the railway. Towards the end of the century a new bridge building plant, a power generation plant and a factory producing steam turbines and diesel engines were built. The company started establishing agencies in foreign countries in the 1870s, and in 1899 Škoda works became a joint stock company. It focused on the armament production. The war boom enabled the company to occupy an area originally intended for residential purposes. French company Schneider et Cie invested its capital in the Škoda company after the war. Successful conversion to a broad range of peace products including railway engines and electrical engineering items, capital expansion at home and abroad and the ability to contract large capital expenditure projects anywhere in the world enabled the Škoda company to become a significant industrial corporation. In 1939 Schneider et Cie left the company and after the German occupation Škoda was incorporated in the Herrmann Göring Werke concern. Several air raids were targeted at

the plant during the war, only the last one, executed on 24 April 1945, was successful. After World War II Škoda company was nationalized. The company significantly influenced the layout of the town. Large factories in the western part of the Říšské suburb and in Skvrňany and Doudevec which kept growing even after 1945 restricted the expansion of the town in this direction and slowed down the integration of suburbs located behind the plant.

Poor quality of beer inspired a group of Pilsen beer brewing burghers to establish a new modern brewery. New beer produced since 1842 using the method of bottom fermentation was introduced in the Prague market in the same year, in Vienna in 1856 and at the end of 1860s the brewery established its first foreign agency in Paris; annual production amounted to 108,000 hl in 1870. In 1857 the brewery commissioned a steam engine, in 1880 built its own shuttle train, one year later introduced electricity in the brewery and in 1899 built a bottling line. In 1898 the Urquell – Prazdroj trade mark was introduced. In 1913 the production exceeded one million hl (the same level of production was re-achieved only in the 1960s), however, in the coming years the production numbers dropped and foreign markets were lost due to the war. In 1869 competitors built a large plant of the First Pilsen Joint Stock Brewery. Its production was 270,000 hl of beer in 1913. Beer was produced under the Kaiserquell trademark and since 1919 the Gambrinus trademark has been used. Other quite large breweries were established in the vicinity of Pilsen at the end of the 19th century. A community brewery known as Prior was established in the village of Bolevec in 1893 and the Světovar brewery was established by Živno bank in Koterov in 1910. Production of beer kept growing during the interwar period and in 1929 the production was 1,239,000 hl which was still less than in 1913. Pilsen breweries merged in the 1930s creating a company called Municipal Brewery. The war significantly affected breweries; beer was exported almost exclusively to Germany and its quality kept decreasing. An air raid targeted at the Pilsen railway junction held on 17 April 1945 significantly damaged the brewery as well. A company called Pilsen Breweries was established in 1946 when the company was nationalized. The premises of the breweries were separated from the centre of town by a river and on the other side by the road to Rokycany. The plant did not expand into development zones of the town, however, along with the train station it formed a bottleneck which created an obstacle between the inner town and the Doubravka and Lobzy suburbs.

As a result of the act passed in 1882 the government took over the Franz Joseph's railway and the Pilsen-Březno railway and after the Czech Western Railway company was nationalized, the railway management system was reorganized in consequence of which the headquarters were named the Imperial Headquarters of the State Railway in Pilsen in 1896. This organisational structure remained fairly unchanged until 1949 having been interrupted only during the Second World War. The whole railway junction was renovated. The renovation started with a new heating plant, continued with a shunting yard, a new train stop in the Říšské Suburb and ended with a new train station which was the largest one in Bohemia at that time equipped with modern securing technologies. Large workshops of the state railway company were built on the foundations of the Czech Western Railway workshop. The railway junction was badly damaged by an air raid held on 17 April 1945 when 350 people died.

Pilsen industry included not only large companies but also smaller machine works, a large paper mill called Piette (since 1911 it was a part of the Neusiedelská a.s. concern that produced paper), several printing works, tanning workshops, building companies (the most significant building company was Müller & Kapsa) and food processing plants.

After the self-government was reestablished in 1850, František Vanka became the burgomaster (he held the office till 1861). In many ways he could take over from Martin Kopecký who was the head of the regulated magistrate. New streets were established in suburbs in the former gardens and the existing streets were extended. Hygiene was important (municipal street-cleaners were appointed, sidewalks were paved). At the end of his term Vanka had a local zoning plan for the Říšské suburb prepared and some streets were lit with gas lights for the first time. Entrepreneurial activities were on the rise at this time and peaked in the late 1860s and the early 1870s. Vanka's successors in the office, Jan Maschauer (1861–1868) and Emanuel Tuschner (1868–1873), both ran their own business. Both of them went bankrupt – J. Maschauer in 1869, E. Tuschner during the crisis in 1873. Maschauer came from a German family, but acted amicably towards Czech citizens of the town as well; this attitude was typical of the era of language utrakvism which was to end soon. Tuschner was younger than Maschauer and was elected a member of the municipal council in 1861 representing the young, self-confident and radical Czech generation. This generation won elections in the 2nd and 3rd district in 1864 and since that time Pilsen was controlled mostly by Czechs. During the years of optimistic growth before the crisis in 1873, building activities continued in suburbs adjoining the town centre (new streets; in 1864 the race separating Rychtářka from the town was filled up). Pilsen became a significant railway junction which brought an advantage to the local production. With regard to the public health the town established a municipal swimming centre and baths (1870) and planned to construct a new water distribution pipeline which was not built because of the crisis. Opening of a secondary school in 1865 was a significant event for the town. Changes in the ratios of nationalities in the town are documented by the fact that the municipal theatre was rented to Pavel Švanda's theatre ensemble that performed Czech plays exclusively. In response to this, Pilsen Germans opened their own theatre in 1869 (the building was pulled down in 1977).

The crisis affected also municipal funds and required restrictions in expenditures applied namely by burgomaster František Pecháček (1873–1888). However, it was not a period of thorough stagnation. The system of self-government was brought up to date when specialised departments to deal with various fields were established (e.g. a building department which was important for the development of the town – 1874). High on the agenda were the following issues: roads and streets (roads connecting the surrounding villages, an iron bridge spanning Radbuza from 1888), schools (the town was divided into four school districts and several new school buildings were built), local zoning plans for individual suburbs were prepared and the St. Bartholomew's Church was completely renovated. The period of burgomaster Pecháček and his successors Karel Houška (1888–1889) and Josef Krofta (1889–1892) was overshadowed by the era of Václav Peták (1892–1917). During the time when he was in office the industrial agglomeration developed very rapidly – several municipal companies were established (a slaughter house, a water treatment plant and a power generation plant; a gas company was purchased and tram traffic was introduced in the town); new school buildings were constructed in all suburbs, new public buildings were erected (a museum, theatre). Czech nominees won the general elections in all districts in 1897 and Czech became the only official language. On the other hand the German minority became even more isolated and this situation did not change even after German representatives returned to the municipal council after 1919.

During the last quarter of the 19th century the Czech political life became more varied. In 1871 the Czech Political Association was established; however, an opposition group was formed inside this association and soon established their own Civil Club. The Czech National Club which united a majority of significant political streams except for socialists in 1893 was trying to settle the disputes. Laborers started to associate and subsequently became active in political life in the 1870s. They became more integrated in the early 1890s and their growing power and self-confidence was confirmed by the fact that they acquired the club house called Peklo in 1894 (the first one in Austria-Hungary) and that they succeeded in the imperial council elections; the group of the first social-democratic representatives in the council included also Karel Vrátný from Pilsen. Luděk Pik, Gustav Habrman and Antonín Remeš, who arrived in Pilsen during 1901, were the men who controlled the local social democratic policy at the beginning of the 20th century. The political spectrum became even more varied in 1897 when the national socialist party was established in the town. The agrarian party did not have much influence in the town itself, but it was stronger in the surrounding villages. Catholics or Realists were small political parties that operated in the town, but had no chance to succeed in the general or parliamentary elections. Due to the election system, the town hall was controlled by representatives of the Old Czech party and after the beginning of the century by the Young Czech party until 1919. The Imperial Diet elections ended with similar results. After the universal franchise was introduced for the Imperial Council, leaders of the social democratic party succeeded in the elections since they were elected in rural areas. The town itself sent representatives of the Young Czech party (1907 J. Čípera, 1911 František Lukavský); in the Pražské suburb it was a representative of the National Socialist Party, Václav Fresl, who won both the elections.

A significant change in the political atmosphere came after WWI. The majority election system was beneficial for both the socialist parties; a significant influence was also retained by the party related to the former town hall formation (the constitutional party, later called the national democracy). These three parties controlled the town hall during the whole inter-war era. The most significant representatives included Luděk Pik from the Social Democratic party and Matouš Mandl from the National Democratic party, formerly a member of the Young Czech party; the former was the Mayor between 1919–1938 and the latter was a Vice-Mayor. The transfer was smooth and fluent also thanks to the cooperation among leaders regarding national issues during WWI and namely during the coup in 1918–1919. As regards relevant features of the town administration the leadership was fairly consistent; the structure of the municipal authority and the staff did not change much (for example the director of municipal authorities František Kříž). The new leaders did not change the main elements of the concept of town development. This included regulation of rivers, construction of new schools, the effort to create Large Pilsen by annexing surrounding villages, completion of specific projects (construction of town spas, modernisation of the slaughter house etc.). Lots of attention was paid to residential construction. The development of the town was speeded up namely during the building boom in 1933–1940. Almost no support to the Czech Communist Party was typical of the inter-war period.

In autumn 1938 the municipal coalition broke down. To remedy the situation, the government appointed Petr Němejc, a government councilor. In 1941 he was replaced with Walter Sturm who brought a number of other German officers. In spite of repeated attempts to present Pilsen as a German town and give it features of a German town (plans to modify the square, to construct a German housing estate), Germans remained a minority group in Pilsen. On the other hand there was a number of resistance movement groups. During the occupation the political life was suffocated, activities of associations were highly restricted and no construction was taking place in the town. The importance of armament production in the Škoda company increased; the plant was a target of a number of air raids after 1943; most of which were unsuccessful. Some air raids at the very end of the war significantly harmed the plant and the railway junction. Building activities during the coming years focused on elimination of losses and after 1949 the town developed according to a completely different plan.

The life of associations and related cultural life was fairly continuous. It started developing soon after the fall of Bach's absolutism. One of the first and most successful associations was Hlahol (1862, ceased to exist 1962) which won a number of awards even in international competitions about 1900. Měšťanská Beseda (Municipal Association) (1862) was important for the community life; at a later time it was divided into the Craftsmen Association and the Civil Association. Pilsen branch of the sports association called Sokol was established in 1863. Supporting and educational associations for labourers were established after the 1870s; these included for example the Labourers' Association (1873). A number of associations were active in the field of culture. The Association of Beer-brewing Burghers ran the town theatre until 1857. Various club activities were concentrated around the town museum established in 1878 (in 1887 it was divided into the town historical museum and the town art-industrial museum). The ethnographic museum originated purely from association activities; it was established in 1915 by the Association of Antiquities Fans and the Association for Ethnography and Cultural Heritage Preservation (1911) which published an ethnographic magazine called *Plzeňsko* from 1919. There was a number of other clubs and associations such as the Association of Science and Czech Literature Fans (after 1933 it was called the Literature and Art Club LUK), the Association of West-Bohemian Fine Artists in Pilsen (1925), the Association for Chamber and Symphonic Music (1909) or the Pilsen Music Club (1937). Hus' Folk University in Pilsen played an important educational role (1919). The fame of the Marionette Theatre (1912) exceeded the border of the town. Sports associations became more numerous at the end of the 19th century; the first one was the Czech Cycling Club (1883), a branch of the Czech Tourist Club (1892), football clubs after 1893 (the first football pitch was opened in 1899) etc. A total of 290 associations were registered in Pilsen in 1905 (of which 50 were German) and this number increased to 874 by the end of 1937. Activities of associations were severely restricted during the occupation. After partial revival between 1945–1948, clubs and associations were destroyed when all of them were merged in one organisation called the National Front.

After the end of the Second World War Pilsen remained an administrative and industrial centre of West Bohemia. After 1945 the town grew not only by spreading over a larger area but also as regards the number of people. The population was almost 175 thousand in 1991.

In spite of local specific features, such as strong support to social democrats during the inter-war period and the stay of the American army in 1945, the Czech Communist Party became the strongest party between 1945–1948 like in other places in the country. The celebration of an anniversary of liberation of Western Bohemia by the American army on 5th and 6th May 1948 became the first demonstration against the regime; official reports spoke about several thousands of people participating in the celebration. This May event and another event held in September 1948 after the death of president E. Beneš was a response to the growing pressure of the regime on Czechoslovak people. Representatives of the newly established regime – the District Action Committee of the National Front which was controlled by the Communists – organized purges in offices, associations and political parties. Beside that, actual and assumed opponents of the regime were persecuted or even arrested.

While political trials peaked in the early 1950s when several court trials with Pilsen citizens took place, extrajudicial persecutions culminated in the mid-1953 after the currency protests held on 1 June which developed into demonstrations against the ruling party in Pilsen. Beside court trials during which at least 244 judgments were rendered, hundreds of people were transferred to jobs far below their qualifications and at least 193 families were expelled from the town; these mostly included former businessmen, politicians active before February 1948 and educated professionals from various fields. A group of radicals from the Municipal Committee of the Czech Communist Party used the demonstrations held on 1 June as an excuse for pulling down the monument to T. G. Masaryk situated in a square currently called after him. The monument returned to the site only in 1991.

At the beginning of the 1960s the atmosphere became less tense. In the name of "quiet de-Stalinization", a statue of J.V. Stalin was removed from today's Anglické (English) embankment which had been unveiled there in 1953. The change of climate was demonstrated by the behaviour of Pilsen university students during the May festival in 1966. Nevertheless, even during that time some people were persecuted or at least their life was made more difficult.

Due to a significantly conservative attitude of some influential officers who controlled the government bodies in Pilsen, journalists were the first people in Pilsen who responded to the new situation arising from the "Prague spring. However, after criticism was heard from some basic units of the Czechoslovak Communist Party, the Municipal Committee of the Czechoslovak Communist Party in Pilsen clearly stated its support to the revival process. A growing number of people who were not members of any parties joined the process – branches of KAN (the Club of active non-party people), K231 and other organisations were established in Pilsen.

During the invasion of the Warsaw Pact armies, Pilsen was occupied by the Soviet army, but for an unknown reason Soviet soldiers did not occupy the building of the Czechoslovak Radio Broadcasting in Pilsen and so uncensored news could be broadcasted from there. Citizens of Czechoslovakia gradually put up with the presence of occupation armies; the last protests against their presence were held in Pilsen on 5 May 1969 on the site where a monument to the American army stands today and on 21 August of the same year on the anniversary of the arrival of the occupation armies. The process of so called normalization which

came afterwards brought about large-scale purges which affected the whole country and contributed to the subsequent economic, political and moral decline.

No opposition was established in Pilsen during the 1970s, not even after the *Charta 77* document was published. Catholic Church became the first dissent group in 1982 and remained the greatest enemy for the local power bodies until November 1989 in spite of the fact that other dissent groups were established in the course of time.

Actors from the Chamber Theatre were the first ones who responded to the events held in Prague on 17 November 1989; they joined the strike announce by their Prague colleagues on 19 November. Pilsen universities joined the actors soon and on 22 November a local branch of Civil Forum was established. The general strike on 27 November was allegedly supported by 70 000 Pilsen employees. In the second half of December 1989 a new National Committee Council of the town of Pilsen was established where the local branch of the Civil Forum was represented. After V. Havel was elected President students stopped striking as well.

The building and town planning development of the town almost stopped during the period just after the war. The primary task of the municipal self-government was to rebuild the town which was seriously harmed by the war (more than other Czech towns). Not only Škoda plant – one of the most significant "German" armament companies – but also residential houses were badly damaged. 7661 flats were uninhabitable in September 1945 and 3768 of them were damaged beyond repair. Permanent lack of flats lasted until the early 1970s which did not result purely from the war events but from the economic concept of the communist regime which focused on the armament and heavy industry where large funds were invested at the expense of all other fields.

Even though the leading representatives of the town repeatedly pointed out the difference between the funds invested in heavy industry and in residential construction at the very beginning of the 1950s, large scale residential construction started only in 1953 in Pilsen-Slovany. Most flats were built in the 1960s when housing estates in Doubravka (1961–1967), Bory (1966–1969) and Skvrňany (1969-mid-1970s) were built. The largest Pilsen housing estate – Severní předměstí (Northern Suburb) – was built in three phases Lochotín (1975–1980), Bolevec (1975–1982) and Košutka (1982–1986). The construction of the last prefabricated housing estate in Pilsen (Na Vinicích) started in 1985 and finished in the 1990s. Large housing estates usually lacked public amenities; frequently there was one food store to supply an area where thousands of people lived. During the 1960s flats were also constructed within the self-assistance scheme when people associated in cooperatives; in the mid-1960s about one thousand of flats a year were built in this way. These cooperatives built houses in Bezovka in the Southern Suburb, Pod Záhorskem in Lochotín and Nad Týncem in Doubravka.

Public transport had to develop along with the growth of new housing estates where lots of people were concentrated. There was hardly any public transport shortly after the war since effort was focused on elimination of war losses and on problems related to the first phase of nationalization; it was revived during the 1950s.

The post-war development of the Czech school system brought a significant change to Pilsen when universities were established there. The first one was a branch of the Teachers' College in Prague (20th Oct. 1945) and shortly afterwards also a branch of the Medical School of Charles University in Prague (16th Dec. 1945). In 1949 a branch of the Czech Technical University, a school of Engineering and Electrical Engineering was established in Pilsen; three years later, in 1953, the school became an independent university.

Some cultural institutions also changed in the new political system after February 1948. The West-Bohemian Museum resulted from a merger of three smaller museums (the Town Historical Museum, the Ethnical Museum of the Pilsen Region and the West-Bohemian Art and Industrial Museum). Two years later the funds of the museum library and the district Čipera's library were united and formed a so called State study library in Pilsen. The West-Bohemian Gallery in Pilsen resulted from a merger of art collections originally owned by the Pilsen Gallery, the Art and Industrial Museum and the former Pilsen Bank in 1954.

Large-scale demolitions were carried out in the 1960s; a number of architecturally and historically valuable houses were pulled down in the centre of town. These included the old town salt cellar, the Central Hotel in Republiky Square or the building of the former barracks of the 35th infantry troop. Large-scale demolitions were also carried out in the area which is now called Pětaticátníků Park where a new street was built. Other buildings were pulled down during the 1970s and 1980s. The building of the former German theatre or the Görge's pub in Sedláčkova Street were pulled down. The neighbourhood called Rychtářka had to give way to a new road in the mid 1970s. Large demolitions in the centre of town were partly stopped after the town centre was listed in April 1989.

Even though the architecture during 1948–1989 was strongly influenced by the political situation and by a limited range of materials available in the market, some valuable structures were constructed. These include namely the building of the Czech Broadcasting Company in Míru Square in Pilsen designed by Václav Pavelka, Karel Tausenau and František Hurta and built between 1947–1956, or the building of an ice-hockey stadium in today's Štefánikovo Square designed by V. Urbanec, P. Janeček and L. Švábek in the second half of the 1960s. Architecturally valuable is also the building for the former Mining Design company with a restaurant in today's Pražská Street designed by Vladimír Belšán, Jaroslava Gloserová and F. Kozák. J. Gloserová

also designed the building for the Regional headquarters of the Czech Police in Denis embankment.

On the other hand numerous projects that were detrimental for the look of the town were implemented during the same period. A good example is the Cultural Centre in Americká Street which is too large and its design does not match the surrounding development. The building was designed by Miloslav Hrubec; his understanding of space became apparent also in other projects such as his idea to turn Chvojkovy quarry in Plzeň-Slovany into Přátelství Park. After a new university campus was built in a so called Green Triangle in Pilsen-Bory students were moved away from the town which did not make much sense. One of the largest projects implemented in the 1970s failed completely – it was the construction of water reservoir České údolí (Czech Valley) where swimming has never been possible due to poor quality of water.

When the political regime changed in 1989/1990 the town was very neglected. The new local government immediately started reviving it and eliminating the relics of the communist era. In spite of the intent to remedy the mistakes of their predecessors, some unfortunate decisions were made by the new local government. On the other hand the town was gradually getting rid of shabby facades and permanent road work. All houses in the centre of town were refurbished except for a few exceptions, and also the surrounding parks were enhanced.

The post-Communist political era brought about the revival of political and cultural life. Many political parties were established; various cultural associations or ecological movements started actively participating in the public life. Almost 125 thousand voters took advantage of the opportunity to freely elect their representatives after 42 years of the Communist government; most people voted for the newly established Civil Forum. This political formation obtained 68.4% votes in Pilsen which was the highest score in the whole country.

The issue of highway bypass of the town was finally addressed. Its construction started in 2001 after almost ten years of court trials between the town and ecological organisations which supported a different option of the bypass route. The bypass was eventually built according to the design supported by the town. The bypass including a tunnel under Valík Hill was opened in 2006.

The establishment of West-Bohemian University was an important event. The university has expanded from the original five schools to the current eight.

Due to economic changes after 1989 numerous traditional companies had to be closed down. The profitable operations in Škoda works were privatized and the non-profitable ones were closed down. On the other hand, new foreign investors arrived and brought new jobs. The town management responded to the situation by establishing the first industrial zone in Pilsen in Borská Pole where several foreign investors established their plants.

In relation to the growing economy and demand, many chain stores opened their supermarkets in Pilsen during the 1990s; at the end of the 1990s the shopping possibilities were enhanced with hypermarkets built on the town outskirts. Vigorous residential construction accompanied the economic growth during this period. The largest built up area was Sylván where the construction started in 1997 and the first houses were completed in 2002; this area was smoothly linked with Vinice housing estate. Other neighborhoods where the building boom was apparent included Doubravka near the main cemetery and Pilsen-Bručná. At the same time some people left the town and moved to the surrounding villages.

Several public buildings were erected in Pilsen after 1989. Some of the projects were rather questionable such as the Diplomat Hotel or busy roads crossing the town centre. Many other structures are praised highly by both the public and professionals. A new office building for the Municipal Authority in Pilsen 2 was opened in Koterovská Street in February 1999; the building was designed by V. Šmolík and V. Ulč. The latter architect together with R. Dragoun designed the building for the Hannah Company in Americká Street; the building filled up a vacant lot and perfectly matched the original development. The new fire station opened in 2004 is also interesting from the architectural point of view and so is the U Zvonu Hotel in Pražská Street.

The development of town planning in Pilsen since the mid-19th century till now. The development of Modern Pilsen in the second half of the 19th century was closely related to the construction of industrial plants and railway lines. Representatives of the town attempted to regulate the development by means of so called local zoning plans. The first local zoning plan was made in 1854 and applied to the Říšské (today Jižní) Suburb; it focused on the future look of areas situated south and south-west of the historic centre of town where the greatest development was expected. The suburb eventually developed according to a plan by builder Jan Unger who won the competition for a new plan in 1859. After 1864 when the construction rules required that draft designs be prepared for all neighborhoods before the construction of new buildings started in undeveloped locations, local zoning plans were made for all remaining Pilsen suburbs and their parts between 1873–1883. All plans created so far had used the grid layout where blocks of houses were arranged according to the main streets running out of the centre. In places where several blocks of houses were left out squares were created as centres of the new suburbs. The new construction rules adopted in 1887 required that the town prepare local zoning plans for the whole town, including the historical centre. That was why the Municipal Building Authority prepared new draft local zoning plans for two suburbs and the centre of town between 1888–1895. The modified plans were probably incorporated in the general extension plan prepared for the whole town in the mid 1890s. Like in the past, the new plan expected the greatest development south and south-west from the historical

centre of the town, but the neighborhoods were designed much more generously than before. The grid plan was enhanced with a modified location of some blocks according to the route of ring roads which were supposed to link the most important development areas. About 1910 the Municipal Building Authority amended and extended plans for all three suburbs creating thus a new local zoning plan of the whole town – it was the first plan which took into account not only rational aspects but also the aesthetic ones. Authors of the plan dropped the grid plan completely and substituted it with a network of streets converging in new squares that boasted various unusual shapes. The unexpected development of the Škoda plant during the war disrupted the logics of the existing town plan. The industrial premises reached into places intended for residential neighborhoods and interrupted the route of two out of three ring roads that were currently under construction.

After four villages were annexed to the town in 1924, so called Large Pilsen was created and it was supposed to go on growing. The basic development concept – the first municipal plan started being prepared. The general modifying plan of Pilsen prepared by Vladimír Zákres between 1929–1932 has been the only municipal plan of Pilsen which was based on the principles of a compact town with traditional public areas – squares and wide streets. Zákres' s traffic concept can be considered crucial; he designed streets without harmful interventions in the existing development and sensitively incorporated streets into

the structure of the town and the landscape. He expected generous development of residential suburbs in Bory, Slovany, in Doubravka, Lobzy and Skvrňany and also in Lochotín, Bolevec, Košutka, Vinice, Nová Hospoda and Borská Pole.

The development after the coup in 1948 was very detrimental, but the consequences became apparent only after some time. Authors of the new site plan, Jindřich Krise and František Sammer, were strongly influenced by the confident rules of functionalistic urbanism inspired by architect Le Corbusier. They suggested that Pilsen become a car manufacturing town comprising single purpose zones. These radical proposals required nearly complete demolition of the town centre which functioned as a multi-purpose organism; the existing development, except for the historic core of the town, was supposed to be replaced with wide streets and their junctions. This plan was not approved, but Zdeněk Tichý and his colleagues applied the basic ideas of this plan in a new municipal plan of the town of Pilsen which was approved in 1966. In the mid-1960s large-scale demolition of the town centre started and the pulled-down houses were replaced with wide streets running to the centre of Pilsen. The destruction gradually deprived Pilsen of valuable and necessary buildings, areas and parks and completely disrupted the traditional structures of the town. In the mid-1980s a transit road was built through the centre, along the Mže River; this road has

caused significant problems in the centre ever since. The new municipal plan prepared by J. Šesták, J. Glosr and their colleagues between 1985–1988 retained the idea of pulling down most of the town centre, and "enhanced" the concept with another transit road running from the brewery via Roudná.

After November 1989 most of the large scale demolitions were discontinued and historic buildings – recently planned to be pulled down – started being renovated by their owners. A new municipal plan prepared by Irena Králová, Emil Chochol, Milan Svoboda and others in 1992–1995 was supposed to respond to the new situation. The authors dropped some of the worst megalomaniac projects, however a number of disputable traffic solutions remained in the plan and the previously built projects were not questioned. Some positive modifications to some parts of the town have been carried out lately, however, we have still lacked a complex town planning concept that would improve the damaged town centre which has been the site of an unsolved urban conflict – fragments of a traditional town from the turn of the 20th century mixed with an unfinished functionalistic concept. The centre is full of traffic. Every new structure makes the need of a general concept more apparent; a new concept which would not only be critical to the existing and planned busy roads, but would also enhance public areas and create conditions for appropriate construction or renovation projects. Such a concept should become the base of a new municipal plan of Pilsen.

HISTORICKÝ ATLAS MĚST PLZNĚ

Obr. č. 86: Výuční list s vedutou Plzně od jihovýchodu, po 1802

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.

INSTITUTE OF HISTORY AS CR, v. v. i.

Historický atlas města Plzně

Na vydání tohoto svazku finančně přispěli:

Statutární město Plzeň

Redaktor:

PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Autorský kolektiv:

Ing. Jan Anderle, Plzeň

Mgr. Tomáš Bernhardt, Západočeské muzeum v Plzni, Plzeň

Doc. Ing. Václav Čada, CSc., Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, oddělení geomatiky, Plzeň

Ing. arch. Petr Domanický, Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, Plzeň

Mgr. Kateřina Postránecká, ZIP o.p.s. – Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek, Plzeň

Prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc., Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Mgr. Adam Skála, Archiv města Plzně, Plzeň

Martin Strejc, ZIP o.p.s. – Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek, Plzeň

PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Mgr. Radek Široký, Ph.D., ZIP o.p.s. – Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek, Plzeň

Ing. Stanislav Štangl, Správa informačních technologií města Plzně, Plzeň

Ing. Martina Vichrová, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, oddělení geomatiky, Plzeň

Ing. Tomáš Vybíral, Ph.D., GEOREAL spol. s r.o., Plzeň

PhDr. Marie Wasková, ZIP o.p.s. – Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek, Plzeň

Poděkování:

Ing. Pavlíně Červené, Útvar koncepce a rozvoje města Plzně, Plzeň

Ing. Josefu Čihákovi, Útvar koncepce a rozvoje města Plzně, Plzeň

PhDr. Jaroslavu Doušovi, Archiv města Plzně, Plzeň

Mgr. Jiřímu Jelenovi, Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň

Mgr. Marii Klučinové, Národní muzeum, Praha

Mgr. Janě Komišové, Magistrát města Plzně, Plzeň

PhDr. Vladislavu Krátkému, ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda, Plzeň

PhDr. Hedvice Kuchařové, Ph.D., Knihovna kláštera premonstrátů na Strahově, Praha

Petrovi Maznému, nakladatelství Starý most, Plzeň

Dagmar Morgensternové, Západočeské muzeum v Plzni, Plzeň

Ing. Petrovi Náhlikovi, náměstkoví primátora města Plzně, Plzeň

Mgr. Ladislavě Nohovcové, ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda, Plzeň

Angelice Pabel, Universitätsbibliothek Würzburg

Ivě Palové, Západočeské muzeum v Plzni, Plzeň

Ing. Karlu Rajtmajerovi, Biskupství Plzeňské, Plzeň

Petrovi Rožmberskému, Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, katedra archeologie, Plzeň

Ing. Alexanderu Rudolfovi, Správa veřejného statku města Plzně

Radoslavě Šestákové, Ústřední archiv společnosti Plzeňský Prazdroj, a. s., Plzeň

PhDr. Karlu Waskovi, Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň

Lektorovali:

Ing. Pavla Kostková, Praha

PhDr. Ing. Ivan Martinovský, Plzeň

Fotografie:

AIP Beroun

Mgr. Tomáš Bernhardt, Západočeské muzeum v Plzni, Plzeň

Ing. Radek Fiala, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, oddělení geomatiky, Plzeň

GEOREAL spol. s r.o., Plzeň

Stanislav Loudát, Archiv Pražského hradu

Zdeněk Matyáško, Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha

Ivana Michnerová, Západočeské muzeum v Plzni, Plzeň

Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv, Wien

Mgr. Miroslav Pešík, Útvar koncepce a rozvoje města Plzně, Plzeň

PhDr. Štěpánka Pfliegerová, Archiv města Plzně, Plzeň

Prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc., Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Ing. Martina Vichrová, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, oddělení geomatiky, Plzeň

Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad, Dobruška

Pavel Vychodil, Slaný

Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, Zdice

Grafické zpracování městského znaku:

Petr Kolář, Horažďovice

Petr Tomas, Litoměřice

Překlady:

Ing. Günter Fiedler, Dvůr Králové n. L. (NJ)

Ing. Věra Robková, Dvůr Králové n. L. (NJ)

Mgr. Eva Vybíralová, Tábor (AJ)

Instituce a osoby, které poskytly pro tuto publikaci mapové a obrazové předlohy:

Archiv města Plzně, Plzeň

Archiv Pražského hradu, Praha

Biskupství Plzeňské, Plzeň

Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Knihovna kláštera premonstrátů na Strahově, Praha

Knihovna Národního muzea, Praha

Österreichisches Staatsarchiv-Kriegsarchiv, Wien

Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň

Statutární město Plzeň

ŠKODA HOLDING a.s. – Archiv Škoda, Plzeň

Štencův archiv negativů, Praha

Universitätsbibliothek Würzburg

Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha

Ústřední archiv společnosti Plzeňský Prazdroj, a. s., Plzeň

Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Praha

Útvar koncepce a rozvoje města Plzně

Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad, Dobruška

Západočeské muzeum v Plzni, Plzeň

Grafické zpracování tiskových předloh:

Doc. Ing. Václav Čada, CSc., Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, oddělení geomatiky, Plzeň

Ing. Radek Fiala, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, oddělení geomatiky, Plzeň

MgA. Václav Hynčík, Agentura David a Jakub s.r.o., Plzeň

Radek Sládek, Agentura David a Jakub s.r.o., Plzeň

Martin Strejc, ZIP o.p.s. – Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek, Plzeň

Radek Trnka, Agentura David a Jakub s.r.o., Plzeň

Ing. Martina Vichrová, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, oddělení geomatiky, Plzeň

Tisk:

TYPOS, tiskařské závody s.r.o., Plzeň

Vydal:

Statutární město Plzeň – Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Plzeň – Praha 2009

Náklad 400 ks

ISBN 978–80–7286–141–5

Publikace vychází souběžně v rámci ediční řady Historický atlas měst České republiky – svazek 21, Plzeň